TABLA DE MATERIE

a

Volumului XVIII

(ANUL V, NUMERELE 7, 8 și 9)

I.—Literatură

II.—Documente omenești

III.—Note pe marginea cărților

IV.—Studii.—Articole.—Scrisori din țările romîne și din străinătate

V.—Cronici

VI.—Miscellanea

VII.—Recenzii.

VIII.—Revista revistelor.

Viaţa Romînească

Directori: C. STERE şi Dr. I. CANTACUZINO

SUMAR

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Str. Golia 52.

1910

Viaţa Romînească apare lunar cu aproximativ 180 de pagini.—Abonamentul în ţară: un an 18 lei; jumătate de an 9 lei. Numărul 2 lei—Pentru învăţători, preoţi de sat şi studenţi: un an 15 lei, jumătate de an 7.50.—Pentru Austro-Ungaria: un an 15 coroane; jumătate de an 7 coroane 50 h. Numărul 2 coroane—Pentru Basarabia: un an 8 ruble; jumătate de an 4 ruble. Numărul 1 rublă. Pentru străinătate: un an 22 lei; jumătate de an 11 lei. Numărul 2 lei 50 b.—Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

Viața Romînească

REVISTĂ LUNARĂ

Sub direcția d-lor Prof. Univ. C. STERE și Dr. I. CANTACUZINO

Cu colaborarea d-lor : *I. Agîrbiceanu, C. Alimăneștianu, D. Anghel, prof. univ. I. Athanasiu, Jean Bart, N. Bațaria, G. Bogdan-Duică, dr. P. Bogdan (docent), C. Botez, I. Botez, Octavian Botez, I. Al. Brătescu-Voinești, Vintilă I. Brătianu, T. A. Bădărău, Ilie Bărbulescu, N. N. Beldiceanu, Caragiale, M. Carp, dr. P. Cazacu, dr. D. Călugăreanu, I. Ciocîrlan, N. D. Cocea, M. Codreanu, G. Coșbuc, prof. I. cav. de Cuparencu, Ana Conta-Kernbach, Maria Cunțan, Barbu Delavrancea, I. G. Duca, V. Eftimiu, Pompiliu Eliade, Elena Farago, A. N. Gane, N. Gane, Octavian Goga, dr. C. Georgescu-Severin, dr. Onisifor Ghibu, C. Hogaș, C. Hoisescu, G. Ibrăileanu, căpit. N. Ionescu, Gh. C. Ionescu-Sișești, Nat. Iosif, St. O. Iosif, dr. S. Irimescu, M. Jacotă, Francis Lebrun, prof. univ. dr. N. Leon, V. Loichiță, E. Lovinescu, dr. I. Lupaș, dr. N. Lupu, prof. univ. dr. M. Manicatide, Constanța Marino, I. Minulescu, I. Mironescu, S. Mîndrescu, Const. Morariu, St. Morărescu, V. G. Morțun, D. Munteanu-Rîmnic, G. Murnu, D. Nanu, I. Nădejde, Alexis Nour, dr. Aurel cav. de Onciul, inginer N. P. Panaitescu, locot. colonel Sc. Panaitescu, G. Pascu, D. D. Pătrășcanu, Horia Petra-Petrescu, N. Petrescu-Comnen, prof. univ. A. Philippide, prof. univ. dr. D. Pompeiu, Matilda Poni, Sp. Popescu, dr. St. Popescu (docent), D. Popovici-Bayreuth, prof. univ. dr. G. Proca, (O. Carp), Cincinat Pavelescu, Gh. Poenaru, dr. N. Quinez, Ioan R. Rădulescu, I. Raian, George Ranetti, Radu Rosetti, Izabela Sadoveanu, M. Sadoveanu, C. Sandu-Aldea, H. Sanielevici, Sever Secula, prof. univ. dr. V. Sion, dr. Alex. Slătineanu, A. Stavri, maior Alex. Sturdza, dr. D. Tatușescu, I. Teodorescu, D. A. Teodoru, George Tofan, Iorgu Toma, Em. Triandafil, Gh. Topîrceanu, Al. Tzigara-Samurcaș, dr. A. Urechia, dr. Alex. Vaida-Voevod, Al. Vlăhuță, N. Valenti și alții.*

Condițiile de abonare

IN ȚARA :

Pe an	18 lei
Pe jumătate de an	9 „
Un număr	2 „

Abonații care nu-și vor achita abonamentul în mod direct vor trebui să plătească în plus 4 lei pe an și 2 lei pe ½ an, ca indemnizare pentru încasatori.

Pentru învățători, preoți de sat, primari și funcționari sătești, studenți și elevi, pe an 15 lei, pe jumătate de an 7.50.—(Aceștia pot plăti în trei rate a cîte 5 lei trimise cu anticipare).

IN AUSTRO-UNGARIA :

Pe an	15 coroane
Pe jumătate de an	7 cor. 50 h
Un număr	2 coroane

Abonamentul anual se poate achita în trei rate de cîte cinci coroane, din patru în patru luni.

IN BASARABIA :

Pe an	8 ruble
Pe jumătate de an	4 ruble
Un număr	1 rublă

Abonamentul anual se poate plăti la fiecare două luni cîte 2 ruble, până la achitare.

IN STRĂINĂTATE :

Pe an	22 lei
Pe jumătate de an	11 lei

Viața Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

Directori: C. STERE şi Dr. I. CANTACUZINO

VOLUMUL XVIII

ANUL V

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Str. Golia No. 52

1910

Spre țara lui Khem

Impresii de călătorie.

Am plecat. Hotăriri mari țin ades de vorbe mici. Orientul! Simțeam parcă suflul mării; perspective scăldate de soare mi se deschideau în fața ochilor minții, un cer mai strălucitor ca safirul părea că mi se desfășoară deasupra capului, iataganul lui Osman strălucea, Turcii își tîrau mantalele lor levantine pe cheiurile încărcate cu saci, mirosurile îmbătătoare ale ciubucelor lor se răspîndeau în unde leneșe, caicurile străbăteau valurile, odalisca supusă, ascunsă sub văluri groase, își urma stăpînul... In sfîrșit mă simțeam fericit că voi luneca pe calea luminoasă care conduce spre ținuturile înflorite ale căror imagini păstrau ceva nebulos și nu lăsau în mintea mea decît o întipărire fugitivă și lesne peritoare.

Vedea-voi apoi Egiptul celor mai vechi dintre oameni. Voi cerceta ruinele înfricoșătoare ale celei mai vechi și mai rafinate civilizații, monumentele celor mai vechi dintre zei. Și în mintea mea întregul peisagiu istoric ia proporțiuni colosale, cum numai dumnezeirea poate zămisli. Voi călca apoi nisipul auriu al pustiului, măturat de vîntul năbușitor, desfășurîndu-se sub un cer mai strălucitor ca aurul nisipului. Apoi Nilul, fluviul sfînt și îmbelșugat, creatorul celei dintîi civilizații. Mi-l închipuiam frumos și binefăcător, lovit de soare și luînd toate culorile astrului, cu malurile rodnice și sămănate de ruinele vechilor cetăți. Apoi o țară întreagă, pașnică și tăcută, pregătindu-se s'adoarmă lin în somnul veșniciei.

Am plecat cu toate aste imagini și cu speranța că, dacă închipuirea e frumoasă, realitatea nu trebue să fie departe.

La Constanța. Marea. — Străbat o bună parte a Romîniei. Trec prin acel ocean de pămînt care e Bărăganul: efecte de lumină, cer a-

prins, pămînt colorat sub reflectele sale, arătură, întindere nesfîrşită. Mlaştinele Dunărei, podurile şi podeţele se perindă în goana trenului; departe, în dreapta, o linie argintie, apoi, drept înainte, în locul unde şinele se confundă într'un fir subţire, apare capătul podului dela Cernavoda. Dela înălţimea ameţitoare a platformei, privesc apele tulburi, apoi mă uit în sus: arcurile se ridică la înălţimi de necrezut, apoi se lasă, şi tot aşa...

Am eşit de pe pod. Dobrogea! Pămîntul cenuşiu şi nisipos, arăturile risipite, cîmpurile răsleţe de grîu, băltoacele şterse ca nişte plăci de cositor, tăiate ici şi colo de trestii, din care se ridică cozi înalte cu vîrful argintiu. Solul devine accidentat, coline îl brăzdează, apoi platoul. Cerul, dela un orizont la celălalt, păstrează un albastru aspru ultramarin. Se apropie Constanţa. Perspectiva se deschide, se lasă în pantă; la capăt se întinde o pată albastră, ea creşte, se urcă, se uneşte cu cerul: e Marea Neagră. O salut cu un strigăt. Valurile spumează şi totuşi parcă sînt nedumerit. Da! e veşnic supărata mare neagră, *Kara Deniz* a Turcilor. Constanţa e aşa cum o credeam: oraş nou peste rămăşiţe vechi care strică uneori armonia. Iatămă la debarcader; simt nu ştiu ce mulţumire lăuntrică privind „Romînia" cu care voi pleca. Subţire, elegant, alb, curat, o jucărie, dar o jucărie uriaşă care nu se sfieşte să înfrunte marea. Cu acesta voi alerga mările zile întregi, şi la acest gînd mă întorc instinctiv spre mare; ajung la dig şi aici privesc imensitatea de un albastru închis. Încet, încet, uimirea, admiraţia mă cuprinde. Voi merge cu vaporul între cer şi apă, susţinut de cîteva scînduri de-asupra abisului. De-asupra capului, spaţiu nesfîrşit; sub picioare, un element mişcător, capricios—cel puţin în aparenţă—azi calm, ertător, nemişcat, mîine furios, neîndurat, lovind unele de altele valurile sale, acoperite de spumă şi gata să înghită în cutele lor grozave plăpînda corabie!

Simţii crescînd în mine, odată cu noţiunea nesfîrşitului, sentimentul propriei mele slăbiciuni. Fui mirat, înspăimîntat de îndrăzneala mea. Mă gîndeam cu admiraţie la eroul uitat care îndrăzni cel dintîi să avînte pe mare o barcă şi să înfrunte necunoscutul; la cei care, mai îndrăzneţi încă, încercară această întreprindere nebună: să caute sfîrşitul, limita pustiului de apă; să navigheze în cealaltă parte a lumii, până la întîlnirea ţărmurilor întrevăzute de mintea lor dincolo de orizont. Şi siguranţa, şi mulţumirea sufletească, n'a întîrziat să mă cuprindă din clipa cînd, în mijlocul mării, cîteva ore după aceia, văzui curajul liniştit al marinarilor, cîrmuirile lor dibace, familiaritatea lor cu elementul cel nesfîrşit pe care îl cunosc şi îl iubesc. Şi încet, încet, pe măsură ce înaintam, în zilele următoare, în mare, un fel de mîndrie entuziastă urma în mine teamei umilite din primul moment; începea să-mi placă această luptă a omului contra elementelor. În clipele acelea mă gîndeam: am văzut marea, nu numai din port, din capul digului sau din înălţimea stîncii; am văzut-o sub picioarele mele; am văzut-o rînd pe rînd senină şi înfuriată, adormită şi agitată, am înfruntat-o şi iată-mă!

E noapte. Luna s'a ridicat, tăiată pe jumătate; ea are acea înfăţişare pierdută pe care i-o dă apropierea asfinţitului său. Pornesc dealungul crestei digului şi pe nesimţite ajung la capătul lui. Stau răzimat de far şi privesc. Vîntul bate uşor, marea e agitată. În faţă, departe, licărirea intermitentă a farului dela Tuzla, la spate Constanţa scăldată în lumină, la dreapta portul adăpostit, liniştit ca apa unui lac, la stînga marea în veşnică mişcare. Privesc valurile ce vin să se sfarăme de dig. În depărtare talazul se leagănă mult timp umflîndu-se; la fiecare legănare se face tot mai mare, apoi se ridică, şi creasta lui devine argintie sub sclipirea blîndă a lunei. Apoi se sfîşie şi se albeşte, creasta cade, şi întregul val se desfăşoară şi o urmează, alunecă pe mare, uruind până la dig, aici găseşte rezistenţă, se trage îndărăt ca un şarpe şi se ridică spumegînd la o înălţime înfricoşătoare, până ce, copleşit de greutatea sa, se turteşte şi aleargă săltînd cu un sgomot grozav. Fiecare val merge mai departe decît cel dinainte; şi, retrăgîndu-se, el spumegă, neputîndu-şi înfrîna furia că n'a putut rupe bucăţi din stînca pusă aici de mîna omului; e înfrîntă marea aici, dar se răzbună amarnic aiurea.

Mă reintorc. Ancora se ridică şi părăsim Constanţa. Pe punte e răcoare. Balansurile sînt mari şi în curînd „tangajul" şi „rulajul" se înfrăţesc. Încet, încet, o indispoziţie, abea simţită încă, mă cuprinde. E oare răul de mare? Mă resemnez, şi înfăşurat în manta, în mijlocul tovarăşilor de suferinţă, adorm. Un sgomot de voci mă deşteaptă. Călătorii nu se simt bine şi se îmbărbătează reciproc. Mă învălui bine şi es pe punte. Sînt cîţiva fericiţi care dorm legănaţi pe băncile de lemn. Au dreptate. După atîtea ore de privit, poţi avea dreptul de a intra fără greutate în ţara visurilor.

Încep să măsor puntea. Valurile se isbesc. Privesc în noapte: nimic, nemărginire. Şueratul vîntului se face tot mai ascuţit. Acum aud întîia oară veşnicul cîntec al marinarului: tînguirea vîntului printre frînghii. Luna se scoboară încet spre culcuşurile umede; aruncă privirea sa rece asupra întregii suprafeţe agitate. Talazurile se micşorează; ai zice că atingînd valurile, lumina ei palidă le-a potolit. Brazdele se acoperă, o sclipire aleargă în întinsul pustiului de apă, crestele au căzut, şi odihna se scoboară în inimi.

Bosforul. Constantinopol.—Cînd mă deştept, a doua zi, soarele e sus. Sîntem în plină mare. Cerul străluceşte de-asupra capetelor noastre ca un dom de cristal. Vaporul lasă, tăind unda, o cale albă de spumă care se pierde în zare. Botul lui ca un plug uriaş tae apa ce pare liniştită, şi aruncă de-oparte şi de alta brazde mlădioase; spuma alunecă pe suprafaţa lucie. Privirea e fascinată parcă şi rămîne aţintită, atrasă de adîncimile de un albastru negricios. Fumul lasă pe azur o dungă vînătă

cu reflexe roşcate. Şi din trecerea noastră nu rămîne decît două drumuri: calea albă de spume şi cea neagră de fum; una prin abisurile mării, cealaltă prin ale cerului. Şi urma aceasta fugitivă, ştearsă în curînd, leagănă sufletul între veşnicia nesfîrşitului şi întîmplările călătoriei. Soarele se urcă tot mai sus. Cîte o corabie răzleață trece în apropierea orizontului. Albastrul viu al mării, puternic, egal, reesă pretutindeni, străluceşte, domină totul. Iar „Rominia" înaintează în puterea sa, tăind cu brăzdarul sînul neînfrînat al mării.

Coasta începe să se apropie. Din amîndouă părțile stîncile se ridică în mare, ici Europa, colo Asia; şi în dimineața aceasta frumoasă, *Bosforul* se deschide. Trecem *Ceaneele*, stîncile printre care a călătorit *Iason* pe „Argos" şi care acum se dau la o parte făcîndu-ne loc. Culori dulci se revarsă pe cele două maluri opuse, pe locurile acestea unde nimfele clasice au lăsat urmele paşilor lor. Mari epoce ale istoriei, fapte mari ale timpurilor moderne, toate s'au petrecut aici. Marea aceasta a lovit cu valurile sale flotele lui Darius, a mîngîiat carena vaselor genoveze care duceau pe Cruciați, s'au ridicat împotriva vaselor franceze şi engleze cînd au venit să învingă în Crimeea. Poezia fabulelor păgîne aruncă raze strălucitoare asupra colinelor acestea; amintirile istorice, mai precise, cu contururi mai lămurite, le însamnă cu o întipărire mai vie. Emoțiunea strînge inima şi împiedecă vorbirea. E o oră ideală, o oră unică, aceia cînd treci Bosforul. În față, tunurile *Rivei*, citadela puternică, privesc acelea ale *Kilei*, fortul Europei. Pe coasta Asiei bătrînul *castel Genovez* îşi înalță turnurile ruinate; edera le îmbrățişează, zidul de întăritură aleargă pe culmile verzi. De amîndouă părțile Bosforului e umbră şi frunziş tînăr. Malurile se string. *Anaduli-Kavak* şi *Rumili-Kavak*, cele două fortărețe stau față în față, în timp ce de-asupra lor fîlfîe în vînt drapelul roş cu semiluna.

Vapoarele străbat necontenit canalul. Coastele Asiei mai păstrează încă singurătățile lor atrăgătoare. Văile lor tainice, care se ridică şi se pierd în conturul muntelui, cîştigă inimile. Pe măsură ce mergem, malurile se acopăr de oraşe. *Buyuk-Dere*, în Europa, ne arată frunzişurile sale dese, cu reşedințele ambasadorilor. Pini-umbrelă se apleacă ici şi colo pe coapsele colinelor, grădinile acopăr în parte nenumăratele clădiri ce se țin lanț cît poate cuprinde ochiul în vale; *muntele Gigantul*, în Asia, îşi rotunzeşte umerii săi puternici pe care omul nu i-a înfierat încă. Tocmai asta face farmecul Anatoliei. Simți acolo o lume nouă. Natura e mai puternică, necunoscutul îşi păstrează încă misterele.

De-odată însă, ca o sfidare aruncată asprimei pozițiunilor, apar sate, oraşe. *Iali-Keui*, *Bey-Koz*, *Cibuclu*, *Kanlidje* cu pavilioanele şi minaretele lor răsărind din mijlocul chiparoşilor. Ce caracter de ciudățenie, şi totuşi de farmec ascuns, îmbrățişează casele acestea de lemn, înegrite de schimbările timpului,

cu arcadele lor pe unde pătrunde valul, învechite, şi înfățişînd ochiului nuanțele moarte aşa de pierdute față de splendoarea azurului. Alte locuințe, vopsite roş închis, se adăpostesc sub dafini şi sălcii; liniile albe ale minaretelor tae planurile accidentate. Pretutindeni isbucnesc fanteziile sărăciei, hazardurile mizeriei, neaşteptate, bogate în comorile poeziei pe care le-a dat cerul, verdeața şi frumoasa întindere albastră.

Palate construite cu mult savantlîc încep să se înşire pe malul european, printre nenumăratele clădiri, risipite pe coastele verzi ale colinelor. Palate de guvernatori, de paşale, cu haremul tăcut şi cu grădinile acelea închise de ziduri, apărate cu zăbrele de fier, de unde nici un cîntec nu esă; coasta Asiei, cînd aspră cînd rîzătoare, stearpă şi cultivată, păstrează în sălbătăcia şi libertatea sa, o grație ideală, pe care nimeni nu i-o va răpi.

Iată *Rumili-Hissar*, castelul Europei. În față, *Anaduli-Hissar*, castelul Asiei, lasă să-i cadă ruinele în Bosfor. Colo, în amfiteatru, e *Bebek*, apoi *Arnaut-Keui* cu casele înalte, prin ale căror ferestre deschise privesc rîzînd nevestele Grecilor. Trecem pe dinaintea lui *Orta-Keui*, tîrg evreesc; *Dolma-Bagce*, palatul Sultanului, cu grilajurile aurite, cu frontoanele sculptate, îşi scoboară în mare scările de marmoră. Stilul lui compozit e aşa de incoherent, încît îl priveşti mai mult cu curiozitate decît cu plăcerea vederii frumosului.

Marea de Marmara se deschide, lucind ca un scut de argint. În fiecare clipă vapoare ne încrucişează şi ne aruncă dîra lor de fum; bărcile subțiri abea ating valurile, delfinii grațioşi şi svelți, cu corpul plin de raze umede, sar de ambele părți ale vaporului, se ridică, apoi se lasă pe spinările lucioase ale valurilor, cu lumini fosforescente şi cu bule de spumă, cu reflexe de cristal. „Rominia" înaintează mereu. Şi-a întors prora spre orizontul senin al Marmaralei, apoi descrie o curbă. Limba Seraiului a eşit din ape în feeria siluetelor sale aeriane. *Constantinopolul* apare, în întregime, splendid.

Constantinopol. Portul. Aspectul general. — În față, Constantinopolul modern: *Galata* şi *Pera*. Pe panta oraşului, *turnul Galatei*, masiv, îşi înalță de-asupra clădirilor lanterna şi crenelurile sale. Oraşul care îl înconjoară e Pera, cu casele sale noi, într'un stil jumătate oriental, jumătate apusan. Foburgul său, Galata, se coboară până în port. În stînga, un braț de mare tăiat de *puntea Galatei* se înfige în inima Stambulului; e *Cornul de aur*. Înlăuntrul lui furnică pacheboturi, caicuri, caravele şi bărci. Roțile bat apa, brazdele de spumă se înlănțuesc; eşarfele de fum se amestecă şi, plutind în voia întîmplării, aruncă parcă un văl străveziu asupra bătrînului Bizanț.

Iată şi *Stambulul*, se urcă, se lărgeşte; minaretele sale albe străbat vălul. Pretutindeni, sub cerul amiezii, răsar cupolele moscheelor, zidurile puternice ale bazarelor, coşurile conice ale băilor, palatele, cazărmile şi toată strălucirea aceasta care îți ameţeşte mintea. Pe arcul nesfîrşit al colinelor iată *Aya-Sofia*,

sfinta Sofia a Bizantinilor, cu domurile sale enorme; uite *Suleimanieh* cea puternică, moscheia lui Soliman cel Mare; în fund, moscheia Sultanului *Selim* îşi ascunde capul în ceaţă.

Iată *Limba Seraiului*, perla orientului. Priviţi-o între apele albastre ale Bosforului şi Marea de Marmara, lucioasă şi luminoasă. Platani mari printre cupole, cîţiva chiparoşi ca nişte săgeţi negre, chioşcuri cu contururi ciudate, clădiri stranii, pavilioane, cazarme, cind răsărind în plină lumină, cind înecîndu-se în umbră: e vechiul palat al Sultanului, e *Seraiul*, e palatul grădinilor.

Ce să mai spun? Contraste, lumină şi umbră, putere şi lîncezeală, surîsuri şi asprime; totu-i raze, mîngăeli, străluciri, pline de o dulceaţă neştearsă. Dacă puterea culorilor însufleţeşte tabloul mişcător al costumelor, cerul şi pămîntul păstrează însă toate frumuseţile unei palete în care domină nuanţele perdute. Caşi muzica turcească, natura aceasta are tonuri ciudate; la început nu-i prinzi armonia, dar cînd ai înţeles-o, rămîi stăpinit de ea.

Vaporul a acostat. Ne scoborîm. De-a lungul cheiului murdar, pe care stau sacii îngrămădiţi şi cîinii adormiţi, abea poţi răzbate prin curentul schimbător şi împestriţat al mulţimii. Iată vama: o baracă. O scurtă vizare a paşapoartelor şi pornim pe urmele dragomanului ce ne aştepta. Ne urcăm spre Pera. Străzi strîmte, murdare, cu panta aşa de mare încît e nevoe ades de trepte, cîini pretutindeni; îţi rupi picioarele în bolovanii neregulaţi, respiri un praf ce nu miroasă frumos. E abea începutul lui April şi căldura e grozavă. Dar străzile încep a-şi schimba înfăţişarea, se europenizează; casele iau aparenţa clădirilor occidentale, cărămida înlocueşte lemnul, murdăria se simte mai puţin, te loveşti de oameni îmbrăcaţi caşi tine, de femei pudrate, cu pălării mari, cu talia strînsă în corsete „dernier chic". Nu mai eşti în Turcia, eşti în *Pera*. Magazine moderne, vitrine imense, firme în toate limbile europene, mai ales franţuzeşti, case înalte, dar păstrînd încă întipărirea gustului turcesc. Iată ambasada germană, în mijlocul parcului ei admirabil. Urcăm mereu; sîntem în punctul cel mai înalt al Constantinopolului. Perspective noi apar: rînd pe rînd vedem în vale Cornul de aur, Galata, Stambulul şi *Scutari*, Constantinopolul asiatic, cu casele sale roz şi cu vastul său cimitir în mijlocul chiparoşilor, iar departe, colo departe, în ceaţa străvezie, de-asupra luciului Marmarei, conturul puternic al *insulelor Prinkipos*. Am ajuns la hotel.

In Stambul. Oraşul şi poporul. După odihna aşa de dorită plecăm să vizităm Stambulul. Trecem pe *marea stradă a Perei* care o leagă cu Galata. Admir hotelurile, teatrele, cafenelele sale asemenea celor din capitalele occidentale, palatele diplomaţiei, băncile şi întregul său aspect de oraş italian. Am ajuns la Cornul de aur; trecem *podul lui Mahmud* şi iată-ne în Stambul.

In lungul cheiurilor se rostogolesc butoaie, se'ngrămădesc lemnării, se numerotează, se înregistrează. Cărbunele scormonit cu lopeţi mari cade în cămările vapoarelor, şi marea dispare sub corăbiile care aleargă în toate părţile. Colo, cîţiva cai înşeuaţi, cu hamurile bătute în ţinte de aramă, aşteaptă vr'un călător doritor de a-l închiria. Fructele se îngrămădesc pe caldarîm, patlagele violete, castraveţi liliachii, şerbete roz, zahăr de candel în piramide, rahatul pierdut sub praful de zahăr. Bărbierul rade capul clientului, bucătăriile cu tablalor de aramă, împodobită cu frigări, în care fumegă bucăţile de carne pîrlită, mese cu şiruri de străchini în care se resfaţă smîntîna încreţită a iaurtului; puterea asta de culoare, varietatea asta de tipuri te ameţeşte. Sînt clipe cînd îţi vine să strigi: destul!

Pavajul e prost: blocuri de piatră înfipte rău, cînd ascuţite, cînd cocoşate, în mijlocul prafului şi al noroiului. Oarbe şi tăcute, case de lemn vopsite roş, unele chiar verde, cu ferestrele întunecate cu grijă de un grilaj des, mărginesc stradele. Poarta masivă de care atîrnă un ciocan de fier nu se deschide decît rar.

Şi pretutindeni acelaşi decor. Lovit fără încetare, silit să te fereşti, strecurîndu-te cum poţi printre curentele contrarii, vezi pe Turc aşa cum e: mergînd iute, vorbind iute, aferat caşi noi, numai că nu auzi nici sgomot, nici ceartă. Musulmanul nu se supără, nu zbiară, nu înjură, nu bombăneşte. E ca toţi orientalii, cu privirea senină şi adîncă, cu gura serioasă şi liniştită: o taină nepătrunsă îi învălueşte sufletul; abea dacă îi scapă cîte odată vr'un fulger iute stăpînit. O lumină paşnică se odihneşte pe fruntea aceasta pe care nici o cută n'a sbîrcit-o; seninătatea dă feţei sale o măreţie stăpînitoare, care face din fiecare om un judecător şi un rege. Intreaga mulţime aceasta, simplă şi gravă, diferită de rase, de costume şi de înfăţişări, amestec ciudat de bogăţie şi mizerie, rămîne toată nobilă, căci toată îşi păstrează respectul de sine. Oare Islamul poate înălţa sufletul omenesc mai bine ca evanghelia? Nu; dar oamenii aceştia sînt mai buni musulmani decît sîntem noi creştini: iată totul.

Pănă şi cîinii sînt alţii. Nimeni nu-i deranjează şi nici ei nu se deranjează pentru nimeni. Culcaţi grămezi acolo unde îi apucă somnul (şi somnul îi apucă mai toată ziua), simpaticele animale se lungesc pe lîngă case în mijlocul drumului, unii cu picioarele întinse şi cu burta la soare, alţii încovrigaţi cu botul în ţărînă. Mamele îşi cresc copiii, taţii stau grav, tinerii îţi aleargă printre picioare. Turcii trec cu multă precauţiune peste mame, taţi, tineri şi copii, calul în galop se opreşte şi ocoleşte, trăsura aşteaptă ca leneşul să-şi termine visul şi să se scoale spre a-i face loc. Dacă vr'un bădăran împinge puţin la o parte cu piciorul pe aceşti stăpîni ai Stambulului, cîinii îl privesc uimiţi de atîta îndrăzneală, dar nu muşcă, nu mîrîie, ci stau paşnici şi senini ca nişte adevăraţi orientali.

Am ajuns la vechiul *Hippodrom* al lui Constantin cel Mare.

Azi e piaţa *Atmeidan*, în care urmele vechi abea se disting în mijlocul haosului de clădiri, de toate vîrstele, ce o zdrobesc. Se mai vede încă *Coloana arsă*, neagră şi cercuită cu fier; apoi *Obeliscul lui Theodosiu*, pe care hieroglifele au rămas tot aşa de corecte caşi cum le-ar fi săpat acum.

Trecem pe lîngă o cazarmă turcească, un amestec de clădiri greoae; de-a lungul zidului cîteva neveste de ale soldaţilor stau ciucite în ţărîna ce le serveşte de covor. O moschee imensă apare de-odată în faţa ochilor noştri. E *moschea Ahmet*, cu porticele şi fîntînile sale, cu cele şase minarete, ce-i fac garda de onoare. Trecem pragul porţii lăuntrice; o pace neştearsă ne pătrunde. Platanii cresc în libertate, apa cişmelelor cade în basin, în jurul căruia credincioşii îşi spală picioarele, mîinile şi capul. Nu vezi nimic în gesturile acestea, aşa de comune la alţii, care să nu fie simplu şi frumos; unul după altul ridică rogojina care astupă intrarea înaltă şi intră în moschee; iar noi, ghiaurii care n'avem încă papucii noştri, trebue să ne mulţumim să admirăm bolta, să contemplăm coloanele de marmură şi să dorim veşnicia kaleidoscopului ce se aşterne în vale, şi care aruncă strălucitoarele capricii ale culoarei privirilor noastre uimite.

Ne scoborîm. Acelaşi tablou în acelaşi cadru. Mulţimea vioae se strecoară în două curente contrarii; şi nu te mai oboseşti văzînd schimbarea necontenită a valului omenesc. Vezi omul de muncă, nespălat, musulmanul lustruit, cu tenul alb, cu barba mătăsoasă şi neagră, grav şi învăluit cu caftanul moale cu broderii bogate, Turcul modernizat, îmbrăcat europeneşte, cu ochii albaştri şi mustăţile blonde, imanul demn, impasibil, cu tunică albă şi cu barba albă risipită pe piept, soldatul cu privire aspră, îmbrăcat curat, femeile voalate, cu mîinile delicate şi albe.

Săgeţile soarelui ce apune ating Scutari; miile sale de geamuri se aprind transformate într'un colan de nestimate: vezi mai întăi strălucirea topazului, apoi focul rubinului isbucneşte, lumini liliachii inundă colinele; nici petalele rozelor desfoiate n'au nuanţele acestea aşa de molatice.

Ne apropiem de Cornul de aur. *Yeni-Djami*, eleganta moscheie a Sultanei Validé, se ridică la dreapta noastră, lîngă mare, cu curtea sa încunjurată de ogive, cu cele două minarete ce se oglindesc în apă. Sosim la *podul Galatei* ce leagă Stambulul cu Galata. Ne oprim şi privim: un furnicar omenesc. Vapoare pleacă spre satele Bosforului, spre Europa şi spre Asia. Pe pod, mulţimea trece grăbită. Lovit fără încetare, silit să te fereşti, urmărit de taxatorul podului ce'ţi cerşeşte cei cinci bani impuşi de stăpînire, strecurîndu-te cum poţi printre cei ce trec în sus şi în jos, te crezi transportat ca prin farmec în ţările celor o Mie şi Una de Nopţi. Iată-ne în Galata.

Scutari s'a stins. Numai rămîn decît două diamante purpurii. Unul străluceşte pe colina *Bulgurlu*, celălalt în partea cea mai depărtată a oraşului, acolo unde se clădeşte gara cea nouă. Lumina şovăe în pragul nopţii; nuanţe violete apar, se 'ntunecă, mor. Urcăm încet spre Pera; sînt obosit şi înfometat, şi totuşi senzaţiile vederilor noi astupă glasul senzaţiilor trupeşti. Trecem pe lîngă un cimitir. N'am văzut niciodată ceva mai solemn. Sute de chiparoşi se înălţau spre cerul întunecat; sute de morminte se 'ngrămădeau la picioarele lor. Sub domul acesta de un negru intens, nu ştiu ce lumini loveau lespezile. Coloane cu turban ce ascund coşciugele bărbaţilor, plăci triunghiulare d'asupra mormintelor femeilor, coloane trunchiate ce arată mormintele copiilor. Îmi părea, sub luminile pale ale amurgului, că pietrele se mişcă şi că se vor scula, în grămezi strînse, morţii culcaţi în ţărîna aceasta de veacuri, cei din timpul lui Selim, lui Soliman, enicerii lui Baiazid, ichoglanii seraiului, morţii de eri şi morţii de azi.

S'a întunecat de tot. Luminile se aprind, risipite în întunerec, Pera e plină de mişcare, vitrinele lucesc, echipagii trec, furnicarul mulţimii îşi întinde mersul în toate colţurile unde e lumină.

Mă odihnesc cu plăcere, căci sînt sleit de oboseală. Deschid fereastra odăii, un suflu de aer răcoros dar mirosind urît, pătrunde înăuntru. Se aude o muzică cîntînd: melodii ciudate, tainice, cu tranziţiuni neobişnuite, cu măsuri capricioase. Şi simt cum mi se înlănţue în suflet farmecul zilei trecute cu strălucirea culorilor sale, splendoarea pămîntului veşnic tînăr, şi ecoul rugii către Dumnezeu care domneşte în cer, blînd, şi 'n care inimile noastre se odihnesc.

La Scutari. Coasta asiatică. Plecarea. — E dimineaţă. Plecăm la Scutari. Puntea vaporului e plină. Roţile bat curentul care se repede spre Marea de Marmara. Mergem pe lîngă coasta europeană. Paseri negre, grăbite, aleargă spre Pontul Euxin. Întreb pe dragoman:

— Ce paseri sînt astea?

— *Kuş*.

— Da? ciudate paseri. Parcă au ceva trist în ele.

— Aşa e. Se zice că duc în rai sufletele drept-credincioşilor. Ai să vezi mereu de astea.

De cîte ori le-am mai văzut, am simţit în fîlfîitul aripilor lor ceva tainic; şi gîndul îmi rătăcea în pragul caselor îndoliate, auzeam plînsete, vedeam sosind solii ce iau cu ei sufletele, şi mă miram cum poate pluti moartea de-asupra undelor strălucitoare.

La dreapta noastră, *turnul lui Leandru* ese din valuri. Marea cazarmă din Scutari, *Selimieh*, ne priveşte prin miile de ferestruici. Scutari s'a apropiat; pinii-umbrele se risipesc pe coline, casele cu acoperişurile roşii se 'ngrămădesc spre port. E ceva în Scutari care-l deosebeşte de Constantinopol: frumuseţea locului mai bogat în culori, urăţenia oraşului mai bogat în murdării. Sînt clipe cînd înţeleg mişcarea contemplativă, sufletul somnoros, inteligenţa amorţită şi privirile îmbătate.

Am ajuns. Sîntem în faţa gării uriaşe pe care o construeşte o societate germană. De cealaltă parte a Bosforului, Constantino-

polul își desfășoară măreţiile. Turnul Galatei și al *Seraskeriatului* străbat aerul strălucitor, cimitirul cel mare face o pată neagră pe coastele Rumeliei, zeci de moschee își aruncă minaretele deasupra Stambulului alb și roș, care ne arată din depărtare noi perspective. *Top-Hané*, arsenalul Stambulului, apare în faţa seraiului, iar lingă noi, la dreapta, colinele lui Scutari, cu pinii despletiţi.

Lăsăm la o parte orașul în care n'am găsit nimic nou, ne urcăm într'un tren ce stă gata de plecare, pe noua linie ce se îndreaptă spre centrul Anatoliei. Și prin ferestrele largi deschise ale vagoanelor noi și elegante privim tablourile schimbătoare ce ni se înfăţișează ochilor.

Sîntem în Asia; ai zice că un simţ nou ni s'a deschis, o nouă cucerire am făcut. Acest pămînt pe care-l călcăm poartă ţara lui Israel, cîmpiile Mesopotamiei, pust'urile Ninivei. Imi pare că regăsesc urmele pașilor patriarhilor, îmi pare că împărtășesc viaţa lor eroică. Simt farmecul dimineţii acesteia radioase, simt pacea ei, văd triumful unei zile splendide și al unei naturi binecuvîntate. Pretutindeni flori și verdeaţă: nuanţa limpede a pinilor, culoarea solidă a leandrilor rozi și albi, tonurile puternice ale terebinţilor, sălciilor și viţelor, ţesuturile de toate culorile ale arbuștilor tineri, Yukasii cu cercei de ceară, ce se scoboară până în marea cu tonuri albastre și pete de smarald, toate rees cu putere pe fondul galben al pămîntului, pe lapisul cîmpiilor de apă. Simt adierea sărată a mării ce-mi aduce viaţă din plin și sînt mulţumit că n'am altă grijă decît să ţin ochii larg deschiși, și să întredeschid buzele, în strălucirea asta a liniilor, a culorilor și a zilei.

Iată în faţa noastră, dincolo de îngustul braţ de mare, *insulele Prinkipos*, cu perspectivele lor scăldate de soare, cu umbrele lor de o dulceaţă neștearsă, cu tonurile arse ale stîncilor, cu nuanţele fine ale liliecilor, cu palatele neguţătorilor și bogătașilor armeni, în mijlocul boschetelor de clematite, de trandafiri, de iasomie, care își aștern umbre tremurătoare în toată lumina asta a păcii adînci.

Iată o oră de cînd mergem cu trenul. Ne oprim la *Bostandjik*. Stăm cîteva minute în staţia aceasta, înconjurată de vile, la ferestrele cărora apare din cînd în cînd cîte o femee cu ochii mari negri aţintiţi asupra noastră, cu un văl străveziu peste buclele negre, cu mîinile albe încărcate de brăţări și inele, cu cercei de aur în urechi și colane în jurul gîtului; ridică storul, privește surîzînd, apoi dispare după ce și-a satisfăcut curiozitatea care a făcut-o să-și părăsească o clipă dulcele-i „farniente". Sărmane femei! *hanum, odalisce* și *cadîne*, sărmane desmoștenite de credinţă, de speranţă și de fericire, lipsite de drepturi, supuse, umilite, mutilate în iubirile lor, gonite dela cămin, sclave ale unor capricii dela care se pot teme de tot și să nu spere în nimic.

Ne reîntoarcem în acelaşi aer curat, aceiași strălucire a pă-

mîntului vesel, a apelor ale căror transparenţă mișcată trimite mii de sclipiri de lumină, a cerului limpede, și în aceiași bucurie care plutește, care triumfă, care se înalţă ca un imn de slăvire din fundul apelor, care se joacă pe ţărm, care cîntă pe coline.

Iată-ne iar în Pera. Mi-e foame. Mănînc cu puţină plăcere mîncările europenești prin varietate, dar orientale prin gust. Dacă n'ar fi belșugul de fructe (portocale, smochine, banane, curmale), riști să te ocupi mai mult de deranjul stomacului decît de plăcerile călătoriei.

O ultimă plimbare prin străzile negustorești ale Galatei, prin vastele sale magazine de piatră, închise cu porţi de fier, urmaţi de cîntecul *bacșișului* cerșit de zeci de glasuri; cumpărături de cîteva „suvenire", în tocmeli nesfîrșite, și pornim spre port. „Romînia" ne așteaptă. Plecăm spre Smirna, cu regretul de a părăsi natura asta a contrastelor, dar cu mîngîerea că o vom revedea după zece zile și o vom cerceta atunci mai liniștiţi, mai obișnuiţi cu soarele acesta nou, care luminează altfel contururile, și care ascunde ungherele.

Marea de Marmara. Dardanelele. In Arhipelag. Smirna.— Vaporul lasă în urma lui brazda argintie. Oglinda albastră a Bosforului cu reflecte de azur limpede, se depărtează. Orașul se micșorează, învăluit în vălul strălucitor din care es clădirile sale. Kușii străbat în sbor repede incandescenţele de lumină, delfinii sar în drumul acesta de aur, o brumă purpurie plutește de-asupra Galatei, turnul strălucește ca o coloană aprinsă de foc. Imaginea plutitoare a Stambulului puternic și graţios, apoteoza asta de culori, de linii și de graţie, te cheamă, te farmecă, te înving. Sufletul simte ceia ce simt ochii cînd au privit mult soarele, imagini strălucitoare stau în faţa lui, și cu cît întunericul se face mai mare, cu atît tablourile se colorează.

Ce să mai spun? Marea aceasta sub toate culorile, oglinda aceasta de cositor șters pe care o bate elicea, pe care trec pînzele ca niște aripi mari, liniștea înserării, imagina dispărîndă a acestei metropole a păcei, și întreaga magie a orientului, au isprăvit visul și au desăvîrșit orbirea.

Iată luminile risipite ale *Dardanelelor*, cu silueta nedesluşită a vaselor de război. Sîntem în *Marea Egee*. E plină noapte și timpu-i furtunos. Stau pe punte și ascult cîntecul negru al vîntului printre frînghii. De-odată, în ecranul sumbru ce astupă orizontul, văd o aparenţă de lumină, un fulger slab care n'a făcut decît să brăzdeze întunericul și să dispară. Dar cîteva secunde după aceia, aceiași lumină sfîșie spaţiul din nou, mai vie, mai tăetoare și bruscă ca o lamă de oţel în mișcare, prea sus pentru a fi un semnal, prea jos pentru a fi o stea pe cer. Un marinar lîngă care stau, cu ochii săi ascuţiţi de om de mare, care văd mai departe ca aceia ai celorlalţi oameni, a observat la rîndul său focul acesta intermitent ce se abate circular pe mare ca un uriaș liliac luminos.—E farul din *insula Tenedos*, îmi zice el. In clipa aceasta mi se părea că văd în lumina aceasta crainicul

tainic al unei forţe supraomeneşti. Imi părea că anunţă omenirii in primejdie că omenirea ocrotitoare veghează asupra celor ce sînt jucăria oceanului. Din înălţimea coloanei sale de piatră, caşi muezzinul din minaretul moscheei, el proclamă datoria nemuritoare, ajutorul şi devotamentul.

Zăresc şi coasta muntoasă a insulei Tenedos, cu amintirile sale din războiul Troian, azi chee a Dardanelelor. Mă culc. A doua zi, cînd mă deştept, cerul e senin de-asupra luciului mării potolite. Am lăsat în urmă *insula Mitylene*, vechia *Lesbos*, şi în curînd intrăm în adîncul *Golf al Smirnei*, protejat de enorma peninsulă muntoasă *Cesmeh*. Mergem printre ţărmurile stîncoase şi apropiate ale golfului acesta ce'ţi face impresiunea unui fluviu puternic, cu malurile întărite din loc în loc de redute cu tunuri ce se mulţumesc cu ameninţarea inofensivă, şi, de-odată, la o cotitură a golfului, drept în fund, apare în feeria neaşteptată a priveliştei ce încîntă sufletul, Neapolul asiatic, *Ismir* al Turcilor, cascadă strălucitoare de case ce par că se rostogolesc unele peste altele, din susul muntelui până în mare. Ai zice spuma unui torent, o spumă de o albeaţă nebună, tăiată doar de roşul acoperişurilor, sau de verdele închis al chiparoşilor; şi din loc în loc, ca o spumegare mai mare, o moschee ce luceşte sub soare.

În cadrul munţilor golaşi, dar cu contururi puternice: *Mimas*, *Sipyle*, şi *Tmolus*, *Smirna* îşi desfăşoară cele patru cartiere: *cartierul turcesc*, în amfiteatru, pe coasta *muntelui Pagus*, labirint de ulicioare întortochiate, aproape întunecoase, cu minarete svelte, cupole de moschee, şi sus de tot, chiparoşii cimitirului musulman; *cartierul franc*, de-a lungul ţărmului golfului, pavat şi străbătut de tramvae, cu oteluri frumoase, cu cafenele moderne, cu case cu faţada de marmură, în stilul palatelor veneţiene, şi pretutindeni, mulţimea cosmopolită care vorbeşte mult greceşte şi mult franţuzeşte; *cartierul ovreesc* şi *cel armean*. Dar niciunul din aceste cartiere nu are adevărate, frumoase monumente, şi niciuna din cele douăzeci de moschee nu e curioasă; poate doar *monumentul jubiliar cu ocazia celei de a 25-a aniversare a suirei pe tron a Sultanului*, atrage atenţia. Clădit în stil maur, cu colonade de marmură colorată, împestriţat de arabescuri în acelaşi ritm, în vîrf cu semiluna de aur, cu cişmele sub cele patru bolţi, se odihneşte ars de soare, pe nisipul ţărmului mării. Iată şi bazarul: animaţie, mişcare de furnicar în dedalul său de străzi, de ulicioare, de răscruci ce fac un oraş în oraş, cu o populaţiune ce mişună în costume pitoreşti. Pornim pe coasta *muntelui Pagus*. Lăsăm în urmă cartierele noi, şi urcăm panta îndrăsneaţă a oraşului turcesc, pe străzile umbroase, abea late de doi metri, unele cu trepte de bolovani, altele netede şi alunecoase, tăindu-se în unghiu drept, sau isbindu-se brusc şi descriind zig-zaguri neaşteptate. Am trecut cele din urmă case şi pătrundem în grădinile ce înconjoară oraşul până 'n vîrful muntelui. Leandrii şi muşcatele cresc ca arbuştii, într'atîta splendoare de purpură,

încît licăriri filfîinde ca nişte fluturaşi, se desfac de pe corolele lor şi vin să-ţi isbească pupila. Şi de jur împrejurul acestor buchete, iată smochini, iată arbori necunoscuţi, copii ai tropicelor aclimataţi în aerul dulce al acestui colţ mediteranian, ce foşnesc, ce îmbălsămează aerul, ce se încrucişează şi încadrează colţuri din cer în arabescurile fantastice ale ramurilor lor.

Iată-ne în vîrful muntelui, între ruinele *Acropolei*, cu subteranele-i greceşti, cu arcadele-i bizantine. Cutreerăm bolţile nesfîrşite cu zidurile groase de doi metri, cu bolovanii sgîriiaţi de iscălituri. Ce n'a putut face dăinuirea vremei, a făcut mîna de copil răsfăţat a omului. Eşim afară. E senin, dar vîntul aproape ne doboară. La picioarele noastre, Smirna îşi răsfaţă acoperişurile de olane roşii între verdele sumbru al chiparoşilor. Pe chei, masa greoae a căzărmilor turceşti, înconjurate de corturi. În largul mării, izolat, „Romînia" pare că ne chiamă. Inchid ochii pe jumătate şi, privind printre gene, îmi închipui că stau sub cerul Neapolului. Şi în adevăr nu's departe de realitate: aceiaşi perspectivă, aceiaşi mare mediterană, acelaşi soare, aceiaşi vegetaţie generoasă; numai oraşul şi oamenii sînt alţii. Orient şi occident, trecut şi prezent, moarte vie şi viaţă moartă.

Se 'ntunecă; plecăm. Lumini răsleţe se aprind ici şi colo pe fondul nelămurit al muntelui, apoi de-odată cheiul întreg străluceşte sub razele puternice ale lămpilor electrice, ce reflectă în apă globuri luminoase, întretăiate de tremurul mărunt al undei, sub suflul răcoros al vîntului înoptării. Luminile se 'ndepărtează din ce în ce, golful se deschide, unda spumegă sub brăzdarul vaporului.

În Mediterana. Alexandria. Spre Cairo.—A doua zi e acelaşi cer senin. Mergem de 12 ore şi mai avem încă 26 până la Alexandria. Pentru mine, care trăesc în plin aer al mării, care asist, clipă cu clipă, la toate fazele zilelor acestea ameţitoare, orele se succed pe nesimţite. Îmi pare că starea cerului regulează la fel aceia a minţii. Şi una şi alta sînt senine. Şi ce dulce e ţinutul care permite astfel de odihnă!

Rezimat de pasarelă, priveam culorile pompoase cu care soarele apusului împodobea orizontul. În larg, spre sud-est, cerul era de un albastru şters ca peruzeaua; marea dimpotrivă era de un albastru intens şi întunecat. La apus, cerul devenise pe nesimţite de un brun luminos, aproape portocaliu. Cîteva corăbii lunecau uşor pe apă; cele care treceau în partea opusă soarelui îşi aveau pînzele, abea umflate, cu nuanţe purpurii; acelea ale bărcilor ce treceau între ochii mei şi orizont se desprindeau în negru pe un fond de aur. Marea era unită, calmă şi greoae; ai fi zis aur topit. Puţin mai tîrziu, toate culorile deveniră mai închise, adierea luă mai multă putere trecînd spre răsărit, astfel că suprafaţa mării se sbîrci uşor, brăzdată de soare cu albastru întunecat şi cu galben luminos, ca acele frumoase mătăsuri cu culori schimbătoare pe care le purtau odată boeroaicele noastre. Puţin după aceia, luna se ridică mare şi roşietecă, cu o aureolă

ciudată în juru-i, presărînd în brazda lungă, rămasă în urma vaporului, sclipiri luminoase ca acelea ale miilor de licurici.

A doua zi, dimineața, începe să se zărească coasta joasă a Egiptului cu palmierii ce dau nota locală. Vaporul ocolește lucrările noului dig al Alexandriei, ce înaintează doi kilometri în mare, apoi se oprește spre a suferi vizita medicală. Doctorul se scoboară, pilotul portului se urcă și intrăm în port. Debarcăm pe cheiul pavat, în strigătele hamalilor și ale unei mulțimi sgomotoase, ce urlă un nu știu ce care te face să te strecori cu miinile la urechi.

Un Englez debarcase odată la Calais, în Franța. Un sărac vine înaintea lui și-i cere pomană. Englezul ia carnetul în care își nota impresiile de călătorie, și scrie: „Francezii, popor de cerșetori". Apoi, satisfăcut, sigur de a cunoaște bine obiceiurile Francezilor, se 'ntoarce la Londra. In graba în care ne suim în trenul ce ne așteaptă pe chei, și'n care ocolim orașul până la gara liniei spre Cairo, n'aș putea decît să procedez ca el. Deci scriu după ce am privit orașul din fuga trenului: „*Alexandria* n'are un caracter hotărît: port european cu mulțime cosmopolită și cu cerșetori de bacșișuri, oraș european în cadru turcesc, case mari cu terase, bulevarde, piețe, monumente, antrepozite și magazii, afișe de spectacol în franțuzește, moschee și palate, Greci, Italieni, Francezi și cîțiva Turci falși, ruine de întărituri, nisipuri, palmieri și cactoși".

Plecăm din gara principală, instalați în vagoanele confortabile ale expresului, ce ne va duce în trei ore la Cairo, pe o căldură înăbușitoare. Mergem de-a lungul lacului *Mareotis* sau Maryut, ce'și întinde până'n marginea orașului apele-i mai joase ca nivelul mării, pe care trec în zare *dhahabiyele* cu pînzele umflate de vîntul cald ce ne aduce din cînd în cînd adieri zădarnice, pe ferestrele vagonului. In curînd încep cîmpurile de bumbac; iată *Damanhur*, cu minaretele dominînd casele și cu fabricele de bumbac situate pe o înălțime; lîngă șine e cimitirul arab. Ținutul începe să devie mai fertil; se văd apărînd sate de pămînt ce par ruine în mijlocul buchetelor de palmieri și de tamarixi. Trecem larga ramură a *Rozettei*. Iată *Tanta*, oraș întins cu edificii mari; fabricile de bumbac mărturisesc bogăția ținutului. Trecem ramura *Damiettei* și în curînd ne oprim în *Benha*, renumită pentru abundența strugurilor, a mandarinelor și a portocalelor sale roșii. In toate părțile un orizont depărtat și vaporos, în care ochii se obosesc, și poate s'ar plictisi fără noutatea impresiilor simțite. In sfîrșit, în spre punctul de întîlnire al celor două brațe, încep să se vadă, la răsărit, *munții Libici*, și în spre sud-vest, trei mase izolate pe care le recunoști după forma lor că's piramidele. Apoi, după o pădure de palmieri, apar înălțimile *Mokattam*, cu citadela Cairului și sveltele minarete ale moscheei Mohamed-Ali. Vile și grădini sînt lăsate în urmă, trenul se oprește.

Cairo. Moscheele. Citadela.—Sîntem în una din cele trei

gări ale Cairului, în cea mai mare, în cea mai frumoasă, clădită în stilul maur. Am pornit pe jos în oraș; mare e mirarea mea care am venit să fac temenele slavei vechilor zei și vechilor zeițe, lui *Toth*, lui *Horus*, lui *Anubis* și zeiței *Sekhet*. Trăsuri numeroase se ceartă pe cinstea și cîștigul de a te duce la hotelurile cele mai moderne. Trecem pe străzi asfaltate, de-a lungul cărora se'nșiră luxul otelurilor pariziene, magazinele mondanității și eleganțelor, teatrele, cazinurile, cafeurile, care-ți fac impresia unui oraș al plăcerii și al modernismului. Iată-mă la hotel, nu la unul din acelea, în care găsești tot confortul imaginabil și toată scumpetea neînchipuită, ci la una din acele primitoare pensiuni, în care nu te poți plînge decît de ușurința cu care ți-s luați piaștrii. Sînt la un „Pension Suisse" în fața *Grădinii Ezbekiye*.

După o odihnă necesară sub soarele Egiptului, și în timpul cel mai călduros al zilei, mă duc să văd Cairul cel adevărat. Nu Cairul eleganțelor riscate și al lui „Semiramis-hotel", ci Cairul vechiu, Cairul arab în care simți sufletul bătrînului Egipt cu simbolurile, credințile și adorațiunile variate ale naturii plutind de-asupra subtilităților atracțiilor noi. Sînt pe *Sikké-el-Gedidé*, prelungirea lui *Mousky*, a principalei artere de comunicație a orașului. Ce deosebire între pitorescul cartierului arab și „funambulescul" cartierelor europene *Esbekiye* și *Ismailiya*. Văd aici bazarurile vechiului Cairo, cu negustorii lor, cu covoare, cu mătăsuri de Damasc, sosite ades din atelierele din Lyon sau Crefeld, văd moscheele nenumărate ale acestui oraș de moschee, și un întreg popor ciudat, în picioare sau ciucit, în străzile sucite. Poți rătăci în siguranță pe aceste străzi; poate că e din cauza organizației noi a orașului, sub domnia învingătorilor. Există o poliție bine organizată, compusă din cîteva sute de agenți, care brăzdează stradele, veghind asupra celor care merg pe jos sau pe măgari în toate colțurile cetății.

Iată vînzătorii de apă, cu burduful plin în spinare, sau dus de măgar, ținînd în mînă două păhărele de aramă pe care le lovește unul de altul, oferind un lucru atît de rar și de necesar în orient: *apa*. Colo trece un Arab înalt, slab, cu barba încărunțită, învăluit în burnuzul său alb: e un *Beduin*, rătăcitor ce și-a părăsit o clipă tribul ca să calce caldarîmul orașului, și să plece apoi cugetînd că tot e mai bine o viață mizerabilă dar liberă, decît sclăvia unei vieți ce nu e făcută să se încălzească la flăcările confortului englezesc.

Cartierele antice sînt destinate să dispară și ele în curînd. Luxul european își va continua cucerirea, și va sfîrși prin a risipi pretutindeni locuințî frumoase, case de confort și de petrecere. Vom vedea poate în inima citadelei, hoteluri, lumină electrică, varieteuri cu cîntăreți și cîntărețe. Orașul cel vechiu va face loc unui banal intrepozit de comerț și plăcere, unde plutocrația lumii întregi va veni să petreacă iarna. Odinioară zăreai pe malurile Nilului, crocodili dormind, sau aruncîndu-se cu sgo-

mot în apele fluviului. Dar au dispărut mai toţi spre a se ascunde dincolo de cataracte. În faţa vaporului, crocodilul s'a retras. În curînd, în faţa circulaţiei engleze şi europene, întreaga lume egipteană va face caşi crocodilul. Unde o vom mai găsi ascunsă?

Dar ceia ce face frumuseţea oraşului arab sînt moscheele. De-a lungul străzilor ele se înşiră uneori trei-patru în rînd, răzimîndu-se unele de altele şi amestecîndu-se. Pretutindeni, în aer, se'nalţă minaretele lor brodate cu arabescuri, cizelate, pline de cea mai schimbătoare fantezie. Unele au mici balcoane, colonade, altele sînt aşa de dantelate încît zăreşti cerul prin găurelele lor; unele sînt în depărtare, altele în apropiere, de-asupra capului meu parcă; ori unde priveşti găseşti altele cît vezi cu ochii. *Trei mii de moschee!* Zidurile lor drepte, puţin cam severe, îngăurite de mici ferestre de ogive, se 'nalţă de-asupra caselor mărginaşe; ziduri cenuşii dînd în roz, zugrăvite cu linii orizontale de un roş care s'a veştezit la soare; ziduri încununate totdeauna cu şiruri de trifoiuri imitînd crenelurile. Fiecare din aceste moschee îşi are sfîntul său, al cărui nume îl poartă, şi care doarme alături, într'un kioşc; şi acest mausoleu are totdeauna de-asupra o cupolă specială, înaltă, ciudată, ce se urcă spre cer ca un bonet gigantic de derviş.

Iată *moscheia lui Hasan*, cu architectura ei în formă de cruce enormă, graţioasă, elegantă, cu minaretul său de 82 de metri, cel mai înalt din Cairo. Se spune că mînele arhitectului ei au fost tăiate din ordinul Sultanului, pentru a-l împiedeca de a mai desemna una la fel. În faţă e *Giamia-el-Rifayeh*, neisprăvită şi lăsată aşa de mulţi ani, arhitecţii arabi actuali nefiind capabili s'o termine, iar cei creştini fiind opriţi dela acest lucru, căci fondatoarea moscheii, mama kedivului Ismail Paşa, a jurat că mîna unui necredincios nu o va atinge niciodată.

Ziduri puternice cu turnuri crenelate se 'nalţă brusc de-asupra caselor îngrămădite: e *citadela*, e inima de piatră a vechiului Cairo. Clădită pe o înălţime ce domină oraşul, te uimeşte prin mărimea şi grosimea celor trei rînduri de ziduri, deschizîndu-se prin bolţi largi în formă de potcoavă, cu creneluri centrate. Construită în 1166, zice-se din ordinul lui Saladin, cu pietre luate din micile piramide dela Gizeh, citadela era cheia unui sistem de fortificaţii ce apărau Cairul. Ea a fost de faţă la lupte, la prăbuşiri, la hecatombe, la sacrilegii; iar acum, ajunsă cazarmă englezească, trimite ecoul paşilor highlanderilor ce es din ea, în sunetul unei muzici englezeşti, ţapeni, mîndri, aroganţi, ca nişte stăpîni. Ei sînt cucerirea, ei sînt dominaţia cea mai temută, şi cea mai neînfrîntă.

Sîntem în centrul Citadelei, în faţa *moscheei Mohamed-Ali*. E cea dintăi oară cînd văd atîta marmură. Colonadele, bolţile, fîntînele, caldarîmul curţii, zidurile, totul e de marmură roz cu vinişoare roşcate, marmură luată din carierele dela *Beni-Suef*. Intru în curtea înconjurată de galerii boltite tot cu marmură. În mijlocul ei e o fîntînă în gustul turc rococo. De aici privesc moscheia cu cupola-i în stil bizantin, răzimată pe patru stîlpi pătraţi, cu domu-i lucitor, sub razele soarelui ce apune, cu cele două minarete subţiri, cu trei rînduri de balconaşe. Intru. Din prag întrevăd adîncimea tăcută în penumbră. E răcoare şi e linişte. Eşti uimit de atîta spaţiu gol în juru-ţi, de înălţimea bolţii, de sonoritatea zidurilor. Ridic capul în sus. De-asupra, în locul unde începe înclinarea cupolei, se văd strălucind o mulţime de geamuri mici, ferestruici înstelate cu verde, cu roşu şi cu galben, mozaicuri tăiate în mii de bucăţele asemenea, adunate spre a forma desemnurile arabe ce samănă cu cristalizaţiile variate la infinit ce le găseşti, uitîndu-te la microscop, în fulgii de zăpadă. Iată *Mihrabul*, sfîntul mihrab, în fund între colonade. Împodobit cu cea mai minuţioasă bogăţie, cu colane mici de lapis, eşind în relief, încadrînd mozaicuri aşa de delicate, încît samănă unor dantele, cu capiteluri în toate stilurile, ce vin de departe, din noaptea anilor, din timpul sbuciumărilor religioase de odinioară şi care mărturisesc trecutul uimitor al văii Nilului. În fund, la dreapta, e mormîntul lui Mohamed-Ali, înconjurat de un grilaj admirabil.

Es afară; ocolesc moscheia până la parapetul dinspre sud-vest, în faţa palatului Kedivial. Simt un nu ştiu ce negrăit cînd cuprind cu vederea, în lumina nesigură a amurgului, oraşul de un gri gălbenicios, cu mulţimea de domuri şi de minarete, cu grădinile şi colinele morilor sale de vînt, şi cînd zăresc, colo spre apus, eşind din norul nelămurit de praf, ca imaginea unui miragiu, vîrful piramidelor aprins sub cea din urmă rază de un roş nou al soarelui.

Ne-am reîntors la hotel. E seară. Mă urc pe terasă, de-asupra celui din urmă etaj. Cît văd cu ochii împrejur, lumina puternică a lămpilor electrice cu nuanţe roz, arată mai bine contrastul dintre vechiul oraş al amintirilor şi noul oraş care dacă n'are un grăunte din colbul trecutului, are pe *Eldorado* (numai pentru domni). Dedesubt, mişcare şi sgomot, treapătul mărunt al măgarilor goniţi de turiştii lacomi de senzaţii noi, pe asfaltul udat al străzilor, ţipetele vînzătorilor de toate lucrurile închipuite şi neînchipuite, care au şi ce le ceri şi mai ales ce nu le ceri, isbucnirile orchestrelor ce cîntă în baruri şi cafeuri.

Aceasta e impresia ce ţi-o lasă Cairul în prima zi cînd îl vezi: oraş de reculegere sufletească şi oraş de petrecere, *eri* şi *azi*.

La Sakkirah (Memphis).—Sînt oarele opt dimineaţa. Plecăm să cercetăm ruinele vechiului Memphis. Mergem o oră cu trenul pe lîngă tufişuri de curmali, la a căror umbră uşoară pasc turmele, pe cînd fellahii paşnici duc pe cîmp măgăruşii lor cu picioarele subţiri. E linişte şi curat sub înaltele buchete de frunze verzi pe care un vînt căldicel abea le mişcă. Îţi face impresia că eşti într'o zonă fericită, unde viaţa pastorală trebue să fie uşoară. Dar colo, înaintea noastră, e o altă lume, ce se apropie din ce în

ce; ca, parcă, inspăimintă ca o apariție a necunoscutului, a haosului, a morții universale.... E pustiul, pustiul dominator, cu tonurile sale galbene, cu dungile sale vinete, cu nisipurile ce-i dau înfățișarea unui zid moale, a unui nor de spaimă, a unui val enorm ce nu se mișcă, dar care ar putea să pornească și să înghită totul. E *pustiul memfit*, adică o necropolă fabuloasă în care oamenii de odinioară au îngrămădit timp de trei mii de ani morții îmbălsămați; iar de-asupra nisipurilor, risipite în toate părțile, piramidele, coșciuge de mumii.

Am ajuns la *Bedrachein*. Pornim călări pe măgari să străbatem cei șapte kilometri ce-i mai avem până la mormintele boilor Apis și ale dinastiei a V-a. Trecem pe dinaintea celui mai vîrstnic din orașele egiptene, capitala vechiului imperiu, *Memphis*, cu un sentiment de încremenire. Cum? Nimic n'a mai rămas din vechea cetate? Totu-i ras dela pămînt? Nu mai rămîn decît niște gropi săpate, din fundul cărora se înalță cîteva ziduri negre; de-asupra lor e astăzi *Mit Rahiné*, un sat murdar. Mergem prin nesfîrșita pădure de palmieri. Iată în mijlocul ei *Colosul lui Ramses al II-lea*, din care unul e proprietatea Englezilor. Pădurea se sfîrșește; intrăm în satul *Sakkirah*. Abia am eșit din el și sosim la marginea regiunii ce ne înspăimîntă. Incepem să urcăm o coastă; pasul măgărușilor noștri nu se mai aude; e tăcere, ai zice o tăcere de respect ce se impune dela sine. Urcăm și scoborîm; valea de verdeață, de viață, dispare, ascunsă de un șir de dune.

Iată-ne în regatul morților, sub căldura înăbușitoare. N'a profanat încă nimeni pustiul acesta memfit cu hoteluri și drumuri de automobile, cum e în micul pustiu al sfinxului. Nu vedem pe nimeni, niciun indiciu al vremurilor de azi în mijlocul ondulațiilor acestea galbene cenușii, în care părem pierduți ca în mijlocul unui ocean. Nu se văd decît siluetele piramidelor veșnice ce se ridică, uriașe, din loc în loc, la întîmplare, unele pe jumătate prăbușite, altele aproape neatinse și păstrîndu-și încă vîrful ascuțit. Numai ele mai brăzdează azi necropola aceasta lungă de mai bine de șapte kilometri, care fu acoperită de temple, de o măreție și de o enormitate neînchipuită pentru mințile din zilele noastre. Afară de *piramida cu trepte*, cea mai înaltă, toate sînt clădite în aceiași concepție de triunghiu, figura cea mai simplă din geometrie, și forma cea mai stabilă din arhitectură. Și acum, cînd au luat și ele culoarea moartă a pustiului, stau ca niște oseminte, ca niște fosile enorme ne mai avînd contemporani pe pămînt.

De-odată, o casă, un fel de baracă, apare izolată în mijlocul pustiului. E *casa egiptologului Mariette*, învechită și pe jumătate îngropată în nisip. Stăpînul ei a murit de cîteva zeci de ani (la 1881), după ce a făcut descoperiri minunate în ruinele vechiului Egipt; azi casa servește ca loc de popas călătorilor ce vin să cerceteze ruinele. Ne oprim pentru odihnă și pentru masă.

La două sute de metri de aici e *Serapeum*, locuința veșnică a *boilor Apis*, seniorii necropolei. Scoborîm printr'un coridor strîmt în pantă repede, între pereți de piatră și nisip. Sîntem în curînd adăpostiți de soare, dar din fundul întunecat al subteranelor funerare vine ca o răsuflare uscată și caldă. Am trecut pragul, e întunerec. Se aprind luminările. Mergem mereu ocolind, întîlnind în drumul nostru blocuri prăbușite, rămășițe gigantice, suferind o căldură mereu crescîndă. În sfîrșit, ne apare artera principală a hipogeului, lungă de 150 de metri, tăiată în stînga. E un loc grozav, în care te apucă dela intrare sentimentul lugubrului, sub apăsarea sdrobitoare a supraomenescului. Flăcările luminărilor ne arată la dreapta și la stînga imense subterane caverne sepulcrale patrate și asemenea, făcute dintr'un singur bloc de granit rar, lucios ca marmura. Niciun ornament; dar privind de aproape, observi pe pereții netezi inscripțiile hieroglifice ce arată iscălitura lui Amasis sau Cambyse.

Serapeum fu descoperit de Mariette la 1851. Emoțiunea savantului fu mare cînd, pătrunzînd cel dintâi în subterane, găsi pe nisipul fin cu care era acoperit solul, întipărirea picioarelor goale ale lucrătorilor care, acum trei mii și două sute de ani, culcaseră pe zeu în mormîntul său. Degetele egipteanului care închisese ultima piatră a zidului ridicat de-a curmezișul porții, lăsaseră urme pe ciment.

Eșim din catacombele calde spre a avea din nou în fața ochilor imaginea grozavă a pustiului și triunghiul tainic al piramidelor ce ne așteaptă, înșirate în aceleași locuri ale veșniciei.

Dar mai avem de văzut *cavourile dinastiei a V-a Ti*. Iată-le numeroase, risipite sub giulgiul galben al nisipului. Făcute din piatră și cărămizi, aceste cavouri sau *mastabas* adăposteau sub figurile pictate și sub ornamentele săpate în piatră, trupurile înfășuite în bandelete ale bărbaților și femeilor ce stăpîneau vechiul imperiu egiptean. Și de două mii de ani de cînd descoperitorii se înverșunează să desgroape sarcofagiile și comorile de aici, tot nu s'au isprăvit rezervele subterane; mai rămîn, desigur, pleiade de adormiți nederanjați ce nu vor fi descoperiți niciodată.

Ne întoarcem, nu cum am plecat din Cairo, ușurei, veseli, ci cu mai multă seriozitate în minte, cu mai multe gînduri melancolice, cugetînd la masa omenească care a visat, a tăiat sau a pictat aceste imagini, și care doarme aici, după cum vom dormi și noi odată, nu în plin nisip, ci la umbra sălciilor sau chiparoșilor noștri, într'un pămînt ce ne va mînca iute, avînd de-asupra noastră o piatră repede doborîtă și care nu ne va păstra numele cum sînt păstrate ale celor vechi. Ei aveau o locuință veșnică, noi avem, chiar după moarte, o locuință de o zi...

Ne apropiem de Cairo. Soarele e aproape de apus, dar așa de schimbat sub vălul de nori ce-l acoperă, încît ai prefera să nu mai fie; pare că nu mai luminează nimic, ci stă ca un

glob roz ce diformează şi priveşte lucrurile ca un imens ochiu şters ce se inchide în moarte.

Sintem în oraş, în mijlocul furnicării lui sgomotoase de noapte, mulţime compactă, îmbrăcată în toate felurile, împestriţată în toate culorile: fellahi şi negustori, Europeni mulţi şi indigeni puţini, fesuri şi pălării de pae, turbane şi jobene. Mă plimb uimit de atîtea cafeuri şi cazinuri, teatre şi operă, Alcazar parisian şi Eldorado egiptean; ici echipagii în goană, colo automobile în aşteptare. Muzici şi orchestre, cîntăreţi şi cîntăreţe, apariţiuni de dănţuitoare şi producţii de varietăţi, negustori ambulanţi anunţîndu-şi marfa de fleacuri ce te atrag şi dau prilej speculaţiei, vitrine iluminate în toate felurile, baruri pline de o mulţime veselă care ai crede că nu ştie decît să petreacă.

Oraş de frămîntare negustorească, de speculaţie şi Cookism, *ziua*; oraş de vis, de viaţă dulce, de plăcere, de joc şi de iubire, *noaptea*: iată Cairul modern.

Muzeul. Grădina zoologică. Piramidele dela Gizeh.— E dimineaţă de tot şi totuşi e cald. Mă scobor din cameră, traversez strada şi iată-mă în *Grădina Ezbekiye*. Ce plăcută e răcoarea ce se scoboară din frunzişul palmierilor uriaşi, cu frunzele de un verde închis, cum nu-l găseşti decît în grădini! Pomi şi arbuşti indigeni, floră bogată şi puternică, adăpostesc sub umbrele lor iarba măruntă şi ciudată care totuşi rămîne de un verde neclintit sub căldura omoritoare. In mijlocul grădinii e o înălţime artificială cu un belvedere şi o grotă drăguţă.

Iată-ne toţi reuniţi. Plecăm spre *Muzeu*. Trecem prin imensa *piaţă a Operei*, cu hotelurile-i luxoase, „Continental" şi „Semiramis", cu tramvaele şi automobilele ce se încrucişează din toate părţile, mergem între şiruri de vile şi clădiri în toate stilurile, pierdute în mijlocul grădinilor de flori; am ajuns la *Muzeu*.

E o operă franceză Muzeul acesta, fondat acum 45 de ani de faimosul egiptolog francez Mariette. Face impresie clădirea aceasta impunătoare, cu domul din mijloc, construită mai mult din piatră, cu geamlîcuri puternice şi cu întreaga-i înfăţişare de de un stil nou, în care orientul şi occidentul şi-au dat mîna să facă ceva solid şi practic. Bustul lui Mariette te primeşte dela intrare. Avem norocul să întîlnim în sălile Muzeului pe d. Maspero, directorul actual şi continuatorul operei lui Mariette, care cu multă bunăvoinţă ne dă lămuririle necesare.

Rămîi uimit, nedumerit, de mulţimea şi varietatea operelor de artă, de rămăşiţele vechii civilizaţii egiptene, adunate aici, etichetate, împărţite pe categorii, aşezate cu grijă şi cu pricepere. Nu te rătăceşti într'un labirint zădarnic ce ţi-ar încurca mintea, ci poţi admira în linişte toate fazele civilizaţiei celei mai vechi dintre ţări, sub toate formele ei şi în toată strălucirea sa uriaşă.

Figurine şi imagini de zei, statuete în picioare şi aşezate de regi, cu forme ţapene, cu membrele apropiate de corp, cu înfăţişarea cu atît mai stîngace cu cît statuia e mai mare. Unele de lemn, altele de bronz, cele mai multe de piatră. Ici o statuetă cît pumnul, colo capul colosal al unei statui ce n'ar încăpea în muzeu. Regi şi zei: Amon şi Thoutmes, Osiris şi Amenemhat, Anubis şi Seti, Ri şi Amasis, sub privirile fixe ale lui Horus şi Ramses.

Iată şi baso-reliefurile cu scene din viaţa regilor şi zeilor. Ici, unele, desemnate cu o simplă linie gravată în piatră; colo, altele, scobite ca literele unei stampile; dincolo, altele, scoase în relief cu toate amănuntele feţii, costumului şi accesoriilor pictate. Desemnuri naive cu corpul văzut din faţă şi cu capul din profil, fără cea mai mică umbră de perspectivă. Intr'un colţ, coloane răsleţe de temple, acoperite cu figuri şi cu hieroglife, pe care descifrezi misterele religiunii, riturile cultului şi dedicaţiile pompoase ale regilor.

Bucăţi de zidărie luate din morminte, pe care stau pictate scene din viaţa zilnică: plugari la cîmp, regi şi preoţi la ceremonii, soldaţi la exerciţiu, lucrători la muncă; şi culorile astea îs aşa de bine păstrate, sub lustrul neşters, încît te fac să'ţi pară o clipă de-atunci şi până acum.

Iată mumiile înşirate sub adăpostul de geamuri, trupuri uscate, schelet şi piele, învăluite în bandelete de pînză. Bărbaţi, femei şi copii, regi, preoţi şi soldaţi, toţi păstrînd aceiaşi înfăţişare sub deosebitele coşciuge de lemn, în forma trupului mumiei, cu figura celui mort sculptată pe capac.

Unii îşi mai păstrează obrajii plini, de-asupra varului ce le umple gura, alţii îşi au încă ochii deschişi, cu pupila rigidă dar întreagă. Citesc eticheta unuia dintre ei: *Ramses al II-lea*. Cum, acesta-i faimosul *Sesostris* al istoricilor greci, invingătorul popoarelor asiatice, ale cărui biruinţe au fost cîntate de poetul curţii sale, Pentaur? Poate că măreţia gloriei postume m'ar fi isbit mai cu putere, dacă aşi fi văzut aceste rămăşiţe ascunse într'un sarcofagiu de granit negru cu inscripţia hieroglifică a faptelor lui mari; şi ce tristă, ce mică îmi pare amintirea, cînd în locul sarcofagului văd dulapul de geamuri al unui muzeu, cînd în locul epopeii lui Pentaur săpată în piatră, văd numărul sub care e înregistrată mumia în muzeu. Ramses al II-lea e azi numărul 477! Dacă trupul acesta uscat a adus faima unui învăţat, dacă el e o mobilă de senzaţie într'un muzeu de rarităţi, asta nu împiedică ca spectacolul să fie trist, nu de emoţiunea simţită la vederea rămăşiţei istorice, ci de gîndul că adeseori savanţii înţeleg prea puţin puterea de evocare a cadrului în care le-ar sta mai bine acestor rămăşiţe, ce cer mai puţin simţ practic şi mai mult simţ estetic.

Trec în alte săli şi iată înşirîndu-se arme şi unelte, jucării de copii şi cărţile savanţilor, vase şi monede, animale mumificate şi figurine de pămînt sau de metal, şi mai ales bogăţia de bijuterii, în formele cele mai variate, inele cu peceţi, sfinxi şi vulturaşi de aur, brăţări, colane, cercei, albine atîrnate de lanţuri

subțiri de aur și nenumărate alte nimicuri, toate în legătura cea mai fină și cea mai ciudată.

Părăsesc, aproape amețit, muzeul acesta ce rezumă toată spontaneitatea vechii civilizații egiptene, cu întipărirea ei locală, în care vezi precizia liniilor, mărimea ansamblului, adevărul culorilor, dar toate închise într'o limită fatală, cu neputință de trecut, incapabilă de progres.

*

Indată după masă plecăm spre Gizeh. Trecem din nou prin fața muzeului și iată-ne la marginea orașului, la *podul peste Nil*.

Nilul, fluviul sfînt, tatăl hrănitor al Egiptului, creatorul celei mai vechi civilizații, ne atrage prin el însuși, și prin amintirile sale. Ce ciudate sînt apele sale, în unele locuri noroioase, dar lovite de soare și luînd toate culorile schimbătoare ale astrului în timpul zilei. Pe malurile lui stau risipite cetățile și ruinele faimoase. Înțelegi perfect pe cei vechi care făcuseră din Nil un zeu pe care-l numeau *Hapi*.

Cu ce venerație îl înconjurau ei pe acest autor al vieții lor, a cărui frumusețe și binefacere e fără seamăn! Cînd își închipuiau țara fericită din lumea viitoare, cu cîmpurile rodnice, în care grîul atinge înălțimi uimitoare, ei nu o concepeau fără Nil, rîul bun și slăvit. Azi Nilul n'a pierdut nimic din seducțiunile, nici din fertilitatea sa. Inundațiile poate n'au aceiași putere ca odinioară, dar totuși dau bătrînului pămînt al lui Khem rodnicia sa. Pe locul unde eri treceau bărcile protejate de zei ale pescarilor egipteni, printre lotușii parfumați și nuferii rozi, azi trec vapoarele agenției *Cook and son*, cu numele lor de zeități: Hathor, Amon-Ri, Isis, Osiris, ca pentru a te înștiința că te vor duce în locuri sfinte, acolo unde Egiptenii cei vechi se duceau să slăvească dumnezeirea, acolo unde au clădit temple.

De partea cealaltă a rîului ne așteptată tramvaiul electric ce ne va duce la piramide, pe șoseaua dreaptă și largă, adumbrită de dafini și mărginită de vile pierdute în mijlocul verdeții. Cînd cineva ar vrea să părăsească orașul cîteva clipe și cînd s'ar simți dispus la visare și la plimbare, fără altă dorință decît mulțumirea sufletească, n'are decît să meargă pe șoseaua aceasta, creată de galanteria kedivului Ismail față de o grațioasă împărăteasă.

Ne oprim în drum la *Grădina zoologică* (Zoological Garden), cu zidurile ei mari, cu porțile puternice, cu pădurea nesfîrșită de arbori și arbuști, de tufișuri și de flori, de toate formele și de toate culorile. Ici grote artificiale, colo lacuri înconjurate de grilajuri, dincolo poduri suspendate. Și în mijlocul întregului decor de feerie, ginta animală cea mai variată, crocodili și elefanți, șerpi și căprioare, struți și hipopotami.

N'ași vrea să lungesc vorba cu înșirarea tuturor animalelor ce se văd aici, nici cu descrierea caraghioslîcurilor maimuțelor, dar trebue să vorbesc ceva de un spectacol întristător pe care l-am văzut și aici ca pretutindeni, și care mă urmărește de mult. E vorba de animalele sălbatice, tratate într'un mod nedrept și barbar, sub pretext că's „feroce". Dece feroce? Intrucît leul ce mănîncă un miel, vulturul ce prinde un porumbel, sînt mai feroce decît barza care înghite o broască sau rîndunica ce mănîncă o insectă? Intru nimic; dar sînt amenințătoare pentru om, și acesta, spaimă a animalelor, nu admite ca victimele sale să-l poată ataca la rîndul lor. Fiarele sînt tratate ca niște criminali. Pentru erbivore, pentru picioroange, pentru paserile aquatice, libertatea relativă, spațiul și exercițiul; pentru fiare însă, captivitatea strîmtă în care se pot abea mișca. Și totuși printre fiare se găsesc cele mai frumoase animale ale creațiunii. N'ar fi oare mai interesant să le vezi sărind și jucîndu-se decît învîrtindu-se necontenit într'o cuşcă? Priviți leul cu atenție și spuneți-mi dacă e posibil să nu fii impresionat de capul acesta admirabil, de privirea-i adîncă, de întreaga-i înfățișare nespusă de măreție decăzută și resemnată; spuneți dacă nu e crud ca o creatură așa de frumoasă să fie condamnată a muri de anemie și de mistuire a trupului?..

Ne continuăm drumul. De fiecare parte a șoselei, cîmpuri de porumb, de luțernă, de bumbac și de grîu, ondulînde sub adierea caldă a vîntului. Și iată în depărtare nisipul galben succedînd verdeții, mărginîndu-o și înfruntînd-o, fără ca ea să-l poată știrbi. De veacuri pustiul stă aici sfidînd Nilul și rodnicia sa, și opunîndu-le o piedecă neînvinsă.

Ne-am oprit! Iată cele trei mase mari de piatră, printre care cea mai mare a lui *Cheops*, ce domină de sus nisipul pustiului; albeața sepulcrală a blocurilor sale de numulit strălucește încă sub soarele arzător; umbra sa imensă se lungește peste cîmpurile sterile ce o înconjoară, și spre apusul soarelui întunecă cîmpurile de grîu și porumb din Gizeh. M'am așezat așa ca să pot avea o idee lămurită de imensitatea monumentului; niciun cuvînt nu poate descrie sentimentul de sdrobire ce'mi apasă mintea. Mă simt apăsat și mă clatin ca sub o sarcină pe care nisipul de aur și singurătatea o fac și mai impunătoare. Spre deosebire de multe alte ruine mari, piramidele, din orice punct le-ai privi, nu par niciodată o grămadă de sfărămături. Ele rămîn opera mînilor omenești. Semnul originii lor apare și reesă totdeauna; și de aici vine, fără îndoială, sentimentul nelămurit de teamă și respect ce tulbură mintea cînd primești, întâia oară, impresia directă a imensității lor.

Dar ești iute și neplăcut distrat de cete de copii de toate vîrstele, care te urmăresc cerșind cu același urlet ce se aude de altfel în tot Egiptul modern: *bacșiș, bacșiș!* După ei te iau în primire oameni în toată firea, care te apucă din toate părțile ca

să-ți arate frumusețile dela Gizeh. Și aceștia cerșesc cu disperare inevitabilul bacșiș, închipuindu-și probabil pe European foarte bogat și foarte naiv, cercînd să-l silească să arunce pomana cerută. Dar se retrag resemnați cînd nu le dai nimic, spre a se agăța de un alt călător, cu aceiași stăruință și cu speranță că se va găsi unul în atîția ce se va lăsa înșelat de stăruințile lor.

Unii turiști își iau masa la *Mena-House*, un hotel instalat la poalele piramidelor pentru plăcerea turiștilor, un hotel foarte confortabil, cu restaurant și telefon. Alții, în costume europene, iar femeile în toalete deschise—ce contrast cu antichitatea monumentelor!—urcă treptele piramidei, ce samănă cu o scară uriașă, ale cărei trepte sînt formate din pietre de 1 metru de înalte. Guvernul egiptean a încredințat paza monumentelor unui trib de Beduini—vreo 60—care trăesc din ceia ce pot scoate din punga turiștilor. Afacerea e încheiată: doi Beduini te iau de cîte o mînă, pe tine, bărbat puternic, sau pe dînsa, femee delicată, și te ridică în sus, în timp ce al treilea te împinge și te sprijină dela spate. Și să nu credeți că Beduinii noștri stau muți în timpul urcușului; nu! ci dimpotrivă cer cîteva tributuri suplimentare. Vai de cel ce-i ascultă! Îi vezi oprindu-se în fiece clipă, așezîndu-se, parlamentînd, petrecînd poate pe seama ta, oferindu-ți obiecte tot pe atît de antice pe cît de false.

Iată-te în vîrf, pe o platformă mare, mare cît o odae vastă, în care treizeci de oameni pot sta fără a fi stingheriți. Nimic nu poate reda nespusa melancolie pe care o produce oceanul de nisip, dominat de piramide ca de niște faruri mari. Vezi, într'un trecut nehotărît, sclavii cărînd blocurile acestea enorme, așezîndu-le aici pentru veșnicie cu prețul unor oboseli necrezute. Cîte generațiuni s'au culcat aici! Ce cîmp de glorie și de moarte!

La scoborîre, ești din nou turburat în visurile tale. Alți Beduini vin de-ți propun antichități fabricate grosolan și cercînd să-ți impue cu sgomot serviciile lor. Abea ajuns jos, un fotograf îți oferă serviciile sale primite cu plăcere, dar care distrug cași Mena-House, iluziunile poetice. Un fotograf, un hotel cu telefon... ce departe sîntem de Faraoni și de robii muncii fără seamăn! Cît despre excursiunea ce a-i putea-o face înăuntrul piramidei e puțin plăcută; aerul e rar, înăbușitor; un Beduin te orbește cu luminarea și cu firul său de aluminiu. Abea eșit afară ești asaltat de aceleași glasuri asurzitoare, ce te pîndesc de cînd ai intrat.

Mergem pe jos la *Sfinx*, leu colosal cu capul de om, capul lui *Amenemhat al III-lea* din dinastia XII-a. E tăiat în stîncă și amenințat fără încetare să fie înghițit de nisipuri. Marea asta mișcătoare, împinsă de *khamsinuri*, se repede asupra lui, și l-ar acoperi, fără grija ce se ia de a-l curăți de ea. L-au scăpat, ce-i drept, de nisipurile ce-l acopereau, dar cum l-ar putea scăpa de civilizația cea nouă care se'ngrămădește peste el și îl îneacă?

Nu va fi oare îngropat sub ea pentru vecie? Arabii, legînd un nu știu ce superstițios de leul minunat, l-au numit „tatăl groazei". El e senin totuși, surîzînd cu toate ciunturile îndurate de fața sa. Oare mamelucii nu-i luaseră capul drept țintă de ochit? Dar, azi încă, deșteaptă o idee așa de mare de putere și de mărire, încît înțeleg foarte bine porecla ce i-au dat-o Arabii. Îl privesc cu atenție fața și-mi pare că surîsul lui e un surîs de amărăciune, ce parcă s'ar întrista de transformarea englezească a văii Nilului, pe care n'o prevăzuse, și care totuși îl face să cugete în creeru-i de piatră: „nimic nou sub soare".

Ne întoarcem. Soarele e gata să apună, e ceasul cînd Osiris moare și luptă înainte de a dispărea cu Typhon, întunerecul! Acum, cînd lupta se'nchiagă cu geniul nopții, el își desfășoară toată puterea și toată frumusețea sa; razele sale acopăr totul, pustiu și vedeață, cu mantaua lor de purpură. Poate că e sîngele învinsului ce-i curge din toate vinele, care îneacă pămîntul și care se răspîndește în cer, al cărui albastru îl schimbă într'o pînză de un roș accentuat. Simți că, cu toate sforțările sale, zeul va muri, și că Osiris plecîndu-se la orizont, dinspre lanțul libic, nu va întîrzia să se stingă, să cadă în regatul nopții și în regiunile infernale ale căror stăpîn e el, Typhon. Puterile i s'au sleit; purpurul cerului face loc unei lumini mai puțin vie, cu tonuri portocalii, ce se'ntunecă încet, încet. Și pe cînd zeul moare, o prietenă tăcută, blîndă, întristată, se ridică de pe colinele apuse. E luna melancolică, plîngînd moartea fratelui și iubitului ei. Discu-i palid ca chipul văduvelor cînd iubirea lor s'a scoborît în mormînt, țese lacrămi albe de lumină pe valea Nilului și pe Nil. Ce dulceață nesfîrșită în cer, în razele acestea albe, în fluturările acestea argintii de-asupra apelor, în tăcerea asta nespus de senină în melancolia ei! Nu regreți nici flacările roșietice, nici strălucirea de odinioară, ci lași să-ți pătrundă în suflet cugetările pașnice, triste sau duioase, ce le aduce luna și nopțile luminoase.

Iată-ne iar în Cairul sgomotos de noapte, cu visările curmate de strigăte vesele. Petrecem cîteva ore plăcute la clubul studenților universității din Cairo, în mijlocul tinereții acestea expansive și primitoare, ce lasă să-i scape din cînd în cînd isbucniri de ură împotriva dominatorilor pămîntului acesta al lor, pe care ei îl iubesc mai mult din clipa cînd au văzut ceasul ciudat cînd bătrînul Egipt expiră a doua oară, sub invazia Europei și sub mîna de fier a Marei Britanii.

Bazarurile. Spre Alexandria. Pe mare.—Plecăm de dimineață să vedem singurul lucru mai interesant ce ne-a mai rămas: *bazarurile*. Nu sînt mult deosebite de ale Constantinopolului, dar au caracterul tipic al Egiptului de azi, tablou de sgomot în cadru mut. Situate în Sikké-el-Gedidé, au îngrămădit în înfundăturile lor întunecoase toate curiozitățile orientale: covoare de orient și Persia, mătăsuri minunate de toate felurile, arme și tro-

fee, încălţăminte, şaluri, parfumerii, librării, lucrători în aur fin. Iată parfumurile! Mirosuri moscate, pe care nu le vor primbla niciodată adierele noastre din Europa. Toate seminţile ţării Faraonilor îngrămădite în sacuri enorme, durah, susan, mei, bumbacul în gogoaşa sa din care es fulgii argintii, şi frumoasele figuri aproape negre care te fac să cugeţi la Osirişii îngropaţi sub templele Nubiei. Măreţia acestor bazare văzute în fugă, coloritul lor imposibil de descris, înfăţişarea şi obiceiurile prevenitoare ale negustorilor, te atrag şi te fac să cumperi lucrurile cele mai extravagante, şi ades te 'ntorci încărcat de amintiri drăguţe, dar cu punga goală şi cu inima îndurerată, încercînd cu totul un alt sentiment.

Incepe să ploae. A ploua la Cairo în timpul acesta nu-i un lucru ce se întîmplă des. O vezi aceasta după feţele mirate ale locuitorilor, după figurile decepţionate ale călăuzelor ce pierd o zi de cîştig. Dar n'avem mulţumirea să ne bucurăm de răcoarea ce se lasă o clipă, căci părăsim „nasturele de diamant ce închide evantaliul deltei" spre a ne îndrepta pe calea întoarcerii. Acelaşi drum spre Alexandria, pitoresc şi interesant: singurătatea, pustiul, apoi, fără tranziţie, cîmpia de un verde închis, aproape albastru, şi sate, şi orăşele, în care se 'nghesuesc atîţia oameni, pe care nu-i cunosc nici în rangul, nici în meseriile lor, şi care mă farmecă prin varietatea costumelor de toate culorile. *Alexandria*, străbătută în goană pe marginea cheiului, şi în sfîrşit vaporul ce ne aşteaptă de trei zile. După o sumară vizită medicală, plecarea. Părăsim, pe o mare neliniştită, ţara lui Gizeh, Sakkirah, Abydos şi Theba, cu ruinele tăcute, luminate de zeci de veacuri de soare, ţara tainei şi a reculegerii religioase, pe care sîntem mulţumiţi că am putut-o vedea înnainte de a fi înghiţită de civilizaţia cea nouă sau de a fi expediată în muzee.

Avem de făcut un drum lung până la cuibul nostru, acum cînd curiozitatea e satisfăcută şi cînd ceasurile vor trece încet sub nerăbdarea ce ne apasă sufletul. Dar la capătul călătoriei e Europa, e Romînia, iar în calea aceasta vom mai găsi lucruri noi, afară de cele văzute în grabă. Şi perspectiva aceasta ne ajută să suportăm în linişte drumul. Plutim neîncetat o zi şi două nopţi, în aceiaşi mare mediterană, liniştită şi alintătoare, cu toate schimbările ei de culoare dimineaţa, la amiază sau seara. Trecem iar printre insulele risipite ale Arhipelagului: *Karpathos*, *Rodos*, *Nikaria*, *Samos* şi *Chios*, cu conturile lor stîncoase, de care s'au sfărâmat atîtea corăbii aruncate de valurile înfuriate. Azi marea e albastră, lucitoare, liniştită, udînd molatecă stîncile insulelor; nu-şi mai aduce aminte de răul pe care l-a făcut odinioară. Caşi o nebună care şi-a omorît copilul şi-l leagănă cîntînd, fără a avea conştiinţă de crima sa.

Carantina. Smirna şi Constantinopolul (Bazarul, Seraiul).— După atîta cale, fără a simţi măcar o clipă pămîntul sub talpa piciorului, sîntem nevoiţi să stăm în *carantină*. Patru zile pe vapor, în plină mare, la trei kilometri de ţărmul insulei *Clisomenia*, avînd în depărtare perspectiva atrăgătoare a Smirnei;— iată un lucru care mă sileşte să-mi fie necaz, dar să tac! Şi totuşi am găsit în aşteptarea aceasta altceva mai bun decît a dormi sau a măsura puntea. Căci dacă situaţia asta înţepenită pare sarbădă şi lipsită de vioiciune, nu tot aşa e tabloul pe care privindu-l de jur împrejurul tău şi înţelegîndu-i frumuseţea, te face să treci plin de răbdare zilele acestea prea liniştite, sub cerul Mediteranei şi'n aerul acesta ce ţi vine din larg, şi'ţi umflă pieptul, dîndu-ţi senzaţia aceasta de viaţă intensă, de plină libertate, atît de depărtată de viaţa monotonă şi prea regulată a fiecării zile, ce transformă fiinţa care se desbracă, şi care, crisalidă, se preschimbă în fluture în contact cu lucrurile şi orizonturile noi.

Ici şi colo, albeaţa curată a insulelor întrerupe linia dreaptă şi albastră a orizontului. O mare mărginită aproape de toate părţile în cotitura golfului adînc; aproape un lac, un lac liniştit; un spectacol mai mult odihnător decît aţiţător; marea gentilă, familiară, intimitatea compensînd lipsa nesfîrşitului; toate sinuozităţile malurilor desemnîndu-se în curbe prieteneşti. Intorci privirea în altă parte şi din nou ţi-o simţi atrasă, din nou visarea se răspîndeşte caşi ea, la nesfîrşit. Dar puţin cîte puţin ea se precizează într'un curent: te gîndeşti la volumul acesta uriaş de apă înaintea ta, în jurul tău, îndărătul tău, al cărui ritm veşnic îl admiri, la seninătatea cerului fără un nor, la dulceaţa aerului fără o suflare, în care trupul se scaldă şi a cărui temperatură nu o mai simţi, atît e de egală.

Din susul cerului, soarele aruncă uimitoarea sa putere de viaţă asupra pămîntului binecuvîntat, asupra mării amorţite; munţii's copleşiţi de verdeaţă, grădinile răspîndesc ca nişte căţui orientale, mirosuri neasămuite; marea poartă ploaia de stele. E copleşirea sub aur, sub parfumuri, sub azur, şi sub melopea enervantă a naturii triumfătoare, ale cărei note vibrează şi se'nfig în carnea nesăturată de plăcerile nesfîrşite... Dela şase dimineaţa la şapte seara, soarele străbate neturburat o întindere fără pată a cărei adevărată culoare e albastrul ultramarin. El se scoboară într'un cer senin şi dispare, nelăsînd în urma lui, pentru a arăta poarta apusului, decît un punct roşcat asămănător unei petale de trandafir.

...Atunci stelele se aprind de-asupra liniştitei privelişti ce se şterge în noapte. Mai întâi, le numeri una cîte una; apoi cerul este luminat în întregime de ele; şi ziua încheiată e înlocuită numai cu semiîntunericul. Marea doarme acum, cum n'am văzut-o niciodată dormind, neturburată de nimic, veşnic limpede şi senină, potolită, abea brăzdată de trecerea rară a corăbiilor, cu transparenţa, strălucirea şi nemişcarea unei oglinde. Ochii se odihnesc de feeria zilei; nu mai e hăul de lumină nesfîrşită, ci

e abisul de blîndețe, un plescăit alintător al valurilor murinde, încununate, pe crestele lor albe, de fluturași cu luciri de oțel. In liniștea aceasta învăluitoare, sufletul se lasă legănat visător, în ritmul aproape tăcut al frumoasei nopți ce începe. Luna apare albă, între frunzișurile întunecate și nemișcate ale chiparoșilor; apare ca o suverană, și ai zice că la apropierea ei lumea întreagă a tăcut, că doarme, că o auzi respirînd, și că răsuflarea ei se urcă, ușor de tot, și se răspîndește ca un văl de-asupra tuturor lucrurilor.

Revăd *Smirna* în aceiași inflăcărare de raze peste albeața cascadei de case. Cînd privesc soarele puternic ce ne arde de sus, îmi pare că fără el toată coasta aceasta ar fi în doliu: luminile sale aleargă în toate părțile, se răspîndesc în mii de scînteeri pe creasta valurilor mititele sub vîntul potolit, risipesc pretutindeni umbrele unei mulțimi ce furnică pe cheiurile de piatră, pe ulicioarele întunecoase, schimbă sdrențele murdare în mantii strălucitoare și varsă asupra mizeriilor fără leac dîre lungi de speranță...

Plecăm. Apusul e în lumină. Nori ușori plimbă pe mare și pe țărm lungi fîșii de lumină ce cuprind în brațe ținuturi întregi și aprind în mare străluciri fantastice, în timp ce în aer cresc linii diafane între cer și pămînt, așa cum cad prin geamurile bisericilor, violete, albăstrii, trandafirii și aurii, adăogînd la aparența aceasta de haos în care sîntem tremurul atmosferii, dansul tutulor moleculelor sale care se desprind, își pierd echilibrul și se prăbușesc în descompunerea tuturor culorilor lor...

Din trecerea Dardanelelor păstrez impresia întăriturilor tăcute de-asupra cărora sclipesc baionetele soldaților de pază, tunurile greoae și învechite cu mormanele de ghiulele alături, vasele de război, vechi, negre și nemișcate; toate, amenințări nevinovate ce te încîntă și care măresc liniștea ce o simți în locurile acestea de visuri.

Profit de cele douăzeci și patru de ore ce am să le petrec în Constantinopol, ultimă etapă a călătoriei de întoarcere, ca să cercetez cîteva din vederile orașului pe care nu avusesem timpul să le pot vedea la ducere.

Mă duc la *turnul Galatei*. Abea în pragul lui, și iată că sînt oprit de un tînăr ce stă în ușă.

— Nu e voe!

— Dăm bacșiș!

— Bacșiș ioc!

Cum! oare bacșișul numai e în Stambul „sesam deschide-te" al monumentelor publice? Mirarea e însă scurtă, căci mulțumită ciorovăelii și piaștrilor, ni se dă voe să urcăm cele o sută și nu știu cîte zeci de trepte tăiate în piatra enormului zid, și care se'nvîrtesc în interior de jur împrejurul turnului. Din galeria ce înconjoară crenelurile și ce poartă lanterna, admirăm peisagiul cel veșnic pe care l-am contemplat de atîtea ori, și pe

care îl privesc și de data asta cu o plăcere veșnic nouă. Marea de Marmara pare mai luminoasă, Bosforul mai albastru, moscheele mai numeroase, cimitirurile mai întunecate, grădinile de sicomori mai risipite.

Iată *marele bazar*. In general, comerțul n'are nimic maestos în sine, și la noi bazarele nu te predispun la reculegere. In Stambul, bolțile acestea ogivale, foarte ridicate, umbra ce învăluește o lume nouă, miile de defileuri ale labirintului, figurile impunătoare ale negustorilor cu costume bogate, ciuciți în colțurile lor, toată mișcarea aceasta în mijlocul atîtei păci, evocă nu știu ce reminiscență a catacombelor și pătrunde sufletul de un fel de respect. Priviți *Bazirguianii* (negustorii): iată Sirianul cu trăsăturile fine și pielea albă, Egipteanul negricios, Marocanul cu fața slabă și arămie, ce se razimă pe burnuzul alb sau pe mantaua albastră. Ei nu te chiamă, nu fac reclamă; nici o lăcomie nu-i stăpînește, nici o grijă nu-i muncește. Ceia ce a făcut Dumnezeu a făcut bine; dacă le trimite cumpărători: *Mach Allah!* (de minune, slavă Domnului); dacă nimeni nu se apropie de ei: *Olsun!* (așa să fie). Și armonia ar fi prea perfectă fără strigătele ce isbunesc în unele colțuri, reclame ale Turcilor tineri ce schingiuesc puțină franțuzească, sau a Ovreiașilor ce-ți tae drumul ca să-ți ceară prețurile cele mai neauzite pe niște nimicuri pe care le găsești prea eftine la Marocanul sau bătrînul negustor de alături, ce privește tăcut cearta dintre tine și negustoraș.

A vedea, a asculta, a te strecura împotriva curentului strîns dar repede, iată tot ce trebue să faci în acelaș timp. Valul omenesc e dulce, dar merge necontenit; el comandă fără a vorbi, cași rasa. Toate străzile bazarului samănă între ele, toate intrările sînt la fel, și dacă n-am avea ghemul Arianei (adică pe nelipsitul talmaci și călăuză), odată pierduți am rătăci de dimineața pînă seara, fără a ne mai întîlni vreodată. In dedalul acesta aparent domnește o ordine precisă. Fiecare specialitate își are locul său. Vrei stofe de Brussa? vino aici; de Siria? ia-o pe colo; pietre fine? mai departe; covoare? la stînga; șaluri? la dreapta; arme? dute la *Bezestin*. Străzile noastre din Europa în care totul își dă coate, bijuterii, tarabe de măcelari, mode, băcănii și bomboane, ar părea Turcilor un adevărat haos, și neorînduiala noastră, indicele unor creeri prea puțin regulați. Dimpotrivă, nimic mai armonios decît clasarea bazarelor, deosebită în singurul punct al nuanțelor și luxului. Nici o notă nepotrivită nu isbește privirea, desgustul nu gonește farmecul, nu treci din regiunile poeziei în laboratoriile bucătăriilor, și poate acest acord perfect e acela ce ne ține pașnici deși grăbiți, calmi chiar în neliniște.

M'am dus să văd *dervișii urlători*. Cu multă greutate am putut străbate până la spectacolul acesta ce găsește privitori tot atîți de mulți cași panoramele din bîlciuri. Vre-o 50 de derviși urlători și învîrtitori erau adunați în fața unei mulțimi nesfîrșite. Cel mai în vîrstă sta în fața lor și îi ajuta să cînte

o litanie lungă şi monotonă, întreruptă din cînd în cînd de strigătul de: *Allah hu!* In timp ce cîntau îşi legănau capul şi-şi aplecau corpul dindărăt înainte; şi pe măsură ce timpul trecea, mişcările lor se accentuau, se iuţeau, apoi corpul se apleca şi se îndoia. Şi mereu: *Allah hu!* După cîntec urmează strigăte ce nu mai au nimic omenesc, urlete de fiare. S'au strîns la un loc, şi şi-iau unit braţele şi umerii; formează acum un lanţ întreg care, în acelaşi timp, se dă îndărăt, se repede înainte şi urlă veşnicu-i strigăt: *Allah hu!* Cînd se vor opri? Niciodată. Fanatismul îi susţine. Cad sleiţi, muribunzi într'un ultim spasm, într'un ultim urlet: *Allah hu!* Toate astea îs curioase, dar cred că s'ar putea sărbători mai inteligent un legislator de talia lui Mahomet.

Ne ducem în lungul Bosforului, pe lîngă coasta europeană, spre a putea privi cetatea imensă şi fantastică ce planează asupra oraşului şi 'n care locueşte atotputernicia turcescului Sultan. Risipite între tufişurile întunecate şi grădinile multicolore, apar turnuleţe, foişoare, acoperişuri ascuţite, ce par că se suprapun; căzărmi masive es de-asupra unui minaret subţire; lîngă un chioşc lucesc tunuri. Nu vezi în pasta asta decît clădiri, nici centru, nici orînduială; nu vezi decît linia neîntreruptă a zidurilor, ce tae parcuri şi păduri, şi care mărturiseşte prezenţa unui singur stăpîn. Cinci sute de palate, vile, fortăreţe, chioşcuri şi moschee în care stau cincisprezece mii de locuitori oficiali. Acesta-i *Yldizul*, „chioşcul stelei", *Yldizul* de care nu te poţi apropia, *Yldizul* în care nu poţi intra.

In margina-i despre mare, palatul *Dolma-Bagcé* îşi arată faţada albă, împodobită, scormonită, aurită. Figura soldaţilor de pază, înţepeniţi în nemişcare, cu sabia în mînă, personifică ascultarea pasivă; zidurile înalte de zece metri, prelungite în tot lungul grădinilor, personifică misterul. O tăcere grea apasă asupra locurilor acestea, o tăcere mai grea ca moartea. Vezi flori, vezi boschete, vezi soldaţi, dar nu vezi o femee; doar într'un colţ de iarbă, un berbec mare roşietec se primblă în faţa noastră, şi ne priveşte cu ochii săi de porţelan... Ne întoarcem. Mulţumirea reintoarcerii acasă şi regretul părăsirii naturii acesteia luminoase, ne dilată şi ne strînge inima, ne leagănă între plăcere şi mîhnire, ne face să aruncăm oraşului pe care-l părăsim un *adio* înduioşat ce se adresează fiecărui colţişor în care am lăsat urmele paşilor noştri. In lumina asta orbitoare, ce pentru noi străluceşte cea din urmă dată, părăsim capitala lumii musulmane, întovărăşiţi de către cei din urmă din prietenii noştri ce-i lăsăm aici, delfinii. Constantinopolul se pierde în ceaţă, portul dispare, malurile defilează; doi muezzini suiţi în cele două minarete ale unei moschei, chiamă la rugăciune; vezi siluetele lor albe desprinzîndu-se în aer; numele lui Allah, aruncat din depărtare, ne soseşte limpede, metalic. Satele Europei şi cătunele Asiei ne salută. Cînd am venit ne-au orbit, dar nu ne-au spus nimic; acum, fiece colţişor ne adresează o vorbă veselă

sau melancolică. *Apele dulci*, *Rumili-Hissar*, *Bebek*, trec repede pe dinaintea ochilor. Iată cum, una cîte una rupte, se duc în vînt foile cărţii. Simt în mine un fel de despoiare, caşi cum aşi fi simţit că'mi cad aripile şi că fiecare adiere ce trece risipeşte puful lor...

Şi acum... s'a sfîrşit. Farmecele călătoriei şi-au luat sborul spre ţara visurilor. Palatele şi moscheele orientului par fantome pe jumătate şterse în albastrul ce s'a îngrămădit între ele şi noi, şi care creşte tot mai strîns, ca un văl uşor, a cărui urzeală, adaogă, fără încetare, fire nevăzute. Un parfum dulce al lucrurilor trecute ne întovărăşeşte paşii. Sub ploaia măruntă şi alinătoare a amintirilor, inima ni se întăreşte mai bine la datorie, binecuvîntări mai scumpe ne strîng sufletul, rugăciuni mai bune vor eşi de pe buzele noastre.

Căci rugăciunea e şi ea călătoare, şi nu se opreşte niciodată.

Ioan Dragu

Tu ai puteri

Tu ai puteri din care mi s'adapă
Ca dintr'a vieţii veşnice isvoare
O sete de «*a fi*», mistuitoare...

O lume care nu e, vrea să 'nceapă,—
Nerăbdătoare floare 'nchisă 'n muguri,
Parfum ce-şi cere arderea pe ruguri!

Un braţ peste grumazu-mi de-ai întinde
Şi te-aşi simţi ca nufăr cum te 'nclini,
Fiorul primăverii m'ar cuprinde...

În sufletu-mi ar înflori grădini,
Şi 'n apele priviri-mi, ca 'n oglinde
De ezere, ar ninge mii lumini.

Tu ştii că la sărutul meu ferbinte
Ca neaua 'n raza primăverii sfinte,
Topi-se-va mîndria-ţi rece.—Vino.

Ai tresări de-aceleaşi dulci ecouri!
Zădarnic.—Nimbul tău s'aprinde 'n nouri
Şi nu cobori din tronul tău, divino...

Te simt, stăpînitoare, de departe,—
O stea strălucitoare ce-şi împarte
În mii de ochi, icoana-i liniştită.

Şi numai ca o pulbere-aurită,
Se lasă din adînc, se lasă punte
Din focul tău, o rază pe-a mea frunte!

Asemeni unui zeu, ce 'n voia-i dreaptă
Nici rugi nu cere, nici cîntări n'așteaptă,
Ci jertfa ce pe-altar i se cuvine,

Te uiți de sus la inima-mi ce piere
Statornică 'n iubire și durere,
Cu zîmbetul credinții tari, în tine!

D. Nanu

Ceva despre obiceiurile de sălășluință ale popoarelor primitive

Până la eșirea de sub tipar, acum șasezeci de ani, a operei clasice a lui G. L. v. Maurer: *Introducere la istoria mărcii, a curții, a satului și a orașului* [1]), se credea că marca era o instituțiune născută în evul mediu. Lui Maurer îi revine meritul de a fi dovedit că ea era o asociațiune gentilică datînd dela vremea așezării popoarelor germane în țările dintre Vistula și Rin.

El explică cum Germanii cuceritori s'au așezat în acele regiuni pe neamuri sau triburi, alcătuite din ginți legate între ele printr'o origine comună, luînd fiecare în posesiune cîte o întindere de loc mai mare sau mai mică, după numărul lui.

„Cînd tribul era mic, el se așeza întreg într'un singur sat, cultivînd de aici o parte din cîmpul învecinat, până cînd creșterea populațiunii îl silia să înființeze așezări în părți mai depărtate ale mărcii, așa zise sate filiale... Cînd dimpotrivă tribul bejănar era mic, așezarea într'un singur sat devenia cu neputință. În acest caz el lua în stăpînire regiunea care-i cuvenia și care era de obiceiu cuprinsă între limite naturale, o stăpînia ca *marcă comună* în devălmășie, dar se așeza în grupe mici, în cete reprezentînd sutele, în deosebite așezări sătești [2])".

Din această cauză a trebuit ca întinderea mărcilor celor vechi să fie foarte mari; dar cu vremea, din satele primitive născîndu-se sate nouă, și mai tîrziu din aceste iar altele, aceste filiale au despărțit hotarele lor din hotarul așezării mame, alcătuind asociațiuni de marcă independente. Din asemenea mărci mai mici s'ar fi născut în sfîrșit, după Maurer, mărcile sătești de mai tîrziu, care nu mai cuprindeau decît vatra satului cu pămîntul de arătură, pășunea și pădurea depe împrejur.

Însă Maurer nu a fost în stare să arăte în chip clar ce era această alcătuire în triburi și ginți legate împreună, căci pe vre-

1) G. L. v. Maurer. *Geschichte der Mark-Hof-Dorf u. Stadtverfassung*. Ediția I-a epuizată. Ediția a II-a este precedată de o admirabilă prefață a lui H. Cunow, a cărei părți esențiale se vor găsi reproduse în articolul de mai sus.

2) Maurer, op. cit., p. 45.

mea cînd el scria cartea lui, baza alcătuirii teritoriale, care este alcătuirea gentilică, era încă un problem [1]).

Astăzi însă ştim că pretutindeni, pe tot pămîntul, cele mai vechi alcătuiri teritoriale se întemeiază pe alcătuirea gentilică sau de familie. Ele s'au născut prin faptul aşezării, într'o regiune oare care, a unor ginţi sau familii legate printr'o obîrşie comună şi întovărăşite între ele. De obiceiu pămîntul luat astfel în stăpînire se împărţia pur şi simplu între ele, sau se împărţia pămîntul cel mai bun şi mai propriu culturii, pecînd rămăşiţa rămînea bun în devălmăşie, aparţinînd tuturor comunităţilor de familie.

In Germania o astfel de aşezare, **marca** sau *hotarul* cuprins de dînsa, se numia **Hundertschaft** (dela **Hundert**=o sută), căci, la origine, se avusese în vedere ca ea să cuprindă o sută de bărbaţi în stare de a purta armele. In actele evului mediu ea poartă numele de *cent* (dela *centum*). Zece *cente* alcătuiau o înfrăţire sau tovărăşie mai mare, numită **Tausendschaft** [2]), căreia corespundea totimea mărcilor **centelor** cuprinse într'însa, adică un teritoriu ce l-am putea numi un *ocol*. Mai multe asemenea ocoale alcătuiau ţinutul sau *tribul*, iar totimea ţinuturilor alcătuiau *ţara* locuită de un neam. De obiceiu triburile neamurilor germanice se împărţiau într'o sută de cente, deşi fireşte, în realitate, cifrele efective ale acestor subîmpărţiri trebuiau să fie departe de a corespunde în totul cu această denumire.

După părererile cele mai nouă [3]), descălecătorii pe marca unei cente s'au aşezat pe ea în comunităţi patriarcale deosebite, adică părintele, cu fiii săi căsătoriţi şi cu nepoţii, s'a aşezat, pe partea lui de hotar, într'o singură locuinţă, sau în mai multe locuinţe mici cuprinse în aceiaşi îngrădire: o alcătuire sămănînd mult cu **zadruga** Slavilor de sud. Cu vremea, prin sporul firesc al membrilor ei, aceste comunităţi patriarcale s'au transformat sau, mai bine zis, au crescut în sate şi, într'adevăr, în multe locuri, în Germania, se constată existenţa unor mici comunităţi de marcă aparţinînd unei *rubedenii* (**Sippenmarkgemeinden**) şi care sînt subîmpărţirile unei mărci de cent.

Cert este că fiecare gospodar liber avea drept la o parte egală din marca sau hotarul aşezării. Precum am arătat mai sus, se împărţia numai locul depe împrejurul aşezării, acel mai bun şi mai uşor de cultivat, iar restul mărcii rămînea avere în devălmăşie a obştiei. Măsura se făcea cu funia numită **Reeb**; bucata fiecăruia era hotărîtă prin soartă.

Deci, orice tovarăş al unei obştii săteşti poseda o casă cu curtea ei în sat şi, în fiecare parte de ţarină, cîte o bucată de loc de aceiaşi întindere ca acea a fiecăruia din ceilalţi tovarăşi. La aceste posesiuni personale se adăoga adesea şi o parte hotărîta din fînaţe şi din pădure. Pe lîngă aceste el mai avea şi o parte ideală în locul obştesc şi la folosinţa lui, adică: dreptul de păşune în păduri şi cîmpii, acel de a se îndestula cu lemne din pădurea obştească, acel de pescuire în apele mărcii şi altele [1]).

Toate aceste, cuprinzînd o casă şi o curte în sat, pămînturile împrăştiete în ţarină şi dreptul de folosinţă în pădurile şi cîmpiile rămase în devălmăşie, alcătuiau o întregime (*integritas*) care, la popoarele nordice, se numia **bohl** sau **tompt**, iar în Germania propriu zisă **Hof** (*curtis*), **Hube** (*mansus*), **Pflug** (*plug*) etc. [2]).

Stăpînirile fiecărui tovarăş în ţarină nu pot fi privite ca constituind în vechime vre-o proprietate absolută, un *dominium*, ci cel mult o *possessio*, cum era acea a Romanilor în *ager publicus*. [3]).

Fiecare asemenea obştie sătească avea în capul ei o căpetenie probabil ereditară în vechime, aleasă în evul mediu de tovarăşi şi numită **Graf** (comes loci sau grafio loci), **Dorfgref**, **tunginus**, **schultheiss**, care, în actele latineşti, se numia *centenarius*, *centurio*, *rector loci*, *praefectus loci*, *judex loci*, *major in loco*, *senior communae*, etc. [4]).

Regii popoarelor germanice în vechime nu erau de loc priviţi ca fiind proprietari ai ţării ce o ocîrmuiau; asemenea, nici o vorbă n'a fost vreodată la ei de dreptul superior de proprietate al statului (*dominium eminens*). Lungă vreme pămîntul ocupat de popoarele germanice a fost privit ca pămînt al neamului (**Volkland**); numai cu mult mai tîrziu şi-au însuşit regii dreptul de a dispune de locul neocupat de nimeni, care a fost privit ca pămînt al regelui (**Königland**) [5]).

*

„Această alcătuire se asămăna foarte mult cu aceia a obştiilor săteşti romane; la aceste depe urmă caracterul gentilic este chiar şi mai bine întipărit [6])".

„Marca romană, zice Mommsen, se descompunea la început într'o mulţime de ţinuturi de neam (*Geschlechterbezirke*), din care mai tîrziu se alcătuiră cele mai vechi *ocoale de ţară* (*Landquartiere* **sau tribus rusticae**). Există tradiţiunea că ocolul claudian se trage dela aşezarea membrilor neamului claudian pe Anino,

1) Cunow, în prefaţa citată, p. X.

2) Dela **Tausend**=o mie. Găsim aceste împărţiri la toate popoarele de neam german. In Danemarca, la Iuţi, ţara era împărţită în *Syssale*, care cuprindeau fiecare mai multe **Härets** sau cente. In Suedia avem asemenea **Tundalande** (cente); în Anglia centele au purtat lungă vreme numele de **Hundreds** şi **Wapentakes**, iar împărţirile de o mie acel de **Shire**.

3) Lamprecht. *Deutsche Geschichte*, I, p. 143.

1) G. L. v. Maurer, op. cit., p. 71 sq., p. 125 sq.

2) Ibid., p. 126, sq.

3) Ibid. op. cit., p. 97.

4) Ibid., p. 124.

5) Ibid., ibid.

6) Cunow, în Maurer, op. cit., p. XXIX.

iar întrucît priveşte celelalte ocoale se ajunge la o încheere asemănătoare, dacă luăm în privire numirile lor. Aceste numiri provin, ca acele ale ocoalelor mai nouă, dela localităţi, dar sînt formate toate din nume de neamuri. Şi aceste neamuri, care au dat numele lor ocoalelor mărcii romane, afară de acele ale căror nume au dispărut cu desăvîrşire ca: Camilii, Galorii, Lemonii, Pollii, Puginii, Voltinii, sînt fără deosebire cele mai vechi familii patriciane romane: Aemilii, Cornelii, Fabii, Horatii, Menenii, Papirii, Romilii, Sergii, Vulturii. Este de însemnat că, printre toate aceste neamuri, nu ne apare nici unul care se poate constata că ar fi emigrat mai tîrziu la Roma"... „Astfel cum fiecărei case îi revine o bucată de loc de arătură, asemene casei gentilice sau satului îi revine o marcă (un hotar) al familiei, care însă, precum se va arăta în urmă, a fost cultivată, până în vremuri relativ recente, ca marcă (hotar) al neamului, adică după sistemul comunităţii agrare. Dacă *casele de neam (Geschlechtshäuser)*, comunităţile de familie trăind în aceiaşi locuinţă, s'au dezvoltat în *sate gentilice* (cuprinzînd locuitori din aceiaşi familie) în Latium, sau dacă, la emigrarea lor acolo, erau alcătuiţi în obştii gentilice, este o întrebare la care putem răspunde tot atît de puţin caşi la acea dacă, pe lîngă acei avînd o obîrşie comună, nu mai cuprindeau şi indivizi străini prin sînge de aceştia"... [1])

Pe lîngă aceste ocoale ale fiecărei ginţi sau mărci gentilice, existau obştii teritoriale mai mari, pe care Mommsen le numeşte mărci curiale *(Curienmarken)* (Mommsen, op. cit., I., p. 65). Şi toate aceste mai erau întrunite în ţinuturi de triburi *(Stammgebieten)*, care, „în vremile cele mai vechi, erau politiceşte suverane" şi ocîrmuite de un principe al tribului cu ajutorul unui sfat al bătrînilor şi a adunării bărbaţilor în stare de a purta armele [2]).

„Unitatea cea mai mică a acestei constituţiuni primitive a Romanilor era vechea familie romană. Ea se alcătuia din părintele familiei (**pater familias**), fiii, fiii fiilor lui şi copiii lor, precum şi din soţiile acestor urmaşi bărbăteşti, din fetele nemăritate rămase în casă şi din nepoatele de fiu. Iar urmaşii femeeşti care se căsătorise lipsiau din această comunitate, căci la mătişul lor, trecuse în familiile soţilor. Toată averea, toate bunurile membrilor familiei aparţineau comunităţii de familie sau, mai exact, părintelui de familie, deoarece acesta dispunea de ele. Fiul ajuns la vrîstă bărbătească putea într'adevăr să întemeeze o gospodărie deosebită şi să aibă vitele lui proprii, dar, în drept, tot ce el şi ai lui agonisiau rămînea un cîştig al tatălui său; gospodăria fiului era oare cum privită ca fiind numai o ramură atîrnînd dela gospodăria mai mare a părintelui de familie. Zece asemeni comunităţi de familie alcătuiau o ginte, zece ginţi o **curie**, iar zece curii sau o sută de ginţi un **trib**. Această alcă-

1) Mommsen. *Römische Geschichte*, Ed. VII, Vol. I, p. 35.
2) Cunow, în op. cit., p. XXX.

tuire nu s'a născut în asemene formă în Roma: ea este, cum zice atît de nemerit Mommsen, „un obiceiu străvechiu, comun tuturor Latinilor", care „datează poate încă dinnainte de vremea despărţirii triburilor (latine)". După tradiţiune, atît Ramnii şi Titii, cele două întâi triburi din unirea cărora s'a născut Roma, cît şi tribul Lucerilor, venit în urmă, se compunea fiecare din 100 de ginţi, care erau aşezate toate în deosebite ocoale" [1]).

„Alcătuirea gentilică romană, în această veche formă a ei, constitue un pendent la alcătuirea veche a Germanilor. Vechei familii romane îi corespunde *Sippe* germană, ginţii romane centele *germane*, curiei miile (Tausendschaft gotică, **Syssal** daneză, **Fylke** norvegiană, **Shire** anglo-saxon).

„Din nenorocire structura internă a mărcii gentilice latine, alcătuirea ei agrară şi obiceiurile ei juridice ne sînt puţin cunoscute. Este probabil că, cum lămureşte Mommsen, în vremile primitive „locul de arătură se lucra de obştia familiei, iar produsul se împărţia între deosebitele case care o alcătuiau".

Tradiţiunea juridică romană mai povesteşte că, la început, averea (ginţilor) se alcătuia din vite şi din dreptul de folosinţă al solului şi numai în urmă fost-a pămîntul împărţit între cetăţeni". (Mommsen, op. cit., I., p. 183).

Ştim că, ca şi Romanii, Grecii cei vechi au trăit veacuri sub alcătuirea gentilică, care a fost baza organizării stătuleţelor lor.

Alcătuirea gentilică a popoarelor celtice, la fel cu acea a Germanilor şi a Latinilor, este stabilită mai presus de orice îndoială; urmele ei, *clanul*, sînt vii până astăzi în Scoţia. La Slavii de nord şi la Slavii de sud ea se găseşte încă în zilele noastre, precum dovedeşte *mirul* unora şi *zadruga* celorlalţi.

*

Dar nu numai toate neamurile europene au fost ocîrmuite de această alcătuire; ea a fost o fază prin care au trecut toate neamurile omeneşti ajunse la oarecare dezvoltare.

Astfel este stabilit că şi la Peruani şi Mexicani, cele două popoare din America pe care cucerirea spaniolă le găsise organizate în state, temelia alcătuirii era obştia gentilică, numită, la Indienii Quichua **Ayllu**, iar la acei Aymara **Hatha**, cu hotarul ei.

Autorii spanioli contemporani cu cucerirea sau care au scris îndată după dînsa, ne arată că, în Peru, [2]) fiecare gintă, numită de ei *linaje, casta parcialidad* sau *parentesco*, avea teritoriul ei deosebit şi determinat, care de obiceiu cuprindea cîteva mile

1) Cunow, în Maurer, op. cit., p. XXX sq.
2) Textul care urmează este traducerea fidelă a părţii finale a prefeţii lui Cunow. El a expus însă toate amănuntele alcătuirii gentilice şi agrare a Peruanilor, cu nenumărate citate din autorii spanioli, într'un studiu intitulat: *Die soziale Verfassung des Inkareichs, eine Untersuchung des altperuanischen Agrarcommunismus.* Stuttgardt, I. H. W. Dietz, 1896.

pătrate şi, prin o stranie coincidenţă, era numit **marca**. Comunitatea de gintă era totodată şi obştie de marcă (**marcamazintic**). Numele cele vechi ale mărcilor sînt derivate toate din nume de ginţi sau din nume de animale,—vederat, numele acelor animale care servise ginţilor de *totem*[1]). Obştia de marcă mai purta şi numele de **pachaca** (sută), căci în vechime ea se alcătuia din cam o sută de **aucapuriccuna** sau **aucacamayoccuna**, adică războinici. Peruanii priviau ca atari numai pe **haturunacuna** *(oameni mari)*, şefii gospodăriilor individuale, căci, în Peru propriu zis, comunităţile patriarcale de familie se dizolvase de mult. Povăţuitorul centului era deci totodată căpetenie al mărcii, **marcacomayoc**, şi căpetenie al gintei (**ayllucomayoc**). Peste cent era obştia miei (**huaranga**) care, în cele mai multe cazuri, era alcătuită dintr'o ramură directă a întemeetorului gintei şi din ramurile lăturalnice. Zece obştii de mii alcătuiau un **hunu** (zecime de mii) sau trib (**runaruna**). Găsim deci aici întocmai împărţirea romană în triburi, curii şi ginţi.

„In părţile despre nord al Perului întreaga obştie era adesea aşezată într'un singur sat mare şi obştia lua atunci numele de **Llactantin** *(obştie de sat)*. In părţile despre sud şi în regiunea muntoasă dimpotrivă se întîmpla, de multe ori, ca obştia să fie împărţită în mai multe sate mici. O asemene aşezare mică, alcătuind numai o parte din marca întreagă, se numia **cotomarca** sau *parte de marcă*, iar marca întreagă **cotocotomarca**, sau *marcă întreagă în părţi*.

„Fiecare sat deosebia spre cultură, din pămîntul ce-l încunjura, o parte ce se numia **Llactapacha**, *pămînt al satului*, vatră a satului, dar mai adesea, pe scurt, **chacara**, cîmp; pămîntul necultivat rămînea pămînt de marcă obştesc (**marcapacha**). Pămîntul de hrană al satului se împărţia, în fiecare an, în lozuri care se afectau fiecărei gospodării, în întindere potrivită cu trebuinţile ei. Lucrările cîmpului începeau şi se executau simultaneu sub direcţiunea căpeteniei satului. In Chinchasuyu, în partea nordică a Imperiului, nu lucra fiecare partea lui de cîmp, ci lucrările erau executate în comun de către mici coloane de lucrători din centele despre care s'a vorbit mai sus. Păşunea şi pădurea erau posesiuni în comun ale obştiei de marcă; totuşi, spre a împiedeca devastările, Incaşii stabilise reguli stavilind în chip simţitor dreptul de folosinţă al lemnelor. Creşterea caprei *lama* era generală, mai ales în părţile muntoase; singuri locuitorii coastei de nord nu se îndeletniciau cu această creştere. Fiecare gospodar poseda cîteva lama, unii mai multe, alţii mai puţine. Rapoartele spaniole vechi ne vorbesc, pelîngă aceşti lama stăpîniţi de particulari, şi de „turme comunale", care aparţineau tuturor sătenilor în comun şi asupra cărora fiecare din ei, sărac sau bogat, avea aceleaşi drepturi.

„Locul de casă, cu grădina de prin prejur, numit **muya**,

1) Embleme.

era proprietate al celui care o poseda, dar el nu putea nici cum să dispună de el după voinţa lui. Cînd Indianul muria, această posesiune trecea, potrivit dreptului de succesiune în vigoare la diferitele triburi, unui fiu, frate sau nepot (de frate). Soţia nu putea să moştenească pe soţ, tot atît de puţin ca fiii surorii sau ai fiicei, căci aceştia aparţineau altor ginţi şi prin urmare altor obştii de marcă, iar obiceiul hotăra ca nici un bun să nu iasă din obştie, fie prin moştenire, fie prin cumpărătură, fie prin dăruire. Tot atît de puţin putea cineva care nu aparţinea ginţii aşezată în marcă să dobîndească într'însa dreptul la vre-un loz de pămînt. Copiii cei mai tineri ai unui gospodar rămîneau de obicei până la vîrsta de douăzeci şi patru sau douăzeci şi cinci de ani la tatăl lor sau la un frate mai mare, ajutîndu-l la lucru; apoi se căsătoriau şi întemeiau, cu ajutorul rudelor mai de aproape, o gospodărie proprie.

„Un *ayllu* nu alcătuia numai o mare comunitate economică ci totodată şi o obştie religioasă şi juridică. Caşi vechile *gentes* romane şi greceşti, ea avea vitele ei deosebite şi zeul său strămoşesc (sau strămoş zeu) propriu, numit **huaca**, care, în Peru de nord, se numia şi **marcaaparac** *(apărător al mărcii)*. Apoi ea avea şi judeţul ei de cent propriu, în care căpetenia obştiei hotăra gîlcevele dintre tovarăşi şi judeca delictele mici. Insă această jurisdicţie se întindea numai asupra propriei obştii; membrul unei obştii vecine nu putea fi tras la răspundere înaintea acelui judeţ (*Gericht*), chiar în cazul cînd delictul fusese comis pe teritoriul supus judeţului acelei obştii. Pedepsirea vinovatului era atunci de competenţa judeţului mărcii din care făcea parte acel vinovat sau, în cazuri grele, de acea a judeţului tribului".

„Incaşii au impus în urmă triburilor supuse atît slujbe şi dări, cît şi deosebite instituţiuni, în scop de a avea o administraţie uniformă pentru tot Imperiul. Dar nu este locul aici să ne ocupăm de aceste măsuri impuse, care nu sînt datorite propriei iniţiative a triburilor.

„Acesta era chipul obişnuit de sălăşluinţă în vechiul Peru. Pe ici şi pe cole însă descălecase mai multe ginte, înrudite între ele, unele lîngă altele, alcătuind aşezări mari, ca s. e. la Cuzco şi la Yuncaşi, în văile regiunii de coaste dela nord. Şi în asemene cazuri, fiecare obştie gentilică alcătuia totdeauna o comunitate deosebită care se ocîrmuia singură, sub povăţuirea unei căpetenii a ginţii. Ea avea în acel *pueblo* (oraş) cvartirul ei deosebit şi, în afară de el, pămînturi comune hotărîte. In unele locuri constatăm că se întrebuinţa şi pentru asemene cvartire gentilice denumirea de **marcă**, şi că unul din cvartirele din Cuzco se numeşte şi astăzi **Pucamarca**, sau *Marca Roşie*.

„In Mexic această formă de sălăşluinţă, în sate mai însemnate, era acea obişnuită. O asemene aşezare se numia acolo **altepetl**, iar deosebitele cvartire care o alcătuiau se numiau **calpulli**. Fiecare calpulli era totodată un **meccayotl**, în spanio-

lește *linaje* sau *parentesco de consanguinidad*, adică o obștie gentilică, cum o numesc vechii autori castiliani. Toți membrii acelui **meccayotl** își trăgeau spița dela acest străbun. La fiecare atepetl era atribuit un hotar mare, numit **altepenauac** sau **altepetlianca**, în care fiecare calpulli stăpînia pămîntul său obștesc, gentilic, care era hotărît și se numea **calpullali**. Pămîntul rămas neîmpărțit între calpulli, era pămînt obștesc al întregului altepetl, așa numit **altepetlali**. Fiecare membru adult bărbătesc al ginții, care își întemeiase căsnicia proprie, era în drept să pretindă, din calpullali al ginții sale, partea lui de pămînt (**milli**). Această parte îi era atribuită pe viață, dar nu devenia bun particular al posesorului, ci rămînea bun al obștiei, asupra căruia posesorul avea numai uzufructul. Căpetenia unui calpulli, numit **calpuxqui**, era în drept să retragă bucata de pămînt acelui care, timp de trei ani, nu o lucra. Cînd un posesor de milli muria, pămîntul său trecea la un fiu, frate mai mic sau nepot, dacă acesta nu se folosia încă însuși de vre un milli; altfel acel milli se reîntorcea la calpulli, spre a fi afectat, la prilej, vre-unui nou membru al obștiei ajuns la vîrstă bărbătească. Fiicele nu puteau moșteni.

„In Mexic, cași în Peru, dreptul la o parte din hotarul mărcii aparținea numai membrilor obștiei. Acel care părăsia domiciliul lui într'un calpulli, pierdea acest drept. Nici un membru al vre-unei obștii gentilice nu putea să dobîndească sau să moștenească pămînt în afară de hotarelele ținutului său gentilic; îi era chiar interzis să lucreze pe pămîntul unui calpulli străin.

„Calpuxqui, căpetenia așăzării, era ales; el trebuia neapărat să facă parte din gintă, prin urmare să fie membru din calpulli. Pe lîngă el, ca sfetnici, avea pe bătrînii obștiei, fără de a căror primire el nu putea să întreprindă nimic de samă. Calpuxqui servia de arbitru pentru gîlcevile mici ce se nășteau între membrii obștiei.

„Cercetarea alcătuirilor vechi ale Chinezilor, Japonezilor, Indochinezilor, Malailor, Afganilor, au dovedit că la aceste popoare, cași la acele din Europa și din America, alcătuirea gentilică a servit de bază alcătuirii teritoriale, adică împărțirii pămîntului. Această asămănare merge până la o identitate desăvîrșită în multe amănunte atît ale organizării, cît și ale jurisprudenței agrare.

„Aceste concordanțe în obiceiurile popoarelor răspîndite pe toată suprafața pămîntului dau deplină dreptate părerii școalei etnologice moderne cînd ea susține că dezvoltarea omenească urmează potrivit unor legi. Din ele reesă faptul că, pretutindeni pe pămînt, la acelaș stadiu de dezvoltare și în aceleași condițiuni de traiu, se nasc instituții economice, juridice și de familie la fel. Analogia nu merge însă până în toate amănunțimile; diferitele influenți politice externe (istorice) și alte condițiuni de traiu interne pot da naștere la deosebiri. Este firesc ca condițiunile de traiu să se prezinte altfel într'o regiune muntoasă, sălbatecă și rece, decît în văile calde și mănoase udate de rîuri, altfel în zona

tropică și altfel în regiunile nordice; însă trăsăturile generale, structura internă ascunsă sub suprafață, este totdeauna asămănătoare sau aceiași".

Prin aceste analogii în dezvoltarea agrară a omenirii, care sînt rezultatul cercetărilor etnologilor, se sporește cunoștința împrejurărilor noastre agrare vechi, căci ele ne dau cheia substratului lor și ne pun în stare să ne reconstruim trecutul, prin ajutorul acelor urme fosile de drepturi și de obiceiuri, prin icoana retrospectivă ce ne-o oferă alte popoare la o epocă timpurie de dezvoltare. Dacă aceste analogii ar fi fost cunoscute de mai innainte, sau dacă ceia ce era cunoscut din ele ar fi fost întrebuințat de acei istorici care se ocupau de istoria dezvoltării economice, precum o face astăzi Lamprecht, este sigur că multe întrebări asupra cărora s'au dat lupte crîncene, nici nu s'ar fi putut pune. *Pe de altă parte însă vechea alcătuire agrară a Germanilor cîștigă o însemnătate cu totul deosebită, universală; ea nu mai este rezultatul unor împrejurări locale speciale, ci ne înfățoșează, în variație locală, o bucată din istoria economică și socială a omenirii.*

Vechiul nostru drept romînesc, atît de oropsit de d-nii Panu[1]) și Filipescu, nu este deci decît una din formele multiple ale uneia și aceleași alcătuiri, prin care au trecut, odată, în dezvoltarea lor, toate popoarele în mersul lor către alcătuirea de stat.

Imi propun într'un studiu viitor să arăt cum, în Germania și în Franța, din hotarul obștiei, din dreptul de folosință al fiecărui membru al obștiei la acel hotar, s'a dezvoltat dreptul de proprietate desăvîrșită.

Radu Rosetti

---

1) Rîndurile de mai sus erau scrise de mult cînd mi s'a atras atențiunea asupra celei de a doua agresiune făptuită asupra mea de d. Gh. Panu, agresiune prin care cartea mea, *Pămîntul, Sătenii, și Stăpînii în Moldova*, este tratată de *încercare de mistificare*, iar mie, între alte amenități, mi se dau epitetele de *mistificator* și de *aventurier istoric*. Voiu răspunde în curînd, nu la invectivele și ocările d-lui Panu, căci ele nu merită răspuns, ci la *argumentele* domniei-sale. Voiu arăta temeinicia lor și buna credință ce o întrebuințează d. Panu în argumentarea sa, voiu face să reiasă întinderea și adîncimea cunoștinților d-lui Panu și a pregătirii domniei-sale în asemene materie.

Ţie....

Ca două porumbiţi ce stau să zboare
Din lanul încărcat cu grîu de vară
Şi 'mpresurat cu floare de cicoare,
Asemenea e sînul tău, fecioară.

Ca legănarea unei crengi uşoare
La adierea vîntului de vară,
Ce s'a pornit să 'nprăştie răcoare,
Asemenea e mersul tău, fecioară.

Volbură Poiană

EX VOTO

Prieten bun, fantomă acuma şi tu, nu ştiu de ce-mi amintesc de tine în seara asta misterioasă. Afară fulgeră şi geamurile întunecate ale odăei mele se luminează la răstimpuri ca de apropierea unui albastru flutur uriaş rătăcit prin noapte. Un suflu de vînt trece şi un miros tulburător de floare de tei îşi face loc şi se strecoară în casă, adus de cine ştie unde. Poate mireasma asta ce stăpînea romanticele nopţi de Iunie ale oraşului adolescenţei noastre, să te fi adus cu ea, sau poate apropierea furtunei ce se pregăteşte să fi dat simţurilor mele îndurerate o limpezime deosebită. Acum, o picătură de ploae, ca o petricică svîrlită în geamuri, m'a făcut să tresar cu sgomotul ei sec, şi nu ştiu pentru ce, în tăcerea care s'a lăsat mai mare parcă, te văd şi mai lămurit. Să n'aibă oare sufletele pace nici după moarte ?

*

Oricum, în ţintirimul îndepărtat de ţară, în care te-au îngropat ai tăi, somnul tău trebue să fie tulburat de puterea amintirilor mele care au fost cîndva şi ale tale. De este aşa, ajută-mi să le reîntregim şi să scăpăm ceva din noi, din marele şi înfricoşatul întuneric ce ne pîndeşte.

Cei ce te-au cunoscut şi pe care i-ai înveselit cu bunătatea şi cu glumele tale, şi'n amintirea cărora mai stărueşti încă, vor muri şi ei şi odată cu dînşii vei muri şi tu, căci tu nu erai dintre acei a căror viaţă începe după moarte, şi ambiţii postume n'ai avut.

Eu însă, care mi-am jertfit atîtea nopţi ca să deprind farmecul misterios al cuvintelor, dacă îmi vei ajuta, voi încerca prin ele să te rechem din lumea umbrelor şi să te fac să trăeşti măcar o clipă mai mult, viaţa pe care o iubeai cu atîta patimă.

*

Se face o seară furtunoasă ca şi asta, şi noi sintem doi copii nevrisnici intr'un oraş tăcut. Teiul cu flori de aur, de lingă poartă, işi trimite mirosul lui tulburător şi o lincezeală ne-a cuprins parcă pe amindoi. Tu eşti mai răsărit ca mine, şi mirosul acesta te neliniştește, iţi desvălue lucruri care încă dorm în mine şi pe care nu le inţeleg. Şi în tăcerea aceasta, sgomotul unor paşi mărunţi a trezit noaptea şi te-a făcut să tresari. Da, imboldul dragostei se trezise în tine şi grădinuţa noastră nu te mai încăpea. Un cuvint brutal, m'a făcut să înţeleg atuncia, că prietenia noastră era un obicei, o deprindere cotidiană impusă de copilăria noastră petrecută împreună. Decorul de vis se împrăştia, sfărimat de cuvintul tău brutal, şi te-am lăsat să pleci singur cu paşii tăi grei, după paşii mărunţi, pe care i-am auzit după o clipă stind locului, şi apoi, depărtindu-se împreună cu ai tăi, în umbra acelei nopţi de lunie, în care mirosul florilor de tei nu ne da pentru întâiaşi dată acelaş îndemn la amindoi. Eu am rămas singur şi parcă perdusem ceva în viaţă. A fost întâia mea durere de copil nevrisnic, întâia suferinţă a unui visător, întâia convingere că realitatea brutală nu e partea mea pe lumea asta. Şi cum stam aşa, prin lacrima ce-mi luneca din ochi, am mai privit odată grădina şi noaptea mi s'a părut, oricum, divină, privită aşa printr'o lacrimă...

*

Şi-am reluat lanţul, căci obiceiul e tiranic şi prietenia, oricum, e o formă a iubirei.

*

După ani perduţi sintem iarăşi la un loc, şi căutăm să discernem caracterele şi pornirile noastre. Vorbareţ şi glumeţ cum eşti, evoci un palat de marmoră scumpă, cu scări monumentale străjuite de lachei îmbrăcaţi în fireturi, cu ciorapii albi, bine traşi pe pulpe, şi înăuntrul palatului cu portrete vechi de familie, cu arme şi blazoane străvechi, un ghebos urit la faţă şi îndemânatec la mişcări, un senior din alte vremuri, fastuos şi autoritar, limbut şi ghiduş.

Palatul e încunjurat de un parc străvechiu, oraşul unde e clădit palatul acela e Florenţa, iar seniorul ghebos şi ghiduş e străbunul vostru.

Vintul cald, cind se strecura prin parc, scutura roadele coapte pe care nimeni n'avea voe să le culeagă. Anotimpurile aduceau fiecare florile lor pe care nimeni n'avea voe să le adune în mănunchiuri, singure miresmele, pe care nimeni nu-i stăpin pe lume, rătăceau sub ramuri, se ridicau şi treceau peste zidurile mari, împrăştiindu-se în lume. Ici, colo, ramuri spînzurau de copacii bătrini ca nişte braţe rupte din umeri, şi seva curgea în neştire, cum picură singele dintr'o rană neîngrijită de nimeni, căci fantascul senior, avea drept principiu: că cine se naşte într'un loc acolo trebue să trăiască şi să moară, şi că fatalitatea nu o poate înlătura nimic.

Şi nu ştia bătrînul senior, că cei dintr'o rasă cu dinsul, că ramurile străvechiului lui copac, odată cu luptele pentru unitatea Italiei, aveau să plece pe alte pămînturi, aiurea, şi să moară sub alt coperămînt decit acela al palatului de marmoră, în frumosul oraş al Florenţei.

*

Au venit vremuri grele însă, şi frumoasa ţară cu grămada ei de statui albe care strălucesc la soare, cu răcoroasele fintini din care tritoni şi fauni aruncă eternul lor joc de apă peste nimfele care înoată şi se strevăd în apele limpezi din havuzuri, a rămas în urmă, iar adăpostiţii palatului de marmoră scumpă, din seminţia ghebosului senior, s'au împrăştiat în lume şi astfel o ramură ruptă şi adusă de vint, a ajuns şi pe pămîntul ţării noastre.

In Iaşi, pe vremea aceia era belşug şi un străin ce venea din alte lumi, era bine primit şi îmbrăţişat, căci aducea veşti noi şi putea povesti de alte intimplări decit acelea obişnuite vieţei noastre patriarhale. Noului venit, deci, îi fu lesne să se aşeze, să-şi cumpere o paletă şi văpselile trebuincioase cu care să-şi poată agonisi traiul lui şi al copiilor ce aducea cu dinsul.

Din vremea aceia, în casele vechi, în rame demodate, au rămas nenumărate portrete ale boerilor de atunci, cu portul lor, chipuri blajine şi triste, cu ochii limpezi, de un albastru neobişnuit cerului nostru, a unui albastru pe care vremea l-a limpezit şi înseninat de mihnirile pămînteşti. Aproape toate poartă aceiaşi pecete, av'nd parcă un aer de familie. Pinacoteca din Iaşi păstrează şi ea dovada talentului acestui carbonar transplantat şi rămas la unul din ţintirimele Iaşului vechi.

Aceasta era origina şi cu atît mai mare era mirarea mea, cum de în tine prieten scump, în afară de dragostea de fast, nu pusese nimica străbunul acesta artist, cu paleta lui plină de culori, pe care parcă ridea fericirea soarelui ţării lui perdute.

Viaţa apoi a curs, şi ca un constrast ciudat, ca'n apropierea primejdiei de moarte pentru rasă, stringînd parcă toată vlaga şi toată seva ce mai rămăsese, a crescut frumos, puternic şi dîrz ca o desminţire a ghebosului din Florenţa.

Era un exemplar unic de frumuseţe omenească, dar ca o statue splendidă, făcută de un artist dintr'un pămînt obosit şi netrainic, s'a năruit curînd, murind pentru cea din urmă oară în tine.

*

Am întrerupt notele cîteva zile şi caut să reiau firul perdut. Cînd le începusem, în vazele japoneze din odaia mea erau cîteva flori. In unul garoafe, în celălalt trandafiri. Trandafirii unul după altul, feţe albe şi roşii şi-au plecat paloarea şi purpura pe marginea vazului, apoi s'au scuturat înfrăţindu-se încă odată în cădere, petale de sînge şi petale de ceară... Garoafele roşii au supravieţuit rozelor, dar s'au veştejit şi ele, învinse de vreme, şi ceva mai mult parcă au murit în jurul meu de cînd m'am despărţit de tine.

In răstimpul acesta am cercat să cetesc, şi întîmplarea m'a făcut să cad peste o carte de poveşti orientale care mi-a adus aminte de o femee bătrînă, de un fel de Parcă ce mă adormea cînd eram copil.

Graiul ei trăgănat şi molcom, parcă a sunat în casă deşteptînd ecouri. Un pat micuţ, cu un copil cu ochii mari în el, şi alături, pe un scăunaş, o babă bizară desfăcîndu-şi tulpanele unul după altul.

Aceasta a fost Scheherazada copilăriei mele. Dela dînsa, de sigur, mi-a rămas pasiunea pentru fantastic, dragostea de legende şi fiinţi supranaturale, iubirea pentru tot ce trăeşte pe altă lume decît pe a noastră. Graiul ei molcom şi trăgănat mă liniştea şi mă făcea să uit supărările mele de copil. Vorbele ei îmi împăcau sufletul şi mă linişteau ca o harfă. Ce-mi spunea, nu-mi aduc aminte, dar ştiu că erau poveşti nesfîrşite ca un ciclu vagnerian, cu eroi neobişnuiţi în poveştile noastre, cu întîmplări ce se petreceau aiurea decît pe pămînt, undeva, nu ştiu unde, într'un domeniu creat de fantezia şi talentul ei improvizator. Cînd am început să cetesc mai tîrziu, şi am ştiut cine e regina Mab, nu ştiu de ce mi-am adus aminte de dînsa. Poate că era o zînă bătrînă şi ea, şi că sub tulpanele acelea, legate unul peste altul, sub turbanul acela de barizuri, se ascundea o mare poetă necunoscută, cum sînt atîtea în popor. Ochii mei obosiţi clipeau, luptînd împotriva somnului, şi ea parcă se făcea tot mai mică, mai mică, pînă ce dispărea. Lumina din casă se stingea şi ea, şi apoi ziua mi se părea că e nesfîrşită în aşteptarea cuvîntului ei. Odată, dacă e adevărat că, cu cît creşti în vrîstă, îţi aduci amite de lucrurile cele mai îndepărtate, am să caut, închizîndu-mi ochii, să regăsesc urma eroilor creaţi de fantazia nesfîrşită a Scheherazadei mele.

*

Precum îşi relua dar firul bătrîna povestitoare în fiecare seară, pornesc şi eu cu amintirele mele. Trec peste anii de şcoală, atît de trişti pentru noi care am fost nişte leneşi, şi 'ntr'un amurg de iarnă ne văd urcînd împreună, un drum rîpos din pădurea *Bordei*. De-oparte şi de alta copacii închiciuraţi par încărcaţi

de cristaluri. Pe drumul prăvălit înaintea noastră, o sanie ţărănească încărcată greu, a stat înămolită în zăpadă. Şi parcă văd încă cum stăpînul saniei, un ţăran cu faţa de asasin, a scos resteul de fer din jug şi a început să lovească în capetele boilor, stropind zăpada cu sînge. Ochii aceia fioroşi, în care ceteai pornirea la omor, i-am revăzut de atunci de multe ori în viaţă. Masca aceia bestială de troglodit întîlnită la un colţ de codru, am revăzut-o şi în saloane, şi de cîte ori am revăzut-o, mi-am adus aminte de ochii tăi buni care se umezise de lacrimi la vederea sîngelui roşu pe catifeaua zăpezei, şi singura mea părere de rău e că nu am putut fi bun ca tine în viaţă.

Am urma drumul, şi către seară am intrat într'o casă gospodărească al cărei stăpîn murise nebun. Prin geamuri se vedea satul în vale sau mai bine se ghicea, căci bordeele nu se vedeau, ci numai spirale albastre de fum spuneau că acolo locuesc oameni.

Casa nelocuită de mult, avea ceva tăinuit, parcă ascundea ceva, şi într'o odae am văzut un lucru pe care nu mi s'a mai întîmplat de atunci să-l întîlnesc, căci simţimîntul pietăţii parcă a dispărut din sufletele noastre modernizate.

In odaia aceia murise mama ta, şi toate cele care povesteau o viaţă intimă brusc întreruptă de moarte, rămăseseră la locul lor după zeci de ani de zile. Am aprins un chibrit, şi luminarea sub abajurul de hîrtie roză, a împrăştiat parcă o lumină de trandafir împrejurul ei. Oglinda ovală a consolei a prins cît ai clipi imaginea odăei întunecate şi a luminat-o, îndepărtînd-o ca într'un vis. Din policandrul de sus, cu ramurile în lături, umbra deodată, a coborît ca un painjen uriaş pe parchet. Deasupra patului, pologul roz atîrna ocrotitor, pernele fin brodate chemau parcă la hodină. Plapoma de mătasă, aştepta şi ea, gata parcă aşternută pentru somn. Peste plapomă, spuma unei cămăşi albe, şi lîngă pat doi pantofiori ca lăsaţi atunci din picioare. Alături, o măsuţă, cu o cupă de cleştar pe marginea căreia jucau lumini, cupa care primea inelele în fiecare seară. Un Crist de ivoriu, cu faţa torturată sub cununa de spini, îşi întindea braţele desnădăjduite. Pe o sofa, o carte ne'ncepută cu un semn la o pagină, îşi aştepta încă stăpînul.

Era continuarea unei vieţi, o anticameră a unui mormînt, în care erburi nemuritoare trăiau încă în vase, şi în care toate încă reflectau ceia ce a fost şi e cu neputinţă să fie iarăşi. Lucruşoare intime în argint cizelat, sticluţe de parfum pe jumătate goale, stau cu toate rînduite frumos pe o măsuţă aşternută cu o horbotă albă, deasupra căreia o oglindă cu basculă aşteaptă încă ochii frumoşi ai moartei, care se priveau în fiecare dimineaţă şi în fiecare seară. Toate stau rînduite la locul lor ca în minutul suprem, şi ceva imaterial parcă pluteşte în casă, care străjue, se înduioşează de atîta pietate, şi nu poate lua trup, şi nu poate da glas ca să mulţumească celui ce-a cristalizat amintirea ei, şi a 'nmărmurit ca în palatul fermecat din poveste mersul trecătoa-

rei vremi. Ceasornicul oprit în clipa morţii spune şi el un ceas care nu va mai veni, şi limba oprită străluce, ne mai putînd nici ea să dea glas, ca o ființă care a tăcut pentru totdeauna.

*

Şi iată-mă în altă casă veche în care am stat într'o toamnă tîrzie amîndoi, aduşi de întîmplare. E casa unui artist pe marginea Seinei, rămasă moştenire unei bătrîne servitoare care o închiria. In seara cînd ne-am mutat, ţin minte că am simţit şi unul şi altul, un fel de sfiiciune, ca şi cum am fi surprins intimitatea unei vieţi.

In atelierul vast în care lucra pictorul, tot felul de schiţe şi tablouri începute, portrete cu ochi întrebători ori peisage stranii povesteau viaţa artistului. Intr'un ungher o bibliotecă veche cu estampe şi albumuri de călătorii, cu imagini desperechete, cu teancuri de croquiuri, însemnate în treacăt, dovedeau o sforţare omenească spre frumos. In alt ungher, o epinetă îşi arăta dinţii de fildeş îngălbeniţi de vreme. Şi tu, nu ştiu cum, deodată, ai încercat un acord, şi un glas trist ca al unei pasări rănite, venite dintr'un afund de pădure a umplut odaia. Era ceva sfîşietor, o tînguire şi o dojană parcă în glasul acela, pentru noii veniţi care tulburau liniştea asta.

Şi e ciudat că mai tîrziu, cînd împrumutasem casei acestia ceva din viaţa noastră, cînd ne deprinsesem parcă cu lucrurile ce ne înconjurau, întrebuinţîndu-le zilnic, cînd cadrul întreg, însfîrşit, se obişnuise cu noi, numai această epinetă străveche ne rămînea hursuză şi neprietenoasă. Zădarnic, de multe ori, în bătae de joc, încercam tot soiul de cîntece, căci ea, oricît am fi variat ariile, răspundea cu acelaş glas sinistru şi sfîşietor, ca un bătrîn care ar încerca să cînte o arie veselă murind. Plictisiţi de vederea ei, într'o zi am hotărît s'o mutăm, dar cînd am încercat s'o clintim din loc, acelaş sunet ca la început ne-a înfiorat şi întregul instrument ni s'a părut că-e o bestie rănită, care rînjea la noi cu dinţii ei de fildeş îngălbenit.

Şi închizînd-o, am lăsat-o să stea acolo pînă ce ne-am mutat din casa artistului.

*

După multe rătăciri şi ani perduţi zădarnic, pentru a scăpa restul de energie ce simţeam că doarme în mine, ne-am despărţit din nou.

Era într'un zori de ziuă după o noapte de nesomn. In neguri, clopotele deşteptate începeau să plîngă, şi sunetele lor venite din turle nevăzute, parcă toate îmi spuneau: pleacă de aici cît mai e vreme!

Nu ştiu de ce căutam eu să pun aceste cuvinte în gura

clopotelor, cînd vorbele acestea nu erau decît o rezultantă a gîndurilor mele. Simţeam că dorm ambiţii în mine care trebuiau să moară în oraşul acesta tăcut de care mă legau atîtea amintiri. Imi număram anii, şi o groază că nu mai este vreme pentru a face ceva, era să mă piardă din nou. Eram ca un înecat ce revine la suprafaţă înainte de a muri, şi simte într'o scăpărare de fulger ce nepreţuită era viaţa. Firele ce mă legau de tine, erau rupte de altfel de mult. Intelectualitatea ta nu mă mai mulţumea, şi în afară de plăcerile vieţii fizice, nu mai era nimic comun între noi. De multe ori chiar, mi se părea ciudat, cum ai rămas aşa de simplu, şi cu toate acestea te iubeam şi simţeam nevoe de bunătatea sufletului tău. Apropierea ta mă însenina, şi răzvrătirile mele se potoleau la auzul vorbelor tale blajine. De altfel erai şi iubit de toţi, lucru însă, pe care nu ţi l-am pismuit niciodată. Dacă tu, care ţi-ai întors acuma ochii spre altă lumină, ai mai putea ceti rîndurile aceste, m'ai erta, de sigur, şi mai puţin decît mine încă, ai putea spune de ce mă iubeai, şi căutai între toate prieteşugul meu. Şi am plecat, văzînd fără păreri de rău cum dispărea oraşul în urma mea, iar clopotele ce au sunat atunci, în zorii zilei aceleia, din nevăzutele turle, au sunat parcă pentru un requiem al unui suflet care a murit.

*

Oricum, tu ai fost începutul vieţei mele sentimentale, către tine a mers nevoia, care doarme în fiecare din noi de a-şi căuta un seamăn. Şi apoi eu am fost un copil trist, închis, cu melancolii întunecate, şi singurătatea mea de atunci neavînd încă o viaţă sufletească nu aveam cu ce s'o împoporez şi-mi era frică de dînsa. Nu te-am ales pentru calităţile tale deosebite, căci acestea, nu puteam să-mi dau seamă dacă le aveai. Nu căutam un sprijin în tine, nu era o tovărăşie de bine şi de rău, de senin ori de furtună; nu urmăream un ţel comun, nu ne stimulam unul pe altul pentru o ambiţie oarecare. Nu, pe atunci eram doi inactivi ce sufereau de trecerea vremei care nu le aducea nici bucurii, nici dureri, nici mulţumiri, care să răsplătească cheltuiala vre-unei energii risipite. Nedesvoltîndu-ne pe aceleaşi căi, era fatal să ne despărţim la o răscruce. Cetirile mele lungi şi nealese poate, căci, ca unul ce nu făcusem nimic în şcoală, neavînd de cine să fiu povăţuit şi îndreptat, o sete neînchipuită de a ceti mă ajunsese. Incepusem să simt frumosul şi entuziasmurile mele, care adeseori se aprindeau şi isbucneau în vorbe, nu căpătau nici un ecou dela tine. Cînd am înţeles aceasta, şi mi-am adunat îndeajuns o comoară în sufletul meu pe socoteala căreia să trăesc, am simţit că-mi sînt deajuns eu singur şi că mai bun prieten cu care să vorbesc şi să mă înţeleg nu aşi putea găsi.

Singurătatea mea, mi-o înfloream eu singur şi mi-o luminam cum vroiam, iar frica aceia obscură, care de sigur că doarme în noi dela începutul vremilor, nevoia aceia de a-ţi căuta

un tovarăş contra singurătăţii, a murit dela sine în sufletul meu.

Şi n'am simţit nici o părere de bine sau de rău de această desrobire. De altfel, de sigur că nici eu nu ţi-am lipsit ţie, dovadă că in timp ce eu am rămas tot mai singur, tu ţi-ai făcut lesne alte legături şi te găseai bine în orice tovărăşie.

Ne-am despărţit firesc, cuvinte grele nu au căzut între noi, cum au căzut mai tirziu între alte prietenii ce le-am fost legat. Cuvîntul acela, piatra aruncată dintr'o praştie, care odată aruncat, face semn unde a ajuns, şi care, orice-ar spune unii, nu se mai poate uita niciodată.

*

Ultima dată cînd te-am văzut, am răscolit amintiri comune, şi o clipă te-am regăsit, regăsindu-mă şi pe mine, şi o înduioşare neînchipuită m'a cuprins, căci am văzut, precum tatăl tău aşezase lucruşoarele în odaia moartei, dela pantofiorii de lîngă pat pînă la cupa de cristal ce primea inelele în fiecare seară, că şi tu aveai acelaş cult, aceiaşi pietate pentru lucrurile care au fost.

O năvală bruscă de aer curat venea, parcă deschisese cineva o fereastră spre un orizont de mare, şi clopotele, clopotele acelea care în oraşul tăcut al Iaşilor întovărăşesc toate împrejurările vieţii, clopote pentru viaţă şi clopote pentru moarte, clopote pentru dureri şi clopote pentru bucurii, au început parcă să sune iarăşi, încet, încet, pe urmă tot mai tare, pînă s'au perdut din nou într'o vagă armonie, ca atunci cînd ţi se pare că începe să cînte liniştea ea însăşi.

Şi am văzut cu ochii amintirei oraşul bătrîn, casele noastre părinteşti, cu viţa de vie care plîngea în fiecare primăvară boabe clare de apă, limpezi ca întîile noastre lacrimi. Bătrînii noştri au prins din nou fiinţă, siluete vechi au început să se strecoare pe străzi, copaci tăeţi s'au ridicat din nou întinzîndu-şi umbrarul deasupra porţilor, slugi îmbătrînite pe lîngă casele boereşti şi-au reluat locul şi taifasul în pragul porţilor. O lume întreagă de morţi şi de moarte, de priveliştí şi decoruri ce nu mai sînt, au eşit ca din pămînt şi m'au sguduit ca de apropierea unor apariţii.

Farmecul amintirilor le-a dat toată melancolia, şi acum, cînd încerc să le fixez, mi se pare că sînt un copil ce se joacă, suflînd aşternutul uşor de praf ce s'a depus peste o lume veche.

*

Prietenia nu e decît o formă vană a amorului, şi numai amorul te poate robi pînă într'atîta, încît să uiţi de toate şi să nu trăeşti decît pentru el. Intîlnirea lui e covîrşitoare, şi între tine

şi lume se lasă ca o cortină, după care se agită şi aleargă lumea care ţi-a devenit străină. Pe căile opuse pe care am apucat, tîrziu, la o răscruce de drum, l-am întîlnit fiecare sub osebite înfăţişări. Al meu purtînd o mască de melancolie şi desnădejde, al tău de fericire şi de voluptate, şi legăturile dintre noi s'au desfăcut, fireşte, şi mai mult. Singurătatea mie, mi-a devenit mai trebuincioasă ca să pot sta mai bine cu masca tragică de vorbă. Şi atunci, sentimentalismul bolnăvicios de odinioară s'a prefăcut la mine'n ironie, cuvîntul de dragoste în sarcasm, lacrima de multe ori în piatră scumpă. Apoi am chemat în jurul meu ura şi pisma, şi acestea mi-au fost o adevărată voluptate, căci este o voluptate şi aceia a danţului între pumnale.

Astfel am ajuns să ucid în mine şi amorul după cum ucisesem şi prietenia, căutînd să mă pregătesc pentru voluptăţi viitoare, în fiinţa aceleia ce le-ar îmbrăca pe amîndouă.

Tu însă, căruia-i era dat să te poţi bucura de toate, cu sufletul tău liniştit, n'ai avut norocul şi te-ai reîntors printre umbre.

*

Recitesc aceste amintiri, aduse toate într'o seară furtunoasă, de un miros vag de floare de tei, şi-mi spun că poate fluturul acela albastru ce-şi desvălea aripele fosforescente, în dreptul geamurilor mele, era sufletul tău întristat ce rătăcea prin noapte şi revenea să-şi vadă prietenul anilor tineri.

Rămîie dar aceste ca un ex voto în amintirea ta, şi dormi liniştit în ţintirimul îndepărtat de ţară unde te-au îngropat ai tăi. Şi de acuma clopotele, clopotele acelea, care în oraşul tăcut unde am copilărit amîndoi, clopote pentru dureri şi clopote pentru bucurii, clopote pentru viaţă şi clopote pentru moarte, bucure-se şi tînguiască-se pentru alţii, că pentru noi nu mai au pentru ce suna...

D. Anghel

SONETE

Iubirea moartă

Ce crud am fost cu biata mea iubire:
Cînd a murit, i-am aruncat inelul...
Şi 'n loc s'o plîng, eu am luat scalpelul
Şi-am disecat întreaga eĭ simţire.

Avuĭ o dureroasă presimţire,
Cînd am întins pe marmoră modelul,
Că 'n sufletu -ĭ găsi-va viermĭ oţelul
Şi 'n fiecare nerv, o amăgire.

....Şi-a fost aşa. Cu inima 'ngheţată,
În cugetarea mea întunecată
Înmormîntat-am trista eĭ poveste.

De-atuncĭ cresc spinĭ pe groapă;—şi mă doare
Să ştiu că, poate, nefăcînd aceste,
Îĭ presuram pe lespezĭ lăcrămioare....

Plîngerile unui Apostat

Am fost şi sînt un răsvrătit. Pe mine
Nu m'a îngenunchiat Dumnezeirea.
Ceruĭ doar minţiĭ mele tălmăcirea...
Şi ea mi-a spus: „Nimic nu-ĭ răŭ, nicĭ bine;

„Nu te conduce nimenĭ; staĭ de sine...
„Şi-ţĭ eştĭ tu singur Dumnezeu... şi Firea
„E un pustiu pe care nălucirea
„Îl umple cu castele orĭ ruine".

Dar ce stingher şi ce străin îşĭ sbate,
În urgisita luĭ singurătate,
Sărmanu-mĭ suflet, clipele 'ngrozite....

Şi cum n'aşĭ vrea să cred şi 'n prosternare
Să 'nalţ spre Tatăl braţe umilite,
Să plîng... şi să mă rog să-mĭ dea iertare!

Barcarolă

Alunecînd pe-a sufletuluĭ mare,
A cugetăriĭ barcă uşurică,
În sbor fulgerător de rîndunică
Se pierde cu 'ndrăzneală 'n fund de zare.

Cît e senin, în dulce legănare,
Oglinda apelor cochet despică;
Dar cînd talazurile se ridică,
Îneacă 'n ele biata cugetare!

Căcĭ, care gînd se luptă cu simţirea
Şi poate să-ĭ înfrunte răsvrătirea,
Cînd se frămîntă 'n suflet uraganul?...

....Şi cîte bărcĭ s'au depărtat de malurĭ,
Dar neputînd străbate oceănul,
S'au mistuit în lacomele valurĭ!...

Moartea Anahoretului

Călugărul bătrîn cu vechĭ metaniĭ
Pe-un jilț străvechiŭ ades încremenește
Și, numărînd mărgelele, gîndește
Că boabele pe șfoară curg ca aniĭ.

Din rostul înțeleptelor cetaniĭ,
El a 'nvățat că totul se sfîrșește,
Că fierul chiar, cu vremea, ruginește
Și că se pleacă Morțiĭ chiar titaniĭ.

Haĭ... una, două, șapte, nouă, zece
Și nouăzecĭ... și tot șiragul trece...
Și 'ncepe dela capăt iar șiragul.

Sînt aniĭ luĭ. În mînă bine-ĭ strînge,
Dar, ațipind, îĭ scapă și se stinge.
—Vorbițĭ încetișor, că doarme magul...

Mihai Codreanu

Curiozitățile aparatului respirator

Imensa majoritate a ființelor—animale și vegetale—au nevoe de oxigen în fiece moment. Lipsa acestui element provoacă moartea organismului uneori în cîteva minute, alteori după un timp ceva mai lung. Oxigenul intră, în adevăr, neîncetat în combinațiune cu substanțele chimice care compun protoplasma celulelor; provoacă așa numitele arderi, consumînd unele molecule complexe, transformîndu-le în molecule mai simple; contribue la regenerarea unor combinațiuni chimice indispensabile vieții; grăbește diferite reacțiuni între substanțele protoplasmice; întreține, în sfîrșit, acea veșnică nestabilitate chimică ce caracterizează viața. Din aceste reacțiuni rezultă și substanțe chimice simple, cu energie de combinațiune slabă sau nulă,—substanțe care nu mai pot intra în combinațiunile complexe ce formează materia vie și care, devenind libere, difuzează în lumea din afară.

Așa sînt apa (H_2O), acidul carbonic (CO_2), etc. Dintre aceste, acidul carbonic e gazos ca și oxigenul și pare a fi rezultatul direct al acțiunii oxigenului asupra materiilor vii; deaceia sub numele de respirație înțelegem introducerea continuă de oxigen în corp și degajarea din el a acidului carbonic.

Sînt puține organisme, așa numitele *anaerobe*, care nu au nevoe de oxigen; ba, pentru ele oxigenul este o otravă violentă. Aceste organisme sînt însă foarte puține, fac o excepțiune, interesantă în adevăr, dar o excepțiune.

*

Pecînd fiziologia mai veche se adresa—oridecîteori studia o funcțiune a corpului—la animalele superioare: om, cîne, broască, fiziologia actuală are în vedere toate grupurile de animale și se adresează, cu oarecare predilecție, animalelor inferioare de tot, acelor care au corpul format dintr'o singură celulă chiar, pentrucă acolo fenomenul se petrece în mod mai simplu și experiențele se pot face mai ușor; prin urmare acolo, la ființele inferioare, monocelulare, e speranță să putem pătrunde în detaliile fenomenului și să ajungem la concluziuni de ordin general.

Studiul respirației la animale, deși nu prezintă nici o noutate deosebită, este interesant—în afară de curiozitățile pe care le voi semnala mai jos—din mai multe puncte de vedere: 1. pune în lumină cu ce mijloace simple natura a realizat maximum de efect posibil; 2. lămurește strînsa relațiune care este între mărimea suprafeței corpului animal și nevoia schimburilor cu lumea din afară; 3. ne arată cum la animale poziția unor organe e determinată de poziția altora; 4. ne pune în contact cu un fenomen biologic frecvent: adaptarea unor organe preexistente la o funcție nouă; și 5. ne dă argumente experimentale în sprijinul teoriei adaptării la mediu.

Descriind în linii generale aparatul respirator la animale și atrăgînd atențiunea asupra punctelor de interes biologic, schițate mai sus, cînd se va prezenta ocaziunea, sper că cetitorul își va opri vre-o exclamare nefavorabilă, la adresa subscrisului ori a redactorilor și directorilor revistei, pe motiv că chestiunea e prea veche și prea neinteresantă.

I

In determinarea formei, așezării și structurii aparatului respirator joacă rol considerabil superioritatea organismului, mai bine zis complexitatea organismului, și mediul, apa ori aerul în care animalul își găsește oxigenul. Pentruca să procedez științificește—dela simplu la complex—să încep cu un organism foarte inferior, cu unul de care se vorbește mult în toate cărțile de filozofie biologică mai noi, dar cu care n'au făcut poate cunoștință mai deaproape unii dintre lectori. Să încep cu amiba.

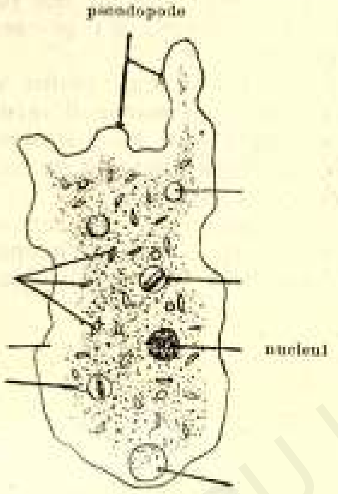

Fig. 1. Unul din animalele cele mai simple: *o amibă.*

O amibă (Fig. 1) e un animal foarte inferior, monocelular, adică redus la o bucățică de protoplasmă cu un simbure sau nucleu. Ea nu are o formă anumită pentrucă necontenit întinde sau retrage cîte o parte din corpul său. Intinzînd părți din corp, așa numitele picioare false sau pseudopode, amiba se tîrăște pe corpurile solide din apă. Uneori, din anumite împrejurări ce pot fi determinate experimental, amiba se grămădește și ia forma sferică, avînd atunci suprafața cea mai mică posibil, căci e lucru cunoscut că, din toate formele geometrice imaginabile, sfera are suprafața cea mai mică.

Oxigenul din mediu (din apă) pătrunde în corpul amibei prin toată suprafața protoplasmei, și tot prin toată suprafața ese

din corpul animalului acid carbonic. Dacă mediul e vast, animalul găsește suficient oxigen, iar acidul carbonic, difuzînd repede în apă, se depărtează curînd de animal. Dacă, din contra, mediul e limitat—cum e picătura de apă în care se observă amibe la microscop—atunci oxigenul se consumă. Au loc atunci excitațiuni în corpul amibei, care pe de-oparte se întinde, căutînd a prezenta o suprafață cît mai mare mediului unde e oxigen, iar pe de-alta începe a se mișca în direcția unde e mai mult oxigen. Asupra explicărilor mecanice—în afară de orice forță misterioasă—a mișcărilor amibei, în direcția unde-i mai mult oxigen, nu e locul să insist aici; ceia ce rezultă, însă, din aceste mișcări e că animalul se apropie de marginea picăturii, unde vine mai lesne aer în apă. In vasele în care am adunat apă de mlaștini cu amibe, vom găsi—după cîtva timp de liniște—amibele pe marginea suprafeței apei, căci, venind după oxigen, acolo se grămădesc mai toate amibele din apă.

Această observație ne învederează o necesitate pentru animale, anume aceia de a avea continuu aer curat, aer proaspăt. Amiba îl găsește urcîndu-se la suprafața vasului, ori stînd pe lîngă plante de apă care degajează oxigen; dacă însă prin un mijloc oarecare s'ar tot premeni aerul, atunci desigur că animalul nu mai sufere excitațiunile care provoacă mișcarea lui spre regiuni mai oxigenate.

Spuneam mai sus că amiba își poate mări și micșura suprafața, între anumite limite bine înțeles; că-și mărește suprafața atunci cînd e nevoe să aibă un contact mai întins cu mediul ce conține oxigenul. Să ne închipuim acum că amiba noastră, a cărei suprafață e într'un raport anumit cu volumul corpului, crește. Pe măsura creșterii volumului se accentuează un dezechilibru între suprafață și volum; căci, cum lesne se poate înțelege, pecînd suprafețele cresc proporțional cu patratul distanțelor, volumul crește proporțional cu cubul acestor distanțe. Dezechilibrul între suprafață și volum va deveni cu atît mai considerabil cu cît volumul corpului va fi mai mare. Cîtimea de oxigen, ce ar pătrunde prin suprafață, nu ar putea compensa necesitățile corpului voluminos. Pentru a înlătura acest inconvenient, materia vie ar trebui să se lățească, să se gitue, să se rupă în bucăți, în care raporturile dintre suprafață și volum să fie convenabile. Acestei necesități mecanice, de a restabili raporturile necesare între volum și suprafață, îi atribue biologii diviziunea celulară.

Dacă ne-am imagina acum o grămadă considerabilă de celule, am înțelege că numai celulele care vor veni în contact direct cu mediul vor putea respira în mod normal, celelalte nu. Pentruca toate, sau marea lor majoritate să fie în contact cu mediul, celulele vor trebui să se grămădească toate pe un rînd sau două, ori ca în masa celulară—imobilă dacă e mai mare—să apară un mare număr de canaluri și canalicule prin care să șerpuiască necontenit mediul oxigenat.

Acest din urmă caz este realizat la spongieri, care, sub forma lor cea mai complicată – cum e buretele de bae (Fig. 2) — au aspectul unei grămezi de celule, străbătute de numeroase canaluri. Aceste comunică cu exteriorul prin găuri mici și mari. Pereții canalurilor sînt căptușiți cu celule late. Din loc în loc canalurile sînt mai largi și celulele ce căptușesc aceste scobituri sînt mai mari și au niște bice lungi, niște flageli, care bat necontenit în apă într'o singură direcțiune. Prin baterea lor apa e mînată într'o anume parte, iar prin partea opusă vine apă proaspătă. Acest curent neîntrerupt din corp se poate urmări pe suprafața animalului și mai ales cînd în apă e puțin praf colorat ce ajută să putem urmări mai lesne curentul, aproape inperceptibil altfel. Se vede atunci cum intră apa prin găurile cele mici și ese apoi prin găurile cele mari (osculi).

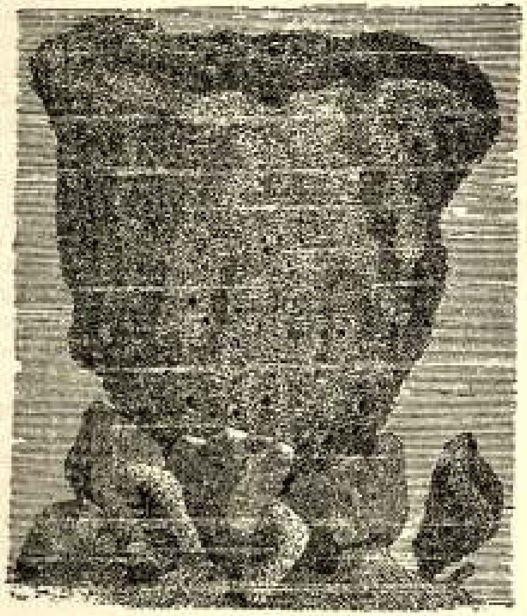

Fig. 2. Burete comun, burete de bae, prins pe stînci din fundul mării. Prin el șerpuește necontenit apa.

Iată dar la două forme foarte simple—amiba și spongierii—la care nici vorbă nu poate fi de un aparat respirator special, indicate două însușiri care asigură respirația: mărirea suprafeței de contact a oxigenului cu corpul, și dispoziții pentru primenirea mediului.

II

Animalele superioare, vertebrate și nevertebrate, se pot reduce cu imaginația—oricare ar fi forma lor—la o formă simplă, pe care o găsim realizată la unii viermi. Anume la un corp aproape cilindric, acoperit la exterior cu o piele sau tegument, prin care animalul e în contact cu mediul și prin care se fac—cum lesne se poate înțelege—schimburile între corp și mediu

(Fig. 3). Sub tegument sînt în genere pături cu mușchi. Apoi în tot corpul e un gol, dela un capăt la altul. Prin acest gol trece tubul digestiv, care se deschide la un capăt al corpului prin gură, la cellalt prin anus. În golul corpului sau în *cavitatea generală* (coelom) e un licid care are un rol foarte important. În el ajunge oxigenul care trece prin tegumentul animalului, în el trec alimentele mistuite de tubul digestiv. Acest licid devine, prin urmare, pentru părțile corpului ce n'au nici un contact cu exteriorul, un mediu: *mediul intern*. Prin licidul cavității generale se împrăștie ușor oxigenul la celule; în acest licid ese din celule acidul carbonic, care mai apoi difuzează prin tegument în mediul extern.

Fig. 3. Cum se prezintă o felioară tăiată de-a curmezișul într'un vierme ca limbricul. La mijloc e tubul digestiv (Ph), încunjurat de un gol (camera generală), apoi vine părețele corpului.

Aceasta e forma cea mai simplă de animal superior. Cele mai multe animale superioare sînt mult mai complicate. Complicațiunile cele mai importante, care ne interesează sînt: 1. modificarea tegumentului pentru a răspunde mai bine unor funcțiuni speciale lui, anume îngroșarea lui pentru a apăra corpul de influența stricătoare a mediului și întărirea lui pentru a servi ca schelet (paralel cu această modificare se diferențiază organe

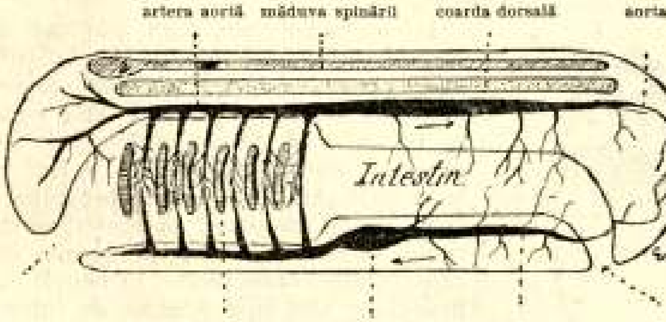

Fig. 4. Forma cea mai simplificată a unui animal vertebrat. Și aici intestinul e încunjurat de camera generală. Dar licidul care transportă oxigenul e cuprins în vase sangvine și o inimă îl împinge necontenit într'o direcție determinată.

speciale de respirație); 2. apar niște organe care să poată mișca mai repede mediul intern, pentru a duce mai curînd oxigenul la

toate celulele corpului și a aduce mai repede aparatului respirator acidul carbonic. Acest grup de organe e aparatul circulator, redus la un sistem de lacune la animale inferioare, format din multe vase cu multe ramuri și cu păreți musculoși sau cu una ori mai multe inimi, la animale superioare (Fig. 4).

Nu voi intra în nici un fel de amănunt pentru a arăta cum sînt realizate pe scara zoologică aceste perfecționări și mă voi mărgini să arăt ceia ce, în general, este obișnuit, e normal, și ceia ce e neobișnuit, curios, ca adaptare la condițiuni de traiu particulare.

Respirația acvatică. Spuneam că tegumentul prin pozițiunea lui e partea corpului prin care se fac schimburile gazoase. La animalele mici, cu tegumentul fin, suprafața tegumentului e suficientă pentru a asigura schimburile între mediul intern și extern. Tot așa la animale mai mari, dar încete cum e rîma, lipitoarea, echinodermele. Tegumentul îndeplinește bine acest rol, fiind subțire și veșnic umed.

La animalele mai complicate, mai mari sau care au viața mai activă, tegumentul e în genere întărit pentru a proteja părțile din lăuntru ale corpului și pentru a servi ca schelet musculaturii. In acest caz numai regiuni limitate ale tegumentului rămîn subțiri și permit schimburile. Dar aceste porțiuni limitate ar fi cu totul insuficiente dacă n-ar prezenta expanziuni, creți, falduri, simpli sau ramificați. Aceste expanziuni constituesc organe speciale de respirație, *branchiile*. Prin ele se fac ușor schimburile, pentrucă mediul intern circulă repede și pentrucă pielița ce separă sîngele (mediul intern) de mediul extern e foarte fină. Mărirea suprafeței e asigurată de ramificații cu atît mai numeroase cu cît nevoile respiratorii sînt mai mari. In unele cazuri suprafața totală a branchiilor întrece de mai multe ori suprafața tegumentului întins.

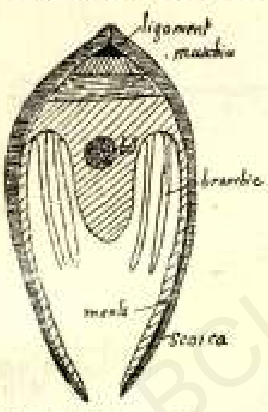

Fig. 5. Tăetura de-a curmezișul prin corpul unei scoici.—td. tub digestiv.

La unele animale, cum sînt unii viermi inelați, branchiile sînt în tot lungul corpului și neacoperite; la alte animale — mai superioare — branchiile sînt localizate în regiuni limitate și sînt acoperite de producțiuni ale tegumentului. Astfel la rac branchiile sînt în regiunea pieptului și acoperite de carapace; la scoici, melc, cracatiță, pielea formează așa numită *manta*, care acopere branchiile. In aceste cazuri branchiile sînt bine apărate de împrejurările neprielnice din mediul extern, dar e nevoe de o dispoziție particulară pentru a primeni neîncetat apa. In genere, această dispoziție particulară servește și în alte scopuri, încît se realizează o considerabilă economie în organizarea animalului. La scoici, de pildă (Fig. 5), mantaua are două poale, una pe o lature, alta pe altă lature a animalului. Fie-

care din aceste poale are pe fața dinspre corp niște perișori, niște cili vibratili, care produc un curent ce merge pe marginea poalelor dela partea dindărăt a corpului până la gură și apoi dela gură îndărăt prin partea de sus a mantalei, unde-s branchiile, până în partea dindărăt a corpului (Fig. 6). Acest curent aduce animalului la gură și hrana, pe care o apucă cu un fel de buze, aduce branchiilor aerul necesar, spală apoi urina ce se varsă în apropiere de anus și apoi spală și murdăriile pe care le aruncă animalul din tubul digestiv. Mantaua fabrică și scoici.

La cracatiță, sepie și alte moluște cefalopode (cu brațe la cap), mantaua are forma unui sac deslipit de trup în jurul gîtului (Fig. 7). Ea are mușchi puternici și se poate strînge bine în jurul gîtului, încît aruncă apa cu putere prin un tub particular, numit sifon. Aici mantaua asigură primenirea apei, spălarea urinei și depărtarea excrementelor, dar mai e și cel mai important organ de locomoțiune, căci, aruncînd apa cu putere, șivoiul de apă găsește o rezistență în apa mării și corpul care repede pe șivoiul este împins energic îndărăt. La un fel de sepie (loligo) sifonul e lung și se poate îndrepta înainte, înapoi sau lateral. Indreptînd șivoiul într'o direcție, animalul se mișcă în direcția contrară.—La moluște vedem prin urmare că pozițiunea branchiilor e determinată de poziția anusului, găurilor urinare, etc.

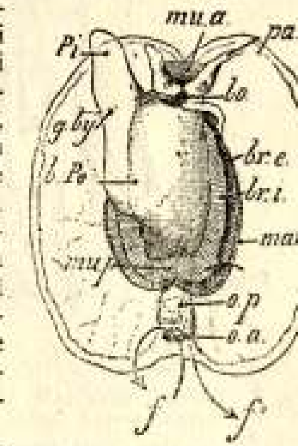

Fig. 6. O scoică deschisă pentru a se vedea corpul animalului. Se văd buzele *pa. l*, piciorul scoicii cu forma de limbă, apoi branchiile cu forma de piepteni *br. e*, *br. i*. Scoica e acoperită de manta *man*, iar îndărăt se văd două găuri *o. p.* și *o. a.*, prin care intră și ese apa din camera mantalei, apă ce se mișcă până la gură și înnapoi, prin lucrarea cililor vibratili.

La raci primenirea apei se face de un fel de lingură, care aruncă apa în spre cap, pecînd altă apă vine prin prin partea dindărăt a carapacei, prin partea de lîngă așa numitul gît. Această aruncare *înnainte* a apei e potrivită cu direcția în care înnoată animalul. Racul merge... ca racul, înnapoi. Aruncînd apa înnainte, pe la cap, șivoiul de apă ajută mersul înnapoi.

La pești (Fig. 10) sînt tot branchii. Aceste sînt așezate în niște gropi dindărătul capului, gropi acoperite de un fel de capac tare, de un *opercul*. In groapa sau camera respiratorie, care comunică cu partea dindărăt a gurii, sînt de ordinar 4 arcuri, pe care e o pieliță încrețită și dințată în care circulă repede sîngele roș. Printre aceste arcuri ese apa ce intră pe gura animalului. Prin mișcările gurii apa e împinsă printre arcuri, le spală și apoi ese pe sub opercul, îndreptîndu-se îndărăt, spre coada animalului.

Iarăși economie de organe! Gura, organ musculos, e foarte nimerită să facă și funcția de a primeni apa. Expulziunile repezi ale apei pot ajuta și la locomoțiune. Respirația este desigur mai energică în timpul cît animalul e mai activ, aleargă. Cheltuiala de putere pentru respirațiile mai energice are și aici un efect util animalului, anume înlesnește, ajută chiar, mersul înainte, apa din camera branchială fiind împinsă energic îndărăt. Curentul de apă poate servi și pentru a schimba repede direcția mersului. In adevăr, dacă aripioara din dreapta, de pildă, se întinde și se pune în fața curentului ce esă din „urechea" dreaptă, atunci partea dreaptă sufere o întîrziere în mers și corpul cîrnește spre dreapta.

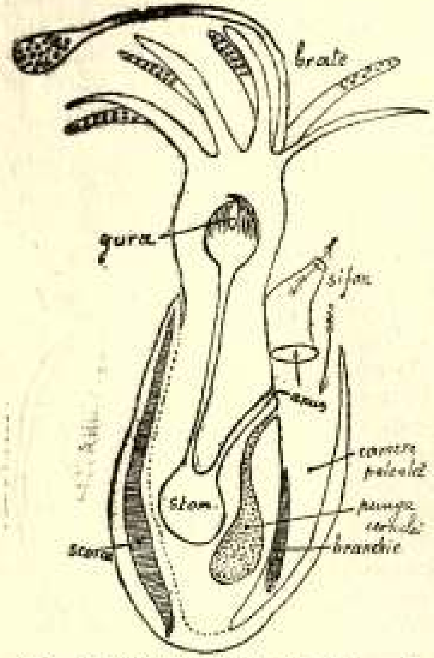

Fig. 7. Tăetură imaginată în lungul corpului unei sepii.

Dintre animalele superioare mai respiră prin branchii, cel puțin în timpul dezvoltării, batracienele. Ele au uneori branchii externe, adică expanziuni ale tegumentului din regiunea gîtului; sau branchii interne ca cele dela pește.

Respirația aeriană e realizată de organe diferite. Dintre ele de remarcat sînt *tracheile* insectelor și *plămînii* vertebratelor superioare.

Tracheile sînt niște tuburi foarte ramificate, care încep din tegument—cași branchiile—și se ramifică în tot corpul (Fig. 11 și 12). Ele sînt omoloage branchiilor; decît, în loc să se întindă în afară, se întind în corp și i-au forma de tuburi. Prin ramificarea lor se realizează mărirea suprafeței de contact a mediului extern cu cel intern; prin împrăștierea în corp se asigură umiditatea continuă a pieliței prin care difuzează aerul. Branchiile ar fi improprii la animalele aeriene, căci s'ar usca repede și ar deveni inutile respirației.

Aerul pătrunde în trachei prin găuri speciale (stigmate); el se duce prin ramificațiuni în toate părțile corpului, difuzînd prin păreții subțiri ai tuburilor. Pentru împrospătarea aerului, pentru ventilație, servesc mișcările musculare ale corpului. Anume regiuni ale corpului, cum e abdomenul, pot fi strînse prin acțiunea mușchilor. Atunci tuburile sînt turtite și aerul esă afară. Dacă mușchii nu se mai contractează, tuburile își revin la forma lor, se lărgesc și aerul vine în trachei. Pentruca lărgirea

tracheilor să se facă repede și fără cheltuială de forță, servește un fir de chitină spiralat, care e format de pielița tracheei. A-

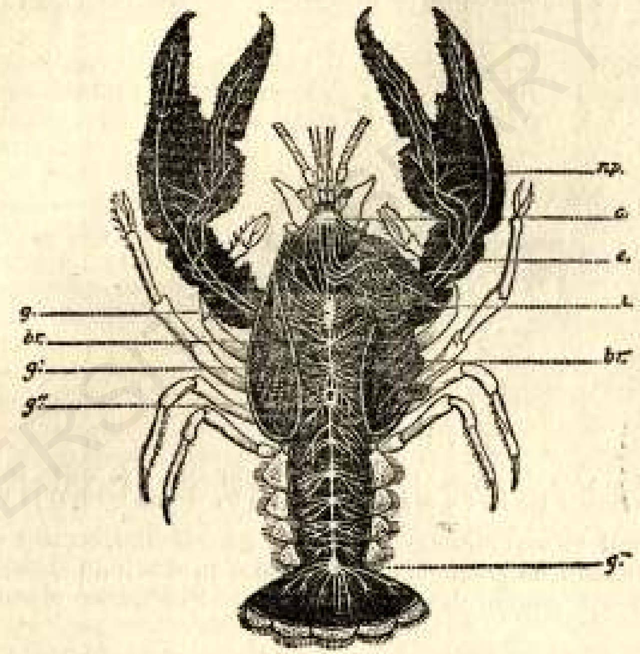

Fig. 8. Un rac disecat pentru a se pune în evidență sistemul nervos. In regiunea pieptului se văd camerile cu branchii *(b. r.)*

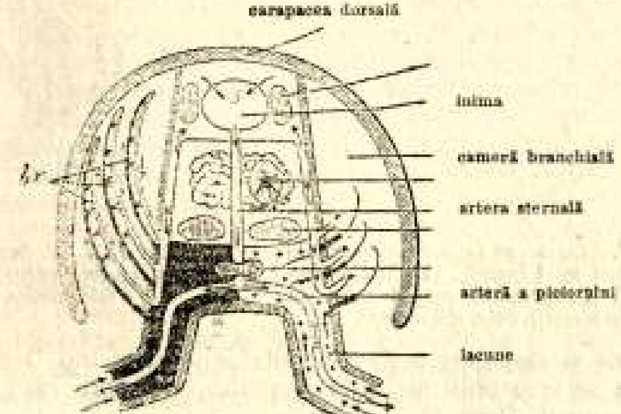

Fig. 9. **Secțiunea transversală a corpului racului la nivelul inimii și al arterei sternale. Săgețile indică drumul sîngelui (la stînga figurii sîngele încărcat cu bioxid de carbon e reprezentat în negru; în camera branchială s'au figurat branchii (br) numai la stînga).**

cest fir servește ca un tel: se turtește, se deformează cînd e apăsat, revine la forma lui cînd apăsarea încetează.

In rezumat, respiraţia traheală şi cea branchială sînt tot o respiraţie tegumentară, modificările rezultînd din o mai potrivită adaptare la mediu.

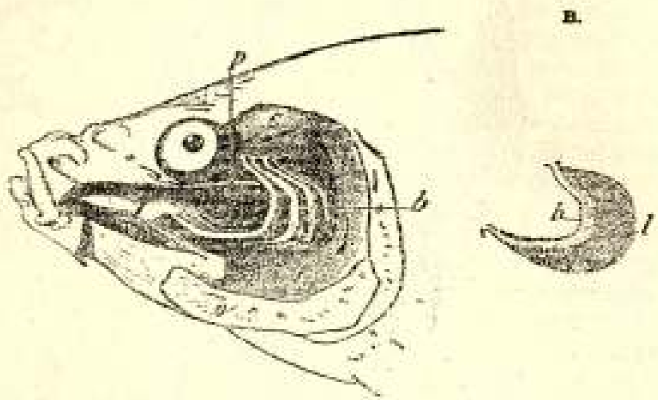

Fig. 10. Cap de peşte. Operculul e scos spre a se vedea arcurile branchiale (*b*) B. Un arc branchial (*b*) cu lamele branchiale (*l*).

Omul şi vertebratele superioare au plămîni, organe care nu sînt omoloage cu tracheile, nici cu alte producţiuni tegumentare, pentrucă se produc din tubul digestiv. Structura plămînilor e

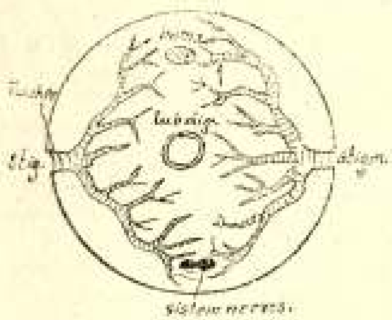

Fig. 11. Cum se împrăştie tracheile în corpul unei insecte. (Figura e simplificată şi reprezintă corpul tăiat în curmeziş). *Stig.* stigmatele.

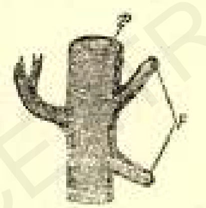

Fig. 12. O bucăţică de trachee văzută sub microscop.

complicată şi răspunde perfect cerinţelor unui aparat respirator. Aerisirea se face prin mişcările pieptului, mişcări care apasă plămînii sau îi silesc să se dilate.

III

In descrierile de mai sus am privit chestiunea în general şi am descris cîteva cazuri normale, obişnuite. In această parte

a studiului voi arăta excepţiunile dela formele comune, am putea să le numim curiozităţile aparatului respirator. Ele nu sînt decît adaptări particulare la moduri speciale de trai, cum vom vedea.

Dar mai întâi să rezum, în cîteva linii, ce condiţiuni trebue să îndeplinească un organ spre a servi la respiraţiune. Aceste condiţiuni, care le putem scoate din descrierile de mai înainte, sînt:

1. *Să înlesnească difuziunea oxigenului spre sînge şi a acidului carbonic spre exterior.* Aceasta se realizează prin faptul că în regiunea corpului, care se interpune între sînge şi mediul extern, e o pieliţă foarte subţire şi umedă (o pieliţă uscată împiedică difuziunile);

2. *Să permită cel mai intim contact, şi pe cea mai mare suprafaţă posibilă, între cele două medii* (mediul intern şi extern). Aceasta se realizează prin expanziuni sau invaginaţiuni ale membranei despărţitoare a celor două medii şi prin o reţea vasculară sau lacunară cît mai bogată sub această membrană;

3. *Mediul intern şi extern să se reînnoiască neîncetat, pentru a se păstra totdeauna o lipsă de echilibru în compoziţiunea lor.* (Dacă conţinutul celor două medii în gazurile ce difuzează e acelaşi, schimburile nu se fac). Aceasta a treia condiţiune se realizează din partea mediului intern prin circulaţiune (mişcare); de partea mediului extern, prin lucrarea cililor vibratili (la scoică), ori prin mişcările unor anumite organe (mantaua la cefalopode, lingura dela rac, gura la peşti, muşchii la insecte şi vertebrate pulmonate), care silesc mediul extern să se mişte, să se prefacă.

Odată ce un organ al corpului îndeplineşte aceste condiţiuni, e un organ respirator, *oricare ar fi situaţia şi origina lui.*

Adaptări mai curioase pentru respiraţie sînt următoarele:

1. Larvele unor insecte de neamul libelulelor (caii popii, demoaselele) au un fel de branchii în rectum, adică în regiunea din urmă a tubului digestiv. Această din urmă parte, avînd o musculatură care asigură expulzarea excrementelor, poate face mişcări de strîngere şi dilatare şi deci poate lua şi arunca apă, deci aduce oxigen la branchii. La larvele de *aeschna* (tot un fel de libelulă), rectumul face mişcări aşa de energice pentru expulzarea apei, încît şivoiul de apă serveşte la locomoţiune: ...motor posterior.

2. Chiar branchiile aceste de libelule sînt o curiozitate, căci nu sînt de natura branchiilor obişnuite. In adevăr, în branchiile obişnuite se află sînge. In branchiile larvelor de libelule sînt însă trachei (Fig. 13), aşa că oxigenul din apă trece mai întâi prin branchii în trachei şi apoi se duce, prin trachei, în sînge. Aici stigmate nu mai sînt. Această adaptare curioasă ne dovedeşte că insectele se trag din animale aeriene, că viaţa acvatică a larvelor e o adaptare secundară şi că branchiile tracheene sînt o mo-

dificare a aparatului tracheal, spre a răspunde nevoilor de trai în apă.

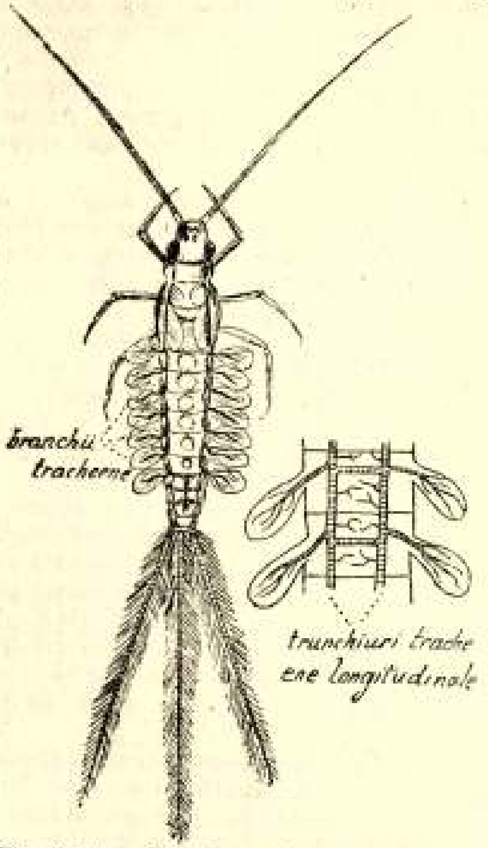

Fig. 13. Branchii tracheene de ephemeră (chlocopsis). După toate probabilitățile, aripele insectelor sînt branchii tracheene adaptate unei funcții nouă.

3. La scorpioni (Fig. 14), animale care în multe privinți se înrudesc cu crustaceii, aparatul respirator — numit plămîn — are aparența unei camere branchiale, cu branchii în formă de lamele (Fig. 15). Aici avem adaptarea unui organ de respirație în apă, la respirația aeriană.

4. La cîteva soiuri de pești intestinul servește la respirație. Așa sînt chișcarul (cobitis fossilis (Fig. 16) și neamurile lui, care trăesc în bălți și iazuri, unde apa nu e prea aerisită. Acești pești au branchii cași alți pești; respirația branchială nu e însă suficientă și animalul esă din cînd în cînd la suprafața apei și înghite aer. Acest aer străbate tubul digestiv și esă prin anus, dar acum e încărca cu mult acid carbonic. Schimbul gazos se face prin porțiunea din urmă a tubului digestiv, unde păreții tubului sînt foarte subțiri și au foarte numeroase vase sangvine (ca la orice organ respirator).[1]

Aici avem adaptarea unui organ preexistent, tubul digestiv, la o funcție nouă, respirația. Adaptarea este desigur rezultatul condițiilor de traiu în ape stătute și în nămol.

5. La un alt pește, peștele ariciu, *diodon*, are oarecare rol respirator intestinul anterior (esofagul). Acest pește, care trăește în oceanul indian, are corpul scurt și gros, lungimea fiind cam de 2 ori cît grosimea. Pe tot trupul are ghimpi mari, care stau

1) Respirația la chișcari a dat loc la lucrări interesante la noi în țară. D-ra Elena Lupu (Iași), apoi d. Dr. Călugăreanu (București) au studiat cu amănuntul regiunea intestinală respiratorie, atît din punct de vedere histologic, cît și al analizei gazelor expulzate prin intestinul respirator.

culcați pe corp, cu vîrfurile înnapoi, cînd animalul șede în vre-o răpătură de mal. El stă ascuns mai ales în vremea refluxului și atunci respirația branchială îi este insuficientă. In acest timp camera branchială are ceva umezeală, iar aerul ajunge la branchii, nu direct din atmosferă, ci difuzînd din gușa esofagului.

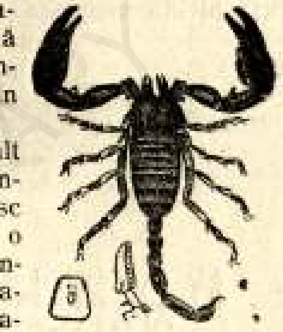

Fig. 14. Scorpionul.

Cînd animalul plutește, atunci adună mult aer, își umflă strașnic esofagul, se rotunzește ca un bostan; ghimpii se sburlesc și stau țapeni pe tegumentul întins ca o darabană. In această stare animalul e inatacabil și are aspectul unui ariciu; atunci se lasă el fericit în voia valurilor care-l ridică și coboară, ori îl rostogolesc în toate chipurile. Dacă în drum îi cade ceva sub ciocul său scurt, îngust, dar puternic și tăios, e sigur că nu-i mai scapă... Respirația combinată cu mijloace de apărare și cu cercetarea hranei!

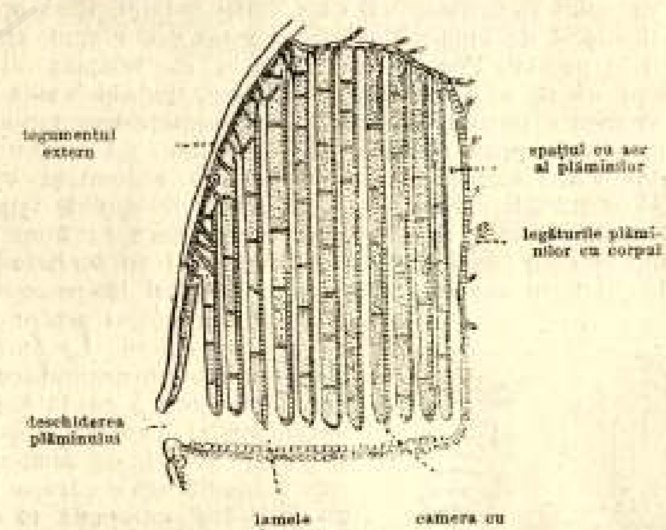

Fig. 15. Secțiune în curmezișul unui plămîn de scorpion, în care se văd lamele respiratorii ce au aspectul de branchii. Printre ele intră aerul atmosferic.

6). La amfibieni (broaște, salamandre) mucoasa gurii — cași pielea de altfel — joacă rol în respirațiune. Există chiar un fel de sălămisdre fără plămini, la care pielea corpului și mucoasa bucală servesc în respirație.

7. La un soi de pești, la așa numiții labirintibranchiați sau macropode, deasupra camerii branchiale, cam îndărătul ochilor, e o scobitură, un fel de cameră, în care pielea formează

nişte încreţituri foarte complicate (labirint). In aceste încreţituri se ţine multă vreme umezeala şi peştele poate respira aer atmosferic prin pieliţa labirintului.

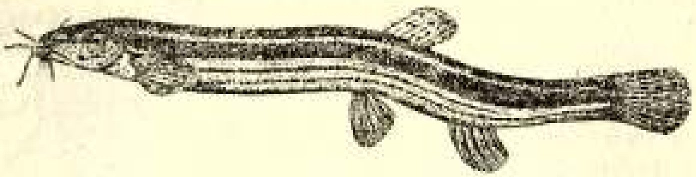

Fig. 16. Chişcarul (cobitis fossilis) care respiră şi prin branchii şi prin intestin. Pe lingă interesanta aparenţă de şarpe, chişcarul nici nu respiră la fel cu toţi tovarăşii lui acvatici.

Interesant macropod e *anabas*, peşte din Indochina şi insulele malaeze, care, graţie labirintului său, işi permite luxul unor călătorii pe uscat şi chiar să se urce pe arbori. Acest peşte are pe opercul—capacul mobil ce acopere camera cu branchii—un fel de spini tari, puternici, cam aduşi îndărăt. Cum operculul poate fi mişcat de muşchi, animalul poate tîri corpul sprijinind ghimpii în pămînt. Peştele aşa înzestrat ese noaptea din apă, umblă pe uscat, se urcă chiar în arbori, unde-şi caută hrana. Dacă vremea e umedă, favorabilă prin urmare respiraţiunii prin labirint, peştele poate rămînea mai mult timp pe uscat.

Avem aici cazul unui animal acvatic adaptat şi vieţii pe uscat. Această adaptare a fost provocată desigur de împrejurarea că apele pe unde trăeşte acest animal sacă în timpul secetos, timp în care branchiile nu pot face nici un serviciu.

8. Şi între nevertebrate găsim adaptări interesante ale aparatului branchial pentru a respira aer atmosferic. La un soiu de *crab*—animal din neamul acelor raci care n-au decît o coadă foarte rău dezvoltată şi care se mişcă servindu-se numai de picioare—găsim o modificare a carapacei pentru a ţinea umezeală în camera branchială. Această carapace, ceva mai bine închisă ca cea dela rac, are în grosimea ei, pe faţa lăuntrică, o mulţime de scufundături, care-i dau aspectul unui burete. In aceste scufundături se ţine multă vreme umezeală care e favorabilă respiraţiei branchiale, chiar cînd animalul este pe uscat. Astfel înzestrat, acest crab ese pe uscat şi se urcă deseori pe cocotieri.

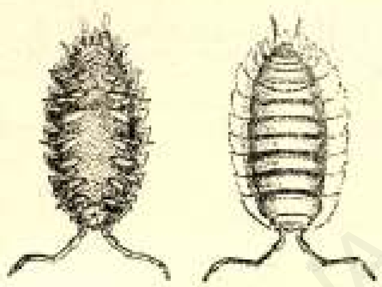

Fig. 17. Oniscus, văzut pe spate şi pe burtă. Se văd lamele albe, argintii: branchii—plămîni.

Tot cam la fel e la un crustaceu inferior, la aşa numita *molie de ziduri* (cloporta, oniscus).

Acest animal are labele bifurcate; ramura externă a labelor e lăţită şi formează o lamă branchială. Asemenea branchii se găsesc la o mulţime de crustacei inferiori. Interesant este că la cloporta, care nu trăeşte în apă, ci în locuri umede, această lamă branchială nu mai e branchie, ci am putea-o numi mai curînd plămîn. In această lamă e în adevăr un sistem complicat de canaluri în care pătrunde aerul. Acest aer, astfel închis, dă lamei o culoare argintie şi, rămînînd umed, difuzează lesne în sînge. Iată dar după branchia-tracheană dela libelule, branchia-plămîn la cloporte!

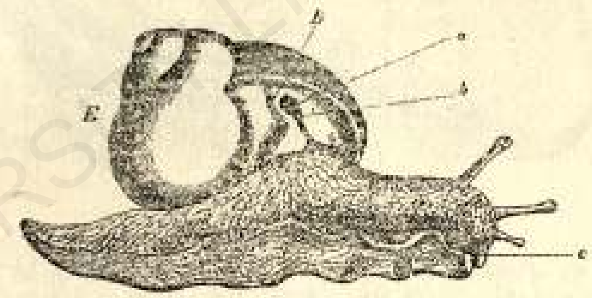

Fig. 18. Melc căruia i s-a rupt scoica; c. gura; a. anus, b. deschiderea prin care intră aerul la plămîn. *B. E.* corpul animalului închis în coajă.

La melcii de uscat, mantaua e caşi la cei de apă, dar aceşti melci nu mai au branchii. La ei se adaptează mantaua funcţiunii respiratorii. Pentru a se adapta, mantaua n-a suferit

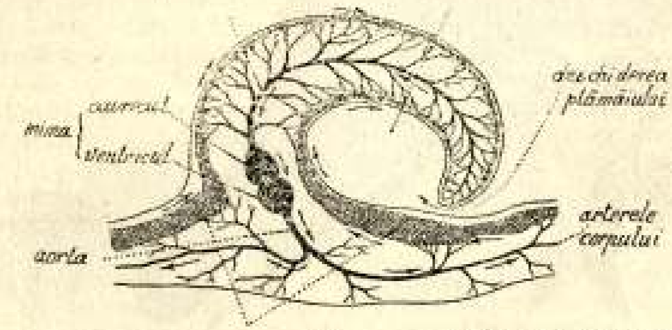

Fig. 19. Reprezentarea şematică a aparatului circulator la culbec. Sîngele din corp, cu acid carbonic, se adună în lacune mari (sinusuri vinoase), de unde se împrăştie în păreţii mantalei.

prea mari schimbări, ci s-a sporit numai numărul şi mărimea lacunelor în care sîngele suferă schimburile gazoase. O musculata-

tură specială poate mări şi micşura puţin această cameră, asigurînd primenirea aerului, care trebue să fie însă ceva umed.

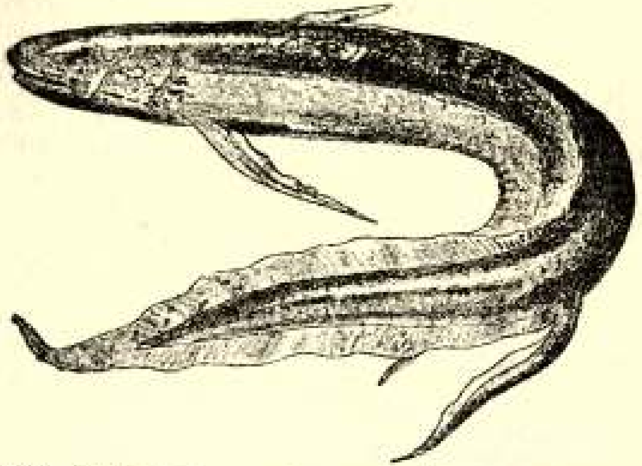

Fig. 20. Protopterus, un peşte care respiră prin branchii cînd are apă, respiră prin plămîni cînd apele au secat.

9. La peştii dipnoi, care din altfea puncte de vedere par a fi strămoşii vertebratelor aeriene, beşica înnotătoare serveşte ca plămîn, cînd apele în care aceşti peşti trăesc seacă. Atunci

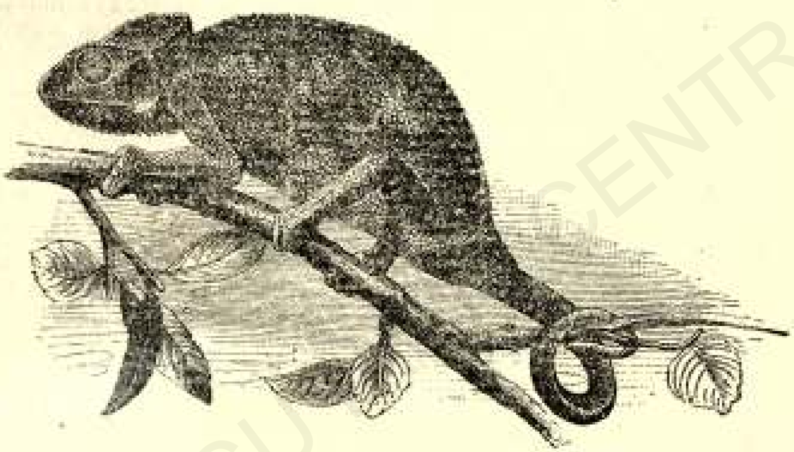

Fig. 21. Cameleonul (chamæleo vulgaris).

animalul vîrît în nămol aproape în întregime nu-şi mai oxigenează sîngele la branchii, ci la beşica înnotătoare. O interesantă conformaţie a aparatului circulator asigură acest nou mod de respiraţie.

10. Cred interesant să citez şi o adaptare curioasă a plămînilor de cameleon la o funcţie străină respiraţiei. Cameleonul, şopîrla curioasă din multe puncte de vedere, are plămînul cu o mulţime de ramuri ce se vîră printre viscere. Adunînd mult aer în aceste prelungiri, animalul întreg se umflă, pare mai hidos, dar şi mai puternic decît este şi sperie astfel pe vrăjmaşii săi.

11. În sfîrşit, pentru a termina această descriere să citez şi un organ respirator embrionar. La vertebratele superioare, reptile, păseri şi mamifere, intestinul posterior dă naştere unui fel de pungi care se lăţeşte şi acopere în parte embrionul. În pereţii acestei pungi, numită *allantoidă*, sînt vase cu sînge. Punga, venind în atingere cu coaja oului pe unde trece aer dela exterior, e un organ potrivit şi pentru respiraţe pe lîngă alte funcţiuni ce are.

Fig. 22. Plămîn de cameleon

IV

Din descrierele de mai sus am văzut cu ce mijloacele simple natura realizează maximum de efect posibil şi cît de puternică este influenţa mediului. Pentru a încheia, adaug cîteva cuvinte asupra rezultatelor culese de ştiinţa experimentală în ce priveşte plasticitatea aparatului respirator.

La mormolocii de broască există la începutul vieţii larvare branchii externe, simple increţituri ale pielei depe gît. După un timp aceste branchii dispar şi apar branchii interne, pe arcuri branchiale, ca la peşti. Variind conţinutul apei în aer—în oxigen—putem grăbi sau întîrzia apariţia branchilor interne. Branchiile interne sînt, cum am spus mai sus, organe de perfecţionare; mişcările gurii asigură primenirea repede a apei, deci o respiraţie mai activă. Sporind cîtimea de oxigen în apă, mormolocul cu branchii externe n-are nici o grabă să perfecţioneze aparatul său respirator şi rămîne multă vreme cu branchii externe.

Numărul, forma şi structura foiţelor branchiale e deasemenea influenţată de sărăcia sau bogăţia apei în oxigen. Larvele de salamandră crescute în ape aerisite au branchii ca nişte spini, înguste şi cu tegumentul tare; pecînd, împuţinîndu-se în mod continuu oxigenul, branchiile devin mari, late, cu celulele epiteliale pe un rînd (deci pieliţa subţire) şi cu multe capilare sangvine în ele: mărimea suprafeţei în raport cu nevoia de a asigura oxigenarea.

Ceia ce este şi mai interesant e că aceste caractere provocate experimental se moştenesc, cel puţin în parte, şi în primele generaţiuni.

Aceste experienţe, repetate cu mai multe animale, dau rezultate la fel şi rămîne netagăduit că forma şi structura apara-

tului respirator e determinată de condițiunile de mediu. Zoologia experimentală e abia în fașă și rezultatele pe care ni le procură sînt depe acum extrem de interesante. Știința viitorului va lămuri poate până în detalii curioasele adaptari la mediu pe care le-am notat în partea a III-a a studiului de față și va putea provoca exagerarea sau slăbirea atitor caractere adaptative.

Căci este sigur că ceia ce natura realizează în curs de veacuri prin variațiunile uneori contradictorii ale împrejurărilor externe, omul va putea realiza experimental—bazat pe plasticitatea organismelor—în cițiva ani, ori în citeva decenii, dacă experiențele vor fi bine chibzuite, perzistent urmărite, și dacă experimentatorul va reuși să învingă revenirile la stări anterioare.

T. A. Bădărău

Cîntarea lui Narcis în crîng

Acum și'aduce vara pe-un braț al ei covor,
Pe brațul cellalt coșul de aur plin de roade,
Cu mine vine 'n crînguri și, lung cintîndu-mi, șade
Cu mine la izvor.

Și lingă ape crește iar neamul legendar
Al palidei Narcise cu tainica-i poveste,
Și pe cind vintul bate pe-a arborilor creste
Îmi cîntă apa iar.

Prelung îmi cîntă dorul cel pătimaș și mut,
Uimirea frumuseții în fața ei plecată,
Ș'ascult a mia oară, ca pentru 'ntîia dată,
La basmul cunoscut.

Pe malul ce miroase a inimă de flori
Mă culc cu tîmpla 'n ape ș'ascult cum la ureche
Izvoru'mi cîntă iarăși povestea cea străveche,
Cîntat 'atîtea ori.

Şi glasul melancolic al lui Narcis l-aud,
Vorbind de-a lui dorinţă cu trista ei minune,
Şi'n ropotul de ape povestea lui mi-o spune
Cu glas de lacrimi ud:

„Pe-oglinda mişcătoare a apelor plecat,
„Închipuite ceruri eu văd cum faţa 'şi schimbă
„Şi 'n ramuri mătăsoase şi grele cum se plimbă
Vîntul înnaripat,

„Pe faţa curgătoare a apelor mă 'ndoi:
„O rază ce străbate a ramurilor noapte
„Aprinde'n stropi de apă un şir fugar de şapte
„Bogate pietre moi.

„Şi 'ncet se înfiripă în valul cel curat
„Un chip frumos şi tainic, şi nu ştiu de-i fecioară
„Sau tînăr zeu, dar pînă în suflet mă 'nfioară,
„Spre mine aplecat.

„El are faţă albă şi ochii lungi de foc.
„Pe ochi îşi pleacă tainic îngreuiate pleoape
„Şi gura-i dureroasă 'mi zîmbeşte atît de aproape,
„De stau uimit în loc.

„E-un zîmbet totdeodată şi lînced şi amar,
„In el se zugrăveşte şi tainic se 'mpreună
„Plăcerea de viaţă adîncă şi nebună
„Cu al suferinţii dar.

„Iar dacă 'ncerc ca tainic spre chipul din izvor
„Să 'ntind pălite braţe şi să-l atrag spre mine,
„I-o surdă suferinţă ce vine să 'nvenine
„Neîmplinitu-mi dor.

„Spre chipul cel din faţă 'mi s'ajung, în veci nu pot,
„Şi mlădiindu-mi trupul şi sufletul spre dînsul,
„Simt inima'mi din care încet se urcă plînsul
Că'i singură de tot!..."

Şi cînd Narcis în urmă închide 'ndurerat
Şi pleoapele şi gura, şi tace,—minunată,
Văd malul apei triste, că'n lungul ei deodată
De fulii e 'ncărcat.

...Cum trece apa'n taină şi lunecă pe flori
L-îngînă iarăşi vîntul şi lunecă pe creste,—
Şi iarăşi apa 'ncepe o tainică poveste,
Din nou, de mii de ori...

Alice Călugăru

Documente omenești

EXAMENELE DE ABSOLVIRE

Examenul de capacitate de clasa IV-a liceală și cel de absolvire de clasa VIII-a, trebuesc reformate, după a noastră părere, pe care o supunem cercurilor pedagogice diriguitoare.

Mai întâi dizertația. Cele douăzeci de subiecte care se dau candidatului ca să aleagă unul din ele, sînt în genere de așa natură, că elevul găsește prilej să reciteze una sau cîteva lecții de istorie, de higienă, de geografie, ori de științe naturale, din cursul anului, spre marea desperare a membrilor din comisiune, care se surmenează ascultînd lucruri cunoscute și răscunoscute, și care nu găsesc nici criteriul de apreciere a inteligenții elevului și a aptitudinii sale pentru studii teoretice superioare. Măsura de a permite să se consulte cărți în timpul celor două ore de preparație, este execrabilă. Intrînd în una din aceste săli de pregătire, am rămas stupefiat. Din cei 30—40 de elevi, *fiecare* își adusese de-acasă, ori un enorm geamandan de călătorie, ori un sac nesfîrșit, ori vre-un mare coș de zarzavat, toate pline de cărți. Aruncate la pămînt, risipite pe jos, pe bănci, pretutindenea, geamandanele, sacii, coșurile și cărțile dădeau clasei înfățișarea unui iarmaroc plin de care desjugate, de lucruri împrăștiate și de copii gălăgioși... Am avut o impresie cum nu se poate mai urîtă, cînd prezentînd elevilor lista de subiecte, i-am văzut rătăcind mereu cu privirea dela temele date la cărțile înșirate.... In loc de a-și spune: „a! asupra acestui subiect am cetit și am reflectat cu odinioară... Pe acesta-l aleg“, —elevul cerceta: „despre subiectul acesta am eu vre-o carte în geamandanul meu?!...“ In zarva și risipa aceasta, era cu neputință să mai controlezi dacă nu cumva vre-un elev se slujește de cunoștințele altuia. Am văzut elevi inteligenți, capabili de-o lucrare oarecare originală, repezindu-se la cărți pentru a nu fi nevoiți să gîndească... Unul, din cei mai inteligenți, a vorbit pe scurt și foarte limpede *despre celulă*, și întrebat de ce s'a servit, a răspuns: „de articolul

respectiv din *Larousse*!...“ Se mai adaugă dezavantajul că unii profesori sînt lipsiți de imaginație, de cultură generală și de spirit de sinteză, și atunci-ține-te pînză să nu te rupi: subiecte didactice, aride, repetarea eternului manual... cum am constatat odinioară la un mic gimnaziu.

Izbiți de greșelile regulamentului, noi membrii unei oarecare comisiuni, am găsit mijlocul să-l eludăm, alegînd subiecte despre care elevul nu putea găsi nimic, sau foarte puțin, în cărți; ca de pildă: „ce te-a impresionat mai mult la cinematograf? Foloasele acestei invențiuni“; „caracterul țiganului“; „cele mai plăcute ale tale amintiri din copilărie“; „ce schimbări îți închipui că va aduce aviațiunea perfectă în viața omului“; „ce caractere distinctive ai băgat de seamă la fiecare din națiunile reprezentate în orașul nostru cosmopolit“ etc. Și în adevăr, din seria a III-a de candidați, cărcia-i dăduserăm astfel de subiecte, mai toți au vorbit în mod interesant, dîndu-ne prilej să le măsurăm inteligența, imaginația și spiritul de observație. Cred dar că în acest sens ar trebui regulamentate dizertațiile: 1) subiecte generale, nedidactice; și 2) interzicerea consultării cărților.

De asemenea la compoziția de limba romînă. Avînd îngăduirea de a consulta cărți, foarte mulți elevi s'au apucat să transcrie pagini întregi din diferiți autori, avînd grija, firește, de a *nu* indica sorgintea [1]... Și iată-l pe profesorul respectiv foarte încurcat în darea notelor, neputînd totdeauna alege ceia ce-i propriu de ceia ce-i copiat...

La lucrarea de limba franceză se dau uneori traduceri, cînd ar trebui date întotdeauna compozițiuni libere, pentru a constata în ce măsură și-a asimilat elevul această limbă. La matematică s'au dat adesea probleme ușoare, cînd ar trebui propuse anume probleme, care să măsoare inteligența matematică a elevului. Intr'un cuvînt, examenele acestea să fie mai grele decît ascultarea de repetiție a ultimei clase, fiindcă altfel, care ar mai fi rostul lor?

In deosebi examenul de capacitate de clasa a IV-a, e de puțin folos așa cum se face acum. Din 40 de elevi, abia unul sau doi sînt opriți definitiv de a continua liceul; adesea nici unul... Unde este atunci selecțiunea celor apți pentru studii teoretice, și îndreptarea celorlalți către activitățile practice?

UN GENTLEMAN FUNEBRU

Amicul meu X, are, de cînd îl cunosc, obiceiul de a face introduceri mari la anecdote mici. Eu unul nu mă mai păcălesc; știu de mai înainte că introducerea e mai interesantă de-

1) „Spiritul critic“ al amicului meu Ibrăileanu a nenorocit pe un elev de clasa a VIII-a; a rămas corigent.

cît anecdota, pe care o aștept fără cea mai mică nerăbdare. Al-
ții însă, mai ageamii—și mă tem că cetitorul va fi dintre aceș-
tia—impresionați de măreția exordiului, așteaptă cu încordare
pointa, căreia într'adevăr emoțiunea curiozității îi împrumută nu
știu ce miraj..

„In tinereța mea, povestește amicul meu, cînd pe cărarea
„vieții ajunsesem la răspîntia de unde attea drumuri se despart,
„ducînd fiecare la un ogor de lucrat și de cules, n'am stat o
„clipă la îndoială, ci împăcat cu mine însu-mi, am ocolit ogoa-
„rele mănoase, promițătoare de bogate recolte materiale, și cu
„bucurie, cu entuziasm, mi-am ales ogorul... intelectual. Lipsa
„și greutățile întîmpinate chiar dela început—pe acest ogor, pe care
„l-ași asemăna mai degrabă unei grădini de flori, căci munca pe
„care o cere nu-i grea, sub arșița soarelui, dar migăloasă, în-
„delung răbdătoare; iar greutățile sînt despre hrană: florile nu
„se mănîncă—le-am îndurat cu voioșie, ca urmări firești ale li-
„berei mele alegeri... poate și 'n speranța ascunsă că recolta ma-
„terială, necăutată de mine, va veni totuși să mă caute.

„Au trecut anii. Urmările liberei mele alegeri s'au îngrămă-
„dit, încătușindu-mi din ce în ce mai mult libertatea de alegere,
„în virtutea acelei legi a naturii, așa de adînc înțeleasă de George
„Eliot, după care faptele noastre trăesc, se desfășoară neatîrnat,
„înlănțuind pe alții, dar înlănțuindu-ne mai ales pe noi. Recolta
„materială n'a venit, primejduind prin lipsa ei, în modul cel mai
„grav, chiar nobila artă a horticulturii, exercitată de mine.

„Și atunci, în îndoiala pricinuită de teama de a ajunge la
„apusul vieții, tot pe atît de sărac în bunuri spirituale pe cît și în cele
„lumești, m'am surprins pismuind pe *ceilalți*—disprețuiți de mine
„odinioară—care, pe cînd eu umblam cu delicateță printre stra-
„turi, îngrijind flori rare, se străduiau înnotînd pînă la glesne
„în pămîntul moale și nu arareori *mlăștinos*... pentru a ajunge
„într'un tîrziu la mult visatul belșug de aur.

„Invidia aceasta—cuvîntul nu-i propriu, fiindcă în fond nu-mi
„părea rău de ceia-ce au alții, ci de ceia ce n'am eu—este o slă-
„biciune dezonorantă pentru un intelectual. O știu. Dar cred că
„de atari slăbiciuni nu-i nimeni ferit. Cum spune Paulhan în
„*«Les caractères»*: *„unitatea perfectă a caracterului este mai tot-
„deauna rezultatul unei convențiuni"*.

„Și lucru curios, în loc de a dori buna stare materială, nu-
„mai ca un mijloc pentru a mă putea ocupa în liniște de lu-
„cruri nemateriale, ajunsei, în turburarea sufletului meu, s'o do-
„resc ca un scop în sine. Averea se poate preface în attea va-
„lori etice și estetice!... Printr'o iluziune împărtășită de toată o-
„menirea neavută, îmi ziceam adeseori admirînd casa unuia din
„*ceilalți: ce calm, ce fin, ce armonic trebue să fie sufletul ace-
„luia care trăește într'un* **astfel** *de interior*...—uitînd mlaștina
„rău mirositoare prin care trebuise să treacă, tocindu-și simțu-
„rile și sufletul, pentru a ajunge la aceste mobile de cel mai fin

„stil englez...—uitînd că amicul nostru Y, a cărui privire strălu-
„cește de bunuri sufletești, n'are nici covoare în casă și în loc
„de bibliotecă, are un perete acoperit de rafturi de brad ne-
„văpsit...

„O întîmplare barocă m'a desmeticit pentru multă vreme
„din această copilărească iluziune, dînd alt curs gîndurilor mele.

„De ani de zile, ducîndu-mă la slujbă în orașul meu de
„provincie, trec pe lîngă un mic pavilion de lemn, care poartă
„puțin simpatica inscripție: «serviciul de pompe funebre». *Afa-
„cerea*—fără concurență, fiindcă are monopol de la primărie—
„este în plină prosperitate, sub conducerea chibzuită a celor doi
„tovarăși, amîndoi foarte grași, umflați la equator și turtiți la poli,
„cu fața mare, rotundă și rubicondă ca luna plină la orizont.
„Chibzuința lor constă în prețurile exorbitante pe care le iau,—
„spre permanenta dar zădarnica indignare a publicului,—con-
„vinși fiind că 'n acest comerț nu se poate vinde eftin în spe-
„ranța unei desfaceri mai mari. (Clientela e limitată, și în fața
„galantarului splendid aranjat, nu se oprește nimeni!...). Au oa-
„menii aceștia,—foarte asemănători unul cu altul—o particulară
„expresie a feței, cînd umblă așa ștrengărește pe stradă, legă-
„nîndu-se, cu burta înainte, pe axa lor mai scurtă; un fel de
„blîndă și copilărească sfidare, ca și cum ar zice: «ei și ce-mi
„pasă! Sînt plin de bani, sînt plin de bani», iar brelocurile lan-
„țului gros de aur parcă sună ritmic: «parale berechet», «parale
„berechet».

„In gîndul meu, mai mult îi compătimeam pe acești domni,
„zicîndu-mi: «părinții lor trebue să fi mîncat foarte puțin; ei, de
„desperare, s'au apucat de meseria asta, și acum mănîncă pînă...
„la obesitate».

„Dar de cîteva luni se clădește alături. Pînă acum n-am
„dat vre-o atenție la aceasta, dar acum clădirea e gata. O casă
„splendidă, albă ca zăpada, foarte simplă, foarte solidă, foarte e-
„legantă și foarte confortabilă; nimic încărcat sau pretențios;
„gospodărească și de gust, ca pentru un om care a apucat bo-
„găția din moși strămoși; înnăuntru—aruncai o privire pe feres-
„tre—mobile geometrice de mahon, modeste și scumpe: camerele
„netede ca niște cutii; foarte puține lucruri dar aranjate cu artă și
„odihnitoare pentru ochi; zugrăveală candidă, parchete ca oglinda,
„covoare persane, tavanuri cu stuckaturi; pe biblioteca exact
„dreptunghiulară, cu geamuri mici de cristal, un mare buchet
„de flori; în salon, tablouri originale; bucătăria chiar, aranjată ca
„o farmacie; curtea imensă, cu largi peluze de iarbă deasă ca
„peria, fără flori; aleele acoperite cu pietriș fin; și ca păzitor al
„acestei admirabile locuinți, un cîine uriaș, cel mai mare pe care
„l-am văzut pînă acum.

„Ei bine, casa asta pe care eu am bănuit-o ca fiind a vre-
„unui boer get-beget—deși plăcerea de a contempla toată ziua prin
„ferestrele din curte *afacerea* dealături, mi se părea cam îndoel-

„nică—casa asta, zic, este a unuia sau a aminduror celor doi burtoşi umflaţi la equator şi turtiţi la poli, cu faţa mare, rotundă şi rubicondă ca luna plină la orizont, cu zimbetul sfidător: „sint plin de bani, sint plin de bani", cu legănatul ştrengăresc pe axa lor cea mică, pe cind brelocurile sună: „parale berechet, parale berechet"!...

„Ah, mii de bombe şi granate—nu mă pot eu opri de a exclama, de cite ori trec pe aici, ducindu-mă la slujbă—ce pirlit de intelectual a vindut acestui burtos nesimţitor, poezia sufletului său de proletar, pe preţul unei inmormintări de clasa I ?!... Mi-l inchipui pe rubicondul meu amic, la masa scinteietoare de flori, argintării şi cristaluri, in faţa bibliotecii innalte cu geamuri de cristal, şi mai ales in salon in faţa tablourilor originale—n'ar fi ele mai la locul lor la *Vatra luminoasă ?!..*

„De atunci m'am desgustat de eleganţă; interiorurile alese nu-mi mai impun; amintirea celor doi burtoşi, le dezonorează; văd intrupate in ele poezia unor suflete de proletari..."

INTELECTUALUL IN PROVINCIE

Plingerile intelectualilor in contra vieţii de provincie sint vechi: ele se pot găsi, de pildă, in scrierile lui Balzac, de acum aproape o sută de ani.

După o... *practică* de—vai!... —şeapte ani, sint in măsură a trata in cunoştinţă de cauză această problemă.

Provincia are tendinţa de a nivela, iar intelectualul, prin preocupările sale in afară de realitate, prin aspiraţiile sale, prin intreg modul său de a gindi şi simţi, tinde să se depărteze de nivelul comun.

In capitala ţării,—ca să nu mai vorbesc de alte oraşe mai mari de aiurea,—fiecare işi poate alege prieteni din diferite cercuri sociale, prieteni care convin firii sale şi care adesea nici nu se cunosc intre ei. Aşa că putem zice, că individul işi creiază mediul, conform caracterului său. Relaţiunile fiind libere, senine, ferite de inriurirea injositoare a atirnării, mulţumesc instinctul de sociabilitate, fără a mărgini personalitatea. Putinţa de a-ţi crea un mediu favorabil inclinaţiunilor proprii, contribue chiar la accentuarea acestora. Mi s'a intimplat să cunosc intelectuali şi artişti,—trăiţi mult timp in capitalele apusene,—la care trecerea anilor a intărit, in loc să atenueze, cum e cazul de obicei, excentricitatea caracterului...

Altfel se prezintă lucrurile in ori care din oraşele noastre de provincie. Oamenii se cunosc mai toţi intre dinşii, şi individul se află in faţa *societăţii* intregi, conştiente de puterea şi unitatea ei. Originalitatea jigneşte, ca o necuviincioasă sfidare pe care şi-o ingădue un singur individ faţă de-o intreagă societate, şi sfidarea jigneşte pe atit de mult, pe cit e de mare disproporţia dintre slăbiciunea individului şi puterea societăţii. De aici, alternativa, de a rupe cu societatea, sau de a se acomoda ei.

In cazul intii, instinctul de sociabilitate sufere cumplit, producind un gol sufletesc ce nu se poate umple cu nimic. Se slăbesc puterile sufletului din lipsa de stimulări de tot felul, şi intelectualul pierde adesea, chiar voinţa de a lucra in domeniul său. Cine a incercat a trăi departe de societate, a putut constata că toate plăcerile vieţii pierd din farmecul lor, ca şi cum temelia lor comună ar fi plăcerea sociabilităţii.

In cazul al doilea, intelectualul, silit a innăbuşi preocupările lui mai innalte, care nu sint inţelese şi nu pot fi impărtăşite, işi formează un fel de personalitate artificială, convenţională, care ca orice lucru de imprumut, n'are nici un farmec şi nici o atracţie pentru ceilalţi, e lipsită de sare oarecum,—căci la urma urmei simte fiecare că preocupările sint afectate, şi că nu porneşte din inimă ceia ce-i spus din gură...

Deghizarea aceasta oboseşte groaznic, şi, ceia ce-i mai grav, tinde să se prefacă intr'o a doua natură; in dorinţa de a intra in comunicare sufletească cu semenii tăi pentru a-ţi mulţumi instinctul de sociabilitate, te sileşti să *crezi* ceia ce spui,—pentrucă numai astfel poţi fi *crezut*..

De aici primejdia căderii la nivelul comun.

Iar nivelul comun nu e prea ridicat. Societatea unitară este totdeauna inferioară individului, pentru simplul motiv că ceia ce individul are mai bun şi mai ales intr'insul, il *deosebeşte* de ceilalţi, iar părţile *comune*... sint acelea care formează temelia de inţelegere intre toţi...

Intelectualul riscă chiar să cadă mai jos decit nivelul comun, căci ceilalţi cred in idealurile lor, pecind intelectualul, odată dezorientat, ajunge să nu mai creadă in nimic.

Mă obsedă o imagine: Inchipuiţi-vă o monedă nouă; e aspră la pipăit căci reliefurile sint intacte. Aşa-i şi intelectualul, cit timp e *intreg*: aspru, dificil, in relaţiunile lui cu oamenii. Cu timpul moneda se netezeşte, ba ajunge chiar alunecoasă; dar atunci priveşte-o: e ştearsă cu desăvirşire, nu se mai cunoaşte nici cap nici pajură... Vai de netezimea asta!...

Tot mai bine, este, cred să nu te laşi ştirbit de minele oamenilor, să rămii intreg, cu toate asperităţile sufletului tău... asperităţi care nu sint doară decit deosebirile de concepţie dintre tine şi ceilalţi.

Nu vorbesc, fireşte, de cazul fericit cind găseşti in oraşul tău oameni la fel cu tine. Atunci iţi creezi un mediu special şi nu mai eşti in provincie...

DIN CARNETUL UNUI PROVINCIAL

NOTE DIN BUCUREŞTI

In Bucureşti bărbaţii privesc pe stradă femeile in aşa chip,

că eu, dacă aşi fi femee, aşi avea mereu sentimentul că trebue să-i pălmuesc pe toţi.

Interesant aici e însă dacă au ele acest sentiment.

*

Toate femeile sînt frumoase până te apropii de ele... Puţine rămîn şi după aceia. Pentru celelalte arta de a alcătui decorul e dusă la cea mai înaltă perfecţiune.

*

Nu cred să existe vre-un oraş 'n care femeile să fie mai puţin respectate decît în Bucureşti.

Pe Calea Victoriei, ziua mare, se adresează femeilor—care trec singure, bine înţeles...—vorbe de tot felul şi li se aţine calea...

Vrîsta şi categoria femeilor nu înseamnă nimic; aceiaşi soartă o au copilele de doisprezece ani ca şi femeile de patruzeci, elevele ca şi cocotele, doamnele ca şi servitoarele...

Nici vrîsta şi categoria bărbaţilor nu contează: se dedau la acest sport elevii din licee ca şi funcţionarii în vrîstă, băeţii de prăvălie şi studenţii, mitocanii ca şi tinerii din high-life...

Tot pe Calea Victoriei, de la masa unei cofetării, am văzut două calfe de bărbieri, băeţi ca de 20 de ani, stînd pe la şase sara sub cutele şervetului alb, care fîlfie atîrnat de lighean deasupra uşii prăvăliei şi făcînd să se coboare de pe trotuar toate fetele ori femeile ce treceau, singure, bine înţeles... pe dinaintea fortăreţei lor... De unde eram, nu puteam auzi ce spuneau. Cum ajungeau însă femeile în dreptul lor, deodată se fereau, cu aceiaşi mişcare scurtă, coborîndu-se de pe trotuar. Era ceva mecanic, nici una nu dădea greş, parcă erau svîrlite de un resort...

*

Toţi Bucureştenii sînt nişte cuceritori. Auzindu-i vorbind, ai crede că toţi au cunoscut pe toate femeile...

La masa, la care stau în berăria plină de lume, vin doi necunoscuţi, un sublocotenent eşit anul acesta şi un elev dela şcoala de infanterie, mă salută politicos şi iau loc. Incep să vorbească între ei, destul de tare ca să aud şi eu. Toată conversaţia lor a fost pe tema diferitelor femei din sală,—iar din observaţiile pe care le schimbau, din destăinuirile şi indiscreţiile pe care le făceau, ar fi trebuit să cred că amîndoi le cunosc intim pe toate.

Voiau să se amăgească pe ei sau să mă uimească pe mine?....

*

Femeile publice intră în cele mai bune restaurante, unde chelnerii le servesc cu grabă şi respect; tineri din familii bune, funcţionari înalţi se opresc puţin pe la mesele lor şi stau de vorbă în văzul întregii societăţi; pe stradă sînt salutate şi anturate....

Imi pare curios, nu lucrul în sine, dar deosebirea enormă în această privinţă între capitală şi oraşele din provincie, unde aceste sărmane fiinţi trăesc în umbră şi sînt văzute în cea mai mare taină.

*

Nu cred să fie aşa de mare conrupţia în Bucureşi, totuşi pe stradă e parcă un fel de sărbătoare a orgiei şi inconştienţii.

Tinerii eleganţi umplu strada cu sgomotul glumelor triviale; femei cu moravuri uşoare, îmbrăcate în culori strigătoare, se poartă prin mulţime cu mişcări calculate, dar disgraţioase; în colţurile străzilor stă o gloată amestecată făcînd circulaţia anevoioasă şi acostînd cu impertinenţă pe femei; trăsuri luxoase primblă prin centrul oraşului cocotele, singure ori în tovărăşii...

Ce curios e cînd prin lumea aceasta a străzilor trece, strecurîndu-se cu anevoe, vre-o bătrînă ducînd doi copilaşi, ori vre-o mamă cu două fetiţe de 7—8 ani, pe ale căror feţe străluceşte naivitatea şi candoarea...

Mă uit cu un fel de teamă la micele copile ce trec prin mulţime nevinovate şi zîmbitoare...

*

La restaurant, la Andrei:

Un prieten bucureştean, om aşezat—care cunoaşte multă lume prin felul ocupaţiei sale—ia dejunul la birt ca să fie în tovărăşia noastră, a mai multor amici, ce ne găsim întîmplător în acelaşi timp în capitală. La un moment dat, îmbrăţişază cu o privire toate mesele:

— Vedeţi, ne zise el, cei mai mulţi din ăştia sînt moftangii: mînîncă dejun de 5 lei şi au în pungă şase...

*

— Voi, provincialii, îmi observa un prieten bucureştean de mai mulţi ani, duceţi, mai ales în Moldova, o viaţă mai familiară,

mai casnică; la noi e o viață mai de stradă, mai de berărie. Chiar prieteniile aici sint așa, mai din „buna ziua"... Să se adune mai mulți la casa unuia să citească, să discute... Nu!... Se întilnesc doar cei care joacă cărți, și încă și aceia se duc mai bucuroși la cluburi.

In adevăr, sint momente cind străzile și localurile publice ale Bucureștiului sint așa de tixite de oameni, încit iți vine să te întrebi:—Oare or mai fi rămas și prin case?...

*

Bucureștenilor le place foarte mult să vorbească franțuzește, așa de mult, încit la un birt, așezindu-se doi tineri la masa mea, unul a întrebat pe celălalt:

— Qu'est-ce que tu beux, mon ami?...

Campania în chestia petrolului

Tranzacțiunile ce au avut loc în ultimul timp între societatea olandeză *Koninklijke* și cîteva societăți romîne, în special *Steaua-Romînă* (cea mai mare societate de petrol din țară), societăți finanțate de către bănci germane, în special de *Deutsche-Bank*, au provocat o vie discuțiune în presa noastră cotidiană. Cum această discuțiune a fost pusă pe tărîmul de polemică între diferitele organe ale presei noastre, se înțelege ușor că s'au făcut exagerări și dintr'o parte și din alta în dauna obiectivității, pe care ar trebui s'o reclame o chestiune atît de importantă pentru viața economică a țării noastre.

Simțim că ne facem o datorie dînd cîteva explicațiuni imparțiale în această chestiune.

Pentru cel ce a urmărit evoluția comerțului de petrol din Europa în ultimul pătrar de secol, evenimentul actual nu putea să-l surprindă.

Am arătat altădată în coloanele acestei reviste [1]) cum petrolul, prin limitarea surselor sale de producțiune, prin generalizarea din ce în ce mai întinsă a consumațiunii și prin sistemul de transport deosebit de al altor mărfuri,— sistem care reclamă enorme aglomerări de marfă și enorme investiri de capital,—era destinat să devină prin însăși natura lucrurilor o *marfă de monopol.*

Am văzut cum între diversele societăți, ce-și disputau comerțul petrolului în Europa, s'au perindat timp de 25 ani acele serii de lupte de concurență dusă la extrem,—lupte, care nu erau motivate nici de deosebiri naționale sau de principii, ci numai de perspectiva marilor beneficii, pe care le oferea comercializarea din ce în ce mai întinsă a acestui produs.

Aceste lupte au sfîrșit în ultimii ani prin repartizarea întregului comerț din lume, în special cel european, pe baza unei înțelegeri comune, între cele trei mari organizațiuni comerciale:

1) Vezi No. 2 și 3/1910: Organizația comerțului mondial al petrolului.

Standard-Oil, care se alimenta din sursele petrolifere ale Americei, *Koninklijke-Petr.-Maatschappy* (Societatea regală olandeză), care se alimenta din sursele petrolifere ale Indiilor, şi *Europäische-Petr.-Union (E. P. U.)*, care întrunea interesele celor mai multe societăţi de petrol din Romînia şi Rusia şi al cărei suflet era *Deutsche-Bank* din Berlin.

Pecînd însă cele dintăi două organizaţii erau nişte instituţiuni independente, create anume şi excluziv pentru afacerile de petrol, acea din urmă organizaţie—*E. P. U.*—era creată de o serie de bănci private, în cap cu *Deutsche-Bank*, şi întrunea numai interesele de desfacere a petrolului diverselor societăţi aliate în acest scop printr'un pact foarte puţin solid. Dată fiind această eterogeneitate de interese ale diferitelor grupuri şi bănci ce compuneau această din urmă organizaţie, ne exprimam o mare îndoială în privinţa viitorului acestei organizaţiuni. Iată chiar termenii în care ne exprimam atunci: „Fără însă a ne hazarda în pronosticuri, se pare însă că *E. P. U.* nu va putea să-şi păstreze locul pe care-l aspiră în comerţul european, şi viitorul va arăta că întregul comerţ din Europa şi-l vor disputa celelalte două mari organizaţii, care par a se interesa din ce în ce mai mult în chiar industria ţării noastre [1])".

Şi lucrul s'a întîmplat mai de vreme chiar decît am fi crezut. Organizaţia *E. P. U.*, cu toate sforţările sale şi cu toată protecţiunea ce i-o oferise diferitele guverne, în special cel german, n'a putut susţine lupta de concurenţă, inrăutăţită în ultimul timp pe pieţile Europei prin relaţiunile încordate dintre Americani şi Galiţieni, atît din pricina stocului restrîns de petrol de care dispunea (deabia un milion tone) şi a resurselor financiare incomparabil de restrînse (40 milioane fr.) faţă cu ceilalţi doi concurenţi, cît, şi mai cu samă, din pricina lipsei unei unităţi de acţiune între diversele elemente (bănci şi societăţi care la rîndul lor erau finanţate tot de bănci) ce compuneau această organizaţie.

Este interesant dealtmintrelea a se observa că în istoria petrolului băncile propriu-zise au jucat totdeauna un rol trecător. Numai acele afaceri de petrol au progresat şi s'au consolidat, care au fost conduse de instituţiuni anume, cu un capital destinat în mod excluziv acestor afaceri, cum au fost *Standard-Oil* în America, *Nobel* şi *Rothschild* în Rusia, *Koninklijke* în Indii, şi, din contra, afacerile de petrol ce au fost finanţate şi conduse de către bănci propriu-zise, aproape în totdeauna ori au eşuat, ori au fost silite să tranzacţioneze afacerile lor. Niciodată însă aceste afaceri nu s'au dezvoltat pe o bază solidă şi durabilă.

Istoria societăţilor de petrol romîneşti şi galiţiene, cu toate greutăţile şi transformările prin care au trecut, ne dă exemplul cel mai viu în acest senz.

Şi este explicabilă pînă la un punct această incompatibilitate, dacă putem să ne exprimăm aşa, între bănci şi afaceri de

1) No. 3/1910, pag. 401.

petrol. Băncile nu pot să-şi imobilizeze avutul acţionarilor lor într'o afacere ca acea a petrolului, care reclamă o răbdare, continuitate şi o organizaţie cum nu se cere la alte afaceri. Băncile nu au alt lucru în vedere, cînd se află în faţa afacerilor, decît operaţiuni de bancă. Ele lansează în acest scop afacerile, fac lovituri de bancă pe baza lor, tranzacţionează, niciodată însă o bancă nu se va eterniza într'o afacere, şi deaceia ele nici nu au spiritul de organizaţie şi administraţiune.

Băncile nu au alta în vedere decît dividenda anuală şi îşi caută fructificarea activului lor de azi pe mîne. Ele n'au timp să aştepte. Dacă azi o afacere merge bine, o bancă scoate imediat acţiunile pe piaţă, absoarbe şi scontează prin această operaţiune de bancă tot beneficiul viitorului, şi apoi mîne, cînd afacerea, îngreuiată poate tocmai din cauza acestei operaţiuni, merge mai încet, trenează, atunci banca caută să se desfacă de acea afacere, îndreptîndu-şi activul spre alte afaceri, a căror rentabilitate seduce mai mult. Mobilitatea activului este caracteristica băncilor. Băncile nu sînt pentru afaceri, ci afacerile pentru bănci. Ori, afacerile de petrol au nevoe de instituţiuni financiare care să le ofere, pe lîngă un activ permanent, o continuitate de vederi şi o perseverenţă pe care nu o pot oferi băncile. Iată pentruce băncile n'au putut şi nu vor putea nici în viitor să întemeeze afaceri solide şi durabile de petrol. Iată pentruce *E. P. U.* n'a putut duce cu succes lupta cu ceilalţi concurenţi şi-a trebuit la urmă să aleagă alianţa sau chiar fuziunea cu unul sau altul.

Date fiind relaţiunile pe care *E. P. U.* le avea încă dinnainte cu firmele dependente de *Koninklijke* pentru desfacerea benzinei pe pieţile Europei, precum şi vechile legături ce le avusese cu societatea *Shell-Co.*, care astăzi este fuzionată cu *Koninklijke*, apropierea dintre ea şi *Koninklijke* era naturală. Că această apropiere nu se mărgineşte la o simplă înţelegere formală în privinţa întinderii sferelor de desfacere a celor două organizaţiuni (aşa după cum există între *Standard-Oil* şi *Koninklijke*), aceasta reesă destul de clar din faptul că societatea *Koninklijke* a efectuat şi tratează încă cumpărarea a însuşi fondului de exploatare al cîtorva societăţi romîneşti de petrol, ce alcătuiau forţa şi speranţa organizaţiei *E. P. U.* Astfel, *Societatea Regatul-Romîn* (finanţată de către banca germană *Dresdner Schaffhausenscher-Bank*) a fost în cea mai mare parte definitiv cumparată de către societatea *Geconsolideerde-Hollandsche-Petr.-Co.*, sucursala europeană a lui *Koninklijke*; iar astăzi se tratează cumpărarea tot de către aceiaşi societate olandeză a unei bune părţi din stocul de acţiuni al societăţii Steaua-Romînă, de care Deutsche-Bank voeşte a se desface.

Odată această lovitură dată, *E. P. U.*, al cărei suflet era *Deutsche Bank*, o putem considera ca dispărută, sau, pentru a nu se face caz de termeni, fuzionată cu Societatea regală olandeză,—astfel că vom avea de a face de acum înainte în co-

merțul european numai cu cele două organizații mari, *Standard-Oil* și *Koninklijke*, care, cu toate înțelegerile și pacturile ce vor face în atingerile lor pe cîmpurile de desfacere, vor rămînea separate, deoarece au un fond de exploatare absolut deosebit și sînt conduse de instituțiuni financiare independente, aproape egale atît ca forță, cît și ca organizare comercială.

Se naște acum întrebarea: Ce influență va avea această schimbare asupra industriei de petrol romînească?

Asupra dezvoltării și organizării industriei noastre de petrol, dela început nu stăm la îndoeală a ne pronunța că marea instituție olandeză, cu experiența și spiritul comercial de care a dat dovadă pînă acum, va avea o influență binefăcătoare. Ea va lua, după cît se pare, rolul de conducătoare a afacerilor de petrol din Romînia, rol pe care l-a avut pînă acum finanța germană, și în special *Deutsche-Bank*. Această înlocuire de roluri, pentru unii indiferentă (deoarece-și zic: ori *Deutsche-Bank*, ori Olandezi, nu tot străini sînt?), are și partea sa bună și partea rea.

Partea bună constă în acea că se înlocuește un consorțiu de bănci, neexperimentate în afacerile petrolului, cu un capital limitat destinat acestor afaceri și conducînd în mod disparat diverse societăți din țară (nu mai vorbim de acea nepotrivire caracteristică a băncilor cu afacerile de petrol), printr'o instituție mare creată anume pentru afacerile de petrol, care dispune de rezerve financiare suficiente și de o vastă organizație comercială și, pe deasupra, care realizază în țară o concentrare industrială atît de proprie afacerilor de petrol.

Partea rea este însă, după noi, că, pecînd finanța germană, în frunte cu *Deutsche-Bank*, intrase în industria romînească, sprijinite atît de guvernul german, cît și de cel romînesc, cu intenția de a dezvolta industria romînească, dînd un avînt mare diferitelor societăți existente din țară sau înființînd altele noi, în scopul ca, mărind producția țării, să contrabalanseze puterea monopolizatoare a Americanilor pe piețele Europei, și în special a Germaniei, intenție care a format apoi obiectul întregei organizațiuni *E. P. U.* (deși în anii din urmă, spre deziluzia multora și în special a guvernului german, s'a urmat o serie de înțelegeri și pacturi cu concurenții americani),— într'un cuvînt, pe cînd băncile germane promiteau industriei romînești o *independență*, deși mai înceată, dezvoltare, organizația olandeză, care aspiră a deține aproape $^{3}/_{4}$ din producția țării, va supune marilor ei interese dezvoltarea, desigur, mai repede a industriei, răpindu-i însă independența.

Și oricît ne-am feri de cuvîntul „acaparare", de care s'a prea abuzat poate în timpul din urmă în afacerile de petrol, totuși vom trebui să ne temem de acaparare, dacă într'adevăr societatea olandeză izbutește în acțiunea intenționată.

E adevărat că acapararea nu poate să fie un fapt îndeplinit, chiar atunci cînd Olandezii ar fi izbutit să concentreze în

minele lor cea mai mare parte din producția țării. O concentrațiune industrială și chiar o monopolizare se poate efectua fără a provoca acapararea. Noțiunea de acaparare cuprinde în sine ideia de speculare, de folosire a marei puteri rezultată din concentrare spre paguba celorlalți interesați, în cazul nostru a consumatorilor și a exploatatorilor ce vor mai fi rămas independenți. Nu putem să ne pronunțăm dinnainte asupra modului de organizare a societății olandeze în țara noastră.

Fapt sigur este însă că dela concentrare la monopolizare și dela aceasta la acaparare nu este decît un pas și adesea numai o intenție. Noi trebue să fim pregătiți, și statul are mijloacele sale spre a preveni din timp răul.

Monopolul privat, ori de cine ar fi organizat, Americani, Olandezi, etc., nu poate să ne lase nepăsători, cînd este vorba de o bogăție a țării așa de însemnată ca petrolul, de care sînt strîns legate interese economice și chiar politice de o importanță necontestată.

C. Hoisescu

Note pe marginea cărților

PE O PAGINĂ A „AMINTIRILOR"

Citind a douăzeci și nu știŭ cîtea oară „Amintirile" luĭ Creangă, am ajuns iar la paginile unde e vorba de fericitele zile dela Fălticenĭ.

Asta s'a întîmplat acu o săptămînă orĭ două, și mă aflam între grădinĭ pe locul care odinioară se chema «livada luĭ Avrămeanu».

Era într'o zi plină de lumină. Umblam încet; mi se deschidea ici o poiană între livezĭ, colo un colț de dumbravă, căcĭ în împrejurimile orașuluĭ acestuia trist se găsesc colțuri de raiu pe care tîrgoveții nu le cunosc. Ierburile eraŭ înflorite și parfumaŭ aerul cald. Se simțeaŭ în locurĭ umbroase mirezmele ascuțite dela mintă și poala-sîntă-mărieĭ; în petele de soare luceaŭ nalbele marĭ, luminărelele și sînzienele. Pîlcurile de margarete și de romoniță, stropituri albe, parcă erau rîsul poenilor.

Maĭ citiĭ odată bucata unde e vorba de minunata gramatică a luĭ Măcărescu, cu mi-ți-i-ni-vi-li și de suferințele luĭ Trăsnea; unde se pomenește și de oarecare fată a popiĭ dela Fălticeniĭ-vechĭ, care avea de dat zgărdițe cu mărgele și năframe cusute cu arnicĭ. Mă opriĭ, închiseĭ cartea și mă uitaĭ în juru-mĭ maĭ cu luare-aminte.

De-bună-samă că aicĭ era locul dela marginea tîrguluĭ, unde, într'o zi rece din luna luĭ Noemvrie, Ștefănescu Ion asculta la *ariea* gramaticeĭ pe Trăsnea; aicĭ Trăsnea a adormit cu capul pe-o brazdă, după ce Ionică a luĭ Ștefan a Petreĭ, pe una din cărările ce mi se deschideaŭ și mie înainte, a coborît în Fălticeniĭ-vechĭ.

Am hoinărit și eŭ de multe orĭ pe locurile-acestea, cînd eram de vîrsta flăcăoașuluĭ dela Humuleștĭ, m'am abătut și eŭ cîte-odată, cu vorbe și șăgĭ, la fetele rumene, crescute în um-

bra livezilor. Acuma aŭ copiĭ și greutățĭ și rumeneala li s'a stins din obraz, cum s'aŭ stins florile poenilor și-ale tinereții.

Regretul acesta al meŭ și înduioșarea aceasta ușoară de bună samă că le-a avut și Creangă cînd, în năcazurile vieții, se gîndea la trecut, dar înduioșările și regretele sînt totdeauna zadarnice; iar în cimitirul trecutuluĭ și Creangă rareorĭ a găsit mîngîieri.

Pe vremea aceia a luĭ Creangă nu știŭ cine stăpînea pămîntul pe care a dormit Trăsnea. Eŭ am apucat însă istoriĭ vechĭ despre Avrămeanu, care se arată a fi fost un personagiŭ dintr'o poveste nescrisă a luĭ Creangă, un «om pidosnic»; așa încît mi-l închipuĭ ieșit din aceiașĭ lume care a dat pe Dănilă și pe Flămînzilă. Stăpînul acesta al loculuĭ, Avrămeanu, zice că era un om înainte de toate amarnic de zgîrcit. Pe mîncare nu cheltuia; se hrănea gustînd brînzeturile și maslinele prin dughenile tîrguluĭ; îșĭ lipea casa cu glod de uliță; treĭ neveste aŭ fugit din casa luĭ de foame. Dar asta nu-i nimica. Ca să nu-ĭ sugă puterea părul capuluĭ și barba, se purta ras și oameniĭ îl poreclisără *babă turcească*. Pentru că livada întinsă, cea maĭ frumoasă livadă din partea loculuĭ, din vechĭ zile sădită, i s'a părut că răpește puterea și hrana pămîntuluĭ, a tăiat-o, a ras-o dela pămînt precum îșĭ rădea părul și barba. Felul cum se purta cu lumea și groaza luĭ de a cheltui ceva, lăcomia hulpavă cu care mînca orĭ lua în stăpînire ceva «al altuia», aŭ făcut să se vorbească zecĭ de anĭ despre dînsul până acum, și s'or vorbi zecĭ și de-acum înainte. Cînd era să moară a făcut un testament așa de încurcat, încît moștenitoriĭ s'aŭ certat și s'aŭ mîncat multă vreme, aŭ cheltuit clironomia și ș'au perdut și al lor, așa încît și după moarte găsise omul acesta mijlocul «să nu deie».

Gîndindu-se la asemea stăpîn, al unor locurĭ așa de frumoase, Creangă se grăbea către casa popiĭ. Părintele, ca toțĭ tovarășiĭ luĭ întru Domnul, era dus după căpătat.

Mergeam și eŭ pe cărarea cea veche, pe lîngă pomĭ bătrînĭ de un veac. Aveam un cunoscut bătrîn în sat. Am intrat la el și l-am găsit cosindu-șĭ luțerna în grădină. S'a bucurat cît se cuvine de vizita mea, a tras cu cutea repede pe pana coaseĭ de cîteva orĭ, pe urmă a înfipt toporîștea în pămînt, și a așteptat să-ĭ spun ce aveam de spus.

Eŭ ce aveam de întrebat? Eŭ aveam de întrebat un lucru foarte ciudat: anume, cine era popă în sat pe vremea cînd a venit Cuza domn!—Foarte ciudat lucru mi s'a părut și mie după aceia, cînd l-am văzut pe moș-Petre uitîndu-se îngrijat spre mine.—Parcă nu îndrăznea să spue ceva, parcă-șĭ căuta vorbele pe jos.—Eŭ am început a rîde; a zîmbit și moș Petre. M'a întrebat:

«Mă rog, da ce vraĭ dumneata să facĭ cu popa cela?

— Am găsit scris undeva despre el. Spune că avea ș'o fată.

— Unde spune? In cartea pe care o ţiĭ dumneta subsuoară?

— Da».

Asta l-a pus pe gindurĭ pe bătrin. Şi-a scos o pungă mare de piele şi şi-a răsucit o ţigară groasă. Şi-a scos amnarul şi iasca, a scaparat şi şi-a aprins ţigara. Cînd a slobozit pe nas întăiul fum, şi-a adus aminte: «Apoĭ, domnule, va fi fost popa Ionică. O fată a avut şi trăeşte şi acu. Iĭ văduvă. Barbatusău a fost slujbaşul stăpînireĭ.

— Da casa maĭ este?

— Este, trăesc în ea nişte nepoţĭ de-aĭ popiĭ Ion».

După ce-am aflat pe ce cărărĭ trebue să mă îndrept, l-am lăsat pe moş Petre la luţerna luĭ. Prin umbra nucilor am mers o vreme, am sărit un pîrleaz, un cîine flocos a zăpăit la mine, şi mi-a ieşit înainte şi «văduva». Era o femeie curat îmbrăcată cu strae mohorîte; aniĭ nu o încovoiaseră. Am privit-o lung; cartea amintirilor, fără voia mea, a tremurat supt braţul sting.—Am început a vorbi despre ceva, despre răposat, despre părintele Ion, mort de mult tare, apoĭ, sfios, cu înconjururĭ, am cercat să văd dacă cumva nu-şĭ aduce aminte de oarecare flăcăoaş, de oare-care dascal dela şcoala catiheţilor, un muntean dela Humuleştĭ.—Nu, nu-şĭ maĭ aducea aminte!

«Nu ştiŭ. De atunci e mult. Da de ce-i vorba? A fost rudă cu dumneta? E vre-o afacere la mijloc?»

N'am ştiut ce să-i răspund. Şi cu toate acestea ceva din sufletul şi din tinereţa ei, era închis în cartea de supt braţu meu. Ea nu ştia nimic, mă privea cu tristeţea şi oboseala bătrîneţiĭ.—N'a înţeles de ce-am venit, n'a înţeles de ce m'am dus.

Pe supt streşinile altor copaci bătrîni, am ajuns la casa popii. Gospodarii roboteau prin ogradă. O fetişcană de cincisprezece ani se năcăjea să scoată o cloşcă din grădinuţa de legume. Intindea în aer braţele frumos rotunzite, îndemnînd cloşca care cloncănea; se oprea din cînd în cînd şi înturna repede spre mine doi ochi negri foarte lucitori.

Casa veche nu suferise prefaceri...

Şi întorcîndu-mă pe aceleaşi drumuri, prin grădini, de odată parcă l-am văzut pe Ionică a lui Ştefan a Petrii pe cărări, în ziua aceia rece de Noemvrie. Mi-am adus aminte şi de zilele mele de altă-dată, şi am văzut prea desluşit pe Creangă, flăcăoaş fără muşteaţă, umblînd repede şi strîngîndu-şi pe trup minteanul de şieac. A cotit pe două hudiţi; la pîrleazul unui fund de grădină s'a oprit. S'a uitat în juru-i. Bătea vîntul şi frunzele moarte ale livezilor foşneau la picioarele lui. Prin grădini nu se vedea ţipenie de om.—A sărit repede pîrleazul, şi la fereastra mică, unde erau înflorite flori roşii într'o oală, ca 'ntr'un fulger a zărit obrazul fetii. O chema Ilincuţa şi avea ochii negri şi obrajii albi şi rumeni. Clampa a sunat şi fata a ieşit pe prispă zîmbind. A zis c'o mare bucurie:

«Tătuţa nu-i acasă».

Ionică a intrat după ea în tindă. In umbră, pe cînd fata deschidea uşa odăii, el a cuprins-o de mîna stîngă. Ea şi-a răsucit tăcută braţul, l-a tras la piept, a deschis uşa şi a intrat. Apoi s'a 'ntors spre oaspe să vadă dacă nu l-a supărat. El nu era supărat, dar ca unul ce n'avea musteaţă şi ca unul ce venea abia a treia oară la fata popii Ioan, sta cam stînjenit.—Fata era mai îndrăzneaţă şi mai veselă, aşa cum trebue. Avea o cămăşuică curată cu helgea, căci era zi de Duminică, şi o zgărdiţă de mărgele albastre şi negre la gît, ş'o năframă de borangic la brîu. Ii şedea bine cînd rîdea, şi-şi arăta necontenit dinţişorii, ca nişte mărgele albe. Ii şedea bine cînd privea cu coada ochiului, de aceia se ferea des de flăcău şi se grăbea să-l privească cu coada ochiului.

Ionică nu era om îndrăzneţ, dar fetele-i erau dragi. Pînă să puie mîna pe inelul cu piatră roşie din stînga fetii, pînă să cerce a fura năframa,—începu să spuie multe lucruri dela dînsu din sat, despre obiceiurile şi despre frumuseţile dela apa Ozanei. Fata îl asculta, şi încet, încet căzu pe gînduri privindu-l drept.—Intr'o vreme tăcură, între scorţuri, lîngă zestrea fetiĭ, în umbra blîndă a odăiĭ, supt tavanul afumat, cu coarda plină de buruieni mirositoare.

Apoĭ ieşiră pe prispă. Vîntul bătea dela miază-noapte; glasul toamnei trecea cu murmure şi plîngeri prin livezi. Dar în faţa căsuţei era soare şi călduţ, vîntul nu-i ajungea. Gospodăria popii se hodinea în ziua de Duminică, ca un stup plin în vremea iernii.

Supt şopronul din coasta casei erau scaune vechi lustruite: bucăţi de lemn cioplit în care erau înfipte patru picioare. Se aşezară acolo vorbind şi şăguind. Soarele-i ajungea cu lumina-i prietinească şi le aurea hainele. In jurul lor stăteaŭ rînduite prin colţuri cele mai ciudate cioveie, cele mai desperechiate şi vechi lucruri, amestecate cu stative, cu urzitoare şi cu ştiubeie desfundate. In fundul şopronului se deschidea gura pivniţei. O rază de soare străbătu de-odată în fund şi lumină grămezile de mere galbene şi roşii. De-acolo, din răcoarea pivniţei, izvora mirodenia aceia dulce care plutea în şopron şi înfăşura ca o tămîiere pe cei doi copii.

Dar vremea trece repede. Fata îşi lăsă mînuţa aspră odată, numai odată, între degetele flăcăuluĭ; se lăsă să-ĭ deslege zgărdiţa şi să-i ieie năframa, şi odată, numai odată, se lăsă sărutată în colţul gurei şi la coada sprinceniĭ...

Pe urmă trebuia se vie părintele Ion acasă. Fata cobori repede în pivniţă şi ieşi cu sînul plin de mere. Mîncară zîmbind un fruct mustos, şi cu părere de rău şi foarte încet merseră amîndoĭ pînă la pîrleazul din fundul grădiniĭ. Acolo şi-au făgăduit să se maĭ vadă şi s'au despărţit.

Mă gîndeam la toate acestea şi păşeam domol prin umbra

livezilor. De bună samă că toate cîte am spus sînt închipuiri, — cu toate acestea sînt încredinţat că toate s'a petrecut aşa.

Multe morminte sînt acuma în toate părţile: atîtea lucruri uitate supt frunzele toamnei de atunci!

Fata a rămas la pîrleaz gînditoare cu ochii ei mari şi negri, iar Creangă cel tînăr, încărcat cu daruri de dragoste, îşi strîngea bine pe trup minteanul de şieac şi se grăbea fericit, prin vîntul aspru de toamnă, spre locul unde rămăsese Trăsnea chinuindu-se cu gramatica lui Măcărescu.

M. Sd.

THAÏS

Cîtă vreme creştinizmul a înfruntat persecuţiile lumii păgîne, care simţea în el un duşman primejdios, cei mai zeloşi adepţi rămîneau în mijlocul societăţii romane, pentru a mărturisi între gentili învăţăturile Mîntuitorului şi la nevoe să sufere martiriul, întocmai cum îl suferise şi el pentru răscumpărarea neamului omenesc. Dar cînd învăţătura lui Christos a început să fie tolerată şi prin edictul lui Constantin deveni chiar biruitoare, luînd loc în stat alături de politeismul păgîn, mulţi dintre creştini începură să se simtă rău în mijlocul unei societăţi în care viţiile se luptau care mai de care să devie stăpîne, şi unde ademeniri primejdioase ameninţau pe om cu pierderea sufletului. Atunci mulţi din ei, cei mai înflăcăraţi, se retrăgeau din lume, rupînd orice legătură cu societatea, şi în locuri retrase şi sălbatice, în pustietăţi îndepărtate, exagerînd cuvîntul lui Christos şi spiritul religiei, duceau o viaţă plină de tot felul de privaţii, chinuindu-şi trupul prin foame şi sete, mortificîndu-l uneori prin flagelaţii, pentrucă Fiul lui Dumnezeu spusese „fericiţi cei care sufăr..."

Dupăce Sf. Anton a organizat viaţa cenobitică în răsărit, ţărmurile Nilului şi pustiurile Libiei, Siria şi Anatolia şi podişul pietros al Arabiei se umplură de tot felul de monahi, bărbaţi şi femei, care se sanctificau prin durere, împlinindu-se astfel vorbele profetului, că „deşertul se va umplea de flori".

Ce impresie făceau aceşti anahoreţi asupra lumii romane, greu ne-am putea face o idee astăzi, după două mii de ani aproape de civilizaţie creştină. Romanii nu puteau înţelege nimic din misterile vieţii monahale şi mai puţin încă motivele sufleteşti care-l împingeau pe creştin acolo. Închinători la o religie care permitea omului să trăiască viaţa pe pămînt cu toate plăcerile care i-au fost date, cum puteau ei să priceapă renunţarea de bunăvoe la bunurile pămînteşti, cu atît mai mult la strictul necesar al vieţii? Şi cînd vr'un călător roman, vr'un rafinat al secolului, care-şi consuma viaţa în desfătările trupului,

dădea peste un fanatic, care 'n dureri şi lipsuri glorifica pe Domnul, i se părea un lucru fără senz, o nebunie fără niciun rost, ceia ce 'n ochii lui însemna o coborîre de viu în mormînt. Pustnici şi schivnici—făceau aceiaşi impresie bizară pe care o făcuseră asupra Grecilor gymnosofiştii—cum numiseră soldaţii lui Alexandru cel Mare pe fakirii indieni. Şi dupăcum Romanii—popor făcut pentru a domina—nu înţelegeau preceptele creştinizmului şi mai ales dragostea către tot omul, care li se părea ceva contra naturii, tot aşa nu puteau pricepe nici rigorile acestei religii...

Dintre scriitorii care s'au încercat să evoce viaţa creştinizmului primitiv cu psichologia ei deosebită, nici unul n'a izbutit mai bine decît Anatole France. Complăcîndu-se atît de mult în dogmele şi tainele bisericii creştine şi 'n scrierile sfinţilor părinţi, acest teolog ateu, cu exegesa lui păgînă şi cu o dialectică plină de vervă şi eleganţă, scoate cele mai subtile încheeri care în mod logic se impun spiritului luminat şi în vederea cărora probabil s'a alcătuit porunca religioasă: „crede şi nu cerceta"...

Thaïs este una din operele cele mai caracteristice ale lui Anatole France, căci pe lîngă că întîlnim aici acele calităţi de stil şi gîndire, care au făcut din el unul din cei mai străluciţi scriitori francezi, în mijlocul cărora el radiază o splendoare deosebită, subiectul ei, luat dintr'o lume stranie şi depărtată, a cerut mult curaj şi mare încredere; iar ironia lui fină şi olimpică, care se degajază dela prima pagină a volumului, pînă la cea din urmă, trece peste capul sărmanului călugăr Pafnutie şi îmbrăţişează întreaga specie omenească...

Dar nu pentru a arăta calităţile romanului Thaïs, nici pentru a aduce laude de prisos autorului, am aşternut aceste rînduri. Am voit numai, ca oprindu-mă la un pasaj, să atrag atenţia asupra puterii mari de *a evoca*, al cărei secret îl cunoaşte numai Anatole France. Căci adeseori la acest scriitor, un dialog, o propoziţie, chiar o simplă expresie, pun în lumină o întreagă societate cu înfăţişarea ei particulară şi psichologia ei proprie, cu aceiaş putere, cu care un spirit obiectiv i-ar face descrierea într'un volum sau mai multe...

Toate aceste lucruri mi-au venit în minte, cînd am cetit numai cîteva linii din ilustra operă de faţă...

Dupăce Pafnutie, abatele din Antinoe, care spăimîntase pe asceţi cu viaţa lui riguroasă, converteşte pe Thaïs din Alexandria, chipul frumoasei dănţuitoare nu-i mai esă din minte. Demoni cu ochi de şacali i se arată ziua şi noaptea, glasuri necunoscute, care vin din adîncul pustiului, îl torturează—iar pe deasupra—cea mai teribilă ameninţare pentru sufletul său bolnav, imaginea lui Thaïs, făgăduindu-i plăceri necunoscute... Crezînd că Dumnezeu l-a părăsit, el lasă chilia şi pentru a dobîndi din nou, graţia divină, îşi duce viaţa suit pe o coloană, în ruinele unui templu păgîn. În curînd se vesti pretutindeni de faima stilitului şi pelerini din depărtări întinse veniră cu grămada la picioarele

sfintului. Orbii îşi capătă aici vederea, paraliticii mersul; epilepticii la vederea lui, răstogolindu-se în convulsiunile răului divin se ridică uşuraţi, leproşii se 'ntorc cu trupul luminat, iar femeile sterpe numai atingîndu-se de coloană, purced îngreunate. Patriarhul din Antiohia se minunează şi el la picioarele lui, şi însuşi Cezarul, care proteja ortodoxismul, îi trimite o ambasadă. In jurul coloanei se fac aşezări omeneşti şi oraşul Stylopolis apare...

Dar pe coloană stilitul Pafnutie nu-şi găseşte liniştea sufletului. Harul lui Dumnezeu l-a părăsit, căci în adierea vîntului, în glasul păserilor, în figurile oamenilor el vede chipul frumos al dănţuitoarii cu ochi albaştri ca cerul Egiptului...

Iată însă că prin mulţimea de pelerini, într'o zi, îşi face apariţia şi Lucius Aurelius Cotta, roman adevărat, pentru care scopul vieţii este numai serviciul statului. El vine să inspecteze canalele Nilului şi navigaţia pe fluviu şi deşi ca om grav şi laborios n'are vreme de pierdut, totuşi o privelişte atît de stranie îl aduce aproape de coloană. Şi ducîndu-şi mîna la ochi pentru a opri razele soarelui, se adresează stilitului:

— Ei, Pafnutie! Dacă îţi mai aduci aminte că ai fost oaspetele meu, răspunde-mi. Ce faci tu acolo sus? Pentruce te-ai suit şi pentruce nu te scobori? Coloana asta are în spiritul tău o semnificare falică?...

. . . .

Cînd am cetit aceste rînduri, tot sufletul lui Pafnutie şi al lui Aurelius Cotta—cu întreaga psichologie monahică şi romană mi-au apărut înnainte. Zbuciumul monahului şi expiarea lui pe coloană, Cotta e departe de a le înţelege. In faţa lui el are un straniu spectacol, o mare aberaţie, şi lucrul rămîne pentru dînsul fără explicare, dar cu conştiinţa că statul nu trebue să desfiinţeze obiceiurile popoarelor, chiar cînd ele sînt lipsite de raţiune. Şi adresîndu-se secretarului său, el îşi notează astfel impresiile:

„Copile, însemnă că în unele secte creştine se recomandă să trăeşti pe coloane. Notează dimensiunile stîlpului, fără să uiţi forma capitelului".

D. D. P.

CUGETĂRILE LUI JOUBERT

Joubert a trăit într'una din epocile cele mai tulburate. Un fanatism generos şi orb sfărmase vechii idoli c'o mînă, adesea brutală, şi cu entuziasmul desperării, se încerca să ridice altare noi pe ruinele fumegînde. Priveliştea era prea tare pentru senzibilitatea femenină a acestui spirit scrupulos şi contemplativ, pe care-l îngrozea responsabilitatea acţiunii. Inchizînd ochii cu îndărătnicie la realităţile vremii, el s'a refugiat în lumea sufletului său. Această lume a explorat-o o viaţă întreagă în cele mai

ascunse cotituri ale ei şi, cu inteligenţa lui pătrunzătoare şi rafinată prin contactul producţiilor cugetării şi ale artei, a descoperit regiuni necunoscute şi a dat celor cunoscute un farmec nou.

Dar în această lungă călătorie a găsit ceva mai preţios: temperatura prielnică spiritului său, echilibrul, liniştea, armonia. Şi cugetările sale vor putea fi totdeauna utilizate de cei pe care arta vieţii îi preocupă.

*

Joubert e un reprezentant seducător al acelor spirite care prin gust, fineţă, pătrundere, se ridică deasupra nivelului comun, dar pe care lipsa imaginaţiei, slăbiciunea energiei creatoare, îi opreşte dela sforţări prea mari şi îi împiedică s'atingă înnălţimile.

*

Intre autorii de cugetări şi de maxime ai timpului său, Joubert e un izolat. Gîndirea acestora, mai mult îndreptată asupra instituţiilor şi vieţii contimporane decît asupra sentimentelor eterne ale firii omeneşti, apare rareori desbrăcată de pasiunile violente ale epocii. Ei sînt în primul rînd satirici şi pamfletari; deprinderea de a jongla cu ideile abstracte săcătuise în sufletul lor izvoarele vieţii afective.

Ce deosebire între spiritul ironic şi muşcător al unui Rivarol sau mizantropia amară şi distrugătoare a unui Chamfort şi senzibilitatea femenină plină de tandreţă şi de graţie a unui Joubert! Prin fineţa ascuţită a simţului său psihologic, prin arta lui rară de a condensa în cîteva cuvinte rezultatele unor bogate experienţi sufleteşti, prin timiditatea şi respectul său faţă de instituţiile tradiţionale, Joubert s'apropie de moraliştii secolului al XVII-lea; dar impresia pe care o lasă asupra spiritului nostru e neasămănat mai slabă. El are delicateţă şi subtilitate, ei au vigoarea unei gîndiri sistematice sau intensitatea viziunii.

*

Puţini oameni s'au dat mai bine samă decît Joubert de limitele naturale ale spiritului lor; mai puţini încă le-au acceptat cu atîta seninătate.

*

Melancolia lui Joubert se deosebeşte de aceia a unui Chateaubriand şi a Romanticilor. Melancolia celor din urmă e aceia a unor suflete agitate de patimi şi de nepotolite dorinţi. Melancolia sa e acea a unui suflet care trăieşte în sine şi ascultă melodia neîntreruptă a vieţii interioare.

*

Părerile lui Joubert asupra criticii sînt acele ale unui modern. Intr'o epocă în care domnea îngusta critică judecătorească a unui La Harpe, el a spus cel dintîiu că ceia ce face farmecul criticii e cunoștința spiritelor.

In observațiile lui asupra lui Voltaire și Rousseau el a reconstituit in cîteva trăsături tipul lor psihologic cu o artă concisă și sobră, pe care criticii de azi n'o mai au.

*

Omul care a scris: „Dacă e cineva chinuit de blăstămata ambiție de a pune o carte într'o pagină, o pagină într'o frază și această frază într'un cuvînt, acela sînt eu", a avut într'un grad neobișnuit conștiința artistică și ideia perfecției desăvîrșite. Dacă aceste însușiri l-au făcut pe Joubert dificil în aprecierile sale, nimeni nu a admirat cu atita entuziasm, pururi tînăr, operele de artă adevărate, nimeni nu s'a lăsat pătruns cu atîta deliciu de farmecul lor.

*

Față de sistemele metafizice care stîrneau entuziasmul lumii de atunci, atitudinea lui Joubert e acea a unui diletant și a unui sceptic. Ceia ce-l interesa în ele, nu era puterea lor constructivă, nici arhitectura lor logică, ci calitatea analizelor, a observațiilor, și a materialului sufletesc, conținut în ele. „Dacă sistemele sînt pînze de painjăn, spunea dînsul, cel puțin să fie făcute cu fire de mătasă".

*

Acest cugetător, care făcuse încunjurul marilor sisteme, a rămas totdeauna în excursiile sale filozofice, un artist, în sufletul căruia divinul Platon lăsase o urmă neștearsă. Abstracțiile pure nu-l încîntau.

Puterea dialectică a unui Kant îl impresiona, fără a-l satisface. I se părea că ochii filozofului, prea mult ațintiți asupra lumii abstracte, uitau uneori culorile vieții reale. El cerea metafizicii cași poeziei: viziuni, imagini, metafore. Un Schopenhauer, un Nietzsche l-ar fi înspăimîntat poate prin unele din ideile lor, dar spiritul său de o rară comprehenziune ar fi admirat desigur analizele pătrunzătoare, stilul figurat, avîntul poetic al cugetării lor îndrăznețe.

O. B.

*

Din carnetul unui om de eri

Căsătoria

E vorba de căsătoria europeană monogamă.

Este monogamia o stare naturală, ori numai o instituție europeană? Este omul un animal monogam, ori e constrîns la monogamie?

Scriitori, al căror cuvînt nu poate fi trecut cu vederea, au susținut că bărbatul e poligam prin natura sa:

Bărbatul poate să aibă un număr considerabil de copii, în vremea în care femeia nu poate să aibă decît unul. De aici „frivolitatea" lui față de constanța femeei, care se atașează de bărbat și mai mult în vremea cît poartă fructul iubirii lor, pentrucă ea, de acum înainte mai ales, are nevoe de sprijinul lui; pecînd bărbatului, din contra, nu-i rămîne decît să-și pună din nou, aiurea, ceia ce doctorul Urechia a numit „candidatura la paternitate".

Această idee cuprinde ceva adevărat, o jumătate, un sfert de adevăr. De multe ori, după ce poruncile „geniului speciei" au fost ascultate, bărbatul nu mai simte pentru obiectul „flacării" sale decît plictiseală, pecînd femeia, în urma îndeplinirii acelei porunci, simte *întotdeauna* o mai mare atașare pentru bărbat.

Totuși, de multe ori și bărbatul, după ce a „cucerit" pe femee, se atașează, și el, mai mult de dînsa.

Dar chiar dacă bărbatul ar fi, prin natura sa, neconstant, încă nu s'ar putea susține că e poligam, căci adevărata poligamie însamnă mai multe femei în același timp, și nu una după alta.

Iar această *adevărată* poligamie nu e deloc naturală omului. Cînd Schopenhauer susține că această adevărată poligamie

e forma cea mai naturală a căsătoriei, el se contrazice cu propria-i teorie a iubirii. In adevăr, după vestita sa „metafizică a amorului", bărbatul *alege*, din toate femeile, pe una, care îl complectează mai bine în vederea scopurilor „speciei". Această *individualizare* a instinctelor masculine e absolut în dezacord cu poligamia.

Dealtmintrelea, chiar în ţările poligame, poligamia nici nu poate exista, *de fapt*, decît ca un lux al celor avuţi,—pentrucă, mai întăiu pe lume există cam tot atîtea femei cît şi bărbaţi, şi deci unui bărbat nu-i poate reveni decît o femee; şi al doilea, pentrucă a avea un harem, nu-şi poate ingădui decît un om foarte bogat—şi astfel de oameni sînt foarte rari.

E curios cum Schopenhauer n'a ţinut socoteală de aceste fapte... Cînd se zice că Orientalii au mai multe femei, aceasta înseamnă că ei au numai voe să aibă şi că de această permisiune se folosesc cîţiva bogaţi.

Totuşi, însă, trebue să recunoaştem că mulţi Europeni sînt poligami în adevăratul înţeles al cuvîntului, şi aceasta mai cu samă în clasele care nu au nici o ocupaţiune,—acelea pe care le zugrăvesc cu predilecţie unii romancieri francezi. Dar numărul acestora e infim în omenire—şi desigur în poligamul Orient marea majoritate a oamenilor sînt absolut monogami.

Cealaltă poligamie,—părăsirea unei femei şi alergarea după alta,—această pseudopoligamie e mult mai frequentă.

Aşa dar, poligamia nu e nici naturală omului, nici posibilă din punct de vedere „statistic" şi economic.

Pe de altă parte, monogamia e în necontenit progres. O mulţime de fapte morale şi sociale contribue la progresul monogamiei: Interesele morale tot mai variate, care, în căsătorie, pun pe al doilea plan realităţile „amorului"; munca de toate zilele, manuală şi intelectuală, care pune, şi ea, pe al doilea plan, acest „amor" (în romanele lui Paul Bourget, personagiile nu au nici o ocupaţie, şi monogamia e foarte periclitată!); legăturile sufleteşti, tot mai multe, în lumea civilizată, între bărbat şi femee, care fac familia tot mai indisolubilă; sentimentul datoriei tot mai desvoltat—ca efect al altui progres: al fortificării necontenite a ideilor abstracte inhibitorii; sentimentul tot mai mare al onoarei familiare—ca efect al aceluiaşi progres al ideilor inhibitorii; sentimentul tot mai desvoltat al intereselor morale şi materiale ale familiei, care ar fi periclitate de abaterile dela monogamie, etc.,—în-

sfîrşit tot atîtea puteri morale şi sociale, care întăresc familia monogamă şi o apără de asalturile primejdioase ale naturii.

*

Aşa dar, căsătoria monogamă nu e în contradicţie cu cerinţele naturale şi sociale, ba chiar le îndeplineşte.

Este ea un bine sau un rău pentru individ? Trebue să îndemnăm pe un tînăr să se căsătorească, ori să-i recomandăm celibatul?

Nu ştiu cine a spus că oamenii însuraţi se poartă cu cei neînsuraţi, ca acele persoane care, păcălite la o reprezentaţie, nu-şi fac datoria să previe pe cei care stau la uşă, gata să-şi cumpere bilete de intrare...

Este căsătoria o păcleală?

Mai întăiu de toate este un act de curaj. Un act de mare curaj: acela de a te hotărî să duci o viaţă strîns legată, de toate zilele, cu *altcineva*. O aşa de strînsă *coabitaţie* ca în căsătorie, nu e fără primejdii. Omul e o fiinţă atît de complicată, încît este *imposibil* să găsească un altul pe lume, cu care să nu se ciocnească, cînd sînt siliţi să ducă o viaţă aşa de comună.

De aici rezultă o ştirbire a *libertăţii*.

Aceasta este şi marea problemă a căsătoriei; libertatea! Libertatea mai întăiu a femeei, dar şi libertatea bărbatului!

„Jugul căsătoriei" este o expresie curentă, dacă nu mă înşel, un termen sinonim cu ceia ce se numeşte, cam trandafiriu spălăcit, legăturile conjugale.

Acest jug apasă mai greu asupra femeei. Libertatea ei mai cu samă e ştirbită, şi mai ales atunci cînd femeia atîrnă materialmente de bărbat, cînd n'are nici averea ei, nici vre-o meserie,—cînd singura ei carieră e aceia de „soţie şi mumă de familie".

In cazul acesta, ea trebue să sufere şi să rabde, căci n'are altă libertate, decît libertatea tuturor... proletarilor: aceia de a muri de foame,—dacă n'are dibăcia de a combina lucrurile aşa, încît să poată căpăta despărţenia cu acordare de „alimente" (Concepeţi ceva mai brutal şi mai înjositor decît acest cuvînt?).

Ferice de femeia, care are averea ei ori vre-o meserie! Atunci ea e egală cu bărbatul... în ştirbirea libertăţii.

...Căci libertatea, în orice caz, este ştirbită în căsătorie,—şi libertatea bărbatului şi acea a femeei. Ca să „meargă lucru-

rile bine", şi bărbatul şi femeia trebue să facă necontenite concesii, să renunţe necontenit la libertate, să-şi alieneze libertatea în detaliu. Şi bărbatul, şi femeia, amîndoi voesc ca „lucrurile să meargă" cum cred sau cum le convine lor, iar ei fiind *doi* oameni, adică două lucruri aşa de deosebite, de radical deosebite, este clar că unul va vrea ca lucrurile să meargă spre apus şi celalalt spre răsărit. Şi de aici, nemulţumirea, lupta, răsboiul, suferinţa, ura şi celelalte. De unde urmează că e o binefacere cerească cînd unul din cei doi soţi ajunge „sub papucul" celuilalt. Fericirea familiei stă în acest „papuc", indiferent cine stă sub el, domnul sau doamna... Desigur, cu cît oamenii sînt mai subţiri, cu atît acest binefăcător papuc apasă mai discret şi mai cuminte,—dar pentruca lucrurile să nu meargă rău, el trebue să apese tot atît de tare şi de sigur.

De obiceiu acela care stă sub papuc e bărbatul. Lui însă i se pare mai întotdeauna că domină pe femee, pentrucă el se mînie, porunceşte, îşi ia aere de mic dictator,—pecînd femeia, mai subtilă şi mai tenace, se face că se supune, măgulind orgoliul bărbatului ei, dar în realitate îşi urmează linia de purtare pe care o crede ea mai bună.

Ceia ce, însă, ştirbeşte libertatea sînt mai cu samă sentimentele bune, altruiste, sentimentele de milă, de responsabilitate, de iubire. Şi acei care stîrnesc mai mult aceste sentimente, care sînt deci cei mai mari duşmani ai libertăţii, sînt copiii.

Sacrificiile pentru copii, grija de sănătatea lor, de viitorul lor, toate acestea fac din părinţi nişte instrumente. Copiii ajung scopul, părinţii mijloacele. Cu cît un om este mai bun, cu atîta el va renunţa mai mult la plăcerile sale, la îndeletnicirile sale, la individualitatea sa, sacrificîndu-le familiei. Lupta pentru o cauză mare socială, renunţarea la foloasele materiale pentru a te izola ca să faci cercetări dezinteresate, hazardarea în exploarări de regiuni necunoscute, toate acestea sînt o periclitare a intereselor casnice şi nu şi le poate permite acela, care e plin de *tandreţă* pentru familia sa.

Sublimul vieţii nu se 'mpacă cu renunţarea la propria-ţi individualitate, şi cine are o familie şi totuşi vrea să guste ceia ce dă viaţă pe înnălţimile ei, trebue să-şi înnăsprească inima, dacă nu o are deja aspră. Căsătoria o poartă mai uşor acela care are un suflet egoist—adică acela care n'are sufletul potrivit pentru căsătorie! E una din multele ironii ale vieţii.

Şi dacă ţinem samă că *această* robie este mult mai senzi-

bilă pentru bărbat, pentrucă femeia, chiar cînd e absolut liberă, nu obişnueşte să facă ascensiuni pe vîrfurile înnalte ale vieţii; şi dacă mai ţinem samă că femeia, şi cînd e absolut liberă, nu are atîta libertate ca bărbatul şi că, prin urmare, prin căsătorie nu pierde cît pierde bărbatul,—atunci putem spune că prin aceasta pierderile lor se compensează.

Şi totuşi, acest rău care e familia, e foarte necesar. Familia face parte din vasta rubrică a relelor necesare.

Familia e un rău, pentrucă ştirbeşte libertatea, şi e necesară, pentrucă e singura formă posibilă şi acceptabilă spre satisfacerea acelui lucru, pe care Schopenhauer l'a numit „glasul speciei", şi spre satisfacerea instinctelor de sociabilitate ale omului. Femeia, copiii şi vestitul „cămin conjugal" fac parte din acel imperios „strict necesar" al omului.

*

Familia de azi, în unele clase sociale, se deosebeşte mult de cea de eri sau de alaltăeri în mai multe privinţi. E interesant să aruncăm o privire asupra unei însemnate deosebiri.

Intr'o familie domneşte ceia ce economiştii numesc diviziunea muncii. Cîmpul de activitate al bărbatului e mai ales în afară: ocupaţiile, prin care el agoniseşte cele trebuitoare casei. Femeia are alt cîmp de activitate: gospodăria şi copiii. Bărbatul e ministrul departamentului din afară; femeia al celui din lăuntru.

Limitare de atribuţii admirabilă! Corectiv fericit la ciocnirile coabitaţiei! In adevăr, bărbatul şi femeia, care voesc şi unul şi altul ca „lucrurile să meargă" după capul lor, s'ar ciocni la fiecare moment, dacă nu şi-ar fi împărţit atribuţiile.

Dar această limitare începe, în unele cercuri sociale, să nu mai fie tranşantă ca altădată.

Altădată, femeia administra ceia ce aducea bărbatul şi atîta tot. Bărbatul făcea cum îl tăia capul.—Astăzi, în anumite cercuri sociale, femeia începe să impieteze asupra sferei de ocupaţii ale bărbatului. Un anumit soiu de femee modernă şi intelectuală se ocupă de aproape de felul cum bărbatul ei îşi îndeplineşte slujba şi funcţiunile sociale, îi ia socoteală, îl cenzurează, îi dă sfaturi, îi reproşează că n'a ascultat-o, se adresează şefilor erarhici ai bărbatului său, cerîndu-le înnaintări în slujbă, pledînd cauza familiei, etc.

Uneori acest modernism ia forme și mai curioase. Bărbatul dă ajutor femeei la gospodărie și copii, femeia suplinește pe bărbat în îndeletnicirile sale.

Aceste fenomene nouă casnice sînt primejdioase. Ele dau naștere la androgini, ginandri și la acel amestec de atribuții, care e întotdeauna un rău!

*

Și acum, ce fel de căsătorie e preferabilă: din amor, ori din calcul?

Căsătoriile din amor sînt cele mai rele,—iartă-mă, tinere, care cetești aceste rînduri! Filozofia noastră cunoaște această mizerie și o proclamă. Spaniolii au un frumos proverb, pe care-l citează Schopenhauer în veșnic vestita sa Metafizică a Amorului: *Quien se casa por amores, ha de vivir con dolores* (cine se însoară din dragoste, va trăi în durere).

Pentruce?

Pentrucă acei care se căsătoresc din dragoste, zice Schopenhauer, nu lucrează în vederea fericirii lor, ci în vederea scopurilor speciei omenești. Ei se sacrifică pe ei pentru scopurile mai înnalte ale speciei.

Explicația e cam metafizică în formă, deși adevărată în fond. Dar e prea generală.

Să despicăm puțin lucrurile.

Căsătoria din iubire ar trebui să fie o fericire, pentrucă nimic pe lume nu samănă cu fericirea iubirii. Și ar fi, dacă „luna de miere" ar ținea mai mult decît o mică mizerabilă sumă de ani... cînd nu ține curat „o lună"...

Cuvîntul „întotdeauna", rostit de bărbatul și femeia care se iubesc, este un etern neadevăr, spus cu toată sinceritatea de mii de ani încoace.

O iubire până la moarte nu s'a văzut încă... decît într'o nuvelă a lui Maupassant, în care o fată de colonel, rîpită de un sergent major, cu care se mărită, își iubește bărbatul până la moarte (dar nu și serjentul pe ea!). Și cînd în *Sur l'eau*, Maupassant a voit să zugrăvească iarăși o iubire eternă, a luat același subiect, aceiași fată de colonel, neavînd parcă curajul să imagineze un alt personaj, pentru a zugrăvi o întîmplare așa de extraordinară!

Amorul ține cel mult cîteva primăveri. Și cînd s'a dus, rămîn în față două ființe omenești *normale*, și de a i începe pro-

blema! Cine sînt acești oameni? Se potrivesc ei? Pot coabita fără primejdie pentru liniștea lor, pentru viața lor?

Dacă Schopenhauer are dreptate, dacă bărbatul și femeia se atrag, tocmai pentrucă *se deosebesc*, atunci, cînd s'a dus amorul, rămîn față 'n față doi oameni care au toate șansele să se ciocnească, să nu se înțeleagă, să-și fie străini și o povoară unul altuia. Recunoștința pentru momentele trecute de iubire pasionată, de care vorbește un moralist?... E cazul, aici, de a spune că... recunoștința nu e decît un nume!

Dar teoria lui Schopenhauer poate că e falșă. Și atunci e posibil ca, amorul dus, să rămînă fața 'n față doi oameni, care se potrivesc, care se pot înțelege, se pot împrieteni.

Se poate, *din întîmplare*. Dar se poate și contrarul. Se poate să rămînă față 'n față doi oameni deosebiți, care n'au nimic comun, sau nimic ce i-ar putea împrieteni.

Și atunci... *incipit tragoedia!*

Dar amorul este așa de *orb*, este așa de mult determinat de forțele inconștiente ale naturii, este o așa invazie a „naturii" în mijlocul „civilizației", încît poate aduce cele mai mari catastrofe.

Ați cetit *In ajun (Un Bulgar)* al lui Turghenev?

Iubirea n'a avut vreme să treacă ori să se isprăvească în alt chip trist. Iubirea vine, deodată, ca un ciclon care pustiește totul. O fată de nobil, singurul copil la părinți, se îndrăgostește de un Bulgar sărac și bolnav de ftizie, căruia i se dă spre rușinea părinților ei, și cu care se duce în Bulgaria, lăsînd în urmă-i țara, casa, o mamă zdrobită. Bulgarul moare pe drum, ea se duce, săracă, singură, să se sacrifice, în Herzegovina, pentru idealurile iubitului ei, fără ca mama ei să-i mai dea de urmă vreodată, etc. Trebue cetit acest roman, spre a vedea la cîtă durere inutilă, revoltătoare, absurdă poate da naștere trezirea în sufletul unei fete a acelui „instinct atît de van", de care vorbește Eminescu.

Cetind acest roman, îți vine parcă o nostalgie după acele vremuri, cînd căsătoria era ticluită de părinți, care cîntăreau toate avantajele și dezavantajele, care cugetau la adevărata fericire a copiilor lor,—cînd, vai! nu se gîndeau la prosperitatea afacerilor lor personale, care s'ar putea îmbunătăți prin căsătoria copiilor lor.

Dar nu! Să fim serioși: Nu poate fi vorba de a impune

pe mire unei fete sau pe mireasă unui flăcău. Părinții nu pot avea decît un vot consultativ.

Din toate cele spuse până aici rezultă în mod logic că cele mai bune căsătorii sînt acele din „rațiune". Unde se amestecă rațiunea, rezultatul trebue să fie mai bun decît acolo unde lucrurile sînt determinate de întîmplare. Și am văzut că potrivirea de caractere este o întîmplare într'o căsătorie din amor.

In căsătorie, omul este dator să vadă nu un roman, ci un lucru foarte serios, serios ca cea mai serioasă proză. Cu atita mai serios, cu cît, cu vremea, vor apare și alte ființi, copiii, care n'au cerut, *ei*, să vină pe lume, și pentru a căror fericire trebue, *deci*, să se sacrifice părinții. E un lucru așa de înspăimîntător a da naștere la ființi care au să trăiască,—și deci au să sufere și au să moară,—încît acei care știu că, prin întovărășirea lor, au să creeze oameni, sînt datori să ia toate măsurile cu putință, ca viața copiilor lor, să fie cît mai puțin dureroasă.

Sînt două feluri de căsătorii din calcul. Pentru avere și pentru calitățile personale ale viitorului soț sau soții.

Prima, pentru avere, are avantajul serios de a face cu putință o viață materială mai bună a viitoarei familii și de a asigura soarta copiilor, în caz de moarte a părinților sau în cazul cînd copiii n'ar fi în stare să-și agonisească ei înșiși toate mijloacele necesare traiului lor, cînd vor fi majori... Dar, de obiceiu, asemenea căsătorii nu se fac din acest calcul, la urma urmei respectabil, ci din goana după bani. Opinia publică îi disprețuește pe aceștia, numindu-i, cînd ei n'au tactul de a-și masca pofta, „vînători de zestre".

Dar, în orice caz, căsătoriile încheiate în vederea numai a zestrei, sînt reprobabile, sînt căsătorii *rele*, pentrucă, ca și cele din iubire, sînt făcute fără privire la calitățile personale ale viitorului tovarăș al vieții. Și, dacă au un avantaj, buna stare materială a familiei, apoi au marele dezavantaj de a fi legat doi oameni, care niciodată n'au știut ce este dulcea nebunie a amorului, care n'au fost „amici" nici „o oră", cum zice poetul.

Averea e o condiție de bună stare a familiei, cînd e un adaos la altceva.

Și acest altceva sînt calitățile fizice și morale ale viitorilor soți.

Sănătatea, caracterul bun, inteligența, toate însușirile care pot face din femee o bună nevastă și o bună mamă, acestea

sînt calitățile, pe care un tînăr ar trebui să le ceară tovarășei sale. Acestea nu sînt trecătoare—și pe acestea numai se poate întemeia o tovărășie cît mai ferită de fatalele ciocniri conjugale...

Dar... dar amorul este o putere așa de naturală și de mare, el vine așa de nechemat, izbucnește așa de triumfător și de nepăsător de calculele oamenilor, încît slabele sfaturi ale rațiunii vor fi întotdeauna înnăbușite de întâile porniri ale acestei pasiuni, în sufletele acelora, care sînt în stare s'o simtă.

...Și, dealtmintrelea, acela care, între 20 și 25 de ani, ar calcula, în loc să se arunce orb în vultoarea iubirii, ar fi un mizerabil, care n'ar avea dreptul la nici o fericire!

O oră să fi fost amici,
Să ne iubim cu dor,
S'ascult de glasul gurii mici
O oră, și să mor!

T. P.

Din lumea balcanică

Literatura bulgărească actuală

Viaţa socialo-politică a Bulgariei de acum se caracterizează—precum am arătat şi-n numerile trecute ale acestei reviste—prin votul universal şi organizarea politică a ţărănimii la sate, prin atîrnarea vieţii ei politice, în cea mai mare parte, de voinţa sau dorinţele Rusiei, dar şi prin existenţa unui curent cu tendinţi proprii bulgăreşti şi antiruseşti,—acesta, pe cît eu îmi dau cu gîndul, rod mai cu seamă al ideilor şi acţiunii partidului politic stambulovist.

Corespunzător acestui mediu social, pe cît mi se pare, şi literatura bulgărească de acum se înfăţişează sub trei aspecte deosebite, cu tot atîtea idei călăuzitoare. De altfel, chiar un critic bulgar, Spas Ganev, în revista *Bălgarska Sbirka* (dela 1 Febr. 1910), constată că la Bulgari fiinţează: *o literatură tendenţioasă*, o *literatură modernistă* şi în sfîrşit o *literatură propriu naţională*.

I. Literatura tendenţioasă [1]) e, pe cît se pare, o importaţie din Rusia, împărăţia „ţarului liberator" care, precum am văzut, a acaparat în mare parte viaţa socialo-politică a Bulgariei. Ţărănismul pesimist de acolo a trecut şi aici, prin mijlocirea ideilor politice ale narodnicilor Ruşi.

Caracteristica acestei literaturi e, la Bulgari, că scriitorii ei urmă-

1) „Literatură tendenţioasă", aşa cum e întrebuinţat aici acest termen este aceia pe care noi am numit'o „literatură tezistă", „literatură utilitară", etc., căci, după noi orice operă literară este tendenţioasă în acel sens că exprimă o anumită atitudine a artistului în faţa vieţei, atitudine pe care am numit-o şi *tendinţă*. (*Nota Redacţiei*).

resc, în lucrările lor, nu atît emoţia estetică cît anumite idei şi tendinţe cu deosebire politice şi sociale. Această literatură e împotriva oricărei tradiţii; şi de aceea ea duce luptă pentru anumite reforme sociale, prin cari crede că se vor îndrepta relele şi nevoile de astăzi ale vieţii şi se va introna binele, egalitatea şi frăţia între Bulgari. Operele acestei literaturi tendenţioase pare că mai mult dărîmă, dar fără să poată crea ceva; fiindcă ea pune viaţa bulgărească în cadre luate dela alt popor, o pune în calupuri, în formule, care ar putea trăi în Bulgaria numai dacă s-ar evita anumitele caractere, particularităţile naţionale ale vieţii bulgăreşti. Aşa crede, cel puţin, despre această literatură curentul naţionalist şi critici din cuprinsul acestuia, ca Ganev.

De altfel această literatură tendenţioasă nu e mare, în Bulgaria, nici prin cantitatea produselor ei şi nici barem prin puterea talentelor care o clădesc. Ea n-are romane şi drame. Dar are mai cu seamă nuvele. Cel mai de seamă reprezentant al nuvelisticei acestui curent literar e A. Karima. Produsele lui, tendenţioase peste tot şi pesimiste, ca la Ruşi, nu văd decît proletari în mizerie, desculţi şi nevoiaşi, pe care îi inventează numai spre a-şi susţine teza-i socialistă de răsturnare a organizării sociale actuale bulgare. Nu e vorbă că nuvelele acestuia sînt slabe, relativ, poate nu atît din pricina tendenţionismului social dintr-însele, cît mai ales fiindcă el, scriitorul lor, n-are un talent însemnat. Lipsa lui de talent puternic se vede şi din lipsa de viaţă a personagiilor şi scenelor din nuvelele sale.

Această literatură tendenţioasă e însă ceva mai fericită în poezie. Aici are un talent mai puternic, pe Poljanov, reprezentantul curentului. In volumul său cu titlul „Dela răsărit la apus" („Ot Iztok do zapad"), poetul acesta a adunat floarea gîndirei omeneşti răsărită în sufletul lui Socrate, al Cleopatrei şi robului ei, şi'n sufletul mîntuitorului Hristos. Poljanov trăeşte numai în gîndirea şi simţirea acestora, deci într-o lume care nu mai este sau care, în parte, nici n-a fost vreodată; şi, din acea închipuită lume el aruncă dispreţul său către mediul de acum în care trăeşte, clădind, în cuvinte înaripate şi sunătoare, viitorul în care—crede Poljanov—nu vor mai fi nici apăsaţi, nici robi, nici nevoiaşi, nici mizerii, dar şi nici bogaţi. Sînt în acest volum al lui Poljanov bucăţi de o înaltă poezie, cu toate că ele sînt mai de seamă prin gîndirea dintr-însele decît prin simţirea poetică ce le însufleţeşte. Şi, cu tot tendenţionismul lor care, se crede, le scade valoarea poetică şi le slăbeşte căldura, „ele (zice un alt bulgar Nic. Atanasov în „Bălgarska Sbirka" dela 1 Ianuarie 1910) îţi vin în minte multă vreme; avîntul lor te ţine lung timp încordat şi te fac să gîndeşti, aşa cum nici unul dintre literaţii noştri nu te împinge să gîndeşti şi să simţi".

Acest curent literar tendenţionist nu are realitatea vieţii bulgare drept temelie, zic unii Bulgari; de asta el nici nu poate avea mai mulţi reprezentanţi-scriitori, şi tot de aceasta nu va putea trăi multă vre-

me. „In nici una din literaturile Europei apusane,—zice Spas Ganev—literatura tendenţioasă nu a fost puternică multă vreme şi nu a dat ceva trainic. Aşa va fi şi la noi. Viitorul ei e limpede. Totul, ce va rămîne intr'o zi dintr'insa va fi numai „fum",—„fumul" lui Turgenev. Iată dece noi o privim pe ea şi produsele ei ca pe o boală, de care cu cît ne vindecăm mai repede cu atît va fi mai bine pentru noi".

II. Literatura modernistă nu porneşte nici ea din viaţa şi sufletul poporului bulgăresc, ci e tot imitatoare. Numai că, pecînd cea tendenţionistă imitează spiritul politico-literar al socialismului şi ţărănismului rusesc, aceasta modernistă imitează apusul şi în deosebi literatura franceză. Acest curent literar nu este altceva, după aprecierea unor critici Bulgari, decît imitarea *Parnasienilor*, a *decadentismului* şi *simbolismului* apusan.

Precum literatura aceasta din apus e aristrocratică în apucăturile sale, tot aşa la Bulgari ea despreţueşte massa cea mare a poporului şi puţin îi pasă de gîndirile, aspiraţiile şi nevoile bulgăreşti. Tendenţioniştii simt numai pentru popor, pe care nu-l văd decît în mizerie; iar moderniştii aceştia nici nu se uită la popor, caşi cum ei nu trăesc pe pămîntul bulgăresc, ci într'o lume abstractă, şi fac numai artă pentru artă. Curentul acesta are drame şi poezii numeroase. El formează, de altfel chiar o şcoală în care înfloresc mulţi din generaţia cea mai nouă bulgară, ca Iavorov şi Kiril Hristov sau Trajanov. Aceştia deseori scriu acum în urmă în prea luxoasa revistă dela Sofia *Hudožestvena Kultura*.

Dar deasupra tuturor acestora se ridică, prin talentul său, *Penčo Slavejkov*, directorul Bibliotecei Naţionale din Sofia, dascălul chiar al moderniştilor-simbolişti ai Bulgariei şi ceva mai în vîrstă decît ceilalţi din şcoala lui. Din simţirea aristrocratică a sufletului său, acesta scoate la anul 1888 întiiul său volum de poezii *Landiši*, adică buchet de *Lăcrămioare*, culese de el, departe de mulţimea pe care o despreţueşte, în cîmpiile patriei sale, atît în dimineţele înrourate, cît şi în nopţile întunecoase ori luminate de lună. După opt ani, la 1896 tipăreşte *Epičeskija Pěsni*, adică *Cîntece Epice*; apoi la 1898: *Blěnove*, adică *Iluzii*, mai în urmă *Săn za štastie*, adică *Visul după fericire*. A mai scris Penčo Slavejkov şi altele. In toate ei apare un idealist, care ironizează viaţa societăţii în care trăeşte, şi, pentrucă o dispreţueşte acolo, din pricina ordinarului în care înoată, el, suflet aristocratic se retrage departe în cîmpuri aerisite, răcoroase şi curate.

Interesant e a se şti cum apreciază generaţia cultă a Bulgariei pe acest Slavejkov.

Unii îl socotesc cel mai mare poet al poporului bulgăresc de astăzi. In creaţiile lui moderniste văd cea mai înaltă evoluţie literară, către care s-a dezvoltat şi la care trebue să se menţină literatura bulgărească. Un bulgar dr. K. K. Krstev-Miroljubov, scriind despre „Die neue bulgarische Litteratur" în revista germană *„Internationale Wochenschrift für Wissensch., Kunst und Technik"* din 1909, zicea că P. Slavejkov e cel mai mare poet al Bulgarilor, cu firea unui Goethe, atît după plasticitatea creaţiilor cît şi după adîncimea observaţiilor lui artistice.

Alţii însă, şi anume partizanii celui de al treilea curent literar naţional de care vom vorbi, văd în el pe un simplu versificator. Astfel criticul Spas Ganev zice: toţi care privesc obiectiv la lucrarea poetică a lui P. Slavejkov, nu pot să creadă decît că el e un obişnuit imitator, versificator de versuri moderne, un „pisar" cu gustul şi vederile rafinate ale Apusului trecute prin calupul european, dar cari nu corespund vieţii bulgăreşti. Produsele tehnicei artistice a lui P. Slavejkov, zice Ganev, vor rămîne în totdeauna neînţelese şi nevăzute de marele public pentru simplul motiv că ele sînt numai nişte ficţiuni. De aceea, continuă Ganev, curentul, pe care'l reprezintă Slavejkov, nu-l considerăm decît ca o boală a vremei, şi ne bucurăm că n-are caracter cronic şi că în curînd ne vom lecui de el".

III. *Literatura naţională* e rodul curentului celui mai puternic din Bulgaria. Ea se îndeletniceşte cu viaţa ţăranului şi a orăşanului, cu ceea a bogatului caşi cu săracul umilit, aşa cum îi găseşte pe aceştia în poporul bulgăresc. Curentul acesta dar se fereşte de pesimismul ţărănist al şcoalei tendeţioase ca şi de aristocratismul celei modernisto-simboliste. Astfel, cel puţin, o apreciază partizanii ei.

Principiile călăuzitoare ale acestui curent sînt că: creaţiunile artistice bulgăreşti trebue să stea afară şi peste orice şcoală şi modă streină; artistul bulgar poate lua ceva din toate şcolile literare, dar totul să-l asimileze şi să-l transforme în şcoala bulgărească, singura dela care se cuvine să se inspire; creaţiunile artistice bulgare să aibă caracter naţional, precum caracter naţional au avut creaţiile tuturor geniilor popoarelor, ale lui Omer, Molière, Goethe, Victor Hugo, Mickevicz, Puškin, Gogol etc, cari au fost expresia sufletului poporului lor; artistul bulgar n'are nevoe să treacă hotarul ţării sale, spre a-şi lua subiecte şi materiale pentru lucrări, căci viaţa de acum şi trecută a Bulgarilor îi poate oferi destule, dintre care multe chiar nelucrate, iar natura Bulgariei îi desfăşură destule frumuseţi; literatul bulgar trebue să lumineze ca o făclie nenumăratele rane ale organismului neamului său şi să fie ecoul celor ce suferă; scriitorul bulgar trebue să stea în cît mai strînsă legătură sufletească cu gîndul şi simţirea poporului său, şi de asta să ia drept temelie a inspiraţiilor şi creaţiilor sale pe cele ale milioanelor de Bulgari; literatura frumoasă bulgărească trebue ca pe de o parte să se silească a da cetitorilor Bulgari hrană sufletească rodnică pentru viaţă, iară pe de alta să deştepte şi să întreţină într-înşii iubire pentru poporul şi ţara lor. Numai lucrînd astfel, literaţii bulgari nu se ciocnesc cu idealul naţional al poporului lor,—spun criticii şi partizanii acestui curent literar naţional de care vorbim.

Pecînd curentul tendenţionist şi cel modernist sînt cu totul noui

în literatura bulgărească, acesta național e mult mai vechi; el se naște odată cu deșteptarea poporului bulgăresc în întiia jumătate a veacului al XIX, și încă de atunci avu reprezentanți de seamă mereu pînă astăzi, în poezia lirică, nuvelă, dramă, roman. Acum cel mai însemnat reprezentant al acestui curent e *Ivan Vazov*, care, în acelaș timp, e socotit de marea majoritate drept cel mai mare poet al Bulgarilor (afară, firește, de cei, ceva mai puțini, cari dau acest titlu lui Penčo Slavejkov).

Ivan Vazov s'a născut la 1850, și scoate întăiul său volum de poezii lirice la 1878, după care apoi urmează altele. În ele poetul se înaripează dinaintea frumuseților naturii cîmpiilor și pădurilor Bulgariei, și ascultă cu învioarătoare duioșie cîntecele poporane ale gusiei. El scrie și epopei. „Epopeja Zabytyh", adică „Epopeia celor morți", cuprinde între altele niște ode închinate eroilor care au murit pentru libertatea Bulgariei; ele sînt de un așa puternic avînt și armonie a versului, încît sînt apreciate că nu mai au pereche în literatura bulgărească. Și romane a scris Vazov, toate relative la viața istorică a Bulgarilor. Intre altele să citām romanu-i „Pod igom", adică „Sub jug", în care se zugrăvește viața poporului bulgăresc în vrema robiei sub Turci.

Iar dramele-i, sînt și ele creații ale aceluiași curent național, care cere ca scriitorul să nu treacă hotarele țării sale în alegerea subiectului și a motivelor de tratare. Dintre dramele lui Vazov să citām pe cea mai nouă, de anul trecut, „Borislav", care a stîrnit și oarecare violente atacuri din partea curentului literar modernist al lui Penčo Slavejkov. Acțiunea se petrece în sec. XIII, anume sub domnia lui Asan II, țarul Bulgarilor, a cărui fică Tamara iubește pe Borislav, eroicul voevod biruitor al Cumanilor și al altor dușmani ai Bulgariei. După multe piedici, izvorîte mai cu seamă din pricina combinațiilor politice ale lui Asan care se hotărî la început să mărite pe Tamara după regele Neapolului, acțiunea se isprăvește cu biruința dragostei dintre ea și Borislav. Atunci Asan își căsătorește fiica cu acest viteaz al oștirilor sale.

„Bălgarska Sbirka" din Mai 1910 ne spune că nici odată n'a fost pe scena teatrului bulgăresc atîta entusiasm ca la reprezentarea piesei „Borislav" a lui Vazov. Numai în Sofia, drama aceasta s'a dat de 30 de ori, în sezonul trecut. Iar în alte orașe și pe la sate, ea s'a dat de 80 de ori de către diferite trupe de actori. In orașele Filipopoli și Stara-Zagora s'a reprezentat de 20 de ori pe rînd. In total, în acest sezon teatral, „Borislav" s-a dat de 150 de ori în Bulgaria.

Din mai toate orașele, pe unde ea s'a reprezintat, Vazov a primit telegrame și scrisori de preamărire și felicitări. Curentul pentru această dramă se întinse așa de larg în Bulgaria, încît multor băeți atunci născuți li se dete numele de Borislav, iar fetelor Tamara; chiar localurilor publice din Sofia li se dete numele „Borislav". Ba și unei mașini de cusut, lucrată în Germania, i se puse eticheta „Borislav"

„Haita de nenorociți însă și socialiști—spune numărul pomenit din

„Bălg. Sbirka"—s'a năpustit cu pizma lor în potriva lui Vazov, iubitul poporului".

„Secretul acestei mari izbînzi a lui Vazov stă însă—spun criticii pomeniți Ganev și Atanasov—în aceea că el, prin această dramă, ca prin toate lucrările sale, de altfel, a deșteptat sentimentele naționale ale poporului, desfășurînd dinainte-i trecutul. Iar acest trecut e bogat în subiecte dramatice, e plin de înalte învățături pentru generația de astăzi, cu deosebire pentru tînăra generație, care și-a perdut credința din pricina învățăturilor moderniste antinaționale". Iar Vazov însuși, într'un interview, spune: „am căutat, prin această piesă, să înfățișez în puternice forme artistice puterea sufletului bulgăresc în mijlocul acestei bolnăvicioase mode de a se lepăda de tot ce e al nostru".

Aluzii cu deosebire la curentul modernist al lui Penčo Slavejkov, care 'i acea „haită de nenorociți și socialiști" și care găsește că nici talent și nici artă nu e în lucrările lui Vazov și ale curentului naționalist al lui ci numai goale declamații patriotice!

De altfel, n'ar strica, poate, ca, pînă ce ne vom ocupa mai amănunțit de feluriți scriitori ai acestor curente, să reliefăm acum o clipă felul artei lui Vazov.

Se știe că la 24 Iunie c. s'a început la Sofia congresul slav, despre care am vorbit în numărul trecut al revistei. Comitetul organizator al congresului a pus un premiu, pentru cea mai bună poezie de salutare adresată oaspeților Slavi cari aveau să vie în capitala Bulgariei. Congresul a fost considerat de literații moderniști ca operă a Rusiei și tendințelor ei panslaviste,—influență a Rusiei, pe care moderniștii o combat nu numai în literatură ci și în politică. De aceasta, firește, moderniștii n-au luat parte la concurs. Au concurat însă poeți din curentul național. Premiul s'a dat lui Vazov, care a scris următoarea poezie, publicată de *Bălgarska Sbirka* 'n număru-i dela 1 Iunie 1910:

CÎNTEC DE SALUTARE

(Cu prilejul celui de-al doilea „Congres slav pregătitor" ținut în Sofia în Iunie 1910)

Bine-ați venit, o oaspeți dragi,
Bine-ați venit, o frați Slaveni!
Vouă—saluturile noastre dulci,
Vouă—prinos inimile noastre.

Veniți, ca inimile noastre—de rude, frățești,
Incălzite de iubire să ni le lipim:
Aceleași simțiri pe toți ne mișcă,
Precum și acelaș nobil gînd,

Prin truda noastră a tuturora, prin mintea
Și puteri unite, putem să ne vedem,
Și împreună să clădim puternic
Țăria culturală slavă.

Iar o curată bucurie astă-zi
Sufletul lumii slave întregi cuprinde.
Bine-ați venit o oaspeți dragi,
Bine-ați venit, o frați Slaveni.

Cam în acest sens panslavist se reliefează întreagă activitatea literară a lui Vazov, cu toate că, la dreptul vorbind, se simte în ea bine filorusismul întregului curent al lui, filorusism pe care violent îl combate curentul modernist al lui Penčo Slavejkov. De altfel moderniștii bulgari, în deobște, numesc, cum pomenirăm mai sus, „goale declamații patriotice" productele literare ale întregei școale a lui Vazov.

Cu aceste trei aspecte, așa dar, ni se înfățișează literatura frumoasă bulgărească astăzi.

Ilie Bărbulescu

Cronica externă

Situația în Germania

Este vădit că din punctul de vedere politic, lucrurile nu merg bine în Germania. Guvernul nu reușește să-și creeze în Reichstag o majoritate statornică. Ca să iasă din această încurcătură, el schimbă mereu axa politicei sale: se sprijină cînd pe centrul catolic, cînd pe conservatori, cînd pe liberali. In ultimii ani văzînd că nu mai merge cu acest sistem, a căutat chiar să combată centrul cu forțele unite ale conservatorilor și ale liberalilor. Dar toate sînt zadarnice, combinațiunile pe care el le edifică cu atîta trudă se prăbușesc la prima ciocnire și totul trebue iarăși reînceput de-a-capul. Această politică a ajuns un adevărat butoi al Danaidelor: îl umpli și el mereu se deșartă.

Nu e vorbă, oamenii de stat din Germania își dau samă că această politică este o politică de expediente și că un stat, oricît de mare i-ar fi vitalitatea, nu-și poate plăti la infinit luxul unei atît de dăunătoare politici. Dealtminteri nemulțumirea e obștească, sgomotul ei crește neîncetat. Cîte odată, ca să mai ascundă puțin proporțiile înfrîngerii, miniștrii lui Wilhem II se urcă la tribună și cu un ton de autoritate declară că dacă guvernul imperial nu dispune de o majoritate, nu e fiindcă nu poate să-și asigure una, dar fiindcă nu vrea, tradițiunea dinastiei de Hohenzollern fiind să guverneze în afară și deasupra tuturor partidelor.

Asemenea justificări subtile nu amăgesc însă pe nimeni. Toată lumea știe ce sforțări se fac de cancelarul imperiului pentru a stabili un echilibru parlamentar și toată lumea are prilejul să constate cum, rînd pe rînd, lăudabilele sale sforțări se isbesc de aceiași fatală nereușită.

Dar poate că nici odată această situație n'a apărut sub o lumină mai vie decît acum în urmă. Ca să scape de atotputernicia centrului catolic,—care exercită asupra guvernării imperiului o adevărată tiranie și o tiranie cu atît mai jignitoare pentru Prusia, cu cît impunea unui imperiu protestant prin esența și constituirea lui istorică, să treacă mereu pe sub furcile caudine ale clericalismului catolic—Principele de Bülow

a recurs acum cițiva ani la un mijloc suprem de scăpare. A căutat să unească pe conservatori și pe liberali și, prin coalițiunea acestor două forțe care reprezentau mai ales elementul protestant, să ție în friu cele două pericole ce amenințau imperiul, pericolul catolic și pericolul socialist.

Dibaciul cancelar al lui Wilhelm II pusese în joc atunci tot tactul său diplomatic, toată arta cu care era înzestrată bogata și mlădioasa sa personalitate ca să facă mai trainică această alianță. El a umflat peste măsură pericolul socialist, a denunțat pe catolici ca pe vrăjmașii politicii de expansiune colonială a Germaniei, a făcut să vibreze coarda patriotismului, a zugrăvit unirea conservatoare-liberală ca o necesitate națională. Cum Germanii sînt foarte vanitoși, cum trufia izbînzilor lui Bismarck arde încă în fundul sufletului fiecărui German, apelul principelui de Bülow a prins admirabil. Cetățenii au crezut că soarta și gloria imperiului atîrnă de reușita în alegere a blocului liberalo-conservator și catolicii și socialiștii au suferit una din cele mai crîncene înfrîngeri din cîte le-a fost dat să cunoască. Isbînda a fost însă de scurtă durată. Evenimentele au dovedit repede că principele de Bülow fusese un bun psicholog, dar că politica lui era șubredă. Prin fel de fel de artificii el și succesorul lui au întîrziat desnodămîntul prevăzut. Acum cîteva luni, fațada de pretutindeni crapată s'a prăbușit în întregime, conservatorii și liberalii s'au despărțit în mijlocul unor reciproce imprecațiuni și, după cum era de așteptat, conservatorii s'au aruncat în brațele catolicilor, care au devenit astfel arbitrii situațiunii parlamentare. Cu alte cuvinte încercarea principelui de Bülow de a scăpa imperiul de despotismul parlamentar al catolicilor a readus guvernul german la punctul de unde plecase, iar succesorul său nu are astăzi altă alternativă decît să se închine în fața acestei situațiuni, sau să plece dacă sentimentele lui intime nu se împacă cu o asemenea expectativă.

Dacă n'ar fi în joc decît sentimentele personale ale D-lui de Bethmann Hollweg situația ar fi ușor de rezolvat. In locul lui ar veni cineva, care n'ar resimți nici un fel de antipatie pentru o colaborare cu catolicii și fiindcă tot nu se poate scapa de o majoritate catolico-conservatoare, el s'ar resemna pur și simplu să guverneze Germania cu această majoritate. Din nenorocire nu e vorba aci de simpatii sau de antipatii personale, ci de ceva mai grav. Germania însăși n'ar primi ocîrmuirea reacționară, pe care colaborarea cu o asemenea majoritate ar impune-o.

Cum ar putea dealtminteri Germania să primească o astfel de politică reacționară? Ea ar fi plină de tot felul de primejdii. Pe de o parte, ea ar da imperiului o îndrumare atît de vădit opusă spiritului democratic care suflă peste Germania, încît n'ar putea să dureze. Până astă iarnă se puteau pune la îndoială tendințele democratice ale marei mase a populațiunei din Germania, acum însă nu mai e cu putință. Atitudinea hotărîtă luată de opinia publică, în potriva restrînsului proect de reformă electorală presentat în Landtagul Prusian, a arătat lămurit că Germania nu mai primește o politică reacționară și a silit chiar guvernul

să capituleze în fața voinței obștești, retrăgîndu-și proectul în ultimul moment.

Pe de altă parte o politică reacționară, cum ar fi cu necesitate orice politică conservatoare-catolică ar fi funestă și din alt punct de vedere: Ea ar imprima vieții publice a imperiului un caracter de particularism absolut incompatibil cu adevăratele interese naționale. Intr'adevăr conservatorii germani sînt în primul rînd agrarieni. Dacă guvernul ar fi în mîna lor, mînați cum sînt întotdeauna de interesele lor egoiste, ei ar îndruma desvoltarea economică a imperiului numai în acea direcțiune, precum s'au și încercat s'o facă în nenumărate rînduri, și ar ridica în fața politicei industriale o stavilă atît de îndîrjită și de nesocotită încît s'ar ajunge la o criză socială.

Industria joacă astăzi un rol prea covîrșitor în viața economică a Germaniei, interesele materiale ale proletariatului sînt în prea strînsă legătură cu propășirea ei, pentruca Germania să poată tolera o politică exclusiv agrariană. Tot astfel și cu catolicii. Inainte de a fi un partid german, catolicii sînt în Germania ca și pretutindeni aiurea un partid confesional. Ei urmăresc în primul rînd scopurile lor religioase și în al doilea rînd numai se preocupă de aspirațiunile națiunii. Iar dacă cumva interesele lor confesionale sînt în conflict cu interesele generale, ei nu stau o clipă la îndoială: preferă întotdeauna să sacrifice binele obștesc intereselor lor bisericești.

Dar este ceva mai mult: Dacă reacțiunea ar fi protestantă, pericolul n'ar fi atît de mare, căci protestanismul prin spiritul său de liberă-cercetare, prin toleranța clerului său, are o înfățișare de liberalism, care se împacă cu progresele democratice. Catolicismul însă este vrăjmașul cel mai neînduplecat al spiritului modern, e negațiunea oricărei concepțiuni democratice. O țară stăpînită de clericalismul catolic este oprită în desvoltarea ei. Cînd oamenii de stat din Germania văd că țările catolice nu pot să progreseze, decît cu condiția de a se scutura de epitropia catolică, cum vreți ca ei să privească nepăsători la autoritatea mereu crescîndă, ce catolicii germani o exercită asupra Reichstagului?

In fine o politică conservatoare-catolică ar avea un ultim, dar mare neajuns. Indreptînd politica Germaniei cu totul înspre partidele reacționare, ea ar face jocul socialismului revoluționar. Socialiștii se bucură în Germania de o situație excepțională, fiindcă liberalismul neștiind să se adapteze nouei evoluțiuni politice, toate elementele înaintate, care nu se puteau împăca cu cerințele unui reacționarism atotputernic s'au aruncat de-a dreptul în excesele atrăgătoare ale socialismului. Dacă ar fi existat în Germania un puternic curent democratic, dacă împăratul s'ar fi sprijinit pe dînsul și ar fi guvernat în numele lui, socialismul n'ar fi putut să ia atît de repede proporțiile impunătoare pe care le-a luat.

Dar dacă o politică reacționară e imposibil de urmat, și dacă, totuși, la orice soluție s'ar recurge, guvernele germane sînt osîndite să se afle în fața unei majorități catolico-conservatoare, ce este de făcut?

Aceasta și este intrebarea pe care și-o pun oamenii politici, care văd bine că în momentul de față ei se învirtesc într'un cerc vițios. Ar fi o soluție, una singură, dar conducătorii actuali ai Germaniei se tem s'o adopte. Cu toate acestea mai curînd sau mai tîrziu vor trebui să recurgă la dînsa: Este schimbarea constituțiunei.

Cauza boalei politice de care sufere Germania, stă în pseudo-parlamentarismul ei. Dacă Bismarck după 1870 ar fi înzestrat imperiul cu un adevărat regim parlamentar, adică cu un regim, în care miniștrii ar fi fost răspunzători direct în fața parlamentului, toate curentele de opinii s'ar fi organizat în partide puternice, aceste partide, pentru a reuși să impună guvernele lor, ar fi luptat cu înverșunare, ar fi învins forțele mai slabe și ar fi dat Germaniei contingentul de forțe democratice, pe care interesele ei il reclamă. Pe cînd înzestrînd imperiul cu o constituție, după care miniștrii depind numai de coroană, și Reichstagul are mai mult puteri platonice decît puteri reale, viața publică a fost falșificată dela început. În loc să oglindească curente de opinii, izvorîte din noile interese ale națiunii, Reichstagul a oglindit vechile forțe dinnainte de unitate, mai ales forțele care își disputau guvernămîntul Prusiei și care supraviețuiau astfel în parodia parlamentară, pe care Bismarck a dăruit'o tinerei împărății. Poate că dacă după 1870 Germania ar fi fost ocîrmuită de altcineva decît de o personalitate excepțională ca Bismarck tot s'ar fi creat partide democratice și întemeiat un regim de partide. Dar 25 de ani aproape Germania a trăit sub dominațiunea puternicului său geniu, și ipnotizată parcă de succesele și de gloria lui, nu s'a mai gîndit cum să se ocîrmuiască singură, ci s'a lăsat să fie cîrmuită după cum a vrut el. Deoarece Bismarck era prin temperamentul și prin convingerile sale un reacționar, el a executat o colosală influență asupra timpului său. Nu numai în Germania, dar în genere în toată Europa,—fiindcă isbînda l'a surîs, lumea a atribuit'o teoriilor conservatoare, și era gata să proclame superiotatea lor asupra aspirațiunilor democratice. După căderea lui Bismarck, ar fi trebuit să isbucnească din rîndurile națiunii germane marea organizație democratică, care să dea directiva întregului mers al treburilor publice. Cu toate acestea nici atunci n'a intervenit nici o schimbare.

Bismarck a dispărut, dar politica lui a subzistat. Un fel de fetișism bismarckian cuprinsese națiunea recunoscătoare. Oamenii nu se întrebau ce trebue imperiului, dar ce ar fi făcut Bismarck în cutare împrejurare. Iar pe de altă parte, partidele liberale care ținuseră piept reacționarismului lui Bismarck, istovite de o atît de gigantică luptă au început să se desmembreze. Liberalii, un moment protejați de el, erau acum și fără fruntași și fără ideal. Menținîndu-se în sferele liberalismului clasic, n'au știut la vreme să se radicalizeze și, ca orice partid ce nu mai reprezintă o cauză vie, ei au perdut din ce în ce mai mult teren. Cele două fracțiuni mai înaintate, „freisinnige Partei" și „Volkspartei" nu se înfățișau nici ele opiniei publice cu un mare program care să isbească imaginația populară. Oratorii, care le-au împodobit prin puterea talentului lor, dispăruseră, alții nu se mai înălțau în locul lor. Eugen Richter, unul din principalii antagoniști ai lui Bismarck în parlament, acela cu care după Bebel el încrucișase de mai deseori spada, n'are nici azi un succesor demn de el. În asemenea condițiuni, boala care rodea organismul politic trebuia să se înrăutățească mereu. Așa s'a și întîmplat. De atunci și pînă azi Caprivi, Hohenlohe, Bülow și Bethmann Hollweg practică politică de basculă, care cu cît se intrebuințează mai mult cu atît adeverește mai puternic întinderea și gravitatea răului.

Dar se va spune, cînd o necesitate se ivește trebue să se nască și organul care o reprezintă. Dacă în Germania n'a fost un mare partid democratic, e fiindcă Germania n'avea aspirațiuni democratice, altminteri e cu neputință ca să nu se fi format un mare partid democratic. Nu negăm tăria acestui argument, el ar fi chiar deciziv, dacă pe lîngă toate explicațiunile istorice de mai sus, nu ar fi existat în Germania și o situație de fapt, care explică perfect această aparentă contradicție. Este adevărat că marele aspirațiuni democratice n'au avut putința să se manifeste în Reichstag, dar aceasta nu însamnă că ele nu aveau nici un mijloc de a se exprima. Democratismul își găsea în mare parte satisfacerea năzuințelor lui într'o largă descentralizare, în viața provincială și chiar în reprezentațiunile naționale ale diferitelor state, ce compun confederațiunea. Dacă n'ar fi existat o viață locală, comunală și provincială atît de puternică, dacă toate aceste focare de activitate și de luptă nu ar fi constituit un puternic derivativ pentru curentul de democratizare, desigur că situația n'ar fi putut dăinui până astăzi și că sfera înnaltă a politicii, adică viața publică a imperiului, nu ar fi fost atîta vreme ferită de atacurile valului democratic. Fiindcă aspirațiunile democratice, potolite deja în aventurile lor prin politica lui Bismarck găseau însă satisfacțiuni de tot felul în cercul mai restrîns al politicei locale, de ce erau ele să lupte ca să domine în Reichstag, cu atît mai mult, cu cît știau foarte bine cît de deșarte sînt victoriile ce se pot cîștiga acolo. Bine înțeles că dacă Reichstagul ar fi fost organul de care atîrnă toată viața publică, motivul dela care totul pleacă și totul depinde, atunci ai fi meritat să se dea acest asalt. Dar cît timp Reichstagul era un biurou de control fără sancțiune și puterea adevărată stătea în coroană, de care nu te puteai atinge, dezinteresarea nu era ea mai logică și chiar mai înțeleaptă?

Azi însă situația s'a schimbat. Viața locală a absorbit tot democratismul ce putea să absorbe, prisosul aspiră spre alte terenuri mai înnalte. Fetișismul bismarkian se stinge, Germanii nu se mai întorc spre marea figură dispărută spre a o consulta ca pe un oracol, ei cercetează orizontul, caută să citească în viitor deznodămîntul problemelor ce îi agită. Reacționarismul, care poate birui numai într'un regim constituțional ca cel de azi, li se înfățișează sub o lumină din ce în ce mai primejdioasă pentru pacea socială. Ideile democratice ele însăși, sub imboldul timpului și prin pilda din afară, au făcut progrese însemnate, nevoia de

a pune o piedică lățirii tot mai mari a socialismului revoluționar, imposibilitatea în fine de a mai da imperiului un guvern rodnic cu un asemenea regim, toate acestea fac din poporul german un popor nerăbdător să se avinte pe calea reformelor constituționale.

Deocamdată nu s'a organizat încă marea forță care să ducă lupta înpotriva reacțiunii catolice și a reacțiunii protestante. Dar în momentul de față se petrece un fenomen simptomatic și care merită o deosebită luare aminte. Se vorbește pretutindeni de o fuziune a diferitelor partide din stînga. E vorba ca liberalii „freisinnige Partei" și „Volkspartei" să formeze un singur bloc, să reîmprospăteze programul lor și să lupte astfel cu puteri unite în potriva centrului și a conservatorilor. Se merge chiar mai departe. Mulți liberali preconizează pe față o alianță a stîngii cu extrema stîngă și văd mîntuirea politică numai într'o asemenea colaborare. Ideia prinde, deși e îmbrățișată cu mai mult entuziasm de liberali decît de socialiști. Corifeii socialiști se tem că în caz de izbîndă, beneficiile victoriei să le tragă numai liberalii, iar ca partidul socialist să nu'și sporească prin aceasta alianța cu burghezimea, nici puterea, nici prestigiul.

Oricum ar fi, viitoarele alegeri generale vor reprezinta după toate probabilitățile o dată în istoria politică a Germaniei, va fi punctul de plecare a îndrumării sale spre o politică sincer democratică, și izbînda forțelor democratice va atrage într'un viitor mai mult sau mai puțin apropiat schimbarea constituțională, fără de care boala nu se poate tămădui.

Și cînd acolo sînt adevăratele rădăcini ale răului, nu e lipsit de un oarecare farmec să pui față în față, strădumințele partidelor înnaintate, de manevrele politicii imperiale. În loc să caute să ajute formarea unui puternic bloc democratic și să-i acorde încrederea sa, căci singur recunoaște cu nu poate guverna numai cu conservatori și cu catolici, Wilhelm II se supără pe miniștrii lui. Îi socotește pe ei, care sînt sărmanele victime ale unui regim vițios, drept cauza tutulor relelor, și pornind de la această credință greșită îi înlocuește pe capete. În ultimele luni am asistat la o adevărată hecatombă ministerială. Tot ministerul a fost primenit. D-nul von Schoen, D-nul von Rheinbaben, D-nul Dernburg, Contele Arnim, Contele Moltke, toți au fost rugați să cedeze altora portofoliile lor. Numai amiralul von Tirpitz a rămas în picioare, dar se vorbește acum și de retragerea lui. Dar ce vor face noii miniștri dacă politica rămîne aceiași? Mai bine și-ar schimba împăratul concepțiile de guvernămînt mai repede și ar avea bărbăția mărturisindu-și răul să-l curme, decît să trateze boli sociale adînci cu astfel de mijloace superficiale. Dar la urma urmei să nu ne mire atitudinea lui Wilhelm II. Soluția unor asemenea crize nu vine nici odată de sus, ea vine întotdeauna de jos; de acolo unde sînt suferințe și unde se simte interesul unei schimbări. Tocmai fiindcă avem credința că în acele straturi profunde ale societății germane zace încă o cătime enormă de vitalitate, care cu regimul actual

nu-și găsește deplina dezvoltare, de aceia nu ne îndoim de izbînda finală a acestor forțe și vedem în reușita lor aurora unei noi eflorescențe a societății germane. Civilizațiunea care a eșit din izbînzile militare și din unitatea imperiului, are ceva din brutalitatea exuberantă a noutății. Civilizațiunea care se va naște din normala dezvoltare a tuturor forțelor democratice, din desăvîrșita maturitate a unei națiuni conștiente de sine, va avea desigur pe lîngă vigoarea celei dintăi și subtilitatea de spirit, acea rafinare a gustului, acea înălțare senină a cugetării și acea perfecțiune artistică a formei, care singure dau unei civilizațiuni pecetea veșniciei.

I. G. Duca

Scrisori din Ardeal

Incercările de împăcare

Alegerile trecute ne-au adus grele încercări, dar cea mai grea din toate a fost de bună seamă o încercare sufletească. In mintea multora dintre noi—vorbim numai de oamenii de bună credinţă—se va fi strecurat o îndoială grea, o nedumerire ucigătoare: Oare nu mergem pe o cale greşită? Oare nu cer înseşi marile interese ale poporului ca să părăsim atitudinea de opoziţie nerodnică de 40 de ani de zile faţă cu toate guvernele ungureşti dela compromis încoace? Şi oare nu ne impun interesele noastre superioare—nu cele meschine şi personale—ca, subordonîndu-le demnitatea şi mîndria noastră, să ne călcăm pe inimă şi să facem în toată sinceritatea un *mea culpa* faţă cu trecutul nostru politic şi, mărturisindu-ne greşelile, să încercăm o nouă cale, pe care nu am bătut-o încă?

In aceste clipe de chinuitoare îndoială, ni se înfăţişează oameni care ne spun că politica noastră e greşită şi duce poporul spre dezastru. Un ziarist din Romînia, originar din Ardeal, d. *Ion Russu-Abrudeanu*, publică un articol în acest senz şi două ziare importante dela noi îl reproduc. Iată un om curajos, vor fi zis cei bîntuiţi de îndoială, un om care are îndrăzneala de a rupe vraja unei dogme sacrosancte şi de a spune ceia ce mulţi am simţit şi gîndit în mintea noastră. Vor fi simţit mulţi o uşurare a sufletului lor şi vor fi avut chiar un sentiment de admiraţie pentru acest vestitor al unui cuvînt nou şi respicat.

Sîntem departe, din parte-ne, de a exagera însemnătatea acestui articol şi a acestui glas.

Dar sînt mai multe motive care ne fac să vedem în el un prilej binevenit de a supune politica noastră, supt acest raport, unei mici analize. Mai întîi, d. Russu-Abrudeanu a spus gîndul multora dintre noi şi pe urmă sînt poate şi în Romînia oameni de frunte care judecă astfel. D. Russu-Abrudeanu pare a vorbi chiar în numele lor şi subliniază aceasta. In sfîrşit, unul dintre oamenii politici cei mai mari ai Ungurilor, făcînd parte din partidul dela cîrmă, fost şi probabil viitor prim-ministru, adresează, în primul său discurs rostit în noua Cameră, Romînilor un apel public, chemîndu-i la împăcare şi făgăduindu-le unele „concesiuni" şi avantagii politice. Şi, spre a complecta icoana aceasta, unul din cei mai aprinşi şefi ai mişcării naţionale romîneşti depe vremuri, părintele Vasile Mangra, capul preoţimii ortodoxe dintr'un mare ţinut ortodox, Bihorul, cuprinzînd 220.000 de Romîni, trece pe faţă în tabăra contelui Tisza şi primeşte un mandat de deputat.

Situaţia aceasta cere deci o lămurire. Sînt atîtea persoane, mai ales în Romînia, care au toată bunavoinţa, dar nu au putinţa de a vedea lucrurile limpede şi de a le judeca aşa cum trebue. Socot că e datoria mea de gazetar ardelean de a contribui, după neînsemnatele mele puteri, la lămurirea lor şi la înlăturarea îndoelilor şi nedumeririlor.

*

Dar să auzim mai întîi argumentele celor ce vor să ne convingă pentru o politică de împăcare cu Ungurii.

Mai întîi, ei vin cu un argument luat din sfera politicei internaţionale. Romînii şi Ungurii, zic ei, sînt două popoare înconjurate de oceanul a două rase mari, de Slavi şi Germani, care tocmai la punctul acesta se întîlnesc şi se ciocnesc. In izbirea acestor două lumi, noi vom fi striviţi, dacă nu ne vom uni spre apărare comună. Primejdia de căpetenie este însă slavismul, care ne împresoară şi ne înghite ca pe două ostrovuri. Colosul dela nord, Rusia, ameninţă a ne cotropi. Iată, Basarabia a căzut pradă acestei puteri răpitoare. Romînia e ameninţată şi ea, căci stă în calea Rusiei, care vrea să-şi facă de trecere spre Ţarigrad. Romînii şi Ungurii, dacă vor urma să se sfîşie între ei, vor cădea fatalmente pradă Muscalului, deci pacea şi buna învoire e pentru cele două popoare o condiţie de existenţă.

Apoi, se trece la argumentele interne. Vreţi război cu orice preţ?—ni se spune. Nu vedeţi că de 40 de ani vă izbiţi de o stîncă neclintită şi toată lupta voastră e zădarnică. Infrîngeri şi necontenite pierderi,—iată ce aţi secerat. Temniţele s'au umplut de oamenii voştri, amenzile nu numai că lovesc ziarele, nimicindu-le, ci sărăcesc ţinuturi întregi, numai pentrucă au îndrăznit să voteze cu voi. · Ce aşteptaţi dela Viena? Nu vedeţi că ea v'a sacrificat cu desăvîrşire şovinismului unguresc, drept contravaloare pentru renunţarea la pretenţiile militare ungureşti?

*

Să analizăm întîi argumentul primejdiei slave. Primejdia aceasta e reală, deşi nu-i iminentă. Dar, dacă Romînii şi Ungurii sînt ameninţaţi deopotrivă de Slavi, atunci concluzia cea mai simplă este ca Ungurii să renunţe mai întîi la orice agresiune, la orice atac la naţionalitatea

celorlalţi. Armonia şi unirea lor nu poate rezulta decît din lipsa oricărui diferend între cele două popoare. Ce vedem însă în realitate? Ungurii atacă trei milioane de Romîni în existenţa lor naţională şi cer Rominiei ca ea să-i dea învoirea la politica aceasta, spre a fi sprijinită de Ungaria împotriva Slavilor. In faimosul său discurs, rostit în Cameră, contele Tisza spune că Rominia trebue să-şi dea învoirea ei la contopirea celor trei milioane de Romîni, căci atunci Ungaria o va sprijini în lupta pentru menţinerea independenţii ei.

E o logică atît de absurdă şi silită, încît credem că nu mai e trebuinţă să o analizăm. Dintr'o premisă bună, ea ajunge la o concluzie absolut falşă, şi nu are decît menirea de a dobîndi consfinţirea definitivă a Rominiei pentru asuprirea şi desnaţionalizarea noastră. Vicleşugul aici e atît de ridicol de străveziu, încît credem că nici cel mai naiv politician de mahala nu va putea fi amăgit de ea.

Cită vreme nu va înceta politica agresivă a Ungurilor împotriva Romînilor, o împăcare nu va fi cu putinţă. Propunerea contelui Tisza e propunerea vecinului tău, care-ţi făgădueşte să te apere de ursul din pădure, cu condiţie ca să-l poată ucide şi jefui pe fratele tău, fără să te împotriveşti.

Dar vrem noi războiul cu orice preţ? Sîntem atît de uşuratici şi dispunem de un prisos atît de mare de puteri, încît să simţim nevoia de a le cheltui într'o luptă politică inutilă? Nu, nimeni la noi nu vrea războiul pentru război. După 40 de ani de lupte fără rezultate pozitive, sîntem prea istoviţi şi hărţuiţi, încît să nu dorim cu toţii o epocă de linişte, de reculegere, de pace,—dar de pace *onorabilă*, nu o pace care perpetuiază şi consfinţeşte situaţia actuală, de asuprire naţională.

Cred însă că este greşit a se vorbi de *pace*. Pacea este sfîrşitul unui mare război şi însemnează încetarea tuturor ostilităţilor. In marele război ce ducem, orice cunoscător al situaţiei politice va înţelege că realizarea unei păci imediate e cu neputinţă. Poporul unguresc deţine prea multe poziţii, prea multe privilegii naţionale faţă cu noi, încît să renunţe la toate în acelaşi timp. Este foarte probabil că noi nu i le vom putea smulge decît pe rînd, unul cîte unul, într'un lung război de *guerilla*, făcînd pas după pas, ocupînd azi o poziţie, mîne alta. Pentru aceia nu poate fi acuma vorba de *pace*, ci cel mult de *armistiţiu*. In războiul acesta vom face multe armistiţii, şi fiecare din ele va fi un nou succes, căci nu se va putea încheia decît în baza unui cîştig, a unei concesii naţionale. Fiecare din aceste concesii va însemna un pas înnainte în drumul spre ţinta definitivă: libertatea deplină a vieţii naţionale şi desfiinţarea tuturor privilegiilor naţionale ale poporului unguresc. Cînd toate privilegiile sale vor fi încetat, cînd egalitatea deplină a drepturilor *naţionale* (căci egalitatea drepturilor politice şi civile există şi azi) va fi realizată, atunci numai se va putea vorbi de *pace*.

Numai dacă vom privi luptele noastre din punctul acesta de vedere, vom putea înţelege deplin propunerile de pace ale contelui Tisza.

El ne propune concesii „pînă la limita îngăduită de unitatea statului ungar", va să zică foarte vagi şi problematice, dar în schimb ne cere *dizolvarea deplină a partidului naţional romînesc*. El vrea să ne acorde pacea, dar cu condiţia ca armata noastră politică să se desfiinţeze cu totul, pentruca să nu mai putem continua războiul. Soluţiunea propusă de el ar fi prin urmare o pace definitivă, nu un armistiţiu. El vrea să pue războiului nostru o stavilă, un sfîrşit, şi să încremenească viaţa noastră naţională într'o fază nedesăvîrşită, luîndu-ne pentru totdeauna putinţa de a face un progres dincolo de această fază fixată de bunul lui plac şi împiedecînd realizarea libertăţii naţionale *depline*. El ne spune: Nu vă dau tot ce cereţi, vă dau însă o parte neînsemnată, cu condiţia să renunţaţi la rest *pentru totdeauna* şi, ca garanţie a renunţării acesteia, lepădaţi orice arme din mîni, dizolvaţi imediat armata voastră şi intraţi cu toţii în tabăra mea, supt comanda mea, ca ostaşi de rînd. Cît pentru statul major al armatei voastre, el va trebui executat şi decapitat, conform codului penal, pentru „aţîţare" primejdioasă împotriva statului.

Se va întîmpina însă că Romînii s'ar putea mulţumi deocamdată cu acel *ceva* pe care-l oferă contele Tisza şi vor putea reconstitui mai tîrziu partidul, reluînd lupta într'un timp mai depărtat. Judecata aceasta e foarte ademenitoare, dar absolut greşită. Ar fi foarte greu să aduni o armată împrăştiată, fără stat major şi angajată în serviciul bine retribuit al unei tabere străine. Dacă am intra în partidul guvernamental, guvernul s'ar grăbi să aşeze pe dezertori în posturi bune şi gras plătite. Moravurile noastre, de o severitate catoniană, care au fost platoşa cea mai puternică a rezistenţei noastre, s'ar conrupe. Budgetul, cu binecuvîntările sale, ne-ar metamorfoza în scurtă vreme şi, cînd trîmbiţa de luptă ar suna din nou, puţini din vechii luptători s'ar mai întoarce. Imbuibaţi şi îndulciţi cu bunătăţile unui trai fără griji, cîţi din noi l-ar părăsi oare şi s'ar întoarce la o viaţă de luptă, de privaţiuni dureroase şi de persecuţii fără milă?

Este cert că partidul naţional, odată dizolvat, ar fi foarte greu de reconstituit. Cînd vom fi însă lipsiţi de acest organ de apărare, cine va garanta că vechile pofte de recucerire a terenului pierdut prin concesiuni—nu se vor trezi din nou în poporul unguresc? Iar atunci dezarmaţi, împrăştiaţi şi demoralizaţi, cum ne va găsi, el ne va învinge uşor şi va răpi şi puţinul ce-l avem astăzi. „Pacea" contelui Tisza e o cursă. Cu nada unor concesii neînsemnate, el vrea să ne atragă într'însa şi, odată prinşi, nu vom mai scăpa vii din ea. Iată pentruce spuneam că propunerea sa e de o şiretenie atît de străvezie, încît nu e de crezut că va putea păcăli nici pe oamenii cei mai naivi.

Aceasta-i „pacea" contelui Tisza şi primejdiile ce ascunde, acesta ar fi rezultatul la care ne-ar duce ea, fie că acest rezultat corespunde sau nu intenţiilor sale.

*

Dar nu v'ați intrebat incă pentruce contele Tisza ne propune pacea? Alegerile au fost doar pentru noi o infringere cumplită. Contele Tisza și partidul său au biruit și cele dintii cuvinte in cel dintii al său discurs din Cameră au fost proclamarea acestui triumf. El singur și-a cîntat imnul de biruință și—în cursul aceluiași discurs—tot el ne-a făcut propuneri de împăcare. Nu este aceasta ciudat? Noi știm că biruitorul nu obișnuește să facă propuneri de împăcare biruitului, ci-i dă lovitura de grație și trece mîndru peste cadavru.

Nu, contele Tisza nu a invins. El ne-a *bătut* intr'o mică ciocnire, dar e departe de a ne infringe. Armata noastră e întreagă încă, rezervele noastre neatinse. Un succes electoral poate însemna ceva în luptele politice din sinul aceluiași popor, dar în lupta dintre două popoare, in luptele *naționale*, el nu inseamnă nimica. Contele Tisza știe prea bine aceasta și știe că ar trebui alte biruinți de altă natură pentru a ne înfringe. El simte că acest conflict cu Rominii poate fi fatal pentru poporul unguresc, cînd el se va complica cu un conflict în afară, cu Austria sau cu străinătatea. *Aici* e punctul de greutate al situației și teama aceasta il face să ne vorbească de pace, a douazi după biruință.

Pentru noi căderea noastră nu înseamnă nici o pierdere reală. La viitoarele alegeri putem recîștiga tot ce-am pierdut. Dar gestul biruitorului, care ne cere pace, e cea dintii și cea mai importantă din izbînzile noastre, e începutul capitulării sale. Ne trebue numai răbdare și stăruință și vor veni și celelalte izbinzi!

Gh. Poenaru.

Miscellanea

„Spre țara lui Khem"

Superbele pagini, care poartă acest titlu și pe care le publicăm în numărul de față, vor stîrni, desigur, oarecare mișcare în cercurile noastre literare, cum au stîrnit și în redacția noastră.

Atragem cu tot dinadinsul atenția cetitorilor asupra lor.

Evident, ideile, tonul și stilul acestei bucăți presupun neapărat o intimă familiarizare cu literaturile străine. Dar dacă opera d-lui Ioan Dragu, pseudonim sub care se ascunde un tînăr, nu datorește altora decît ceia ce datorește un discipol modelelor sale, literatura romînească poate să serbeze apariția unui mare talent.

Așteptăm!

Rețetă pentru polemiștii ironici

Obligați să ținem pe cetitorii noștri în curent cu mișcarea intelectuală din țară și să îndrumăm în acelaşi timp această mișcare pe căi mai bune, ne simțim datori să dăm cîteva sfaturi polemiștilor, care vreau să fie ironici. Rețeta o vom scoate din observarea polemicii romîne, reprezentată de cei mai iluștri campioni ai ei.

Așa dar, voești să arăți că ești ironic și al dracului—erte-ni-se expresia prea populară?... Foarte simplu. Iți alegi un adversar și, chiar dela început, îl numești „adversar". Cu aceasta l-ai dezarmat din capul locului, căci lovitura ce i-ai dat-o i-a luat toată puterea. Acum ești stăpîn pe el. Restul merge ușor, e o jucărie. „Adversarul" acesta scoate o revistă—așa pretinde el. Nu-i lăsa această iluzie, declară că revista lui nu e o revistă, ci o „revistă". Acum „adversarul" cu „revistă" cu tot e aproape mort. Ai putea să te mulțumești cu atîta, dar dacă ți-i frică să nu se însănătoșeze, mai dă-i încă o lovitură și-i califică articolele sale de „articole". Fii sigur că a murit de-al binelea. Te temi însă că numai face pe mortul? Fă atunci o ultimă operație și numește-i ideile „idei"... Și totul s'a sfîrșit. Iar dacă ai plăcerea macabră de a strivi cadavrul „adversarului" cel cu „articolul" din „revista" cu „idei", declară că pretenția sa de a avea un program se reduce la ridicula realitate de a nu avea decît un „program"...

Și subsemnează „„polemica"", ilustrule „„adversar""!

Filozofie istorică

„Insemnările privitoare la istoria culturii romînești" din Convorbiri Literare sînt o rubrică plăcută, căci aici își depune d. Mehedinți ideile

sale mensuale. In No. 3 al numitei reviste, cunoscutul geograf are citeva considerații asupra filozofiei istoriei de o profunditate uimitoare. D. Mehedinți scrie cu toată seriozitatea:

„Dacă în loc de metafizica eftină dela 1848, cei ce puneau atunci la cale renașterea romînească, ar fi avut cultura istorică a lui Șaguna și ar fi priceput însemnătatea tradiției pentru a face prin biserică, considerată ca școală, răsad de bine pentru viitor, e *aproape* sigur [Nu vrea să fie categoric! Are îndoiala filozofică d. Mehedinți!] că societatea și statul nostru ar fi fost cruțat de multe rătăciri și de multe primejdii, care ne apasă încă".

Să fie un atac mascat la adresa d-lui Maiorescu, care a luptat pe vremuri în contra amestecului bisericii în ale școalei?

Așa dar, „dacă cei ce puneau atunci la cale renașterea romînească, ar fi avut cultura istorică a lui Șaguna !!... suspină d. geograf.

Dar dacă d. Mehedinți ar fi consultat un manual de istoria Romînilor și unul de literatura romînă, ar fi aflat că printre „acei ce puneau la cale, etc." au fost doi mari istorici, mult mai mari decît Șaguna, Bălcescu și Kogălniceanu, „metafizici eftini dela 1848"...

Și dacă, cu toate că a fost istoric, Kogălniceanu n'a organizat *statul* romîn liber ca o comunitate religioasă cu sinod în loc de parlament, cu Patriarh în loc de Rege și cu episcopate în loc de... guberniile d-lui P. Carp,—aceasta însamnă că filozofia istorică a d-lui geograf e... greșită, dacă nu cumva e o farsă în genul lui Mihail Twain, zis și Samuil Klains.

...De actualitate

Poate n'ar fi greu de dovedit că una din cauzele pesimismului este și prea marea dragoste de viață. Atita însemnătate dată problemei durerii și plăcerii, atita lamentație în fața „durerilor lumii" n'ar fi tocmai un semn de ură împotriva vieții și de detașare de lucrurile acestei „văi a plîngerilor"... Dar nu e aici locul de făcut teoria pesimismului. E vorba de altceva.

Ni s'a părut interesant să împărtășim și cetitorilor noștri, mai ales în aceste momente, un fapt, pe care am avut ocazia să-l găsim zilele acestea într'o carte:

Cei mai mari pesimiști ai veacului trecut, prin excelență pesimiști, poetul și filozoful neantului, Leopardi și Schopenhauer, au fugit cu cea mai mare grabă, în 1831, de holeră, unul din Neapol și celălalt din Berlin.

Și cîți optimiști „din turma lui Epicur" nu vor fi rămas liniștiți în aceste orașe!

Căci una e teoria și alta e... practica!

P. Nicanor & Co

Recenzii

Balzac. *Colonelul Chabert*, traducere de Vasile Savel, în Biblioteca Minervei; *Calăul*, traducere de A. Mîndru, în Biblioteca Lumina.

Ca bibliotecile eftine de 30 de bani, traducerile se înmulțesc. Își are în ele și Balzac partea lui din cînd în cînd, și asta e bine.—Traducerile care se fac, pe de altă parte, sînt mai bune decît în trecut; să nădăjduim că mîne vor fi mai bune decît azi.

Colonelul Chabert e o nuvelă în care se desfășură tragedia unui mort. Colonelul Chabert *a murit* într'o bătălie a lui Napoleon, la Eylau. Nevasta lui s'a măritat, are și copii din noua căsătorie. Dar prin una din acele minuni care se întîmplă din cînd în cînd, colonelul n'a murit decît pentru buletinele oastei și pentru starea civilă; a eșit disfigurat și rănit de moarte din groapa comună a oștenilor căzuți, a fost găsit și găzduit de niște Nemți, s'a vindecat, și a eșit în lume,—unde nimene nu mai voește să-l cunoască. Așa ajunge în fața nevestei lui, care e o foastă femee ușoară, culeasă depe drumuri de ostaș între două războae. Ea nu vrea să-l cunoască întăi, apoi se apropie de el ca să-l desființeze ca om, să-și asigure liniștea ei. Povestirea aceasta e zguduitoare și jalnică, e una din teribelele povestiri ale marelui Balzac.

Citind-o din nou, mi-am adus aminte de alte povestiri în care, supt felurite forme, alți scriitori au tratat același subiect, adică întoarcerea mortului viu.

In *Enoch Arden*, Tennyson cîntă suferințele unui marinar naufragiat, pierdut, întors după ani, care-și găsește nevasta a altuia. Zola, în *Jacques Damour*, descrie cum un ocnaș dela Noumea a evadat, a fost socotit înecat, cum nevasta lui, socotindu-se liberă, s'a căsătorit. Dar cel socotit mort se întoarce în mijlocul Parisului, între nevasta lui și a altuia. Maupassant are și el o nuvelă, *Necunoscutul*, în care e vorba de un pescar, crezut înecat, care se întoarce și-și găsește nevasta cu altul. Ș'am mai citit și alte istorii cu același subiect. Dintre toate cea mai nouă ca invenție și mai puternică în desfășurare a dramei, rămîne tot cea mai veche, tot povestirea marelui Balzac.

Traducerea domnului Savel e destul de îngrijită.

Nu tot același lucru îl putem spune despre traducerile domnului A. Mîndru: *Calăul, Adio, Dezamăgirea*, scoase din *scenele din viața militară* a lui Balzac. Putem spune numai că sînt „traduceri cu aproximație" și încă cu mare aproximație.—Las' că mai avem de observat că dintr'un scriitor care a scris zeci de volume nu trebue să traducem orice, cînd sîntem puși a alege.

Dăm o pildă de traducere a domnului A. Mîndru:

Textul franţuzesc din bucata *Le Réquisitionnaire*, tradusă cu titlul *Dezamăgire:*

„Pour bien comprendre la curiosité vive et les *etroites finesses* qui animèrent pendant cette soirée les physionomies normandes de tous ces personnages, mais surtout pour partager les perplexités secrètes de madame de Dey, il est nécessaire d'expliquer le rôle qu'elle jouait à Carentan".

Traducerea, cu punctuaţia ei:

„Şi, acum, ca să se înţeleagă bine curiozitatea şi *strîmbăturile fine* ce însufleţeau mutrele de Normanzi, ale acelor inşi adunaţi în seara aceia la d-na de Dey, e nevoe să lămurim rolul ce juca la Carentan."

Pildele le putem înmulţi. Pe lîngă „aproximaţie", se adaoge o neştiinţă vădită a nobilei limbe în care au scris confraţii domnului A. Mindru, numiţii Corneille şi Racine.

M. Sd.

***

Onisifor Ghibu. *Ziaristica bisericească la Romîni.* Studiu istoric. Sibiu, 1910.

Această conştiincioasă lucrare urmăreşte cu multă stăruinţă şi minuţiozitate activitatea ziaristică, desfăşurată de biserica romînă de pretutindeni, vreme de şaptezeci de ani. Prima revistă bisericească a fost „Vestitorul", înfiinţat în Buzău la 1839 de Dionisie Romano, pe atunci profesor şi ierodiacon, mai tîrziu traducător al lui Lammenais şi episcop. Ea n'a durat decît doi ani şi a dispărut, din cauza indolenţei şi ignoranţei clerului nostru, care odinioară caşi acum a înţeles prea puţin rostul unor asemenea publicaţii. La 1853, marele Şaguna a înfiinţat la Sibiu „Telegraful Romîn". Primii săi redactori au fost Aron Florian, apoi doctorul Pavel Vasici. Această foae apare şi azi şi ea a jucat un rol foarte important nu numai în viaţa religioasă, dar şi în viaţa politică şi acea culturală a Ardealului. In a doua jumătate a secolului trecut şi începutul acestui secol, revistele şi ziarele bisericeşti din Ardeal şi din Regat au fost destul de numeroase. Unele s'au ocupat mai mult de organizarea bisericii sub diferitele ei raporturi, altele cu studiul teologiei, istoriei şi învăţămîntului religios. Autorul vorbeşte cu multe amănunte despre fiecare din ele, scoţînd la lumină un material preţios pentru istoria bisericească. Dacă aruncăm o privire generală asupra celor din Regat, observăm că cele mai multe au avut o durată efemeră şi că, afară de puţine şi onorabile excepţii, polemicele lor n'au fost lipsite de personalităţi. Asupra spiritului public, influenţa lor a fost cu totul neînsemnată, în sînul clerului chiar ele n'au găsit totdeauna un mare număr de cetitori şi au contribuit prea puţin la pacea şi progresul vieţii religioase. Autorul recunoaşte că ziaristica noastră bisericească a trecut pînă acum printr'o epocă de dibuiri. Problemele ce se pun însă astăzi în faţa ei sînt mult mai grele ca cele din trecut. După mărturisirea a însuşi conducătorilor săi, biserica ortodoxă romînă a rămas în urmă şi din toate punctele de vedere ea e inferioară adversarilor. „Dacă în acest timp de tranziţie biserica romînă nu va avea o presă religioasă la înnălţimea vremilor, ea va deveni pentru totdeauna o instituţie fără vlagă". Pentru toţi acei care, împreună cu autorul, identifică interesele bisericii cu acele ale vieţii naţionale, această concluzie a lucrării sale nu e, desigur, lipsită de un interes puternic şi actual.

O. B.

***

N. Iorga. *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţările noastre, după corespondenţe diplomatice străine. I. 1700—1750.* Ed. Acad. Rom., 1909, Bucureşti, Göbl, 39 pag. 50 bani.

Memoriul d-lui Iorga aduce un material necunoscut, cuprinzînd un mare număr de ştiri, privitoare la întîmplările din ţările noastre sau în legătură cu ele, din întăia jumătate a veacului al XVIII-lea. Aceste ştiri, înfăţişate în ordine cronologică, pornesc dela trimişii Saxoniei şi Olandei la Constantinopol şi aiurea. Ni se dă îndeosebi un mare număr de rapoarte olandeze, însoţite de traducerea lor.

Unele din aceste ştiri sînt privitoare la foştii noştri vecini, Polonii. Pe la începutul veacului al XVIII-lea, ei tot mai au oarecare pretenţii de suzeranitate asupra ţărilor noastre.

Dintr-un raport din 1716 se desprinde ideia ocupării Moldovei de către trupele poloneze. Peste un an, trimisul Poloniei la Adrianopol sfătueşte pe regele său să se folosească de starea de decădere a Turcilor „ca să se răzbune de jignirile aduse de aceşti barbari (Moldovenii) cinstei sale în mai multe împrejurări şi ca să ia parte la izbînzi aşa de lesnicioase. Căci Turcii nu mai au înspăimîntător decît numele, şi e de ajuns o singură campanie ca cea dinainte pentru a-i izgoni pe toţi în Asia".

Domniile în ţările noastre se urmau cu o repeziciune uimitoare. Rapoartele trimişilor străini sînt pline de ştiri privitoare la aceste schimbări şi la intrigile ce se ţesau în capitala Imperiului Otoman. Astfel se pomeneşte rînd pe rînd despre numirea şi înlocuirea diferiţilor Domni din Principate: se vor găsi însemnări deci despre Antioh, Constantin Duca, Brîncoveanu, Racoviţă, Nicolae Mavrocordat, Enachi Mavrocordat, Grigorie Ghica, Constantin Mavrocordat şi alţii.— Banii curgeau într'una la Constantinopol şi Domnii se schimbau de pe o zi pe alta. Rapoartele vorbesc cu un fel de indignare reţinută despre repezile schimbări de stăpînire din ţările noastre şi despre tîrgul care se făcea cu acest prilej. Reproducem aici o pagină interesantă pentru istoria suferinţelor şi umilirilor de tot felul, pe care au avut a le suferi aceste nenorocite ţări, în aceste vremuri de cumplit jaf şi de amară desnădejde:

„Ultima mea prea plecată scrisoare către Domniile Voastre — zice un raport olandez din 1730 — era datată 11 Octombrie trecut şi a mers pe calea Vienei. Voiam să vă dau de ştire tot aceia ce se aflase aici în luna lui Septembrie, precum că Voevodul [Nicolae Mavrocordat] sau aşa zisul Prinţ al Ţării-Romîneşti a murit acolo de ciumă. El era singurul fiu în viaţă al vestitului Mavrocordat. După multe intrigi cu privire la cîrmuirea acelui principat, la urmă a fost pus fiul său în loc, dupăce a împărţit, în taină şi pe faţă, 1.500 de pungi şi apoi, extraordinar, încă 500, ceia ce face la un loc 2.000 de pungi, ori un milion de lei. Acest Domn, care e în vrîstă numai de 22 ani, nu s'a bucurat mult de gloria lui, căci abia a căpătat ştirea numirii sale şi a şi fost mazilit; un Capugi-Başa a fost trimis să-l aducă aici unde, după toate înfăţişările, nu va fi jupuit puţin. In locul său e pus Mihai Racoviţă care, în anul 1726, a fost scos pentru a doua oară din Principatul Moldovei. La 3 ale lunii, după o negociare de cinci zile, după stăruinţa absolută a rebelilor, a fost mazilit şi Domnul Moldovei [Grigorie Ghica] şi pus în locul lui tovarăşul unui casap; ceia ce este o adevărată lovitură pentru această casă, şi pentru care lucru şi Dragomanul Porţii [Alexandru Ghica] trebue să cadă: cel puţin el va rămînea mult timp ca un trup mort, fără vre-o trecere sau curaj".

Peste puţină vreme, într'un alt raport olandez se vorbea despre mazilirea aceluiaşi Racoviţă, abia aşezat pe tron, şi despre înlocuirea lui cu Constantin Mavrocordat, care plătea alt milion de lei.

Banul putea îndulci şi mazilia. Astfel Grigorie Ghica din Moldova, înlo-

cuit cu Constantin Mavrocordat, fu primit la Constantinopol nu ca un disgrațiat, ci ca un chemat la Poartă, „spre a se sluji de el ca de un om cu multă experiență în afacerile diplomatice ale Împărăției".

Știri nouă aduce un raport din 1749, scris în italienește. Se stărue într'însul asupra împrejurărilor, în care și-a dat demisia Constantin Mavrocordat și asupra batjocuririi boerilor Craiovei de către ienicerii din Vidin.

Interesante amănunte asupra felului cum erau priviți Domnii din Principate de către demnitarii otomani ne dă un raport olandez din 1718.

Încă dela începutul anului acesta se dezbătea pacea. Între plenipotențiarii Sultanului la congresul din Passarowitz se afla și Domnul din Țara-Romînească, Enachi Mavrocordat. Raportul de mai sus scrie următoarele:

„Domnul Enache Mavrocordat, actual Prinț sau Hospodar al Țării-Romînești, sosise atunci la Niș, cu o numeroasă suită, de 600 de oameni, două tuiuri sau insignii de războiu turcești, tobe și trîmbițe, pe lîngă mulți „cai de mînă" (de călărie), ogari (Windhünde) și braques (alți cîni de vînătoare). Acest alaiu costisitor al necredinciosului (pentru a vorbi în limba trufașă a acestor de aici) a nemulțumit foarte mult pe Domnii plenipotențiari otomani, care erau slab întovărășiți în ceia ce privește alaiul și suita de slugi; ei au văzut aceasta cu gelozie, și au luat-o foarte tare în nume de rău. Și acest Domn a trebuit să caute a se scuza, dînd a înțelege că, în calitatea lui de Domn al Țării-Romînești, nu putea face mai puțin, dar recunoștea că în ambasadă e numai un dragoman al lor și nu pretinde să fie considerat ca mai mult decît atita. Cu aceasta s'au mulțumit, dar cu condiție ca partea cea mai mare a alaiului său să fie trimisă înnapoi. Ceia ce se scrie că pe acest Domn nu puțin l-a umilit și rușinat".

Din pricina acestei situații jignitoare, Mavrocordat chiar se retrase dela lucrările congresului, trimițînd în locu-i pe nepotul său.

Despre soarta nenorocitei Doamne a Brîncoveanului găsim iarăși cîteva însemnări. O slugă, care avea în păstrare trei pungulițe cu giuvaere ale Doamnei, fu arestată și dusă la Constantinopol. Doamna însăși ședea încă închisă acolo. Peste cîtăva vreme o corabie o duse în Asia, de unde abia peste doi ani se putu întoarce în țară.

Un ginere al lui Brîncoveanu, Nicolae Roseti, cerea în 1729 lui Nicolae Mavrocordat, Domnul de atunci al Țării-Romînești, să i se trimită soția, oprită de acesta în țară.

Știri iarăși nouă se găsesc într'o anexă la o scrisoare din 1724, în care se vorbește despre sosirea și primirea unui ceauș, unui trimis extraordinar, pentru a vesti Domnului moldovean Racoviță izbînda oștilor turcești asupra Perșilor, și că, prin urmare, trebuiau făcute mari serbări de bucurie. E un lucru neobișnuit acesta și în alte izvoare nu-l mai întîlnim.

Interesant e și actul prin care Racoviță este poftit la ceremonia cea mare a circumcisiunii fiilor Sultanului Ahmed III.

Alte știri se referă la Tătari. Găsim multe amănunte asupra neajunsurilor pe care le făceau populațiilor creștine, precum și asupra răscoalei acestora împotriva Hanului lor.

Moldova fu nevoită să le plătească chiar un tribut de 12 pungi pe fiecare an. Lămuriri foarte interesante asupra acestui *balgi-bașlîc* ne dă o scrisoare polonă din 1721:

„Originea acestui tribut vine de acolo că oardele tătare supărîndu-se pe un Prinț din Valahia, acesta fu amenințat cu trimiterea a cîtorva mii de Tătari pentru jăfuirea și pustiirea Iașului; Prințul Valahiei voind să prevină aceasta, trimise Hanului mai multe bu-

toae cu miere, un cal cu șea și frîu, o căruță cu patru cai și cîteva sute de galbeni, rugîndu-l să-și întoarcă gîndul. De atunci s'a făcut un obiceiu, și, în locul acestor daruri, Prințul Valahiei trebue să plătească Hanului, ca tribut anual, douăsprezece pungi cu bani".

Peste cîțiva ani se pomenește chiar de o sirea unei solii tătărești pentru încăsarea *balgi-bașlîcului*. Nicolae Mavrocordat, spre a se despăgubi de aceasta și de altele, scoase un văcărit peste măsură de neomenos, „a cărui pomenire, zice d. Iorga, nu se află, firește, în cronica de proslăvire a lui Radu Popescu".

Aceasta aduse sărăcia și jalea în toată țara, iar treisprezece sate pribegiră peste hotare.

C. A.

***

Prof. Ughetti. *Medici și Clienți.* Traducere de Dr. H. Kaufmann. Piatra-Neamț, 1910. 3 lei.

Iată o carte care cu greu va putea fi categorizată. În tot cazul, e mai potrivit a o apropia de genul numit „Essai". Autorul își exprimă părerile într'o formă literară aleasă, și-și face intrarea cu o anecdotă hazlie care ilustrează minunat de bine gluma banală asupra medicului etern... asasin, —și-și închee lucrarea cu o duioasă și discretă închinare în amintirea unui iubit profesor. În drumul acesta lung și întortochiat, autorul ne conduce cînd prin căile largi ale medicinei savante, cînd prin potecile neumblate, spinoase și cunoscute numai specialistului, — căci numai acestuia îi e dat să cunoască și să trăiască, de multe ori fără voe, în mizeriile inevitabile ale branșei. Și ceia ce te încîntă este claritatea și siguranța ce o păstrează autorul, pe toate aceste căi, în vederile și observațiile sale! Căci avem de-aface cu un observator, — și ce sentimente înnălțătoare vibrează pe alocurea, cu o impunătoare stăpînire de artist, în aceste observații ale unui om de știință, în deplina accepțiune a cuvîntului!...

Într'un prim articol sînt expuse, aproape cu metodă, diversele feluri greșite ale publicului de a privi medicul și medicina. Acest chip greșit de a vedea îl întîlnim însă nu numai în vulg, ci și în pătura zisă cultă, și se datorește unei superficialități în judecată, care se acomodează de minune cu o totală lipsă de pregătire în materie. Cu toate acestea, toți fac pe doctorul, toți sau majoritatea rîd de doctorii adevărați și au de multe ori mai multă încredere în nechemații, care se dau drept medici, sau în remedii cu reclame senzaționale.

Medicina însă fiind foarte vastă, nici chiar medicii în ordine nu sînt în stare să o cuprindă toată și să o stăpînească cu siguranță în toate domeniile ei,—dar încă doctorii improvizați! Și fiindcă medicina e vastă și nu încă de tot stabilită pe baze științifice, mai este destul loc pentru ipoteze. De aici, în decursul vremurilor și în vremuri chiar foarte apropiate de noi, o serie de practice medicale *empirice*, avînd ca justificare valoarea ce se acorda și se acordă încă diverselor remedii, considerate ca panacee.

Ca toate manifestările sociale, și medicina va fi deformată, fie din cauza împrejurărilor în care e practicată, fie de acei care o practică, și autorul ne expune într'o serie de alte capitole felul cum toți factorii sociali determină înfăptuirea polimorfă a practicei medicale.

Iată vederile sale, cam discutabile, asupra femeei medic. Sînt cam lombroziene, cum singur spune cu duh, aceste păreri, dar sînt documentate și bazate pe observațiuni personale cu îngrijire culese; iată apoi mizeriile pe care le îndură medicul de țară și dela împrejurările naturale și dela consăte-

nii săi. Il innalţă totuşi pe acesta la rangul de apostol, prin influenţa mare ce e chemat să aibă asupra mediului in care trăeşte.

Altfel cu medicul de oraş, care trăeşte in parte sau excluziv din clientelă. Toate speciile de caricaturi ce se pot prezenta in clientelă, toate speciile rizibile de medici se prindează innaintea cetitorului, şi toate in legătură cu fel de fel de amintiri şi anecdote cu multă alegere intercalate in textul plin de miez ştiinţifico-filozofic.

Cu un lux de observaţii judicioase, stabileşte că adevărata experienţă medicală nu o are acela care a văzut perindindu-se înnaintea lui multe cazuri de boală neserios cercetate,—ci fie chiar şi puţine, dar bine şi cu ingrijire urmărite; bătrineţa nu implică neapărat şi experienţa, şi un medic tînăr poate, astăzi mai ales, să aibă mai multă experienţă decît un bătrin superficial şi captivat de clişee.

Consulturile medicale sint iarăşi fixate în cadrul pe care-l merită, şi tot aşa şi consultanţii care, prin forţa lucrurilor, sint preocupaţi de chestii cu total străine de boala ce sint chemaţi a lămuri şi invinge.

Cu mult humor sint apoi notate toate meschinăriile posibile, la care se dedau o categorie de clienţi pentru a frustra pe doctor de onorarul datorit, precum şi diversele şarlătănii la care se dedau unii medici pentru a frustra pe pacientul care se dă pe mina lui. Conducindu-ne prin aceste chestii, autorul ştie să îndulcească cu zimbetul său permanent cruzimele ce le distribue intr'o parte şi în cealaltă.

In capitolul ultim: *Artişti şi Literaţi*, e ilustrată prin exemple glorioase compabilitatea între studiul şi practicarea medicinei cu diverse manifestări de virtuozitate, fie în artă, fie în literatură, fie in politică. Dintre toate pictura se impacă cel mai puţin cu medicina. Din contra, muzica şi în special literatura merg mai bine alăturea cu ea. Exemple sint: Charcot, Cusco, Richet, Labor, etc... Ca scriitori mari şi mari medici mai inregistrează pe Littré, Feuchtersleben, Mantegazza, Mosso, Lombrozo... etc. Alţii cultivă genul mai uşor al schiţelor uşoare, al articolelor de gazete, etc... Medici mari şi in acelaşi timp mari artişti nu pot fi insă decit aceia care nu sint victimile practicei nevoiaşe şi istovitoare de toate zilele.

Medic de valoare, om de talent, filozof umanist, profesorul Ughetti face elogiul umanismului la medici, dezvoltarea lor multilaterală constituind o necesitate pentru rolul lor social, mai ales cind au a-şi petrece viaţa la ţară. In cazul acesta vor trebui mai ales să fie înzestraţi cu temperamente vii şi cu caractere robuste. Pentru a se distinge cineva şi in medicină şi in beletristică, trebue în general să se dezvolte intr'un mediu prielnic, unde grijile vieţii de toate zilele nu intunecă elanurile şi dispoziţiile naturale. Dar pentru a fi un bun medic, fără altă pretenţie, trebue să fii şi un muncitor robust, inteligent şi cumpănit. Deaceia, după părerea autorului, nu-i o simplă coincidenţă faptul că procentul mai mare al numărului medicilor il dă populaţia de ţară. De aici vin de obicei oamenii sănătoşi la trup şi la minte, sobri în nevoi, muncitori harnici şi statornici, care ne dau pe de-oparte pe medicul de ţară pregătit a suporta diferitele greutăţi ale vieţii de ţară, şi pe de altă parte ne dau şi pe marii muncitori în ale medicinei şi chirurgiei, care sint o glorie pentru ştiinţă în general şi pentru ţările lor in special. Forţele de înnaintare ale medicinei vin din masele profunde ale poporului.

Dr. L.

* * *

Henri Charriaut. *La Belgique moderne. Terre d'expérience.* Un vol. 390 p. Paris, Flammarion, 1910.

Volumul d-lui Charriaut, un studiu complect din punct de vedere politic şi economic al Belgiei contemporane, este o complectare fericită a cărţii lui Pirenne asupra democraţiilor medievale din Ţările de jos, apărută in aceiaşi bibliotecă.

Atenţia noastră este cu putere atrasă asupra acestei ţări, care, mai mică decit jumătatea Rominiei, cu acelaşi număr de locuitori, are un comerţ de peste 6 miliarde, o industrie bogată, şi care, „prin viaţa sa concentrată, cu o indoită forţă, internă şi de expanziune, prin activitatea sa înceată în aparenţă, dar fecundă pentrucă e continuă, prin curajul său încăpăţinat, prin sănătatea sa robustă şi prin bunul său simţ",—s'a aşezat la avant-gardă în mersul ideilor sociale. Belgia modernă justifică titlul suggestiv, sub care ne-o prezintă autorul, „ţară de experinţă", laborator social, unde toate doctrinele sociale, toate utopiile vin şi iau contact cu realitatea faptelor, se modifică şi primesc forme raţionale.

Prezintăm aici o scurtă analiză, punînd în relief citeva idei ce se degajează din bogăţia de fapte şi observaţii, asupra cărora se proectează lumina spiritului clar şi nepărtinitor al autorului.

Belgia nu este locuită de o populaţie omogenă, dar deosebirea de rasă, între Walonii, veseli, cordiali, mlădioşi şi cu aptitudini muzicale şi Flamanzii, îndărătnici, răbdători şi brutali, nu are influenţă decit asupra luptelor politice: Walonii sint democraţi şi socialişti, Flamanzii, catolici; luptele economice tind, prin comunitatea de interese, să imblinzească diferenţele de rasă.

Dealtfel mi se pare că autorul exagerează importanţa acestei deosebiri şi tendinţele separatiste ale Flamanzilor, flamingatismul; este lucru demonstrat că deosebirea de rasă n'a jucat nici un rol în formarea şi evoluţia comunelor de-a lungul întregului Ev-mediu.

Un mare respect de libertate caracterizează poporul belgian mai mult decit pe oricare altul: Belgianul este un *individualist*, filozofia sa preferată este *egotismul*, dar printr'o contradicţie ciudată are in aceiaşi vreme şi spiritul de ordine şi disciplină. Spiritul, dorul de libertate explică întreaga istorie a acestui popor, luptele comunelor contra seniorilor şi episcopilor, cind libertatea se confunda cu prilegiul, caşi luptele dintre comune şi stat; tot el explică şi formele actuale de viaţă politică, organizarea puterilor din Belgia cu o întreită înfăţişare: stat, comună şi, ca tranziţie, provincia, adică interes general, local şi regional.—Descentralizarea şi municipalismul aici nu este o doctrină, ci un fapt. Acest spirit de libertate, ce implică toleranţă pentru ideile şi credinţele altuia, dă un cu totul alt aspect luptelor politice de aici, inlăturind sectarismul şi constringerea morală a opiniei publice; Charriaut citează numeroase exemple. Este chiar un exces de libertism, păgubitor, care a oprit, de exemplu, pe liberali să monopolizeze învăţămintul primar şi a făcut ca să rămină pe an cel puţin 150,000 de copii lipsiţi de binefacerile învăţăturii.

O altă latură remarcabilă a vieţii poporului belgian este mişcarea centrifugă, o îndepărtare de tot ce este „juste-milieu", ce nu pare a corespunde cumpătatului caracter belg, fapt pe care autorul îl constată fără a-i da o explicare.

Această mişcare centrifugă, în politică, îndreaptă masele spre partidele extreme, catolici şi socialişti, slăbind cu total pe liberali; iar în materie socială şi economică tinde să desfiinţeze clasele mijlocii şi proprietatea mijlocie. In adevăr, comerţul mijlociu şi mic este ameninţat să fie zdrobit pe de-oparte de magaziile uriaşe ce acopăr ţara cu sutele lor de sucursale, şi pe de altă parte de cooperative, ce tind să stabilească un regim nou economic, bazat pe solidaritatea intereselor şi ajutorul reciproc.

In ce privește industria, statistica arată că „mica industrie descrește, cea de mijloc deasemenea, marea industrie descrește, iar industria foarte mare crește“.

Aceiași tendință în agricultură: numărul marilor și micilor proprietăți cresc, cele mijlocii scad. Pentru salvarea economică a claselor de mijloc s'a găsit soluția în corporația veche din timpul comunelor, și în organizarea corporativă, care să le înlesnească creditul ce le lipsește acum; iar scaparea micii proprietăți se datorește intrării lumii rurale în sindicalism și dezvoltării extraordinare a cooperației sub cele mai diverse forme.

Evoluția economică ale cărei cauze nu trebue căutate numai în Belgia, a exercitat o puternică influență asupra partidelor politice de acolo. Astfel, liberalii, menținîndu-se în principiul neintervenționismului, văd pe fiecare zi redusă însemnătatea lor, pe cînd clericalii și socialiștii, înțelegînd că nu se pot imobiliza în principiile rigide ale doctrinelor, progresează în dauna celor dintăi. Catolicii și neo-catolicii, pentru a paraliza progresul socialismului, „caută să concilieze individualismul și solidarismul prin o muncă legislativă de apropiere“ și au înzestrat Belgia cu un sistem aproape complect de legi sociale de organizare și protecție a muncii: au făcut pensiuni pentru bătrîni, legi pentru locuinți, asigurări pentru lucrători, și admit contractul colectiv de muncă.

Socialismul, care acolo își are leagănul de origină, s'a modificat, ca în toate părțile dealtfel, a devenit moderat și reformist, condamnînd acțiunea directă și sabotajul, neadmițînd grevele decît în cazuri extreme; înțelegînd să rămînă pe terenul datelor științifice, proprietatea individuală nu-l mai sperie și caută o înțelegere între capital și muncă. Caracterul poporului belgian, „un aliaj de individualism egotist și de concentratism“, precum și intrarea socialiștilor în mișcarea cooperativă, au fost cauzele acestei „cumințiri“ a socialismului. Cooperația, care a luat proporții imense și în care socialiștii văd realizarea embrionară a socialismului, l-a comercializat și a dezvoltat în adepții săi spiritul capitalist cu toate consecințele lui.

Sfîrșitul studiului cuprinde considerații asupra spiritului mercantil belgian, date asupra vieții lucrătorului și asupra puterii de producție a Belgiei.

M. J.

***

Remy de Gourmont. *Promenades philosophiques*. Troisième série. Paris, Mercure de France.

Remy de Gourmont e desigur una din personalitățile cele mai seducătoare al timpului nostru. Spirit bogat și multilateral, liber de prejudecăți, în variatele sale excursii filozofice și literare, el impresionează la fiecare pas prin cunoștințele sale științifice și prin erudiția lui vastă, uimește prin fineța și pătrunderea superioară a observațiilor, neliniștește și tulbură uneori prin ironia lui distrugătoare, alteori prin avîntul cugetării sale îndrăznețe, subtile, iubitoare de paradox. Și acest filozof al științelor, acest cercetător al spiritului, de o neobosită curiozitate, din familia intelectuală a unui Montaigne, Sainte-Beuve și Renan, își exprimă întotdeauna în chip luminos gîndirea și stilul său de o rară eleganță e bogat în imagini poetice.

Găsim în acest volum analize și excursii în domeniile diferite ale istoriei științelor, filozofiei biologice, religiei, sociologiei și psihologiei. Cu aceiaș competență cu care polemizează cu Le Dantec asupra teoriei mutațiilor, sau caracterizează opera lui Giard și genial lui Lamarck, Remy de Gourmont discută cu Reinach asupra originii religiilor, studiază cu Bouglé rolul castelor în India, descrie paradisul laic al

lui Fourrier și schițează minunatul portret al esteticianului și socialistului Ruskin. Cuceririle recente ale psihologiei le urmărește mai ales cu un interes pasionat și studiile sale scurte asupra artei de a vedea, a pasiunii jocului, a iubirii, durerii, plăcerii, sînt pline de observații ingenioase. Dar mai interesante decît aceste încercări filozofice și științifice sînt acele scurte cugetări și reverii, acei „pași pe nisip“ ce închee volumul. Aici sînt condensate părerile cugetătorului asupra vieții și în ele trăește mai ales spiritul și personalitatea sa. Cași Nietzsche, pentru care-și exprimă adesea adînca lui admirație, Remy de Gourmont e un adversar neîmpăcat al creștinismului, acest monstruos atentat împotriva vieții. „Voilà bientôt deux milliers d'années que le christianisme, jouant avec impudence sur le sens des mots, dit: La vie est la mort, la mort est la vie. Il est temps de consulter le dictionnaire“. Pentru fericirea oamenilor însă creștinismul a avut prea puțină putere asupra realității și catolicismul a păstrat, în cea mai mare parte neatinsă, frumuseța păgînă. Dar prin credința sa în viața viitoare, creștinismul a corupt spiritul mai mult decît viața și a lăsat o urmă neștearsă în toate sistemele metafizice dogmatice și raționaliste, urmă care trăește în lucrul în sine, în absolutul, în incognoscibilul lor. „Quand on voudra définir la philosophie du XIX siècle, on s'apercevra qu'il n'a fait que de la théologie“. Cu o logică neîndurătoare, Remy de Gourmont descopere și denunță fanatizmul de orice natură și în toate manifestările lui. Convingerile puternice sînt, după dînsul, o boală a spiritului, omul trebue să aibă totdeauna un fond solid de scepticizm, să știe a face față succesiv metamorfozelor vieții. Toată simpatia lui e îndreptată spre păginizmul antic și spre filozofia senzualistă și epicuriană a secolului al XVIII-lea. Să căutăm a imita pe reprezentanții acelor epoci, să acceptăm cu vitejie moartea visurilor noastre de mii de ani, să avem cultul vieții depline, să înțelegem că fericirea poate fi realizată numai aici pe pămînt, în cursul scurtei noastre existenți, în mobilitatea eternă a clipelor sale. Aceste idei revin deseori sub condeiul lui Remy de Gourmont și el le exprimă uneori cu un avînt liric care-ți aduce aminte de imnurile de înaltă poezie naturalistă ale unui Nietzsche. Dar cugetătorul francez are mai puțin entuziasm, și peste rîndurile sale simți plutind o undă de discretă melancolie.

„Ainsi je rêve, en ces derniers jours de décembre, à la vie qui n'est rien, puisqu'elle meurt sans cesse, et qui est tout, puisqu'elle renaît sans cesse. C'est la goutte d'eau qui s'écoule en même temps qu'elle tombe, mais qu'une autre goutte suit et presse dans sa chute. Nous sommes cela, rien que cela, des gouttes qui se forment, tombent, s'écoulent; et en de si brèves secondes, nous avons cependant le temps de créer un monde et de le vivre. C'est la noblesse et le mystère de la vie humaine, qu'elle soit si peu de chose et aussi qu'elle soit capable de si grandes choses, car la plus humble est encore très importante, elle est l'un des atomes sans quoi la masse n'aurait ni son poids, ni sa forme. Elle a son rôle dans un mouvement universel; elle est un des éléments de son équilibre et de sa périodicité“. „L'éternité, dont on leurre encore les simples, n'est pas située au-delà de la vie, mais dans la vie même, et partagée entre tous les hommes, entre tous les êtres. Nous n'en détenons chacun qu'un tout petit morceau, mais si précieux qu'il suffit à enrichir les plus pauvres. Mordons avec confiance à ce pain blanc ou noir, et quand la chute des jours semble se précipiter, songeons que les crépuscules sont aussi des aurores“. Anatole France vorbește

intr'un loc de acei care cunosc orgiile tăcute ale gîndirii. Remy de Gourmont poate fi numărat printre aceștia.

O. B.

***

Dr. Albert Mathieu, Dr. Gillet, etc. *Médicine et Pédagogie.* Paris, 1910, Félix Alcan, prix 6 fr.

„Liga franceză de higienă școlară", fundată în 1902 de un grup de medici și profesori, sub conducerea doctorului Albert Mathieu, a fost cea dintăi în Franța care și-a pus în mod serios problema rolului pe care doctorul și în special higienistul trebue să-l aibă în educație. Membrii ligei, convinși de însemnătatea și întinderea acestui rol, au căutat să atragă atenția părinților pe de-o parte, profesorilor de toate gradele și autorităților școlare pe de altă parte, asupra acestei mari probleme.

In acest scop, pe lîngă buletinul societății, intitulat „*L'Hygiène scolaire*", în care tipăreau studii și cercetări în domeniul „*pedagogiei fiziologice*" (cum numesc ei această disciplină), membrii ligei au căutat să organizeze și conferențe publice, în care să răspîndească ideile lor.

Aceste conferințe au fost ținute, începînd din 1908, la școala „des Hautes Etudes", autorii fiind siguri că vor găsi acolo un teren fecund în care ideile lor să prindă și să rodească; și au fost urmate cele mai multe din ele de discuțiuni publice, care tindeau să lămurească mai bine și să precizeze ideile conferențiarilor și să găsească mijloacele cele mai potrivite pentru punerea lor în practică.

O parte din aceste conferințe și discuțiuni, adunate de Dr. Louis Bougier, alcătuesc volumul de față.

Problemele care se pun în aceste conferințe sînt foarte însemnate și arată în genere ce mare rol trebue să aibă medicul în educație.

Astfel nu va nega nimeni că *medicul în internate* trebue să fie nu numai un doctor curant, să nu-și mărginească rolul în infirmerie, ci, după cum foarte bine arată în conferența sa Dr. H. Méry, să fie un higienist însărcinat cu supravegherea sănătăței fizice a copiilor și adesea un adevărat părinte, căruia copiii să-i poată încredința în cea mai mare siguranță micile lor suferințe, și la care să poată găsi sfat și un ajutor.

De un mare interes este problema pe care o pune Dr. Graujux în conferența sa „*profilaxia nesociabilității prin selecția școlară*", în care arată că cea mai mare parte din vagabonzii, declasații, apașii, etc., care umplu străzile marelor orașe și alimentează în Franța batalioanele de infanterie ușoară ce se trimit în Africa, nu ar fi ajuns în starea în care se găsesc, dacă la vrîsta de școală s'ar fi studiat de către medici condițiile vieții lor materiale și sufletești și li s'ar fi dat îngrijirile și educația de care aveau nevoe.

Nu mai puțin edificatoare pentru rolul mare pe care medicul trebue să-l aibă în educație sînt conferințele doctorilor: Mathieu despre „*educația sexuală a băeților*", Malapert despre „*morala sexuală în școală*", Butte despre „*profilaxia boalelor venerice în școală*", și Régnier despre „*lămurirea chestiunilor de fiziologie sexuală*". In aceste probleme extrem de delicate și de importante pentru viitorul neamului, medicul singur e acel care poate aduce cele mai mari servicii tinerelor generații, nu numai prin ajutorul pe care-l dă celor atinși de boale, dar—mai ales—prin educația pe care trebue să le-o facă tinerilor spre a-i feri de urmările dezastroase ale rătăcirilor și greșelilor în această privință. Numai medicul, prin rolul lui de om de știință și prin situația lui aproape de confesor, poate avea și autoritatea și gravitatea trebuitoare pentru a lumina mințile copiilor asupra acestor chestiuni, fără

a le ațîța imaginația și a le deștepta porniri pernicioase.

In sfîrșit, probleme ca acele tratate de Dr. Dufestel în conferința sa intitulată „*condițiile unei bune dezvoltări fizice*", de Dr. Guinon în conferența sa asupra „*boalelor creșterii*", și altele, ne arată lămurit că educația copiilor nu se poate face în bune condițiuni fără supravegherea constantă a medicului, care trebue să controleze și să urmărească pas cu pas viața de toate zilele și dezvoltarea trupească și sufletească a lor.

Și acesta-i scopul urmărit de conferențiari, membri ai Ligei franceze de higienă.

Conferențele din acest volum, unele scrise de autori, altele publicate după notele luate de unii dintre auditori, sînt scrise pentru înțelegerea oricui, așa că se pot ceti cu folos de oricine, —mai ales la noi, unde sîntem așa de departe de preocupări de acest fel.

*

Amédée Boyer. *La Littérature et les Arts contemporains.* Paris, Albert Méricant. 3.50.

Adunînd în acest volum răspunsurile ce le-a căpătat dela „diriguitorii gîndirii contemporane", cu prilejul anchetei literare pe care nu de mult a făcut-o pentru ziarul „Écho de Paris",—Amédée Boyer ne-a dat o carte foarte interesantă.

Ce poate fi mai interesant, în adevăr, decît părerile unui Jules Lemaître, Georges Clemenceau, Maurice Barrès, Emile Faguet, etc., în chestiuni literare?

Chiar cînd aceste păreri nu sînt documentate, ci sînt numai aruncate în cîteva afirmații dintr'o scurtă convorbire, ori în cîteva rînduri de scrisoare, ele rămîn totuși foarte interesante, deși nu tot așa de instructive.

In schimb, cartea în totul e foarte instructivă. Nimic nu poate reda mai bine diversitatea mare de păreri ce există în lumea intelectualilor asupra uneia și aceleiași chestiuni, nimic nu poate scoate mai bine în relief decît această carte rolul covîrșitor pe care temperamentul, tendințele politico-sociale, credințele și inclinațiile personale, simpatiile și antipatiile, interesele egoiste chiar, îl au în formarea opiniunilor....

Din acest punct de vedere, dacă volumul de față te învață să fii mai tolerant cu părerile altora, să judeci cu mai mare libertate de spirit, cu mai multă comprehensiune,—nu e mai puțin adevărat că îți sădește în suflet un sentiment de adîncă descurajare... Dacă fiecare din cei ce și-au dat părerea crede că *el* a spus adevărul—și evident că o crede!...—ce este atunci adevărul? unde poți găsi adevărul,—cînd, pentru fiecare, *adevărul* e altăceva?...

Este literatura și arta franceză în decadență din cauza lipsei de ideal și a materialismului vieții moderne? întreabă Boyer pe cei mai de samă literați ai Franței.

Și cele mai extreme și mai contradictorii păreri sînt răspunsul: decadență colosală pentru unii, foarte îmbucurătoare reînviere pentru alții.

Un lucru recunosc toți: incoherență, lipsă de unitate și de direcție la generația cea mai nouă de scriitori.

Dar și aceasta pentru unii e un rău, e lipsă de ideal, egoism, mercantilism, iar pentru alții e un bine, e semn de vitalitate, e frămîntarea, lupta pentru a găsi formele ideale, îndrumarea sănătoasă...

Apoi, ca să dăm cîteva exemple mai concrete, în timp ce Barrès vede că se ridică o generație de tineri plini de vigoare și de talent, pecînd generația lui e slabă, Doumic din contra vede mari pe cei de azi și nu vede ridicîndu-se nimic în generația tînără. Iar dacă ai întreba care-i *cel mai mare poet* al Franței de azi, Juliette Adam ți-ar spune că singurul interesant e *Jean Richepin*, pe cînd Maurice le

Blond l-ar recunoaşte pe *Emile Verhaeren*, iar Lucien Descaves ar vota pentru Contesa *de Noailles*... Insfirşit, in chestii mai generale, Émile Fabre crede că literatura e in decadenţă, din cauză că arta nu se impacă cu democraţia, pecind Emile Faguet crede că a spune că arta nu se impacă cu democraţia, e „o inepţie...“

Dar să ne mărginim la aceste citeva exemple de păreri contradictorii. La urma urmei, nici nu trebue să ne alarmăm prea mult, ele fiind emise de artişti, deci de oameni fatal subiectivi in judecare şi in aprecieri.

Dar in definitiv ce răspund intervievaţii asupra stării literaturii şi artei de azi şi asupra viitorului lor?

Unii nu răspund nimic: *Jules Lemaître* „o scaldă“ cum s'ar zice cam trivial pe romineşte; *Clemenceau* refuză pur şi simplu să acorde interviewul; *Paul Hervieu* spune că a mai răspuns la o astfel de anchetă şi găseşte că ar fi bine ca anchetele acestea să vie măcar cum vine cometa Halley, la 76 de ani; *Ernest Daudet* e prea ocupat; *J. H. Rosny* crede că azi scriu prea mulţi, iar *Edmond Haraucourt* spune că toate epocile au fost găsite rele de contemporani.

Dar ceilalţi răspund.

Cîţiva văd literatura şi arta in decadenţă: *Juliette Adam* din cauza lipsei spiritului religios, *Alfred Capus* din pricină că se scrie pentru ciştig bănesc, aşa că dacă se urmează tot astfel in curind nu vom mai avea artişti, ci „funcţionari ai literaturii“, etc.

Unii din contra văd o reinviere: *Maurice Barrès* vede la cei tineri pasiune, energie, vigoare, gust; *Maurice Donnay* găseşte că apar talente reale intre cei tineri, iar faptul că nu există acum şcoli literare e un semn că şcolile literare trebue să dispară, după cum ne arată şi istoria literaturii: clasicismul a trăit 2 secole, romantismul ½ de secol, naturalismul 15 ani, iar simbolismul şi naturismul cite 7 ani; tot aşa *Faguet* vede apărind talente puternice, care nu se grupează in şcoli tocmai pentrucă sint forţe, individualităţi; deasemeni *Léon Hennique* şi *Lucien Descaves* sint plini de speranţe pentru literatură şi artă.

Dar cei mai mulţi recunosc că literatura şi artele trec prin o criză, pe care o atribue la fel de fel de cauze: mercantilism, lipsă de entuziasm, indreptarea minţilor alese către ştiinţă, lipsă de ideal, triumful reclamagiilor, considerarea literaturii ca o carieră, nu ca un apostolat, şi altele.

Aşa că, in general, din ancheta lui Boyer rezultă că literatura şi arta franceză e pe drumul cel bun şi că, chiar dacă pentru moment o oarecare nedumerire, viitorul se arată in cea mai favorabilă lumină.

Asta-i cel puţin părerea celor mai mulţi şi mai autorizaţi.

M. C.

***

Enrique Larreta. *La gloire de Don Ramire*, roman tradus din limba spaniolă de *Remy de Gourmont*, Paris, Mercure de France, 1910. 3.50. fr.

O lucrare de imaginaţie de o valoare excepţională, ce a stirnit mare interes in lumea literară.

Romanul istoric e un gen literar foarte ingrat şi acei care au reuşit in el se pot număra pe degete. E foarte greu de a reda cu exactitate *culoarea* timpului, intimitatea unei epoci indepărtate, cu moravurile, evenimentele, ideile şi mai ales *sufletele* lumii din acea vreme. Flaubert, după o muncă titanică, Sinkiewicz, in *Quo Vadis* şi trilogia sa războinică, Pierre Louys, in *Aphrodite*, sint dintre acei foarte puţini care au reuşit a da cetitorului iluzia epocii descrise. Această iluzie o avem şi 'n urmărirea diferitelor intimplări ce alcătuesc istoria vieţii lui Don Ramiro. Enrique Larreta e originar din Argentina. Strămoşii săi au emigrat din Spania, ducind cu dinşii ideile şi caracterele din vremea marilor cuceriri spaniole, idei şi caractere ce au evoluat apoi, in mediuri străine, pe căi cu totul deosebite de cele pe care au mers Spaniolii rămaşi in patria mumă, fără insă a rupe, nici chiar in timpul luptelor pentru neatirnare, legăturile intelectuale dintre noua şi vechea Spanie. Acestui fapt i se datoreşte măestria şi exactitatea cu care, cu toată mentalitatea deosebită a autorului, el ne infăţişează intreaga epocă a lui Filip al II-lea, in toate manifestările vieţii tuturor straturilor societăţii spaniole de atunci: fanatismul religios, creştin şi musulman; gustul aventurilor, al imbogăţirilor miraculoase şi a cuceririlor trans-oceanice, ce impingeau pe „caballeros“ spre ţărmurile americane; mindria nobilimii, ambiţia feţelor bisericeşti, cruzimile Inchiziţiei, patimile puternice ce frămintau toate sufletele; acea aspiraţie către sfinţenie sau glorie şi toată gravitatea şi severitatea caracteristică creştinismului spaniol şi puritan. Ca fond al tabloului: conveţuirea duşmănoasă a două rase, a două lumi deosebite pe acelaşi pămint, stropit cu singele amindurora, Spanioli şi Mauri. Cu timpul insă aceste două rase s-au amestecat. Astăzi incă tipul maur se observă cu uşurinţă in sudul Spaniei. In caracterul populaţiei au rămas virtuţile proprii Arabilor: bravura indărătnică, sentimentul onoarei, credinţa fanatică, dacă nu in Allah şi Mahomet, in Isus şi Maica Domnului. Chiar pentru a putea duce lupta lungă şi crincenă a dezrobirii, autohtonii au fost nevoiţi a se pătrunde de calităţile superioare ale năvălitorilor. Dominaţia Califilor in Spania a durat vr'o 600 de ani şi Arabii intemeiaseră acolo o civilizaţie intreagă. proprie, sarazină. Aceasta ne explică perzistenţa şi vitalitatea elementului maur incă pe la sfirşitul sec. al XVI-lea. Convertirea Arabilor la creştinism de către călugării aragonezi, făcută sub imperiul groazei de Inchiziţie, era numai aparentă şi ei continuau a vieţui cu obiceiurile şi credinţele lor, alături de foştii lor supuşi, incepind insă a se incrucişa. Această opoziţie intre două popoare, două rase, două lumi; perzistenţa sufletului maur intr'un „metis“ convins de puritatea singelui său castilian,—e subiectul romanului.

Acţiunea se petrece pe rind in Avila, cetatea Sfinţilor, unul din cele mai caracteristice oraşe spaniole de atunci, cu populaţia ei jumătate spaniolă, jumătate arabă, trăind in cartiere deosebite, fiecare cu obiceiurile ei, neamestecindu-se decit din imprejurări cu totul extraordinare; in Avila cu nesfirşitele biserici şi minăstiri, c'o armată intreagă de clerici, cu vechile palate senioriale reci şi intunecate caşi stăpinii lor, cu imprejurimile sale muntoase, uscate, arse de soare şi de vint, in peisajul plin de linişte, de gravitate şi de tristeţă; in Toledo, fosta capitală a lui Carol Quintul, ce mai păstra incă multe rămăşiţi ale vechei sale splendori; oraşul sfintei Inchiziţii şi a *auto-da-fé*-elor, cetatea ispăşirii şi a pocăinţii, cu populaţia ei fanatică, pătimaşă, doritoare de priveliştea chinurilor celor condemnaţi, cu moscheele ei sfinţite in biserici, in care nenumăraţi preoţi şi călugări cintau, cu infăcărate şi neincetate rugăciuni şi cintări s'alunge urmele vechilor rituri musulmane; cu minaretele minunate ce-şi pling ruşinea de a fi răsunat de glasul muezzinilor, in sunetele clopotelor catolice.

Don Ramiro poartă in el două suflete deosebite şi duşmane, in luptă veşnică, cind unul, cind altul invingător: sufletul mamei sale, Dona Guiomar, fiica unui intreg şir de străluciţi strămoşi spanioli, ce-şi ispăşeşte in rugăciuni şi chinuri păcatul ei de-o clipă cu un necredincios; sufletul tatălui său, rătăcitorul fiu al gloriosului Aben-Djahvar, viteazul şef arab, in răzbu-

narea morții căruia fiul său seduce pe mîndra castiliană. Această dualitate e simbolizată oarecum în aplecarea lui Ramiro cînd către ușuratica Beatrice, trădătoarea fiică a lui Don Alonso Serrano, cînd către sarazina Aișa, iubitoare și credincioasă pînă la moarte. Din lupta continuă între tendința de a îmbrățișa tagma călugărească, spre care e împins de educația sa și de sforțările desperate ale mamei sale, și între acea de-a trăi în lume și a se bucura de toate bunurile pămîntești ce sîngele său pe jumătate păgîn i le sugerează, sufletul spaniol, mai potrivit timpului său, ese învingător și această victorie e simbolizată în scena, admirabil descrisă, a unui *auto-da-fé* în Toledo, în care vedem pe Ramiro azistînd, c'o mare tărie de suflet, la arderea pe rug a frumoasei Aișa. Sfîrșitul romanului e în Peru, unde Ramiro, înspăimîntat de revelația originii sale, se duce spre a-și croi o viață nouă, pe care o sfîrșește, victorie finală a eredității spaniole, sub mantia călugărească. Gloria lui Don Ramiro e de a fi visat și urmărit toată viața sa: gloria, cînd cea religioasă a apostolatului, cînd acea a marilor fapte lumești; la atingerea acestui ideal n'a ajuns decît la moartea sa, cînd o sfîntă, sfînta Rosa din Lima, îi plînge pe sicriul ce-l acopere cu florile destinate icoanei Maicei Domnului.

*

R. Dmowski. *La question polonaise*, trad. de V. Gasztowtt, cu o prefață de Anatole Leroy-Beaulieu, Paris, Arm. Colin. 3.50 fr.

D. R. Dmowski e *leader*-ul grupului polonez în Duma Imperiului și unul din cei mai de seamă fii ai Poloniei contemporane; ca atare, e mai în măsură ca oricine pentru a ne da lămuririle cele mai exacte și mai complecte asupra chestiunii poloneze sub toate aspectele cu care se prezintă în timpurile noastre.

Scopul autorului e de a atrage luarea aminte a lumii civilizate asupra însemnătății acestei chestiuni, dela rezolvirea căreia într'un senz sau în altul—ori dela nerezolvirea căreia—atîrnă în gradul cel mai înnalt menținerea acelui echilibru de puteri ce a fost, în tot secolul trecut, dupăcum este și acum, ținta tuturor sforțărilor diplomaților.

Autorul ne dă mai întîiu o privire generală asupra chestiunii poloneze în trecut și asupra aspectului ei în cele trei state europene ce au sub stăpînirea lor pămînturi poloneze. Dacă, din punct de vedere național polonez, scopul sforțărilor, atît pe malul Vistulei, cît și în Posnania prusiană sau în Galiția austriacă, e acelaș: păstrarea cu orice preț a naționalității, limbii, religiei, obiceiurilor și tradițiilor strămoșești, pentru a putea ajunge odată—aceasta ca un ideal îndepărtat ce zace în adîncul fiecărui suflet polon—la reînchegarea întregii națiuni poloneze într'un stat unitar și independent; totuși această chestiune se prezintă cu deosebite înfățișări după felul cum e privită de fiecare din Puterile stăpînitoare, interesate ca această dorință latentă să n'ajungă niciodată o realitate. În Prusia, o luptă pe viață și pe moarte între guvernul ale cărui sforțări îndărătnice tind la desnaționalizarea și germanizarea locuitorilor din provinciile poloneze, Posnania, Prusia occidentală și Silesia, pentru a-și asigura astfel o graniță răsăriteană,—graniță a cărei linie și întindere actuală e *absolut* necesară Prusiei chiar pentru siguranța și hegemonia ei în Imperiul german,—și locuitorii indigeni, susținuți din ce în ce mai mult de întreaga suflare polonă, convinsă că dela rezistența lor atîrnă existența neamului întreg. În Rusia, după multe schimbări în politica guvernului față de Poloni, e tendința actuală de a înnăbuși pe toate căile redeșteptarea locuitorilor băștinași, asuprirea culturii, limbii și chiar a conștiințelor poloneze, spre marele folos al biurocrației rusești, stăpînitoarea de fapt a guvernămîntului Imperiului și care, prin autonomia cerută de deputații poloni din prima Dumă, ar fi lovită în puterea ei arbitrară și chiar în existența ei. Această tendință guvernamentală e încurajată cu tărie de Germania care are un interes extrem: pe de o parte ca chestiunea poloneză veșnic deschisă în Rusia—și chiar la frontiera ei—să fie o cauză de slăbiciune externă a Imperiului moscovit, și pe de alta ca Polonii din provinciile Bugului, Vistulei și Narewului, să nu devie, prin autonomia lor, un sprijin foarte puternic în rezistența Polonilor din Prusia, față de sforțările guvernului din Berlin pentru desnaționalizarea lor. În Austria, Polonii au ajuns a fi recunoscuți ca națiune distinctă și a avea o autonomie provincială, în limitele provinciei austriace Galiția, devenind un factor foarte însemnat în politica internă a Imperiului habsburgic. În ultimul timp însă, ca o cauză de slăbire a influenții lor, a apărut chestiunea ukraniană, redeșteptarea Rutenilor austriaci și lupta lor—în mare parte în urma instigațiilor prusiene—contra Polonilor înlăuntrul guvernămîntului provincial al Galiției, împedecînd prin aceasta pe Polonii austriaci, amenințați la dînșii acasă, de a da un sprijin puternic rezistenții celor mai greu încercați.

Din examinarea situațiunii interne a Rusiei, cunoscută autorului de minune, și a situațiunii generale europene; din tendința de expanziune a Germaniei spre răsărit, căile occidentale și coloniale fiindu-i aproape complect închise, tendință firească, provocată de înmulțirea populației și de dezvoltarea pe toate tărîmurile a noului Imperiu german, ajutată foarte mult de strînsa alianță cu Austro-Ungaria, unde, deși Germanii sînt în minoritate și Slavii în majoritate, totuși necesitățile istorice și politice fac această alianță de neînlăturat; precum și de slăbirea exterioară a Rusiei și anarhia ce domnește în tot Imperiul, a cărui cultură și dezvoltare sînt cu mult inferioare celor germane, —vine, după părerea autorului, cel mai mare pericol pentru propășirea și chiar existența națiunii poloneze. Numai întărirea Rusiei și împăcarea Rușilor cu Polonii ar putea înlătura peirea; viitorul Rusiei însă, din cauza multiplelor chestiuni vitale ce stau nerezolvate și a situației anarhice actuale fără tendință apropiată de îndreptare, pare autorului compromis. Și una din acele chestiuni nerezolvate, deși vitală, cauză de distrugere a puterii moscovite, e însăși chestiunea poloneză, a provinciilor vechiului Regat, ai căror locuitori, părăsind vechile sisteme de luptă revoluționară, sub imboldul conducătorilor actuali eșiți din toate straturile sociale, pun lupta pe calea pașnică a luptelor politice pentru autonomie. Polonezii din fiecare din statele stăpînitoare nu luptă acum pentru neatîrnare și unire,—acesta e numai un ideal îndepărtat, de care însă autorul vorbește fără sfială,—ci ei, recunoscînd anexarea lor, caută, pe această bază, a dobîndi în fiecare stat condițiunile cele mai prielnice de dezvoltare autonomă. Întreaga națiune, pînă în straturile cele mai adînci, e convinsă astăzi de necesitatea luptei energice și perseverente pentru ridicarea morală și intelectuală a populației întregi. În dezvoltarea tuturor puterilor naționale stă mijlocul de a se împotrivi cu succes tendințelor de desnaționalizare și expanziunii germane spre răsărit,—rolul istoric al națiunii poloneze încă din timpul Piaștilor. Aceasta se poate întîmpla numai cu o schimbare radicală în atitudinea guvernului din Petersburg față de Polonii din Rusia, a căror dezvoltare numai ar putea feri Rusia de cucerirea înceată, pașnică, dar sigură, a Germanilor. La aceasta tind sforțările auto-

rului şi a colegilor săi din Dumă, ca şi a tuturor locuitorilor vechiului Regat a lui Iagello, redeşteptaţi şi doritori de o viaţă naţională.

D. X.

***

Dario Saavedra. *Musikalische Kultur.* Populäre Abhandlungen über Musik und ihre erziherische Bedeutung. Un vol. 155 p.. Modernes Verlagsbureau: Curt Wigand. Berlin-Leizig, 1909.

Ceiace face valoarea acestui elegant volum nu e noutatea ideilor, nici profunzimea cercetărilor ştiinţifice, ci dragostea adincă şi pasionată, pe care distinsul pianist o are pentru arta sa, şi sfaturile înţelepte pe care le dă în privinţa educaţiei muzicale. Pentru Saavedra, care a cunoscut muzica în tot ce are mai fin şi mai delicat, mai puternic şi mai innălţător, ea este „limba inimii omeneşti", suprema manifestare a artei. „Nicăeri, zice el, nu ni se arată într'un chip mai fermecător puterea frumuseţii decit în creaţiile muzicii, care transportă sufletul nostru în cimpiile elizee ca să se îmbete acolo de voluptatea unei vieţi adinc sentimentale. Durerea chiar găseşte în ea un plîns mai dulce şi mai trist... şi din tonuri răsună o limbă aşa de mingietoare, aşa de a'inătoare, că însuşi cuvintul poetului dinnaintea atotputerniciei sale păleşte". Născută la picioarele altarului, alături cu religia, ea a exercitat întotdeauna o puternică influenţă moralizătoare asupra omenirii, pentru care este o necesitate „pînă la pasiune". Prin simţul de ordine şi măsură ce se dezvoltă din ritmul muzical, prin regularitatea logică şi retorică care este în raporturile de tonuri, în construcţia unei bucăţi, în legătura dintre mijloacele muzicale şi impresia produsă, tot aşa de mare caşi într'un period latinesc, ea disciplinează inteligenţa, precum, prin sentimentele curate ce inspiră, innobilează inima. Este uşor pentru autor, în excursul ce face în istoricul teoriilor morale şi filozofice, să ne arăte că din antichitate şi pînă azi cele mai multe scrieri de estetică şi filozofie recunosc şi accentuiază innalta valoare morală şi educativă a muzicii.

Convins de misiunea artei sale, nemulţumit de modul cum se înţelege şi se cultivă astăzi muzica, autorul studiază raporturile dintre public şi opera muzicală, rolul criticilor în înţelegerea ei, şi dă sfaturi preţioase celor care, lipsiţi de cultura tecnică necesară, vor să guste aceste opere. Restul volumului se ocupă cu educaţia muzicală a copiilor, pe care trebue să-i obişnuim să audă numai sunete plăcute, înlăturind orice ton aspru şi lipsit de armonie, să dezvoltăm în ei simţul ritmului, atît de important, şi în urmă să trecem la melodii uşoare, familiare.

Interesante consideraţii practice relativ la educarea talentului muzical, precepte în alegerea profesorului, formează partea finală a acestui volum, scris cu o adincă şi liniştită convingere.

M. J.

Revista Revistelor

Convorbiri Literare (Iunie). D. Mehedinţi, în plin progres de autocritică, renunţă la propria-i filozofie lunară (vezi-o la „Miscellan a") şi o înlocueşte cu o parte din prefaţa unei cărţi a d-lui Aurel Popovici.

In această parte a prefeţei, d. Aurel Popovici se supără pe un profesor universitar care ar fi spus că Rominii sînt un neam de proşti. (Profesorul n'a spus acest lucru).

Ni se pare curioasă supărarea d-lui Popovici, căci toată argumentaţia d-sale împotriva „democraţiei" pleacă dela această *prostie* a poporului romîn, incapabil să-şi priceapă nevoile şi să le găsească leacul!

D. Aurel Popovici face adevărate prestidigitaţii cu acest „popor". Cînd proverbele sale îi convin, le citează ca ultimul cuvînt al înţelepciunii omeneşti. Cînd vrea să compromită pe cineva, îl denunţă că numeşte pe popor „prost", —iar cînd îşi scrie teorelele (deşi îşi scoate argumentele din proverbele poporului), îl proclamă incapabil şi menit pentru eternitate să fie condus de boerii din Bucureşti (d-sa, d. Mehedinţi şi alţii), de dvoreaninii din Petersburg şi de grafii din Viena!

Căci, dacă d. Popovici e pentru votul universal în Austro-Ungaria, acesta numai până ce Rominii vor scăpa de Unguri şi vor intra la stăpîn la Nemţi. *Apoi* (nu glumim!) votul universal... să se desfiinţeze!!—Bine înţeles că la noi, în Rominia, nu vrea nici votul universal pe un an. Noi ne putem tocmi la stăpîn şi fără vot universal.

Şi aristocratul d. Mehedinţi admiră... Hoch Grossoesterreich!

Viaţa Socială (Iunie-Iulie). D. S. Labin discută notiţa noastră dintr'un număr trecut, relativă la un articol al d-sale în chestia evreiască, în care fusese vorba şi de noi.

D. Labin spune că între noi şi d. Cuza „nu este aproape nici o deosebire în ce priveşte soluţiunea chestiunii evreeşti".—Cetitorul însă poate vedea mai departe în articolul d-lui Labin că „d-nii Stere şi Ibrăileanu" se mulţumesc cu „reducerea numărului Evreilor la 100.000" şi (în alt loc din articolul d-lui Labin) că „d-nii Iorga şi Cuza vor eliminarea totală a evreilor".—Ni se pare, atunci, că „soluţia" e foarte deosebită. D. Stere nu vede în Evreu, ca Evreu, un microb de ciumă. Pentru d. Stere, Evreul e un străin, atita tot, şi marea lor mulţime, plus importanţa funcţiei lor sociale, îi face să fie primejdioşi. Mai puţini, deci ocupind o porţiune mai mică a terenului industrial, comercial, financiar, ei încetează de a fi un rău. Ei fac parte din acele lucruri care, mărindu-se în cantitate, îşi schimbă calitatea. Pe cînd, pentru d. Cuza, Evreul e un microb de ciumă, un „rău în sine", care trebue distrus ca atare. De aceia d.

Cuza e *antisemit*, iar d. Stere nu, dacă cuvintele mai au un înţeles.

D. Labin tăgăduește faptul că vechii socialiști (și deci și d. Gherea) au fost împotriva acordării de drepturi Evreilor. Și aceasta o spune d-lui Ibrăileanu (căci d-sa cu d. Ibrăileanu polemizează). Curioasă coincidenţă! D. Ibrăileanu a scris în *Munca* două articole împotriva d-lui Mușoiu, care susţinea „erezia" că socialiștii trebue să fie pentru acordarea drepturilor la Evrei. Unul din primii pași ai dezidenţei d-lui Mușoiu, al socialismului său „integral", premergător anarhismului, a fost această atitudine în chestia evreiască. — Socialiștii voiau drepturi pentru Evrei, odată cu drepturi și pentru femei, atunci cînd ar fi venit regimul votului universal, căci atunci, spuneau ei (ei care credeau în transformarea ţării prin votul universal în 24 ceasuri) că Evreii vor fi înghiţiţi, copleșiţi de voturile ţărănimii. — Dar d. Labin vorbește și de manifestele partidului socialist scrise în evreește. Știu că s'a făcut mult caz și mult haz de aceasta acum cîtva timp. Pierdere zădarnică de vreme! Socialiștii aveau nevoe să organizeze pe *toţi* „proletarii" în vederea luptei „de clasă" cu „patronii" și este natural ca să se fi adresat tuturora în limba pe care o puteau ceti și pricepe: romînește Romînilor, ungurește Ungurilor, evreește Evreilor, etc. Nu e nici de rîs, d-lor antisemiţi, nici de argumentat pentru filosemitismul socialiștilor, d-lor antisemiţi și d-lor social-democraţi!

D. Labin ne întreabă, dacă credem noi că, Evreii asimilîndu-se, acest *adaos* la puterea, cultura intelectuală și economică ar strica. N'ar strica, evident că nu! Ar fi o fericire! Asimilaţi, deveniţi Romîni, foștii Evrei ar fi un mare cîștig pentru Romînia. Noi cunoaștem intelectuali evrei, care contribue cu lucruri preţioase la cultura romînească. — Dar. . . e un „dar".— Iată, la Iași. Evreii sînt mai mulţi decît Romînii. Evreii au capitalul, Romînii pompează din budget. Evreii au industria și comerţul, Romînii au slujbe și sinecure. E posibil ca în asemenea situaţie Romînii să desnaţionalizeze pe Evrei? Nu e mai natural ca Evreii, avînd și drepturi, să desnaţionalizeze pe Romîni? Nu zicem că s'ar întîmpla așa. Dar, dacă s'ar desnaţionaliza cineva, n'ar fi mai natural ca aceasta s'o păţească Romînii?... În Tîrgu-Neamţ, orășel aproape evreesc, am văzut la Evrei servitoare romînce, venite din Humuleștii lui Creangă, din Vînătorii Neamţului, etc., vorbind evreește și *vorbind prost romînește*!

A, dacă Romînii [ar avea o cultură superioară! Poate că atunci numărul, capitalul, funcţiunile sociale importante ale Evreilor ar fi neutralizate de strașnica superioritate culturală romînească.

D. Labin, într'o ordine apropiată de idei, pretinde că nu poate fi vorba în industrie și comerţ de o luptă între Romîni și Evrei, căci e loc și pentru Romîni și pentru Evrei.— Nu! lucrul nu stă așa. În toate orașele și orășelele din Moldova sînt mult mai mulţi comercianţi decît trebue. Unde ar trebui să fie unul, sînt trei. De aici viaţa grea a multor comercianţi (căci dacă capitalul e în mîna Evreilor, asta nu înseamnă că foarte mulţi nu-s săraci), de aici falimentele, etc.

Înainte de a isprăvi, să ne fie permis a ne exprima o nedumerire. Socialiștii, cași Evreii, ne tot atacă, pentru poporanismul nostru, pentru „antisemitismul" nostru, pentru ne-socialismul nostru, etc., dar nimene nu-și ia osteneala să răstoarne mai întîi argumentarea d-lui Stere din studiul d-sale „Social democratism sau poporanism". Și parcă de aici ar trebui de început... D. Gherea a înţeles acest lucru și a făgăduit un studiu. Nu știm ce împrejurări l-au oprit să-l scrie ori să-l publice. Dar ceilalţi?

Revista Stiinţifică „V. Adamachi" (No. 3, August 1910). *I. Simionescu*.—**Omul preistoric** (cu 9 figuri). Profesorul de geologie dela Universitatea din Iași amintește de vîlva pe care a produs-o părerea că omul a trăit în vremea gheţarilor din cvaternar și face o scurtă descriere a instrumentelor de piatră și a rasei umane primitive, cu caractere antropoide.

Prima fază de industrie preistorică, faza *eolitică*, ar dovedi existenţa omului în terţiarul mijlociu (În acest caz strămoșii noștri ar fi de mai bine de 2 milioane de ani pe pămînt.!!) *Rutot*, (un fost adversar al învăţaţilor care susţineau existenţa omului în cvaternarul cel mai inferior, astăzi cel mai înfocat susţinător al părerii că omul trăia în terţiar, !!.) „a ajuns la o clasificaţie a eolitelor în zone din ce în ce mai noi".

Chestiunea existenţei omului în era terţiară se discută, căci după unii învăţaţi eolitele sînt produse ale naturii, modelate accidental „după cum se pot fabrica artificial în fabricile de ciment, unde cremenile sînt supuse unui vîrtej de apă".

Dacă existenţa omului în terţiar e discutată, nu se mai poate azi tăgădui existenţa lui în păturile cvaternare inferioare. În 1907 s'a descoperit în nisipurile dela Mauer, lîngă Heidelberg, o falcă de om, care prezintă numeroase caractere de maimuţă superioară.

După o scurtă descriere a zonelor principale cu pietre cioplite: *Chellean*, *Mousterian*, *Solutrean* și *Magdalenean*, d. S. descrie rassa primitivă, rassa de *Neanderthal*, apoi indică rasele mai nouă, de Cro-Magnon și Grimaldi și termină cu un rezumat din care reproducem primele 3 puncte:

a) Apariţiunea omului pe pămînt e tîrzie; dupăce toate celelalte clase de animale mai inferioare au populat faţa pămîntului, a luat fiinţă și specia omenească. Falca găsită lîngă Heidelberg, asigură vrîsta cvaternară veche a omului; eolitele din diferitele orizonturi terţiare fac să se presupue că origina omului poate fi mult mai veche.

b) Din resturile cunoscute se desprind două tipuri: unul mai vechi, cu caractere mai apropriate de ale maimuţelor antropoide, altul mai nou, asemenea celui actual. Între ambele tipuri există forme de trecere, cum e acel de Brüx, Cannstadt, Brünn.

c) După cum azi, în acelaș timp, pot trăi împreună rasse diferite, tot așa se pare că a fost diferenţiată omenirea dela început. Cel puţin tipul Grimaldi și Cro-Magnon indică aceasta.

La Nouvelle Revue (Iulie-August). *Jacques Daugny* ne dă o analiză a **Constituţiei Bosniei-Herzegovinei**, făgăduită prin rescriptul imperial din 5 Octombrie 1908 și acordată prin rescriptul din 17 Februar 1910. Prin această constituţie populaţia din ţinuturile anexate capătă: un regulament de autonomie provincială, legi asupra alegerilor pentru dieta provincială și asupra lucrărilor acestei diete, legi asupra asociaţiilor și a reuniunilor, și o lege asupra consiliilor de arondisment.

Ceia ce s'a urmărit prin constituţia acordată Bosniei-Herzegovinei a fost ca mai întîi să se asigure populaţiei acestei provincii o viaţă relativ destul de liberă pentruca dominaţia austro-ungară să fie primită cu ușurinţă, și în al doilea loc ca Bosnia-Herzegovina să devie o posesiune indiviză a imperiului, să nu poată cădea sub sfera de acţiune specială a Ungariei.

Prin noua constituţie, toţi cetăţenii sînt egali înaintea legilor; libertatea

de conştiinţă e garantată, şi exercitarea drepturilor civile e independentă de confesiune. Ţara păstrează limba şi caracterul său naţional. învăţămîntul e liber, locuinţa, corespondenţa şi proprietatea sînt inviolabile. Dieta se compune din 20 membri de drept şi 72 aleşi de locuitori pe 5 ani; preşedintele şi cei doi vice-preşedinţi sînt numiţi de împărat; dieta se convoacă odată pe an de împărat; ea pune chestiuni, adresează interpelări, stabileşte budgetul (cel militar numai fără discuţie) şi are competenţa tuturor afacerilor ce privesc exclusiv Bosnia-Herzegovina. Dreptul de alegere îl are orice cetăţan la 24 ani, votîndu-se pe curii şi separat după confesiune; un deputat reprezintă cam 25.000 de suflete. Limba de deliberare e cea sîrbo-croată.

Din toate acestea, se vede că s'a acordat Bosniei-Herzegovinei o constituţie destul de liberală şi se poate înţelege nu numai primirea strălucită ce s'a făcut împăratului la Serajevo, dar şi pentru-ce chiar cei care erau la început contra anexării au primit-o apoi cu bună-voinţă.

Tackeray la Paris e titlul unui articol, în care *H. A. Forest* dă cîteva date interesante asupra marelui romancier, istoric, moralist şi critic englez. După cum se ştie, Tackeray a fost un mare iubitor de călătorii, iar în Franţa a stat mulţi ani, mai ales la Paris, unde în tinereţă şi-a dus viaţa în mijlocul „Bohemei", despre care a zis: „Viaţa de bohem e cea mai frumoasă din lume şi Parisul e cea mai frumoasă capitală a ei". Autorul articolului arată impresiile pe care le-a cules romancierul din viaţa dusă la Paris, observaţiile pe care le-a făcut asupra Parizienilor în special şi a Francezilor în general, şi pe care le-a consemnat în scrierile sale. El nu crede în sinceritatea lui Tackeray în tot ce-a scris despre Franţa, pentrucă adesea Tackeray scria ca să fie în gustul cetitorilor săi, mai ales în cele scrise ca corespondent al ziarelor: „National Standard", „Constitutional", „Corsair" şi „Fraser".

In articolul d-lui *Pol Kounike* despre **expanziune şi colonizare**, în care se studiază noile condiţii economice şi politice ale statelor moderne, răsună acelaşi strigăt de durere şi avertizare pentru primejdia decăderii ce ameninţă Franţa, pe care sîntem obişnuiţi să-l auzim tot mai accentuat şi mai precis în toate scrierile din vremea din urmă.

Principiul politicii naţionalităţilor a închis popoarele în limitele înlăuntrul cărora ele trebuiau să crească şi să se dezvolte. Cîteva generaţiuni de rase prolifice însă au fost deajuns ca să sfărme aceste hotare, în care trebuiau să fermenteze energiile omeneşti. Şi, ca să se dea naţiunilor aerul şi lumina ce le lipsea, statele s'au aruncat spre pămînturile libere ale lumii, naţiunile mai slabe au fost învinse şi făcute vasale;—mijloacele lor de acţiune sînt deci colonizarea şi expanziunea.

Expanziunea exterioară e necesară pentru a scurge excedentul de produse naţionale şi pentru a se căpăta materiile prime, ce nu cresc decît în anumite regiuni; această expanziune ia mii de forme, mai ales însă forma războiului economic, ajutat de toate mijloacele pe care ştiinţa contemporană le pune la îndămîna omului.— Dar „orice colonizare, orice expanziune, care nu-i sprijinită pe o armată solidă, pe o marină puternică, pe o populaţie vioaie şi mereu în creştere, poate străluci cîtva vreme; dinnaintea forţii însă ea e menită să dispară". Toată istoria dovedeşte că numai celor

tari le este permisă dezvoltarea economică şi Franţa a avut trista ocazie să se convingă.

Comerţul său a perdut sau e ameninţat a perde Orientul şi Constantinopolul, Africa, Egiptul şi Extremul Orient, şi locul său în traficul mondial a fost luat de Englezi, de Germani, de Japonezi.

Cauza acestei continue scăderi este slăbiciunea armatei de uscat, inferioritatea flotei comerciale şi de războiu, dar mai presus de toate, lipsa de creştere a populaţiei sale;—consecinţa acestei descreşteri este scăderea averii publice. Budgetele, mărite din pricina nevoilor apărării naţionale, a ideilor actuale de filantropie, apasă greu asupra contribuabilului francez, pentru că, contrar de ce se întîmplă în alte ţări, unde ele se repartizează pe un număr tot mai mare de contribuabili, aici numărul lor rămîne aproape staţionar.

Din toate aceste cauze, Franţa, care începe să trăiască din trecut, este ameninţată să-şi piardă un numai imperiul său colonial, ci însuşi teritorul ei începe să fie ocupat de Germani.

Cu ocazia centenarului lui **Maurice de Guérin**, *Abel Leger* consacră cîteva pagini, distinsului autor al Centaurului. Guérin a fost descoperit la 1840 de Georges Sand, un an după moartea sa. Operele lui n'au fost însă publicate decît la 1861 de prietenii săi Barbey d'Aurévilly şi Trébutien,cu o prefaţă elogioasă a lui Sainte Beuve. Ceia ce face meritul lor e sentimentul profund şi grandios al naturii. Guérin a scris şi versuri, dar, după părerea lui Sainte, Beuve, ele sînt inferioare prozei cadenţate şi armonioase, care caracterizează poemele sale în proză.

Mercure de France (Iulie).

Intr'un articol asupra **femeei şi sentimentului iubirii în opera lui Stéphane Mallarmé**, *Paul Delior* crede că Mallarmé a fost un fiu spiritual al lui Baudelaire. Cu toate că femeia ocupă un loc însemnat în poeziile sale, el n'a fost un sentimental şi a avut dispreţul iubirii. In expresia mişcărilor inimii, poetul e de o indiferenţă şi de o răceală desăvirşită. Rareori e melancolie, dar melancolia lui tinde la efect şi e mai mult decorativă. In poezia lui Mallarmé se vede, caşi în a lui Baudelaire, neputinţa de a iubi, dispreţuitoare şi premeditată.

Intr'un studiu asupra **senzibilităţii contemporane**, *Henri Batault* constată că în toate domeniile culturii actuale şi cu deosebire în arta timpului nostru se observă o multiplicitate de sforţări, o dorinţă prodigioasă de a realiza ceva. Dar aceste sforţări sînt izolate şi nici o normă supremă nu le coordonează. Individul, hipertrofiat de cultul bolnăvicios al eului, suferе, simţindu-şi tot mai mult izolarea, şi pierde contactul cu realităţile vieţii. Adîncindu-se tot mai mult în sine, el pierde facultatea de a comunica ceia ce simte, căci expresia nu e posibilă decît pe terenul unei înţelegeri comune, sub o unanimitate de sentimente şi de gîndiri.

Suferim cu toţii de starea lumii în care trăim şi senzibilitatea noastră solicitată de sute de motive contradictorii ş'a lărgit orizontul, dar a slăbit în acelaşi timp. Fiecare din noi poartă în sine tendinţi contrare şi dorinţi antagoniste, pe care nu le poate concilia, şi aceasta lărgeşte comprehenziunea noastră, dar scade forţa noastră creatoare. Timpul nostru anarhic nu va eşi din această stare haotică decît atunci cînd va accepta un ideal care va aduce unitatea sentimentelor şi a gîndirii.

Intr'un frumos articol intitulat **Lărgirea lumii**, *Paul Louis* scoate în evidenţă întinderea tot mai mare pe care-o capătă terenul ce intră mereu în stăpînirea civilizaţiei contemporane. Nu numai că pămînturi necunoscute

până acum sint cercetate, ocupate, alipite la domeniul omenirii civilizate, dar chiar populaţii intregi, categorii de oameni, sint atrase spre luminile acestei civilizaţii, şi dacă nu pot fi ridicate până la culmile cele mai inalte ale ei, sint cel puţin dotate cu o stare civilă şi incorporate in sistemul producţiunii şi schimbului intensificat, ce caracterizează sistemul capitalist modern. Turkestanul, Persia, Afganistanul, Arabia, Siberia, etc. din Asia; Canada, Brazilia, Argentina, Chili, etc. din America; cea mai mare parte din Africa, dela Alexandria la Cap şi dela Zanzibar la Libreville,—toate părţile lumii ce zăceau până mai dăunăzi intr'un fel de toropeală vecină cu somnul, au fost supuse in timpul celor din urmă 20 de ani la soarta civilizaţiei noastre, legate de sistemul economic modern. Nevoia de a deschide tot mai multe pieţe de desfacere ale produselor industriei, şi perfecţionarea mijloacelor de transport au pricinuit şi inlesnit această inglobare generală a lumii la sistemul capitalist. Iar urmările acestui fenomen sint numeroase şi insemnate. Popoarele barbare de până acum se inalţă ca nişte concurente primejdioase economice ale lumii civilizate; viaţa naţiunilor dominante de până acum se complică mult prin trezirea la activitate economică a teritoriilor şi neamurilor celor nouă; grupări nouă omeneşti apar sub influenţa intinderii industrialismului; vechile sisteme politice se clatină şi se dărimă; relaţiile dintre popoare se modifică, ajungind la efectele contradictorii: că pe de-o parte riscurile de a ajunge la conflagraţiuni se măresc, iar pe de alta tendinţa şi posibilitatea de a evita războaele se intăresc; chiar relaţiile dintre clasele sociale se precizează, lupta dintre capitalişti şi muncitori devenind tot mai acută şi mai generală. Deaceia, după spusa lui Marx şi Engels, regimul capitalist prin chiar expanziunea şi activitatea sa işi prepară şi grăbeşte căderea.

Cel din urmă roman al lui Gabriele D'Annunzio *„Forse che si, forse che no...“*, a dat prilej lui *Ricciotto Canudo* să facă o analiză literară şi o caracterizare a atitudinii lui **D'Annunzio faţă de viaţa modernă.** Semnificarea enigmaticului titlu al romanului este mai ales in gindirea centrală a operei, nu atit in forma şi alcătuirea sa: toate elementele acestui roman se desenează „intr'o ceaţă in care freamătă, ocultă, toată dorinţa inflăcărată, toată svăpăierea vieţii contemporane“. Autorul evocă „forţele omeneşti in luptă, in triumf, in durere“, in acest roman din viaţa aviatorilor, care e o glorificare entuziastă a vieţii moderne. Cu toate acestea, Ricciotto Canudo crede că D'Annunzio nu a reuşit incă să dea in acest roman epopeea vieţii moderne şi crede că aceasta e incă de aşteptat şi tot dela marele scriitor italian.

La Revue (Iulie, 1910).

Modernismul, mişcare incepută cu mult entuziasm acum citiva ani, care tindea să renoveze biserica catolică punind-o de acord cu ştiinţa contemporană şi democratizind-o, in urma encliclicei *Pascendi* a lui Pius al X s'a potolit cu desăvirşire. Care-s cauzele ce au făcut ca această mişcare să nu prindă rădăcini adinci in masele populare, să fie aşa de slab apărată de reprezentanţii săi şi să fie inăduşită cu atita uşurinţă, se intreabă *Gaston Rion* in **Bilanţul Modernismului**. ?

Intăi, e faptul că Modernismul, cu tot vastul său program, n'a pus inainte cu preciziune o idee centrală, in jurul căreia să se grupeze inima şi voinţa unei mulţimi; toate incercările de reformă din istoria catolicismului in ultimul veac au lăsat in programul său o urmă; Modernismul a fost un sincretism, un corp de doctrine fără o armonie profundă, n'a format un or-

ganism din lipsa unui suflet energic şi simplu.

Moderniştii au voit să joace rolul de impăciuitori intre două lumi, cu zei deosebiţi, cu idealuri deosebite. In faţa lor, Biserica romană, inţelegind că critica istorică, evoluţia dogmelor ii sapă temeliile sale, a avut o atitudine hotărită: ca ei să-şi retracteze spusele, să-şi denege aspiraţiile de innoire a Bisericii, sau să plece din sinul ei.

Acei din Modernişti, care in mişcarea lor căutau numai triumful şi splendoarea catolicismului, pentru care *adevărul* nu era ţinta supremă, s'au supus, umiliţi şi indureraţi, mărturisind prin aceasta puţina conzistenţă a revendicărilor lor; n'au fost protejii unui adevăr adinc, ci avocaţi ai unei teze; au fost spirite filozofice, istorice, critice, nu religioase.

Cei care s'au revoltat, puţini, abia trei sau patru, au fost oameni pasionaţi de adevăr şi au fost excomunicaţi; dar pentru motive deosebite: unul pentru ideile sale democratice, altul pentrucă voia să-şi menţină părerile sale istorice şi să fie şi preot. Nici ei insă n'au fost novatori: izgoniţi din Biserică, au intrat in lumea laică, căreia nu puteau să-i spună nimic nou.

Magdalene Thumm-Kintzel, in **Manuscrisele lui Shakespeare**, reia in citeva pagini vechea şi discutata problemă a paternităţii operelor marelui poet, discutind trei manuscrise ce par a fi eşit din mina lui Shakespeare. Unul, un testament al poetului englez, pare a fi scris de el; al doilea, Promus, cuprinde citeva maxime şi sentinţi populare, citaţii din autorii vechi; al treilea conţine scrisul şi iscălitura lui Bacon, strofe din operele lui Shakespeare, o scrisoare şi vreo douăsprezece iscălituri ale sale.

O concluzie insă sigură nu se poate scoate.

La Revue du Mois. (Iulie, 1910)

Intr-un articol intitulat **Expanziunea japoneză in America latină**, *Henri Labroue* ne dă un bilanţ al acestei expanziuni, aşa cum ea se găseşte in momentul de faţă. In urma boicotării japonezilor in nordul Americei şi a mişcării contra lor din San-Francisco şi Vancouver, aceştia au luat in ultimul timp drumul spre America de sud, unde emigranţii japonezi sint atraşi de bogăţiile incă neatinse ale solului şi sub-solului, de mica denzitate a populaţiei şi de tariful urcat al salariilor. In lumea latină a Americei, imigraţia japoneză nu numai că nu e temută şi respinsă, dar chiar e dorită şi atrasă: vastele intinderi de pămint puţin populate ale Americei de sud au nevoe de mari capitaluri şi de multe braţe omeneşti; capitalurile le dă Europa, dar braţele de muncă vin mai ales din China şi Japonia. Guvernele sud-americane, publiciştii, companiile de emigrare şi de navigaţie, guvernul japonez,—toată lumea incurajează şi ajută emigrarea, toţi nu au decit de ciştigat din ea. Mexicul ca statul cel mai apropiat de Japonia, e primul in care au emigrat coloni japonezi. Avind o populaţie foarte rară—7 locuitori la km. pătrat—Mexicul are nevoe de braţe şi energii care să-i pue in valoare bogăţiile sale naturale; deaceia guvernul mexican acordă diferite avantaje (cheltueli de voiaj, scutiri de impozite, subvenţii, etc.) emigranţilor, ceia ce face ca numărul Japonezilor ce-şi părăsesc ţara lor săracă pentru a se aşeza peste ocean să fie tot mai mare. Nu mai puţin Peru, ţară bogată in cafea, bumbac, trestie de zahar, mine şi păduri, atrage din ce in ce tot mai mulţi emigranţi japonezi, guvernul peruvian acordindu-le, caşi cel din Mexic, tot felul de avantaje. Numai o singură criză trecătoare a fost in mersul crescind al emigrării

în Peru: salariile garantate de companiile de emigrare (3 lei pe zi) nu puteau fi realizate de japonezi, siliți să lucreze în Peru cu bucata, nu cu ziua. Dar criza a fost de scurtă durată, chestia salarului s-a aranjat, și emigrarea își urmează din nou cursul ei normal și progresiv. Dar cea mai potrivită țară pentru emigrarea japoneză e republica Chili: între aceasta și Japonia sînt foarte mari asemănări geografice, climaterice, istorice și chiar în ceia ce privește îndeletnicirile populației: comerț maritim și pescărie. Deaceia Japonezii se simt foarte bine și sînt atrași într-un grad foarte înnalt spre Chili. Argentina și Brazilia deasemenea au nevoe de brațe de muncă și primesc cu bucurie pe Japonezi. Bine înțeles, nu lipsesc nici în America de sud oameni care să vadă ca o primejdie și să privească cu ochi răi emigrarea Japonezilor,—dar pentru încă foarte multă vreme expanziunea japoneză nu poate fi decît folositoare republicelor sud-americane. Dealtfel, începută foarte de curind, emigrarea japonezilor nu a adus pînă acum Americei de sud decit vre-o 15.000 japonezi, număr cu totul neinsemnat față de imensitatea teritoriilor pe care ei se răspîndesc, și față de nevoile acelor teritorii pentru a fi exploatate.

Recenzind cartea de curind apărută a lui Amédée Britsch—**La jeune Athène; une démocratie en Orient**—*Félicien Challaye* dă cîteva date interesante asupra situației actuale a Greciei. Societatea grecească e împărțită în trei grupe: o burghezie bogată imitătoare a francezilor, o elită intelectuală formată la școala germană, și poporul de jos; dar distincțiile acestea nu sînt absolute, deoarece burghezia și elita se ridică din popor și se reinnoesc mereu. Populația e aproape în întregime ortodoxă și patriotismul e ridicat la rangul de adevărată religiune. In timpul din urmă, falimentul din 1893 și dezastrul din 1897 au lovit greu această țară și au mai înfrînat megalomania Grecilor isvorită din patriotismul lor excesiv. Ceia ce apasă greu țara este sărăcia care e prea mare pentru ambițiile celor ce aspiră la cariere liberale; din cauza aceasta mulți își fac o cariera din politică, așa că aceasta devine o pacoste pentru țară. In situația aceasta, nu e de mirat că o țară mică și deci slabă în afară, și lipsită de soliditate în organizația și viața lăuntrică, nu poate să-și impue voința și e nevoită în chestia cretană să primească voința Europei și să sfătuiască ea pe Grecii din Creta să renunțe la anexare. Un semn caracteristic al vieții interne din Grecia este sedițiunea militară din August 1909 și agitațiile ce au urmat-o.

Revue des deux Mondes (Iulie). *Louis Bertrand* scrie un articol interesant asupra **carnetelor lui Gustave Flaubert**. Aceste carnete ne ajută să putem mai bine pătrunde în intimitatea muncii și a vieții de scriitor a lui Flaubert. Toate notele sale sînt însuflețite de aceiași aprinsă dorință, dorința de a deveni un artist impecabil. Pentru a realiza acest ideal, Flaubert s'a observat pe el însuși,—și corespondența sa ne arată mania autoanalizii până la abuz,—a observat apoi moravurile și oamenii. Dar mai ales a căutat ca prin studiul aprofundat al marilor scriitori să-și perfecționeze procedeele stilului. Autorii lui de predilecție au fost Montaigne, La Bruyère, Montesquieu, tragicii greci, Aristofan și mai ales Virgil. Dar Flaubert nu a fost numai un literat; după părerea lui Bertrand, el a avut un cap enciclopedic, și afară de Taine și de Renan, niciunul dintre contemporanii săi nu a avut o cultură mai întinsă.

Revue générale des Sciences (15 Iulie 1910) *Ch. Depéret*—**Revue anuelle de Paléontologie.**

Autorul precedează darea de samă, a principalelor descoperiri din 1908, de o notiță în care constată că paleontologii de azi—deși toți transformiști—sînt foarte prudenți în ce privește stabilirea filiațiunilor. Astfel o filiațiune, cum e acea „clasică" a calului prin *Palaeotherium*, *Paloplotherium*, *Anchitherium* și *Hipparion*, n'ar mai avea aceiași trecere astăzi ca acum 10 ani. Tot așa de artificială e filiațiunea ursului prin *Amphicyon*, *Hemicyon* și *Hyaenarctos*, filiațiune bazată pe singurul caracter al desvoltării progresive a dinților tuberculoși, desvoltare ce se poate urmări la mai multe genuri de carnivore, care n'au între ele nici un fel de legătură genetică reală.

Evitarea acestor greșeli e astăzi posibilă „urmînd metoda *mutațiunilor* (nu în sensul săriturilor, variațiilor bruște), care constă în a urma pas cu pas, din etaj în etaj, din pătură în pătură, în o serie de straturi geologice regulat suprapuse și continui, variațiunile cronologice ale aceluiași tip, sau ale tipurilor așa de vecine încît relațiile lor genealogice să se impună oricărui observator imparțial".

Se stabilesc astfel *serii de forme* sau *ramuri filetice* compuse din o serie de *mutațiuni* succesive, apropiate, purcezînd unele din altele, pe cale de evoluție *extrem de înceată*.

Această metodă, cu legea paleontologică *a creșterii progresivă a mărimii speciilor din aceiași ramură* și cu *legea fenomenelor de migrațiune*, vor clarifica o mulțime de fapte și vor înlătura greșelile.

Din numeroasele descoperiri semnalate de autor, vom rezuma numai pe cele privitoare la *omul fosil*.

Rassa cea mai veche umană, *rassa de Neanderthal* a fost recunoscută după o singură scăfîrlie; mai apoi, în alte localități s'au găsit resturi mai numeroase, după care s'au precizat până în detalii, caracterele acestei rasse.

Anul 1908 a fost bogat în contribuțiuni la stabilirea acestor caractere. Astfel în Martie 1908, cercetătorul svițerian Hauser a descoperit, în valea rîului Vézère, în o stație cvaternară mousteriană bine determinată, un schelet uman aproape întreg, al unui tînăr în vîrstă de 16 ani. Acest schelet are toate însușirile rassei de Neanderthal. Ceia ce este însă extrem de interesant, e faptul că acest tînăr *a fost îngropat intenționat. Prin urmare, în epoca mousteriană, la omul de rassa Neanderthal, se îngropau morții, fapt contestat de toți învățații.*

Câteva luni mai tîrziu, abații Bouyssonie și Bardou, cercetînd grotele din valea pîrâului Soardois — ce se varsă în Dordogne — au descoperit, în fundul unei galerii lungi săpată în calcar liasic, o groapă mică cu un schelet uman, ce aparține tot epocei mousteriene, după cum probează pătura intactă de nămol deasupra gropei, în care sînt instrumentele tipice ale epocei.

Și aici o *înmormîntare intenționată e evidentă*. Scheletul, de sex masculin, are 1m.60 înălțime și toate caracterele neandertaloide.

Tot în 1908 s'a descris și stabilit vechimea fălcii de jos de lîngă Heidelberg. Această falcă prezintă însușiri antropoide extrem de pronunțate; încolo e netăgăduit de rassa de Neanderthal.

Tot în 1908, d. Emile Rivière a descoperit, sub o stîncă ce servea ca adăpost omului în vremea cvaternarului, la Feyzac (Dordogne) un schelet de femeie adultă, de 1.60 încunjurată de instrumente chelleo-mousteriene, adică din timpuri și mai primitive

decit cele din epoca pur mousteriană. Acesta e cel mai vechiu schelet paleolitic descoperit în Franţa.

Din descoperirile făcute în 1908 se întăreşte, cum vedem, ştiinţa noastră asupra strămoşilor cvaternari.

Revue de Métaphysique et de Morale (Iulie).

Intr'un studiu întins asupra **democraţiei**, *Guy Grand*, combătind pe adversarii ideilor democratice, întrevede totuşi necesitatea unei organizări a sufragiului universal, organizare pe care o schiţează în liniile sale mari. Orice om fiind producător sau funcţionar şi în acelaşi timp şi cetăţean, e raţional ca producătorul să se ocupe de interesele sale în consiliile profesionale, care pot trata cu competenţă despre tot ce se raportă la funcţia sa şi pot legifera sau face propuneri utile profesiei sau funcţiei sale. Alături de aceste interese profesionale sint şi interese locale, şi asupra acestor interese particulare ale unei comune sau ale unei regiuni, adunările locale pot legifera cu repegiune şi competenţă.

Se poate foarte bine concepe în sinul democraţiei un dublu federalizm, profesional şi local, o dublă descentralizare. Dar deasupra intereselor tecnice sint cele politice, deasupra intereselor particulare ale profesiunii sau ale regiunii e interesul general, deasupra consiliilor tecnice şi a adunărilor locale trebue să fie un parlament ca arbitru, conciliator şi interpret al voinţei generale. Consiile tecnice şi adunările locale vor trebui să se ocupe de tot ce nu are un interes general; cu competenţa lor, ele ar trebui să propue legile şi să lase parlamentului numai grija de a stabili tranzacţii şi de a echilibra propunerile diverse, cum e mai bine pentru interesul general, după legea majorităţii. Reprezentarea proporţională apare deasemenea autorului ca ceva necesar. Spiritul de dreptate al vremii noastre doreşte diversitatea opiniilor, el simte din ce în ce mai mult că o părere izolată şi fără de contrapond nu poate îmbrăţişa totalitatea lucrurilor.

Scientia (XV—3, 1910). *Ch. Guignebert* în **Les origines chrétiennes**, expune dificultăţile pe care le-a avut şi le are de înlăturat ştiinţa istorică pentru a lămuri începuturile creştinismului. In lipsă de isvoare demne de crezare—căci chiar cele 4 Evanghelii cuprind fapte contradictorii, şi sint rezultatul unei elaborări subiective a cite unul sau mai multor autori ce cunoşteau numai tradiţia orală—Guignebert reduce problema la studiul mediului în care a trăit Hristos, pentru a explica începuturile creştinismului.

Mediul încă nu e deplin cunoscut. Oricum, două fapte sint sigure: 1) Hristos era evreu, deci a trăit în mediu evreu şi din acel mediu a împrumutat elementele formării sale intelectuale şi religioase. 2) In jurul poporului evreu era o lume păgină, din care au eşit urmaşi ai învăţăturilor sale, urmaşi care au tradus învăţăturile potrivit credinţelor lor păgine.

E sigur că Hristos, personal, n'a fost influenţat de mediul străin, ci numai de cel evreu. Dar acest mediu evreu era şi el foarte complicat. Sub aparenţa identităţii de rassă, moravuri şi religie, iudeii erau două popoare deosebite: aristocraţia sacerdoţilor şi a doctorilor Legii şi poporul de jos. Pătura suprapusă se ridicase şi se impusese după întoarcerea din captivitatea babilonică. Ea adusese o serie de reguli pentru a împiedeca o nouă cădere în păcate, dar cum era şi natural, sub formă, sub regule a slăbit adevarata credinţă, intronindu-se fariseismul.

Poporul de jos, mai puţin exclusivist în relaţiile cu străinii, mai pios se nutrea cu speranţa venirii Mesiei care, prin foc şi sabie va introna domnia universală a poporului ales. Cu

toată deosebirea intre cele două clase, poporul se supunea preoţilor, conducătorii naţionali, şi admira ştiinţa doctorilor legii.

In Galileia lipsea aristocraţia sacerdotală şi, prin urmare, formalismul iudeu. Galileenii erau pioşi: pietatea lor păstra o spontaneitate, o ardoare, o profunzime ce dovedeşte o mare intensitate de viaţă. Se ştie că Galileenii au şi luptat mai mult pentru libertatea patriei.

Isus e născut în Galileia, ţara cu preocupări religioase, e eşit popor, unde se nădăjduia intr'un eveniment miraculos, care va asigura domnia universală a evreilor. In acest mediu s'a format Hristos, care era dotat cu facultatea minunată de a-şi însuşi şi de a recrea prin meditaţie, ideile ce plutesc în aer şi ale traduce în fapte. Asupra copilăriei şi asupra împrejurărilor în care s'a manifestat vocaţiunea sa nu se poate spune nimic sigur. Poate că sub influenţa lui Ion Botezătorul a început propagarea ideilor sale.

Propăvăduirea lui Isus n'a prins; căci pe deoparte poporul aştepta mintuirea prin violenţă şi i se vorbea de iubirea aproapelui şi celealte învăţături care fac, pentru noi, farmecul creştinismului. Cu sacerdoţii şi doctorii legii a intrut curind în conflict. Probabil că nesuccesul propăvădirii sale l'a făcut să meargă la Ierusalim spre a încerca să predice acolo adevărul. Aceasta a fost o imprudenţă, căci acolo „agitatorul" a fost crucificat în indiferenţa generală. Că Isus nu-şi dădea seama de ceia ce i s'ar putea întimpla se vede şi din groaza ce a cuprins pe discipolii săi, care au fugit în toate părţile.

„Isus nu fondase nimic. El nu venea cu o religie nouă, nici măcar cu un rit nou, ci mai mult cu o concepţie personală decit originală asupra pietăţii evreeşti, cărei nu pretindea să-i schimbe nici legea, nici cultul: în centrul învăţăturii sale se afle ideia mesianică, ce aparţinea aproape tuturor compatrioţilor, ca şi lui, şi pe care o înţelegea numai în felul său". Nu rezultă de nicăiri că ar fi avut intenţia să institue o nouă biserică. „Dar atunci, ce ar putea rămine din învăţătura lui, în afară de cite-va maxime morale, profitabile desigur, dar mai puţin originale decit se crede, şi în afară de duioasa amintire despre virtuţile sale şi de farmecul său personal? Logica răspunde nimic".

Aici ajungem la punctul cel mai întunecat. Apostolii împrăştiaţi s'au întilnit în Galilea, în cadrul familiar în care au trăit cu El; ei au crezut că-L revăd, că a înviat din morţi şi au început a propovedui că Isus a fost Mesia cel aşteptat. Cum s'au desvoltat aceste idei?...

Acum propaganda avea un element mai interesant, totuşi numărul adepţilor era neînsemnat. Nimeni n'ar fi crezut că secta nouă va răminea şi după stingerea generaţiei contimporane cu Hristos. Şi nici n'a rămas intre evrei. Dar învăţăturile apostolilor se transportase pe terenul grecesc şi acolo au prosperat. Asupra condiţiilor în care s'a desvoltat mai apoi creştinismul autorul îşi propune să revie.

Nuova Antologia (Iunie 1910). *Ernesto Mancini*.—**Asociaţia internaţională a Academiilor.** In anul acesta intre 8 şi 15 ale lunei Mai, s'a ţinut la Roma adunarea generală a Asociaţiei internaţionale a Academiilor. Sint doisprezece ani de cind la Wiesbaden, prin iniţiativa Academiei din Berlin, s'a hotărît fondarea acestei asociaţii. Au fost invitate la început douăzeci de Academii, la care se alipi în urmă şi cea din Tokyo, iar astăzi cu alipirea Societăţii elvetice de ştiinţi naturale, numărul lor s'a ridicat la 22. S'a hotărît dela început ca

activitatea Asociaţiei să fie condusă pentru un trieniu, rind pe rind, de cite o Academie. Prima prezidenţă a avut-o Institutul Franţei, apoi Societatea Regală din Londra şi Academia din Viena. In ultimul trieniu 1908—1910 a prezidat Academia dei Lincei, unde a avut loc şi ultima adunare, prezidată de senatorul Blaserna. Semnalam citeva din hotăririle luate: 1) Publicarea unei ediţii complecte a operelor lui Leibniz: insărcinarea şi-a luat-o Academia din Berlin şi cea de ştiinţi morale şi politice din Paris. 2) S'a asigurat publicarea operelor lui Euler, mulţumită Elveţiei, care a strins fondurile necesare (400.000 fr.), şi ajutoarelor date de Franţa şi Rusia. 3) Editarea poemei indice Mahâbhârata. Asociaţia a propus apoi publicarea unei Enciclopedii a Islamului, care va fi probabil gata in vre-o cincisprezece ani. S'a hotărit sprijinirea mai departe a editării „culegerii documentelor greceşti" subsidiată de Bavaria, precum şi a editării „Corpus medicorum antiquorum". In secţiunea ştiinţelor matematice şi naturale, prof. Waldeyer, din Berlin, a vorbit despre studiile asupra creierului şi a atras atenţia asupra unui Institut, de curind infiinţat la Amsterdam, care poate servi de model. Şapte Institute frenologice trimit Asociaţiei relaţiile lucrărilor lor. S'a ocupat apoi Asociaţia cu studiile baronului Eötvös asupra determinării diferenţii gravităţii in deosebite puncte ale globului. S'a discutat apoi asupra unui acord internaţional pentru combaterea boalelor plantelor, după propunerea prof. Eriksson. O altă chestiune, care de mult face obiectul preocupării Asociaţiei, este imprumutarea manuscriselor şi găsirea unor norme care să uşureze imprumutul fără să primejduiască insă păstrarea lor. In această privinţă Asociaţia a aprobat in totul un raport făcut de prof. Diels din Berlin. Deliberaţiunile s'au inchis, desemnindu-se in aplauzele tuturor, Academia de ştiinţi din Petersburg ca prezidentă pentru trieniul viitor 1911—12—13.

Rivista d'Italia (Iunie, 1910). *A. Cassarà.*—**Evoluţia Clitemnestrei.** Autorul studiază evoluţia pe care a suferit-o figura Clitemnestrei, dela prima ei apariţie in literatură până la fixarea definitivă. *Iliada* nu pomeneşte nimic de Clitemnestra, afară doar că era soţia legitimă a lui Agamemnon. Ca tip de femee criminală ea apare in *Odisseia*, cu ocazia povestirii morţii lui Agamemnon. Nu toate povestirile insă se potrivesc. In c. IV, v. 514—37, cind Menelau povesteşte lui Telemac ceia ce auzise in Egipt dela Proteu, Clitemnestra nici măcar nu e pomenită; singurul autor e Egist. Motivul care l-a impins pe Egist la crimă nu e spus. In povestirea insă a lui Nestor din c. III, Clitemnestra apare. Aici adulterul ei cu Egist e arătat ca implinit din voinţa zeilor, iar in privinţa asasinării lui Agamenon, Clitemnestra are numai un rol pasiv, autorul e numai Egist. Mobilul e pasiunea pentru Clitemnestra şi pofta de cucerire. In povestirea pe care o face umbra lui Agamemnon in c. XI, v. 405—34, Clitemnestra apare pe planul intâi, alăturea de Egist. Mobilul ei e gelozia faţă de Cassandra, pe care Agamemnon şi-o adusese din Troia. Din toate elementele tradiţiei omerice, Clitemnestra reesă ca o femee culpabilă, dar a cărei purtare e intrucitva scuzată de imprejurări. La această legendă se adauge curind un element nou, care e hotăritor pentru fixarea tipului Clitemnestrei in literatură: sacrificiul Ifiginei. In Homer nu se pomeneşte de aceasta, ci numai in poemele posterioare. Eschil ia acest element nou şi face din Clitemnestra tipul mamei jignite in sentimentele ei cele mai sfinte. Pecind in Pindar (Pitia XI), care are o poziţie mijlocitoare, nu se fixează sigur motivul asasinării, la Eschil, Clitemnestra apare pe planul intâi, iar Egist capătă un rol cu totul şters. Pomeneşte, e drept, şi Eschil de amorul ei către Egist şi de gelozia ei faţă de Cassandra, dar acestea devin motive cu totul secundare faţă de dorinţa ei de răzbunare contra omului care, pentru ambiţia sa, i-a jertfit fiica cea mai iubită. Astfel Eschil a reabilitat oarecum figura Clitemnestrei; spectatorii pot uita greşelile ei; ea domină drama ca o femee atinsă in iubirea ei de mamă. Cu Eschil, evoluţia acestei figuri literare e desăvirşită. Nici Sofocle, nici Euripide nu mai incearcă grandioasa dramă a uciderii lui Agamemnon.

Deutsche Rundschau (Iunie, 1910). *Dr. Wolfgang von Oettingen*—**Das Goethe-Haus in Weimar.** Autorul e directorul muzeului naţional „Goethe" din Weimar,—casa in care a locuit şi murit marele poet. Din timpul vieţii sale incă, Goethe se gindise să lase casa, biblioteca şi numeroasele sale colecţii ştiinţifice pentru marele public. Ca moştenitori rămaseră la moartea sa, 3 nepoţi nevristnici, astfel că averea trebuia administrată de mama lor, Ottilia, care avea uzufructul. Aceasta, foarte cheltuitoare, pentru a-şi acoperi datoriile, vindu tot ce se putu vinde şi inchirie cele mai multe din incăperi, aşa că colecţiile trebuiră a fi ingrămădite in citeva camere. Numai odăile in care locuise Goethe fură respectate şi ca custode al lucrurilor rămase fu numit Christian Schuchardt. Acesta publică un catalog sumar in trei volume. Cind moştenitorii ajunseră majori, lucrurile nu se indreptară. Singura lor grijă fu ca să inchidă bine toate reliquiile păstrate, aşa ca să nu le mai poată vedea nimeni. Singura lor faptă bună fu că in testamentul lor ei lăsară tot ce rămăsese dela Goethe, parte statului Sachsen-Weimar, parte mareiducese, Sophia: statul căpătă locuinţa şi colecţiile, ducesa manuscrisele. Aceasta din urmă infiinţă aşa numita Goethe-Archiv, care se imbogăţi in curind cu manuscrisele lui Schiller şi ale altor poeţi şi căpătă o locuinţă proprie; casa lui Goethe deveni un muzeu, cu numele Goethe-Haus-Nationalmuseum, care se deschise in anul 1885. Landtagul weimarian puse la dispoziţie mijloacele pecuniare, casa fu reparată şi totul adus la starea in care era in timpul vieţii marelui poet. Primul director, Karl Kötschau, puse in ordine colecţiunile, mai ales cea mineralogică, care conzistă din vre-o 20.000 de bucăţi. Astfel, astăzi muzeul stă la dispoziţia vizitatorilor, care işi poate face o idee despre universalitatea spiritului lui Goethe. Totul insă nu e făcut; nenumăratele obiecte, de valoare artistică ori ştiinţifică, care stau ascunse prin sertare, nu sint incă ordonate şi catalogate, aşa ca să poată fi studiate cu amănunţime.

Deutsche Revue (Iunie, 1910). *Sergei v. Goriaïnow*, directorul arhivei statului rusesc, din St. Petersburg, dă interesante detalii asupra activităţii ultimilor ani ai lui *August v. Kotzebue*, intr'un articol intitulat: **August v. Kotzebue ca comisar literar al guvernului rus.** Cind v. Kotzebue părăsi postul de consul general in Königsberg, el adresă o petiţie către şeful său, baronul Nesselrode, prin care cerea o funcţie potrivită cu insuşirile sale. „Se publică, zice el, in Franţa şi Germania sute de cărţi asupra politicii, finanţelor, războiului, etc., care cuprind multe idei a căror cunoaştere ar fi foarte importantă pentru statul rus. El şi-ar lua insărcinarea să facă referate asupra cărţilor de samă apărute, dacă i-ar incuviinţa ţarul şi dacă pentru aceasta, pe lingă un salar fix, i-ar da şi vreo 700 ruble pe an pentru procurarea cărţilor". Nesselrode arată petiţia ţarului, care găsi

ideea folositoare și o admise: In Martie 1817, Kotzebue primi instrucții după care trebuea să procedeze. El trebuia să se angajeze deasemenea ca in toate scriirile sale să susțină ideile care conveneau țarului. La 17 Iulie 1817, trimise Kotzebue primul raport, in care recenzase mai mult de 100 de opere și in acelaș timp, pentru a propaga ideile țarului, intreprinse traducerea operei lui Sturdza asupra spiritului bisericii ortodoxe. In Octombrie acelaș an, trimite el al doilea raport in care referează despre vreo 250 de opere. Cu acest al doilea raport insă i se intimplă următoarele: o parte din articolul politic, fu copiat pe ascuns de redactorul unui ziar opozant, dr. Lindner, care-l trimise la Iena, unde profesorul Luden il publică in ziarul său „Nemesis", cu comentarii. In urma plingerii lui Kotzebue, „Nemesis" fu confiscată, insă articolul apăru totuși in ziarul revoluționar „Der Volksfreund" și apoi in ziarul „Isis". In procesul intentat, Luden și tovarășii săi fură condemnați la inchisoare de către tribunalul din Leipzig, insă ei făcură apel și cazul fu din nou judecat de către profesorii din Würzburg. Aceștia condamnară pe Kotzebue la cheltuelile de judecată și achitară pe Luden. In 1819, părăsește Kotzebue Weimarul și se retrage la Mannheim, unde este ucis de către studentul Ludwig Sand, care vedea in el pe omul ce luptă contra libertății popoarelor. In realitate insă Kotzebue n-avea nici o convingere și era gata să susțină orice idei, cu condiția să fie bine plătit.

The Contemporary Review (Iulie, 1910, London). Iubirea și admirația culturii vechi clasice și analiza critică a civilizației helenice are neconteuit un interes de actualitate științifică in Anglia.

In timpul din urmă au apărut două volume importante, datorite unor prea cunoscuți critici de artă, asupra sculpturii grecești. Apariția acestor volume a pus din nou in discuție chestiile privitoare la arta grecească. D. *Le March Phillips* — **Sculptura greacă** — își aduce contribuția personală nu atit in analiza insăși a sculpturii grecești, cit in fixarea punctului de vedere din care trebue considerată această sculptură. A analiza sculptura grecească ca atare, adică din punct de vedere strict estetic și tecnic, e a o stoarce de tot elementul de viață ce-l cuprinde și care i-a dat naștere, —e a o face neințeleasă pentru noi și lipsită de interes. Sculptura grecească, ca orice altă artă, s-a născut in o anumită societate și ca atare nu-i decit, *in un mod anumit*, expresia acestei societăți. Opera de artă are ințeles pentru noi numai atunci cind *prin ea* putem ințelege *viața societății*, *concepțiile epocii* care au produs-o. Opera de artă, *cu conștiința* ori *fără conștiința* artistului care a creat-o, are o transparență, prin care societatea care a produs-o iși reflectează intreaga ei viață de frămintări, lupte, aspirații și idealuri. Fără această transparență, orice operă de artă e văzută in o rază prea scurtă pentru a fi interesantă. Sculptura egipteană se caracterizează prin rigiditate și uniformitate. *Este* acelaș clișeu stereotip, care se repetă peste veacuri, provocind plictiseala exasperantă a cercetătorului modern; e o lecție invățată pe derost și repetată de bieții artiști in timp de cincizeci de veacuri. Nu este oare această impietrire artistică expresia adevărată a impietririi intelectuale a poporului egiptean? Intreaga civilizație egipteană este produsul unei rutine: practica cea mai disciplinată a inlocuit revoluția cugetării. Ce găsim in religia, literatura, știința...egipteană? Realizarea unui progres inițial și apoi o impietrire de veacuri. Cinci mii de ani Egiptul iși petrece in noaptea inerției și a pasivității. Nu se găsește

o justă expresie a acestei imobilități in arta egipteană? La Greci, sculptura tradează caracteristice cu totul opuse: mișcarea, ideia, probleme ale vieții sint imbrăcate in marmură; dar profunzimea acestor simbolizări e incă caracteristică. Grecii sint cel dintiiu popor la care se accentuează intelectualismul: un intelectualism insă cu insușiri definite de preciziune, cu caracter logic și rațional. Mintea Grecului antic se inchide in *Definițiune*; tot ce trece de hotarul ei e prea vag și prea incomprehenzibil pentru el; el are repulziune pentru spiritualizare, pentrucă e dincolo de hotarul *Definițiunii*. Dar nu toate ideile pot intra in sfera *Definițiunii!* De claritatea *Definițiunii* insă avea nevoe mintea grecească in toate manifestările vieții. Dintre arte in special sculptura e mai potrivită pentru *limitare*; poezia și pictura prin materialul insuși pe care-l intrebuințează sint greu de oprit de a trece ne domeniul *spiritualizării vagi*. Deaceia la Greci sculptura ajunge arta cea mai cultivată și caracterul de *definire*, de *concretizare* ajunge caracteristic in toate manifestările intelectuale, căci nu era decit expresia temperamentului național al poporului. In religia grecească aceiași caracteristică: zeii greci nu erau decit un fel de oameni superiori. Asemenea in literatură: mișcarea provocată de Myron in sculptură și continuată de Phidias iși are paralelul in mișcarea provocată de Aeschyle in literatură și continuată de Sophocles. In locul *convențiunii* rigide a unui singur actor și a corului, Aeschyle introduce mai mulți actori și *dialogul*: astfel creiază prin delimitare *caracterul* personajelor. Totul convergează spre... *Definițiune*.

Saturday Review (Iulie). *Propunerile d-lui Churchill in chestia inchisorilor*.

Ministrul de interne al Angliei a propus un intreg sistem de reforme in chestia inchisorilor, al căror scop principal e in ultima analiză de a ține pe condamnați cit mai departe cu putință de inchisori. Sistemul inchisorii celulare a inceput a fi des intrebuințat de pe la mijlocul secolului al optsprezecelea in urma stăruințelor și a sforțărilor bine intenționate ale papei Clement al XI-lea. N'a trecut nici o sută de ani și el a inceput a fi criticat cu inverșunare; in Anglia in primul rind de scriitorii mari Dickens și Read. Astăzi acest sistem e definitiv condamnat și măsurile ministrului de interne englez pot fi considerate ca inceputul sfirșitului acestei monstruozități legale. Statisticile arată că in ultimii ani la miile de condamnați penali e o cifră de recidivă spăimintătoare de trei din patru condamnați. Atunci care mai e rostul unei pedepse, pe care realitatea o arată ca lipsită cu totul de puterea de a moraliza, sau cel puțin de a ține in respect?

Noile măsuri propuse privesc mai multe categorii de delicvenți. S'au prevăzut măsurile necesare pentruca toți delicvenții minori să nu mai fie trimiși in inchisori pentru infracțiuni ușoare. „Nici un băet, zice d. Churchill, nu trebue să meargă la inchisoare, afară numai dacă e incorigibil sau a comis o infracțiune prea gravă". Nici un minor nu trebue să primească condamnare, care nu ar avea un caracter educativ și moralizator, și care ar avea de scop numai să pedepsească. Nici un minor nu trebue pus la inchisoare—și deci deprins cu ea—pentru termene mai mici de o lună.

O altă clasă de infractori, cea mai nenorocită și acea care are nevoe de măsuri mai omenești, e acea a infractorilor neachitabili—dacă se poate intrebuința această expresie—pentru care judecata nu are decit un remediu —pedeapsa. Cine sint acești criminali

mai la urma urmii? Unii sint adevărați paraziți trăind de pe urma muncii altora. Aceștia sint de obiceiu cei mai periculoși, căci fiind mai îndemânatici se sustrag foarte adeseaori dela judecată. Alții sint oameni nici prea buni nici prea răi, lipsiți însă de puterea de inhibiție și pervertiți de mediul rău în care trăesc sau ruinați de o concurență necinstită. Un număr destul de mare sint oameni anormali, amorali sau impulzivi. Alții, în sfirșit, sint imbecili sau idioți, lipsiți iarăși de însușirile necesare omului normal. In închisorile Angliei sint acum ca la șase mii de condamnați, care sint la pragul demenții. Fără îndoială, pentru fiecare din aceste categorii de infractori trebuesc prevăzute măsuri speciale, și dacă diagnoza e greu de făcut, și pot rezulta uneori erori, aceasta nu e un motiv suficient pentruca această măsură rațională și echitabilă să nu fie luată.

Problema recidivizmului e iarăși una din cele mai adinci și mai complicate. Cum mai poate cineva să se încreadă într'un om care a fost necinstit? Cum îl poate moraliza, pe de altă parte, închisoarea și cum o să-și cîștige apoi viața în societate la sfirșirea pedepsei? O sentință de condamnare tinde să slăbească voința, și nu să întărească stăpînirea de sine. Pe lingă aceasta un condamnat va fi ocolit de prietenii și cunoscuții săi—afară numai dacă nu vor fi și ei hoți — și va fi ocolit mai mult de teamă decit de dispreț sau reprobare. El va fi un paria, un exilat. Cine îl va mai tocmi? Cum îi va mai fi cu putință să-și cîștige pinea cinstit, oricît i-ar fi frică de închisoare? Tragicul acestei situații, care e și mai amară atunci cind condamnatul pentru întîia oară era nevinovat, ni-l arată minunat în citeva pagini Anatole France în nuvela și piesa sa de teatru „Qurainquebille". Greutățile acestei probleme sint uriașe. Dl. Churchill a căutat să facă tot ce a putut mai mult în această direcție: sistemul supravegherii polițienești va fi desființat și se vor înființa mai multe agenții pentru plasarea foștilor condamnați.

Mai e apoi clasa infractorilor neamendabili, și aceasta e formată de obiceiu nu de acei stricați, ci de acei slabi și fără putere de inhibiție. Nicăeri nu sint instituții po'rivite acestei clase de degenerați. Totuși în toate țările e un contingent de nenorociți care nu sint în stare să trăiască ca cetățeni liberi. Nu e vina lor; sint damnații societății, victime a eredității, suferind grozav de pe urma păcatelor strămoșilor lor. Sărmani cretini, incapabili de a se conduce singuri în viață, totuși nu îndeajuns de dementi spre a fi închiși în aziluri de alienați. Aceștia ar trebui separați în colonii, unde să muncească pe termene lungi în condițiile cele mai omenești cu putință, așa incit în starea lor să nu se vadă o pedeapsă, ci o cură de vindecare.

„In general—și în această privință reformele propuse de d. Churchill fac un bun început—trebue să lucrăm în aceste chestii, ținind samă, nu de ceia ce a comis individul odată ci de ceia ce el este acum. Trecutul, rău sau bun, e trecut și mort; înțelepciunea și știința trebue să știe să tragă tot folosul din prezent și să pregătească viitorul".

Mișcarea intelectuală în străinătate

ISTORIE

E. Dupuy. *Etudes d'histoire d'Amérique. Americaines et Barbaresques.* Paris, Roger et Chernoviz, 1910.

Expune istoria Statelor-Unite și o pune deseori în legătură cu istoria colonială a Franței.

Jules Saurin. *Le Peuplement français en Tunisie.* Paris, Challamel, 1910.

Studiază istoria colonizării franceze în Tunis; autorul a trăit el însuși acolo, vorbește deci ce a văzut și arată mijloacele prin care s-ar putea da populației de acolo o culoare franceză.

Marius Sepet. *Louis XVI. Etude historique.* Paris, Téqui, 1910.

E un volum frumos și un studiu complect asupra ultimului rege de dinaintea revoluției; în el se condensează studiile anterioare ale autorului asupra vechiului regim.

PEDAGOGIE, ȘTIINȚI

A. Mathieu et E. Blanguernon. *Léçons de pédagogie.* Paris, Alcide Picard. Prețul 4 lei.

Un studiu complect de pedagogie, destinat profesorilor și institutorilor.

Gabriel Guilbert. *Méthode de prévision du temps.* Paris, Gauthier-Villars, 1909.

Conține metoda autorului de prevedere a vremei, bazată pe legea variaților presiunii și a direcției vinturilor, precum și regule practice.

SOCIOLOGIE, ECONOMIE POLITICĂ, DREPT.

Henry Clément. *La Dépopulation de la France.* Paris, Blond, 1910. 3.50.

Se studiază în fond mișcarea populației franceze, cauzele probabile și urmările economice; se analisează toate faptele care ar putea explica teribila decadență a Franței.

Charles Brouilhet. *Le conflit des doctrines dans l'Economie politique contemporaine.* Paris, Alcan. Un vol. 306 p. 3.50 lei.

Ceia ce strică interesului acestui studiu e parțialitatea; întregul volum e o pledoarie, abia deghizată, în favoarea colectivismului.

Pierre Clerget. *Manuel d'Economie commerciale.* Paris, Colin, 1909. 4.50.

Interesant și pentru cei ce vor să se lumineze asupra practicei comerciale contemporane și pentru oamenii de studiu, preocupați să adapteze principiile la faptele zilnice.

Enée Bouloc. *Le droit de grève et les grèves, Principes et solutions.* Paris, Rousseau, 1910.

Ideia principală e că greva e o rupere de contract, condamnabilă; autorul cere facerea de contracte de muncă pe timp lung, în scris, și, în caz de încetarea lucrului, despăgubiri pentru patroni.

Paul Roux. *La question agraire en*

Italie. Le Latifundium romain. Paris, Alcan, 1910. Prețul 3.50.

Operă de un mare interes; arată cauzele ce fac mizeria Campaniei romane și discută problema agrară în toate dificultățile ei.

Paul Nourisson. *Le Grand Danger. Tout par l'Etat.* Paris, Larose et Tenin, 1909. 9 lei.

O critică, cu tendinți clericale, a statului modern, ce impietează în domeniul familiei, proprietății, libertății învățămîntului, etc.

J. L. de Lanessan. *La lutte contre le crime.* Paris, Alcan, 1910.

Deducțiile autorului sînt bazate pe două principii: 1) Nu-s legi naturale, nici simț moral de bine și rău; 2) Oamenii nu-s nici liberi, nici responsabili. E o răsturnare a tuturor moralelor religioase, metafizice, spiritualiste.

Victor Diligent. *Les orientations syndicales.* Paris, Bloud, 1910.

Documentație bogată asupra jurisprudenții în materie de muncă și sindicate; studiu compleet asupra lui Pelloutier și originii Confederației generale a muncii.

Pierre de Sancy. *Esquisses sociales. La paix d'chez nous.* Paris, Lemerre, 1910. Prețul 3.50.

Un studiu, cu oarecare miopie făcut, al condițiilor de reformă în clasele de jos ale Franței. Autorul dă o importanță exagerată acțiunii electorale.

FILOLOGIE

E. Bourciez. *Eléments de linguistique romane.* Paris, C. Klincksieck, 1910. Un vol. XXI—667 p. Prețul 6 lei.

Este o expunerea sumară și conform cerinților științei a tot ce este sigur în ce privește origina și evoluția limbilor romane.

P. W. Mariassy. *Aperçus de philologie française.* Paris, Schleicher, 1909.

Cartea unui diletant, cu discuții interesante nu numai asupra filologiei franceze, ci a științei limbii în general.

Gh. Bally. *Traité de stylistique française.* Heidelberg, Winter, 1909. 2 vol. prețul 11 fr. 25.

Carte de o mare valoare utilă lingvistului, gramaticului, literatului, tutror pe care-i interesează știința limbii și raporturile dintre gîndire și expresie.

LITERATURĂ

Léon de Tinseau. *Deux Consciences.* Paris. Calmann Lévy. Un vol. 369 p.

Două nuvele, care abundă în trăsături începute și nesfîrșite, în gesturi abia schițate, în observații fugitive. Cea dintîi e povestea unuia ce și-a ucis cu morfină camaradul în Africa și vine în Paris de ia în căsătorie pe soția acestuia; a doua, *Ferréol*, cu o intrigă încurcată și fără înlănțuire, e povestea a doi frați, din care unul, socialist mistic, celălalt un politician ordinar.

Ernest Daudet. *Les Rivaux.* Roman en trois époques. Paris, Plon-Nourrit. Un vol. 329 p.; 3.50 lei.

Scene interesante, ne spun istoria a doi inși, care ajung, grație revoluțiilor franceze, la înnalte trepte sociale.

Fernand Dacre. *Traîneurs de sabre.* Paris, Daragon. Un vol. 211 p.. 3 lei.

Patru nuvele, cu o inspirație vulgară și cu desnodăminte de școală primară; ne arată condițiile ce trebue să le îndeplinească un bun comandant militar, și anume să unească tăria sufletească cu blîndeța, convingerea, polițeța, etc..

1910. ANUL V. AUGUST No. 8.

Viața Romînească

Directori: C. STERE și Dr. I. CANTACUZINO

SUMAR

IAȘI

Redacția și Administrația: Str. Golia 52.

1910

Viața Romînească apare lunar cu aproximativ 130 de pagini. — Abonamentul în țară: un an 18 lei; jumătate de an 9 lei. Numărul 2 lei — Pentru învățători, preoți de sat și studenți: un an 15 lei, jumătate de an 7.50. — Pentru Austro-Ungaria: un an 15 coroane; jumătate de an 7 coroane 50 h. Numărul 2 coroane — Pentru Basarabia: un an 8 ruble; jumătate de an 4 ruble. Numărul 1 rublă. Pentru străinătate: un an 22 lei, jumătate de an 11 lei. Numărul 2 lei 50 h.—Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

Viaţa Romînească

REVISTĂ LUNARĂ

Sub direcţia d-lor Prof. Univ. C. STERE şi Dr. I. CANTACUZINO

Ion Măgură

I

Eşise dela biurou şi se întorcea spre casă pe Calea Victoriei. Era spre seară şi lumea curgea pe trotuarul din dreapta ca două şuvoaie: unul spre Bulevard şi altul spre Teatrul Naţional. Cei ce se întîlneau, venind din direcţii opuse şi se opreau spre a schimba cîteva cuvinte, erau mişcaţi dela locurile lor, într'un început de învîrtire, ca apa într'o viltoare. Vînzătorii de jurnale alergau prin mijlocul străzii, se strecurau printre trăsuri, treceau de pe un trotuar pe cellalt, strigînd noutăţile zilei între care şi pe aceia a tragerii loteriei.

Măgură făcu semn unuia din ei, îşi cumpără o gazetă şi se urcă din fugă în tramvaiul lui, care tocmai trecea. Scoase gazeta şi deoarece avea şi el un sfert de loz, începu a citi lista tragerii. Numărul lui era în frunte: cîştigase premiul de 250.000 lei. Cîteva clipe stătu încremenit. Apoi deodată inima începu a-i svîcni cu furie şi el duse mîna stîngă în dreptul ei, ca spre a o linişti. Aşa bătae de inimă nu mai avusese el de cînd îl muşcase un cîine pe furiş, cînd era mic. Tîmplele-i vîjîiau. Un miros pătrunzător, înnecăcios se împrăştiase în tot văzduhul şi parcă vestea cîştigului era în acel miros, una cu el. „Fericitul cîştigător" nu mai vedea nimic, nu mai auzea nimic. Conductorul trebui să-i strige a doua oară, tare, ca unui surd:

— Taxa, vă rog!

Măgură tresări, dădu 15 bani şi se mai uită încă odată la jurnal. Atunci o îndoială îi fulgeră prin minte: dar dacă nu va fi cîştigat numărul lui? Dacă va fi cumva o greşală de tipar în acel jurnal? Un fior fierbinte îi trecu prin trup şi picioarele i se 'nmuiară. Ştirea trebuia neapărat controlată. În dreptul unui chioşc de ziare Măgură sări din tramvai. Dar, ca nici odată, alunecă, se 'mpiedecă şi căzu.

— Semn rău!—îşi zise el în gînd, pe cînd se ridica.

Şi băgînd de seamă că pantalonii îi plesniseră în dreptul genunchiului stîng, adăogă:

— Straşnic am mai căzut!

Se îndreptă, șchiopătînd puțin, spre chioșc și luă cîte un număr din toate ziarele de seară. Știrea era adevărată: numărul lui, numărul 27.043 era în toate cu cîștigul cel mare alături. Părea tipărit cu cifre de foc și Măgură nu se putea uita multă vreme la el, căci îl dureau ochii.

Luă o trăsură și se duse acasă. Spuse gazdei că nu se simte destul de bine și o rugă să-i facă un ciai. Iar după ce bău ciaiul, încuie ușa pe dinăuntru, scoase biletul de loterie și-l puse pe masă. Se uită la cias și băgă de seamă că mîna-i tremura. „Ce-ar fi să pierd tocmai acum biletul!"—își zise el și mîna în care ținea ciasul îi tremura și mai tare. Puse lozul într'un plic vînăt pe care-l lipi cu îngrijire și pe care scrise apoi adresa lui: Ion Măgură, șef de biurou. Ministerul de Interne. Loco. Băgă această prețioasă scrisoare în portofoliu, portofoliul în buzunarul ascuns al vestei și se lungi pe canapea, cu mîinile pe după cap.

Se insera... O stea se aprinse deodată în dreptunghiul vînăt tăiat pe cer de cele patru laturi ale ferestrei deschise și steaua aceia licărea atît de vie, încît lui Măgură i se părea că atunci o vedea pentru întîia oară. De undeva, din apropiere, veneau în răstimpuri notele unui vals cîntat la pian. Veneau plutind, sburînd, intrau ca niște fluturi în odaia lui de burlac și se topeau în amurgul ravăn și parfumat de floarea salcîmilor... Apoi sgomotele zilei se înnecară încet-încet în liniștea nopții și după cîtva timp totul se prăbuși, lumea pieri și în locul pămîntului răsări, ca 'ntr'o vrajă, o nemărgenită apă albastră și limpede, deasupra căreia pluteau aburi calzi. Acești aburi se ridicau din ce în ce mai sus, se grămădeau, alunecau, se prăvăleau unii peste alții, într'o necurmată, mută și năprasnică frămîntare. Și din ei cerca să prindă întrupare o altă lume, un alt Măgură...

Numai el știe cîți fiori l'au înfierbîntat pînă și-a văzut banii în siguranță la o bancă. Fel de fel de gînduri urîte îi treceau prin minte: ba să nu piardă biletul, ba să nu i se fure banii, ba să nu înnebunească. Da! Până și acest gînd îngrozitor i-a trecut prin minte și el n'avea puterea să'l smulgă și să'l gonească din sufletul lui. Dar după ce și-a depus banii, s'a liniștit ca apa după furtună și a 'nceput să se gîndească în tihnă la viitorul lui.

Lucrul cel mai cuminte era să-și dea demisia din slujbă. A mîncat destul din amara pîine a funcționarismului: zece ani. Vrea să fie liber. Să'și cumpere o moșioară din care să facă în curgerea vremei o mică fermă model. Să trăiască la țară între oamenii arși de soare pe față și pe piept, cu mîinile pline de pămînt.

Cînd s'a prezentat la biurou, toți colegii s'au grăbit să'l felicite. El și-a scris demisia foarte liniștit, a dat-o șefului de serviciu, și-a luat ziua bună dela toți și a plecat. La eșire un coleg îi ținea calea. El bănui că acela vrea să-i ceară bani.

— Felicitările mele, dragă.

— Mulțumesc!—răspunse Măgură și porni mai departe.

Cellalt se atîrnă de brațul lui:

— Und' te duci?

— Acasă.

— Imi dai voie să te acompaniez și eu puțin?

— Mă rog.

Cîteva minute colegul lui tăcu. Nu știa cum să aducă vorba. Măgură îl înțelese foarte bine și-i aruncă întrebarea pe care o aștepta:

— Altfel? Ce să-mi mai spui?

— Rău, *mon cher!* Rău de tot. Mîine am o poliță de două sute de lei și n'am nici un ban. N'ai putea să mă ajuți tu?

— Nu pot!

— Dragă Măgură, frate Măgură, nu mă lăsa.

Ochii lui licăreau și fostul șef de biurou se gîndi că omul acela ar fi în stare să-l strîngă de gît dacă ar fi numai amîndoi într'o pădure. Scoase o sută de lei și i-o dete:

— Mai mult nu-ți pot da. Am și eu socotelile mele.

— Mersi, dragă, mersi! La revedere!

Măgură avu un fior de desgust: era sigur că omul acela îl înșelase.

Luă o trăsură și plecă acasă. Aci îl aștepta gazda căreia de mult îi făgăduise un dar „cînd va cîștiga la loterie". Apoi respinse asaltul unui alt coleg: „*mon cher*, ți-i dau în rate lunare. Vrei poliță?" și rugă pe gazdă să spuie oricui îl va căuta, că nu e acasă. Incuie ușa și începu a citi corespondența. De cîteva zile, de cînd se publicase prin ziare că și el e unul din cîștigătorii sfertului de milion, primea foarte multe scrisori. Corespondența din ziua aceia era însă și mai bogată.

Trei inși făceau apel la inima lui largă, la mintea lui luminată, la sentimentele lui de adevărat patriot, spre a-i ajuta să-și construiască invențiile. Scrisorile erau aduse cam în acelaș fel, ceia ce-l făcu să bănuiască imediat că cei trei inventatori erau trei tovarăși escroci. Unul cu care învățase clasele primare, îl ruga să stărue pentru numirea lui într'o slujbă. O văduvă cu cinci copii îi cerea un ajutor bănesc. Un altul o lua cu jălania dela moș Adam, pentruca să-i ceară la sfîrșit douăzeci de lei. O carte cu coperta roșie îi atrase băgarea de seamă. El o luă în mînă și citi următoarele cuvinte tipărite pe copertă: „Domnului Ion Măgură. Marelui protector al oamenilor de talent. Homagii". Cine n'ar fi știut, ar fi crezut că acel volum a fost tipărit inadins pentru fostul șef de biurou. Acesta însă cunoștea trucul, deoarece acelaș volum de versuri îl văzuse și în casa ministrului, natural, cu o altă copertă. Scutură volumașul și din el căzu o minusculă carte de vizită cu adresa autorului.

Un samsar îi propunea o „partidă" de căsătorie „în condiții ceva extra"; un altul o întreprindere petroliferă; un al treilea,

o exploatare de păduri; altul o mină de aramă în Mehedinți; un al cincilea, o hipotecă; altul, să s'apuce de exportul de ouă „cu care se cîștigă parale foarte frumoase"; altul, îl ruga să-i dea o întîlnire spre a-i spune unde trebue să cumpere un loc de pe care urma să fie în doi-trei ani expropriat (se înțelege cumpărîndu-i-se locul cu un preț de cinci ori mai mare) și în fine al optulea îi oferea o moșie în arendă.

„Sînt pozitiv informat că doriți să luați o moșie în arendă și vă felicit pentru această idee"—îi scria samsarul. „Nici să nu faceți altă afacere. Pămîntul nu arde, pămîntul nu se fură și dacă dă Dumnezeu ploaie la vreme, se face grîul și 'n drum".

Măgură se uită mai cu băgare de seamă la scris și văzu că e acelaș cu al samsarului ce-i propunea ntreprinderea petroliferă.

Svîrli toată corespondența în coș și începu a se plimba prin odaie. Ca un nor negru i se lăsa pe suflet. Era atîta prefăcătorie, atît vicleșug în zecile de scrisori ce primea, încît el nu putea ști care vine dela un adevărat nevoiaș ce trebuia ajutat cu puțin de el, cu mai mult de Dumnezeu.

Se duse la fereastră, dar se trase repede înapoi: un ușier bătrîn dela Minister sta peste drum, cu ochii țintă la fereastra lui. Măgură se scutură: omul acela semăna aidoma cu un cîine care se uită țintă în ochii stăpînului ce mănîncă, spre a-i svîrli un oscior... Era atît de cald, încît ușierul părea că e gata să fumege. Pavajul, zidurile, coperișurile caselor se incinseseră de arșiță și dogorau ca un uriaș cuptor. Măgură veni iar la fereastră și de după perdea se uită iar în stradă. Ușierul sta neclintit, cu ochii țintă la fereastră lui, cu fața congestionată, cu ghetele albe de praf. Părea pus acolo spre a se topi...

...Printr'un ciudat fenomen sufletesc Măgură se pomeni parcă în locul lui, afară în bătaia soarelui. Ochii îl dureau de strălucirea luminii și după cîteva minute capul i se îngreue, vederea i se turbură, urechile îi hăuiau, picioarele-i tremurau. Și o sfîrșeală mare i se ridică dela lingurică. Limbi de flăcări nevăzute măturau strada. Undeva, în apropiere, era desigur un foc grozav. Măgură îi simțea dogoarea. Focul se apropia, se întindea, aprinse casele de lîngă el, apoi altele și altele, coprinse tot orașul... Totul ardea. Ardea fără nici un sgomot, cu o vie flacără albă... și el, Măgură, se topea ca plumbul, ca ceara...

Tresări și deschise fereastra. Cellalt tresări și el peste drum.

— Vino 'ncoace!—îi strigă fostul șef de biurou.

Bătrînul veni în fugă.

— Ce-i, moș Ambrozie?

— Să trăiți, domnule șef. Și... la mai mare.

— Ei, ce e?

— Păi numai atît: să trăiți!

— Să trăești și d-ta!

Și cum ușierul începuse a 'nvîrti șapca 'n mîini, ne mai știind ce să mai zică, Măgură îi dădu doi lei. Bătrînul mulțumi și plecă. Fostul șef de birou închise fereastra și de după perdea văzu că moș Ambrozie intră repede în cîrciuma de peste drum.

II

Cea dintîi grijă a lui Măgură cînd s'a văzut la moșia Buturuga pe care o luase cu arendă, a fost să cheme pe oameni la curte și să le ție o cuvîntare.

„Am venit aci, oameni buni—le spuse el—nu ca vrășmaș ci ca prieten al vostru. Am venit să muncim cu toții, să ne cunoaștem, să ne ajutăm. Să nu umblați cu vicleșuguri, să nu vă codiți la muncă, să nu furați. Ca dacă vă veți purta bine, va fi bine de voi; iar de vă veți purta rău, rău va fi".

— Așa e! Așa e!—răspunseră cîțiva oameni.

„Eu vă dau pămînt de muncă și islaz cît vă trebue. Numai să munciți în credință și să dea Dumnezeu ploaie la vreme".

— Da' ce dijmă ți-e 'n gînd să ne iei, boierule?—întrebă un romîn, negricios la față.

— Una și una, măi băeți, din orice.

— Auziți, mă?—repetă un moșneag. Dijma una și una din orice.

Apoi către Măgură:

— Cînd facem *condratu'*, boierule?

— Duminică.

Oamenii plecară foarte mulțumiți și Măgură era foarte vesel că începuse bine noua lui viață.

După iscălirea contractului de învoeli, arendașul Buturugei plecă la București. Biserica din sat n'avea un clopot cum se cade. De cîteori îl auzea, i se părea că aude un slab glas plîngător de copil bolnav. El comandă la București un clopot mare și-l dărui bisericii. Această faptă a lui făcu pe oameni să se uite la el nu ca la orice venetic de arendaș.

Dar anul cel dintîi puse la o grea încercare pe bietul Măgură. Nimic nu se făcu pe Buturuga. Oamenii îi rămaseră datori ierbăritul și el le iertă datoriile. Proprietarul moșiei nu vrea să știe însă de nimic. El cerea arenda și fostul șef de biurou fu nevoit să se împrumute cu dobînzi foarte mari spre a-i împlini un cîștiu pe anul ce urma.

Toată iarna o trecu în fel de fel de socoteli. Avea atîtea pogoane de rapiță, atîtea de grîu, va pune atîtea de ovăs, atîtea de porumb. Numai cîte atîți saci la pogon, erau atîtea chile din fiecare. Dac' ar avea noroc și de niște prețuri mai bunișoare, și-ar plăti toate datoriile și i-ar mai rămîne și o rezervă bănească pentru a putea lupta mai departe.

In patru-cinci ani, ar putea să cumpere Buturuga...

Dar dacă și anul următor va fi un an rău?... Intrebarea aceasta deschidea înnaintea lui o prăpastie în adîncul căreia n'avea curaj să privească, deoarece amețea.

Pe la Mucenici rapița lui degeră și el fu nevoit s'o întoarcă. Care plugar nu știe că rapița are foarte mulți vrășmași și că de ea nu ești sigur pînă n'ai vîndut-o și n'ai pus banii în buzunar? Și cu toate acestea Măgură se întristă peste măsură cînd văzu că trebue s'o pue sub brazdă, pentrucă el lua aceasta ca un semn rău.

Se vedea ruinat, pierdut, plecînd dela moșie numai cu bățul, fără nici un ban, urmărit de creditori, aruncat în oceanul vieții fără nici o putere, amețit ca un luntraș a cărui luntre a fost sfărîmată. Unde erau nădejdiile cu care venise el aici? Unde erau planurile lui frumoase de a ridica acel sat, de a face din el un adevărat sat model? Era ca un om care începuse un cîntec prea sus.

Iar clopotul cel mare pe care-l dăruise bisericii, plîngea din clopotnița înaltă, la zile mari, ducînd pe 'ntinderea nemărgenită a șesului înnecat în lumina soarelui de primăvară vestea peirii lui Măgură.

Celelalte semănături erau însă minunate și plugarilor le rîdeau inimile de bucurie. Cu încetul și Măgură isgoni din mintea lui negrele gînduri ce începuseră a-l chinui.

...Se făcuse porumbul de sapă și într'o Luni dimineață tot cîmpul se umplu de lume. Sapele tăiau hîrșlind și în urma lor buruenile se ofileau, mureau, iar pămîntul rămînea curat și negru de parc'ar fi fost stropit de curînd. Fetele cîntau și întorsăturile cîntecelor se legănau peste porumburile verzi și catifelate. Pămîntul frigea, soarele dogora, greerii țirîiau. Caii priponiți la marginea drumului se apărau de muscă dînd mereu din capete.

Măgura era toată ziua pe cîmp, mergea din postață 'n postață, vorbind, glumind cu muncitorii. Aerul curat al cîmpului, lumina soarelui, alergătura îi dădeau curaj și puteri de muncă. Adeseaori îl ploua pe cîmp și el nici nu se gîndea să ia drumul spre casă. Ci după ce trecea ploaia, sorbea cu lăcomie aerul primenit și ozonizat, mirosul pătrunzător al pămîntului răcorit, miresmele dulci ale florilor plouate și împodobite cu briliante strălucitoare. Uneori, pe mătasea albastră a cerului înflorea deodată brîul colorat al curcubeului, ca o uriașă ghirlandă de flori pe sub care treceai în altă lume, ca o simfonie de culori.

Vremea trecea și semănăturile erau din ce în ce mai frumoase.

Pe la sfîrșitul lui Mai însă piatra bătu un colț din Buturuga, stricînd vre-o cincisprezece pogoane de ovăs. Pe moșia vecină nu rămase decît pămîntul negru.

Din ziua aceia Măgură nu mai avu liniște. Ceia ce s'a întîmplat, se mai putea întîmpla și încă pe întindere mai mare. Și atunci? Atunci va rămîne în sapă de lemn și va trebui să plece. Unde? Nici el nu știa... Ce prostie a făcut el de a demisionat din slujbă! Ar fi trăit liniștit și banii i-ar fi adus dobîndă.

Gîndul că semănăturile i-ar putea fi distruse de piatră, îl

durea. Uneori sărea noaptea din pat, aprindea luminarea și asculta. Somnul nu se mai lipea de el pînă la ziuă... Unde e mult lăudata noastră știință? De ce nu găsește ea mijlocul de abate grindina de pe moșii, de a o sfărîma sus? Ce știință e aceia care nu aduce foloase omenirii? Cu ce se ocupă fisicianii? Nu sînt ei în stare să abată grindina, după cum se abate fulgerul de pe case prin paratrăsnet?

Măgură începu a răscoli prin biblioteca lui, dar nu găsi nimic despre grindină. Învăță însă numirile norilor și înălțimile la care se găsesc: *Cirrus* la vre-o 9.000 metri, *Nimbus* și *Cumulus* sub 2.000 metri, *Stratus* sub 1.000 metri. Intr'o revistă nemțească găsi însă un articol despre grindină, articol care avea același *motto* cași renumitul cîntec al clopotului de Schiller: „*Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango*". In el se spunea că trăgînd clopotele sau dînd cu anumite tunuri în norii de grindină, apărăm semănăturile de primejdia pietrei.

Acest articol aruncă de odată o vie lumină în sufletul lui Măgură. Și după cum cel ce se înneacă, se agață și de un pai tot astfel și arendașul Buturugii își pusese toată nădejdea în clopotul cel mare al bisericii. El îl va scăpa, el îl va scăpa desigur. Credința lui era atît de adîncă, încît uneori dorea să se arăte norul de piatră spre a'l sfărîma prin tragerea clopotului. Se dădu în vorbă cu oamenii și află dela bătrîni că mai înainte, cînd moșia era lăsată mai mult pentru fîn, arendașul depe atunci punea să se tragă clopotele dela biserică, ori de cîte ori îl amenința ploaia cînd strîngea fînul și astfel gonea norii. Ceia ce spunea revista nemțească se găsea dar verificat chiar în practica locală. Mai erau cîteva zile pînă la seceriș. Grîul făgăduia cel puțin două chile mari la pogon. Dacă intrai în el cînd bătea vîntul, îl vedeai învăluindu-se ca o apă mare și te lua amețeala. Porumbul se făcuse cît omul. Ovăsul părea o dantelă albă și cînd te uitai pe deasupra lui la răsăritul soarelui, ți se părea că între spicele lui încărcate, văzduhul întindea nenumărate flori de argint ca o hlamidă strălucitoare...

...Măgură împărțise în pogoane lanurile de grîu și se întorcea acasă împreună cu un isprămnicel. Dar cînd să intre pe poarta țarinii, isprămnicelul se opri și se uită lung înspre un punct de pe cer.

— Ce-i, Dumitre?—îl întrebă arendașul.

— Ei, boierule!—răspunse el. Bine ar fi să rămîi eu de minciună, dar nu cred.

— Da' ce?

— Ne vine piatră.

— De unde?

— Din norul ăla ca arama. Il vezi? Il vezi cum vine?

Cei doi oameni o rupseră la fugă, dar pînă să ajungă ei la curte, grindina venise la hotarul Buturugii.

Văzduhul se întunecă și se răcori. Fulgere dese șerpuiau printre nori și tăriile cerești detunau năprasnic.

Măgură țipă ca un om înjunghiat și se repezi spre clopotniță. Cind ajunse el sus, un trăsnet aprinse o casă. El prinse funia cu amîndouă mîinele și începu a trage cu putere. Clopotul începu să urle, să plîngă. Limbi de flacări verzi, roșcate, galbene, jucau în văzduh și piatra bubuia. Copiii țipau, vitele răgeau, geamurile zuruiau, pomii pîrîiau, trosneau, gemeau.

Un salcîm bătrîn fu rupt de furtună. Șanțurile șoselei se umplură de apă. Piatra cădea ca gloanțele, sfărîma, rănea, ucidea.

Arendașul nu vedea nimic, n'auzea nimic. O singură grijă avea el: să nu acopere tunetul glasul clopotului...

Iar după ce piatra lăsă pămîntul negru pe Buturuga și se duse spre răsărit, oamenii auziră pe cineva cîntînd în clopotniță. Ion Măgură înnebunise.

C. Sandu-Aldea

SONETE

Unei poetice fecioare

Legendele ce'ți cîntă osanale
Îmi par nedrepte, prefăcută Lună,
Căci eu socot o stranie minciună
Tot basmul nevinovăției tale.

Poeții toți, de ți-au eșit în cale,
Ți-au fost amanți. Iubiții cînd s'adună
Prin crînguri, noaptea, dragostea să-și spună,
Prin sfatul tău cad în păcat și 'n jale:

Tu știi la timp să te ascunzi prin nouri,
Spre-a tăinui erotice tablouri
Sub umbra ta de castă poezie.

... Și te 'ncununi, mediatoare pală,
C'un nimb amăgitor de feciorie...
— Jos masca dar, fațarnică vestală.

Minunea profetului

La șolduri poartă spada strîns încinsă
Și fruntea lui o 'nfășură turbanul;
Iar mintea care-a conceput Coranul,
De fulgere se pare că 'i aprinsă.

În preajma lui, mulțimea necuprinsă,
Așteaptă 'n van minunea, căci titanul
Din zări, stă 'n loc și 'nfruntă pe sermanul
Profet. E 'nvins. O vijelie 'ntinsă

De strigăte și hohote pornește
Și gluma 'n tot norodul clocotește;
Iar el, plecînd încet, ca s'o înfrunte,

Scandează rar silabele divine:
„Cînd muntele la Mahomet nu vine,
Se duce singur Mahomet la Munte".

Mîngîierile unui orb

Pe cînd vedeam și eu odinioară,
Priveam la lumea asta cu uimire
Și, fascinat de 'ntinsa-i strălucire,
Credeam cum că lumina e-o comoară.

Dar azi, cînd cugetarea mea măsoară
Deșertul din trecuta amăgire,
Eu n'așî schimba a zilei nălucire
Pe-adîncul nopții care mă 'nfășoară.

Pătrund mai bine-acum realitatea
Și-i cîntăresc mai bine vanitatea,
Căci astăzi nu mă mai înșală Visul.

Și-apoi... cunosc și 'ntunecimi senine:
Cînd Milton, orb, își scrise Paradisul,
Vedea prin întuneric foarte bine.

Meloterapie biblică

David cînta. Cînta cu măestrie
Din ne 'ntrecuta-i harfă fermecată...
Și Saul, cu privirea 'nourată,
Îi asculta senina simfonie.

Cînta acum așa ca niciodată,
Iar posedatul prinț părea că 'nvie;
Adie 'ncet... ca un zefir adie
Frumoasa melodie 'naripată.

Toți demonii din inima regală
Adorm în atmosfera muzicală
Și epilepticul se reculege,—

Pe cînd David zîmbește 'n colțul buzei:
Frumosul cîntăreț, la brațul muzei,
Se urcă 'n vis spre purpura de rege.

Mihai Codreanu

Tuberculoza ca boală socială *)

Cînd o singură boală provoacă mai multe decese decît toate celelalte maladii infecţioase întrunite, cînd ea singură cauzează anual cu o constanţă matematică, mai multe victime decît cele mai sîngeroase dintre războaie – a şeaptea parte din mortalitatea generală e produsă de tuberculoză şi în perioada activă a vieţii din trei cazuri de moarte unul e datorit acestei boale, strigătul de alarmă trebue dat. Tuberculoza e cel mai mare flagel al timpurilor noastre şi faţă de ea, faţă de duşmanul comun, solidaritatea omenească, simţimînt superior provocat deseori din experienţa numai a aceloraşi suferinţe şi a aceloraşi încercări, trebue să devină manifestă. Ce s'a făcut aiurea trebue să se facă şi la noi. Intr'alte ţări o cruciadă se întreprinde. Se organizează lupta, se dresează armamentul şi cînd energiile se coordonează în mod raţional, succesul încoronează opera. Problemul e însă extrem de complex.

In toate boalele, în cele acute ca şi în cele cronice – şi în tuberculoză, mai mult decît în oricare dintre ele – cînd scrutăm cauzele, descoperim cît e de complexă etiologia lor. Bacteriologia cu descoperirile sale admirabile a revoluţionat medicina. Acolo unde intuiţia genială a marilor clinicieni din trecut a stabilit, din haosul de simptome, tipurile clinice, microscopul şi cercetările de laborator au reuşit, de multe ori, să clarifice terenul.

Perspicacitatea unui Sydenham, unui Graves, unui Trousseau... analiza aceia minuţioasă, pe care o urmărim ca un joc de logică, cu o plăcere quasi-literară, n'ar avea nevoe să se exerciteze astăzi cu atîta sagacitate. Un examen de sînge, un sero-diagnostic elucidează de multe ori ceia ce altădată cerea o observaţie pătrunzătoare şi un eşafodaj de argumentaţie. Pe baza noilor cercetări, etiologia ca şi terapeutica boalelor au dobîndit o bază ştiinţifică şi raţională. Beneficiile obţinute sînt imense. Boalele epidemice care altădată răspîndeau teroarea, rămîn circumscrise.

*) Raport prezentat cu ocazia celui de al XIV-lea congres al Asociaţiei medicilor romîni dela 29—31 Maiu 1910.

Omul în orgoliul lui, crede că se poate ridica învingător, că e stăpîn pe materie şi că nu mai sînt piedici, nu mai sînt obstacole pe care natura să i le pună în cale... Şi totuşi contrazicere dureroasă: am putea stăpîni toate aceste contingenţe şi sîntem încă sclavii lor. Ştiinţa şi-a făcut datoria, dar numai ea singură nu e de ajuns.

Tuberculoza e o boală care astăzi are o etiologie bine stabilită. Cercetările lui Villemin, descoperirea lui Koch – şi e locul aici, într'un congres de medici, cu ocazia unui raport, care se ocupă de tuberculoză, să aducem omagiul nostru de admiraţie acestei mari figuri decurînd dispărută—au arătat că ea este o boală infecţioasă datorită unui agent microbian a cărui biologie e bine cunoscută.

Contagiozitatea tuberculozei pe care simpla observaţie o stabilise încă de la începuturile medicinei, dar pe care doctrinele medicale, teoriile preconcepute—care aşa de deseori s'au pus în calea progresului—căutau s-o nege, nu mai suferă nici o discuţie. Se exagerează poate în sens contrariu, de oarece tuberculosul, care în vremurile romantice de la 1830 îşi plimba, cu osebită eleganţă, figura palidă cu ochii adînciţi şi scăpărători de febră, riscă să devină pestiferatul timpurilor moderne şi dacă nu poartă cliquetele—clopoţeii—cu care leprosul medieval îndepărta pe cei sănătoşi, diferenţa nu e mare: stigmatul boalei îi rămîne de multeori ca o pată indelebilă.

Teama de contagiune e însă dese ori numai un reflex al egoismului nostru. De fapt tuberculosul nu e atît de contagios pe cît unii o cred şi cîteva precauţii elementare păstrate de el şi de cei d'împrejurul lui, ar face chiar să nu prezinte nici un pericol din punctul acesta de vedere. Precauţiile acestea nu se păstrează însă decît rareori. Responsabilitatea nu e numai a bolnavului. De multe ori e mult mai mică a lui decît a mediului înconjurător.

Tuberculoza îşi recrutează victimele mai cu deosebire în clasele sărace. Pe un teren slăbit de munca istovitoare, capabilă să ruineze cel mai rezistent organism, bacilul lui Koch, prinde foarte uşor.

Ocaziile de contagiune nu lipsesc. Ele sînt destul de numeroase. Boala, care la început ar fi putut să fie oprită, vindecată chiar, îşi continuă ravagiile... Ea rămîne nedescoperită pentru că tuberculosul sărac n'are timp să se caute. Nevoile vieţii îl silesc să-şi continue munca. Semnele de la începutul boalei: inapetenţa, depresiunea generală, tusea seacă, durerile vagi toracice îi se par fireşti, inevitabile chiar... Ele fac parte din cortegiul de mici şi mari mizerii inseparabile de traiul său chinuit... Cînd boala devine manifestă, cînd doborît de ea, cu puterile sleite, organismul refuză munca, e de multe ori prea tîrziu. Prea tîrziu pentru tuberculos şi de multe ori şi pentru cei d'împrejurul lui. Leziunile au înaintat atîta, încît nu mai poate fi-

vorba de vindecare ci cel mult de ameliorări trecătoare. In tot intervalul însă decînd leziunile au devenit deschise tuberculosul necunoscător de boala lui şi de pericolul contagiunii, şi-a răspîndit pretutindeni bacilii. Şi dacă în faţa durerii şi a mizeriei, solidaritatea omenească rămîne de cele mai multe ori mută, tuberculoza, ca un fel de Nemesis, crudă, ştie să egalizeze clasele sociale.

Tuberculosul sărac, lucrătoarea de mode ca şi lucrătoarea de croitorie, artizanul pătrund în casa bogatului ca să-şi ofere serviciile. Şi cu sputa lor, bacilii pătrund şi ei.

De multe ori, cînd căutăm în familii—până atunci perfect de sănătoase—ca să aflăm origina boalei, nu putem descoperi o altă cauză! E de aceia o necesitate urgentă ca indiferenţa şi egoismul claselor de sus, cînd e vorba de combaterea acestei boale să înceteze. Atenţia le trebue continuu atrasă şi nu numai cu apeluri la caritate ci şi cu demonstrarea pericolului care le ameninţă şi pe ele.

Solidaritatea omenească trebue să se exerciteze mai cu deosebire în cazurile aceste.

Pe pragul veacului nostru de lumină, tuberculoza îşi continuă în mod înspăimîntător ravagiile. Ea apare ca o rezultantă directă a organizării noastre sociale defectuoase, a ignoranţei profunde în care ne aflăm de interesele noastre reale, interese de o viaţă care trebue să fie mai dreaptă, ca să fie mai bună.

*

Etiologia socială a tuberculozei e foarte complexă. Cercetări numeroase, observaţii care rezumă experienţa seculară se găsesc adunate în monografii şi în publicaţii de tot felul. Cauzele economice ale tuberculozei au fost consemnate nu numai în lucrările de medicină ci şi în cele de economie politică, de statistică, de sociologie. Materialul statistic adunat ca să pună în lumină cauzele sociale ale tuberculozei e foarte bogat.

In dările de seamă anuale asupra rezultatelor obţinute în spitale, în sanatorii, în rapoartele caselor de asigurări, de ajutoare se pot găsi date foarte importante asupra relaţiilor tuberculozei cu starea locuinţelor, cu durata timpului de muncă a lucrătorilor, cu igiena industrială, cu modul de alimentaţie al populaţiei.

Tema tuberculozei ca boală socială e cu mult prea vastă ca să fie îmbrăţişată în totalitatea ei. Mă voi mulţumi în scurtul interval de timp, care mi-e acordat pentru desvoltarea acestui raport, să mă limitez la punctele esenţiale.

De oarece e vorba de tuberculoză ca boală socială, se poate spune fără exagerare că fiecare ţară îşi are tuberculoza pe care o merită. Intr'o tabelă statistică comparativă asupra mortalităţii datorită tuberculozei în diferite ţări din Europa, întocmită de Roesle se poate vedea pe graficele dresate numărul morţilor pentru 10000 locuitori, de cînd a început în diferite ţări să

se stabilească statistica mortalităţii şi până astăzi. Tabela e nouă, editată în 1909*). Aruncîndu-ne ochii pe această tabelă se poate vedea că în ceia ce ne priveşte curba mortalităţii e staţionară, după ce la un moment dat a prezentat o tendinţă la ascensiune.

In realitate, dacă graficul ar fi şi mai exact, curba ar fi trebuit să fie reprezentată cu un mers continuu ascendent, de oarece din toate datele culese reiese că la noi tuberculoza merge crescînd.

Păstrăm împreună cu Rusia, Bulgaria, Serbia, Spania, Ungaria şi chiar cu ţări de o cultură mai veche ca Franţa şi Italia situaţia aceasta puţin de invidiat: tuberculoza sporeşte în mod regulat.

Cu ocazia unui raport asupra stărei luptei antituberculoase în Romînia, prezintat la conferinţa internaţională de la Filadelfia în 1908, raport publicat în dările de seamă oficiale ale acestei conferinţe, şi unde cei pe care chestia îi interesază pot găsi toate detaliile, am arătat cu datele până la 1906—pe care le aveam atunci disponibile—că avem cel puţin 3‰ decese datorite tuberculozei, ceia ce reprezintă 20.000 decese anuale provocate de această singură boală**).

Admiţind 3½—4 ani, ca durată medie a tuberculozei active am avea 80000 tuberculoşi în ţară, cifră pe care o cred aproape de adevăr. In cercetările sale statistice, Philip de la Edinburgh, o autoritate în materie de tuberculoză, cel dintâi care a întocmit dispensariile antituberculoase în Europa, merge şi mai departe şi ajunge la rezultatul că pentru a stabili cifra morbidităţii tuberculozei, numărul de morţi anual datorit acestei boale trebue multiplicat cu zece cel puţin. Ar fi deci—adoptînd acest calcul—200.000 tuberculoşi în ţară. Objecţia că cifra chiar de 80.000 ar fi prea ridicată, de oarece populaţia rurală e mai puţin atinsă şi marea majoritate (82%) a populaţiei noastre trăeşte la ţară, e valabilă numai în parte de oarece, de şi tuberculoza e mai puţin răspîndită la sate—cu toate că focare numeroase există risipite peste tot, chiar în comunele rurale—nu e însă mai puţin adevărat că pentru a face compensaţie, sînt oraşe în care mortalitatea e cu mult mai mare ca 3‰.

La Bucureşti pentru ultimul an—1909—a fost de 4.5‰. In Giurgiu, Călăraşi, Caracal ea e de 5—6‰.

Pentru a stabili pagubele economice cauzate la noi de tuberculoză, putem repeta un calcul identic cu cel făcut de Cornet pentru Germania şi de Fisher pentru Statele-Unite.

In ultima ediţie a lucrării sale clasice asupra tuberculozei***),

---

*) Volkskrankheiten und ihre Bekämpfung. Tabelle V. Der zeitliche Verlauf der Sterblichkeit an Tuberkulose in den europäischen Staaten. Berlin 1909. Deutscher Verlag für Volkswohlfahrt.

**) Pentru anii 1907 şi 1908 datele pe care le-am putut obţine de la direcţia sanitară, arată că numărul deceselor înregistrate ca datorite tuberculozei merge crescind.

***) Die Tuberculose, Hölder, Wien 1907.

Cornet arată că în intervalul de timp cuprins între 1896—1902, numărul de decese anuale datorite tuberculozei a fost in termen mediu în Germania de 108 549; 72% din aceste decese s'au produs în plină perioadă de activitate între 16 şi 20 ani—ceia ce face că la această vîrstă mor anual în Germania 71.895 persoane din cauza tuberculozei.

Admițînd o incapacitate de muncă de un an numai, de şi tuberculoza durează uneori un lung şir de ani şi socotind în anul acesta 300 zile de muncă în care lucrătorul ar cîştiga 2 mărci zilnic se ajunge la rezultatul că pentru fiecare deces se pierd 300 multiplicat cu 2 ceia ce face 600 mărci anual. Pentru 71.895 persoane pagubele sînt de 43.137.000 mărci sau 54.000.000 franci. Dacă adăugăm cheltuelile necesitate pentru căutarea bolnavului (medicamente, alimentație, retribuția medicului, etc).—cel puțin 2 mărci de persoană pe zi, avem un total de 104 milioane franci prelevați anual de tuberculoză din bogăția națională a statului german. Pentru Statele-Unite Fisher*) ajunge să stabilească—şi cifrele sale au fost admise de congresul dela Washington—pierderi mult mai mari pentru fiecare individ mort din cauza tuberculozei. După statisticele adunate cifra deceselor prin tuberculoză în Statele-Unite e de 138.000 anual. Admițînd pentru cei morți de tuberculoză o incapacitate totală de un an jumătate şi o incapacitate parțială de o egală durată, se ajunge la cifra de 1575 dolari—cifra aceasta fiind obținută socotind cîştigul mediu al lucrătorului în Statele-Unite. Dacă se adaugă şi costul boalei (medicamente, alimentație, retribuția medicului) încă 800 dolari se obține un total de 2400 dolari. Fisher mai adaugă un alt element în calculele sale: puterea de cîştig capitalizată, stabilită după tabelele în general admise în economia politică a lui Farr. Cum tuberculosul—şi socoteala e făcută după vîrsta medie cînd se produc decesele—pierde prin decesul său 17 ani de viață activă față de omul normal, pentru fiecare deces de tuberculoză se pierd astfel 7100 dolari. Adăogind la cifra de mai sus (2400) cifra aceasta de 7100 se ajunge la suma de 9400 dolari.

Socotind chiar că numai ¾ din cei decedați muncesc şi că numai pentru ei calculul poate fi astfel întocmit, cifra perderii pentru fiecare deces rămîne totuşi destul de ridicată: 7725 dolari—Pierderea anuală în bogăția națională a Statelor-Unite ar fi deci după Fisher, fiind dat că se produc 138.000 decese anual, de 1.100.000.000 dolari sau de 5½ miliarde franci!

Trec la calculul pagubelor economice de la noi. Pentru noi, socotind 20.000 decese produse anual prin tuberculoză, se vede că, dacă prin analogie cu cifra stabilită de Cornet admitem că 72% sînt în plină perioadă de activitate—la noi nu există o statistică pentru mortalitate, după vîrstă—am avea 14.400 morți anual prin tuberculoză cu deplină capacitate de muncă.

*) The Cost of Tuberculosis in the United States and its reduction. Sixth International Congress on tuberculosis. Vol. III. Section IV. Washington 1908.

Paguba economică cauzată de tuberculoză ar fi, după primul calcul, cel a lui Cornet, socotind la un an numai durata incapacității şi la 2 lei cîştigul zilnic în timp de 300 zile de muncă pe an—de 600 lei pentru fiecare deces de tuberculoză, ceia ce pentru 14.400 decese reprezintă cifra globală de 8.640.000. Adăugînd tot după calculul lui Cornet, o sumă egală pentru cheltuelile necesitate de boală se ajunge la cifra totală de 17.280.000 lei, ca pagube pentru bogăția națională cauzate anual de tuberculoză.

Calculul stabilit de Fisher e cu mult mai complect. La aceiaşi cifră de decese de 14.400 anual, socotind o incapacitate de muncă totală de 1½ an şi parțială de 1½ an, am avea o primă pagubă de 1350 lei pentru fiecare deces.

La paguba aceasta se adaugă şi cea cauzată prin valoarea capitalizată a salariilor în timp de 17 ani—durata medie cu care se scurtează viața tuberculosului, din cauza boalei lui, față de viața unui om normal.—Se obține astfel, o nouă sumă de 7300 lei, care, adăugată la cea anterioară, dă un total de 8650 lei pentru fiecare deces datorit tuberculozei. Multiplicînd suma aceasta cu 14.400, numărul deceselor celor cu capacitate de muncă, produse pe fiecare an, se ajunge la un total de 124.560.000, pagube cauzate anual în bogăția țării din cauza tuberculozei.

Suma aceasta reprezintă interesele unui capital de 2 miliarde 250.000.000 perdut din cauza tuberculozei. Şi s'au găsit totuşi oameni care au obiectat că e excesiv că s'a cheltuit 400.000 lei pentru singurul spital, sanatoriu şi dispensariu pentru tuberculoşii care există în țară!...

In calculul acesta care nu e fantezist şi care e stabilit după date admise de economişti şi de statisticiani, nu intră paguba economică cauzată prin incapacitatea de muncă datorită tuberculozelor latente. Simptome, care par că n'au o mare importanță—aşa zise răceli, bronşite—dar care pun dese stavile plinei dezvoltări a energiei omeneşti, nu recunosc de multe ori altă cauză decît o tuberculoză latentă. Ceia ce nu se poate transforma în dolari sau în franci, dar ceia ce există totuşi ca o realitate crudă pe care nimeni n'o poate contesta, e valoarea sentimentală a vieților perdute.

Ce oribilă şi prematură distrugere a muncii omeneşti! Cîte fericiri şi speranțe întrerupte înainte de vreme! Tuberculoza e cel mai mare flagel al epocii noastre. Ea pune în evidență în mod dureros, cu o rară implacabilitate, toate contradicțiile civilizațiilor noastre.

In infernul uzinelor şi al atelierelor, în atmosfera aceasta încărcată de praf, grea şi ucigătoare, în care lucrătorul îşi agoniseşte traiul, ca şi la lumina lustrelor, în aerul elegant dar deseori morbid al saloanelor, tuberculoza îşi plimbă spectrul ei livid. Prin ea extremele sociale se ating. Şi 'ntr'un mediu şi în cela-

lalt omul e deviat dela condiţiile sale naturale, tot aşa de mult în sgomotul strident al maşinelor, care îl subjugă, ca şi în mijlocul vieţii disipate de plăceri şi de distracţii excesive. Nu e nevoe de a împrumuta ditirambele lui Ruskin pentru peisagiul senin, a cărui limpiditate n'ar fi niciodată alterată de fumul uzinelor, dar fără a fi un „laudator temporis acti" e un fapt de constatare simplă, că niciodată tuberculoza n'a exercitat mai multe ravagii decît în epoca noastră. Înainte de colonizarea Statelor-Unite, Indianul care trăia din vînat, în ţara lui liberă, ignora tuberculoza. Azi, tuberculoza decimează pe Indieni şi luptele legendare descrise de un Fenimore Cooper, luptele soldaţilor americani în contra Pieilor roşii nu se mai pot da—faute de combattants.

Bacilul lui Koch a fost cel mai abil strateg. Indienii sînt o rasă quasi-dispărută în Statele-Unite.

In mersul evolutiv al societăţilor idealul nu e însă într'o întoarcere la trecut. Progresul omenesc realizat cu atîta muncă şi cu atîtea sacrificii nu e un cuvînt zădarnic. Fiecare secol în istoria omenirii înseamnă un cîştig şi material şi moral faţă de trecut.

Dacă însă progresul s'a obţinut trecînd peste atîtea victime, e că echilibrul social a fost şi este absolut instabil. Pînă cînd vom putea saluta aurora unor timpuri mai bune şi pînă cînd dezvoltarea omenirii, degajată de contradicţiile sale economice, va fi o dezvoltare armonică, trebue să ţinem seama în cadrele societăţii actuale, de fenomenele sociale aşa cum ele ni se prezintă. Şi tuberculoza e un fenomen social şi un fenomen economic.

Instituţiile politice şi sociale ale unei epoci sînt produsele regimului său economic. Ceia ce caracterizează epoca noastră din punct de vedere economic e substituţia progresivă a muncii manuale prin maşine. In dezvoltarea sa logică, maşinismul a condus la centralizarea mijloacelor de producţiune şi de schimb. S'au creat astfel condiţii noi de viaţă. Din punct de vedere economic progresul e uriaş. Progresul acesta nu trebue însă plătit cu preţul vieţii omeneşti.—Maşinele au centralizat activitatea omenească în uzine şi în ateliere. E o necesitate însă de dezvoltare evolutivă socială, pentru a evita sguduiri violente, ca instrumentul de muncă, care nu e numai maşina dar şi lucrătorul care asigură mersul maşinei, să-şi aibă resorturile intacte... Azi triumful industriei moderne e de cele mai multe ori equivalent cu ecatombe de vieţi omeneşti... Şi deseori din cauza tuberculozei.

Legătura între tuberculoză şi mediul social e tema raportului meu. Pentru a pune oarecare ordine în dezvoltarea acestui subiect voi trata pe rînd mai multe capitole.

Mai întăi voi arăta că prin etiologia sa, tuberculoza nu se poate dezvolta decît în anumite condiţii.

După ce voi schiţa aceste condiţii voi trece la mijloacele pe care le avem pentru a împiedeca extenziunea tuberculozei. In

bună logică, tuberculoza, fenomen social, are nevoe de remedii sociale. Ele sînt cele mai eficace, deoarece lovesc în cauza însăşi. Pînă ce vom avea însă remediile sociale, toate mijloacele actuale de luptă merită atenţia noastră.

Chestia tuberculozei care e o chestie socială îşi aşteaptă soluţia definitivă în aplanarea conflictelor economice. Pentru a face oportunism... igienic voi ajunge la concluzia că trebue să seriem soluţiile şi să ne mulţumim deocamdată cu ceia ce putem obţine în cadrele societăţei de azi.

*

Studiind biologia bacilului tuberculos putem să ne explicăm pentru ce în aerul liber tuberculosul nu e contagios. Cel mai bun sterilizator al bacilului lui Koch e lumina solară. Dacă în obscuritate bacilul îşi conservă aproape indefinit virulenţa şi dacă sputa din camera bolnavului conţine încă bacili vii, capabili să dea boala după 2½ luni, cînd sînt expuşi la soare, bacilii mor în cîteva minute sau în cîteva ore, după grosimea stratului de spută, în care sînt conţinuţi.

Proverbul italian, „dove entra il sole, non entra il medico" rezumă deci un fapt de observaţie foarte exact.

Tuberculosul nu trăeşte însă în aerul liber. Prin necesitatea ocupaţiunilor sale, e obligat să muncească în spaţii închise. Sputele răspîndite, stropii baciliferi care plutesc în aer sînt ocazii continue de contagiune.

E aici locul de inzistat asupra igienei locuinţelor în raport cu tuberculoza.

Viaţa modernă, cu toate nevoile ei, închide pe om în spaţii închise: ca copil, copilul săracului, în cămăruţa îngustă, pe care o are familia lui, mai tîrziu în şcoală, cu un cubaj de aer insuficient şi apoi în ateliere, în fabrice, în birouri şi cînd caută distracţii în sălile de spectacol, sau în cîrciumele cu atmosfera viciată.

Lipsa de mişcare şi de exerciţii raţionale împiedică dezvoltarea normală a corpului. Anii de şcoală sau cei de ucenicie, petrecuţi în condiţii igienice defectuoase corespund însă cu perioada cea mai importantă de dezvoltare a musculaturii. Exerciţiile potrivite aduc plămînul prin respiraţii adînci la o deplină dezvoltare şi au un efect şi asupra părţii osoase a toracelui. Viaţa sedentară e potrivnică dezvoltării toracelui şi plăminilor. Pe organisme astfel debilitate tuberculoza prinde uşor. O statistică întocmită de Schjerning arată în mod evident raporturile între tuberculoză şi dezvoltarea defectuoasă a toracelui. La soldaţii care la 20 ani aveau toracele complect dezvoltat, tuberculoza nu s-a produs decît la 2°/₀ din cazuri, pe cînd cei cu diametrul toracic sub normală şi cu musculatura slabă, au devenit tuberculoşi în proporţie de zece ori mai mare (26. 2°/₀).

Alimentaţia defectuoasă contribue la dezvoltarea anormală a corpului. Cînd alimentele de prima necesitate sînt prea costi-

sitoare și cînd în cele eftine, consumate de sărac, proporția de substanțe albuminoase e prea mică ca să întreţină bilanţul nutriţiei, musculatura e slabă. Rezultă de aici o capacitate de muncă defectuoasă. Lucrătorul insuficient nutrit, fără dispoziţie de muncă, caută excitante şi alcoolismul îşi recrutează astfel victimele ca să prepare terenul tuberculozei.

Las deoparte—pentru că prin el singur subiectul acesta ar merita un raport special—toată chestia alimentelor din punctul de vedere al tuberculozei în special şi al posibilităţii de contagiune printr'aceste alimente. E interesant totuşi să vă arăt—în treacăt—pentru Bucureşti, după tabelele întocmite de serviciul sanitar al primăriei şi care mi-au fost puse la dispoziţie cu multă bună-voinţă de doctorul Botescu, ajutorul de primar al Capitalei, numărul destul de mare de vite tuberculoase găsite la abatoriu şi cantitatea importantă de lapte, provenind dela vaci tuberculoase, pus în consumaţie. Dintr'un total de 41.300.00 kilograme carne pusă în consumaţie, provenind dela 226.757 vite mari şi 107.945 viţei, tăiaţi la abatorul comunal din Bucureşti dela 1905—1908, s-au confiscat 110.086 kilograme, din care mai mult de jumătate (63.357 kilograme) carne tuberculoasă. Pentru lapte, din cei 80.000 litri—consumaţia zilnică a Bucureştiului—produşi de 17001 capete de vite, 3805 provin dela 761 vaci care s'au dovedit a fi tuberculoase.

Prin felul său de trai, lucrătorul se găseşte în condiţii defectuoase, nu numai din punctul de vedere al igienei alimentaţiei, dar şi al igienei respiraţiei. Din aerul încărcat de praf al atelierelor el trece în aerul viciat al camerei sale suprapopulate. Plămînul supus la continue iritaţii, primind, în loc de cei 8—10 metri cubi de aer curat de care are nevoe, un aer viciat, încărcat de praf, de acizi (acid sulfuric, clorhidric, pînă la 10%, în aerul din fabrici) devine un teren apt pentru tuberculoză. In industriile insalubre—şi Freycinet a putut spune cu drept cuvînt că toate industriile sînt insalubre—aerul din fabrice conţine cîteodată de 700 ori mai mult praf decît aerul exterior.

In mediul deleter al fabricelor, al atelierelor, oricît plămînul ar fi supus la iritaţii, infecţia cu bacilul lui Koch se produce totuşi mai rar. E nevoe, de cele mai multeori, pentru ca această infecţie să se producă, de un contact mai intim cu bolnavul care răspîndeşte contagiunea. Şi aici intervine rolul nefast al locuinţelor suprapopulate. Aerul în locuinţele acestea, ruminat, după expresia lui Peter, de toţi cei care stau îngrămădiţi într'un spaţiu restrîns, ajunge la un grad de extremă viciare. Pe cînd în condiţii normale aerul expirat e diluat cel puţin de 80 ori în aerul înconjurator, în locuinţele suprapopulate el e diluat numai de 7 ori sau şi mai puţin, după cum rezultă din cercetările lui Rubner. Somnul în condiţiile acestea e neliniştit şi în loc de odihnă, o senzaţie de oboseală copleşeşte a doua zi pe nenorociţii adăpostiţi în locuinţele suprapopulate.

Umiditatea acestor locuinţe e un alt factor nociv. Ea e datorită construcţiei defectuoase a camerilor în subsoluri sau în mansarde rău acoperite, precum şi vaporilor de apă eliminaţi prin piele sau prin respiraţia marelui număr de persoane care locuesc împreună. In aceleaşi camere, care servă drept camere de dormit, se spală rufele sau se prepară bucatele. Toate condiţiile se găsesc prin urmare întrunite pentru ca umiditatea lor să crească din ce în ce mai mult. In condiţii igienice vaporii de apă care încarcă aerul sînt goniţi prin ventilaţie. Ventilaţia lipseşte însă în casele săracilor. Se caută chiar, lipind ferestrele şi uşile, în anotimpul rece, să se economisească puţina căldură ce se poate obţine dela cantitatea mică de combustibil la îndămînă.

In anotimpul cald ventilaţia, chiar cînd se lasă ferestrele deschise, e foarte relativă, deoarece atunci cînd diferenţa între temperatura aerului exterior şi acea a camerei e puţin pronunţată, ventilaţia lasă mult de dorit. In atmosfera umedă şi caldă a acestor locuinţe se produce mirosul greu care-i caracteristic pentru camerele suprapopulate. El rezultă din sudoarea celor care locuesc împreună şi din substanţele odorante condensate pe păreţi. Pielea locuitorilor din aceste camere, acoperită de năduşală şi umedă, funcţionează anormal. Răcelele se produc de aceia foarte uşor. Intre posibilităţile însă de răceli şi ftizie există cu siguranţă un raport: infecţiile vechi latente iau o formă acută şi pot deveni repede mortale.

Constatările lui Nägeli, Burkhardt (91—98% leziuni tuberculoase găsite la autopsii de adulţi morţi de alte afecţiuni decît de tuberculoză), dovedesc că aproape fiecare dintre noi, la un moment dat, îşi face tuberculoza sa. Infecţia produsă rămîne însă latentă, pînă ce cauze propice o fac să ia un mers acut. In locuinţele suprapopulate toate cauzele se acumulează ca să activeze o leziune care putea să rămînă timp îndelungat latentă.

Relaţiile tuberculozei cu locuinţele suprapopulate apar în mod evident din toate cercetările statistice făcute în oraşele unde tuberculoza a luat o extenzie mare. Enumerarea acestor cercetări ar cere un timp prea lung ca să aibă loc aici. Mă voi mulţumi de aceia cu cîteva date esenţiale.

Prealabil însă ca definiţie, e bine de a preciza ce se înţelege printr'o locuinţă suprapopulată. E necesar pentru aceasta, de a reaminti că minimul de cubaj cerut de igienişti pentru camera de dormit e de 10 metri cubi. Rubner, admiţînd termenul de suprapopulat chiar numai pentru cazurile în care într'o cameră cu o singură fereastră locuesc mai mult de 5 persoane şi unde cubajul e redus la cel mult 3 sau 4 metri cubi, a găsit, compulsînd datele statistice, că condiţiile acestea mizerabile sînt realizate destul de frequent. In Hamburg, Berlin, Breslau, 10—14% din locuinţe se află în starea aceasta. In Berlin, pînă la 1 Decembrie 1900,—43% din locuinţe se compuneau dintr'o singură cameră şi 28% din 2 camere, aşa încît 70% din locuinţe n'aveau mai mult de 2 camere. Din 470.000 locuinţe în 61.756 se găseau încă indivizi care petreceau numai noaptea în ele şi se schimbau

unul după altul. Se vede ce pericol enorm pentru contagiune prezintă indivizii aceştia, aşa zişii „Schlafleute" ai autorilor germani, care în cazul cînd sînt tuberculoşi pot să-şi răspîndească pretutindeni bacilii.

In Londra 600.000 familii locuesc încît o singură cameră. In New-York, Jacobi a arătat că sunt 200.000 familii care trăesc în locuințe mizerabile fără aer şi fără lumină, aşa zisele tenement-house.

Mizeria extremă a locuințelor suprapopulate reese din anchetele făcute. Phillipowitch pentru Viena, Beckelmann pentru Berlin, au făcut descrierea acestor locaşuri de durere şi pana răzbunătoare a lui Upton Sinclair a pus în evidență pentru Chicago şi New-York cît e de mare în oraşele yankeilor contrastul între palatele somptuoase ale celor bogați şi refugiile de troglodiți ale săracilor!

La noi, în Bucureşti, anchetele făcute de doctorii Proca, Botescu, Costinescu, de fiecare dintre noi, dela societatea pentru profilaxia tuberculozei, au pus în lumină condițiile mizerabile ale locuinței celor săraci.

In condițiile acestea tuberculoza se poate dezvolta foarte uşor.

Phillipowitch a arătat pentru Viena că în cartierele bogate mortalitatea prin tuberculoză e de 11% din mortalitatea generală, pecînd în cele sărace e de 35%. Pentru Mannheim, Schott a stabilit cu date precise că dacă în locuințele cu 6 camere mortalitatea prin tuberculoză e de 10.3%, în cele în care mai mult de 3 persoane locuesc într'o singură cameră, ea e de 42.2%. Romberg şi Hädicke au arătat pentru Marburg că în locuințele bune frequența tuberculozei e de 0.2% şi în cele în condiții igienice defectuoase de 4.7%.

Compulsînd statistica cazurilor de tuberculoză, autorii aceştia au ajuns să stabilească că în Marburg 34% din decesele datorite tuberculozei s-au produs în 2.6% numai din cifra totală a locuințelor.

In Paris, mortalitatea prin tuberculoză e de 10.8 la 10000 în cartierul Champs-Elysées, unde chiriile apartamentelor variază între 8000 şi 12000 franci, şi de 104 la 10000 la Grenelle, la Plaisance, unde locuitorii în majoritate sînt săraci. Juillerat, cercetînd de aproape dosarul sanitar pentru 80000 locuințe din Paris, a pus în evidență importanța focarelor de tuberculoză.

In timp de 11 ani cele 101.496 decese prin tuberculoză s-au produs în 39.477 case. Printre aceste case, 820 în care au locuit 106308 locuitori au dat cifra enormă de 11.500 decese cauzate de tuberculoză! Pe cînd dar mortalitatea medie prin tuberculoză e în Paris de 4.95‰, ea s'a ridicat la 9.834‰ în anumite locuințe, care constitue adevărate focare de tuberculoză.

Cercetînd mai de aproape ancheta lui Juillerat se poate vedea că într'un grup de 195 case care aveau un număr de 13630 locatari s-a produs formidabilul număr de 2888 decese sau 19.20 la 1000 locuitori!

La Paris tuberculoza e deci concentrată în anumite puncte, mai totdeauna aceleaşi.

Jules Noir a notat ravagiile îngrozitoare produse de tuberculoză în cartierul Saint-Severin, un colț din vechiul Paris, unde îngrămădirea de locuințe e considerabilă. In 11 ani dintr'o populație de 9093 locuitori, 786 persoane au murit de tuberculoză, pe cînd febra tifoidă n'a cauzat decît 22 decese, pojarul 38, tusea convulsivă 12, scarlatina 6, variola 4.

Sternberg a făcut pentru Viena constatări identice. Pe cînd în cartierele centrale mortalitatea prin tuberculoză e de 1.1‰, în cele periferice ocupate de populația săracă ea ajunge la o cifră de 6—7 ori mai mare. Sternberg a făcut pe de altă parte calcule foarte interesante asupra relațiilor între tuberculoză şi venitul persoanelor atinse. Raportul e absolut invers. In cartierele cu cea mai mică mortalitate locuesc cei cu venituri mari, şi viceversa pentru cele cu mortalitate mare. Bulstrode a arătat pentru Hamburg că dacă la cei cu venituri anuale dela 900—1200 mărci, mortalitatea prin tuberculoză e de 55.4 la 10000, la cei cu venituri de 25000—50000 mărci ea e numai de 7.5 la 10000.

Constatări identice au fost făcute în ceia ce priveşte focarele de tuberculoză de Reincke, Biggs, Hoffmann, Brandt, Körösi etc.

Cercetările statistice asupra localizării tuberculozei în Bucureşti după locuința decedaților din cursul anilor 1890—1901 arată existența unor focare permanente de propagare a boalei. Cele 2.266 decese de tuberculoză (din totalul de 2851) s-au produs—după cum reese din cercetările d-lui dr. Proca—pe 519 strade din cele 945 cîte au Bucureştii; 110 strade au dat împreună 1383 decese de tuberculoză, pe cînd restul de 883 decese s-au produs pe 409 strade diferite. Pentru 343 decese datorite tuberculozei găsim că una şi aceiaşi locuință a dat 2—5 morți, iar pentru 286 decese de tuberculoză constatăm că ele s-au produs în locuințe imediat vecine, într'acelaşi an sau la interval de 1—2 ani. Influența locuințelor se constată în 27% din totalul deceselor cu topografia cunoscută în perioada trienală dela 1899—1901.

Tabelele întocmite pentru ultimii ani de serviciul statistic al comunei Bucureşti prin îngrijirea d-lui Z. Arbore, arată în mod vădit influența focarelor de tuberculoză. Cele 798 locuințe de tuberculoşi dezinfectate în 1908 şi cele 1043 în 1909 ocupă de preferință cartierele mărginaşe ale oraşului.

Se constată însă, confruntînd tabelele din 1907 şi cele din 1909, numărul din ce în ce mai mare de cazuri de tuberculoză chiar în cartierele mai centrale ale oraşului.

Influența locuințelor suprapopulate asupra propagării tuberculozei reese—în ceia ce priveşte Bucureştii—şi din datele statistice consemnate în rapoartele pe care le-am publicat anual dela 1906—1910 asupra activității spitalului dela Filaret.

In 1906 din 231 bolnavi la 126 starea locuitorilor era mediocră sau rea; 97 din aceşti bolnavi ocupau aceiaşi cameră cu

un număr foarte mare de persoane, între 4 şi 10, şi 8 dintre ei locuiau 9—10 la un loc.

In 1907 din 204 bolnavi la 137 starea locuinţelor era mediocră sau rea; 74 dintre ei ocupau aceiaşi cameră cu un număr de persoane variind între 4 şi 20, şi 13 locuiau 8 pînă la 20 intr'o singură cameră.

In 1908, din 240 bolnavi la 176 starea locuinţei era mediocră sau rea; 58 dintre ei ocupau aceiaşi cameră cu un număr mare de persoane (4-20), şi 16 locuiau 7 pînă 15 la un loc.

In 1909 din 266 bolnavi, starea locuinţei a fost mediocră sau rea la 207 dintre ei; 62 ocupau aceiaşi cameră cu un număr mare de persoane (4—35).

Nu voi continua enumerarea de date statistice ca să dovedesc influenţa locuinţelor suprapopulate în propagarea tuberculozei. Ar fi şi lungă şi fastidioasă. Un fapt reese clar: tuberculoza e boala oraşelor mari, a oraşelor tentaculare, unde populaţia e centralizată în uzine, în ateliere şi în locuinţe mizerabile. Toate statisticele dovedesc relaţia dintre tuberculoză şi aglomeraţiile urbane. Ţările noi, ca Australia, sînt aproape indemne de tuberculoză. In Noua-Zelandă, mortalitatea datorită tuberculozei e foarte mică, de abia 5,7 la 10000. Cînd populaţia se îndeseşte şi cînd din cauze economice condiţiile generale de trai sînt precare, tuberculoza îşi recrutează numeroase victime. Exodul rural, căruia Vandervelde i-a consacrat o excelentă lucrare, se explică prin cauze economice, şi dacă nu se mai aude zgomotul războiului care ţese şi a ciocanului care cade pe nicovală, e că el a încetat înăbuşit de sunetul asurzitor al maşinelor.

In toate epocele, în aglomeraţiile mari, tuberculoza s-a răspîndit cu repeziciune. Incă din timpul perioadei romane, în oraşele din centrul Africei, printre rasele ajunse la un grad deja înaintat de civilizaţie dar trăind în spaţii relativ restrînse, tuberculoza, după cum relatează Sfîntul Augustin, era foarte răspîndită. In teza sa asupra relaţiilor între exodul rural şi tuberculoză, Bourgeois a arătat pentru Paris că 62% din populaţia marelui oraş e compusă din emigraţi. La aceşti emigraţi—deseori neadaptaţi pentru noile condiţii de trai—mortalitatea prin tuberculoză e mai mare decît la cei indigeni, cîte odată de două ori mai mare decît acea care se observă în departamentele lor de origină.

In Elveţia statisticele arată că renta de invaliditate pentru tuberculoză o primesc 77‰ din asiguraţi printre cei cu ocupaţii agricole şi de trei ori mai mult, 245‰, printre cei cu ocupaţii industriale.

Calităţile ftiziogene ale oraşelor mari se explică prin condiţiile de trai care le sînt inerente. In fabrice, în ateliere, în locuinţele suprapopulate ocaziile de contagiune sînt extrem de frequente: durată lungă de muncă în condiţii cu totul neigienice, salarii de mizerie, alimentaţie insuficientă,.. atîtea cauze care slăbesc organizmul lucrătorului şi-l desemnează să fie prada tuberculozei.

Tuberculoza e boala omului sărac. Profesiunea exercitată de lucrător are o forte mare influenţă asupra dezvoltării ulterioare a tuberculozei. In filaturile dela Lille decesele prin tuberculoză figurează pentru o pătrime pe tabelele mortalităţii; 104.000 copii lucrează în industria textilă şi printre ei tuberculoza recrutează numeroase victime. Lucrătorii de sticlă sînt tot aşa de încercaţi; 70% dintre ei mor înainte de 50 ani. Lucrătorii de pietre de ascuţit sînt la Ferté-sous-Jouarre ftizici în proporţie de 80%. Enumerarea industriilor insalubre, care predispun la tuberculoză, ar fi prea lungă. E una însă, asupra căreia atenţia trebue atrasă: cea a lucrătorilor brutari. După unele statistice, pînă la 70% dintre brutari sînt atinşi de tuberculoză.

Cu ocazia congresului dela Washington (1908) Hoffmann a dat pentru Statele-Unite statistice foarte interesante asupra mortalităţii datorită tuberculozei după profesia exercitată de lucrător. In industriile în care producerea prafului nu e evitată, dintr'un număr de 22.987 decese, a căror cauză a fost cercetată, 23.7%—37.4% erau datorite tuberculozei. In epoca activă a vieţii între 25—34 ani, mortalitatea din cauza tuberculozei în aceste profesii a variat între 28.9% şi 87.5%.

Hoffmann într'aceiaşi statistică arată că pe cînd în profesiile agricole mortalitatea prin tuberculoză e numai de 6.25% din mortalitatea generală, în profesiile insalubre e cu mult mai ridicată: la tăetorii de piatră 36.2%, la tipografi 36.4%, la lucrătorii din manufacturile de tutun 26%, etc.

La noi o statistică amănunţită a deceselor prin tuberculoză după profesiuni n-a fost întocmită. Doctorul Proca, cercetînd statistica deceselor de tuberculoză între anii 1899—1901, a găsit că meseriile care au dat contingentul cel mai mare de tuberculoşi sînt: cizmăria (112 la 10.000), lemnăria (89 la 10.000), croitoria (71 la 10.000), fierăria (68 la 10.000). Doctorul Orleanu, medicul şef al oraşului Bucureşti, analizînd statistica mortalităţii datorită tuberculozei, face aproape aceleaşi constatări, în ceia ce priveşte meseriile mai atinse de tuberculoză, şi atrage atenţia asupra numărului mare de tuberculoşi printre tipografi (în 1906 mortalitatea prin tuberculoză la tipografi a fost de 22 cazuri la un total de maximum 800 lucrători, (27.5 la 10.000), proporţie mult mai mare decît la croitori (54) şi cizmari (45), meserii în care numărul lucrătorilor este de patru ori mai mare).

Profesiunile acestea, care dau un număr mare de cazuri de tuberculoză se exercită în ateliere, fabrice şi diferite stabilimente publice şi private, în care condiţiile de igienă sînt de cele mai multe ori foarte precare. Rapoartele medicilor comunali ai oraşului Bucureşti—rezumate în dările de seamă anuale asupra stării sanitare a Capitalei—pun în evidenţă igiena defectuoasă în care se află un mare număr din fabricele şi atelierele care funcţionează în Bucureşti. Nu e de mirare, prin urmare, ca în asemenea condiţiuni tuberculoza să facă numeroase victime printre lucrătorii acestor fabrice şi ateliere.

Pe lingă industria mare cu salariile ei de mizerie, industria mică oferă pentru tuberculoză condiţii de răspindire încă şi mai prielnice, deoarece condiţiile de trai sînt încă şi mai mizerabile. La noi distincţia nu se poate face, deoarece atît în industria mare cît şi în cea mică condiţiile de igienă sînt de cele mai multe ori egal de defectuoase.

Explicaţia, care se dă pentru ţările cu industria dezvoltată, că în industria mică tuberculoza e mai răspîndită, deoarece atelierul familial şi munca cu bucata, în cameră, scapă inspectorului de muncă, la noi nu se poate aplica. Cu toate regulamentele pe care le avem asupra industriilor insalubre, constatările făcute de medicii inspectori nu sînt urmate de cele mai multe ori de nici o sancţiune. Şi salariile de foamete sînt foarte frequente atît în industria mare, cît şi în industria mică! Aşi putea da, în privinţa aceasta, numeroase exemple din anchetele economice ale bolnavilor primiţi în spitalul şi în sanatoriul dela Filaret. Aşa între altele—pentru a cita numai cîteva specimene—într'o fabrică de ţesătorie din Bucureşti, care ne furnizează cu o regularitate matematică numeroase cliente pentru spitalul dela Filaret, retribuţia lucrătoarelor pentru 12 ore de lucru variază între 0.60 centime şi 1 leu pe zi. Din salariul acesta infim lucrătoarele pot de abia să cheltuiască pentru alimentaţie 30 centime zilnic. Cînd se bolnăvesc, constrînse de nevoe, ele continuă să muncească în atelierul în care se mai găsesc alte 100 lucrătoare. Expectorînd, febricitante, ele nu încetează munca decît atunci cînd e cu mult prea tîrziu pentru ca o ameliorare să mai fie posibilă. Şi în tot timpul acesta, au putut să răspîndească pretutindeni boala!

Şi nu e cel mai admirabil exemplu de sweating-system—aşa de glorificat de economişti—cel al unei alte lucrătoare care pe lîngă că muncea 12 ore pe zi într'un atelier cu alte 14 lucrătoare ca să cîştige 1 leu pe zi, bolnavă deja, îşi trecea şi nopţile la lucru pentru o patronă care la rîndul ei furniza comandele caselor mari!

La lucrătoarele, la lucrătorii astfel surmenaţi, avînd salarii infime şi locuind în case mizerabile, alcoolul, excitantul eftin, în care-şi caută uitarea, dă lovitura de graţie.

Relaţiile între alcolism şi tuberculoză ar merita ele singure un raport şi nu e locul să le dezvolt aici. Acei pe care chestia îi interesează pot găsi date foarte complecte într'o ultimă lucrare a lui Bertillon, în numărul din Mai 1910 a revistei „Tuberculosis". Se poate constata dintr'această lucrare o suprapunere complectă a cazurilor de tuberculoză şi alcoolism în diferitele departamente ale Franţei.

Tuberculoza e o boală socială. Ea e lepra timpurilor noastre. Societatea actuală are datoria imperioasă de a lua măsuri contra extenziunii sale. Cînd în aglomeraţiile urbane, igiena va fi mai bine înţeleasă, tuberculoza va ceda în mare parte. Demonstraţia o avem în ţările în care măsuri de igienă raţională au fost aplicate încă de timpuriu.

In Englitera mortalitatea prin tuberculoză a scăzut cu două treimi în trei sferturi de veac. Ea e actualmente numai de 11.4 la 10.000 locuitori.

In Prusia dela 31—32.5 a descins la 18 pentru 10.000 locuitori. Măsurile luate într'aceste ţări, fără să dea rezultate definitive, au contribuit deci să producă o scădere simţitoare în mortalitatea tuberculozei. Ele sînt un îndemn pentru ţările în care lupta aceasta e înapoiată, pentru ca la rîndul lor să se apere. Problemul e însă şi mai complex pentru aceste ţări—şi sîntem printre ele—decît pentru acele cu civilizaţie veche, în care măsurile igienice au putut să fie aplicate, graţie unei legislaţii sociale sistematic alcătuită şi în legătură cu un substrat economic bine determinat.

Nu e destul să strigăm: luptă contra expectoraţiei şi case igienice, ca să rezolvim chestia tuberculozei. Am admirat candoarea unui fost secretar general al societăţii pentru profilaxia tuberculozei, cînd decretează că soluţia problemei tuberculozei nu e grea: „darea de case salubre la nevoiaşi, crearea unui mini„mum de salariu, micşorarea orelor de muncă—crede Domnia-sa „—*se pot face imediat*, şi adaogă—pentru asigurarea celor care i-ar acorda gînduri revoluţionare—fără nici „o turburare în aplicarea legilor existente".

In realitate—şi e o tristă constatare—toate aceste deziderate nu se pot realiza imediat, oricît optimism social am voi să avem. In societatea noastră dezarmonică, bazată pe contraziceri economice flagrante, reformele sociale profunde—şi e cazul celor enunţate mai sus—nu se pot obţine decît cu lupte grele, date de clasele muncitoare care sînt cele mai interesate în cauză. Am saluta cu entuziasm şi cu recunoştinţă pe omul de stat genial care ar decreta ca în 24 ore toţi nevoiaşii să aibă case salubre. Il aşteptăm însă pe omul acesta de stat şi mi-e teamă că-l vom aştepta încă multă vreme. Dealtminteri scăparea nu va veni de la un singur om, oricare a fi el şi oricare ar fi capacităţile sale. Remediul trebue să ni-l căutăm cu toţii, cei mici ca şi cei mari, într'un elan de solidaritate şi de energie bine coordonată.

*

Pînă ce vom vedea realizată vîrsta de aur a unei omeniri mai consciente de realele sale interese, trebue să ţinem seama de contingenţele societăţii actuale şi să vedem care sînt măsurile de pe acum realizabile.

Tuberculoza e o boală infecţioasă şi lupta contra ei trebue dusă după principiile generale de combatere a boalelor infecţioase. Fiind dată însă complexitatea etiologiei sale, extrema sa extenziune şi durata variabilă a fiecărui caz—dela cîteva săptămîni pînă la 20 ani şi mai mult—măsurile de luat contra tuber-

culozei trebue să fie multiple. Nimeni dintre cei care şi-au dat osteneala să studieze de aproape problema combaterii tuberculozei, în variatele sale aspecte, nu se va opri la o soluție unică: spitale de izolare, sanatorii, dispensarii, azile, colonii agricole, colonii de vacanță, colonii forestiere, etc., etc. Pentru o luptă eficace toate aceste măsuri trebue adoptate şi sistematic coordonate.

Mai întâi însă e nevoe ca inamicul să fie bine cunoscut. Atunci cînd extenziunea tuberculozei va fi bine stabilită, cînd focarele vor fi descoperite, măsurile se vor putea lua în cunoştinţă de cauză.

Declarația obligatoare a tuberculozei ar putea fi foarte utilă din punctul acesta de vedere.

Ea a fost cerută de mulți şi una din temele conferinței internaționale de tuberculoză dela Viena (1907) a fost tocmai această declarație. Declarația obligatorie există dealtminteri intr'unele țări şi se aplică cu succese diferite. Prin ea singură, e departe însă de a fi de un mare ajutor. Dacă în Englitera, cu declarație facultativă, lupta contra tuberculozei dă mai bune rezultate ca în Norvegia, cu declarație obligatorie, e că nu e suficient să se declare cazurile de tuberculoză, ci, odată declarate sau descoperite, să se ia măsuri în consecință. Declarația fără sancțiuni imediate e o formulă goală.

Actualmente, după legislațiile în vigoare, declarația obligatorie a tuturor cazurilor de tuberculoză există în Portugalia şi pentru maladie şi pentru deces, cînd tuberculoza e deschisă (oricare i-ar fi sediul), şi a tuturor cazurilor de tuberculoză pulmonară, oricare i-ar fi gradul. Nu se poate însă spune, că tuberculoza scade în Portugalia cu toate aceste măsuri legislative excelente!

In Norvegia, declarația există pentru toate cazurile de tuberculoză, fără distincție, cînd sînt deschise. Declarația obligatorie există deasemenea în Spania, în Argentina, în Statele-Unite, în oraşul New-York, în Frankfurt pe Main, în Englitera în oraşul Shefield. Declarația e limitată numai la cazurile de decese în Elveția, în Australia, în Queensland. In Englitera, în Franța, declarația e facultativă.

Declarația obligatorie va fi însă considerată de tuberculos ca vexatorie, dacă nu se va asigura în urmă soarta sa şi a familiei sale.

In Englitera, Molson a arătat că perspectiva de a fi admis în sanatorii a fost un puternic stimulant pentru îndeplinirea declarației voluntare.

In Germania, fără declarație obligatorie dar grație asigurării lucrătorilor contra boalei, care dă posibilitate oricărui tuberculos de a găsi un ajutor la casa de asigurare, Freund, a putut să afirme, cel puţin pentru Berlin, că nu există caz de tuberculoză care să rămînă nedescoperit. In New-York, grație nu numai declarației obligatorie, instituită încă din 1894, dar mai cu

deosebire în urma măsurilor de luptă admirabil organizate şi coordonate de Biggs, lupta contra tuberculozei a dat rezultate excelente. Socotesc că e interesant să intru în oarecare amănunte relativ la lupta antituberculoasă în New-York, ca să dovedesc că numai însoțită de măsuri complimentare, declarația obligatorie a tuberculozei poate să dea rezultate.

In New-York, cu începere dela 1894, dispensariile, spitalele, clinicele au fost invitate să raporteze toate cazurile de tuberculoză aduse la cunoştința lor, şi medicii particulari au fost obligați să facă această declarație.

Pentru a obține ca măsurile acestea să fie mai uşor acceptate, o întreagă campanie educativă a fost întreprinsă prin conferințe, prin ajutorul presei, prin circulări care, din cauza caracterului cosmopolit al populației din New-York, au fost redactate în diferite limbi.

O hartă a tuberculozei din New-York a fost întocmită, în care toate locuințele cu cazuri de deces erau desemnate, indicîndu-se anul şi luna decesului.

Un corp special de medici a fost instituit cu îndatorirea de a vizita pe bolnavi, nu numai pentru a le da îngrijiri, dar şi instrucțiuni în ceia ce priveşte răspîndirea boalei. In cazuri de deces sau cînd tuberculosul se muta, dezinfecția locuinței era obligatorie. Pentru examenul sputei, laboratorul municipal era pus la dispoziția medicilor. Flacoane pentru a culege sputa erau depozitate în diferite părți ale oraşului, şi în ziua următoare, medicul obținea rezultatul.

Un corp de infirmerie (nurses) a fost instituit încă din 1903. Dispensarii au fost organizate pe despărțiri, în care funcționau infirmiere care aveau obligația de a face anchete minuțioase la domiciliul bolnavilor. Rolul acestor infirmiere era de a supraveghea întrucît măsurile recomandate de medici erau integral aplicate.

Numărul paturilor disponibile pentru tuberculoşii înaintați în spitalele generale, care în 1897 erau numai de 1000, a ajuns în 1907 la 2500. Bolnavii înaintați sînt izolați cu forța la nevoe şi ținuți în spitale pînă ce decedează, în cazul cînd o izolare efectivă nu se poate realiza la domiciliu. Pentru cazurile mai puțin înaintate, sanatoriul dela Otisville, al oraşului New-York, care actualmente are 200 paturi, va fi mărit ca să ajungă să fie îndestulător pentru 1000 de bolnavi. O campanie energică susținută de măsuri penale a fost dusă contra obiceiului detestabil de a scuipa în localurile publice.

Declarația obligatorie a tuberculozei, întîmpinată la început cuoarecare opoziție din partea medicilor, care vedeau într'această măsură o violare a secretului profesional, cu multiple inconveniente pentru practica lor, a sfîrşit prin a se impune în New-York, şi în anii din urmă (1908) 90% din cazurile de tuberculoză existente au fost declarate.

Grație tuturor acestor măsuri, numărul deceselor prin tuber-

culoză, care era în 1881 de 4.27 la 1000, a scăzut în 1907 la 2.10 la 1000.

Exemplul oraşului New-York e convingător. La Washington, Biggs a comunicat aceste rezultate—pe care fiecare din congresişti le-a putut studia şi verifica la New-York—în aplauzele entuziaste ale congresului internaţional de tuberculoză din 1908. Ele au putut fi obţinute graţie unei propagande stăruitor făcute. E evident că numai prin educaţia continuă a publicului, măsurile necesare pentru combaterea tuberculozei sfîrşesc prin a se impune. Instruind publicul mare asupra pericolului, asupra extenziunei tuberculozei şi asupra modului de contagiune, măsurile prescrise prin legi intră în moravuri şi, departe de a fi vexatorii, apar ca foarte legitime.

Conferinţele făcute în scop de vulgarizare a cunoştinţelor relative la tuberculoză, însoţite de proecţii, pentru a rămînea mai bine întipărite în mintea publicului, expoziţiile publice în care să se arăte prin grafice, prin tabele, prin fotografii, tot ce e relativ la tuberculoză, aşa cum se practică în Germania, în Statele-Unite—expoziţia aşa de reuşită a congresului dela Washington a făcut în urmă un voiaj triumfal în oraşele mari din Statele-Unite—pot fi foarte utile.

Educaţia publicului are prin urmare un rol de căpetenie în lupta care trebue dusă contra tuberculozei. Ea însă trebue să fie făcută arătînd toate laturile chestiunii. Publicul nu trebue să fie alarmat dar nici întreţinut în speranţe înşelătoare. Tuberculoza—Grancher a spus-o încă de mult—e cea mai curabilă dintre boalele cronice. Pentru a fi însă curabilă e nevoe ca boala să nu fie prea înaintată şi ca bolnavul să găsească realizate condiţiile necesare tratamentului său. Atît timp cît bolnavul sărac rămîne în mediul său de mizerie, tratamentul—oricare ar fi el—nu poate să dea decît rezultate incomplecte.

Deaceia cînd e vorba de educat publicul, el trebue să fie făcut atent asupra uşurinţei cu care terapeutişti grăbiţi preconizează metode şi procedee insuficient studiate. Cînd aceste metode îşi au o scuză în entuziasmul pripit al unei convingeri—fie ea chiar şubredă—li s'ar putea acorda circumstanţe uşurătoare.

Ce se poate însă spune de reclamele sgomotoase făcute în jurul unor întreprinderi care cu aparenţa de filantropie exploatează ignoranţa publicului! Nu e oare o mizerie şi o ruşine ca nenorocitul tuberculos, doborît de boală, în imposibilitate de a-şi agonisi traiul, să-şi cheltuiască ultimul ban în oficine—care sînt mai de grabă spelunce—în care serurile zise specifice ca să aibă un efect şi mai fulgerător, sînt injectate în „cabinete medicale mai mult sau mai puţin moderne", la lumina impresionantă a razelor X! Mercantilismul acestor procedee pune într'o tristă lumină anumite moravuri medicale ale epocei noastre. Pericolul—din punct de vedere social—e în publicitatea dată acestor întreprinderi—din necunoştinţă, vreau să cred, de cele mai

multe ori a scopului lor real—deoarece în felul acesta, lupta antituberculoasă riscă să fie deviată de la mersul ei normal. Publicul mare nu trebue înşelat cu credinţa în vindecări miraculoase. In realitate, ceia ce putem spune e că pînă acuma nu avem nici un tratament specific al tuberculozei. Ceia ce putem obţine e să ameliorăm şi cîteodată să vindecăm pe tuberculos, cînd îl scoatem din mediul lui. Ceia ce putem însă să obţinem totdeauna e să evităm răspîndirea boalei.

Dacă în conferinţele educative populare s-ar ajunge să se infiltreze auditorului cît e de periculos obiceiul de a scuipa pe jos, şi încă ar fi de ajuns. Englezii au priceput că un simplu sfat academic, nu e suficient.

In Londra e afişat pretutindeni că e interzis de a scuipa în vehiculele publice şi 'n orice local public. Contravenţiile sînt pedepsite cu amendă pînă la 40 shillingi (50 franci).

E sigur că, dacă publicul n'ar mai scuipa pe jos, praful ridicat prin măturatul cu mătura uscată n'ar mai fi periculos, din punctul de vedere al răspîndirii tuberculozei. Va trece încă vreme pînă atunci şi deaceia publicul trebue continuu educat în senzul măsurilor igienice: măturatul cu mătura udă, pericolul stropilor baciliferi, necesitatea absolută a scuipătorilor. Dezinfectarea locuinţei tuberculosului cînd moare sau cînd se mută trebue impusă obligator.

Toate aceste măsuri sînt măsuri de profilaxie pentru a împiedeca răspîndirea boalei. Tratînd pe de altă parte pe tuberculoşii deja existenţi, care sînt sursa de contagiune, facem cea mai bună şi eficace profilaxie.

E locul aici de intrat în oarecare amănunte asupra rolului şi asupra importanţei sanatoriilor ca armă de luptă în contra tuberculozei.

(Va urma)

Dr. S. Irimescu.

Rețetă pentru un discurs parlamentar

Insfîrșit alegerea se terminase și din mulțimea celor care înfruntaseră urna, optsprezece fură declarați inviolabili mulțămită voinței poporului. Dacă aleșii simțeau nobila plăcere a omului chemat să participe la trebile statului, candidații căzuți, închiși în casele lor, căutau cu învierșunare să afle cui datorau situația lor de plîns, blestemînd secretul votului și pe autorul lui. Tristă și fastidioasă ocupație! In ce mă privea pe mine—eu eram unul din cei optsprezece—niciodată n'am apreciat mai bine superioritatea sistemului reprezentativ asupra celorlalte sisteme de guvernămînt, și n'am fost mai recunoscător marei generații de bărbați, care ne-a acordat Pactul nostru Fundamental. Și cînd, în mijlocul familiei (care acuma aștepta dela mine o protecție mai eficace), m'am așezat la masă, mi-am zis plin de mulțămire: „Sînt deputat!"

Chiar de adouazi am început să mă pregătesc pentru rolul pe care aveam să-l joc în statul romîn. Voiam să dovedesc bravilor mei concetățeni că nu s'au înșelat cînd au rezistat tuturor ademenirilor cu care infama opoziție căutase să mă zdrobească, căci trebue să știți, fusesem candidatul guvernului. Mi-am procurat o constituție, m'am informat la prefectura județului cum stă recolta și dacă ploile au căzut la vreme și am cerut o colecție din „Monitorul Oficial". Trebuia ca discursul meu să mă ridice deodată în rîndul oratorilor mari și să-mi asigure scaunul și atunci cînd guvernul—căruia eram hotărît să-i acord tot sprijinul meu—nu se va mai bucura de încrederea țării. Totodată, m'am

hotărît să consult și pe D. Ștefan Nicodim, om politic din localitate, care a fost reprezentantul nostru douăzeci de ani aproape sub toate guvernele, și care avea mare experiență în trebile parlamentare.

D. Nicodim—C. C. Fanu, cum i se zice în intimitate—este mare proprietar în județ, deși moșiile îi sînt încărcate de ipoteci în rangul întâiu, al doilea și chiar al treilea. Afacerile lui bănești sînt cam încurcate și cu politica a cheltuit mulți bani; dușmanii lui însă afirmă că dacă s'ar face un bilanț exact de profit și pierderi, rezultate din amestecul lui în trebile statului, nu cele din urmă ar fi mai mari. Oricum, neplăcerile aceste nu i-au alterat întru nimic veselia nici caracterul lui comunicativ. Intr'o vreme fusesem adversari, el luptînd cu C.C. Iordache Zavalide, în jurul căruia se strînsese elementele nemulțămite ale partidului, iar eu luînd poziție pe față în rîndurile lui C.C. Vasilică Ștefănescu, care reprezinta tradiția conservatoare, și al cărui grup n'avea nici un motiv să fie nemulțămit. Acuma ne împăcasem, făcusem alegerile împreună și dușmănia era uitată. Dar printr'o combinație locală, D. Nicodim nu mai avea să reprezinte marea proprietate, rămînînd în afară de parlament, iar drept compensație, guvernul îl numise epitrop la Sfîntul Spiridon.

Intr'o sară, înnainte de deschiderea parlamentului, m'am dus acasă la D. Nicodim. Dumnealui stă în niște case mari din strada Asachi, lîngă grădina dela Copou. L-am găsit pe C.C. Fanu după masă, scobindu-se în dinți, cu cafeaua dinnainte, iar lîngă ceașcă, din care eșea o aromă plăcută, ca un jandarm, stătea o sticlă neagră. Dupăce am comentat cîteva incidente din timpul alegerii, am adus vorba pe departe de trebile statului căutînd să trag tot profitul necesar, fără să se simtă. D. Nicodim se uită la mine o clipă, sorbi cu putere din cafea, o umplu la loc cu lichid din sticla neagră, apoi îmi spuse amenințîndu-mă în glumă:

— Te-am înțeles. Vrai să ții un discurs...

— Așa este Domnule Nicodim... pentruce ași ascunde?

— Ai să vorbești la mesaj?

— Deocamdată vrau să-mi spun cuvîntul asupra politicii generale... dar voiu fi atent și la diferitele proecte de legi cu care va veni guvernul...

— Foarte bine... foarte bine... mă încurajă el.

Și D. Nicodim sorbi energic încă o gură din cafea, pe care

o aduse iarăși la nivelul de mai 'nainte cu ajutorul sticlei negre. Mă uitai la sticlă, pe a cărei etichetă, cu chenar lat auriu, era scris cu litere la fel: „Fine Old Jamaica Rum". Cafeaua, cu suprafața convexă, avea acum un frumos menisc.

— In Cameră, reluă D. Nicodim, e greu să vorbești... e mai greu decît crezi. Nu-i ca la întrunirile publice. Aici trebue fond... mă'nțelegi fond... altmintrelea...

Și D. Nicodim își complectă ideia scoțind din buze un sunet indiscret, care trebuia să-mi dovedească ce înseamnă in parlament lipsa de fond. Apoi, tacticos dar scurt, strică meniscul cafelei.

— Despre fond nu mă 'ngrijesc, i-am răspuns punînd picior peste picior, eu... formele nu prea le cunosc... și tocmai de asta...

— Ai dreptate... formele joacă mare rol în oratoria parlamentară... Ai cetit Orator de Cicero?

— Nu... am cetit biografia lui Demosthene...

— Biografie... n'are a face... Să cetești Orator și Retorica lui Quintilian... iar în Cameră să asculți cu deosebită atenție pe oratorii răi.

— Pe cei răi? am întrebat surprins.

— Da... da... pe cei răi... căci te învață mai bine decît cei buni. Un orator mare n'aduce mult folos... Dacă vei căuta să vorbești ca dînsul, toată lumea va cunoaște că vrai să-l imitezi, și apoi dacă e prea mare, te descurajază chiar dela 'nceput. Pecînd unul rău... ridicul chiar... poate să-ți servească de model prin defectele lui... prin lipsuri... într'un cuvînt prin calitățile negative ale discursului, arătîndu-ți cum nu trebue să vorbești...

— Dar și un orator bun...

— Crede-mă pe mine, zise D. Nicodim nelăsîndu-mă să sfîrșesc... Take Ionescu mai mult îți va strica... pecînd Cristian... Filimon dela Giurgiu... Vîrloșteanu... iaca Vîrloșteanu... et să ai noroc să auzi pe Vîrloșteanu regulînd politica externă... nu-i vorbă că-i tot atît de interesant și cînd se ocupă cu cea internă... Dar pentruce să ne ducem așa departe? Să nu pierzi din vedere nici pe C.C. Vasilică Ștefănescu.

Șeful fiindu-mi desconsiderat, mă simții jignit. Ii plătii și eu cu aceiași monedă:

— D'apoi că și Zavalide al dumitale...

Dar D. Nicodim îmi tăe brusc ironia, întrebîndu-mă:

— Porți monoclu?

— N'am purtat și nu voiu purta... am răspuns eu, încă sub impresia descalificării lui C.C. Vasilică.

— Foarte rău!... Monoclul este indispensabil pentru un orator parlamentar.

— Pentruce? am întrebat plin de mirare.

— El îți dă o înfățișare distinsă... o prestanță mă 'nțelegi... care mărește încrederea în tine și-ți ajută la argumentare... da... da... la argumentare. Iar cînd în momente grele îl înfășuri pe deget în sfere concentrice... el concentrează atenția adunării asupra punctului tău de vedere... dîndu-ți un aer degajat... o lipsă de sforțare... care aduce chiar pe membrii opoziției la aceleași sentimente cu tine. In sfîrșit... la perorație e indispensabil. In-dis-pen-sa-bil!... Păcat!... Mare păcat!...

Și D. Nicodim îndurerat, dădu peste cap ceașca de cafea, pe care cu puțin înainte o umpluse cu „Old Jamaica Rum".

— D'apoi cînd triumfezi?... zise D. Nicodim continuîndu-și ideia și ștergîndu-și musteţile... Dacă nu privești adunarea prin monoclu... n'ai făcut nimic.

— Atunci pot să-mi cumpăr unul, am zis eu plin de sentimentul răspunderii.

— Succesul îți va fi asigurat... Am uitat să-ți spun că trebue să cîștigi, înainte de toate, simpatia adunării... așa că, atunci cînd ai ajuns la tribună, privirea ta nesigură să găsească un răsunet cald în inimile deputaților. Pentru asta, vei zăbovi mai mult în acea zi la bărbier, și vei purta în ședință o frumoasă jiletcă. Notează acest amănunt. Un orator care nu inspiră simpatie, e un orator mort, și d-ta știi proverbul: „decît un orator mort, mai bine un măgar viu".

Tușii și-mi schimbai poziția pe scaun...

— Am auzit că întrerup unii, zisei eu, pentru a deturna chestiunea.

— Da... au mulți obiceiul ista... mai ales Lefteriu din Focșani. Te sperie întreruperile?

— Mă cam sperie... căci îmi pierd șirul. Eu, oridecîteori vorbesc, îmi învăț discursul pe dinafară... exordiu... tratare... perorație... mai ales perorația o spun fără nici o schimbare... și dacă cineva mă în...

— Să nu te descurajezi, îmi spuse D. Nicodim. Și luînd tonul unei teorii înnalte, zise: Trebue să știi dela început, că

sînt două feluri de întreruperi—D. Nicodim întinse mîna pentru clasificație—întăiu, care vin din partea adversarilor, și al doilea, care vin din partea prietenilor...

— Cum și ei întrerup? am întrebat indignat.

— Ascultă. Prin urmare trebue să-ți dai samă mai întăiu în care categorie intră întrerupătorul. Cunoscînd acest lucru ai și rezolvat chestiunea. Dacă e un adversar—D. Nicodim figură adversarul prin degetul cel mare dela mîna stîngă—și vra să te încurce punîndu-ți o întrebare al cărei răspuns nu-i prevăzut în discurs, ori voește să te pue în contradicție cu tine însuți ca să-ți pierzi cumpătul, sau îți aruncă înnainte în mod perfid un an nenorocit... un 88 ori un 99... atunci oprește-te un moment, fixîndu-ți bine în minte cuvîntul la care ai rămas... uită-te la dînsul cît vei putea mai energic... aici monoclul e nepreţuit... și spune-i rar și apăsat: „Domnule X!... Vă rog să aveți puțină răbdare... sper că veți fi satisfăcut... foarte satisfăcut"... Și încrețind din sprincene, pui degetul în piept, pentru a înțelege că satisfacția va veni numai dela d-ta. Sau „Domnule Y... v'am ascultat cu atenție oridecîteori ați vorbit. Vă reclam aceiași bunăvoință și din partea d-voastră. Sper că n'o să vă pară rău"... adecă lași să înțeleagă că a făcut o mare imprudență, apostrofîndu-te. Ori și mai simplu: „Dați-mi voe... Dați-mi voe!" Vei întrebuința aceste formule mai ales cînd întreruperea va găsi un ecou și semne de aprobare, fie chiar răzlețe, vor răsuna în adunare... iar dacă va lăsa reci atît pe membrii majorității cît și pe ai minorității... atunci uitîndu-te cu milă, vei spune clătinînd din cap: „Vă mărturisesc Domnule Z., că nu mă așteptam din partea d-voastră la astfel de întrerupere".

— Îți mulțămesc, Domnule Ni...

— Lasă-mă să termin... Dacă întrerupătorul este însă din acelaşi partid cu d-ta, și vorbele lui abundează în senzul ideilor dumitale, atunci urmează liniștit discursul așa cum l-ai învățat, adăugînd puțin mai la vale: „cum foarte just a remarcat amicul meu, onoratul Domnul N., căruia îi aduc mulțămirile mele din acest loc..." Tot meșteșugul stă prin urmare să nu te încurci la clasificație... să mulțămești adică adversarului, care cu intenții diabolice vrea să te piardă, și să înfrunți cu aspre observații pe amicul binevoitor...

— Dar președintele nu te apără? am întrebat eu tulburat la gîndul că aşi putea să-i încurc.

— Președintele e imparțial... zise cu sînge rece D. Nicodim. Şi fiindcă ai adus vorba de dînsul, îți atrag luarea aminte, să te ferești de digresii străine chestiunei la ordinea zilei... Altfel... de la spetele tale vei auzi cu spaimă un glas sacramental: „Vă conjur, Domnule Orator, nu răpiți timpul prețios al adunării..."

— Mare comedie!... am zis eu scandalizat...

— La tribună să nu te urci fără o servietă plină de cărți. Dar cînd vei ajunge aici și cel puțin trei sute de ochi... și ce ochi!—nu uita că sînt și ministeriali—cînd atîți bărbați de samă te vor fulgera cu privirea... o emoție teribilă te va cuprinde. Acum e momentul critic... Rezultatul nu-l pot prevedea... atîrnă de temperamentul d-tale... eu am văzut însă multe... În cazul cel mai bun picioarele ți se vor tăea... la stomah vei avea un gol imens... în gîtlej vei simți svîcnituri parcă s'ar sbate aici o ființă... și pe de-asupra... o tendință irezistibilă îți va aduce aminte de chestiuni inexorabile. Iar cînd vei începe: „Domnilor Deputați!" glasul îți va fi străin și necunoscut...

Scosei batista și-mi ștersei o sudoare rece de pe frunte...

— În asemenea caz recurgi la paharul cu apă, pe care un aprod ți-l întinde respectuos apropiindu-se în vîrful degetelor, dar cu conștiința că ia parte și el la trebile statului. Ei bine, Domnule Vișinescu, ține minte cuvintele mele...

Mă așezai pe scaun emoționat și mă uitai țintă în ochii lui. În gît mi se ridicase un nod, pe care-l înghițîi...

— Nu te folosi de apă pentru a-ți liniști tulburarea... Nu bea din paharul pe care ușierul în grandomania lui ți-l întinde ca o punte de salvare... dar care dela început aruncă un discredit asupra d-tale... ci înnainte de ședință... dupăce ai luat toate măsurile preliminarii... treci la bufet și pregătește-ți acolo o băutură mai prezentabilă... un ceaiu... o cafea cu lapte... o șocolată sau simplu cacao... un capuținer... o limonadă... un grog... însfîrșit... nu insist... o băutură colorată, pe care șeful ușierilor să ți-o prezinte în mod solemn pe o tabla... cu șervet și lingurită... cu două-trei pahare și cîteva păhărele...

Căzui pe gînduri, apoi întrebai:

— Dar giesshüblerul nu-i bun?

— E bun și giesshüblerul îmi răspunse D. Nicodim, dar cu condiție să ți-l servească cu sticla lui. E mai recomendabil însă o băutură cu lingurița... căci lingurița îți va fi de folos și în argumentare...

Aici D. Nicodim turnă o ceaşcă de „Fine Jamaica", o clăti binişor ca şi cum ar fi preparat un amestec, o dădu peste cap, făcu o mică strimbătură, după care mă intrebă:

— Ei, ce zici?

— Ce să zic, Domnule Nicodim?... Nu mai zic nimic.

— Apoi, reluă el, in cursul vorbirei să nu te indignezi prea tare nici să răcneşti prea vehement... cum face C.C. Ghiţă... Cind se sue el pe tribună, fie pentru a combate o lege organică sau a aproba o anulare de credit, faţa i se face vinătă, ochii i se injectează in singe, părul i se ridică vilvoiu... şi amenintind cind cu dreapta, cind cu stinga, scoate accente pline de minie, arătind că mari catastrofe aşteaptă statul. Acest gen oratoric, pe lingă că nu-i bun... e şi primejdios. Ţi se poate intimpla ca împăratului Valentinian, cind a ţinut un discurs violent deputaţiei Quazilor... Cunoşti istoria?

— Cunosc... continuaţi vă rog...

— Asta nu inseamnă că nu trebue să te indignezi, căci uneori tactica opoziţiei e nesuferită... alteori procedarea guvernului, neinţeleasă. ...Dar indignarea s'o arăţi nu prin mugete sinistre... viră minile in buzunări, sau numai două degete in deschizătura jiletcii. Iar cind banca ministerială va trece prin momente grele din pricina ironiei d-tale... uită-te sus in bagdadie, avind aerul că te inspiri de-acolo. Efectul e minunat! Apoi să nu te culci pe tribună, cum face Leon Voicu... dar nici să nu imitezi pe cei ciţiva oratori peripatetici, care incrucişindu-şi braţele cu emfază, păşesc rar şi cadenţat dela dreapta spre stinga şi dela stinga spre dreapta, lăsind să se înţeleagă prin plimbări pe balustradă, ce mare artă oratorică posed. Nu!... mijloacele extreme nu sint bune... ci in picioare, drept ca o statue antică... maestos ca Jupiter Olympicul... svirle săgeţile tale liniştit... fără cruţare. Nu te uita!... loveşte cu singe rece... dar sigur. Iar dacă ai nevoe de mişcare... invirte monoclul... sau mestecă cu linguriţa.

Mă gindii dela ce magazie să-mi cumpăr monoclu...

— Se intimplă uneori să nu poţi plasa discursul nicăiri... căci secţiunile grăbite trimet discuţia la delegaţi... aceştia, tot atit de iute, o amină in şedinţă publică... iar aici... ministrul respectiv se ridică încruntat şi anunţă că nu admite nici o vorbă... şi dacă vei indrăzni să propui un amendament... işi dă demisiunea. In asemenea caz va trebui pur şi simplu să-ţi înghiţi discursul... căci nu cred că vei provoca o criză ministerială...

— O! nu!...

— Fie că vei vorbi însă la mesaj sau la un proect de lege, în discuţia generală sau la cea pe articole... la buget sau la politica specială a guvernului... in chestie personală sau la una de regulament... prealabil sau în fond; fie că vei desvolta o interpelare ori vei face o simplă comunicare... intr'un cuvint de vei ţinea un mare discurs sau unul mai mărunt... nu uita să vorbeşti ceva de politica engleză şi să prezinţi o statistică...

Un fior de groază mă străbătu la auzul acestei recomandaţii.

— Fără aceste două lucruri, urmă d. Nicodim, discursul va eşi searbăd şi nu va fi apreciat; şi dacă vei trage cu urechea prin culuoare sau la bufet, dupăce prietenii iţi vor fi strins mina cu căldură in incintă, vei auzi aceste comentarii:—Bine a vorbit amicul Vişinescu.—Da... da... are mare talent. Păcat că n'a spus nimic de politica engleză...—Şi nici nu ne-a dat o statistică... Apropo... cunoşti vr'un Englez?

Mă gindii adinc...

— Nu cunosc decit pe Harry, antreprenorul...

— Nu frate, zise enervat D. Nicodim, nu te 'ntreb de cunoştinţi personale... un nume ilustru...

— Darwin...

— Lasă pe Darwin în pace, zise d. Nicodim cu blindeţă. Aici nu e vorba de momiţe ca să ai nevoe de dinsul. Trebue miniştri... bărbaţi de stat...

Inţelesei ce vrea D. Nicodim şi mă ruşinai tare de prostia mea.

— Trebue să citezi, zise el, oameni politici... de pildă... Beaconsfield... Balfour... Chamberlain...

Repetai şi eu fără voe, in gind: Beaconsfield Balfour Chamberlain.

— Cred că cunoşti politica engleză.

— O cunosc... dar voiu mai invăţa-o dacă trebue... am răspuns eu.

— Numaidecit, zise D. Nicodim. Trebue să aminteşti şi citeva legi, pe care perspicacitatea d-tale te va povăţui să le ei după natura discuţiei. De pildă.... poţi cita.... anti corn law dacă va fi o discuţie economică... sau income tax la una financiară. Cind vei vorbi de administratorii de plăşi sau de organizarea comunală vei pomeni pe... local government... iar în chestiile constituţionale... petition of right or un desaffec-

tion bill e foarte potrivit. Apoi... pe ici pe colo cite un common law... un labour party... pronunțate cit mai stropșit...dau un lustru deosebit cuvintării...

Un moment îmi păru rău că m'am băgat în astfel de treburi... Rămăsei pe gînduri, apoi am zis:

— Nu te supăra, Domnule Nicodim... mi-aduc aminte că mai anii trecuți s'a discutat la Cameră legea luminărilor de ceară. Tatăl meu a avut pe vremuri o prisacă și în casa noastră a înflorit cîtva timp industria luminărilor. Parcă văd și acuma scara de care tatăl meu lega fitilurile. Poate ași fi luat și eu cuvintul..., dacă ași fi fost atunci deputat... Ei bine, cum ar fi trebuit să leg luminările de ceară de numele lui Beaconsfield sau de al lui Chamberlain?

Aici D. Nicodim zimbi cu milă și turnînd o ceașcă de „Fine Old Jamaica Rum" o dădu de dușcă, zicînd:

— Foarte simplu...

— N'ai fi bun să-mi arăți cum?... în citeva cuvinte...

— De ce nu?

M'am așezat bine pe scaun, pentruca să nu scap nimic din această lecție de parlamentarism. D. Nicodim se căută prin buzunare, scoase o batistă, care-și împlini bine misiunea, apoi își întinse picioarele sub masă...

— In Anglia, începu el..., căci Anglia e țara clasică a parlamentarismului.... încă dela Magna Charta Libertatum... sau mai exact vorbind de cînd au căpătat bilul drepturilor... totdeauna guvernele au fost expresia unui curent din opinia publică. Acolo nu merge. Cele două partide de guvernămînt reprezintă două mari idei—vorbesc de chestiunile economice—torii... care-s protecționiști... sint pentru industriile naționale... vigii... mai mult liber schimbiști... nu cunosc granițe economice. Laissez faire laissez passer. Ei, acuma, luminările de ceară sint o industrie a noastră?

— Sint... am zis eu cu convingere...

— Bine. Prin urmare dacă sint, lucrul e simplu. Arăți că trebue încurajată... și aici te raportezi la politica protecționistă engleză. Ințelegi cum ai să pui chestiunea...

Nu înțelesei mare lucru, dar de rușine afirmai că înțeleg.

— Prin urmare, vezi că se poate face legătură?

— Văd... dar oricum... e greu.

— Apoi... Despre ce era vorba?.... A!.. da!... să nu pierzi din vedere să prezinți o statistică, pe care vei anunța-o astfel: „Am avut curiozitatea să-mi arunc ochii pe cîteva cifre și fiindcă rezultatul mi s'a părut interesant, să-mi permiteți, Domnii mei, să vi-l fac cunoscut și d-voastră...."

— Și asta, pentru orice lege? am întrebat eu...

— Pentru orice lege, zise D. Nicodim trăgîndu-și picioarele de sub masă...

— Fără excepție?

— Fără.

— E greu, Domnule Nicodim, am încheiat eu descurajat, cuprins de oroarea pe care mi-o inspiră cifrele...

— Te înșeli... nu e greu de loc, zise D. Nicodim. Iată de exemplu pentru luminările dumitale...

Și zicînd astfel, el se lăsă iarăși pe speteaza scaunului. Eu îmi concentrai din nou toată atențiunea...

— Socotești mai întâiu numărul bisericilor.... atît rurale cit și urbane... ținînd samă și de cele două mitropolii... Calculezi apoi —se 'nțelege cu aproximație—numărul luminărilor întrebuințate de fiecare din ele... faci suma totală... o împarți prin numărul fabricanților și al pîngarilor... iar din rezultatul final scoți concluzia economică necesară...

— E foarte greu, Domnule Nicodim, am declarat fără nici o rezervă, spăriet de atîtea calcule.

— Dacă vrai glorie...

— Cu politica engleză să zicem că voiu eși eu la un capăt... dar la statistică mă simt incapabil.

D. Nicodim îmi arătă printr'un gest că n'are ce să-mi facă...

Tăcurăm amîndoi. O mare descurajare mă cuprinse. Văzui că nu voiu figura printre oratorii parlamentului. Și cum stăteam cufundat în tristeță, ușa din fund se deschise și o fată tînără, cu pestelcă albă, mă trezi din gîndurile mele negre. Ea veni în spre masă, dar D. Nicodim îi făcu un semn ușor cu mîna spre eșire, zicînd; „Mai lasă-le". Și turnînd apoi o ceașcă de rom, se adresă către mine:

— Nu pierde curajul. Toate la un loc privesc pe un orator perfect. Ții numaidecît să fii perfect?

— Perfect nu... dar...

— Am înțeles. Atunci îți trebue statistică...

— Dar dacă nu vorbești... cum ești privit?

— Ca un membru al majorității.

Pentru moment, mă oprii la această situaţie.

— In tot cazul, îţi mulţămesc, Domnule Nicodim... voiu căuta să urmez sfaturile d-tale... am zis fără convingere.

— Politica, reluă el, nu-i nici uşoară, nici plăcută. Vei avea multe neplăceri. Să nu uiţi... cine face politică trebue să 'nghită în fiecare zi o şopîrlă vie... pe care adeseaori ţi-o prezintă cel mai bun prieten...

Mă ridicai să plec. Imi luai rămas bun, iar el îmi strînse mîna cu putere:

— Dacă vei mai avea nevoe de mine, sînt la dispoziţie...

— Mulţămesc, C. C. Fanu, eşti foarte bun...

Cînd am ajuns la uşă, el mi-a strigat:

— Nu uita politica engleză !...

— Nu... nu...

Am ajuns acasă trist şi descurajat, gîndindu-mă mereu la luminările de ceară. Iar glasul Domnului Nicodim mi-a răsunat multă vreme in urechi ca o ameninţare: „Nu uita politica engleză!".

D. D. Pătrăşcanu

RITMUL

Aud cîntarea lumii, şi ritmu'i bate des
Şi veşnice cadenţe din glasurile-i es.

E 'ntîi sonorul cîntec stăpînitor al mării
Ce 'n ritmu grav se duce şi vine 'n largul zării.

Pe inimă 'mi pun mîna, de simt dureri ce bat
Cu bucurii unite, un ritmu fermecat.

Şi 'n mînă îmi prind mîna cealaltă ca 'n brăţară,
Şi 'n ea sîngele bate cu-acelaşi ritmu iară.

Cum trece carul vremii cu mii de roţi pe ceas
El bate drumul vieţii în ritmicul său pas.

Şi morile ce 'n ape şi 'n vînturi grîu frămîntă,
Cu măsurate glasuri cîntarea pînii cîntă.

Şi 'n urmă cînd ne ducem pe poarta vieţii mari,
În ritmul tînguirii, bat clopotele rari.

Alice Călugăru

Strămoșii noștri din era terțiară

„Wo die Menschen schweigen
werden Steine reden"

După lungile discuțiuni asupra naturii animale a omului și asupra timpului de cînd a apărut el pe pămînt, a rămas în genere admis că omul a apărut la inceputul erei *cvaternare*. De mai bine de 40 de ani însă, chiar de pe cînd puțini erau învățații convinși că omul a trăit pe vremea ghețarilor, se agita ideia „omului terțiar". Afirmarea cîtorva cercetători că omul a lăsat urme de existența sa chiar în era terțiară, a fost primită cu neîncredere, sau viguros criticată. Pătrunsese cu mari greutăți, după lupte continui vreme de 20 de ani, părerea lui *Boucher de Perthes* asupra omului din epoca ghețarilor, din pricină că avea de învins multe și felurite prejudecăți neștiințifice; cu cită greutate a avut de luptat și are încă de luptat chestiunea „omului terțiar", care sdruncină și ultima rămășiță de superioritate umană, sdruncină prejudecata „științifică" că omul a apărut „în urma" tuturor formelor animale existente sau stînse.

Cu toate greutățile ce li s'au pus în cale, apostolii căutării adevărului au continuat cercetările lor, și astăzi, după 30 de ani de muncă, se poate spune—pe baza materialului adunat—că chestiunea omului terțiar nu mai este ipotetică, ci că ea se razimă pe fapte și pe inducțiuni riguros științifice.

Dacă nu putem stabili pentru moment, cu aceiași siguranță ca pentru omul cvaternar, configurația trupească, puterea de înțelegere și amănunte privitoare la viața strămoșului nostru terțiar, avem însă la îndămînă destule dovezi de existența sa. Cunoscînd împrejurările în care acest strămoș a trăit, servindu-ne de resturile ce ne-a lăsat—el sau forme foarte înrudite cu el—și ținînd samă și de felul de viață al momițelor superioare ce trăesc astăzi în regiuni tropicale, ne putem face o idee destul de bună de primele începuturi ale vieții umane în Europa.

I

In congresul internațional de antropologie și arheologie ținut la Paris în 1867, abatele *Bourgeois* făcu o comunicare despre bucățile de cremene cioplită pe care le-a găsit, în terenuri terțiare, in comuna Thenay, departamentul Loir-et-Cher, mai la sud de Orléans. Această comunicare, venind din partea unei autorități în materie de preistorie, fu ascultată cu surprindere, dar nimeni nu-i dădu atenția cuvenită; unii învățați, observînd cioplirea prea rudimentară, n'au vroit să recunoască cioplire intenționată; alții au atribuit părerea lui Bourgeois unei greșeli în determinarea vrîstei geologice a stratului cu cremene cioplită.

Bourgeois, pasionat căutător al adevărului, nu s'a lăsat învins de acest prim insucces și nici de cele ce au mai urmat, ci făcu cercetări nouă, adună mult material, provocă anchete de savanți la fața locului, făcu săpături în deosebite puncte ale regiunii, spre a răspunde la toate obiecțiunile ce i se făceau din toate părțile, și reuși să înlăture, în parte cel puțin, neîncrederea pe care o inspirau primele sale cercetări. Incetul cu încetul s'au convins învățații că Bourgeois avea dreptate: silexurile dela Thenay sînt cioplite intenționat. De Mortillet ajunge la concluziunea următoare: „zăcămîntul terțiar mijlociu inferior dela Thenay a procurat numeroase bucăți de cremene crăpată și spartă prin căldură, dintre care unele au retușări, produse de o lucrare intenționată" [1]).

Spre deosebire de pietrele cioplite de vrîstă cvaternară veche, *paleolitică*, pietrele cioplite din terțiar au fost numite *eolite*, ceia ce însamnă pietre lucrate—cioplite—în timpurile „aurorei" genului uman. Ceia ce nu se putea tăgădui, nu s'a mai tăgăduit. Asupra ființei care a cioplit piatra terțiară s'au făcut însă obiecțiuni, s'au emis ipoteze, între care acea a lui G. de Mortillet a avut mai multă trecere. „A existat, în era terțiară, o ființă intermediară între om și momițele antropoide actuale; mai înnaintat ca aceste din urmă, el n'atinsese încă desvoltarea intelectuală a omului" [2]).

In timpul în care se rezolva astfel chestia „omului terțiar", se cunoștea o nouă localitate cu eolite miocenice, anumea *Otta*, pe valea Tagelui, descoperită de *Carlos Ribeiro*. Acest savant avu de învins aceleași greutăți cași Bourgeois și reuși ca, după 1880 și mai ales dela 1889 încoace, să se recunoască dreptatea afirmărilor sale, anume că la Otta sînt silexuri cioplite. Din nenorocire, terenul cu eolite este așa de răscolit, încît nici acum—și mai ales cu scrupulozitatea cu care se studiază astăzi—nu se poate afirma cu siguranță dacă stratul cu eolite e miocenic sau nu, cu toate că eolitele dela Otta au pe ele năsip miocenic.

La 1877 s'a descoperit însă o nouă stațiune cu eolite, la

---

1) *G.* și *A. de Mortillet*. La Préhistoire, pag. 80.
2) Idem, pag. 97.

Puy-Courny (Cantal, spre sudul Franţei), staţiune ce a devenit celebră prin mulţimea dovezilor despre existenţa strămoşului nostru miocenic. Descoperitorul, *I. B. Rames*, a adunat cîteva eolite foarte bine cioplite, dar dela 1877 până la 1900 s'au făcut prea puţine cercetări în localitate [1]).

In timpul din urmă s'au făcut cercetări amănunţite şi cu metodă urmate, de învăţaţi reputaţi. Intre alţii, belgianul *A. Rutot*, un neîntrecut cunoscător al industriei paleolitice şi eolitice; profesorul de antropologie dela Heidelberg, *Hermann Klaatsch* (1903), şi o comisiune condusă de perspicacele fiziolog *Max Verworn* (în 1905 şi 1906), învăţat ce a profesat până în timpul din urmă la Göttingen. Părerea unanimă a acestor savanţi este că în vremea miocenului superior era „o cultură destul de remarcabilă" în Franţa de sud.

Atît la Thenay, cît şi la Otta şi în Cantal, staţiunile eolitice sînt pe terenuri ce aveau în mod natural cremene sau sînt foarte vecine cu asemenea terenuri. La început, faptul era întrebuinţat ca argument contra ideei că eolitele sînt lucrate intenţionat; faptul că la Puy-Courny bolovănişul lucrat e mai sus de valea ce are cremene şi că din bolovănişul de pe vale n'au fost ridicaţi decît acei de calitate mai bună, dărîmă acest argument. Dar chiar şi altfel argumentul e fără valoare, cum vom dovedi mai jos.

Mai înainte se obiecta că nu s'a stabilit precis vrîsta păturilor în care au fost găsite eolitele. Săpăturile făcute de abatele Bourgeois la Thenay, şi precisele cercetări din Cantal, la Puy-Courny şi alte locuri, au stabilit, fără putinţă de contrazicere, vrîsta miocenică a depozitelor.

O ultimă obiecţie rămîne de înlăturat. Era om sau om-momiţă fiinţa care lucra piatra în Cantal? La această obiecţiune vor putea răspunde, cred, singuri cetitorii, urmărind descrierea ce urmează asupra cioplirii cremenii.

*

Dintre miile de silexuri din Cantal, pe care le-a cercetat comisiunea condusă de Max Verworn, cu sprijinul societăţii de ştiinţi din Göttingen, 16—30% prezintă urme nediscutate de lucru intenţionat; 50—55% par a fi prelucrate şi numai 15—20% sînt sigur nelucrate [2]).

1) Despre această staţiune scria *De Mortillet* în 1900: „Până în prezent săpăturile au fost neînsemnate. Se poate spune chiar că n'au fost făcute. Nu s'au făcut decît răzăluituri; totuşi aceste au produs cîteva mostre foarte doveditoare. Una mai ales, care se găseşte în colecţia lui Adrien de Mortillet, ar fi singură de ajuns să stabilească cioplirea intenţionată. Se găseşte planul, punctul de lovire, concoidul de percusiune..." *(La Préhistoire*, pag. 88).

2) Cifre exacte: la Puy de Boudieu sînt prelucrate 30% din bucăţile de cremene; la Puy-Courny 24%, la Veyrac 20%, la Belbex 16%.

Proporţia bucăţilor de cremene lucrată pare mică; mai mică e proporţia bucăţilor sigur nelucrate. Cele cu urme de cioplire sînt mai multe, ceia ce ar dovedi numai că strămoşul nostru terţiar nu prea se ostenea lucrînd piatra; că cele mai de multe ori o întrebuinţa după ce-i corecta unele nepotriviri. Dar, chiar admiţînd proporţia de 16—30%, şi încă trebue se recunoaştem importanţa industriei eolitice. Dar proporţia bucăţilor lucrate e mică şi din pricina scrupulozităţii cu care a procedat comisiunea condusă de profesorul Verworn.

După nenumărate discuţiuni, care vreme de 40 de ani au agitat pe învăţaţii preistorici, după experienţele făcute pentru a imita cioplirea pietrei după moda preistorică şi după observaţiunile culese de exploatatorii regiunilor unde mai sînt şi azi locuitori în vrîsta pietrei cioplite, s'au stabilit cîteva criterii foarte severe, după care se va hotărî, în mod indiscutabil, dacă o piatră —în particular o bucată de cremene—este cioplită intenţionat.

Un bolovan de cremene este neîndoelnic cioplit intenţionat atunci cînd de pe el au fost scoase aşchii mari şi cînd pe margini prezintă retuşări, adică îndreptări produse cu lovituri mici ce au ridicat ţănduri, neînsemnate ca mărime. Şi încă nu e de ajuns atît. Se mai cere ca direcţia aşchiilor să fie aceiaşi pe toate părţile pietrei şi ca retuşările să prezinte feţişoare aşezate una lîngă alta şi la fel îndreptate (Fig. 1 şi 2). Cînd o piatră prezintă asemenea cioplituri este necontestat rezultatul unei prelucrări

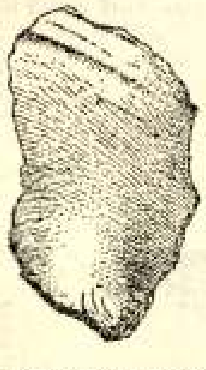

Fig. 1. Faţa de crăpare cu plan şi punct de lovire, cu aşchioară (sburătură şi ondulaţii).

Fig. 2. Faţa din afară, externă, de pe care s'au scos aşchii mai mari şi s'a retuşat marginea.

Cremene cioplită dela Puy-Courny (colecţia Mortillet). Mărime naturală.

de o mînă omenească sau quasi-omenească şi niciodată rezultatul unei acţiuni fizice, chimice ori mecanice, oricare i-ar fi agentul anorganic ce a lucrat asupra sa.

Procedeul pentru a lucra o piatră era desigur următorul:

se alegeau pe suprafața pietrei naturale fețe plane;—cînd nu erau, se făceau cu o lovitură dată pieziș spre „a sbura“ un colț. Pe suprafața fețișoarei plane alese se lovea puternic, brusc, cu un alt bolovan ce servea ca ciocan și, cu una ori cîteva lovituri, se provoca desfacerea unei lame, unei așchii uneori de 10—15 cm., cele mai adeseori însă mai mică. Astfel se puteau desface cîte așchii se dorea. In unele cazuri se scoteau așchii pentru a da o formă convenabilă bolovanului, alteori se scoteau așchii pentru a fi prelucrate, pe cînd masa mijlocie de cremene, sîmburele, era lăsat.

Silexul (cremenea), în afară de duritatea lui remarcabilă, mai are o proprietate importantă: crapă astfel încît lasă suprafețe sferice, prezintă, cum se spune, „spărtură concoidală“. Lovind energic cu un ciocan rotund un bolovan de cremene pe o fețișoară cam dintr'un colț sau o margine, se desface o așchie, mai mare ori mai mică.

Pe suprafața de deslipire a așchiei, în regiunea loviturii, se vede, cum am spus, un mic gurgui, un con, lîngă care sînt deseori rupturi, sburături ce arată că pe lîngă lama cea mare s'au desfăcut așchioare mici. Lama e prin urmare groasă în locul isbiturii, avînd un mic con, așa numitul „concoid de percusiune“, con ce nu se poate obține—cu această formă particulară—prin nici unul din mijloacele naturale cunoscute.

Tipul de instrument terțiar e cam asemănător celui din epoca cvaternară paleolitică; el are forma unui ou, cam turtit pe două fețe opuse, ceia ce-i dă aparența unei migdale. Acest instrument era ținut în mînă așa cum arată fig. 3. Partea

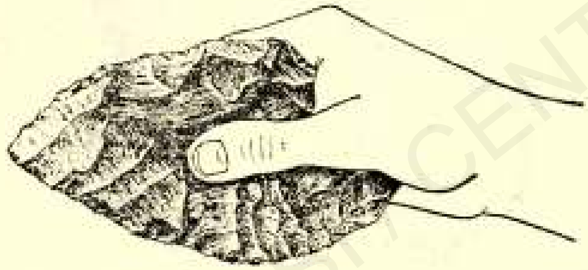

Fig. 3 Silex cioplit ținut în mînă. (Așa numitul „coup de poing“, Faustkeil). Cel din figură e din epoca *chelleană* (cvaternarul inferior); el se deosebește de cel eolitic fiind cioplit și pe partea groasă ½ din mărimea naturală.

cea mai groasă servea ca un fel de mîner, pe cînd cea mai subțiată servea pentru sdrobit, scurmat, ori tăiat. (De remarcat

este că aceste instrumente se potrivesc tare bine după mîna noastră dreaptă). Instrumentul eolitic se deosebește de cel paleolitic prin faptul că mînerul nu e prelucrat, ci are forma naturală, iar vîrful e cioplit mai grosolan și e numai rareori retușat.

Mai înnainte de a fi ajuns la această formă de instrument —pe care nu toți contemporanii o lucrau cu același meșteșug, ceia ce explică desigur proporția mare de silexuri cu „urme“ de cioplire din Cantal—mai înnainte, omul a întrebuințat piatra așa cum o găsea în natură și poate numai întîmplător și-a dat samă că muchiile unei pietre sparte sînt mai tari, mai tăioase, deci îi pot fi mai de folos. Trecerea dela această fază înnapoiată până la faza pe care ne-o lămurește instrumentul-tip din Cantal, s'a făcut desigur foarte cu încetul, în zeci și sute de mii de ani.

Dar în afară de acest instrument, care e cel mai comun și a avut desigur cele mai multe întrebuințări, se mai găsesc și alte instrumente, precum: răzuitoare, un fel de cuțite, instrumente pentru înțepat și scurmat. Răzuitoarele sînt un fel de plăci naturale de cremene, ori așchii căpătate prin spargerea bolovanilor, la care li se făcea o știrbitură pe o margine, știrbitură cu care se rădea probabil coaja de pe bețele ce vor fi servit ca instrumente ori ca arme, instrumente sau arme de care nu ne putem face nici o idee, nefiind scăpate de putrezire. Cuțitele sînt un fel de lame lungi, care sînt așchii dobîndite din spărturi. Una din margini prezintă retușări care fac „gura“ mai regulată, cu dinți mai mici și mai deși, ori chiar dreaptă, fără dinți. Instrumentele pentru găurit sau scurmat au un vîrf cioplit și retușat, pe cînd mînerul e mai deseori nelucrat.

S'au găsit și instrumente prelucrate de mai multe ori,—în timpuri depărtate unul de altul,—ceia ce ne arată că instrumentele au fost lăsate ori aruncate după ce au servit, au rămas un timp oarecare nefolosite și după un timp au fost prelucrate de alți oameni. Aceste prelucrări succesive, la intervale de timp depărtate, se pot recunoaște după *patina* cioplitùrilor. Patina este o alterație mai mult sau mai puțin pofundă a suprafeței. Cremenea, cași toate pietrele, sufere modificări prin acțiunea agenților atmosferici: umiditate, căldură, lumină, contact cu acid carbonic, etc. Prin acțiunea acestor agenți se pierde ceva din partea atacată, care rămîne puțin poroasă. In acești pori au pătruns apoi materii minerale, în particular minerale feruginoase sau manganifere, și prin aceste materii s'a colorat regiunea alterată a cremenii. Cremenea e în general blondă sau brună cînd e de curînd spartă, devine porțelănoasă cînd e alterată, iar culoarea patinei atîrnă de terenul în care ea a stat. Dacă la o cremene lucrată deosebim două patine diferite, avem dovada că ea a stat în două pături diferite, după fiecare din cele două întrebuințări succesive.

In Cantal au fost prin urmare, în epoca miocenă, niște stațiuni în care a locuit o ființă ce a cioplit cremenea, dîndu-i forme potrivite nevoilor sale. Aceste sînt faptele constatate de învățați

a căror autoritate nu se discută. In urma acestor constatări, profesorul M. Verworn este îndreptăţit să scrie în 1905: „la sfîrşitul epocei miocene, văile din Cantal erau locuite de fiinţe care cunoşteau tehnica despicării artificiale a cremenii prin ciocănire şi a preparării instrumentelor prin o retuşare relativ fină a aşchiilor dobîndite artificial, fiinţe care se foloseau în largă măsură de aceste calităţi. Nu mă ocup dacă aceste fiinţe trebue considerate ca înrudite cu omul sau chiar ca adevăraţi oameni, constat numai că instrumentele lor se potrivesc cu mîna omului de astăzi. Aşa fiind, începuturile desvoltării omului sînt date îndărăt cu mult dincolo de miocen, căci superioritatea acestei culturi presupune o îndelungată desvoltare. Resturi corporale dela vechii locuitori ai Cantalului nu s'au aflat până acum. Nu ştim dacă înfăţişarea lor se asemăna mai mult cu a omului actual ori mai mult cu predecesorii animali ai omului, dacă aveau vorbire articulată,* dacă cunoşteau focul,* dacă aveau haine sau locuinţe*, dacă mîncau carne, ş. a.. Multe întrebări ne stau încă pe buze, cercetarea rămîne însă mută la aceste întrebări. Tot ce ne-a lăsat această fiinţă misterioasă sînt instrumentele sale. „Unde tac oamenii, vorbesc pietrele** [1])

Urme de existenţa omului s'au mai găsit şi în depozitele pliocene din *Kent* (Anglia). Această regiune era ocupată de mare în timpul epocei miocene şi chiar în pliocenul inferior. După retragerea apei şi acoperirea cu vegetaţie şi păduri, localitatea fu ocupată de oameni, veniţi desigur din Franţa pe uscatul ce ocupa marea Mînecei de azi. S'au mai găsit urme şi în India, iar la 1894 Dubois, descoperind omul-momiţă (Pithecanthropus erectus) din Iava, ne dă speranţa că se vor găsi şi în acele regiuni depărtate urme de existenţa omului, cel puţin în pliocen, ultima epocă terţiară.

Până la complectarea cunoştinţelor noastre, Rutot împarte vremea eolitică terţiară în două epoci: epoca *cantaliană*, cu cremene cioplită după tipul din Cantal, şi epoca *kentiană*, după instrumentele din Kent, de vrîstă pliocenică.

II

Din faptele citate mai sus, rezultă că un strămoş al nostru —om, om-momiţă, momiţă-om, sau oricum ar vroi cineva să-l numească—un strămoş al nostru a trăit, în Europa de apus cel puţin, în epoca miocenică. Cum era, în toate amănuntele, acel strămoş al nostru nu putem şti până acum; dar că era un intermediar între momiţe şi omul cvaternar este sigur. Aşa fiind, ne putem face o idee despre locuitorul miocenic din Cantal, prin cunoştinţele ce avem despre rudele noastre animale de astăzi—despre momiţele antropoide: gorila, şimpanzeul, gibonul, orang-utanul—după examinarea puţinelor resturi fosile dela antropoidele terţiare: *dryopithecus, pliopithecus, anthopopithecus* şi *pithecanthropus*—şi după comparaţia acestor forme antropoide —actuale sau fosile—cu omul fosil din cvaternar, pe care-l cunoaştem cu oarecare preciziune.

[1]) *L. Reinhardt* (Der Mensch zur Eiszeit in Europa), după care dau acest citat, crede că răspunsul la întrebările însemnate cu * este sigur negativ.

Lămuriri amănunţite nu pot intra în cadrul acestui articol, deaceia mă voi mărgini la oarecare generalităţi, bazate însă pe realităţi şi nu pe ipoteze.

Partea principală, prin care se deosebeşte omul de momiţele antropoide este capul, care are, la aceste din urmă, capacitatea craniană mică şi faţa masivă, ciolănoasă. Cele mai superioare momiţe au cavitatea craniană de 450-500 centimetri cubi, pe cînd europeanul are în mijlociu 1.500 cc.. Diferenţa este prin urmare enormă. Există însă, cum se ştie, şi astăzi popoare foarte înnapoiate din punct de vedere cultural, ducînd o viaţă aproape animalică, la care cavitatea craniană este sub 1.000 cc. (chiar de 870—930 cc.). Diferinţa între craniul acestora şi omul civilizat e aproape aceiaşi ca între gorilă şi rasele umane inferioare. Această diferenţă între omul sălbatic şi gorilă se şterge, dacă ţinem samă că pithecanthropul descoperit de Dubois are cavitatea craniană de 850 cc.. Craniul omului cvaternar are cam 1.200 cc., deci relativ de om semi-civilizat, totuşi el are destule însuşiri simiene (de maimuţă). Craniile vechi cvaternare, caşi craniul pithecanthropului, au oase groase, regiunea cefei desvoltată mult înnapoi, fruntea aşa de îngustă, încît mai nu există, şi o gîtuitură în dreptul tîmplelor, care face ca partea dinnainte să fie mult mai strîmtă ca partea dinnapoi a craniului. Fruntea are nişte muchii în dreptul sprincenilor, muchii aşa de eşite, încît formau un fel de streşină deasupra orbitelor.

La omul actual faţa e mai puţin ciolănoasă, fălcile mai uşoare, dinţii relativ mici, însuşiri căpătate în cursul vremei din cauza slăbirii funcţiunilor. La formele primitive dinţii aveau şi un rol de apărare; ei erau mari şi bine înfipţi în fălci de o remarcabilă masivitate. Aceste fălci erau eşite înnainte, formînd un bot, ce dădea omului cvaternar un aspect animalic, aspect care era desigur şi mai pronunţat la strămoşul terţiar. Feţei ciolănoase îi făcea echilibru—în staţiunea verticală a corpului—ceafa puternic dată îndărăt.

Modificările capului au mers desigur mînă în mînă cu adaptarea omului la mersul în două picioare. Prin această adaptare, braţele, rămase libere, pot executa mişcări pentru alte nevoi, în particular pentru a apuca şi a rupe hrana; capul balansînd mai uşor pe capul coloanei vertebrale, gîtul pierde muscultura cea puternică a cefei şi se poate îndoi uşor, permiţînd ochilor să cerceteze mediul.

Musculatura braţelor, ce are sprijin pe cuşca pieptului, a devenit tot mai puternică, cuşca însăşi lărgindu-se şi întărindu-se. Pieptul, nemai fiind presat de viscere (măruntae), îngădueşte o desvoltare mai însemnată a plămăilor, însuşire care este în strînsă legătură cu perfecţionarea organului vocal. Strămoşul nostru ter-

iar însă nu vorbea; se înțelegea cu semenii săi prin țipete și modulațiuni ale sunetelor produse în gitlej. Tirziu de tot, în cvaternarul mai nou, fălcile—în particular falca inferioară—au devenit mai ușoare și s'a desvoltat musculatura limbii, care joacă rolul cel mai principal în vorbirea articulată. Această musculatură se desvoltă paralel cu apariția și desvoltarea bărbiei; bărbia nu există însă la rasa primitivă cvaternară, cu atît mai puțin va fi existat la strămoșul terțiar.

Fig. 1. Strămoșul nostru terțiar va fi adus mult la chip cu gorila de astăzi. Poate că era numai mai slab în puterile trupești și mult mai inteligent. Incolo aceleași streșine deasupra ochilor, același nas turtit, aceiași dinți puternici, aceleași brațe lungi și picioare scurte cu degetul mare opozabil, cași la chipul din figură, ce reprezintă o veritabilă gorilă.

Viața și-o ducea mai ales prin păduri—cum și-o duc și unele grupe inferioare de prin Africa tropicală—urcindu-se foarte adeseori în arbori pentru a căuta fructe, muguri, ouă de paseri. In organizarea momițelor se recunosc, după conformația scheletului, adaptările la viața arboricolă; asemenea caractere persistă și la rase inferioare și le avea desigur în mare grad „ființa inteligentă" din tețiar. Aceasta avea degetele dela picior mai lungi și degetul mare opozabil, iar mersul pe pămînt îi era greoi. Chiar la rasa cvaternară de Neanderthal fluerul întins nu forma o linie dreaptă cu coapsa; genunchiul era adus prin urmare înainte cînd ființa stătea în picioare. Acest caracter e mai pronunțat la momițe, care merg foarte greu în două picioare, și strămoșul terțiar va fi prezentat însușiri intermediare și'n această privință.

In timpurile mai vechi, strămoșul terțiar va fi trăit în co-

mun numai cu femeea și copilul mai mic al său, cum trăește gorila de azi. In miocenul superior e sigur că viețuiau în comun mai multe familii. Cași gorila, va fi dormit pe copaci, unde-și făcea un fel de pat aducînd ramurile una lîngă alta și legîndu-le puțin. E posibil că bărbații să fi dormit jos lîngă copac, cum doarme gorilul astăzi, făcînd strajă familiei sale. Cînd s'a desvoltat viața în comun și bărbații au devenit mai mult vînători, atunci, poate, femeile au rămas în locuri mai adăpostite, cel puțin cîtăva vreme, căci de așezări stabile nu se poate vorbi.

După ce cunoaștem în trăsături generale industria „ființei inteligente" din terțiar, conformația sa trupească și ceva din felul de traiu, e necesar, pentru a înțelege cît mai bine împrejurările în care această ființa a viețuit, să vedem dacă Europa avea în terțiar aceiași formă, climat, vegetație și lume animală cași astăzi, și prin ipoteze plauzibile să stabilim timpul apariției și fazele prin care a trecut evoluția acestei ființe, pe care trebue să o socotim drept strămoșul nostru.

III

Era terțiară este caracterizată prin evenimente tectonice de foarte mare importanță și prin desvoltarea însemnată și evoluția remarcabilă a clasei mamiferelor (patrupedelor).

La începutul acestei ere, în epoca *eocenică*, Europa de apus și sud era acoperită de apă. Marea Mediterană se întindea peste Franța și o parte din Anglia, acoperea Italia, Austria, Romînia, Germania, sudul Rusiei. Numai ici colea erau insule. In epoca următoare, în *oligocen*, marea se mai retrage puțin și începe ridicarea Pirineilor și a altor lanțuri mai puțin importante de munți. Aceste ridicări au continuat, avînd maximum de manifestare în epoca *miocenă*, cînd Mediterana s'a retras mult, lăsînd în Europa lacuri mari cu apă sărată, lacuri ce parte au secat, parte au căpătat apă dulce. Așa, un lac enorm se întindea peste Austro-Ungaria, Romînia, Sudul Rusiei, până peste marea Caspică și lacul Aral. Din acest lac *sarmatic*, mai bine mare sarmatică, au rămas lacul de Aral, marea Neagră, marea Caspică. In miocen s'au ridicat Alpii cu ramurile lor, Carpații, Balcanii, Caucazii, lanțul Himalaia. In tot lungul acestui enorm șir muntos alp-himalaian, se manifestau groaznice erupțiuni vulcanice. In epoca următoare, în *pliocen*, Europa se apropie de forma de astăzi, ceia ce se desăvîrșește chiar dela începutul epocei *pleistocene*, considerată de geologi ca ultima epocă terțiară, socotită, însă, în genere, pentru a respecta tradiția, ca o eră particulară, era *cvaternară*.

In vreme ce se petreceau aceste schimbări în configurația mărilor și uscaturilor, se schimba și clima și se produceau foarte interesante schimbări în lumea patrupedelor. Cît amar de vreme a trecut dela depunerea primei pături eocenice până la depunerea

primului strat pleistocenic (cvaternar) nu se poate spune decît cu enorme aproximații. Geologi scrupuloși, ca *Albrecht Penck*, socotesc că cifra cea mai mică, ce se poate da drept durată a erei terțiare, este de 10½ milioane de ani, era aceasta fiind cea mai scurtă din cele 3 ere în care se împarte istoria pămîntului.

În vremea în care s'au petrecut importantele schimbări ce ne permit a împărți terțiarul în epoci, s'a modificat considerabil climatul european. Odată cu el s'a schimbat lumea vegetală și după ea și lumea animală.

E foarte posibil că chiar în eocen să fi trăit în Europa momița din care se trage omul. În această eră, domnea un climat tropical, cum dovedesc rămășițile fosile ale palmierilor, ce formau păduri imense în nordul Angliei și în Norvegia. În acele păduri, veșnic înfrunzite, înflorite și înzestrate cu fel de fel de fructe, momițe de tot felul își găseau cu înlesnire traiul.

În *oligocen* climatul e tot cald, dar păduri tropicale nu mai cresc mai la nord de Alpii de azi. Pădurile întinse ce ocupau uscaturile nu mai aveau ca arbori predominanți palmierii, ci arbori cum sînt cei din regiunile noastre, ori cel mult cei din jurul mării Mediterane actuale. În aceste păduri traiul momițelor era mai anevoios; multe din ele s'au retras mai la sud, unde viața era îmbelșugată. Este foarte posibil ca într'o regiune închisă de ape, în vreo insulă mare, situată spre orient, să fi rămas mai la nord momița ce a devenit strămoșul omului. Această momiță nu avea grija de fiare, care încă nu erau de temut, dar își căpăta cu oarecare greutate hrana. Nu rare ori, pentru a sparge coaja nucilor sau pentru a scoate vreo rădăcină gustoasă, se va fi servit—cum se servesc dealtfel și unele momițe de astăzi—de prima piatră pe care a găsit-o în cale. Dar copacii cu fructe bune erau desigur mai rari ca în eocen și strămoșul acățător, care, pentru a se urca repede pe copaci, se ridica și sta binișor pe labele dindărăt, va fi făcut deseori „în picioare" drumul dela un copac la altul. Încetul cu încetul, în sutele de mii de ani cît a dus această viață, ființa aceia necăjită s'a adaptat mai bine mersului biped, iar brațele ei, pierzînd funcțiunea mersului, s'au putut perfecționa îndeplinind alte funcțiuni: apucare, scurmat, ținut piatra, etc.. Pe măsură ce se perfecționa mersul în două picioare, se îndrepta șira spinării, se desvoltau unele părți ale capului, pentru a se echilibra mai ușor în vîrful coloanei vertebrale.

Încet-încet momița devenea om la trup. Grijile vieții, viața în comun—nu numai în familii, ca la gorila de azi, de pildă, dar în comun cu alte familii—a perfecționat mijloacele de înțelegere. Pieptul, devenind liber, a permis desvoltarea plămînilor și o mai bună întrebuințare a gîtlejului. Vorbire articulată n'a dobîndit omul decît mult mai tîrziu, în era cvaternară, căci pentru a dobîndi graiu, omul a trebuit să piardă mai întîi din grosimea fălcilor și din mărimea dinților. În timp ce se perfecționa mersul, mișcările brațelor, se desvolta viața în comun și se modulau semnele de înțelegere, crierul, instrumentul acestor funcțiuni de relațiune, se desvolta, silind craniul la o lărgire treptată. Generațiunile noi vor fi avut capul tot mai mare, fără ca toți contemporanii să fi ajuns la aceiași cavitate craniană. Dar desigur că acest organ, crierul, a devenit instrumentul cel mai activ în lupta pentru traiu și el s'a desvoltat și perfecționat în cursul veacurilor.

Până la sfîrșitul oligocenului sîntem, cum vedem, în domeniul ipotezelor. Cu epoca miocenă trecem în domeniul faptelor. Acum trei milioane și jumătate de ani—cu aproximație în minus probabil—climatul european era foarte puțin favorabil unei fericite vieți a neamului momițelor; în acest timp era un anotimp mai rece, un fel de iarnă; palmierii nu mai ajungeau Alpii; bradul, tisa, pinul, populează Europa centrală, amestecați fiind cu stejarul, arțarul, aninul, mesteacănul, alunul și cu cîteva plante ce nu mai există pe la noi, cum e gingko din Japonia, un fel de nuc în America, etc.. Condițiunile de traiu nu erau însă rele în miocen pentru celelalte patrupede, care iau o desvoltare extraordinară. Lumea mamiferelor de azi este neînsemnată față cu cea din miocen și în privința formelor și a numărului speciilor și a mărimii unora dintre ele. Pe lîngă erbivori gigantici, unii de 4, 5 și 6 metri, unii cu coarne ca rinocenul, alții cu trompă și fildeși ca elefanții, mai erau caii cu trei degete la picior, (Hipparion), rinoceri fără coarne (Aceratherium), și mulțime de carnivore, dintre care spaima lumii a fost desigur tigrul cu colții ca pumnalele (Machairodus).

În această lume de uriași și dihănii care mai de care mai înarmate cu colți mari, cu coarne spăimîntătoare, bietul nostru strămoș era de nebăgat în samă. Mic de stat, probabil slăbuț ca gibonul, mai mult flămînd decît sătul, trăia în cete mici, cercînd să adauge la hrana vegetală săracă puțină carne. Puterile lui erau prea slabe pentru a-l face un bun vînător, căci nici de alergat nu putea, nici mîna nu-i era așa de perfecționată, încît să lovească animalul din fugă și paserea din sbor. Puterea lui stătea în chibzuială și în șiretenie. Stînd la pîndă în locuri proprii, lungindu-și mîna cu o bîtă bine aleasă sau înarmîndu-și pumnul cu un bolovan de piatră, ființa inteligentă din miocen putea înfrunta fiara și dobori animalele ce-i eșeau în cale la pîndă. Cînd nu-l prea silea mult foamea, omul se mulțumea cu rădăcini, cu muguri, cu fructe, hrană pe care vor fi folosit-o mai mult femeile și copii, care nu se înfruptau totdeauna din carnea vînatului.

Acest strămoș miocenic a lăsat urme de priceperea lui în Cantal și mai tîrziu în Kent și în alte părți. Starea lui culturală—dacă luăm acest termin în înțelesul cel mai general—n'a rămas aceiași până la sfîrșitul terțiarului, dar nici mari progrese n'a făcut, cum dovedesc micile deosebiri între instrumentele miocenice din Cantal, cele pliocenice din Kent și chiar cele chelleene din cvaternarul inferior. Ea este poate prima stare culturală, așa numita „cultură arheolitică" a învățatului Max Verworn.

Vor fi fost însă locuri unde piatra tare, cremenea, lipsesc. Acolo omul va fi întrebuințat alte pietre mai slabe, ce n'au păs-

trat cu aceiaşi fidelitate urmele industriei arheolitice. Vor fi fost şi locuri în care omul nu va fi întrebuințat instrumente cioplite decît mult mai tîrziu. In orice caz, nici nevoia de instrumentul de piatră nu putea fi universal simțită, nici omul nu parcurgea distanțe mari, pentru a se admite un transport intenționat de bolovani dela mari depărtări. Mai mult încă, este sigur că şi strămoşul terțiar, caşi unele popoare înnapoiate de astăzi, arunca piatra îndată ce nu mai avea nevoe de ea, cioplindu-şi alta cînd simțea din nou nevoia. Aceste considerațiuni fac fără valoare părerea că nu trăia omul în terțiar, pentrucă n'a cărat bolovăniş de cremene la depărtări mari, ca vînătorul din cvaternar.

*

Chestiunea „omului terțiar“ nu mai este, cum am văzut, în domeniul pur ipotetic; dar ea rămîne încă în discuție atîta vreme cît nu se îmbogățesc cunoştințele noastre cu noi resturi fosile, care să stabilească existența neîndoelnică a omului în miocenul european. Oricum ar fi, cu greu se mai poate tăgădui că omul a trăit înnainte de epoca marilor ghețari.

Pentru paleontologi chestiunea e foarte importantă, căci ea verifică şi pentru om o constatare recentă, anume că pentru toate grupurile animale trebue să se caute în terenuri mult mai vechi urme de apariția acelor grupuri, semnele desfacerii lor din grupuri mai primitive. Omul cvaternar era prea superior pentru a fi apărut în această eră.

Pentru evoluționist, industria din Cantal lămureşte o veche presupunere: că omul s'a desvoltat foarte încet în era terțiară. Pentru antropologi, chestiunea este un isvor de noi contribuțiuni la deslegarea tuturor problemelor relative la originea, desvoltarea şi fazele principale ale culturii umane.

T. A. Bădărău

PĂRINTELE IOVINADIE

Dacă din zaplazul împrejmuitor numeri spre dreapta paisprezece scînduri, începînd dela portița cu streşină a părintelui Savastian, apoi dai de o sfoară cu nod la capăt, ce esă din lăuntru spre afară, prin o borticică dată cu pretcarul, după grosimea sforii, drept în mijlocul scîndurii a cinsprezecea... Tragi de sfoară, şi, după ce pleci capul, ca să nu te loveşti de sus, şi, după ce ridici piciorul, ca să nu te împedici de jos, apoi, din cîmpul neted şi gol, intri de-adreptul şi cam lăturiş, prin o portiță îngustă, numai de lățimea a trei scînduri, în schivnicia părintelui Iovinadie. O punte de scînduri vechi, aşăzate pe pămînt, şerpueşte fără sfîrşit prin o mare de verdeață şi-ți arată, de la capul locului, drumul tăinuit spre o aşăzare omenească. In adevăr, după ce te strecori printre două ziduri de haragi țapeni, ce se încovoae, totuşi, sub greutatea stufoasă a curpenilor puternici, fie de fasole urieşe cu frunza lată şi verde, fie de mazere încîlcită, cu foile mărunte şi broticii, după ce laşi în urmă şi pe dreapta un codru întunecos de cartofe gigantice, iar pe stînga o pădure înaltă, străvezie şi mirositoare de cimbru, mărar şi petrenjel înflorit, trebue, din nou, să-ți pleci capul, spre a te furişa pe sub bolta de crăngi păn' la pămînt a unui nuc centenar, ce geme sub greutatea roadelor sale; şi, numai după ce ai scăpătat la lumină, de ceia parte, răsare tupilată şi sfioasă, din privazu-i de verdeață, chilia albă şi curat văruită a părintelui Iovinadie; iar nucul ce străjueşte în preajma ei, privighează asupră-i cu puternica ocrotire a ramurilor sale urieş răsfirate în toate părțile...

Puterile vintului inalt se cern prin frunzişul lui mirositor şi ajung jos imblinzite, domoale şi numai potrivite, spre a clătina molatic şi a lene, oarecum, creştetele albe ale romaniţilor sau spicele mlădioase ale sulcinelor aurii, ce alcătuesc pajiştea ingustă din faţa chiliei... Arşiţa zilelor de vară nu străbate până la răcoarea vie a umbrelor lui şi, prin negura frunzişului său posomorit, numai luna nopţilor fără de nouri dacă'şi mai trimite citeva din razele sale piezişe, nestatornice şi argintii până pe pereţii albi şi ticniţi ai locuinţii de schivnic a părintelui Iovinadie.—In cerdacul strimpt de sub streşina tupilată, pe o măsuţă veche de brad, stă veşnic deschis ceaslovul şi mai vechiu incă, temeinic legat in pele groasă şi cafenie şi cu sfinţenie păstrat in curăţenie de octogenarul călugăr; in el părintele Iovinadie işi găseşte zilnic şi la oricare ceas liniştea şi mingierea sufletului său fără de pată, de multă vreme acum şi pentru totdeauna despărţit de cele lumeşti. Inalt odată, greutatea anilor l-a indoit sub povara lor şi cu greu işi mai poate urni părintele Iovinadie, de ici până colea, pe picioare făr' de putere, trupul său slăbănogit; barba-i albă şi curată ii umple peptul, iar privirea lui istovită şi străină parcă de cele păminteşti, se pare veşnic atinţită spre zarea indepărtată a unor alte lumi. Dimineaţa, cind işi spală, cu mini tremurătoare, faţa-i albă de sfint, in lumina curată a răsăritului, inseşi picăturile de apă străbătute de soare, ce cad mărunte pe pămint, au in ele ceva din nevinovăţia picăturilor de rouă... Cu un peptene străvechiu, din care numai ciţiva dinţi rari au mai rămas, işi dă frumos şi neted peste cap cele citeva şuviţe de păr albe cruţate de vremuri, imbracă rasa-i sărăcăcioasă dar curată, işi pune comanacul şi intră in chilie, pentru a-şi face rugăciunea de dimineaţă... Drept pe picioarele lui slabe, cu capul descoperit, cu cruci smerite şi largi işi şopteşte, in cuvinte numai de Cel a tot puternic auzite, rugăciunea sa ferbinte in faţa icoanelor Prea-curatei cu pruncul in braţe şi a coborirei Duhului sfint, in care se vede străjuind de sus şi peste toate ochiul mistic in trei colţuri al lui Dumnezeu... Apoi esă afară şi, transfigurat oarecum, calcă mai cu temeiu pe picioarele sale slabe, se aşează inaintea mesei cu ciaslovul, pe un scaun vechiu, cu speteaza rotundă de lemn şi, cu o mină mai puţin tremurătoare, deschide cu mare evlavie sfinta carte la zăloaga a treia, alcătuită, ca şi celelalte, din o tasma ingustă de lină neagră. Virsta i-a slăbit auzul şi de aceia ceteşte tare, pentruca, inseşi cu urechile sale, să audă dumnezeeştile cuvinte ale prea măritorilor şi de D-zeu iubitorilor prooroci şi mucenici...

Şi cine ar putea cu atita rivnă şi osirdie ca părintele Iovinadie, să insufleţească cuvintele sfinte ale vechii cărţi !!...

Şi cu glas tare ceteşte la zăloaga a treia:

„Domnul au impărăţit şi intru podoabă s'au imbrăcat; im„brăcatu-s'au Domnul intru putere şi s'au incins, pentru că au „intărit lumea, care nu se va clăti; gata este scaunul său, Doamne, „de atuncea şi tu din veac eşti; ridicatu-s-au riurile, Doamne, „ridicat-au riurile glasurile sale; ridicat-au riurile valurile sale „cu glasuri de ape multe; minunate-s impărăţiile mării, minunat „este intru cele inalte Domnul; mărturiile sale s'au incredinţat „foarte; casei tale, Doamne, se cuvine sfinţenie intru lungime de „zile..."

Şi lumini tainice, lumini din ceruri se pare că incing faţa şi capul intreg al părintelui Iovinadie... Ai, pentru o clipă, iluzia unei aureole...

Şi cind toaca, cu glasul ei de oţel ascuţit, sau clopotele cu glasul lor de tuciu răsunător şi greu, vesteşte pretutindeni credincioşilor ceasul de inchinare, părintele Iovinadie, care, fiind prea bătrin, nu se poate duce la biserică, se adună, ori de unde ar fi, in sfinta sfintelor chiliei sale şi, inaintea icoanelor şi inaintea lui Dumnezeu unuia, fără mărturie străină, işi face singuraticele sale rugăciuni de cuviinţă.

Un lucru, totuşi, te lasă nedumerit, cind, anume, şi ce mininca părintele Iovinadie?... Ai putea să-l pindeşti de dimineaţă păn' in sară şi nici o indeletnicire omenească n'ai fi in stare să prinzi la el... S'ar părea că are pudoarea lucrurilor păminteşti. Sint zile, insă, cind chiar părintele Iovinadie işi aduce aminte, că trebue, cite odată, să dea şi el Chesarului ceia ce este a Chesarului... E sfinta zi de Probajini, care dă deslegare de peşte intregii suflări omeneşti, şi părintele Iovinadie işi aduce, de asemenea, aminte, cu prilejul acesta, că este om şi el; numai cit la dinsul lucrurile se petrec cu totul altmintrelea... Cu ceva inainte de ceasul prinzului, părintele Iovinadie aşază cu chibzueală intre filele cuminţi ale ceaslovului zăloaga de tasma neagră, inchide ciaslovul cu ingrijire, il ia cu evlavie şi il duce pe măsuţa din chilie; iar in loc, pe măsuţa din cerdac, aşterne o feţişoară de masă curată şi groasă de cinipă in patru iţe, pune deasupra şi unul peste altul două talgere de lut roş cu flori al-

bastre de zmalț pe margini, scoate de undeva o furculiță cu trei dinți, un cuțit pătat de rugină și o lingură veche de tisă roșie cu coada săpată în formă de șopirlă, le așază pe toate cam în cruce la dreapta talgerelor și masa e gata. Sună clopotul de trapeză... Peste puțin, însă, pe puntea de scînduri, de printre zidurile de verdeață se aud apropiindu-se pași grăbiți de ciobote greoaie cu potcoave de fer la călcăe și, de sub bolta stufoasă a nucului se ivește, plecat înainte și cu cîte o strachină în fiecare mînă, Fratele Vavila, însărcinat la zile mari să aducă părintelui Iovinadie mîncare de la Arhondaric.

— Blagoslovește, părinte...

— Domnul!... răspunde grav părintele Iovinadie. Și Fratele Vavila, punînd pe masă cele două străchini și a patra parte dintr'o pîne neagră, cu aceiași grabă dispare sub bolta nucului și aceiași pași se aud depărtîndu-se grăbiți pe puntea de scînduri vechi dintre zidurile de verdeață.

In o strachină e borș de pește proaspăt, în alta ihnea de pește sărat, amăgită cu cîteva masline.... E sfînta zi de Probajini...

Ca și cum s'ar pregăti pentru o faptă de mare însămnătate, cu cinste și cu bunăcuviință se așază părintele Iovinadie la masă pe scaunul său cel vechiu cu speteaza rotundă de lemn; își face cruce, își netezește mai frumos cu mîna părul de peste cap, instinctiv, își mai răsfiră barba pe pept, își drege glasul și, fără pripire, ba cu un fel chiar de sfințenie începe a lua din mîncările îngăduite de binecuvîntata și sfînta zi a Probajinilor... Nu prea tae cuțitul, căci rugina și vechimea i-au ros ascuțișul; cu toate acestea părintele Iovinadie, ca și cum s'ar afla în fața unui act religios îngrădit de anumite regule, nu-și îngădue de a rupe cu mîna din patrarul de pîne neagră; și cu aceiași băgare de samă soarbe, cu mîna tremurătoare, borșul din lingura veche de tisă roșie, cu care ar sorbi din lingurița de argint sfînta împărtășanie; furculița nu poate prinde din pește mare lucru în vîrful celor trei coarne ale sale, cu toate acestea părintele Iovinadie nu împunge de două ori pentru o dată... Privindu-l cum mănîncă, ai zice că-și face mai mult o datorie, decît că-și astîmpără foamea, care pentru dînsul se pare a fi un lucru necunoscut; iar după ce a gătit gustarea, ridică de pe masă, strînge pentru sară ce a mai rămas, își face către răsărit închinăciunea de mulțămire către D-zeu și, fiindcă masa a fost prea îmbelșugată, apoi părintele Iovinadie își îngădue luxul nevinovat al unui scurt

repaos... răzămat cu cotul pe masă și cu capul pe mînă, rămîne cîteva minute nemișcat și ochii lui, care de obiceiu se par a privi spre zări necunoscute, se pironesc de astă dată asupra nucului străvechiu, ce străjuește peste cuprinsul său întreg de la cer pân' la pămînt...

— Trebue să ții mult la nucul Sf.-tale, părinte Iovinadie? l-am întrebat într'o zi.

Se uită la mine ca trezit dintr'un vis...

— Mi-i drag, fiule, mi-i drag... sub dînsul m'am trezit și sub dînsul am de gînd să închid ochii, dac'a vrea D-zeu... Cînd bate vîntul în frunzele lui mi se pare că aud glasuri din ceriu. După ce voiu închide eu ochii, dea D-zeu să mîngîie și pe alții cum m'a mîngîiet pe mine în calea grea a singurătății....

Se sculă, se duse în chilie, își aduse ceaslovul și punîndu-l pe măsuță, îl deschise la zăloaga a.....

Iar în miez de noapte, cînd părintele Iovinadie, din sfînta sfintelor chiliei sale, răspunde cu rugăciuni singuratice ceasului tîrziu de utrenie, chipul său se ridică deasupra înfățișării omenești; privindu-l prin geamul strîmt și însuflețit numai de lumina slabă a unei candele, cît de drept și de nemișcat stă cu mînile împreunate spre răsărit și cu ochii pironiți în sînul adînc al lui D-zeu, o taină neînțăleasă ți se pare că aruncă peste întreaga lui ființă licăririle candelei mute și o putere peste fire ai zice că se desprinde din încremenirea estatică a trupului său... Cel ce n'a călcat în calea păcătoșilor îndreaptă către a tot puternicul, din inimă curată și suflet sdrobit, rugăciunea sa fierbinte pentru cei ce nu mai sînt, pentru cei de veacuri adormiți întru Domnul, pentru el și pentru toți cei ce, ca și dînsul, în curînd vor păși pe calea celor drepți...

Și rugăciunii sale, clopotul cel mare al mînăstirii îi răspunde din întunerec cu glas puternic și rar și se cutremură liniștea adîncă a văzduhului de noapte.

C. Hogaș

In diligență

Cînd am văzut întâi acest vehicul istoric, de care auzisem doar povestindu-se, c'ar fi precedat primele trăsuri pe șine ale lui Stephenson; cînd am băgat de seamă sinistra lui asemănare cu lada hingherului, în care cînii, înghesuiți unii intr'alții, privesc cu tristețe soarta lor viitoare; cînd m'am gîndit ce soartă m' așteaptă și pe mine, să stau, nu fața'n față, ci nas în nas, timp de șease ceasuri și jumătate, cu încă șeapte persoane, într'un spațiu care putea cuprinde comod numai patru—m'am îngălbenit de spaimă; apoi, cu resignarea sufletelor tari în fața relelor de neînlăturat, mi-am zis: așa să pățească oricine va merge în vilegiatură unde-a înțărcat dracu copii!...—alt chip nu este, decît să mă așez la ușă, și s'o țin tot timpul întredeschisă, ca să pot, din timp în timp, scoate capul să respir,—barem la douăzeci de minute, ca balena...

Iar acuma, cînd am sfîrșit cu bine călătoria; cînd am văzut ce repede, vertiginos de repede, au trecut ceasurile, și ce plăcute excitațiuni pentru imaginație și inteligență am primit din convorbirea cu tovarășii mei de drum (pe care-i desconsiderasem la început, uitînd că sîntem cu toții tovarăși de călătorie spre mormînt); cînd m'am convins în fine, ce interesantă și cu adevărat instructivă este vorba oamenilor ce-și hrănesc mintea din observarea directă a realității, în loc s'o umple cu clișee luate deagata din gazete sau din cărți,—nu pot să nu-mi aduc aminte de versurile lui Goethe:

> Greift nur in's volle Leben hinein
> Wo ihr's packt, da ist's interessant.

*

Călătorii sînt împărțiți în două clase, deși prețul pe care-l plătesc e același. Unii, mai de elită, înghesuiți și înnădușiți înnăuntru, pe banchete de catifea; alții, din popor, sus la larg și la răcoare, pe acoperișul tare al diligenței.

Innăuntru, pe catifea, la strîmtoare și înnăbușeală, elita se compune din următoarele persoane: un avocat, fost magistrat sub alt regim, și retras în micul orășel M., către care călătorim, pentru reculegere pe timp de opoziție: viață eftină, sbucium puțin; o institutoare bătrînă, căreia lupta cu copiii neastîmpărați i-a întipărit o mască de o neobișnuită asprime, ce contrastează ciudat cu îmbrăcămintea ei prea tinerească; o domnișoară corpolentă, care poartă la gît o cruce mare, fiindcă „samănă a jidaucă"; un băiat de vre-o 13 ani, al institutoarei, care cu ochii mari deschiși, te privește drept în ochi și-ți vorbește ca și cum ai fi la un chilometru; o învățătoare, care fiindc'a învățat la *școala centrală* franțuzește și nemțește, are expresiunea și atitudinea unei marchize scăpătate; în sfîrșit, două femei tinere, care nu bat la ochi cu nimica, dar pe cari mocanul de pe acoperiș le designează cu numele de „marcoave"; n'am putut preciza înțelesul acestui cuvînt a cărui origine filologică n'o cunosc. (Am cerut lămuriri chiar mocanului; acesta însă, drept orice explicațiune, mi-a dat un sinonim ciudat: „*santicler*").

Sus, pe acoperiș, la larg și la răcoare, dar pe scîndura tare sau pe geamandane, stau:

Vizitiul turc Etem, un om blajin și simpatic, de vre-o patruzeci de ani, (față lungăreață, brună, fruntea dată înnapoi, nas aquilin, buza inferioară groasă; îmbrăcat cu îngrijire), despre care voi vorbi pe larg mai la vale.

Mocanul, mic proprietar, arendaș, și mare învîrtitor de afaceri, ocupațiuni cari, după cît se pare, nu cer neapărat guler și cravată...—isteț, energic și sigur de sine.

Un bulgar, care ar sămăna a țigan, dacă n'ar avea mustățile foarte stufoase (trac slavizat, ași zice eu); cînd tace, pare idiot, dar cînd vorbește, arată un bun simț surprinzător.

O fată *găgăuță* (după cît aud: greci veniți din Megara acum optsute de ani; au luat limba turcească, rămânînd ortodocși; alții mi-au spus c'ar fi și bulgari printre ei; fapt este că găgăuții nu știu nici ei de ce nație sînt—de aici însemnarea de *tont*,

zăpăcit, a cuvintului) de o rară frumuseţe clasică; un pictor care ar zugrăvi-o purtind amfora pe cap, naltă şi mlădioasă cum este, cu trăsăturile nobile şi regulate, ar avea mare succes.

O fetiţă drăguţă de vre-o nouă ani, a unui mocan, bălană şi rotundă la obraz, cu ochi albaştri, cu părul blond deschis, cu 'n zimbet senin, care-i luminează faţa şi trădează o mare putere de viaţă curată, greu de turburat,—dată în paza grecoaicii.

Un tătar, cu ochii mici, cu nasul mic şi cam înfundat în mijlocul feţii, c'o bărbuţă rară ca de ţap; etnografii să spue ce-or vrea, eu susţin că *aceşti* tătari sint din Corea; o comparaţiune cu planşele respective ale Etnografiei lui Ratzel, ridică orice îndoială.

In sfîrşit subsemnatul, care în cursul călătoriei mi-am schimbat locul de mai multe ori, stind cînd înnăuntru şi cînd afară, şi formind astfel legătura dintre cele două clase.

*

Călătorim dealungul mării, de la Constanţa la M.

Trecem în acest moment printr'un sat tătăresc, cu case joase, de piatră; lemnul e scump pe aici, în schimb piatra e pe degeaba, locurile fiind pline de ruine. Prin curţi, grămezile de *tizic* se usucă la soare. Sînt izbit de faptul că mulţi tătari tineri sînt graşi, curaţi la faţă, neînfăţişind nici un semn de mizerie fiziologică, cum te-ai aştepta de la o populaţie aşa de primitivă. Avocatul mă lămureşte că ei mănîncă în fiecare zi un fel de său de oaie, hrană proastă dar substanţială, preparată anume pentru dînşii de fabricele de conserve din Bucureşti, şi că în general, dau tot ce cîştigă pe mîncare. Cu acest prilej ne povesteşte cum a luat masa la un tătar bogat, *Kurt Mula Kodjakai*.

— Ne dusesem într'o cercetare, eu şi un coleg al meu, şi fusesem nevoiţi să tragem la tătar în vremea mesei. Ne-a primit cu multă bunăvoinţă. Casa se compune din trei încăperi: una pentru stăpîn şi musafirii lui, alta pentru cai şi a treia pentru femei. Din *salon* treceai în camera femeilor, deabuşilea, printr'o uşă foarte joasă, şi intrînd, am zărit picioare femeeşti care dispăreau pe această deschizătură. Drept orice mobilier, perne de perete de jur împrejur, şi covoare la mijloc. Hainele 'n cui, şi pe o poliţă care ocoleşte camera, farfurii şi vase de aramă ce se 'nchid ermetic ca nişte cutii. Pernele ni s'au adus lîngă măsuţa joasă pe care s'a servit prînzul... Mai întăi am fost cinstiţi cu cîte două-trei cafele, ca aperitiv!... Să bei cafea

cînd eşti leşinat de foame—iată un gust în adevăr păgînesc!... Pe urmă a venit un fel de ciorbă de orez, într'o strachină adîncă, în care-şi băga fiecare lingura mare şi rotundă,—aşa de mare, că trebuia să deschizi gura pînă la urechi... Comunismul acesta era cu atît mai plăcut, cu cît tătarul poftise la masă şi pe vizitiul ţigan cu care venisem,—după legea musulmană, care în privinţa ospitalităţii nu cunoaşte deosebire de clasă... După ciorbă, ouă răscoapte, cu smîntînă; lua fiecare cîte un ou, şi-l smîngălea în aceiaşi strachină de smîntînă..... De ciorbă nu mă atinsesem; ouăle le-am mîncat fără smîntînă, pretextînd că aşa obicinuim noi... A venit apoi o mîncare ca lumea, nişte pui fripţi, pe care tătarul ne-a făcut graţia să-i rupă în bucăţi cu propria lui mînă. M'am gîndit: „treacă şi asta" şi-am mîncat cu multă poftă, căci cafelele nu fuseseră în stare să-mi tae pofta de mîncare. In sfîrşit, *pour la bonne bouche*, s'a *servit* un fel de ceva, de o compoziţie necunoscută, nici budincă nici plăcintă, în care tătarul şi-a înfipt degetele, făcînd să alunece fiecărui comesean partea sa. La ideia c'aşi putea înghiţi din această prăjitură misterioasă, mi-au venit lăcrămile'n ochi, şi diafragma a început să mi s'agite... Noroc de cele trei-patru cafele, obligatorii după masă...

Institutoarea bătrînă tae nişte schime care nu înfrumuseţează de loc masca ei de dăscăliţă-cadră veche.

— Greţoşi oameni!... Ce va să zică naţie sălbatică... Şi Turcii tot aşa mănîncă?

— Tot.

In vremea asta nori negri acoperiseră cerul, şi'n curînd o ploaie năprasnică începe să cadă, inundînd şoseaua în aşa fel că apa se ridică până la uşa diligenţii, gata să intre înnăuntru. Trecem tocmai prin Tickirghiol; cîteva lacuri mari, negre şi triste în mijlocul cîmpului sterp, cu apa grea, mirosind a smoală şi pucioasă, ca *marea moartă* care a trezit în mintea celor din vechime ideia tragediei sodomice; în jurul lor, oamenii atraşi de virtuţile miraculoase ale apei, au ridicat hoteluri măreţe, vile elegante, un întreg oraş de pelerini la aceste locuri sfinte. In mintea mea turburată de oboseala drumului, cele vechi se amestecă cu cele noi, în fraze ciudate: „spală-ţi ochii tăi în tina lacului Ghenizaret"... „fă o cură la Tickirghiol, ia-ţi patul tău şi umblă"... Zăresc pe drum domni îmbrăcaţi elegant, cu ghete

galbene, stind în ploaie la marginea șanțului plin al șoselei, și așteptînd să fie luați în circă de servitori: s'au săturat să aștepte la bae și se duc spre casă (între ei recunosc pe d. Simicel, concertist din mandolină: părul și barba prea mare pentru o muzică așa de subțire); servitoare tinere și drăguțe umblă 'n apă cu picioarele goale până mai sus de genunchi, dînd loc la tot felul de scene, și provocînd glumele publicului care privește de sub adăpost...

Diligența s'a oprit o clipă. Găgăuța coboară fetița de pe acoperișul vehiculului și vine să ne roage s'o primim înnăuntru. Micuța e udă până la piele. Adevărat că ședem foarte înghesuiți; abea dac'ar putea sta în picioare, strîns lipită de noi. Dar firește, trebue s'o ținem cum putem, sau să-i dăm careva locul nostru... Dăscălița, care și-a petrecut viața cu copii, protestează cu aciditate:

— Saraca'n de mine! Da nu se poate! Un' s'o punem?! Pi capu nostru? Da-i udă toată și ni strică hainele! Las' că-s deprinse *ele* cu ploi de'aistea...

Se îngrețoșase dumniaei de sălbătăcia tătarului, care totuși se purtase mai omenește cu'n biet țigan!...

Mă uit la dînsa, gata să-i vîr mîna în plăcinta tricoloră pe care o poartă pe cap, și fiindcă șed lîngă ușă, deschid fetiței, care lepădînd șalul cu care se apărase de ploaie, intră cu rochia udă, lipită pe trup, cu șuvițele blonde lipite pe frunte, cu genele înrourate, dar cu ochii strălucitori, cu surîsul iubitor de viață, veselă ca soarele după ploaie, și împrospătată la față ca floarea care a sorbit cu lăcomie roua nopții... In picioare, între mine și institutoare, surîde tuturor, fără sfială, și c'o mișcare delicată a mînii, își ridică de pe ochi șuvițele de păr bălai... Apoi, în căutarea unui punct de razăm și fără a lua în samă privirile mînioase ale dăscăliței, își trece brațul sub brațul acesteia, și răspunzînd întrebărilor noastre, ne spune c'a învățat până acum la Săcele, la bunica, ș'a trecut în clasa a treia, dar părinții o iau de acuma acasă, să'nvețe aici, în orașul lor... Figura aspră a dăscăliței se moaie ca ghiața la razele soarelui de primăvară; se strînge bătrîna cît poate, și face un mic locșor copiliței, care se 'nghemuește acolo și adoarme...

*

Oprim la un han, să 'nbucăm ceva. Hangiul, un grec bătrîn, cu genele stufoase, a devenit „macedonean" — după cît aud —, decînd cu barbaria din Pireu...

Mă așez la o masă, alături de un plugar romîn, care mîncînd se tocmește cu'n fierar pentru dregerea unei mașini de secerat. Il întreb cum se face c'am văzut aici în Dobrogea secerîndu-se peste tot cu mașina, și aflu că munca e scumpă, populația fiind rară, și că acest plugar în cămașă și ițari, care, lucru curios, bea *ceai* la masă, ține în arendă o sută de hectare dintr'o moșie a d-lui ministru Costinescu.

Imi face o socoteală amănunțită—pentru un hectar de secerat, lucru ce pot face doi oameni într'o zi, prețul e acuma de 27 lei!—ca să-mi arăte economia ce realizează cu mașina.

— Am de gînd s'o vînd și pe asta, și să-mi cumpăr una care seceră, și leagă... Munca se scumpește mereu; și chiar și 'n *țară*, mai jos de trei lei pe zi, nu-ți vine nimeni la lucru... *care* înainte, prețul era de un leu cincizeci...

Auzisem și în tren confirmîndu-se din mai multe părți faptul acesta de o uriașă însemnătate, dobîndit cu jertfe de sînge, și însoțit de o întreagă schimbare în atmosfera morală a satelor... Dar despre dînsul, profesioniștii vorbesc ca de scumpirea castraveților... Fac în mintea mea de anonim fără răspundere următoarea socoteală naivă: presupunînd că 'n răscoalele țărănești au murit în adevăr 11.000 de oameni; presupunînd că aceste răscoale au fost în adevăr urmarea fatală a poporanismului practic inaugurat de d. ministru Haret la 1900; dar ținînd seamă de îmbunătățirile materiale și morale, atîtea cîte le-a obținut *neîndoelnic* țărănimea, mai mult prin schimbările întîmplate în suflete, decît prin schimbările făcute în legi; și ținînd seamă de prețul curent în vieți omenești pe care l-a stabilit istoria pentru asemenea îmbunătățiri—găsesc că jertfirea unui om pentru scăparea din mizerie fiziologică a altor 499, este un preț normal, și că... totul ar fi de reînceput...

... A stat ploaia, de mult, și soarele strălucește întinerit...

La plecare, mă urc pe capră, alăturea de vizitiul turc Etem.

Deoparte și de alta a drumului, se'ntind la nesfîrșit lanuri aurii, pe cari le tund, taman ca bărbierul cu mașina lui, scopiții încălicați pe mașinele de secerat trase de trei sau patru cai. Pe aici parcă nici n'ar fi plouat. Și pe cînd tivitura de flori roșii, galbene și albastre, a cîmpului, îmi desfată privirea, încerc a duce mai departe firul unui articol început de curînd, știind de mult că mintea lucrează cu mai mare plăcere *în libertate*, cînd

te 'mbraci, mănînci, te plimbi sau călătoreşti, decît atunci cînd te pui să lucrezi la masă cu tot dinadinsul... Să fie plăcerea economiei de timp ? Ori plăcerea de a gusta două plăceri ? Ori plăcerea oricărei munci lipsite de constrîngere ? Ori plăcerea de a simţi libertatea funcţiunii nevăzute şi oarecum nemateriale, a creerului ? Desigur, ceva din toate acestea. Absorbit de dialectica problemei pe care-o urmăresc, nici nu bag de seamă cum trece timpul.

S'a oprit diligenţa. Turcul Etem se coboară liniştit, trece şanţul şoselei, se depărtează puţin în cîmp, scoate haina, o aşterne pe jos, îngenunchiază, şi rămîne cufundat într'o adîncă şi mută evlavie... Din cînd în cînd se spală pe faţă cu apă 'nchipuită... Imi amintesc serviciul religios la care am fost de faţă în geamia din Cerna-Voda, şi constat înc'odată, că din cele trei religiuni monoteiste, toate de origine mai mult sau mai puţin semitică, (e o *chestie* aici...) singură religia mahometană a păstrat neatinsă tendinţa spre simplicitate şi abstracţiune a spiritului acestei rase.

... Cînd să se urce iar în diligenţă, Etem, zărind, nu departe, pe un scopit secerînd ovăz, ia un sac de pe capră şi se duce să cumpere dela rus nutreţ pentru cai. Dar abea umpluse sacul în faţa rusului, şi numai ce văd că se iau la ceartă—straşnic!... Mă apropii, curios.

Ce era ? !

Rusul se 'mpotrivea să primească bani iar fără bani, nu voia să ia turcul, cu nici un chip. Rusul avea un motiv foarte serios, care mă făcea să-i dau dreptate.

— „*Nu iesti marfa me ; daca vinde, iesti furat ; daca dau —e !... dat o pomană la un trecător...*"

Turcul n'aducea nici un motiv, dar era aproape înfuriat, rostogolea nişte ochi sperioşi, şi repeta cu vocea enervată:

— „*Nu ! Fara bani, nu luam !... Fara bani, nu !...*"

Şi dînd din cap, cu aerul unui om care nu se lasă prins în cursa ce i se întinde, se grăbi să deşerte iar sacul şi să vie la diligenţă.

— „Dece n'ai vrut să iei ovăzul ?" îl întreb eu. „Un sac nu-i lucru mare"...

— „*Fara bani nu putem sa luam...* Pe urmă cere mai mult"... îmi răspunde el cu o clipire tainică a ochilor.

— „Cum, îţi cere altădată mai mult decît face ?"

Etem gesticulează cu oarecare nerăbdare :

— „*Nu putem spune... Est mult de spus*"...

Mă gîndesc că are şi ăsta teoriile lu', care nu se pot spune în cîteva vorbe ; poate un întreg sistem...

Mai pe urmă, m'a lămurit.

Se temea că pe lumea cealaltă, sufletul rusului îi va cere plata datoriei, şi el neavînd bani, are să fie scos din Paradis de către ghiaur.

— „Cu *sabie*, da ! *Luam fara bani, cît vrei !!*"

Şi vocea turcului, la vorba *sabie*, sună ca o trîmbiţă, iar ochii-i scapără o clipă... In mintea lui se vede răpind cu turbare producte, vite, femei... cum a auzit desigur povestindu-se din bătrîni.

... S'aştepţi turcule să mai iei cu sabia!...

*

Apoi de aicea, am intrat în vorbă cu Etem şi am aflat de la dînsul o mulţime de fapte şi păreri, cari mi-au inspirat cel mai viu interes.

— „*Aici est tunericul*" (întunericul), îmi zice el, clătinînd capul cu filozofie ; „*acolo* trăim tot mereu ; *nu more...*"

Şi începe a lăuda religia lui, care opreşte furtul, beţia, adulterul, injuria, blestemul, şi... „*est multe, multe...*"

— „Turcul cînd prinde pe femeia lui cu altul (reproduc liber) sau bănueşte numai că-l înşală,—se'ntîmplă foarte rar—o ucide, ori dacă nu, îi spune să-şi strîngă lucrurile, se duce la hoge şi în cinci minute e despărţit".

„El nu face fapte rele în zăpăceala beţiei. Mahomed întîi a îngăduit băuturile ; pe urmă a văzut pe cîţi-va zăpăciţi de beţie, şi atunci a zis : destul ! nu mai este voe".

Şi Etem vorbeşte de profet cu familiaritate, ca de un cunoscut al lui...

— „Legea noastră porunceşte respectul către bătrîni. Iată tînărul Zurab Ahmed Mustafa, ajutorul de primar, fiul lui Hatip (primul hoge), om de treizeci şi cinci de ani ; cînd vede pe tată-său venind la cafenea, ascunde repede ţigara, se scoală în picioare, şi după cîteva minute, pleacă să fumeze în altă parte".

„Noi nu rîvnim femeile altora ; femeile noastre n'au voe să-şi arăte faţa, altor bărbaţi..."

— „Ei, dar tătăroaicele, cum umblă cu faţa descoperită?..."

Etem ridică din umeri, ridică sprincenele, închide ochii, şi zimbeşte cu surisul tolerant, şi puţin batjocoritor, cu care acoperim greşelele celor cari ne sint aproape.

— „Aşa au văzut ei în Rusia...“

Aduc vorba despre poligamie. Etem se 'ntunecă la faţă; simte el bine că aici e partea slabă a religiei lui.

— „A eşit din obicei; în orăşelul nostru nu mai sint decit doi cari au cite două femei. Citeodată e nevoe; de pildă, te'nsori de tinăr, la 17—18 ani, cu o fată care este cu 4—5 ani mai în vristă. Vine un timp cind dinsa a îmbătrinit, pe cind tu eşti în putere; la d-voastră... *„merge afară“*; la noi, nu se poate... mai bine cere voe dela nevastă şi caută una tinără... Sau se'ntimplă că prima nevastă n'are copii; atuncea, ce poţi face? Să laşi ca după moarte să-ţi rămie numele nepomenit?!... Trebue să iei alta!“...

— „Dă voe nevasta“, adaugă el cu gravitate...“

Trecem la politică.

— „Musulmanii, îmi spune el, sint foarte mulţumiţi de administraţia romînească. Să fi ştiut noi dela început, că are să fie aşa de bine, luam şi noi pămint, ca mocanii, pe vremea cind se lua cu o simplă petiţie de 30 bani; dar aşa, am crezut că azi mîine plecăm... Am auzit că regele a dat ordin ca guvernul să se poarte bine cu musulmanii; şi chiar acum la alegeri, d. prefect Ghica a spus faţă de ciocoi (mocani) că musulmanii trebue să fie bine trataţi“...

„Noi am cerut s'avem un om al nostru în consiliul comunal, ca să ştim şi noi ce se plănueşte acolo; să nu fim ca boul pe care-l legi la gard. Ciocoii au vrut să pue pe Suleiman-Kadîr, dar noi am cerut cu stăruinţă pe Zurab Ahmed Mustafa; dece?... fiindcă tată-său este de treizeci de ani hogea la noi, şi el însuşi este băiat foarte bun; l-am pus muezzin la geamie; ştie şi carte turcească, dar a făcut şi şcoala romînească, vorbeşte şi scrie bine romîneşte. L-au ales ajutor de primar. Ce se vorbeşte în consiliu, el vine şi spune oamenilor, şi ne întreabă, ce credem de una, de alta; dacă nu se face după voia noastră, noi putem strica alegerea, că sintem mulţi...“

L-am văzut pe urmă la cafenea pe d. ajutor de primar şi mi-a făcut o bună impresie. Nalt, cu părul roşcat, cu trăsăturile europeneşti; să n'aibă fes, ai zice că-i neamţ. In purtarea lui, arată o mare modestie, roşeşte des, îngrijat oarecum c'ar putea fi jignit în demnitatea noii sale funcţiuni. Dar

modestia lui este dintr'acelea care impun semenilor; ea isvoreşte evident din respectul de sine. Dealtfel, turcul în genere, e om serios, şi ţine mult la demnitatea lui. Fanfaronada sau cinismul îi sint necunoscute.

— „E bine de trăit în libertate...“ urmează Etem. „Dăunăzi un inspector voia să mă iea cu sila la ţară, cind eu aveam muşteriu mai bun pentru Constanţa. I-am spus: „domnule inspector, cu zoru vrei să mă iei?!... Cu zoru nu merge!... Aici e libertate... Nu degeaba am trăit eu în ţara romînească... Cu cine plăteşte mai bine, cu acela merg!...“

— „Cum, d-ta nu eşti conductorul diligenţii?“

— „Nu, sint birjar în M.. Dar s'a înbolnăvit conductorul, şi-i ţin locul pentru o zi“.

— „Va să zică îţi place libertatea. Apoi şi la voi acuma, asta fac tinerii turci,—după ce l-au doborît pe ticălosul de Abdul-hamid...“

Faţa lui Etem se turbură tare, exprimind sentimente foarte amestecate... Apoi cu un suris sceptic, cam dureros şi cam ironic faţă de o părere care simte el bine că-i generală:

— „Cit a fost sultan, era bun; acuma cind l-au dat jos, e rău...“

— „Nu-i vorbă, revine tot el, am auzit că tinerii turci fac multe lucruri bune. Au chemat de pildă pe gardişti şi i-au întrebat: ce leafă au? „Cincizeci de lei.“ „E puţin. Dacă ai numai atita, ai să furi ceva. Să fie optzeci...“ Innainte sultanul făcea tot ce voia, şi oamenii din jurul lui, îl sfătuiau la multe nedreptăţi. Acuma, *Camera!*... Numai atita mă tem, să nu se atingă de religie... Innainte cind eram noi credincioşi, eram tari... De cind a slăbit credinţa, D-zeu ne bate mereu...“

Simt că subiectul nu-i place. Şi ca să schimb vorba:

— „Din cite naţii sint în oraşul d-tale—romini, greci, găgăuţi, bulgari, armeni, scopiţi, lipoveni, nemţi,—afară de turci şi de tătari, care crezi că sint mai buni la suflet?

Etem se gindeşte citva timp.

— „Bulgarul este nebun; grecul, prietenos, dar *rău înnăuntru*. Grecul are mare necaz pe noi“, îmi spune el în paranteză. *„Nu lasă Evropa,* (oftează) *ce sabie tragem cu ei!!...* Rusul este bun, dar cind se 'nbată, nu mai ştie ce face. Lipovenii sint foarte stricaţi... *Neamţ est bun, neamţ est curat la suflet,* adaugă el cu tonul unui om care deodată şi-aduce aminte de ceva evident... Unul mi-a fost vecin şaptesprezece ani, şi 'n tot

acest timp, n'am avut o singură vorbă rea cu dînsul. Sîmbătă seara îmi spunea totdeauna: „Ei, Etem, cumperi ceva, că mîine nu vindem." Acuma e în America, de unde-mi scrie uneori..."

— „Ei, şi cam ce-ţi scrie?"

— „*Complimente.... cum merge acolo... Neamţ est curat la suflet...*" încheie Etem cu convingere adîncă.

— „Dar de romîn ce zici?"

Etem iea o figură prudentă:

— „Este om bun, dar are un păcat: nu este curat".

Nu mă pot opri de a zîmbi, aducîndu-mi aminte de povestirea de mai înnainte a avocatului, şi mai ales de clasica murdărie orientală, pe care un prieten al meu o caracterizează cu următoarea anecdotă: zice că un turc, întorcîndu-se din Berlin, ar fi spus prietenului său: — „Măi frate, în oraşul acela e aşa de curat, încît, nu mai zic la centru, dar nici măcar prin mahalale, nu mai găseşti un loc viran să-ţi faci trebuinţele!..."

— „Şi dece nu-i romînul curat?" îl întreb pe Etem.

— „Mestecă mămăliga cu melesteul, dă cu el în cîini, şi iar îl bagă în mămăligă... N'aşi mînca mămăligă, să ştiu că mor de foame. Pe urmă, nu face baie! Intr'un an de zile, doar vara dacă se scaldă uneori în vre-o apă stătătoare ori curgătoare... Eu aşi muri să nu fac baie o lună de zile! Legea noastră spune hotărît, că dacă ai avut relaţiuni cu femeia, n'ai voe să eşi din casă, şi nici să pui mîna pe vre-un lucru, până n'ai făcut bae... Avem fiecare la casa noastră cîte-o cadă... Şi mai are un cusur romînul, că mănîncă prost şi cheltueşte mult pe băutură şi pe haine. La noi, şi pentru bărbaţi, şi pentru femei, o haină ţine douăzeci de ani. De băut nu bem. Eu ţin pe mama, nevasta şi şase copii, şi cheltuesc peste tot şaizeci de lei pe lună, şi mîncăm carne aproape în fiecare zi".

Oprim iar la un han, cel din urmă înnainte de a ajunge.

*

Adică nu-i han, ci cafenea, ţinută de un turc. O odaie mare, goală. Pe teşgheaua primitivă, ceşti de cafea. In vatră, fierbe apa. Un tătăruş pregăteşte cafeaua, şi-o serveşte. Dar turcul ce face? Şade. Şi par'că într'adins: un zaplan de om, de ar putea fi şef de hoardă. Il cunosc îndată că-i turc, nu tătar. Tătarul e ca cel din diligenţă, ori—alt tip—mic, spînatic, cu faţa lată, osoasă, cu ochii mici. Turcul, mai înnalt, e bărbos şi cu

trăsăturile pronunţate; în deosebi caracteristică e faţa ovală, nasul mare, puţin aquilin, şi buza inferioară groasă.

In faţa cafenelii, e o bancă, pe care şade un neamţ bătrîn: corpolent, bărbos, roş la faţă,—cum e neamţul. Intru în vorbă.

— „Cafegiul e turc, nu-i aşa?"

— „Da, turc; se cunoaşte după fizionomie."

Intrăm în amănunte.

— „Tătarii aceştia de aici, sînt din Corea. De-acolo i-au adus Ruşii".

Cu surprindere aud dela Neamţ o veche teorie a mea, pe care n'am găsit-o confirmată nicăeri. Ştie fiecare că Tătarii dobrogeni au venit din Crimea. Atît.

Stărui să aflu, dela cine ştie neamţul că origina lor e coreană. Nu-şi aduce aminte.

— „Asta o ştiu eu, că sînt de mult pe aici".

E grădinar. A eşit din serviciul unui proprietar din apropriere, şi pân'o găsi alt serviciu, şade 'ntr'o odăiţă a cafenelii, care aparţine tocmai acelui proprietar. A fost zece ani pădurar la prinţul S., care avea de gînd să-l pue cu ceva şi'n testament, dar a murit pe neaşteptate. Ginerile prinţului (un fost şi viitor ministru) a lăsat averea pe mîna unui administrator, care împreună cu oamenii lui, s'au pus pe furat. Neamţul a însemnat tot ce-a văzut, şi la un moment dat, i-a denunţat stăpînului, care i-a înlocuit. Dar noii veniţi erau *mai* flămînzi şi lucrau din răsputeri să scape de dînsul. Stăpînul a fost silit să-l concedieze, spunîndu-i: „*cu o rîndunică nu se face primăvară*"...

— „De atunci am mai văzut multe, şi-am tras învăţătura asta: în ţara romînească poţi fi tu însuţi om cinstit; dar nu poţi opri pe alţii de a fi tîlhari".

La plecare, mă aşez chiar pe acoperişul diligenţii, la mijloc, pe un geamandan, alăturea de mocan.

Pe el îl preocupă regularizarea proprietăţii imobiliare în Dobrogea. Innainte de 84, cînd veneau mocanii cu oile pe aici, arendau dela stat pămînt pentru păşune cu patru lei hectarul. A venit apoi timpul, între 84 şi 87, de-au putut, cu o rată anuală de 4—5 lei de hectar, să *cumpere* pămîntul dela stat. Fireşte că ei, care cunoşteau valoarea pămîntului, s'au grăbit să cumpere cît mai mult,—pe numele lor, şi ce nu mai puteau lua pe numele lor, pe numele rudelor, argaţilor sau altor persoane interpuse. Despre un mocan, care azi stăpîneşte două mii de hectare,

se știe anume c'a luat pămînt pe numele de Ion Grivei—cînele din ogradă. „Era destul o petiție de 30 bani" îți repetă azi fiecare dobrogean, oftînd după acele vremuri, de care mulți nu s'au știut folosi.

Pe de altă parte, este aici în Dobrogea, după cît pricep din cele ce-mi spune tovarășul meu de călătorie, o luptă politică între mocani, care sînt liberali, și între „funcționari",—adică în genere „profesiile libere"—care sînt conservatori. Și se pare că aceștia din urmă ar fi căutat să șicaneze pe cei dintîi...

Tovarășul meu de drum nu crede în putința deposedării celor care au luat pămînt pe nume fictive, dar contestarea în sine îl jignește adînc...

— „Cu forme, fără forme, cum am luat pămîntul, dar vorba e c'am asudat pe dînsul, i-am purtat grija, l-am muncit, și l-am plătit! L-am plătit cel puțin îndoit, uneori înzecit decît făcea pămîntul pe vremea aceia. Și dacă azi valorează încincit de cît l-am plătit noi, apoi tot noi prin munca noastră l-am ridicat!... Iar dumnealor au venit aici cu geamandanașele, și acu ar vrea să ne gonească pe noi... Crez că așa ceva n'are să se poată", închee el cu gravitate.

Am auzit în urmă că după legea votată de parlament, cei care au luat pămînt pe nume fictive, vor trebui să plătească odată pentru totdeauna, ca să devie proprietari legali, o taxă de nouăzeci de lei de hectar. Drept ar fi ca sumele aceste să fie întrebuințate tot în folosul locuitorilor, de pildă la îmbunătățirea drumurilor, la repararea podurilor, și așa mai departe.

Nu știu cum vine vorba despre neamțul dela han.

— „Avem un sat întreg, pe-aproape de noi. Au început să cam plece în America. Arenda s'a scumpit, pămînt au puțin, și așa, strîng ce au și se duc să cumpere pămînt în America; zice că ar fi eftin... Altfel oameni tare de ispravă; păcat că nu sînt curați..."

Deschid ochii mari... *Curățenia* asta începe să fie o halima... Romînul de turc,—că nu-i curat; turcul de romîn,—că nu-i curat; acuma nici neamțul nu mai e curat; d'apoi care atunci?!...

— „Intrucît nu-i curat?"

— „Apoi, vezi, el în cazanul de rufe spală porcul... Vecinul meu, care-i neamț, mi-a dat niște șuncă și cârnați; să mă crezi că i-am dat la cîini... Ii spui omului răspicat că cutare vas e spurcat; el îl spală cu săpun și zice că de-acu-i bun de făcut mîncare... Altfel, la vedere, îi mare curățenie la neamț; dar numai la vedere..."

Cum s'ar zice, neamțul ține la curățenia științifică, iar romînul la cea literară... E chestie de gust și de punct de vedere...

*

Ne apropiem de orășelul M. și temător de curiozitatea unor oameni care nu sînt prea ocupați, îmi reiau locul înnăuntrul diligenții. Se văd nenumăratele tumule caracteristice acestei regiuni. Aflu că acum cîțiva ani, antreprenorul care pava bulevardul din localitate, s'ar fi apucat, nu se știe după al cui îndemn, să sape una din aceste movile, de partea cealaltă a orașului. Cîteva zile după ce deschisese și cercetase bolta interioară, ce se găsește în toate aceste morminte de șefi preistorici,—în care timp pusese paznici pentru a opri pe trecători să se apropie—lucrătorii lui, niște bulgari, ar fi dispărut noaptea, fără urmă, iar răposatul Tocilescu, fiind vestit și venind să cerceteze, ar fi găsit lipsă piatra de închidere a bolții, pe care probabil era inscripțiunea și care se arăta a fi fost așezată să lunece în niște jghiaburi, în felul capacelor dela cutiile de vopsele... Deasemenea lipsea capacul sarcofagului. Că pietrele aceste fuseseră luate *acum*—de cine?.. Se bănuește complicitatea antreprenorului cu oamenii „zilei" de pe vremuri și cu un cercetător străin—se cunoștea după faptul că interiorul bolții era curat. Innăuntru, Tocilescu a găsit pe jos un inel preistoric, de mare valoare, vîndut apoi d-lui Dimitrie Sturza, și încă vre-o două mici obiecte care deșteptau bănuiala că altele, mai numeroase și mai de preț, fuseseră luate... Arheologul nostru a scris atunci un articol, în care amenința cu darea în judecată a celor vinovați, dar lucrurile au rămas baltă. Din parte-mi, nu pot pricepe cum aceste tumule—am putut număra c'o singură privire vre-o cincizeci—n'au fost încă toate deschise; adevărat că o mare parte din ele, cum ne spun arheologii după experiența făcută în Apus, au fost violate în cursul veacurilor și jefuite de lucrurile prețioase; rămîn însă obiectele interesante, lipsite de valoare pecuniară. De-ași avea bani, ași căuta în acest sport, emoțiunile pe care alții le găsesc în jocul de cărți...

Intrăm în oraș, pe strada principală care prelungește șoseaua. Aici, pe o lungime de cîteva zeci de metri, sînt toate prăvăliile. La dreapta, într'o maghernință strîmtă, un turc splendid, cu trăsăturile fine încadrate geometric de o barbă albă, stă

nemişcat asupra unui ceasornic; e muezzin şi ceasornicar. Peste drum, un armean, mititel, brun şi foarte nervos, cu figura şi ținuta de prinț scăpătat, învirteşte repede în mînă nişte mătănii negre. In fața prăvăliei unui grec ursuz, nişte lipovence groase, în citurile lor pestrițe, rîd cu fața înbujorată de o grosolană jovialitate; iar alăturea, la o cafenea turcească—o cameră goală, două-trei bănci la perete, două-trei mese afară, ibricul şi ceştele de cafea—turcii şi tătarii stau într'o nemişcare caracteristic orientală, împietriți parcă în atitudinea lor contemplativă. (Mark Twain ne spune că'n America, Chinezii sînt aşezați prin galantare, ca reclamă, în loc de manechini; nu ştiu de-o fi adevărat, dar e verosimil...) Iată şi răspîntia centrală a oraşului, cu cele trei cafenele: turcească, liberală şi conservatoare. La mijloc, o muzică „militară" de țigani în uniformă, (ziua pescuesc la mare numai în pantaloni şi chipiu) cîntă valsuri de acum douăzeci şi cinci de ani, care mă înduioşează cumplit... Sînt amintirile din copilărie... Cafeneaua turcească răspunde în grădina deasă şi sălbătăcită a geamiei,—clădire de piatră, curată şi solidă, din vremea venirii turcilor în Europa. Pe mormintele neregulate, vechi de sute de ani, ale unor paşale vestite, coloane de granit scrise arăbeşte poartă cialmale în vîrf... Ce vremuri şi acelea!... Mai trecem pe la o casă mare—este a unui mocan bogat,—care poartă la colțurile din față ale acoperişului, statuele equestre în gips, ale lui Ștefan cel Mare şi Mihai Viteazul, (fiindcă şi casa, şi statuele, sînt vopsite în verde, adversarii politici vorbesc cu răutate de „cai verzi pe pereți..."—şi ne oprim la locuința pe care mi-a închiriat-o pentru vară un prieten din Constanța. Salut pe tovarăşii mei de drum, şi intrînd în curte, constat cu surprindere că se prelungeşte pe spinarea unui tumulus măreț. Imi lepăd bagajele şi mă urc pe colină.

Minunată privelişte!... Intreg orăşelul şi marea până'n depărtare se văd de sus.

La dreapta, spre apus, unde tocmai se coboară globul roşgălbui al soarelui îndărătul unui alt tumulus, este cartierul tătăresc: case mici şi joase, întoarse cu dosul la drum şi împrejmuite de un zid înnalt; copii graşi şi curați la față, cu părul vopsit cărămiziu şi binişor îmbrăcați, care aduc caprele dela păscut; femei înfăşurate în *feregele*, purtînd cercuri de metal pe brațe şi legănîndu-se în mersul lor pitoresc, pe cînd se 'ntorc cu chiuburile pline dela fîntînă; bătrîni cari pe fața lor moleşită, în mişcările lor indolente şi'n vorba lor moale, cîntătoare, par a

trăda oboseala unei vechi civilizațiuni... Căci după cum căsuțele lor, sînt clădite aici şi aproape în tot orientul, din pietrele palatelor de odinioară, tot astfel viața lor sufletească, e alcătuită din resturile îmbătrînitei civilizațiuni semitice, în făgaşurile căreia au intrat dela convertirea lor la religia mahomedană.

La stînga, pe o cotitură a țărmului ce înnaintează în mare, se 'nşiră vre-o douăzeci de tumule, morminte uriaşe de eroi din alte vremuri, necunoscători de orizonturile meschine ale oraşului, şi doritori ca şi după moarte să poată cerceta din înnălțimea colinelor, întinderea nesfîrşită pe care o viață 'ntreagă au brăzdat-o în toate felurile... Vitejii 'nmormîntați aici, aparțin poate acelor popoare nenumărate, care au lăsat în Istorie doar numele lor şi care cu mult înnainte de Fenicieni, cutrierau mările Europei după comerț şi piraterie...

Dar Amphitrita ce strînge uscatul în lungile ei brațe, de nici un popor, de acum sau de odinioară, n'a fost mai mult iubită ca de Eleni...

Thalassa!...

Nici un cuvînt din nici o limbă nu zugrăveşte aşa de bine—cu cei trei *a* şi cele trei licide,—nemăsurata suprafață adînc albastră, de lichid greu, metalic, care la adierea vîntului se sparge în miliarde de plăci de oțel, ce legănîndu-se se rostogolesc unele peste altele, comunicînd la țărm mişcarea lor crescută, în valuri lungi, încete şi grele... Eri, cînd rătăcind pe străzile asiatice ale Constanței, zăream deodată, în fundul vre-unei uliți triste şi murdare, imensa 'ntindere albastră,—măreață şi *liberatoare*,—înțelegeam aşa de bine bucuria *celor zece mii!...*

Privelişte eternă şi veşnic nouă, marea mă fascinează cu nesfîrşitul ei albastru... Grămezile de spumă ale valurilor ce se sparg în larg, se alungă între ele şi vin spre țărm ca nişte lebede ce caută uscatul... Trei caice, adevărate şi autentice corăbii de pe vremea lui Columb, pornesc încet la drum cu toate pînzele umflate... Pe țărm, în mijlocul frunzişului verde fraged al salcâmilor tineri, două mori de vînt, rău cioplite, putrede, şi înnegrite de vreme, se'nvîrtesc greoiu, amintindu-mi pe Don Quichotte...

Pretutindenea, trecutul...

Marea în deosebi, al cărei nivel abea dacă variază cu cîțiva milimetri dealungul veacurilor, pe cînd uscatul se reînnoeşte necontenit, îmi aminteşte trecutul, numai trecutul... Imi vin în minte frînturi vagi din scriitorii clasici: *dabant leti vela in*

altum... fuerit aestus in arena..."; nimic din literatura modernă... Parcă marea ar fi fost mai mult al lor decît este a noastră...

Dar vîntul se'nteţeşte, valurile cresc, şi isbesc uscatul c'un sgomot surd şi prelungit, pronunţînd parcă ele însele vorba *talaz*...

Ascultînd cum fierbe nisipul pe ţărm, şi privind frămîntarea mării agitate, nu mă pot opri de a cugeta: „Intocmai aşa a fost această mare „neagră", cînd a pus Xerxe s'o bată cu bice"...

Azmi Abibulah

Documente omeneşti

TRIBULAŢIILE UNUI AVIATOR

Dintr'o ţară îndepărtată am primit o scrisoare. Un cunoscut, cu care m'am întîlnit pentru întăia oară, sînt acum cîţiva ani, la apele dela Karlsbad, îmi povesteşte istoria unui navigator aerian care a sfidat înnălţimile cerului, dar care cu mai mult curaj încă a înfruntat nedreptăţile oamenilor. Şi noi avem aviatori. Cît de mîndru m'am simţit că 'n ţara noastră nu se petrec astfel de lucruri! Fiindcă aviaţia e acum la ordinea zilei, am socotit să public scrisoarea. Numele ţării nu-l spun, din simpatie pentru amicul meu.

—

Cred că şi gazetele dela voi au publicat triumful aviatorului nostru. Cînd scriu aceste rînduri, el a străbătut 30 km. în 15 minute şi s'a ridicat la 200 m..

Cum a ajuns la această înnălţime?

Prin luna Octombrie a anului trecut ne găseam cîţiva prieteni la un otel în capitala regatului. Venise poetul nostru de peste munţi, şi noi eram veseli: venirea lui ne produce totdeauna mare plăcere. El ne spuse că a adus cu dînsul un prieten, care a inventat o maşină de sburat. Ne-a povestit că e fecior de ţăran de prin părţile locului, că e inginer dela şcoala politechnică din München, că e un spirit inventiv şi are mai multe invenţii, că altceva nu ştie nimic, că a stat într'o fabrică de automobile, unde a perfecţionat un motor, cu care a cîştigat premiul I la „cursa prinţului Henric", că a făcut mai multe aeroplane, dintre care cel dintăiu se păstrează şi astăzi la universitatea din München, iar noaptea nu visează decît roate, şuruburi şi mutrici. In urmă, poetul ne-a propus să mergem la dînsul. Ne-am suit la rîndul al treilea al otelului. Cînd am intrat în odae, un băetan stătea gînditor la geam. Se vedea bine la ce se gîndea. El ne-a strîns mîna lipindu-şi picioarele unul de altul şi plecîndu-se adînc la fiecare din noi. Pe dulap, într'o pînză liliachie se ascundea un obiect

colţuros, iar pe pat, o pînză neagră acoperea o formă identică, de dimensiuni mai mici. Tînărul a desvălit modelul mai mic. O jucărie minunată se înfăţişă privirilor noastre. Ne-am uitat în tăcere la roţile şi roticelele făcute meşteşugit cu briceagul, la pînza trandafirie care acoperea două aripi, la aţele galbene ce se îmbinau ca funiile unei corăbii, la helicele de carton ce străluceau ca argintul. Vedeam pentru prima oară un aeroplan şi, cu toate că în miniatură, eram încîntaţi. Iar cînd unul dintre noi l-a întrebat dacă aparatul sboară, tînărul a răspuns indignat: „Se 'nţelege că sboară". Şi ca dovadă, în sala otelului el a dat drumul maşinii. Dar lipsa de spaţiu i-a împedecat sborul, şi aparatul s'a lovit cu putere, oprindu-se în părete. Am hotărît atunci ca cel mai cu trecere dintre noi să aducă la cunoştinţa guvernului invenţia tînărului, căci poetul venise de peste munţi anume pentru asta.

Adouazi, afară din oraş, am făcut experienţă. Aparatul a sburat în toate direcţiile şi, deoarece era un spectacol curios, un lucrător a apărut şi el să priveaccă, apoi a venit altul, pe urmă a alergat un copil, două femei au eşit din casele învecinate şi toţi s'au oprit la anumită distanţă, uitîndu-se cu atenţie şi cu oarecare respect.

Cînd ne-am întors, am aflat că prietenul nostru se adresase unui consilier al tronului „care mai văzuse încercări de acestea" şi lucrul nu-i făcuse impresie. Atunci unul dintre noi a spus: „Să găsim un om detreabă şi serios" şi fiecare am căzut pe gînduri, căutîndu-l. La cîţiva ne veni deodată acelaşi nume: Să ne adresăm ministrului instrucţiunii. Şi un deputat, care era cu noi, îşi luă însărcinarea să-i aducă lucrul la cunoştinţă. A vorbi în Octombrie, anul trecut, de baloane cu cirmă, de aeroplane, mai ales indigene, era ceva cam riscat: prietenul nostru îşi dădea samă, cînd se îndrepta spre casa ministrului. Cu liniştea care nu-l părăseşte niciodată, cu severitatea lui blîndă în figură, acest om bun a ascultat cu luare aminte, fără silă, fără afectare. A consultat un carnet, a însemnat ceva în el, apoi a designat o oră şi o zi, cînd va veni să vadă aeroplanul. În parcul expoziţiei eram cu toţii în ziua fixată, iar tînărul de peste munţi adusese amîndouă modelele. Dar ceasul hotărît sosise, ministrul nu se arăta şi lucrul părea nenatural. Însfîrşit a venit. Ne-a rugat să-l ertăm de întîrziere, deoarece a fost reţinut la Sinod „unde a avut loc o şedinţă cam furtunoasă". Apoi ministrul a întrebat pe tînărul de peste munţi, în ce se deosebeşte aparatul lui de al celorlalţi inventatori? Iar tînărul a răspuns cuviincios că în principiu nu-i diferit, fiind monoplan, dar în construcţie e mult mai simplu şi'n greutate mult mai uşor. Va putea deci lua mai multă benzină şi prin urmare va sta mai multă vreme în aer; apoi are două helice şi cirma înainte, iar locul pilotului e dedesubtul axei centrale, în legătură strînsă cu centrul de greutate, care dă aparatului o stabilitate perfectă. Fiindcă Blériot trecuse pe atunci cu monoplanul său Canalul La Manche, tînărul de peste munţi închee că el va trece cu maşina sa Marea Mediterană. Apoi aparatul a sburat la dreapta, la stînga, a lunecat înainte ca o săgeată, s'a învîrtit de jur împrejur. Şi ca să facă o ultimă dovadă, inginerul a întors aeroplanul cu faţa spre pămînt, i-a atîrnat ceasul lui de buzunar, şi l-a svîrlit în aer; iar aparatul s'a întors în mers în poziţia lui naturală cu toată greutatea balastului şi, maestos, a căzut lin spre pămînt. Atunci ministrul a declarat: „Pentru mine e probant".

Cînd am venit în oraş, vînzătorii de ziare strigau: „Afurisenia ministrului instrucţiunii!" Aşa era. Dela Sinod, unde avusese loc o faimoasă şedinţă, ministrul venise direct să vadă aeroplanul, măcar că eşise de-acolo „afurisit". Nu ne-am înşelat cînd îl alesesem: ne dovedise încă odată că-i om de treabă şi serios.

Peste puţin timp ne-am adunat din nou, tot în acelaşi loc. Era de faţă acum ministrul de răsboiu cu secretarul său general, apoi alţi doi miniştri, cîţiva generali, primarul capitalei şi doi specialişti. Ca să aduni la un loc atîţia oameni mari, nu era lucru uşor, dar aeroplanul cîştigase admiratori zeloşi. Impresia a fost puternică şi de astădată. Ministrul de răsboiu hotărî ca aparatul să se construiască în arsenalul armatei, găsind şi formula: „comandă deschisă pentru experienţe". Ministrul lucrărilor publice asigură inventatorului un salar la departamentul său. Au mai urmat şi alte şedinţe, înaintea altor feţe ilustre, şi în curînd se ştiu în oraş, că de dincolo de munţi a venit un tînăr inginer cu un aeroplan inventat de dînsul, care sboară frumos în toate direcţiile. Dar intrarea în arsenal întîrzia, iar ministrul de răsboiu, „interim" numai la acest departament, trebui să facă loc pe acea vreme unui titular, aşa că n'a trecut mult şi aeroplanul a fost uitat. Şi pecînd inginerul nostru nu-şi găsea astîmpăr, căci zilele treceau goale una după alta, într'o sară, cînd el şi poetul, ce-i servise de mentor, stăteau întinşi pe paturile din otel, un aghiotant al prinţului moştenitor îi pofti la o audienţă. Noaptea, inginerul, după obiceiul lui, a visat o roată, de astădată mai mare, iar dimineaţa poetul i-a rechiziţionat un rînd de haine negre, şi amîndoi au pornit la Palat. S'a întîmplat ca aici să fie şi primul ministru, care înainte de a lua o hotărîre definitivă, a delegat pe directorul general al căilor ferate să vadă maşina. Ne-am adunat din nou în parcul cunoscut—unde fiecare din noi începuse să aibă amintiri. Totul atîrna acum de un cuvînt. Dacă cumva şi directorul „mai văzuse de acestea"? Dar nu!... a dovedit că-i om de ispravă. Nu l-a privit pe tînărul inginer cu'n ochiu indiferent, nici n'a văzut în el inventator de duzină, ci s'a uitat la aparat cu interes, şi a spus cu convingere celor de faţă: „Va sbura cu siguranţă. Dacă aşi avea bani, i-aşi da eu imediat". În urma acestui raport, primul ministru a făcut o scrisoare colegului său dela răsboiu, spunînd că aeroplanul să se construiască în arsenal sub direcţia inventatorului şi cît mai urgent. Iar ministerul de răsboiu a acordat inginerului un credit de

2000 de lei pentru construcția mașinii. Insfirșit lucrurile se limpeziseră!...

Inginerul s'a prezentat la arsenal, însoțit de un deputat, trecut și el în adresa ministerului de răsboiu. I-a primit un înnalt funcționar, care a cetit hîrtia, s'a uitat la amîndoi, apoi a zis: „Aici nu-i fabrică de aeroplane".

— E ordinul ministrului—a spus deputatul.

— D-ta ai mai făcut aeroplane?—a întrebat funcționarul înnalt pe deputat.

— Nu... n'am făcut.

— Atunci să nu vorbești!...

In urmă înnaltul funcționar s'a adresat inginerului:

— Poate D-ta nu știi ce-i un aeroplan?

— Știu, a răspuns inginerul, fără convingere, căci el totdeauna e timid, cînd vorbește cu „un domn mare".

Dar funcționarul înnalt i-a explicat ce e un aeroplan, că sboară cu motor, că-i trebue pînză, că la arsenal nu-i fabrică de pînză...

Cei doi s'au sculat să plece.

Atunci înnaltul funcționar s'a uitat din nou pe adresa superiorului și i-a reținut. A admis ca aeroplanul să se facă în arsenal, dar l-a asigurat pe inginer că nu va reuși. Pentruce? Pentrucă și el—funcționarul înnalt—a făcut o invenție, care a reușit foarte bine pe hîrtie, dar cînd s'o vîre în tun, nu s'a potrivit de loc. Prin urmare aeroplanul nu va sbura...

Inventatorul își luase o înfățișare tristă...

— Și ce motor vrei să 'ntrebuințezi?—a întrebat înnaltul funcționar.

Inginerul a spus numele fabricii...

— Nu-i bun. Să ei mai bine motorul... cutare...

Și funcționarul a spus o altă fabrică.

— Cîți cilindri are?—a întrebat repede inginerul.

— Cilindri?... Asta nu știu... dar e foarte bun.

A douazi inventatorul a intrat în arsenal. S'a comandat materialul și s'a început executarea. Trebuia motorul. Inginerul s'a adresat ministerului de răsboiu, ca pentru un lucru dela sine înțeles. S'a însărcinat atunci un înnalt demnitar din minister să cerceteze.

— Ce mai vrei, Domnule?—a întrebat demnitarul înnalt.

— Vreu să comandați motorul...

— Ce motor?

— Pentru aeroplan.

— Cum, îți trebue și motor?

Inginerul n'a răspuns, dar, timid cum e, s'a simțit vinovat.

— Cînd ai fost primit în arsenal—a continuat înnaltul demnitar—ai spus că motorul te privește pe D-ta...

— N'am spus niciodată, Domnule general...

— Ai spus, Domnule! Să nu vorbești...

— Eu n'am parale...

— D-ta vrei să ne înșeli—a strigat demnitarul înnalt, și fără să mai spue ceva, a intrat furios în minister...

Aici s'a căutat scrisoarea primului ministru, dar în ea nu se vorbea nimic de motor, ci numai de aeroplan, și inginerul a fost refuzat scurt.

Noui intervenții, noui alergări. Ințelesese primul ministru și motor, ori numai aeroplan? Aceasta era chestiunea. Primul ministru înțelesese însă aparatul complect, și atunci ministerul de răsboiu a admis motorul. Dar o piedică înlăturată, alta îi lua imediat locul. Motorul trebuia cumpărat în Franța, și pentru asta era nevoe ca inginerul să plece la Paris, pentru a-l încerca la fața locului și proba, întâiu, fiind vorba de banii ministerului, și al doilea, de viața aviatorului. Și inginerul s'a adresat iarăși departamentului răsboiului. De astădată i s'a opus un „non possumus" categoric. Drumul la Paris nu era prevăzut nici în scrisoarea primului ministru, nici în instrucțiile lui ulterioare. Și pentrucă inventatorul acesta avea fel de fel de pretenții, unele mai absurde decît altele, s'a renunțat de astădată să se mai consulte primul ministru, căci te pomenești că admite și drumul la Paris. Din nou alergări, din nou intervenții. Tînărul inginer a bătut cu amicii lui pe la ușile tuturor ministerelor și, cu multă jenă, a ajuns iar la șeful guvernului, căruia i-a înnaintat următorul act:

„Că el, N. N., inginer, se obligă să întoarcă statului toți banii cheltuiți de ministerul de răsboiu cu salarul său și construirea aeroplanului, iar dacă statul va voi să-i cumpere invenția, el se obligă s'o vîndă cu 30% mai eftin decît i-ar oferi alții".

Dar șeful guvernului n'a primit această învoială, spunîndu-i că statul îi pune la dispoziție tot ce-i va trebui, fără a-i cere vre-o obligație din parte-i. Și ca concluzie l-a trimes din nou la ministerul de răsboiu. Acesta a rămas surd la cererea inginerului. Să se ducă la Paris?... Dar cine nu știe că Parisul e un oraș de petrecere? Nu! Asupra acestui punct ministerul era hotărît să nu cedeze. O lună de zile trecuse decînd departamentul războiului admisese în principiu că aeroplanului îi trebue și motor, și inginerul nostru era tot în capitala regatului. Atunci el fu sfătuit să se adreseze ministerului instrucțiunii. Se știe că ministrul actual e un mare risipitor al banului public—acesta e defectul său. Aici imediat i s'au pus la dispoziție banii necesari și inginerul, cum era grăbit, a douazi a și plecat la Paris, unde, împreună cu atașatul nostru militar, a făcut prețul și a stabilit condițiile: motorul trebuia comandat, iar timpul necesar pentru executare era de 6 săptămîni, calculat din momentul primirii banilor. Dar ministerul de răsboiu pe atunci era în mare criză de bani, căci inginerul nostru s'a întors din Paris în ziua de 24 Decembrie, iar costul motorului, 12.000 de lei, a fost trimes la 15 Februarie a anului următor. Nu-i vorbă, și enormitatea prețului poate fi o scuză. „Douăsprezece mii de lei, Domnule!" Pe de altă parte, fabrica văzînd atîta întîrziere, a socotit probabil că nu-i mare

nevoe de motor, şi 'n loc de 6 săptămini, timpul normal de construcţiune, i-a trebuit 3 luni şi jumătate, aşa că motorul a sosit la arsenal în ziua de 29 Maiu.

In vremea asta însă, aeroplanul se construia, în admiraţia mecanicilor şi a lucrătorilor pentru meşteşugul inventatorului, care, el însuşi lucrător, muncea alături cu ei de dimineaţa până sara. Zi cu zi maşina se înfăptuia, în admiraţia soldaţilor şi a ofiţerilor, care înţeleseră cu toţii că tinărul inginer e meşter mare cu capul şi cu mîna. Dar funcţionarul înnalt nu uitase că invenţia lui nu se potrivise la tun şi, pentru a scuti arsenalul de cheltuelile zădarnice ale aeroplanului, a făcut omul tot ce i-a stat în putinţă. Ministerul acordase 2000 de lei pentru construcţie; înnaltul funcţionar i-a repartizat precum urmează: o parte pentru amortizarea maşinilor, alta pentru uzura lor, a treia pentru plata localului, a patra pentru salarul lucrătorilor şi însfîrşit ultima pentru materialul întrebuinţat. Suma de 2000 de lei s'a terminat aproape mai înnainte de a se începe lucrarea, iar inginerul a cerut altă sumă, arătînd totodată şi chipul cum s'a făcut repartiţia banilor. Lucrul a ajuns până la urechea primului ministru, ministerul de răsboiu a intervenit, repartiţia a fost stricată. Dar înnaltul funcţionar ţinea numaidecît ca tinărul inginer să nu se facă de rîs pân'la sfîrşit. A întrebuinţat deci alt sistem, doar îl va face să părăsească arsenalul, ducîndu-se peste munţi de unde venise. Dacă el alegea un lucrător bun, imediat, din ordin superior, acesta căpăta o însărcinare în direcţia opusă a arsenalului; dacă-i trebuia un loc pentru construire şi îl ochea în anumită parte, îndată cîţiva soldaţi împingeau acolo nişte pompe sau oarecare maşini de rebut. Şi, convins că aeroplanul ce se făcea în arsenal e o mare prostie, căci invenţia cu tunul îi stătea vie înnainte, funcţionarul înnalt nu s'a scoborît nici o singură dată să vadă măcar ce fel de maşină se lucrează acolo...

Dar inginerul lucra mereu şi aeroplanul se desăvîrşea, iar banii statului se cheltuiau. Atunci înnaltul funcţionar a recurs la mijloace mai drastice. Cînd tinărul inginer se înfăţişa la biuroul său pentru a-i prezenta modelele pieselor, funcţionarul înnalt, care nu venise niciodată să vadă cum lucrează, îi spunea pentru încurajare: „Habar n'ai ce-i un aeroplan!" „Ai venit aici să ne prosteşti şi te faci că lucrezi, ca să ei leafă". Toate acestea erau spuse faţă de martori, ba, dacă trebue să fim drepţi, tocmai aceste momente erau mai căutate. De multeori, de foarte multeori, tinărul inginer a venit la un cunoscut al lui, galbăn la faţă şi surexcitat, declarînd că nu se mai duce la arsenal, că el nu se pricepe ce are cu dînsul şi că...—trebue să spunem lucrul— se teme să nu i se tae vr'o sîrmă sau să i se strice motorul, pentrucă să nu isbutească. Şi cînd lucrătorul lui cel mai bun a fost ştrăfuit cu 20 de lei, pentrucă făcuse un şurub mic fără model, nenorocitul inventator a venit desperat la cunoscutul lui, deputat din majoritate, cu lacrimi în ochi şi cu şurubul în buzunar, spunîndu-i că el voeşte să plece acasă, fiindcă „nu inspiră nici un respect"... Dar prietenul său nu l-a lăsat să facă una ca asta, şi ducîndu-se la ministerul de răsboiu, a adus încă odată la cunoştinţa marilor demnitari cum e tratat inginerul în arsenal, iar ca dovadă a prezentat şurubul vinovat. Din nenorocire, încă nu se uitase aici că apărarea naţională fusese slăbită, atunci cînd „douăsprezece mii de lei, Domnule", se trimesese în ţară străină pentru aşa numitul motor, şi reclama deputatului nu găsi nici un ecou, afară doar că el fu aproape insultat, pentrucă se interesa de soarta aeroplanului.

In aşa dispoziţie sufletească şi cu astfel de concurs a fost lucrat în arsenalul armatei primul aeroplan naţional...

Ei, tinere inginer, să te fi chemat cu'n nume grecesc, şi'n loc să te fi născut din oameni detreabă în satul tău din munţi, să fi fost feciorul unui nobil scăpătat; dar mai ales dacă ai fi venit aici c'o inepţie în loc de maşina cu care ai sburat atît de frumos, ai fi văzut atunci cum ai fi fost primit!

Dacă n'ar fi întîmpinat atîtea piedeci, aeroplanul ar fi fost gata demult, iar experienţele în loc să înceapă pe la mijlocul lui Iunie, ar fi avut loc chiar la începutul lui Martie, adică înnainte ca aviatorii străini să fi făcut atîtea progrese. Şi trebue să se ştie că el n'a făcut şcoala de piloţi, nu s'a suit până acum într'un aeroplan, nici n'a stricat mai multe maşini, ci a sburat cu primul aparat. Mulţumită lui, ţara noastră a intrat şi ea în rîndul ţărilor care au făcut nobile sforţări pentru a pune înnălţimile albastre la dispoziţia omului...

Astăzi însă lucrurile s'au schimbat. Elita socială îl îmbrăţişează, marii demnitari şi înnalţii funcţionari se grăbesc să-i strîngă mîna cu prietenie, iar ministerul de răsboiu l-a pus pe tablou pentru a fi numit cavaler al „Coroanei".

*

Dupăce aeroplanul a fost terminat, a avut un concurent primejdios. Contele Z., concurentul de care vorbim, e posesorul unui aparat Blériot sau, mai exact vorbind, în hangarul său, mai multe monoplane din această fabrică aşteaptă să-şi ia sborul în imensitatea abisului azuriu. Lupta era cam inegală, întrucît inginerul nostru nu posedă decît o singură maşină, ba încă şi aceia făcută de dînsul. Cînd tinărul inventator a eşit cu aeroplanul său să facă experienţe, a venit şi contele cu monoplanul său, pentruca să sboare. Contele e îmbrăcat în costum de aviator: bluză de catifea, încheiată până la gît, pantaloni de aceiaşi calitate, strînşi pe glezne după forma piciorului, în cap bonetă neagră legată sub bărbie, mănuşi de piele de castor pe mîni. Toate precauţiunile sînt luate, căci la înnălţime mare vînturile sînt puternice şi frigul e simţitor. „Să te vedem, Domnule inginer!" a strigat contele ironic svîrlindu-i o mănuşă. Inginerul s'a suit pe maşină, dar „nu-i cunoştea încă năravul", aşa că n'a putut sbura.

Contele însă, dupăce a alergat o bucată bună pe platou, s'a ridicat la o înnălţime de 2 metri. Şi dupăce a făcut mai multe viraje, păstrind cu multă siguranţă distanţa dela pămint, a aterisat şi, sprinten, a sărit din aparat. In ziua aceia toate jurnalele au anunţat că contele a sburat, iar inginerul a fost oprit din pricina vîntului. Asupra contelui vîntul nu avusese nici un efect. Noaptea, inginerul n'a putut dormi de năcaz, şi cînd în ziuă a aţipit, a visat două-trei roţi stricate. A douazi concursul a continuat. Contele a sburat deodată până la 5 metri înnălţime şi repede s'a scoborît, inspectîndu-şi maşina dacă nu s'a stricat undeva. Un tunet de aplauze isbucni cînd atinse pămîntul. Dar inginerul nu s'a lăsat nici el şi, învîrtind mînios din motor, s'a ridicat la 20 de metri înnălţime străbătînd mai mulţi kilometri în distanţă. Contele s'a uitat curios, apoi s'a suit şi el în aparat, cu mai puţină grabă de astădată. Motorul a început să dudue vijelios şi 3 metri de înnălţime au fost atinşi. Noaptea ingine-rul a dormit cum se cuvine, iar contele a avut o mică insomnie. Insfîrşit în ultima zi a duelului, contele s'a ridicat la o înnălţime de 15 metri. Fie că fusese o eroare de manevrare, fie că triumful era prea manifest, toţi au băgat de seamă că contele nostru era foarte emoţionat. Dar inginerul, care mai deprinsese ceva din năravul aeroplanului său, a pornit întâiu pe pămînt, apoi înfingîndu-şi bine boneta pe cap, s'a ridicat în aer, întâiu mai pe jos, apoi din ce în ce mai sus, a ajuns la 50 de metri, pe urmă la 100, iar de aici a pornit drept în sus până la 200 de metri, de unde a luat-o în linie dreaptă. Sgomotul motorului se auzea tot mai încet, maşina se vedea mică de tot, cît modelul cu care venise de peste munţi, iar dela un moment dispăru din ochii privitorilor. Şi cînd aeroplanul nu s'a mai văzut de loc, contele zise: „N'are stabilitate".

Dar un lucrător, care zi cu zi lucrase la maşina care acuma plutea cine ştie pe unde, a răspuns:

— Ce stabilitate, Domnule? Nu te uiţi că nu se mai vede?

— Dumneata să nu te amesteci aici.

— Asta-i!... a răspuns lucrătorul în limbajul său democratic.

— Mi se pare că eşti cam obraznic.

— Fă şi D-ta aeroplane ca D. inginer, şi pe urmă întrece-te cu dînsul—a zis lucrătorul.

Aici n'a avut dreptate. Contele n'are nevoe să înveţe acest lucru, căci dumisale dacă-i trebue aeroplane le cumpără. Să le facă inginerul, care n'are parale, căci el aşa e învăţat. Cînd a inventat o membrană de gramofon, pentruca s'o încerce, a inventat ş'un gramofon. Contele cumpără şi membrana şi gramofonul.

Dar pecînd altercaţia se sfîrşise, la orizont un punct negru se mărea din ce în ce, şi sgomotul vag începea să devie tot mai puternic. Şi pecînd aeroplanul înnainta ca o pasere uriaşă, cu gîtul său enorm, la motor s'a produs o mică explozie şi bubuiturile s'au oprit brusc. Aeroplanul a stat o clipă nemişcat, ca

un vultur cînd îşi ocheşte prada. Apoi, lin, a pornit drept în jos, scoborîndu-se încetişor cu helicele nemişcate. Iar cînd a ajuns la pămînt, contele, care e un brav om, a recunoscut că aparatul are multă stabilitate, îmbrăţişînd cu multă efusiune pe curajosul aviator.

*

Am tradus scrisoarea, căutînd să redau cît mai fidel sentimentele prietenului meu, căruia îi cer scuze pentru indiscreţia tiparului.

D. D. P.

DOMNUL ŞI DOAMNA...

La o cafenea în Bucureşti, sara pe la ora 10.

Un domn grav, care are situaţie socială înnaltă şi credinţa că joacă un rol în ţară, se luptă la şah cu un jidănaş, probabil un comis-voiajor. La masa lor doi inşi străini privesc.

Evreul are ochi vii, inteligenţi, şi oarecare fineţă în figură; cellalt e oarecum simbolul prostiei îngîmfate: roş, gras, fără expresie. Domnul cel grav se înfurie, se miră, face mutre de dispreţ; evreul tace, mută piesele cu o mişcare scurtă, nervoasă, şi din cînd în cînd schiţează un zîmbet discret de ironie, cînd a făcut o mişcare bună, pe care adversarul n'o poate para.

Tocmai pierde domnul cel grav a treia partidă, cînd la o masă goală din dosul lui se aşază o doamnă tînără: o figură simpatică, obosită, palidă, ochii cerniţi, două cute săpate de suferinţă în colţul buzelor.

Ea spune o vorbă, domnul cel grav se 'ntoarce o clipă spre ea, apoi îşi continuă jocul. Un chelner aduce doamnei o bere.

Caşi cum nu s'ar fi întîmplat nimic, jocul continuă,—mereu fără noroc pentru domnul cel grav; acesta se supără pe privitorii care comentează mişcările, se plînge că e enervat şi nu vede ce joacă pentrucă se amestecă ceilalţi, trînteşte piesele pe jos, pecînd privitorii ce nu se cunosc, dar care văd că nu are dreptate, se privesc zîmbind şi îşi fac din cap semn că „de, ce să-i faci?"

Domnul cel grav pierde şi a patra partidă, bodogănind şi trîntind piesele.

Evreul culege liniştit depe jos cele cîteva piese căzute şi amîndoi încep să şi le aşeze pentru o nouă partidă.

Doamna cea palidă, care a băut în acest timp berea, şopteşte ceva dela masa ei domnului celui grav.

— Nu pot!... îi răspunde el enervat. Ia şi tu o bere şi stăi...

Inţeleg. E soţia lui. A venit probabil să-l ia.

Dar domnul e foarte enervat că evreul i-a luat partidele

„din mînă“, pentrucă „s'amestecă“ privitorii. Nu poate merge. Vrea să-și ia revanșa.

Cu o mișcare de dureroasă resignare doamna începe să foileteze o revistă ilustrată, în timp ce soțul ei trîntește din ce în ce mai tare piesele în a cincea partidă. Apoi dă revista la o parte, rămîne așa cu privirea în vid și un moment pleoapele cernite se apleacă peste ochii obosiți.

Așa cum stă cîteva clipe cu ochii întredeschiși, cu fața palidă și ostenită, cu figura dulce și simpatică, nu se poate un model mai bun pentru un tablou care ar reprezenta „Suferința“...

Dar domnul cel grav pierde și a cincia partidă, enervarea lui e la culme și soția lui are nefericita idee de a-i spune iar să meargă.

— Lasă-mă 'n pace!... Ia o bere acolo! Ce mă mai necăjești și tu?

Tonul iritat cu care-i vorbește face să se întoarcă spre ei capetele consumatorilor dela alte mese din apropiere.

Doamna pleacă ochii în jos și tace, iar domnul cel grav își descarcă mînia pe singurul privitor dela masa lui pe care-l cunoaște și care, la acest din urmă joc, făcuse în adevăr cîteva observații.

— Ce ai, domnule, cu mine? Lasă-mă la dracu!... Nu vezi cum joc din pricina d-tale? Nu vezi că's enervat?

— Bine, te las... răspunde rîzînd cellalt. Mă duc.

— Du-te, domnule, du-te și lasă-mă 'n pace.

Capetele dela mai multe mese se 'ntorc spre masa noastră.

Doamna se face tot mai mică, pe fața ei palidă apare o umbră de roșață, ochii lăsați în jos au clipirea repede a luptei cu lacrimile care nu se dau învinse și vor să iasă la iveală.

Nu mai pot suferi scena. Mă ridic și plec.

A douazi, un cunoscut care fusese sara în grădină îmi spune:

— Ei, tu ești străin... Dar asta nu-i întâia dată...

Și multă vreme m'a urmărit imaginea părechii aceștia.

M. C.

Din carnetul unui om de eri

— Cronică socială —

Zilele acestea ziarele ne-au adus vestea că și 'n Spania s'a acordat femeilor dreptul de a se înscrie în universități.

Ce mare reformă, anunțată în două rînduri prizărite! Desigur, înaintații au aplaudat această umanitară și civilizată măsură. Iar reacționarii vor fi blăstămat această batjocură, acest atentat la bunele tradiții și la candoarea feciorelnică, această lovitură adusă familiei, etc.!

Eu mi-am adus aminte de o altă informație din ziare, publicată cu cîteva zile mai înainte și relativă la țara noastră. Era vorba de un concurs, pentru care se cere candidatelor diploma de licență și la care, pentru 4 locuri, au reușit 20 de candidate din 100 cîte dăduseră concurs, acestea din 150 cîte se înscriseseră, și acestea din 200 cîte ar fi avut dreptul să se înscrie.—Și cineva care cunoaște lucrurile, îmi complectase informația, spunîndu-mi că, după ocuparea celor 4 locuri (ultimele!) de către cele 4 din cele 20 din cele 100 din cele 150 din cele 200,—vor apare necontenit tot alte diplomate, cel puțin 30 pe fiecare an, candidate, și ele, la viitoarele concursuri, ce se vor ținea, conform legii, cu toate că nu va mai exista un singur loc liber.

Așa dar, cele 196 rămase pe dinafară, plus cele cîte 30 pe an, vor aștepta ca cineva din cele ajunse să treacă la pensie, ori să moară de bătrînețe, de o boală acută, de o intoxicație alimentară, sau să se sinucidă din amor....

De unde urmează că e mult mai ușor să cîștigi la o lotărie cinstită cîștigul cel mare, decît să ajungi profesoară, chiar dacă ai reușit la concurs.

Și fiindcă (orice statistică va confirma lucrul) sînt mult mai

multe deraeri de trenuri şi accidente mortale decît catedre libere la şcolile secundare de fete, dacă o licenţiată trăeşte cu speranţa unei catedre, în loc de frica de accidente pe c. f. r., apoi aceasta nu dovedeşte decît că natura omului e optimistă.

Cînd concurenţa ajunge aici: cîteva sute de candidate pentru un loc, ori, încă, pentru... nici un loc, atunci nu mai e vorba de carieră, ci de lotărie, şi, decît să te înscrii la universitate, mai bine, cu atîta amar de bani (gazdă, taxe, cărţi, etc.), cumperi bilete şi lozuri la lotăria Regatului romîn, a oraşului Hamburg, a Statului unguresc, sîrbesc, turcesc şi celelalte...

„Carieră" e atunci cînd te duci la şcoala de telegrafie, de mişcare, de militărie, de inginerie, de silvicultură, de agricultură, de negustorie, de drept, de medicină, de moşit, de meserii... De aici, dacă nu eşti leneş şi prost, adică dacă eşti om normal, eşi cu un loc, care va să zică cu o leafă,—ori advocat sau medic practicant şi, dacă nu curge, măcar pică...

*

Dar accesul fetelor la universitate (şi tragedia se începe cu liceul modern, real ori clasic) nu numai că nu le dă acea carieră *bărbătească*, pe care o urmăresc, dar le îndepărtează şi dela cariera femeiască, dela măritiş, cu toate că—slab corectiv al „universităţii"—colegialitatea între tineri şi tinere se transformă uneori în amor, şi amorul în căsătorie... Această colegialitate e o lotărie cu mai multe bilete cîştigătoare decît concursul...

In zdrobitoarea lor majoritate însă, universitarele îşi pierd, pe băncile şcolii şi în chinurile memorizării, strălucirea tinereţii, acea admirabilă şi ispititoare zestre căpătată dela natură.

Dar nu s'a dus numai frescheţa anilor tineri. S'a mai dus ceva. Lucruri prozaice, dar care cumpănesc atît de mult în calculele acestei vieţi „care nu e un roman". S'a dus,—oricît de modestă,—o sumă de arginţi, care ar fi putut consitui o mică zestre; şi s'a dus şi vremea cînd o fată deprinde acele plicticoase, dar utile îndeletniciri care se numesc gospodărie, un fel de zestre şi aceasta...

Aşa că se duce totul, tot ce ar fi putut „captiva" pe un candidat la însurătoare, şi rămîne o diplomă, faţă cu care simţul practic al candidaţilor se comportă cu cel din urmă scepticism.

— Dar ştiinţa, cultura, pe care o capătă o fată în universitate?

O, nu! Nimene nu apreciază această „dotă", cînd ea nu e sprijinită de una mai concretă. Nimene nu se însoară *numai* pentru caetele de chimie fizicală ori de istoria filozofiei scolastice!

*

Dar... dar e un lucru mult mai important şi, fără a forţa cuvintele, chiar tragic!

E declasarea bietei universitare, care o face să ajungă una din fiinţile cele mai nenorocite, pe care le-a produs civilizaţia modernă într'o ţară înnapoiată ca a noastră.

Imaginaţi-vă (şi sînt legiune) o fată de mic funcţionar, de mic negustor, de popă, de dascăl, de învăţător, însfîrşit din clasele de jos,—licenţiată în filozofie. Opt ani de liceu, patru-cinci de universitate, mediu rafinat, profesori care-i vorbesc de subtilităţile gîndirii filozofice şi de frumuseţile operelor literare, lectură de scriitori iluştri, viaţă, oricît de săracă, dar distinsă, aspiraţii mari, etc., etc., etc.—Vine acasă cu diploma. E „singură". Nimene n'o înţelege. Cu nimene nu se înţelege. Face parte dintr'o clasă superioară clasei sale.

A venit—demult!—vremea să se mărite: singura-i carieră. Dar cei din clasa în care a intrat prin „universitate": d. judecător, d. căpitan, d. profesor, etc., caută zestre, dacă nu şi „familie bună", şi ea n'are nici una, nici alta, ba şi-a pierdut în parte şi tinereţa şi frumuseţa!... Iar cei din clasa din care a eşit prin „universitate": d. copist, d. sergent de jandarmi, d. psalt, etc., caută o femee de teapa lor, muncitoare, gospodină—un fel de slujnică, şi nu universitara noastră poate îndeplini această funcţiune. Ş'apoi nici prin gînd nu le-ar veni lor să năzuiască la ceva aşa de sus, de străin şi de inutil! Şi nici ea, biata, n'ar putea să-şi lege viaţa de un psalt, de un sergent de jandarmi, de un copist. Este o imposibilitate morală. Ar fi să comită un act de stupid cinism faţă de ea însăşi, de trupul şi de sufletul ei.

Aiurea, unde cultura este răspîndită în toate clasele sociale, universitara nu se simte atît de sus, de străină şi de departe de clasa din care a eşit. Aiurea, unde între universitar şi ne-universitar e mai mult o deosebire de ştiinţă decît de cultură, unde sînt sergenţi de stradă bacalaureaţi şi chelneri cu o cultură generală ca a unui licenţiat dela noi, acolo căsătoria cu un tînăr din clasa

ei şi care nu s'a ridicat la o diplomă academică, nu poate fi pentru universitară o mesalianţă. Cu atît mai mult, că aiurea a şti carte nu însamnă că trebue să-ţi fie ruşine a munci la cimp, la meşteşug, la bucătărie, la dădăcie. La noi, în Orient, munca e o înjosire, ba chiar un lucru infamant.

*

— Dar şi bărbaţii dau un contingent de declasaţi! Atîţia licenţiaţi, care rămîn pe dinafară!

E adevărat. Dar e altă vorbă. E un efect fatal al progresului social. Sînt funcţiuni sociale necesare, pentru care trebuesc oameni cu învăţătură şi, cu cît sînt mai mulţi concurenţi, cu atîta selecţia e mai fericită. Trebuesc mulţi chemaţi, pentruca să fie puţini aleşi.

Şi apoi, un bărbat are atîtea resurse, şi e şi mai rezistent. Afară de asta, dacă prin universitate se îndepărtează dela o altă carieră: meşteşug, plugărie, etc., el nu pierde, ca femeia, o carieră sigură, cum e măritişul. Şi nu e locul aici să mai adaog că măritişul e mai mult decît o carieră. Sînt multe lucruri, care nu se pot discuta în această revistă, care nu e nici de fiziologie, nici de medicină.

Dar, ceia ce este mai important, e că, în deosebire de cel feminin, al cărui jertfă e inutilă, proletariatul intelectual masculin, inteligent, cult şi muritor de foame, este un admirabil ferment de progres social. In sînul acestei categorii sociale se desvoltă mai ales spiritul de critică socială. El hrăneşte mişcările mari şi generoase.

La noi, până acuma, intelectualii s'au pus în serviciul claselor bogate, mărind armata reacţionarilor şi a tuturor elementelor anti-progresiste, pentrucă, puţini încă şi „încăpînd" toţi, n'au suferit. Cînd vor fi prea mulţi ca să mai „încapă", cînd suferinţa îi va face să-şi întoarcă privirile la mecanismul societăţii în care sufăr şi *să-l critice*, abia atunci viaţa noastră politică va deveni mai puţin înnăbuşitoare.

Strigătul de alarmă împotriva „primejdiei" prea multelor şcoli de cultură generală, gimnazii şi licee, este un strigăt reacţionar.

...Dar proletariatul intelectual feminin? Suferinţa lui e sterilă.

*

— Dar, prin universitate, se luminează un tot mai mare număr de femei!

Aşa e. Şi, în adevăr, lumina înainte de toate. Orice reformă socială, orice creştere a bunului traiu, n'ar avea nici o însemnătate, dacă n'ar fi o *condiţie* de mai multă lumină. Ce idealist s'ar jertfi pentru propăşirea socială, dacă ar şti că totul s'ar isprăvi cu mai multă mîncare pentru toată lumea?

Dar putem decreta, fără nici o rezervă, maxima: Pereat mundus, fiat.... lux?

Dar nu e păcat să se lumineze atîtea femei (şi se luminează oare ele cu adevărat, cetind acele caete cu nomenclaturi barbare?) fără nici un scop, fără nici o urmare? Să se lumineze numai pentru a se distruge? Să se aprindă, pentru a se istovi fără marturi, fără a încălzi pe nimene, spre nefericirea lor şi a celor ai lor?

Grea întrebare...

Cetitorule, dacă ai şi tu o fată, speculaţiunea filozofică devine mai serioasă. Mintea ta cugetă mai adînc, cu toată adîncimea şi gravitatea ce o dă fiorul unui posibil ireparabil—ireparabilul soartei fiinţii la care ţii mai mult decît la tine şi la restul universului...

*

...Biata Spanie! S'au dus frumoasele zile dela Aranjuez!

Incîntătoarele fiice ale Andaluziei se vor ofili de-acuma'nainte pe băncile universităţilor, în loc s'asculte, visătoare, serenadele de sub ferestrele lor...

Nu-ţi mai înstruna ghitara, tinere, în nopţile de vară—Dona Clara prepară examenul de morfologie...

T. P.

Note pe marginea cărţilor

CITIND „VIESPILE" LUI ALPHONSE KARR

Eram într'o zi, acum cîţiva ani, la o expoziţie a «Tinerimii Artistice». S'a întîmplat ca cei cu cari eram tovarăş să vorbească timp de cîteva minute de lucrările expuse. Aceasta se întîmplă destul de rar.—S'a mai întîmplat însă un lucru şi mai deosebit: cineva dintre noi a început să spue vorbe bune despre unele din lucrări şi despre unii din pictorii noştri. Atunci cel care se alăturase mai în urmă la grup, un doctor foarte cunoscut mai mult prin chinina spiritului său decît prin isprăvile artei lui, a avut o izbucnire aspră împotriva artei noastre de orice fel, apoi împotriva societăţii nostre, apoi împotriva oricărei manifestări, şi însfîrşit a acoperit cu un dispreţ nemărginit întregul popor. «Un popor menit pieirei, zicea d-sa, popor de guşaţi». M'am mirat că doctorul nu-şi poate susţine în asemenea împrejurare reputaţia de om de duh.—M'am gîndit că poate un client al său a fost aşa de «guşat» încît a murit,—ori, ce e mai rău, s'a însănătoşat şi nu i-a plătit,—ori poate nemărginitul dispreţ aruncat asupra acestui sărman popor îşi are obîrşia într'o mîncare nesărată şi arsă şi într'o ceartă cu bucătăreasa; mă gîndeam şi scuzam în gîndul meu pe om. Am obiceiul acesta, cu care izbutesc să justific şi să ert toate. Tovarăşii ceilalţi, toţi artişti, dintr'o pricină lesne de înţeles, s'au ridicat cu înverşunare împotriva doctorului. Lesne de înţeles e iar că doctorul nu s'a lăsat convins; mai lesne de înţeles e că dispreţul lui s'a întreit şi s'a împătrit; şi era vădit că, aţîţaţi fiind cu toţii, artiştii se simţeau atinşi, iar doctorul îi privea ascuţit, caşicum voia să arăte anume că nu voeşte să scoată la o parte dintre guşaţi pe cei de faţă.—Dezbaterea era de prisos; în asemenea

împrejurări adversarii găsesc o mie de argumente; apoi, după cum a spus cineva foarte bine, oamenii discută ceasuri întregi pentruca fiecare să se întărească mai tare în convingerea pe care o are. Mai cu seamă în asemenea împrejurări, discuţia era de prisos: nu erau în dezbatere chestii de idei, fiecare era robul sentimentului. Mi se pare că în dezbateri totdeauna se întîmplă aceasta.

Discuţia dela expoziţia „Tinerimii Artistice" mi-a venit în minte recitind *Viespile* lui Alphonse Karr. Mi-a venit în minte pentrucă în revista aceasta se rezumă istoria politică şi naturală a Franciei timp de zece ani (1840—1850); pentrucă Alphonse Karr biciueşte cu mult spirit fin şi arzător scăderile şi micimile contemporanilor, şi pentrucă în revista lui sînt anume lucruri care surprind, lucruri care se potrivesc cu starea noastră. Sînt lucruri curioase; le citesc şi-mi aduc aminte de discuţia şi de argumentele doctorului. Spusele lui Karr sînt însă înnobilate de spirit şi fineţe.

Romînii sînt popor de guşaţi, zicea doctorul. Şi de-atunci deciteori n'am auzit, în felurite forme tot atît de aspre, aceiaşi batjocură! Nu sîntem buni decît să fim măturaţi ca un gunoi netrebnic!—«Romînii sînt popor de guşaţi intelectuali», pentrucă în această ţară de pildă pictura e o infamie, nici un pictor nu e în stare să zugrăvească un portret; pentrucă publicul care vizitează expoziţiile cască gura şi admiră în loc să scuipe; literatura e în aceiaşi stare; Academia nu-şi merită numele, e o adunătură de moşnegi decăzuţi; polemicile de fiecare zi sînt sălbatice, pline de înjurături, şi dovedesc că trăim într'o ţară sălbatică, etc..

Recitesc pe Alphonse Karr; parcă-mi zîmbeşte printre rînduri. Acest scriitor ar trebui să fie cunoscut la noi, de gazetari mai ales. Însă cei care dărîmă în fiecare zi guvernele şi hrănesc opinia publică, nu cunosc pe marii lor înaintaşi, cum nu cunosc de pildă ortografia şi punctuaţia.—De aceia se încumetează să facă şi literatură.—Mă grăbesc să adaog că sînt şi puţine excepţii. Lumea cealaltă, care, la noi, citeşte foarte mult franţuzeşte, citeşte poate pe un poet sentimental şi palid, care a scris versuri şi romane. Opera lui de căpetenie însă, cronicele lui şi *Viespile*, nu e cunoscută.—Karr, deşi Neamţ după tată, e cel mai fin şi mai spiritual Francez al vremii lui în gazetărie. E ciudat că în opera-i poetică, deşi Francez prin spirit şi cultură, e cel mai Neamţ scriitor al Francezilor, monoton, sentimental şi vag.

Karr a fost şi un suflet generos, părtaş al ideilor nouă, tovarăş al oamenilor de bine, iubitor al poporului. Era om nalt ş'avea o barbă mare; a fost deputat, însă la sfirşitul carierei lui de gazetar; n'a fost profesor universitar; îşi cunoştea oamenii vremii lui foarte bine; era cinstit şi leal fără să facă paradă şi n'avea credința că e centrul universului. A fost un om care nu şi-a făcut partid, nici n'a slujit în vre-un partid. Partidul lui erau prietinii cei mulți şi necunoscuți cari-i citeau cronicile şi *Viespile*.

Iată ce zice Karr despre pictura din vremea lui, zimbind nu blestemînd:

„Portretul este o adunătură de doi ochi, o gură şi un nas, care, dacă se întîmplă citeodată să samene cuiva, are totdeauna nenorocirea că nu seamănă tocmai cu persoana care a pozat». «E curios de observat cum publicul cel mai străin de artă primeşte uşor convenții: îi arăți o oarecare mătură verde, publicul consimte fără multă şovăire s'o cie drept un arbore; îi arăți ceva care are o rochie, el crede uşor că-i o femee; o redingotă cenuşie o ia drept Napoleon; un lucru oarecare cu două picioare e un om; dacă lucrul are patru picioare e un cal, un cîne, ori un boŭ, după coloare. Pui albastru în susul unui tabloŭ, e cer; dacă albastrul e în josul tabloului, e mare. Iată pictori pentru care e plăcut a zugrăvi, şi public care admiră».

Pictura franceză totuşi nu e cea din urmă din lume. Dar nici în ceia ce priveşte polemicile nu sintem cei mai de jos:

«Domnul Arago şi G. de Pontécoulant, zice Karr în altă parte, amîndoi cavaleri ai legiunii de onoare, savanți iluştri în lumea întreagă, aŭ scris unul în contra altuia cite o broşură,— în care fiecare probează lămurit că adversarul său e un ignorant».

Se vede că toate polemicile urmăresc acelaşi scop.

Alphonse Karr vorbeşte şi despre Academie; arată că foarte deseori această instituție înaltă chiamă în sînul ei oameni fără nici o valoare. Mediocritatea se întovărăşeşte şi luptă împotriva marelui Hugo.

Şi pe vremea lui Alphonse Karr artele treceau printr'o criză; opere cu renume bine stabilit, artişti în totul prețuiți nu există decît pentru posteritate.

Dar doctorul, care ne zugrăvea ticăloşia şi ne proorocea pieirea, vorbea şi despre alcătuirea noastră politică, despre regele democrat din nevoe, constituțional şi neresponsabil; despre reacționarii şi liberalii cari se urmează la putere pentru un anume scop; despre demagogii de tot felul; despre formele multe şi

vorbele goale deasupra unor lucruri care în realitate nu înseamnă nimic. Vorbele 'n care-şi îmbrăca oratoria doctorul ce avusese parte în ziua aceia de o mincare nesărată, le trec supt tăcere; mă grăbesc să arăt cum vorbeşte Karr despre acelaşi lucru în țara Francezilor.

Despre regi:

Pentru un rege azi cuvîntul *a domni* nu e decît un verb auxiliar, ca verbul *a fi*; se poate zice despre el că domneşte, ca despre un munte care dominează cîmpia. S'ar putea spune despre el, ce-a spus şi La Fontaine:

> Puneți o piatră'n locul lui,
> Ş'o să 'nsemneze tot aceia.

Cine ar putea vorbi însă aşa de puțin reverențios despre un rege, care de obiceiu e încununat ca un Crist: fiecare podoabă a coroanei lui, e un spin...

Dar doctorul meu, a vorbit şi despre goana după slujbe, şi despre partide şi despre noile ministere. Iată şi sarcasmele lui Karr, lîngă care nu îndrăznesc să le pun pe ale doctorului:

«Există în Franța o nebunie bizară, toată lumea vrea să facă parte din guvern. Văzut de aproape, lucrul acesta nu pare aşa de ridicol pe cît este în realitate. N'o să rideți, de pildă, dacă ai vedea pe toți locuitorii unui oraş făcîndu-se cizmari? Totuşi e mai uşor să încalți pe oameni, decît să-i guvernezi».

Despre partide:

«In toate aceste lupte şi încercări ale partidelor nu lucrează decît ambiția şi lăcomia; interesele poporului, binele Franciei, libertatea, patriotismul, nu sînt decît arme cu care-şi dau în cap unii altora; arme pe care învingătorul are grija să le azvirlă după izbîndă ca să-i fie slobode mînile la ceasul prăzii. E de sine înțeles deci că fiecare şef de partidă şi-a vîndut de mai dinainte cînilor vînatul, că nu-i nici o părticică oricît de mică, din măruntaele acestei sărmane Francii, pe moarte şi spintecată, care să nu fie însemnată şi făgăduită fiecăruia dintre cînii hămesiți care aŭ adulmecat, aŭ gonit şi aŭ lătrat; e înțeles că dacă cei trei şefi de partid ar veni odată la putere, în clipa împărțirei vînatului s'ar găsi mai multe guri flămînde şi lacome, decît bucățele de împărțit».

Despre criză şi noul minister:

«De zeci de ani, vre-o treizeci de oameni dintre cari nu-

mai patru ori cinci sint oameni de samă, își dispută și își zmulg puterea. In jurul fiecăruia sint douăzeci de credincioși cari aștenptă norocul patronului, ceia ce face în total cam șase sute de oameni pentru cari și prin cari se face totul în Francia. Din acești treizeci de oameni numai opt pot să fie deodată la putere. In vremea cit stau ei la guvern, sint numiți guvern *antinațional*, *—vînduți străinului,—tirani,—obijduitori,—conrupție;* —trec peste batjocurile mărunte; cei din opoziție se intitulează ei inșiși *adevărați cetățeni,—amici ai poporului—nădejdea patriei,—virtutea și dezinteresarea,—țara*, și țipă împotriva abuzurilor, cărora, in realitate, ei nu le găsesc alt rău decît năcazul că nu le fac ei singuri.—Cei opt cari sint la putere, cu banda lor, se îmbuibează și sug pînă în clipa cind cad ca niște lipitori sătule; — alți opt vin în locul lor.—Cei opt noi veniți moștenesc pe lingă putere și poreclele sus arătate, de *guvern antinațional,—vînduți străinului,—de tirani,—de obijduitori,—de conrupție;* cei opt cari au plecat intră în clasa adevăraților cetățeni,*—prietinii poporului,—nădejdea patriei,—virtutea și dezinteresarea,—țara*».

Despre poliție și administrație:

«Ar fi de dorit să se realizeze o utopie: poliția alcătuită din oameni cinstiți».

Așa la fiecare pagină Alphonse Karr îmi amintește discuția aceia în care se prevestea moartea noastră politică și națională.— Uneori ți se pare că cronicarul francez scrie despre stările dela noi numai, în zilele de azi.

Nu-i de mirare. Nu sîntem numai noi pe lumea asta, mai sint și alte popoare. Apoi nu sîntem nici cei mai răi, cum strigă de ani de zile oameni cari sint departe de a fi cei mai buni. Pentru unii sîntem răi pentru pricinile doctorului, pentru alții cind nu e vorba numai de d-lor. Pentru o seamă, cind opoziția le înegurează lumina lumii. Pentru aceștia devenim cel întăiu popor cînd raiul lui Mahomed, întrupat în budget, își deschide porțile.

Am citit de multeori opera lui Karr. Uneori îmi aducea clipe de amărăciune. Francia la 1840 era țară civilizată, cea întăiu țară din lume, și-și avea mizeriile ei! Cu cit sint mai mari în realitate ale noastre, ținînd socoteală că la noi numai mizeria morală trage în balanță; binele e prea ușor încă!

Uneori mi-a adus mingieri. Dacă Francia, mă gindeam, marea și civilizata Francie, nu e scutită de mizeriile omenești, cu

atit mai mult noi, cari nu sîntem mari și civilizați, nu putem fi scutiți. Mă mîngiiam găsind infirmități și la alții.

Nu trebuia să mă bucur, nici să mă întristez: oamenii răi sint ca buruiana care crește pretutindeni. Puterea lor însă să nu crească și să nu stăruiască pînă la sfirșit.—In loc să încrucișăm brațele pe piept și să strigăm că vine sfîrșitul, că îndreptare nu este, să ne facem mai bine datoria, luptind pentru stirpirea buruenii rele, și făcînd loc pentru griu mănos.

Mărturisesc că n'am putut pricepe pe doctor, după cum n'am putut înțelege pe nici unul dintre compatrioții mei cari văd la noi răŭ fără îndreptare, pentru cari sîntem cei mai ticăloșiți oameni, gunoi bun de măturat de pe fața pămîntului. Cînd cineva iubește cu adevărat pe oameni, cînd îl interesează în cel mai înalt grad afacerile patriei, cînd luptă și caută tovărășia celor buni, nu poate să ajungă la gindul acesta, să dispereze de țara lui, de poporul acesta bun în care sint rezerve nemărginite. Cînd a ajuns aici totuși, două lucruri îi rămîn de făcut dacă e om într'adevăr: să se exileze ori să se sinucidă.

M. Sd.

„APE DE PRIMĂVARĂ" DE TURGHENEV

Am recetit, după foarte mulți ani, aceste pagini de pesimism și de „tandreță" ale divinului Turghenev... „Pessimisme et tendresse" intitulează Bourget un capitol al studiului său asupra lui Turghenev, și nu văd alte cuvinte care ar putea defini mai bine pe marele romancier.

Am recetit aceste 300 de pagini cu aceiași plăcere a necunoscutului cași acum zece ani, pentrucă le uitasem. Fericit cetitorul care are acest dar al uitării! Cărțile cu adevărat *frumoase* sint atit de rare,—și dacă n'ar fi uitarea...! Ce bine e să știi că ai într'un colț de bibliotecă un izvor permanent de fericire,—de „orgie intelectuală",—în cele 50—60 de volume alese, de „autori favoriți", cum se zicea odinioară...

*

Transcriu aici cîteva observații fugitive. S'o spun drept: o fac pentru a găsi prilej să vorbesc de Turghenev, pentru a îndemna și pe alții să-l cetească:

Lorsque je vois le beau,
Je voudrais être deux...

Știu, Turghenev e vechiu,—și 'n Europa apar în fiecare zi cîteva romane. Dar în literatură „noutatea" nu însamnă nimic. Fizica lui Aristotel n'are decît o valoare istorică; dar Sofocle e pururea nou. Ș'apoi, splendoarea romanului pare că s'a întunecat odată cu dispariția marii generații din veacul al XIX-lea. Un singur nume mai strălucește încă, al lui Anatole France, ale cărui romane însă, farmecă mai ales prin nobila atitudine a unei superioare inteligenți în fața vieții,—în fața acelei vieți, pe care înnaintașii săi își făceau o glorie s'o zugrăvească cît mai real în desfășurarea ei naturală.

*

Rusia ne-a dat multe lucruri rele, mai ales nouă, vecinilor ei, care, din cauza micimii noastre, putem rezista atît de greu colosalei ei presiuni. Deschideți un atlas geografic... și priviți cum ne apasă să ne strivească, această țară, cu imensa jumătate a hărții Europei!... Să ne despăgubim cu ceia ce ne-a dat și bun, cu Tolstoi și cu Turghenev.

Tolstoi e mai „mare", un mai colosal creator și evocator de viață. Turghenev e mai poet și, totuși, mai „om", și un mai fin observator al nuanțelor sufletului omenesc. Pe Tolstoi îl admiri, la Turghenev o parte din admirație se schimbă în iubire. Tolstoi e vîrful de granit și de ghiață, inaccesibil și inospitalier, Turghenev e valea romantică cu poeticele-i umbre și luminișuri... Nu există un scriitor, pe care să-l iubești ca pe acest rus cu inima de aur.

*

La 1870, cînd scria acest roman, Turghenev avea 52 de ani, vrîsta lui Sanin, eroul romanului... Și cei care au cunoscut pe Turghenev, știu dela dînsul, că în Ape de primăvară cași în minunata nuvelă Asia, marele scriitor s'a zugrăvit pe sine însuși. De altmintrelea, accentele de tristeță din primul și ultimul capitol,—din introducere și epilog,—nu pot lăsa nici o urmă de îndoială asupra subiectivității acestui roman. Bine înțeles, nu e vorba de fabulă, ci de starea sufletească a eroului. Poate că sentimentul inspirat de Gemma să nu fi fost în realitate decît un

capriciu; poate că unele personagii sînt inventate; poate că teribila tragedie din carte n'a fost în realitate decît un incident mult mai puțin important,—dar toate acestea n'au însemnătate. Esențialul e că, zugrăvind starea sufletească a quinquagenarului Sanin, Turghenev și-a zugrăvit propria-i tristeță, propria-i nostalgie după trecut,—propriu-i *taedium vitae*...

*

Turghenev, acest om înnalt și cu ochii albaștri, a fost un sentimental care, spre declinul vieții, chinuit și de boli adevărate sau imaginare, a simțit un adînc regret după anii tinereții duse. Un mare scriitor a spus că cine nu regretă tinerețа, a fost sau un imbecil sau un ușuratic. Și Turghenev n'a fost deloc nici una nici alta! Și nicăiri poate nu a exprimat cineva mai bine părerea de rău după tinerețа dusă, decît doar tot autorul nostru în paginile dela sfîrșitul marelui său roman, Un cuib de gentilomi. Ba, îmi aduc aminte și de paginile lui Maupassant din O viață, cînd bătrîna și nefericita Jeanne revede casa copilăriei sale...

*

Ceia ce e extraordinar în acest roman, e puterea și siguranța cu care un om de 52 de ani zugrăvește fiorul iubirii dela 20 și „eternul feminin" atît de gingaș al unei fete de 19 ani! Cine poate cita o pagină mai adevărată și mai delicată, decît aceia cînd Gemma alege pe-o bancă din grădină cireșe pentru dulcețe? La vrîsta de 52 de ani, — și încă îmbătrînit la trup fără vreme!—Turghenev trăește din nou sentimentele avute la 20 de ani, cu o putere parcă și mai mare, potențată de regretul lucrurilor ce nu mai sînt! E un caz rar de ceia ce psicologii numesc „memorie afectivă".

*

In acest roman predomină atît de mult lirismul: sentimentul vremelniciei lucrurilor omenești, încît îl cetești ca o poemă. Pare că Turghenev a fost preocupat mai ales să cînte un imn tinereții duse, decît să „zugrăvească o realitate". Să se noteze, că acesta e singurul roman, în care marele scriitor n'a atins și o problemă socială. Nu mai vorbesc de Părinți și fii, în

ajun, Generația nouă... Dar chiar și in romanele sale psihologice ca Un cuib de gentilomi ori Fum și chiar Dimitri Rudin, Turghenev pune asemenea probleme.

In celelalte romane, Turghenev făcea „studii" asupra realității și, preocupat veșnic de soarta țării sale, nu putea să nu discute problemele ce agitau pe contemporanii săi. Aici insă, in această poemă, avind să exprime un profund sentiment personal, n'a zugrăvit din realitatea obiectivă decit ceia ce-i era strict necesar...

Și acest strict necesar se alcătuește din citeva personagii atit de vii și de distincte! Nu mai puțin distincte și vii decit in cele mai „obiective" romane ale sale! In afară de eroi (Sanin, Gemma și d-na Polosov) atitia oameni: Leonora Roselli, mama Gemmei, femeia naivă, practică, fantastă și ridicolă in același timp; zvăpăiatul ștrengar Emilio, băiatul cu sufletul curat, fratele Gemmei; gravul, comicul, credinciosul și „meridionalul" Pantaleone Cippatola, fostul bariton și acuma omul de casă al familiei Roselli; Herr Karl Kluber, prozaicul și crohmolitul logodnic al Gemmei, atit de plin de demnitate teutonică și atit de laș; imbecilul butoiu de grăsime Polosov; și chiar simpaticul cățel Tartaglia, de meserie acrobat inteligent, care ia parte, cu fapta și cu sufletul, la toate bucuriile și năcazurile familiei și care aduce aminte de faimosul Riquet al lui Anatole France,—Tartaglia tratat conform manierei lui Turghenev, ca persoană activă și afectivă, Riquet, după maniera lui Anatole France, ca ființă care-și pune intrebări... relative la marile probleme ale vieții!

*

Ca tot ce a scris Ivan Turghenev, Apele de primăvară sint o operă pesimistă. Aici nu e numai istoria unei iubiri și a unei vieți distruse. E ceva mai mult: e ilustrarea imposibilității fericirii. O clipă, o clipă numai lucrurile erau să fie *altfel*... Dar nu, totul se distruge, și Gemma, după multă durere, se mărită cu un brav comerciant, căruia ii dă o sumă convenabilă de copii, iar Sanin plinge la 52 ani o viață lipsită de noroc. Gindirea desvoltată aici e că omul cere vieții ceia ce ea nu poate da, este ceia ce spune poetul in versurile:

Și poate că nici este loc
Pe-o lume de mizerii
Pentru'n atit de sfint noroc
Străbătător durerii...

De altmintrelea, acest roman trebue pus in cadrul său, intre toate romanele și nuvelele lui Turghenev, care inspiră, toate, acel fel de tristeță care se numește pesimism.

Turghenev a fost un pesimist idealist. Idealist, pentrucă are respectul ființei omenești, pentrucă nu vede in ea o gorilă, nu o urăște, nici nu ride de ea. Pesimist, pentrucă nu poate concepe fericirea. Pesimistul mizantrop zice oamenilor: „Gorile, cit sinteți de stupide!" Pesimistul idealist le spune: „Fraților, cit sintem de nenorociți!"...

Nici un scriitor n'a dat atita preț sentimentului iubirii, și nimene n'a arătat mai cu stăruință că iubirea duce *intotdeauna* la nefericire. In Turghenev, cei ce se iubesc sint despărțiți intotdeauna de fatalitățile soartei, de moarte, de piedecile sociale, etc. Iar cind in sfirșit s'au intilnit, acel *fatum*, care-i urmărește, ii smulge numaidecit pe unul din brațele altuia!

...Un sentimental și un analist ca Turghenev nu putea să nu fie pesimist, date fiind și condițiile in care a trăit... A avut dreptate? Intrebare naivă! Pesimismul și optimismul sint adevăruri relative. Viața nu e nici bună, nici rea in sine. E cum o simți,—și nimic alta!

*

Nimene n'a zugrăvit femeia atit de adevărat și atit de delicat ca Turghenev. Nimene n'a priceput-o ca acest mare observator al nuanțelor de sentiment. In literatura franceză fetele sint rare ori zugrăvite. Pentru cei mai mulți din scriitorii franceji, fetele, care incă nu știu realitățile amorului și care nu pot servi ca eroine in intrigile ascunse, nu există! Autorul francez le așteaptă să se mărite, pentruca apoi, incepind ele romanul vieții, să-și scrie și el romanul—acestui roman... Turghenev are atitea fete! Atitea fete ideale! Nu există societate mai delicată decit mulțimea fetelor din Turghenev. Fete cu inima simplă, gata de sacrificiu, viitoare neveste și mame ideale, ca Tatiana din Fum, ca Lisa din Un cuib de gentilomi, ca Vera din Doi prieteni,—ori fetele cu sufletul complicat, enigmatic, capricios și poetic, acele care, mă-

ritate, vor forma armata feminină din romanele lui Turghenev, Asia, Irena, Zinaida din Intâia dragoste şi attitea altele.

Italianca Gemma,—personaj simpatic, deşi de origine nerusească, lucru rar în Turghenev,—Gemma, una din cele mai fermecătoare creaţiuni ale marelui romancier, reprezintă un alt tip de fată, un tip mai rar în Turghenev, un amestec de simplicitate şi candoare şi de ceva greu de definit, un fel de luciditate—o combinaţie de simpatic prozaism indispensabil vieţii şi de pasiune conţinută,—una din acele fete care vor fi, pentru bărbatul lor, neveste şi amante în acelaşi timp.

Dar în acest roman este un tip de femee „stricată", tipul cel mai pervers din Turghenev şi care, într'un studiu critic, ar merita o analiză mai amănunţită. E d-na Polosov, femeia care răpeşte pe Sanin Gemmei, care face din „cucerirea" bărbaţilor un sport, care face din bărbatul său un paravan şi un contabil al „succeselor" sale, care tîrăşte după ea,—armată ridicolă!—pe cei cuceriţi, însemnaţi toţi cu pecetea infamiei lor şi a *triumfului ei*: un inel de fier, pe care-l poartă cu toţii. M-me Bovary, pe lîngă dînsa, e o madonă imaculată. Nu există nicăiri în literatură un tip mai pervers, mai sensual, mai imoral, mai crud. Şi *totuşi*, pentru a ne arăta acest lucru, Turghenev nu are nevoe de nimic obscen. Mai mult: El o zugrăveşte cu obişnuita sa decenţă, chiar delicateţă, pentrucă, chiar faţă de ea, el nu uită că are înaintea sa o *femee*, o ființă de care el s'a apropiat întotdeauna cu respect şi sfială, ca de un sanctuar; pentrucă, chiar în asemenea caz, el nu uită că se adresează cetitorului, căruia îi datoreşte bună cuviinţă; pentrucă, şi în asemenea caz, el ştie bine că ceia ce captivează e temperamentul, nu formele fizice; pentrucă, el ştie bine că ceia ce merită să fie relevat de artist nu este ceia ce e animalic în om, lucru în care toţi oamenii se asamănă, ci ceia ce e omenesc, lucru în care oamenii se deosebesc aşa de mult...

Şi 'n d-na Polosov Turghenev vede omul, femeia, ființa misterioasă şi indefinisabilă. Şi poate nicăiri romancierul nostru nu a desfăşurat o artă mai subtilă decît în a doua parte a romanului, unde arată cum această femee a putut prinde în mrejele ei pe Sanin, înamorat nebun de Gemma. Turghenev, şi aici, procedează psihologiceşte şi nu fiziologiceşte, căci d-na Polosov ameţeşte conştiinţa lui Sanin şi-i aprinde imaginaţia tot prin armele acelea, de care uzează şi cea mai curată femee,

—numai cît aici, aceste arme, sînt puse în slujba unui instinct pervers şi a unui scop infam...

*

Şi cum se isprăveşte acest roman! După 30 de ani, Sanin se duce la Francfort, acolo unde a părăsit pe Gemma pentru totdeauna. Nu mai rămăsese nimic! Nici casa, nici strada, nici grădina publică, unde-şi spuseseră întâile vorbe de dragoste, nici amintirea măcar despre oamenii de-atunci!... Cineva îl îndreaptă la biblioteca oraşului, acolo doar ar mai putea afla ceva, acolo unde se depozitează, în file galbene, amintirile care au pierit din mintea oamenilor...

Ca să ai toată impresia, pe care această poemă-roman e în stare să o dea cuiva, trebue să fi trecut de amiaza vieţii. Un tînăr, va pricepe perfect iubirea dela începutul romanului. Tristeţa dela sfîrşit n'o va pricepe bine decît acela care se uită înnapoi şi de departe spre anii tinereţii...

G. I.

HOLERA

Cum ne apără statul.—Cum trebue să ne apărăm noi.

Odată cu studiul epidemiilor de holeră asistăm la un fenomen pe cit de curios pe atit de nenorocit, dar demn de observat: cum simțurile și rațiunea noastră se lasă înșelate de mersul mai repede sau mai lent al unui flagel.

Din acest punct de vedere, eu cred că am fi în cîștig dacă toate boalele contagioase, care prezintă o gravitate oarecare, ar avea mersul impetuos și înspăimîntător al holerei.

E surprinzător cum holera, musafir, din fericire, rar al țării noastre, e mai cunoscută și mai temută de populațiunea cea mai nătîngă, decît scarlatina, febra tifoidă și tuberculoza, musafiri obișnuiți, care, fiecare în parte, socotit pe periodul de timp cît se scurge dela o epidemie de holeră la alta, face desigur mult mai multe victime decît holera. Cu toate acestea, cînd e vorba să iei măsuri de apărare în contra scarlatinei sau a tuberculozei și să le pui în practică, vorba Romînului: „Ți-e mai ușor să păzești un cîrd de iepuri, decît o casă contaminată". Dar încă ce greu e să obții dela autoritățile respective mijloacele necesare pentru combaterea lor...

Cu tot progresul timpului, tot spaima și frica joacă rolul principal chiar în societățile zise civilizate; dovadă că, în toate țările, militarii în timp de războae (adesea și în timp de pace), ciuma și holera în timp de epidemii, dispun de fonduri și mijloace discreționare. De celelalte boale, care în mod lent produc mai multe victime decît războiul și holera, care în mersul lor, deși omoritor, nu produc turburări economice, societatea nu se sinchisește. Ele nu provoacă spaimă, poporul nu le reprezintă în imaginația lui sub forma unei gogorițe cu o coasă în mână și cu o mătură în cealaltă, negoțul nu stagnează din pricina lor.

Psihologia copiilor găsesc că nu diferă.

Dar oare cu holera lumea procedează în mod logic?

Se sperie de dînsa îndată ce își părăsește culcușul și pleacă cu secerătoarea în mînă spre cele patru puncte cardinale ale

lumii. Atunci toate țările dau și cămașa depe ele ca să se apere; îi închid misionarii prin lazarete, îi potolesc zelul în etuve și o îneacă în antiseptice.

Însă, odată epidemia stinsă, spaima se potolește și nimeni nu se mai gîndește că, dacă s'ar pune odată pentru totdeauna, mînă dela mînă, milioanele ce se cheltuesc pentru combaterea unei singure epidemii și prețul vieții atîtor sute de mii de oameni, cu această sumă formidabilă s'ar putea combate răul la fața locului și, distrugînd cuibarul unde-i mișună germenii, ar scăpa lumea pentru totdeauna de dînsa.

Dar unde e cuibarul ei?

Din timpii care trec de domeniul istoriei moderne se știe că culcușul holerei este în Indii, în delta rîului Gange; că din timp în timp, întocmai ca hordele barbare de altădată, năvălește în țări străine, le pradă de vieți și apoi, sătulă, se retrage iarăși pentru cîtăva vreme în vizuina ei.

Om civilizat și cult, e natural să te întrebi cum, de atita amar de vreme, nu s'a întreprins o mișcare colectivă a națiunilor pentru stîrpirea ei din rădăcini.

În afară de lipsa de armonie, chiar pentru chestiunile ce prezintă un interes mondial, nu putem găsi altă explicație. Fiindcă, dacă am presupune că această deltă a Gangelui ar fi de o valoare extraordinară, oare lumea întreagă nu e în stare să răscumpere acest petec de pămînt, dacă nu în alt scop, cel puțin ca să-l izoleze de restul lumii?

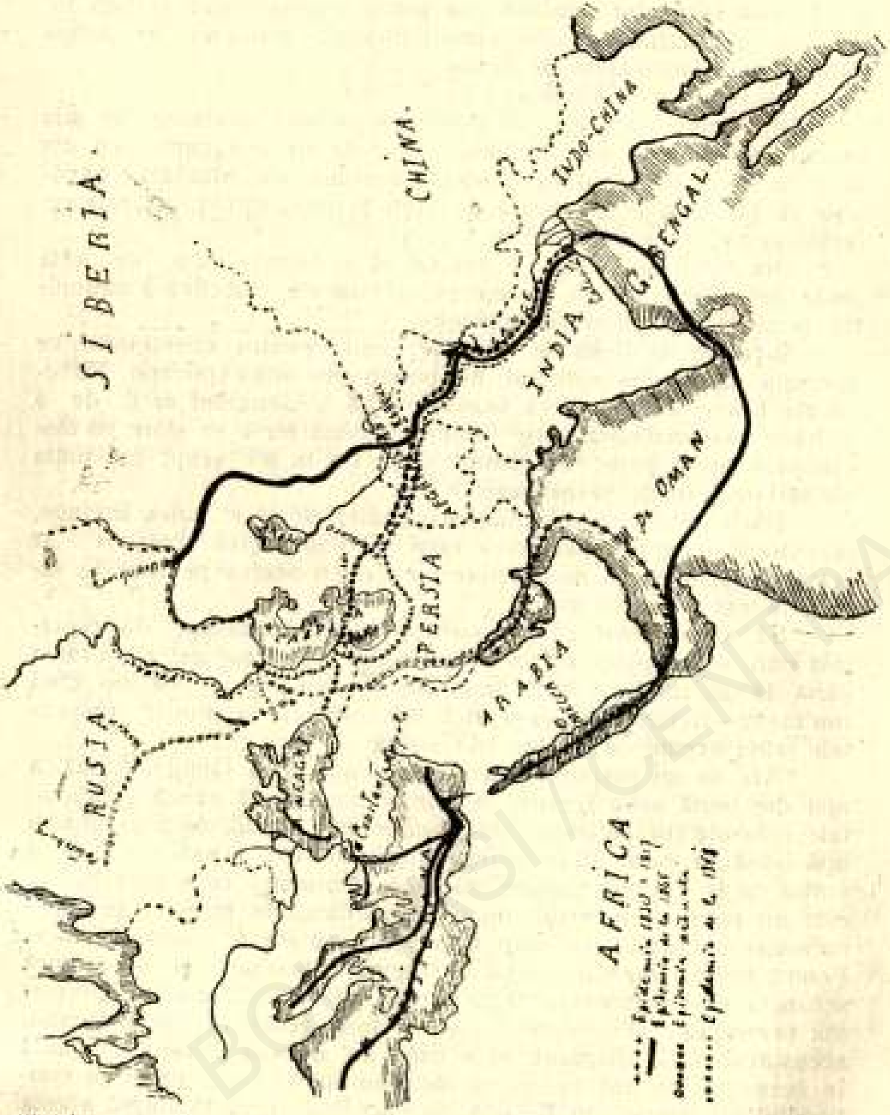
Dacă ar exista dificultăți naționale, ele s'ar putea învinge, la extrem, prin întreprinderea unui războiu sanitar colectiv. Ar costa desigur înmiit mai puține vieți decît acelea pe care le seceră holera în cîțiva ani.

Să presupunem că ar exista dificultăți religioase; dar e permis oare să respecți astăzi o religiune care merge cu tirania până la sacrificiul vieții oamenilor și încă a celor ce nu cred într'însa?—Religiunile, cași orice întreprindere, trebuesc respectate atita vreme cît nu fac rău altora.

Are să mi răspundă că nu e numai delta Gangelui, dar că apa din toată acea regiune e contaminată și că există o dificultate colosală atît materială, cît și educativă, ca să dai populațiunii apă bună de băut. S'ar putea admite această scuză cînd ar fi vorba ca o singură națiune să facă sacrificii; cum însă holera este un pericol universal, nu există dificultate terestră pe care națiunile coalizate, pe care universul, să nu o poată învinge. Pentru lumea toată a existat o singură dificultate și o singură scuză, acea a ignoranții, atita vreme cît nu se cunoștea germenul propagator al holerei. Decînd însă Koch ni l-a prezentat, această scuză a dispărut. Și e timp de atuncea! Sînt 27 de ani! În acești 27 de ani holera a făcut multe victime, chiar în continentul civilizației, în Europa, în care s'au ținut în timpul acesta atîtea congrese medicale și atîtea pentru pace.

*

In istoricul holerei găsim că prima epidemie documentată datează dela 1817. Intr'un an această epidemie a cuprins toată India și în trei ani a făcut trei milioane de victime. Războaele

dintr'un secol nu au omorît atîta lume. In primăvara anului 1822 a ajuns în Persia și în Kurdistan (vezi harta epidemiilor), iar

în toamna anului 1823 și-a făcut apariția la Astrakan. Această epidemie a durat șase ani, și pentru prima oară se semnalează prin acte apariția ei într'un punct al Europei.

De atuncea poarta Rusiei a rămas deschisă invaziei acestui flagel în Europa.

Incă o poartă pe care o acțiune colectivă a statelor, energică și bine susținută, ar putea-o închide pentru totdeauna.

La 1827, pentru a doua oară, o epidemie plecată din Indii, din aceiași groaznică deltă a Gangelui, pune trei ani ca să se transporte pe caravane la Astrakan, unde ajunge la 21 Iunie 1830 și se răspîndește în toată Rusia. Plecată mai departe, ea infectează Principatele Romîne și își continuă drumul spre Anglia, Italia, Franța, Spania, Germania, etc.—Această epidemie a durat 10 ani și sîntem în imposibilitate de a calcula numărul victimelor ce a făcut.—Ceia ce putem spune e că numai în Franța a omorît peste 100.000 de oameni; iar la noi în țară peste 20.000.

Pentru țara noastră aceasta este prima epidemie semnalată în documente.

A treia epidemie este acea dela 1841, care, plecată din Indii, pune 6 ani ca să ajungă la Constantinopole; în al șaptelea an a atins pe rînd Petersburgul, Berlinul, Hamburgul, făcînd din aceste centre mari de populație tot atîtea stațiuni de răspîndire a boalei, apoi s'a întins asupra Rominiei, Franței și Engliterei.—La noi în țară a debarcat în primăvara anului 1848, în Galați, cu primul vapor care a venit din Constantinopol.—Cărăușii și miliția care a fost mutată de aici la Iași, au adus cu dînșii și germenul boalei în capitala Moldovei, unde au murit de holeră 7.000 de oameni.

A patra epidemie e plecată din culcușul ei la 1851, și după ce pustiește Polonia, Prusia, Danemarca, Suedia, Norvedia, Englitera și Franța, care a plătit iarăși un tribut de peste 140.000 de oameni, este adusă la 1854 pe vasele expedițiunii franceze în Crimea și de acolo în Principatele Romîne,—iarăși pe calea Constantinopolului.

Urmează apoi epidemia dela 1865, care infectează și țara noastră la 19 Iulie 1865, cu primul caz debarcat la Galați depe vaporul francez Vulcan, ce venea din Constantinopol. Epidemia cuprinde toată țara și durează până în Octombrie 1866, făcînd 24.034 de victime.

La 1871, holera, pornită din Persia, constitue a șeasa epidemie europeană, care începe prin contaminarea porturilor baltice și cotropește Constantinopolul în același an.—Cu toate acestea, nu pe aici pătrunde în Rominia, ca de obicei, ci face drumul pe uscat prin Rusia și trece Prutul, dînd primul caz la 15 Iulie 1872 în Sculeni (jud. Iași), de unde apoi se întinde în jud. Roman și Vaslui.—Până la începutul lunii Octombrie, cînd epidemia s'a stins, s'au îmbolnăvit 911 persoane, din care au murit 323.—In anul următor flagelul bîntue Bulgaria și în Iulie 1873 trece Dunărea din nou la noi și contaminează toate județele limitrofe; apoi se întinde în Moldova, atingînd întâi jud. Neamț, prin inter-

mediarul plutaşilor care se întorceau dela Galaţi.—Epidemia se stinge în Noembrie 1873, după ce îmbolnăveşte 18.000 de persoane şi ucide 3.200.

Epidemia a şaptea de la 1883 şi epidemia a opta din anul 1889 care au bîntuit Europa, ne-au făcut graţie şi n'au intrat în ţară la noi.

Aceste două epidemii au dat 15.000 de decese în Franţa, 150.000 în Spania şi 75.000 în Italia.

Dela această dată şi până la 1892 Europa a fost scutită de holeră.—A noua epidemie dar începe cu anul 1892.—In anul următor, 1893, luna Iulie, ea îşi face apariţia la Brăila, curînd apoi la Galaţi, unde îşi stabileşte un focar în toată regula.

După cît îmi aduc aminte din ancheta făcută atuncea, la Galaţi, s'a dovedit că acest focar a purces dela nişte rufe murdare pe care un matelot depe un vapor contaminat le dosise dela un mort de holeră. Ele au fost date la spălat pe ascuns unei nenorocite de spălătorese din mahalaua Badalan, care a murit dimpreună cu vre-o doi copii ai ei, iar mahalaua a devenit cartierul principal al epidemiei.

Dela Galaţi s'a infectat Piatra-Neamţ. Purtătorii germenilor în această din urmă localitate aşa de îndepărtată au fost plutaşii, care, sosind cu plutele în Galaţi, şedeau just timpul necesar ca să se contamineze şi apoi, plecînd pe jos spre Piatra, făceau incubaţia pe drum şi ajungeau cu simptomele manifeste în satul lor de obîrşie. Dela Brăila s'a transportat infecţiunea la Cerna-Voda şi Feteşti, prin lucrătorii podului de peste Dunăre, care era tocmai în construcţie. Aproape în acelaşi timp cu Galaţi şi Brăila a apărut holera în Sulina.

Deşi eram pe atuncea student, mi s'a încredinţat totuşi conducerea baracelor de holeră din Galaţi sub supravegherea medicului primar al comunei.

Astfel sînt în măsură să judec deosebirea mare ce există între organizaţia de apărare de atuncea faţă de organizaţia noastră de astăzi. Dar mă rezerv să reviu mai încolo şi mai pe larg. Din Iulie până la sfîrşitul lui Octombrie 1893, cît a durat epidemia, s'au îmbolnăvit 1.494 de persoane şi au murit 872.

Am ajuns la epidemia actuală, care a pornit acum 6 ani din Indii; dusă de pelerini la Mecca, a făcut într'un an de zile parcursul până la Astrakan prin Persia şi Caucazia. Dela Astrakan, utilizînd calea ferată nouă, a fost de-ajuns numai un an ca să ajungă la Petersburg, unde s'a instalat dela 31 Decembrie 1908 şi şade până în prezent, întinzîndu-şi tentaculele omorîtoare până în Basarabia.

In momentul în care scriu a isbucnit în Italia, în Galiţia, la Viena şi în Ungaria de-a lungul Dunărei.

Această epidemie ne ameninţă de trei ani de zile; iar anul acesta mai grav ca oricînd, prin faptul contaminării Chişineului şi a Odessei. In această din urmă localitate mai există şi ciumă.

Nu putem avea cifra globală a mortalităţii acestor 10 epidemii, este însă una care e destul de convingătoare: dela 1823—1895 au murit de holeră numai în Rusia 2.076.957 de oameni (dr. Vlachtikin şi Arhangelsky).

Din istoricul acestor epidemii tragem o concluzie de un mare interes practic din punct de vedere al apărării internaţionale, şi anume: că din tot timpul, caşi în ziua de astăzi, holera în mersul ei cotropitor urmează căile de comunicaţiune cele mai importante.

Dupăcum se poate vedea din alăturata hartă, inspirată în parte din lucrările prof. Proust, epidemiile de holeră, plecate dela Calcuta, se ridicau în sus pe cursul rîului Gange şi, ajungînd la Kaboul, se opreau un moment ca să decidă încotro să apuce. De aici unele au apucat prin Persia şi, urmînd calea cea mai frequentată pe uscat, mergeau de-alungul coastei mării Caspice şi îşi făceau apariţia la Baku şi intrarea triumfală în Europa prin Astrakan. Altele dela Mesched luau direcţia spre coasta opusă a mării Caspice, ajungeau la Ouzanu-Ada, unde să îmbarcau dimpreună cu pasagerii, traversau marea la Baku, treceau la Tiflis, se îmbarcau din nou la Batum sau la Poti şi de aici infectau tot litoralul mărei Negre, atît în direcţiunea mării de Azov spre Odesa, cît şi de-alungul ţărmului oriental, spre Constantinopol.

In sfîrşit dela Kabul, pe spatele caravanelor de cămile, unele epidemii să îndreptau spre Turkestan, traversau munţii Urali şi îşi făceau apariţia în Rusia pela Orenburg.

Până la 1865 se credea că holera merge pe uscat şi că-i este teamă de traverseuri lungi; epidemia dela 1865 însă, spre groaza tuturor, a spulberat această credinţă.

Holera de data aceasta s'a îmbarcat dela început cu pelerinii care au plecat spre Mecca.

Aici s'a încins o epidemie aşa de grozavă, că medicii din Egipet, venind în ajutor, au găsit străzile şi moscheele pline de cadavre. O treime din pelerini au murit, ceia ce reprezintă 30.000 de victime. Cu pelerinii rămaşi teferi, dar mulţi dintre ei purtători ai vibrionului, s'au încărcat vapoare şi corăbii, care au înşelat buna credinţă a autorităţilor şi au ajuns până la Suez (canalul nefiind încă inaugurat), unde au debarcat cei 12—15.000 pelerini. De aici au luat-o pe căile de uscat spre Alexandria, pe care au infectat-o, făcînd în mai puţin de 2 luni 4.000 de victime; iar în întreg Egiptul aproape 60.000.

Plecînd pe drumurile cunoscute ale vapoarelor de poştă, s'a transportat la Beirut, Tripolis, Constantinopol, de unde apoi a luat-o o parte la dreapta spre Odessa şi o altă parte la stînga spre Triest, Marsilia, etc.

Studiind mersul acestor epidemii, mai constatăm un fapt cert că: îndată ce epidemia atinge un centru mare cu relaţiuni întinse, sîntem siguri că vom asista la o recrudescenţă şi o pulverizare a ei pe o rază foarte întinsă. Dovadă primul focar dela Mecca, unde au murit 30.000 oameni, şi s'a întins apoi holera spre

Egipet; al doilea focar la Alexandria, unde în mai puțin de 3 luni a făcut în tot Egiptul mai mult de 65.000 victime; al treilea focar la Constantinopol, care a sămănat sămînța spre Rusia și spre Europa occidentală, făcînd peloc 15—20.000 de victime. In sfîrșit, prin atingerile Petersburgului și în special a Parisului în diferitele epidemii, am azistat la evoluțiunea aceloraşi fenomene de împrăştiere.

Pătrunsă intr'o țară, o vedem urmînd cursurile rîurilor principale, pe calea transporturilor comerciale. In Rusia, cînd ajunge la Astrakan, în scurtă vreme infectează tot cursul Volgei.

In 1893, cînd a fost în țară la noi, dela Sulina a mers la Brăila, Galați, Cerna-Vodă, Calarași, în lungul Dunărei; iar în lungul Siretului, dela Galați la Piatra-Neamț.

Ajungînd la epidemia care face spaima noastră de astăzi, se pare că dînsa a inaugurat un drum nou: plecînd dela Mecca, s'a hotărît să călătorească prin Persia, atingînd Teheran, Tiflis, etc., să treacă Caucazul și să ia linia ferată care pleacă dela Vladicaucaz, Azov, Krackov, Moscova, Petersburg. Cum vedem, a știut să profite de ignoranța oamenilor și mijloacele de transport ale civilizației.

Cunoscînd apucăturile și obiceiurile holerei, cunoscînd în special mersul ei regulat, bine înțeles că statele nu rămîn impasibile, ci născocesc mijloace de apărare individuale și colective, din care unele sînt rezultatul consfătuirilor unor adunări internaționale de higieniști, economiști și diplomați, cum au fost cele dela Drezda, Veneția și Paris.

Statul Romîn aderînd la consfătuirea din 1903, ce a avut loc la Paris, a subscris convențiunea, obligîndu-se să ia oarecare măsuri de apărare, suprimînd carantinele. Aceste măsuri am crezut că e de folos să le fac cunoscut cetitorilor, ca să vadă ce s'a făcut pentru apărarea colectivă și ce trebue să facă ei pentru apărarea individuală.

*

Inainte de a intra în descripția măsurilor actuale, să vedem care erau mijloacele de apărare în contra holerei la 1893, ultima epidemie ce am avut în țară.

Lipsă complectă de etuve, din care cauză dezinfectarea hainelor și a rufăriei călătorilor se făcea într'un mod iluzoriu. Dupăcum spune prof. Felix (Istoria higienei în Rominia), s'au comandat atuncea 5 etuve Geneste, Herscher et Co. pentru toată țara,—insuficiență care se repercuta și asupra dezinfectării locuințelor contaminate. Etuva care o aveam la baraca de holerici din Galați, era un fel de încălzitoare fără presiune, bună de ținut mîncare caldă.

Lipsă mare de spitale de izolare, și acelea care existau, sub formă de barace, erau întocmite parcă într'adins ca să bage spaima în populațiune. Așa, baraca pe care o aveam la Galați era vopsită în negru, încît acela care intra înnăuntru avea impresia că a și intrat în mormînt; iar baraca a îmbrăcat doliul veșnic pentru toți clienții ei.

Mai era înconjurată de un șanț adînc și larg, ca să nu se poată apropia nimeni de dînsa; iar comunicarea medicului și trecerea bolnavilor se făcea peste un pod, care imediat după aceia se ridica.

Așezarea ei era chiar alăturea de cimitir, pentruca să se convingă lumea că trecerea se face foarte ușor. Personal inferior instruit (agenți sanitari și subchirurgi) nu exista; acest personal se recruta cu mare greutate dintre bețivii orașului.

Trebue să mărturisesc că chiar o bună parte din medici aveau o așa teamă nerațională de contagiune, că nu puneau, Doamne ferește, mîna pe un bolnav ca să-l examineze. Singurele simptome, după care se conduceau ca să pue diagnosticul, erau cele vizibile, diareea și vărsăturile, din care cauză mi s'a întîmplat adeseori să primesc la barace bețivi care vărsau fiindcă făcuse chef, femei care vărsau pentrucă erau însărcinate și unul fiindcă-și vărsase..... focul pe un agent de poliție care credea că a venit momentul să nu mai plătească datoriile; toți aceștia trimeși drept holerici. De atuncea și până astăzi cîtă schimbare!

Astăzi, pe lingă măsurile riguroase, care s'au luat pentru paza graniței Prutului și cele de poliție sanitară în general, pe care le-ați auzit trîmbițate de toate gazetele politice în multiplele lor edițiuni, avem în fiecare oraș, capitală de județ, cîte una și intr'altele cîte două și mai multe etuve mari; avem în fiecare port cîte o etuvă; avem aproape la fiecare spital de oraș și la toate spitalele rurale clădite în timpii din urmă cîte o etuvă fixă,—și toate acestea nu sînt figurante, au personalul necesar care știe să le facă să funcționeze și care trebue să dea seamă din timp în timp de activivitatea etuvei.

Astăzi la fiecare punct de graniță, pe unde de obiceiu ne-a venit holera și pe unde poate să ne mai vie, avem cîte un serviciu de observație, compus dintr'un lazaret permanent, un laborator de microscopie și, după importanța trecătoarei, una sau două etuve.

Aceste forturi de apărare sanitară sînt așezate la Burdujeni, Ungheni, Sulina, Tulcea, Galați și Constanța. In plus, avem mai multe barace demontabile, destinate a fi așezate, la nevoe, la trecătorile mai mici.

Pentru spulberarea criticelor pătimașe ce s'au adus anul trecut Direcțiunii Sanitare, tocmai cu privire la măsurile de apărare în contra holerei, am crezut nimerit să dau publicității schițele acestor lucrări și costul lor, pentruca fiecare să-și dea seama de importanța acestei opere.

La *Burdujeni* există două clădiri, una așa numită „stație de dezinfectare" (fig. 1), prin care trebue să treacă toți călătorii care sosesc în țară, intrînd prin ușa A în sala de așteptare. Din sala de așteptare trec în cabina medicului, de unde cei suspecți

de holeră ies prin uşa care duce „spre lazaret"; iar ceilalţi trec prin uşa C în sala de predare a bagajelor. Dupăce s'a făcut această operaţiune, bagajele trec la etuvă prin uşa A şi ies, dezinfectate, prin uşa B în sala de primire a bagajelor, unde aşteaptă să fie luate de călători.

Călătorii, dupăce au făcut operaţia de predare a bagajelor

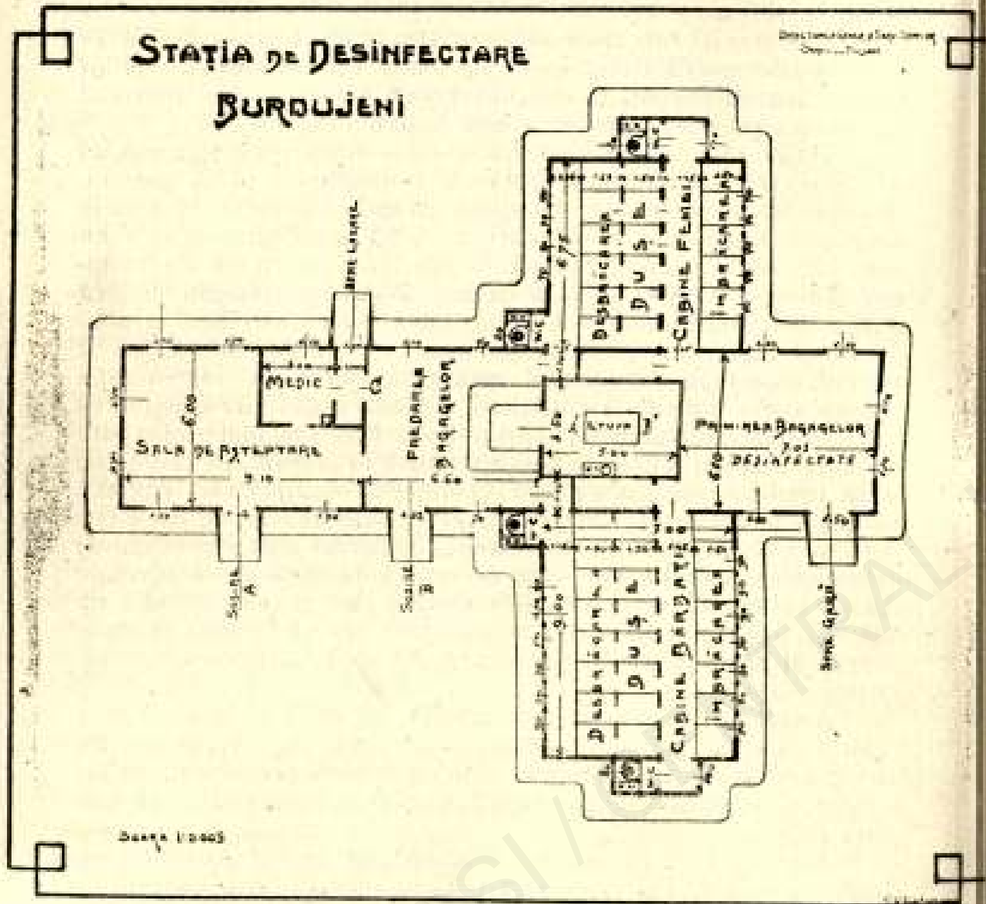

Fig. 1.

în sala respectivă, în timpul cît bagajul e ţinut la etuvă, trec în două săli laterale amenajate pentru a lua duşe calde şi reci, se îmbracă şi ies într'un coridor care dă în sala de primire a bagajelor dezinfectate, de unde pleacă prin uşa care duce „spre gară".

Construcţia şi montarea au costat suma de 70.000 lei. Planul acestei construcţii a fost făcut de d. inginer G. Balş, şeful serviciului tecnic al direcţiei sanitare.

Lazaretul a fost construit în curtea spitalului din Burdujeni, pentru a putea avea o supraveghere permanentă şi a realiza o economie de personal inferior şi de medic. In timpul epidemiei, transportul suspecţilor de holeră dela staţia de dezinfecţiune la lazaret are să se facă cu ajutorul unei ambulanţe speciale.

Acest lazaret, dupăcum se poate vedea din schiţa ce dau mai la vale, (fig. 2), este relativ mic; el e destinat să conţie 10, maximum 15 bolnavi. A costat, montat gata, 45.000 lei.

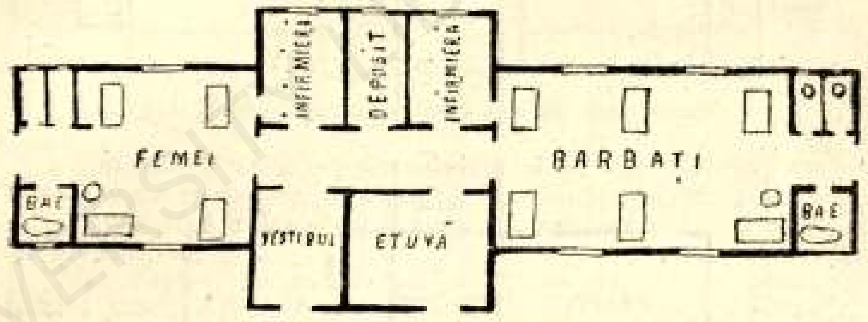

Fig. 2. **Lazaretul Burdujeni.**

Reducerea dimensiunii acestor lazarete dela punctele de graniţă este în legătură cu aderarea noastră la convenţiunea sanitară dela Paris, în urma căreia carantinele au fost suprimate şi înlocuite cu supravegherea la domicilu a tuturor călătorilor, care vin din regiunile contaminate şi internarea în lazarete numai a acelor care prezintă deja simtome de holeră şi care sînt în general foarte puţini la număr.

Aceste trecători de frontieră fiind în general puncte puţin populate, pentru trebuinţele locale capacitatea lazaretelor e suficientă.

La Burdujeni s'a mai construit, pentru dezinfectarea pieilor, o baracă în care s'a instalat o etuvă cu formol „Lautenschläger". Au costat împreună suma de 30.000 lei.

Lazaretul din *Ungheni* (fig. 3) e de o construcţie mai veche şi deşi într'o regiune nepopulată, o trecătoare de o importanţă mai mică decît Burdujenii şi alăturea de un spital permanent, totuşi e amenajat ca să poată primi cu înlesnire 60 de bolnavi. A fost făcută probabil în vederea carantinei. S'a cheltuit anul trecut pentru complectare 25.000 lei.

La amîndouă aceste lazarete există cîte un bacteriolog şi instalaţia necesară pentru a se face examenul bacteriologic de urgenţă.

La *Sulina* există un lazaret suficient (vezi fig. 4 şi 5) pentru 30 paturi, construit în totalitate de lemn şi acoperit cu tablă ondulată. El e ataşat pe lîngă un laborator de bacteriologie prevăzut cu toate cele necesare, pentru a se putea face cercetările bacteriologice

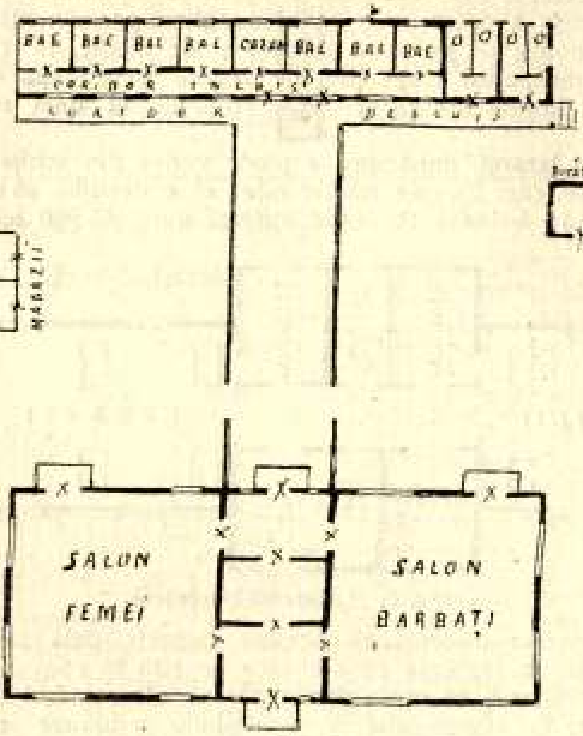

Fig. 3.

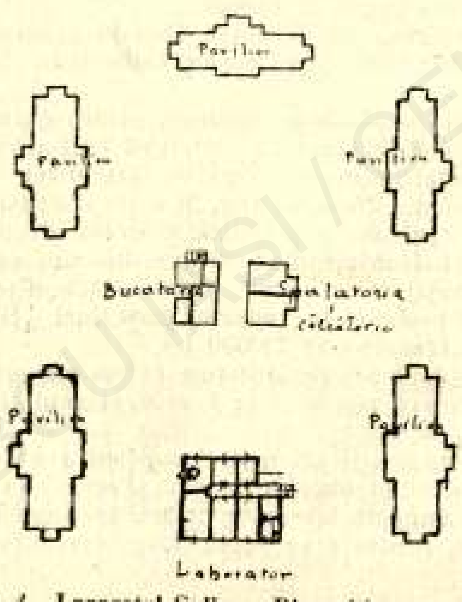

Fig. 4. **Lazaretul Sulina.—Dispoziția generală.**

cele mai complicate. In general, șefii care s'au perindat pe la acest laborator au fost recrutați printre specialiștii noștri de forță.

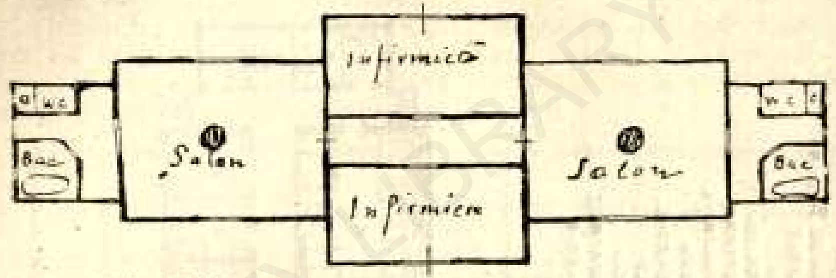

Fig. 5. **Planul schematic al unui pavilion dela Sulina.**

Numirile la acest laborator-lazaret se fac de direcția sanitară; toate cheltuelele însă privesc pe Comisia dunăreană.

Toată această instalație a costat pe Comisia dunăreană suma de 123.000 lei.

La *Tulcea* se construește asemenea un lazaret pentru holeră, care va fi gata peste o lună (fig. 6). El este construit

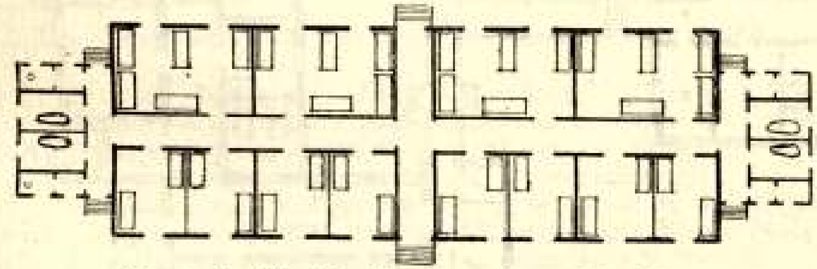

Fig. 6. **Pavilionul boalelor contagioase dela Tulcea.**

în curtea spitalului, pentruca în timpuri normale să poată servi ca pavilion de izolare pentru boalele molipsitoare și să poată beneficia de personalul care funcționează la spital.

Acest lazaret are dimensiunile necesare ca să primească cu ușurință 40 de bolnavi și la rigoare chiar 50. Planul lui este făcut tot de d. inginer G. Balș, cu colaborarea întregului serviciu tecnic, și a costat suma de 75.000 lei.

La *Galați* și *Constanța*, fiind două porturi mari și prin urmare două centre populate însemnate, s'au construit nu lazarete, ci adevărate spitale de izolare, putînd să conție la rigoare peste 100 de bolnavi. Alăturata schiță (fig. 7) reprezintă numai planul parterului; mai există subsolul, care e tot atît de vast și în care sînt așezate etuva, spălătoria și călcătoria; iar la Galați mai este și un etaj în partea mijlocie a clădirii, destinat pentru locuința per-

sonalului. Serviciul de dezinfecție este orînduit după cerințele cele mai moderne și cu aparatele cele mai perfecte.

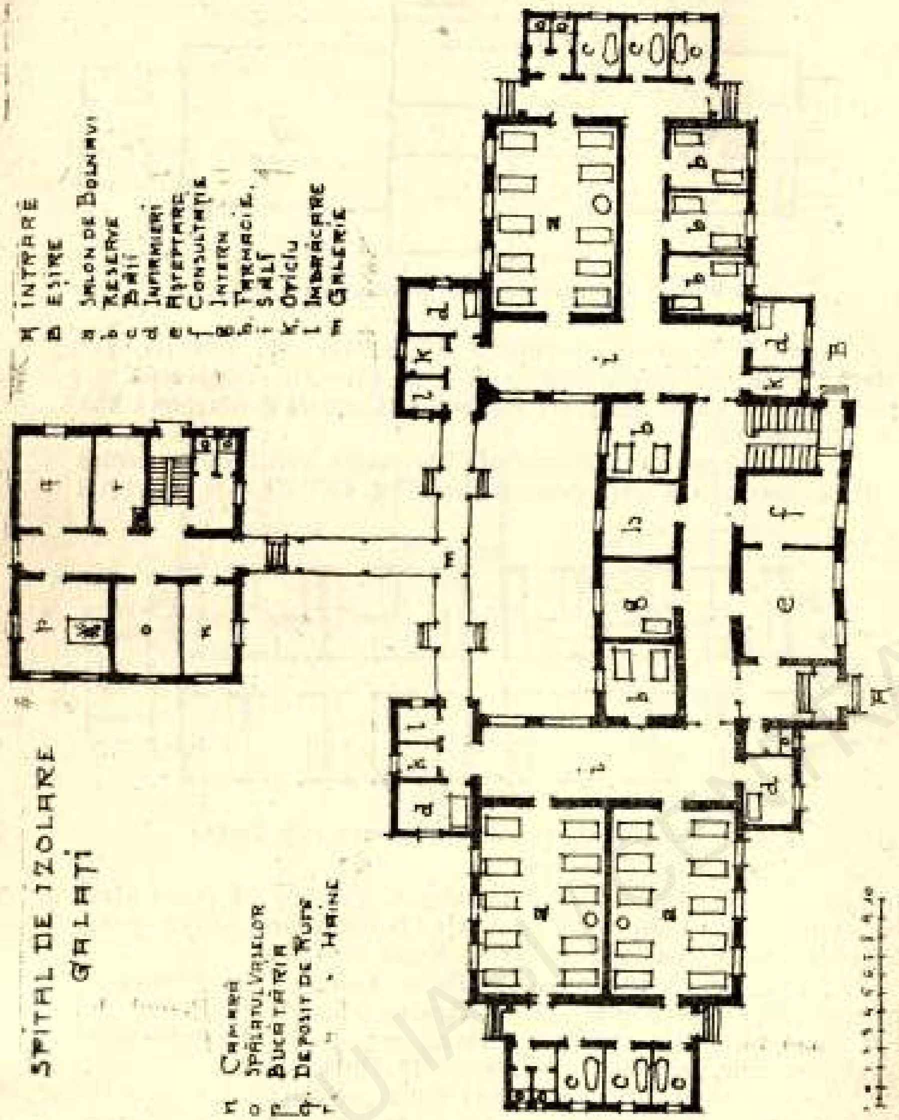

Fig. 7

La Galați s'a mai construit o baracă pentru adăpostirea unei etuve „Lautenschläger" cu formol, care servește la dezinfectarea pieilor. Au costat suma de 30.000 lei.

La amîndouă aceste spitale există și cîte un pavilion pentru suspecți, care, dupăcum se vede în schița de mai jos (fig. 8), e așa de complect, încît poate funcționa ca un spitalaș de

sine stătător. Dealtfel, în timp normal, acest pavilion a funcționat deja ca spital de izolare pentru boalele infecțioase, sub conducerea medicului primar al orașului.

Direcțiunea sanitară năzuește ca, îndată ce pericolul holerei va dispare, să dea fiecărui din aceste lazarete o întrebuințare spitalicească, gata ca la prima amenințare să le golească și să le ție la dispoziția flagelului.

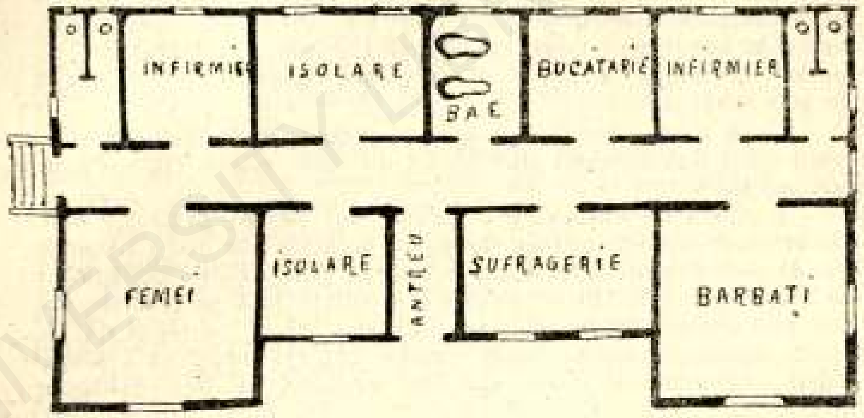

Fig. 8. **Pavilion pentru suspecți (lazaretele Constanța și Galați).**

In aceste două centre, Galați și Constanța, se găsește și cîte un laborator de higienă cu două secții, una de chimie și alta de bacteriologie, complect instalate și prevăzute cu personalul necesar pentru a întreprinde orice studii de epidemiologie.

Atît spitalele, cît și laboratoarele sînt operele tot ale serviciului tecnic al direcției sanitare, sub conducerea d-lui inginer Balș, și au costat în bloc, complect montate, suma de 620.000 lei.

După cum am văzut, Piatra-Neamț fiind, din tot timpul și în toate epidemiile de holeră ce au bîntuit țara noastră, printre cele dintăi localități contaminate, s'a alocat suma de 12.000 lei pentru transformarea unei clădiri (proprietatea Direcției), ce servea de azil de infirmi, în lazaret, care în timpuri normale să servească de spital de izolare pentru boalele molipsitoare; serviciu de care orașul Piatra-Neamț era lipsit până în prezent.

In timpul cînd scriam acest articol, ivindu-se cazuri de holeră în Italia, la Viena și la Lemberg, cazuri oficial confirmate, s'au instalat imediat posturi de observație și de dezinfecțiune la Vîrciorova, Cîineni și Predeal.

Mulți din public trebue să se întrebe însă care este mecanismul prin care ne asigurăm noi că n'a intrat în țară, printre numeroșii călători, și cîțiva holerici în perioada de incubație, de vreme ce s'a suprimat carantina. Iată cum:

Se știe că perioada de incubație a holerei, adică timpul care se scurge dela momentul intrării microbului în intestin și până la ivirea celor dintăi simtome de holeră, este în general

de 5 zile; ca urmare a acestei cunoștințe, la graniță se controlează pașpoartele tuturor călătorilor, pentru a se descoperi cei care vin din regiunile contaminate. Ei sînt examinați corporal, li se face cîte o bae, se dezinfectează bagajele lor la etuvă, li se ia adresa localității unde se duc să se stabilească și, pentru mai multă siguranță că nu vor da adrese false și că nu se vor sustrage controlului, li se secvestrează și pașpoartele pentru cîteva zile; apoi sînt dați telegrafic în primirea autorităților administrative și medicului oficial din localitatea unde se duc să se stabilească, pentru a fi observați timp de 5 zile, durata perioadei de incubație. Dacă în intervalul acesta n'a apărut nici un simtom de holeră, atunci li se eliberează pașpoartele și scapă de sub observație.

O să ziceți: dar oare e așa de precis că incubația nu durează decît riguros cinci zile și că nu sînt cazuri cînd ea se prelungește?

E adevărat că aici e o lacună, nu numai pentrucă sînt cazuri cînd această incubație se poate prelungi, dar mai cu seamă fiindcă sînt oameni care sînt purtători și prin urmare sămănători de vibrioni holerici în tot timpul incubației, fără să prezinte cel mai mic simtom de holeră; iar alții sînt chiar purtători de vibrioni rămînînd sănătoși toată vremea sau, cel mult, unii dintre dînșii prezintînd simtome așa de atenuate, că trec nebăgate în seamă.

Afară de aceasta s'a dovedit că convalescenții de holeră rămîn purtători de vibrioni încă 10—15 zile după vindecare.

Semnalîndu-se prezența acestor purtători de vibrioni *precoci*, *sănătoși* și *convalescenți*, profilaxia holerei sufere un moment de perturbație, pentrucă toate aceste constatări sînt pericole noi, necunoscute până astăzi și neprevăzute în tactica de apărare.

Ce ar fi de făcut?

Rațional și riguros științific un singur lucru: să se înlocuiască observația, carantina și urmărirea la domiciliu, prin examenul materiilor fecale a tuturor călătorilor care vin din regiunile contaminate și izolarea dela graniță chiar a tuturor acelora care, indiferent dacă cu aspectul sănătos sau bolnav, sînt purtători de vibrioni. Atuncea numai putem fi siguri că sub ochii noștri n'a trecut nici unul din aceia care pot sămăna holera în țară.

Dece nu o facem?

Pentrucă nu se face încă nicăiri și fiindcă pentru moment prezintă dificultăți colosale.

Această descoperire însă tot a realizat un progres în profilaxie; astăzi nu se mai dă drumul holericilor din spitale înainte de a se fi dovedit că nu mai elimineazâ vibrioni în excremente. Și în jurul cazurilor de holeră, în centrele civilizate, se cercetează timp de cîteva zile scaunele tuturor acelor ce au venit în contact cu bolnavul, pentru a-i izola înainte de a prezinta simtome de boală și îndată ce devin purtători de vibrioni. Numai așa se pot înăbuși focarele de propagare, numai așa a

putut Rotterdamul anul trecut să-și stingă epidemia cu 25 de cazuri.

După ce-am văzut ceia ce face statul, comunele și județele, pentruca să ne apere de holeră, să vedem acuma ce trebue să facem noi.

*

Pentru a înțelege importanța măsurilor ce vom dicta și deoarece numai prin adîncă convingere ele se pot executa fără greș, să facem mai întâi și în mod elementar cunoștință cu holera, cu cauzele ei, și atunci fiecare cetitor va vedea că ele au rațiunea de a fi.

Holera este datorită localizării pe intestin a unui microb, a unui vibrion, numit *bacilul virgulă* și descoperit la 1883 de Koch, în timpul cînd studia epidemia din Egipt.

Din toată mecanica organismului acest microb își alege ca sediu numai tubul gastro-intestinal și în special intestinul. Contrar celor mai multe boale infecțioase, el nu trece niciodată în sînge. Ceia ce trece în sînge este numai otrava pe care o fabrică acest micro-organism în intestin.

Din această constatare decurg și simtomele principale și regulele principale de pază. Microbul prin prezența lui în stomah și intestine dă naștere la două simtome caracteristice: diareea și vărsăturile. Stomacul de-oparte și intestinele de alta, printr'aceste două simtome se luptă să dea afară musafirul supărător și reușesc s'o facă în parte. Așa dar, acestea fiind singurele secrețiuni organice care conțin vibrionul holerei, sînt singurele contagioase, sînt singurele propagatoare de boală.

Toate celelalte simtome nu mai sînt datorite microbului în luptă corp la corp cu organele, ci otrăvei, care singură trece în sînge și care otrăvește mai cu seamă sistemul nervos; așa sînt cîrceii foarte dureroși mai cu seamă în pulpă, cîrceii de pîntece (colici), răceala extremităților și a corpului întreg, împuținarea și chiar oprirea urinei.

Otrava holerei nefiind contagioasă, sîngele, urina, lacrimile și toate celelalte secrețiuni care o conțin, nu sînt propagatoare de boală.

Aceste cunoștințe dau o foarte mare preciziune măsurilor de apărare, cînd ne găsim în fața holerei.

Al doilea fapt de o mare importanță pentru cunoștințele noastre este că: microbul holerei pe cît e de virulent, pe atît e de puțin rezistent atît la acțiunea uscăciunii, cît și la a antisepticelor. Aceste din urmă cunoștințe vin să ne dea o și mai mare garanție de apărare în contra contagiunii, pentrucă în condițiunile acestea holera nu se poate lua din aer, prin cale respiratoare, ceia ce constitue unul din cele mai mari pericole a boalelor contagioase.

Dece nu se poate lua din aer?

Pentrucă dejecțiunile bolnavilor, ca să se pulverizeze în aer, trebuesc să fie uscate, ori atuncea microbii sînt deja morți și putem să-i inspirăm fără pericol. E dar absolut necesar ca vehiculul prin care se poate propaga holera să fie umed.

Iată dece apa este calea de propagare cea mai periculoasă și cea mai obişnuită a holerei.

Cu ajutorul acestor cunoştinţe capitale formulăm toată evanghelia noastră profilactică, toate preceptele de strategie defensivă.

Cu titlu de curiozitate, încep prin alăturarea aici a sfaturilor care au fost publicate la 1831 în Moldova de generalul Kisseleff. Cît progres a făcut medicina ca ştiinţă!

Rețetă
pentru boala ce să numeste Holera morbus
1831.

Povățuire pentru măsurile cisă cuvin, înpricina boalei holera morbus, la locurile unde lipsăste ajutorul Doftorilor.

Fiind că s'au ivit incnejia[1]) Moldoviei epidemicească boală însamnată supt nume de holera morbus. Apoi ocărmuirea intrând la îngrijire spre a întimpina acest înfricosat duşman, au socotit deneapărată trebuință apublicarisi următoarele pravile întemeiate pe ispite[2]), prin carele fieştecare om, leasne poate să să pazească de această boală prin această povățuire cise dezleagă injos.

Intâiu care sânt sâmtomile prin care să însămnează, şi să cunoaste holera.

2. Cari sânt mijloacele acele spre vindecarea acestii boale şi în sfârşit

3. Cari sânt chipurile prin cari neam putut păzi de aceasta mai înainte.

Sâmtomile prin care să însămnează holera.

Când bolnavul pătimeasti de holeră, se cunoasti mai vârtos din varsatul şi treapădul acel incontinit.

Materiile care esă din trânsul, sânt oflegmă apoasă şi tulbure, mai de multe ori fară venin. Să ia însă sama ca mai nainte de ivire sâmtomilor de mai sus, urmează o slăbiciune foarte mare, întovărăşită de dureri la deosebite părţi a trupului adecă la vintricel, la pântece, la mâni şi la picioare pre care bolnavul le simte amorţite.

Capul este ameţit greu şi cu mare dureri, pătimind şi de o straşnică sete. După aceasta urmează treapădul, şi varsatul de materiile pomenite. Mai în urmă vin foarte mari cârcei şi zgârcituri la mâni şi la picioare care să înţepenesc si să prind. Câte odată boala să începe cu un treapăd apos, fară tăituri si dureri prin pântece şi apoi îndată urmează varsatul, după aceasta vine o mare slăbeciune şi bataia vinei conteneste, în cât mai nu se poate găsi. Răciala la toate părţile trupului, ochii se trag în fundul capului, în faţă şi în toate mişcările bolnavului se vede o straşnică stenahorie şi fierbinţeală înlăuntru, pentru care bolnavul să şi jălueşte, că sâmte ca o pară de foc în stomah şi cere nicontinit apă răce. El este cuprins de straşnici cârcei şi de mare slăbeciune, după care nu târziu urmează şi săvârşirea lui.

Câte odată mai rar, însă cârceii vin mai întâi şi apoi urmează varsatul şi treapădul. Bolnavul este întru deznădăjduire că s'ar mai putea îndrepta, când, răceala esă în faţa trupului, şi ajunge până la vintricel încât îi răceste şi limba, sudori răci sărăvarsă piste tot trupul, pele de pi palmă şi de pi talpe se zbârceste. Cârcei atunce de mai multe ori se pierd şi durerile continesc înaintea morţii de istov, bolnavul zice că îi este mai bine, şi după puţină vreme moare.

1) Principatul era pe atunci ocupaţie rusească.
2) Experienţă.

Chipurile prin care să vindecă această boală.

Indată ce să va vedea cineva cuprins de această boală, mai înainte de a alerga la doftor, şi mai înainte de a apuca a veni doftorul, trebue să nu piardă vreme, ce să înceapă a bea ceaiuri calde de romaniţă, de mintă, mătăcionă, scorţişoară, nucusoară, salep şi crohmală fiartă cu apă.

Pentru durerile stomahului şi a pântecelui să întrebuinţază oblojale calde spuză stinsă cu oţet, peteci muiate în apă fiartă cu romaniţă, mintă, pelin şi alte asemenea opărite cu apă clocotită sau cu vin alb sau roş.

Dacă durerile vor spori să se pue 10 sau 12 lipitori la stomah şi la pântece.

Pentru durerile şi cărceii la picioare şi la mâni, este foarte de folos asă freca cu o flanea sau altă cevaş de lană, cu oţet tare, spirt de canforă sau de sopon, sau rachiu cald cu chiperiu, sau cu un spirt făcut mainainte în casă. Adecă una ocă spirt una ocă oţet, jumatate ocă dohot bun, jumatate ocă muştar pisat, 40 chipăruşi roşi spintecaţi, 24 dram. canforă şi zece capătini usturoiu vechiu, care toate acestea să să amestece la un loc, şi stând la soare, de nu să poate opt zile, macar 24 ceasuri, apoi să să întrebuinţeze pentru frecatul trupului, în cât bolnavul să simtească pe piele durere şi usturime de această frecătură care cu cât se va face mai mult, cu atâta este şi folosul mai mare.

După aceasta să se pue bolnavul în feredeu cald, făcut de leşie sau apă caldă cu scuturături de fân şi burueni mirositoare, frecându-să şi în vremea şaderii bolnavului în feredeu cu o flanelă, sau cu o perie şi eşind din feredeu să se acopere bolnavul cu oghealu, blană, sau cergi, ce va avea, încălzite bine.

Pentru varsat şi dureri de la pântece să se dee bolnavului după vârsta de la 3, 4, 5 până la 10 picături de unt de mintă la tot ceasul până vor începe durerile asă mai micşura. Pică-

turi de afion la această întâmplare sânt bune dându-să la fieşte care ceas în ceaiu cald de mintă 5. 10 sau şi mai multe picături după vârstă.

Această doftorie este mai fără primejdie asă da de doftorul kemat.

Asemenea tot doftorul să hotărască şi pentru luare de sânge cu lanţeta, dacă va socoti de cuviinţă, cum şi celelalte chipuri de vindecare ce sânt pentru această boală, dacă însă cu voinţa lui D-zeu bolnavul se foloseşte cu pomenitele chipuri, sâmtomele cele înfricosate a boalei încep a se micsura şi în sfârsit asă pierde, atunce bolnavul începând a se îndrepta, trebue să se păzească după cuviinţă ca să nu cază în alte boale. La acel ce să îndreaptă folosesc doftorii întăritoare, amară şi vin bun însă nu mult.

Chipurile prin care să poate cineva păzi de holeră.

Ca să poată cineva scapa prin cât să poate de această boală, trebue să pazască următoarele:

1. Să să depărteze cineva de a lăcui în locuri joase, umede, mlăstinoase, mărsave şi lăcui mulţi la un loc, căci din această duhoare ră ce se înmulţeşte, pricinueste boala mai cu mari grăbiri.

2. Pentru aceasta bine ar fi ca lăcuitorii, la această vreme de căldură, şi după cum s'au făcut şi în alte vremi când s'au întâmplat boale, să iasă din satele lor şi până la istovire epidemiei să sadă în colibi pe locuri înnalte şi uscate.

3. Dacă la vre-o casă s'ar îmbolnăvi cineva, să să mute îndată cei sănătoşi pe o scurtă vreme la aceste colibi, pentru ca să să poată curăţi şi casa, şi aerisi lucrurile, şi dacă să va dovedi că bolnavul pătimeste de holeră, atunce să se curăţe şi să să varuiască casa, să să spele, să să usuce şi apoi să între în tr'ânsele cei sanătoşi.

4. Hrana de folos spre această pază, trebue să fie neînfelurită, bine feartă şi nu multă. Mâncările grele de stomah, precum grasă, aluaturi, brânzuri, unt de lemn, peşte, borcină, curechi, castraveţi, verdeţuri necoapte, harbuji, zămoşi, înfierbântătoare cu multe mirodenii sânt de stricăciune şi aduc plecare către această boală, pentru dietă este una din cele mai folositoare kipuri de pază, aşa dar această dietă să cuprinde în cărnuri uşoare de vacă, de miel, de găină şi pui de găină.

5. Băutură multă de vin, de rachiu şi alte băuturi înfierbântătoare sânt de stricăciune, beţia mai vârtos este ră fiind dovedită că pe unde a fost holeră beţivii cei întâi sau jertfit.

6. Curăţenia straelor şi a lăcuinţii este bună de pază, pentru aceea trebue adesea ori schimburi în strae, kasă kurată, aerisită ades, şi afumată de 2 sau de 3 ori pe zi cu cărămidă stânsă cu oţet sau să să stropească cu apă de hlor, feredeile sânt de folos a să face şi de două ori pe săptămână.

7. Liniştirea sufletului şi netemerea sânt foarte bune pentru scaparea de această boală, mânia este foarte de stricăciune.

8. Asemenea dimineaţa sânu iasă cineva din casă cu stomahul deşert, ci să beae un păhăruţ mic rachiu de anison sau de mintă, cum şi puţin vin vechiu, este de folos.

9. Să să păzască de răceală atât trupului şi mai vârtos apicioarelor şi apântecelui şi de adormi cineva noaptea afară mai vârtos kând va fi frig.

10. Vieţuirea kurată şi înfrânare, sânt de bună pază.

Dupăcum se vede, pericolul apei contaminate, al materiilor fecale, pericolul cel mai mare, nici nu era bănuit.

Cercetările dela 1831 încoace ne obligă ca să începem catechismul apărării noastre cu apa şi să-l formulăm astfel:

Măsuri de pază în timpul epidemiei

1. Să nu se bea sub nici un motiv decit apă fiartă, ţinută în sticle închise, ceai rusesc, sau orice fel de ceai.

Să nu se spele vasele şi cele de ale mîncării decit tot cu apă fiartă. Tacîmurile şi farfuriile să fie întrebuinţate numai dupăce fiecare comesean, înnainte de a se servi cu ele, şi le-a muiat într'un vas cu apă clocotită.

Să se înfiinţeze comitete de binefacere prin oraşe şi comunele rurale contaminate (de preferinţă din iniţiativă privată, dar sub scutul autorităţilor), care să distribue pe la răspîntii şi prin mahalale la cei săraci apă fiartă şi ceai.

2. Să nu se mănince nici un aliment animal sau vegetal nefiert, ba încă să fie fiert cu puţin timp înnainte de a fi servit, pentrucă în tipul unei epidemii suprafeţele alimentelor pot foarte uşor să fie contaminate şi, ele fiind totdeauna puţin umede, întreţin mult timp viaţa microbilor.— Pentru acelaşi cuvînt să nu se mănince pîinea decît dupăce s'a prăjit coaja la o flacără repede.

In aceiaşi categorie intră şi fructele, nu doar că, dupăcum cred unii, fructele ar conţine microbul înnăuntru; nu, holera la ele se găseşte pe dinafară, fie că au fost stropite cu apă contaminată, fie că au zăcut pe un sol contaminat, sau că au fost purtate prin mîini purtătoare de vibrioni holerici.

Pentru populaţiunea săracă şi incultă, oprirea vînzării fructelor mai are şi altă raţiune: ei au obiceiul de a mînca fructele necoapte, cu timp şi fără timp, provocîndu-şi enterite banale, care sînt un apel pentru vibrionul holerei.

3. Curăţenia interioară a caselor.—Dacă sînt cu var, să se văruiască mai des.—Să se pue la uşa de intrare un preş bine înbibat cu o soluţie antiseptică (sublimat $^{1}/_{1000}$ sau acid fenic $^{5}/_{100}$), pentruca toţi cei care intră în casă să-şi dezinfecteze mai întăi tălpile ghetelor, neputînd fi siguri niciodată de necurăţeniile pe care am calcat.—Să se stirpească muştele şi să se împiedece de a intra în case, prin tifoane puse la ferestre, ele fiind adeseori propagatoarele microbilor holerici.

Pentru aceleaşi motive să se ţie totdeauna alimentele acoperite.

4. Curăţenia curţii, îndepărtarea resturilor de menaj fermentescibile şi a gunoaelor de vite.

5. Golirea şi curăţenia privăţilor şi frecventa lor dezinfectare cu lapte de var (la un litru var stins, 3 litri de apă, bine amestecat în tot timpul preparării).—Această măsură e foarte necesar să fie luată chiar în familiile unde nu sînt bolnavi, pentrucă, după cum am văzut, de multeori sînt indivizi purtători de vibrioni holerici cu toate aparenţele sănătăţei, aşa că excrementele lor pe neştiute pot contamina pe alţii.—Inmulţirea numărului latrinelor publice, mai cu seamă prin mahalale (pentru a se feri murdărirea locurilor virane), şi supravegherea curăţeniei lor de personal plătit.

6. Curăţenia individuală, conzistînd din băi săpunate dese, spălarea mîinelor cu apă şi săpun şi apoi cu un antiseptic oarecare, la rigoare chiar cu spirt, cel puţin înnaintea fiecărei mîncări şi oridecîteori s'a pus mîna pe ceva sau pe cineva suspect.—Curăţenia riguroasă a gurii.

In această ordine de idei să se impue ca la fiecare restaurant şi la fiecare birt ordinar să existe cîte un spălător cu apă şi săpun şi o soluţie antiseptică; iar birtaşii şi chelnerii să fie obligaţi de a impune fiecărui muşteriu ca să se spele înnainte de a se apuca de mîncat.

Fiecare individ să se hrănească bine, fără să facă abuzuri culinare. Sobrietate în ce priveşte băuturile spirtoase. Comitete de binefacere (din iniţiativă particulară) ar trebui să înfiinţeze cît mai multe birturi populare foarte eftine, unde să se servească populaţiunii sărace şi în special acelora fără casă şi fără masă o mîncare zilnică bună şi un adăpost. Cu modul acesta, îi va putea avea in de-aproape supraveghere, ei fiind aceia care cad cei dintăi victimă şi care întreţin apoi focarele.

7. Viaţă regulată; evitarea aglomeraţiilor, în care riscăm totdeauna să întîlnim purtători anonimi de vibrioni.

8. In casa unde se iveşte un caz de holeră, toţi cei din familie vor respecta aceste reguli.

Se va face în plus dezinfecţia cu o soluţie de acid fenic 5% a rufelor bolnavului şi a tot ce a putut el murdări prin dejecţiuni; rufele astfel dezinfectate se vor lega în boccele muiate în soluţii de acid fenic 5%, până vor fi fierte, sau până vor fi trecute la etuvă. Se va cere neîntîrziata izolare a bolnavului în spital, după care se va proceda la dezinfectarea casei în care a zăcut bolnavul şi a hainelor cu care au fost îmbrăcaţi toţi aceia ce au conlocuit cu dînsul. Se va preda autorităţilor cu bună credinţă lista tuturor acelor ce au venit în contact cu bolnavul cu 5 zile înnainte de a cădea bolnav şi în timpul boalei; toţi aceştia rămîn la dispoziţia autorităţilor medicale spre a fi observaţi şi izolaţi la cel dintăi semn.

9. In caz de epidemie, una din măsurile cele mai bune, este şi conştiinţa datoriei de cetăţean, care îi impune fiecăruia de a se apăra nu numai pe dînsul, dar de a apăra şi pe ceilalţi. Aşa, ştiindu-se că un focar de epidemie va fi cu atît mai sigur oprit în extenziunea lui, cu cît, din iniţiativă proprie, toţi aceia care au venit în contact cu bolnavii se vor preda observaţiunii şi nu vor căuta să înşele controlul medical,—se recomandă cu multă inzistenţă cetăţenilor acest gest plin de onestitate. In caz contrar, se recomandă denunţarea acelor ce vor să înşele supravegherea. Intr'un cuvînt, pentru bunul mers al lucrurilor, trebue ca fiecare să facă poliţia pentru sine şi pentru ceilalţi şi să nu lase aceasta numai în sarcina administraţiei.

Aşi putea încheia acest articol spunînd că groaza pe care o are lumea de holeră, pentru oamenii culţi şi pentru cei ascultători, e neîntemeiată. Caracterele microbului şi tactica lui sînt aşa de bine cunoscute, că se pot lua măsuri de apărare cu o preciziune aproape matematică.

Pentru aceasta se cere ca, prin conlucrarea oamenilor culţi şi conştiincioşi, să ajungem să-i facem pe ceilalţi să fie ascultători.

Dr. D. Tatuşescu

Cronica externă

Lupta dintre Biserică și Stat în Spania

In Spania lupta împotriva Bisericii este în toiul ei. La dreptul vorbind, nu e o luptă împotriva Bisericii, ci o luptă împotriva clericalismului. Nimeni nu se gîndește în Spania să distrugă credința. Poporul n'are decît să rămîie credincios Bisericii catolice, în care s'a născut și niciodată cârmuitorii actuali ai Spaniei nu vor face vre-un gest pentru a împiedeca liberul exercițiu al acestui cult. Acțiunea guvernului e îndreptată numai împotriva clericalismului, adică a acelei politici care, sub mantia religiei și sub masca ei, vrea să conducă destinele regatului și să întroneze în lumea modernă, sbuciumată de atîtea idealuri noi, domnia reacțiunii. Știm că Biserica are tot interesul să stabilească o confuzie între credință și clericalism. Mai mult, știm că, printr'o veche obișnuință, catolicii socotesc aceste două noțiuni ca nedeslipite, dar cu toate acestea deosebirea dintre ele există și este fundamentală. In acel stil lapidar, care-i caracteriza elocința, Waldeck-Rousseau a definit odată clericalismul după cum urmează: „Dar ceia ce este adevărat, ceia ce „ași vrea să se înțeleagă bine, este că în afară de orice adevărată religie, „sub numele ei și spre marea ei pagubă, s'a întemeiat un partid nu „religios, dar politic, ale cărui scopuri sînt cu totul pămîntești, cu totul se„culare, în care alături de cîțiva credincioși întîlnești numeroși increduli, „mult mai puțin preocupați să merite un loc în împărăția cerurilor de„cît să culeagă demnitate în Regatul Franței".

„Acest partid nu e mulțumit ca Biserica să fie respectată într'un „Stat imparțial. Visul său este o Biserică dominantă într'un Stat subaltern"

Și el avea dreptate. Nu numai că religia este expresiunea voinței divine, pecînd clericalismul nu este decît manifestațiunea politică a unei forțe, care prin esența ei și prin poruncile dumnezeești n'ar fi trebuit să se scoboare niciodată în domeniile pline de pulberi pămîntești ale conducerii popoarelor, dar adevărul este că nimic n'a contribuit mai

mult să slăbească credința cea curată și să îndrepteze pe oameni înspre ateism decît clericalismul.

Din toate țările, pe care le-a ros această nenorocită boală, nici una n'a fost mai greu lovită decît Spania. Atît de cumplită a fost acolo cotropirea clericală, încît poporul spaniol n'a avut nici ceia ce au avut alte popoare, adică vlaga de-a scutura decrepitudinea socială și morală în care acest clericalism îl asvîrlise. Dacă recitești istoria Spaniei dela revoluția franceză încoace, vezi că ea nu este decît un șir neîntrerupt de sforțări de regenerare, sistematic înnăbușite prin influența clericalismului. Abia apărea la orizont vre-o încercare de a trezi Spania din amorțeala ei, de a o înzestra cu o organizare politică potrivită cerințelor vremurilor de azi, și imediat clericalii interveneau, puneau în mișcare toate mijloacele de care dispuneau: Curtea, pe care o dominau prin pericolul republican, dinastia, pe care o terorizau cu Carliștii, nobleța, în fața căreia agitau spectrul liberalismului, clasele avute, pe care le speriau cu socialismul, și astfel încetul cu încetul reușeau întotdeauna să pue o stavilă curentelor progresiste.

Politica spaniolă fiind în opozițiune atît de vădită cu spiritul vremurilor noastre și cu nevoile reale de azi, bine înțeles că nu putea să ducă decît la înfrîngeri, și de fapt istoria Spaniei a și fost una din cele mai triste istorii din veacul al XIX-lea. Puținele progrese săvîrșite se datoresc unor isbucniri violente, mișcărilor revoluționare, dar, ca orice progrese care isvorau din sfîșieri sociale, în loc să se nască din desfășurarea normală a evenimentelor, aceste progrese păgubeau națiunea aproape tot atîta cît îi foloseau.

N'ar trebui însă să credem că Spania era mulțumită de această stare de lucruri. Dimpotrivă, nemulțumirile ei erau vii și suferințele ei, crude. Dovadă sînt numeroasele pronunciamente ce au însîngerat viața ei dela 1812 încoace. Dar toate aceste nemulțumiri nu puteau să determine nici o schimbare în bine, fiindcă erau sporadice și trecătoare. Clericalismul era încă atît de puternic, încît împiedeca orice tentativă serioasă de organizare a forțelor progresiste; iar pe de altă parte, aceste forțe nu erau omogene, se înfățișau sub diferite culori politice, se împărțeau în liberali înaintați sau, cum se numeau, exaltați, și în liberali moderați, în democrați dinastici și în democrați republicani, în democrați socialiști și democrați nesocialiști, așa încît era și mai lesne unei Biserici încă atotputernice, exploatînd cu meșteșugire aceste diferite neînțelegeri, să reducă la neputință toată mișcarea progresistă. Dela 1876, decînd constituția a fost definitiv introdusă și decînd s'a pus capăt și luptei dintre cele două ramuri ale casei de Bourbon, descendenții Regelui Ferdinand și urmașii Infantului Don Carlos, forțele liberale au avut putința și vremea să se organizeze. Organizarea a fost anevoioasă. Mulți ani, conservatorii au păstrat influența precumpănitoare, iar unirea dintre liberali rămînea tot un vis nerealizabil. Totuși, în acest răstimp și în a-

fară de cadrele partidelor liberale, s'a format pe nesimțite o mentalitate liberală. In anume chestiuni și în deosebi în chestiunea clericalismului, toate spiritele înaintate, toți oamenii dornici de progres au adoptat același fel de a vedea, și, fiindcă diviziunile politice se datorau mai mult unor considerațiuni personale, opinia publică desgustată nu s'a cristalizat în cadrele unor organizațiuni politice, ci a stat deasupra lor, formînd în afară și peste fracțiunile liberale o solidaritate liberală, care creștea și se întărea, cu cît sporea și setea de progres.

In asemeni condițiuni, ca să pornească lupta cea mare împotriva clericalismului, nu mai trebuiau decît două lucruri: un prilej și un om. Prilejul era ușor de găsit odată ce chestiunea era coaptă. El a fost o interpretare dată constituțiunii și concordatului de către guvern și pe care Vaticanul a declarat-o inadmisibilă. Ar fi putut tot atît de bine să fie și altceva; la urma urmei, prilejul are o însemnătate cu totul secondară. Ceia ce era mai greu era omul, fiindcă, dacă prilejul se poate inventa, omul nu se poate crea. Nu e vorba, omul este în primul rînd produsul evenimentelor, și toate mișcările mari din omenire au găsit o personalitate, care să le întrupeze. Ori cum ar fi, omul a fost găsit în Spania, el se chiamă: Canalejas. D-nul Canalejas este fără îndoială o personalitate interesantă. Are convingeri adînci, le exprimă cu claritate și le propagă cu elocință. Decînd a isbucnit conflictul cu Vaticanul, toate discursurile pe care le-a rostit, toate interviewurile pe care le-a acordat, au fost pur și simplu remarcabile. Dar acestea nu sînt caracterele dominante ale personalității sale. Insușirea sa de căpetenie e energia. El este mai întîi de toate un luptător. Pe dînsul amenințările nu-l sperie, iar loviturile, în loc să-l descurajeze, îl întărită. Dealtminteri, n'aveți decît să-i priviți chipul: partea caracteristică a figurii nu e fruntea, nici privirea cam isteață, care se ascunde îndărătul ochelarilor săi, ci sînt fălcile. Niște fălci osoase, late și puternice, care te fac să ghicești că prada pe care a prins-o, nu-i mai scapă. Oamenii de acest fel au un singur cusur: e că de obiceiu energia degenerează la ei în brutalitate, și în lume nu se clădește nimic mare, nimic trainic cu această pornire cam primitivă, care se numește brutalitatea. Din fericire pentru d-nul Canalejas, la el energia e împerechiată cu arta de a se mlădia. El știe admirabil să se plece cînd evenimentele o cer și să se încovoae tocmai cît trebue, pentruca politica lui să nu se rupă; sacrificînd învelișul chestiunilor, el scapă adesea esența lor. In toate acțiunile sale, el aduce un spirit de moderațiune, un simț al contingențelor, care dovedesc la dînsul aptitudinile unui adevărat om de Stat și-i înlesnesc desigur isbînda. Intr'adevăr, numai inteligențele mărginite văd lucrurile sub un singur aspect și urmăresc absolutul. Spiritele largi, care privesc evenimentele de sus, știu că totul e relativ, că toate lucrurile se țin prin legături atît de puternice, chiar dacă sînt invizibile, încît nu poți să săvîrșești o operă mare decît atunci cînd ții seamă de toate aceste elemente și cînd respecți cerințele armoniei prestabilite.

In orice caz, așa cum este, cu calitățile și cu defectele lui, d-nul Canalejas a ajuns deja să obție multe rezultate pozitive. Pe de o parte, a deschis lupta împotriva clericalismului. Au mai fost și alții înaintea lui care s'au încercat s'o facă. Dar au făcut-o în mic, fără măreție și fără vigoare. D-nul Canalejas a știut să dea din prima zi luptei dintre Biserică și Stat un caracter înnalt. Tot ce era considerațiuni meschine, ambițiuni urîte, patime deșerte, chestiuni personale, uri mici, el le-a înlăturat cu o mînă energică și plină de dispreț. A pus chestiunea sus, sus de tot, s'a înfățișat Spaniei ca apostolul spiritului democratic în lupta cu reacțiunea clericală și a condus acțiunea lui în așa chip, încît nimeni să nu-l poată învinui că ar fi scoborît măcar o clipă nivelul acestor grandioase dezbateri.

Pe de altă parte, el a reușit să unească în jurul său toată suflarea liberală din Spania. In ajunul conflictului existau mai multe fracțiuni liberale. D-nul Moret era în fruntea celei mai însemnate și purta de fapt titlul de șef al partidului liberal. Dar alături de el, d-nii Montero-Rios, Romanones și Canalejas aveau fiecare partizani și organizația lor deosebită. Toate încercările de împăcare fuseseră zădarnic încercate sau de scurtă durată. Blocul stîngei se sfărîma regulat înainte de a fi bine înfăptuit. Era și firesc să fie astfel, cînd ceia ce despărțea pe liberali nu erau decît rivalități de persoane. Lupta de șefie înlocuia la toți deosebirile de concepții. Singur—și aceasta e încă spre lauda lui—d-nul Canalejas avea idei deosebite de ceilalți liberali, reprezinta o politică radicală mai înnaintată prin țelurile ei decît politica celorlalte fracțiuni liberale. Decînd d-nul Canalejas a deschis însă conflictul religios și i-a dat o așa de mare semnificare socială, diviziunile acestea au încetat. Toți fruntașii liberali s'au strîns împrejurul primului ministru, au depus în fața idealului ce întrupează ambițiunile lor de odinioară și, cu sinceritatea și entuziasmul pe care-l trezesc cauzele mari chiar în sufletele cele mai îmbătrînite în rele, ei i-au dat concursul lor întreg și devotat. Azi, liberalii nu formează decît o singură armată, care, sub conducerea nediscutată a d-lui Canalejas, a plecat la asaltul clericalismului. Dar ceia ce e și mai curios e că dînsul a grupat la jurul politicei sale chiar și pe celelalte elemente democratice, anume pe socialiști și pe republicani. Aceștia, fără a împărtăși vederile sale politice și deși își rezervă deplina lor libertate de acțiune în viitor, au recunoscut că scăparea Spaniei de tirania clericală este condițiunea esențială a oricărui progres democratic ulterior, și prin urmare ei s-au hotărît să sprijine din toate puterile lor politica anticlericală a guvernului prezidat de d-nul Canalejas.

In sfîrșit, d-nul Canalejas a mai înscris încă ceva la activul său: cu toate că a întîmpinat numeroase greutăți, el a reușit până acum să domine situația. Pe clericali, care l-au amenințat cu războiul civil, el i-a amenințat cu represiunea cea mai nemiloasă; iar pe Carliști, cărora le venise pofta de agitațiuni, i-a dămolit repede prin măsurile energice ce

a prescris împotriva lor. Așa încît lumea are impresia foarte lămurită că d-nul Canalejas e stăpîn pe mersul Spaniei și că, oricare ar fi rezultatul final al luptei, cu el clericalii nu se vor putea juca.

Toate acestea nu dovedesc însă că va birui. In cale îi stau foarte multe piedici. Dacă dînsul n'ar avea drept adversar decît Vaticanul, isbînda ar fi sigură. Vaticanul este azi vrăjmașul ideal. Dacă ți l-ai făuri singur, nu cred că ai reuși să ți-l faci mai perfect. Fiindcă, oricît de mare ar fi măestria cu care ți l-ai injgheba, tot ar fi vre-o împrejurare în care, printr'o omisiune a ta, acest adversar de comandă ar face vre-o manevră care să te pue pe tine în încurcătură. Cu Vaticanul asemeni accidente sînt excluse. Unde are de ales între două căi, una care îi face jocul și alta care să-i păgubească lui, poți să fii sigur că va alege pe cea de a doua. Aici nici nu mai e vorba de o prevedere; a ajuns să fie o certitudine matematică. In palatele Vaticanului, în apartamentele Borgia, sub zidurile împodobite de frescele celebre ale lui Pinturicchio, s'au întîlnit, printr'o ciudată fantezie a soartei, inaptitudinea profundă a unui bătrîn modest, care n'ar fi trebuit niciodată să fie ales Papă, și intransigența patologică a unui tînăr, care n'ar fi trebuit niciodată să fie ridicat la demnitatea de conducător al diplomației papale. Punînd alături defectele lor, acești doi prelați au ajuns fără greutate la o perfecție, am putea zice rafinată, a artei dezastrelor diplomatice. Bine înțeles că sarcina lor e ingrată. Ei reprezintă o cauză care moare, și în asemeni condițiuni nu poate niciodată să fie un învingător. Dar cu puțină dibăcie, cu puțin tact, cu puțin simț al realităților înconjurătoare, poți să ascunzi înfrîngerea, s'o mai amîni, să-i mai reduci proporțiile, să salvezi, dacă nu fondul, cel puțin aparențele. In ce a constat gloria lui Leon al XIII-lea dacă nu în arta de a scăpa cel puțin prestigiul Bisericii catolice într'un veac, în care spiritul de cercetare științifică făcuse prea mari progrese pentruca să mai poți nădăjdui reînvierea splendorilor bisericești de odinioară? Nenorocirea d-lui Canalejas e că n'are de luptat numai cu Vaticanul; el are de luptat cu catolicii spanioli și cu aceștia lupta nu e așa ușoară. Ei au pentru dînșii bigotismul învederat al unei populațiuni care a trăit atîtea veacuri sub absoluta dependință a Bisericii catolice, ei au pentru dînșii deprinderile atavice ale lumii politice, care n'a reușit încă să se desbare de influența clericală. In sfîrșit, ei au cu dînșii nobleța și clasele avute, pe care le conduc preoții, și dinastia, care, orice s'ar zice, nu poate să nesocotească cuvîntul Bisericii. Afară de aceasta, clericalii au de partea lor toată mișcarea carlistă. Mișcarea carlistă propriu zisă n'ar fi primejdioasă. Numărul aderenților ei a scăzut foarte mult și partizanii descendenților lui Don Carlos au pierdut entuziasmul lor din trecut. Dar mișcarea carlistă prezintă pentru monarhie o primejdie serioasă dintr'un alt punct de vedere. Intăi, lor li se pot alipi oricînd elementele conservatoare spre a provoca o răsturnare a dinastiei actuale, și, în al doilea rînd, luați de vîrtejul dis-

trugerii, ei se pot întîlni într'un războî civil cu republicanii și determina astfel, dacă nu schimbări sociale fundamentale, în orice caz foarte îngrijitoare complicațiuni interne.

Deocamdată clericalii sînt hotărîți să recurgă la orice mijloc numai să-și păstreze privilegiile. Perspectiva unui războî civil nu-i înfioară cituși de puțin. Se pare însă că națiunea nu se va lăsa să fie tîrîtă într'o asemenea aventură. Carliștii știu foarte bine că, dacă s'ar răsturna dinastia actuală, republica ar avea mai mulți sorți de izbîndă decît dînșii, și aceasta potolește mult ardoarea lor clericală. Deasemenea și conservatorii: ei se tem prea mult de un regim republican, sub care ar fi cu desăvîrșire desființați, pentruca să nu aibă oarecare menajamente pentru d-nul Canalejas. Iar republicanii nu se simt încă destul de puternici pentru a dori acum răsturnarea dinastiei. Ei preferă să deschidă porțile unei politici democratice și să pregătească astfel terenul succeselor lor viitoare. Pentru toate aceste cuvinte, nu credem că încercările Bisericii de a provoca o agitațiune separată sau combinată a tuturor acestor forțe, va ajunge la vre-un rezultat.

Opoziția nobleței și a claselor avute constitue netăgăduit un factor însemnat de rezistență împotriva politicei d-lui Canalejas. Dar nici acesta nu este un factor ireductibil. Nobleța spaniolă e decăzută. Chiar cînd vrea să lupte, nu știe cum să lupte. In ultima criză, slăbiciunea ei s'a dat pe față de mai multe ori. Și pe urmă nu trebue să uităm că și armele pe care nobilii le au la îndămîna lor sînt mici și nu pot să intimideze pe un om care, ca d-nul Canalejas, știe ce vrea. Cu protestări iscălite de doamne din înalta societate și redactate de confesorii lor, cu amenințări de demisiune a tuturor nobililor din serviciul Curții nu se cîștigă bătălii însemnate în secolul nostru. Inainte de revoluțiune la Versailles, sau la Prado înainte de invaziunea trupelor napoleoniene, se resturnau și regi cu asemeni manifesrațiuni; azi nu se sperie cu ele decît politicianii înfricoșați și se stîrnește cel mult surîsuri pe buzele oamenilor hotărîți.

Dinastia ar părea să fie pentru politica d-lui Canalejas o piedică mai gravă. Din fericire pentru d-nul Canalejas, Alfons al XIII-lea a înțeles situațiunea și a avut puterea să se sustragă tuturor influențelor clericale ce-l înconjurau. Nu se poate ști dacă dînsul va păstra până la sfîrșit atitudinea pe care a luat-o, dar liberalismul de care a dat dovadă pledează în favoarea sa. Crescut de o mamă foarte credincioasă, înconjurat din copilărie numai de preoți, trăind zilnic în mijlocul unei noblețe clericale, Alfons al XIII-lea părea osîndit să fie un vrăjmaș al tuturor pornirilor democratice. Cînd colo, el a îmbrățișat cu oarecare lărgime de veder toate chestiunile mai înaintate ce s'au ivit decînd domnește, și desigur că într'însul d-nul Canalejas are cel puțin deocamdată un sprijin puternic.

Așa încît, în ultima analiză, singurele elemente cu care d-nul Cana-

lejas va avea să lupte in toată puterea cuvintului sint: bigotismul populaţiunii şi clericalismul innăscut al politicianilor. Oricit de puternici ar fi aceşti doi factori, totuşi ne vine greu să credem că ei vor fi mai tari decit intreaga suflare democratică modernă, în numele căreia d-nul Canalejas a ridicat steagul, şi decit ura împotriva clericalismului, pe care Biserica, prin greşelile ei, prin felul nenorocit cu care a condus destinele Spaniei, a sămănat-o încetul cu încetul în sufletul poporului spaniol.

Iată dece isbinda d-lui Canalejas ne pare probabilă. Dacă clericalii au cu ei puterea tradiţiunii, democraţii au pentru dinşii toată puterea spiritului modern.

Dar, încăodată, să nu ne grăbim cu proorocirile. Spania nu e obişnuită să facă sforţări. Cine ştie dacă, după aceia pe care i-a impus-o d-nul Canalejas, ea nu va cădea la pămint sleită de puteri şi dacă nu va trebui să mai treacă prin citeva încercări până să ajungă a îngenunchia pe deplin clericalismul şi a afirma intr'adevăr supremaţia Statului asupra Bisericii.

I. G. Duca

Cronica veselă

NOAPTE DE AUGUST.

MUZA

Sărută-mă, poete,—ia-ţi lira şi suspină!

POETUL

Dar n'am nici gaz în lampă, nici praf de zacherlină.

MUZA

Sărută-mă, poete, şi cintă cind iţi spun!

POETUL

Acesta e desigur momentul oportun:

Ca fata, „cind e prinsă de zbuciumări secrete",
Mă'ntorc şi stau o clipă cu faţa la părete,
Apoi pe partea dreaptă din nou,—şi iar tresar...

L-am prins! Am prins duşmanul!... Un singur exemplar
Din ciţi m'atacă noaptea, cu hotărirea fermă
Să-mi perforeze toată sărmana epidermă.

S'a isprăvit cu tine, făptură săltăreaţă!
Eu nu pot să justific obscura ta viaţă,
Ci doar mă uit la tine şi, indignat, mă mir
De unde-ţi vin aceste instincte de vampir,
Această 'nverşunare nebună, fără scop!
De ce trăeşti? Şi care destoinic Mizantrop
Te-a inventat?... Răspunde-mi, căci dacă mă decid
Să te trimit *ad patres*...

MUZA

Devii insecticid
Şi stingi într'însul raza eternă de lumină,
Ce tremură în toate tiparele de tină,—
În forme vii de floare, de om şi de insectă.

POETUL

Pe tine nu te pişcă...

MUZA

Pe mine mă respectă.

POETUL

O da, tu eşti abstractă, dar eu, sărman poet,
De cîteori nu blĕstem că sînt aşa concret!
De-aşi fi o ficţiune, un mit, un artificiu,
Aşi ignora desigur acest infam supliciu,—
M'aşi regăsi cu tine în propriul meu mediu,
Mi s'ar părea că veşnic mă aflu în concediu...

MUZA

O, mai încet!

POETUL

Răspunde-mi, platonică amantă,
Dece mi-ai pus în mînă o pană diletantă?

MUZA

Să 'mbraci în haină nouă simţirea ta bogată,
În ritmuri elegante o inimă să bată
Şi lacrimile tale să tremure în rime.
Ridică-te şi cîntă-ţi durerile intime,
Cultivă stilul sobru şi epitetul rar,—
Apoi, uimit tu însuţi, trimite la tipar
O carte amuzantă şi plină, ca un stup,
De cugetări subtile...

POETUL

Pardon că te 'ntrerup,—
Dar simt că iar mă pişcă...

MUZA

În formă ideală,
Impersonal, arată-ţi durerea personală
Şi'n sfera artei pure, uitîndu-te pe tine...

POETUL

Vrei să-mi expun amorul şi inima 'n vitrine,
Să spovedesc în lume secretul meu tezaur,—
Să-mi trimbiţez iubirea „din trimbiţe de aur?"...

Şi cînd în juru-mi creşte o larmă ne'ntreruptă
De glasuri de durere şi strigăte de luptă,—
Eu să rămîn de-o parte, cu ochii către stele,
În turnul de ivoriu al visurilor mele?...
Văpae stearpă, care se mistue 'n zădar,—
Acesta-i înţelesul divinului tău dar?...

Mai bine piară 'n germen imaculatul tom!

MUZA

Dar nu uita, poete, că eşti poet.

POETUL

Sînt om.

MUZA

Pardon...

POETUL

Te rog...

MUZA

Dă-mi voe...

POETUL

Polemică deşartă!
Eu simt că iar mă pişcă...

MUZA

Vreau artă pentru artă.

Gh. Topîrceanu

Viața romînească în Ardeal

Insemnările unui ardelean: Impăratul octogenar

> Măria-ta, e un străin afară,
> Cam trențăros,—dar pare om de seamă,
> Și... *Adevărul* par' c'a zis că-l chiamă...
> De unde-o fi... că nu-i de-aici din țară.
>
> *Vlahuță*

Sună a sărbătoare clopotele dela mănăstirea Sfintei-Treimi și vlădica în odăjdii scumpe, înconjurat de ceata sfetnicilor luminați, înnalță rugăciuni de mulțămită către Ziditorul a toate.

Și deodată cu fumul de tămîe, ce se ridică în slavă, se înnalță și imnul biruitor:

> Doamne, ține și proteja
> Patria și pe împărat!

Se înnalță din ce în ce mai sus, către Stăpînul ce vîntură ca pleava coroanele și stăpînirile.

Și imnul acesta se întîlnește cu altele asemeni, în calea lui îndelungată, prin dumnezeiasca muzică a cerului...

Sînt aceleași acorduri de imn, mai slăbite, mai năcăjite parcă, din bisericuțele satelor noastre cu multe poveri și lumină puțină.

O rază de soare, cum trece răzleață prin acest alai de vibrări sonore și de fum de tămîe,—îl despică în două și cearcă să lămurească ce e adevăr și ce e poruncealǎ în acest înnălțător concert de preamărire.

Și alege raza de soare; și adevărul îl pune de-a dreapta, iar minciuna de-a stînga... până ce se pomenește că dîra din dreapta prea e de tot subțire.

*

Gazetele scriu și ele ditirambi cu acest sărbătoresc prilej, dar din polilogia frazelor se desprinde o resignare, o mîhnire, care stînjenește avîntul, chiar în clipa fericită a înnălțării.

Se înșiră meritele împăratului, care s'a învrednicit a stăpîni mai mult ca oricare altul destinele acestei monarhii atît de artificial închegate. Pierderile din apus: Lombardia, Veneția, Schleswig-Holstein sînt înlocuite prin achizițiile din orient: Bosnia, Herțegovina, Novibazar. Revoluția ce bîntuia chiar în zilele grele cînd și-a pus coroana pe cap, a fost suprimată și ea, cu ajutorul cazacilor ruși și a legiunii romîne gemine, în frunte cu visătorul Avram Iancu și cu neînfrîntul Axente Sever. Sîngele vărsat de părinții noștri pe coastele de slavă ale Munților-apuseni și-a adus roada binecuvîntată. A început a se revărsa și asupra noastră zorile unui viitor mai fericit. Chiar în vremea *absolutismului*, cînd Viena suprimase orice pornire mai avîntată a Ungurilor, ne-a împărțit cu mînă largă cele mai mari favoruri: mitropolia unită din Blaj, cu eparhiile Lugoș și Gherla (1853), mitropolia ortodoxă din Sibiu, cu eparhiile Arad și Caransebeș (1865), constituția bisericească a acesteia (1869), „Asociațiunea (mai înnainte) transilvană", ca instituție culturală (1861), gimnaziile din Brașov (1850) și din Năsăud (1863), școala comercială din Brașov (1869), recunoașterea organizației noastre ca partid *național-politic* la 1861, cînd s'a ținut la Sibiu cea dintăi conferență națională. Tot în acest interval s'au deschis zăvoarele ruginite ale opreliștelor de veacuri—și mulți cărturari romîni au înnaintat repede în slujbe înnalte de stat.

Infrîngerea dela Königrätz însă, sub povara căreia Viena a fost nevoită a pacta cu Ungurii, acceptînd *dualismul*, a însemnat moartea acestei epoce de scurtă fericire și pentru noi.

Ajunși la putere, Ungurii, asmuțiți mai ales de presa judeo-maghiară, care avea interes de a pescui în apă tulbure, au pus stavilă tuturor năzuințelor noastre de progres și desvoltare etnică. Fantoma „statului unitar maghiar" i-a orbit cu desăvîrșire, făcîndu-i să-și uite de așezămintele înțelepte ale celor mai mari bărbați de stat ai lor: Eötvös și Deák.

Fantoma aceasta a dat naștere la alte fantome, între care cea mai obișnuită e: fantoma gravitării în afară. Fantoma aceasta ni se imputa mereu, de cîteori ne apăram legea și limba, de cîteori ne ridicam glasul de protest, în fața nelegiuirilor ce curgeau cu nemiluita asupra capetelor noastre, care nu voiau să se plece în această inegală luptă pentru dreptate...

*

Astăzi nu mai avem voe să ne ridicăm instituțiuni culturale, nici chiar pe banii noștri. Chiar cele existente sînt amenințate din ce în ce mai mult. Limba noastră e strîmtorită pe toate terenele—și o limbă străină ni se impune cu forța, în detrimentul vădit al instrucției, chiar în școalele primare. Organizația politică nu mai e recunoscută, și îndrăzneților, care reclamă drepturi codificate în legile țării, li se răspunde cu pușcă-

rie. Seghedinul şi Vaţul ar putea să istorisească foarte mult... să ne lămurească, cîte suspine năbuşite, cîte sănătăţi sdruncinate am adus jertfă—şi mai aducem încă...

Te opreşti aiurit şi te întrebi dacă e adevăr—dacă *poate să fie* adevăr—ca toate acele sentinţe de prigonire neîntreruptă să se aducă în numele Aceluia, pentru care părinţii noştri şi-au vărsat sîngele în 1848 şi care a fost înconjurat cu o dragoste aproape legendară, în sînul neamului nostru?

Te opreşti să-ţi dai seama—şi nu găseşti o lămurire, un punct de razim în situaţia de extremă ironie, cînd chiar detronatorii de odinioară ai Domnitorului ne pun azi genunchele pe piept!

Nouă, care am sprijinit cu sîngele părinţilor noştri acest tron, chiar în vremuri, cînd era sguduit din temelie!

*

Dar să nu turburăm frumoasa zi de praznic, cu tînguiri de prisos!

Să dăm Cezarului ce e a Cezarului, mulţumindu-i pentru binele ce ne-a făcut în trecut şi amintindu-ne, în aceiaşi vreme, şi de multele mîhniri ale zilelor de astăzi.

Ca neam pururea credincios dinastiei habsburgice, care am pecetluit de atîtea ori cu sînge această credinţă, repetăm şi noi—cu pietate mai micşorată, dar totuşi cu pietate—ectenia, ce se rosteşte azi şi întotdeauna din miile de miile de biserici romîneşti: „pentru binecredinciosul împăratul şi regele nostru... pentru biruinţa, petrecerea, pacea, sănătatea, mîntuirea şi—*iertarea păcatelor lui...*"

Al. Ardeleanu

Miscellanea

Plagiatul I. Dragu

Relativ la impresiile de călătorie iscălite I. Dragu şi publicate în No. nostru precedent, redactorul nostru d. Ibrăileanu a adresat unui ziar din Bucureşti o scrisoare, pe care o reproducem aici:

Domnule Director,

Vă rog să binevoiţi a publica în ziarul d-voastră următoarele rînduri:

În luna Iunie am primit la redacţia revistei „Viaţa Romînească" din partea unui domn din Craiova un manuscris conţinînd impresii de călătorie, iscălit Ioan Dragu, şi care s'a publicat în numărul 7 al revistei.

Pe cînd îl ceteam, admirînd mai ales frumuseţa imaginilor, eram cuprins şi de o îndoială: simţeam că am mai cetit undeva lucrurile spuse de d. Dragu. Cel întăiu lucru pe care l-am făcut atunci, a fost să mă interesez dacă persoana care se ascundea sub acest pseudonim există în adevăr. După informaţiunile căpătate m'am convins că numele care însoţea pseudonimul este cu adevărat al unei persoane din Craiova. Acest lucru putea fi pentru mine o garanţie. Totuşi, pentru o mai deplină siguranţă, m'am adresat acestui domn printr'o scrisoare, în care îmi arătam bănuiala că lucrarea sa e plagiată. După cîteva zile am primit răspunsul său, prin care se apăra, oarecum cu indignare, de părerea pe care mi-o exprimasem, mărturisind că este de acord cu mine „în ceia ce priveşte oarecare asemănare în generalităţi, iar nu în frază şi cugetare". Văzînd că d. Dragu confirmă cu sinceritate bănuiala mea, cel puţin în privinţa generalităţilor, n'am mai crezut de cuviinţă să mai controlez „fraza" şi „cugetarea".

Totuşi, bogăţia de fapte şi de senzaţii, maturitatea cugetării, culoarea franţuzească a stilului, cîteva pasagii din scriitorii străini, ca de exemplu descrierea Smirnei aproape la fel cu aceia a Algerului din

Maupassant (fapt asupra căruia l-am atras atenția autorului), m'au oprit să cred că am înnaintea mea o creație originală și m'au făcut să văd în ea numai o meșteșugită compilație, și bucata s'a publicat ca atare.

Cu toate acestea, neștiind până unde merge compilația, am tipărit la rubrica „Miscellanea" din același număr o notiță prin care îmi exprimam această îndoială.

Astăzi, folosindu-mă de răgazul vacanței și răsfoind cîteva cărți, bănuiala mi s'a transformat în siguranță. Cine vrea să se convingă că lucrarea d-lui Dragu e plagiată, n'are decît să citească, din bogata literatură a călătoriilor din Orient, cel puțin ultima carte a lui Pierre Loti: *La Mort de Phylae*...

Am scris aceste rînduri pentruca publicul cetitor să nu-și mai facă zădarnice iluzii așteptînd un nou talent.

Primiți, etc.

G. Ibrăileanu

Mănăstirea Neamțului,
12 August, 1910

William James

Cugetătorul ilustru, pe care America l-a pierdut zilele acestea, era născut la 1842, la New-Yorck. Evoluția sa intelectuală are puncte de asămănare cu acea a lui Wundt. Cași filozoful german, el ș'a început cariera ca om de știință specială, ca anatomist și ca fiziolog. La 1869 ș'a trecut doctoratul în medicină și la 1876 a fost numit profesor de fiziologie la universitatea din Harward. Cercetările psihologice și problemele de filozofie pură l-au atras apoi, și, în urma cătorva studii care au făcut numele lui cunoscut, a fost trecut ca profesor de filozofie la aceiași universitate, în anul 1885.

Ca psiholog, meritele sale sînt neperitoare. Puține spirite au avut într'un grad mai înnalt simțul ascuțit și pătrunzător al observației interne, viziunea clară a nuanțelor delicate și fugitive ale vieții psihice. Ceia ce face originalitatea și farmecul cercetărilor sale în această direcție e metoda sa. El a făcut totdeauna numai psihologie, fără a observa, ca cei mai mulți psihologi, realitatea prin prizma ideilor filozofice, sau a ipotezelor fiziologice, și fidelitatea sa față de mărturiile conștiinții și ale experienții interne l-a făcut să înlăture multe probleme false și să dărîme unele teorii tradiționale.

Pe la 1890, pecînd asociaționismul școlii engleze domnea în psihologie, ca cea mai comodă ipoteză explicativă, James a arătat, în același timp cu Bergson, că această teorie nu e decît un atomism psihic, care consideră conștiința ca o oglindire pasivă a realității, care separă și izolează în chip arbitrar stările noastre psihice, introducînd o discontinuitate falșă în acel curent continuu și fluid, care formează caracterul original și ireductibil al vieții noastre sufletești. Împotriva psihologiei

spiritualiste, care neglija elementele fiziologice existente în orice emoție, James, cu teoria sa, care se rezumă în faimoasa frază: „Nu plîngem că sîntem triști, ci sîntem triști fiindcă plîngem", a arătat importanța și rolul acestor elemente în viața afectivă. Și dacă ideile lui în aceasta privință nu corespund totdeauna adevărului, el a descris în această parte obscură a psihologiei un nou cîmp de cercetări. Față de partizanii determinismului mecanist, James a scos în lumină c'o rară pătrundere sentimentul de creație spontană, care e la baza sforțării și a actului voluntar.

Sentimentul religios a găsit în psihologul american un analist profund, și opera sa „Experiența religioasă" conține un material bogat de biografii, de observații, de analize fine asupra vieții marilor mistici. In această operă originală și atrăgătoare, James combate cu ironie pe partizanii materialismului medical, pe acei care caută să explice manifestările sentimentului religios prin teorii fiziologice, fără să ție samă de roadele sale psihice, de valoarea lui biologică, în viața individuală și socială a omenirii. Cu ajutorul cercetărilor recente asupra subconștientului, el explică în chip ingenios conversiunile și unele manifestări ale sentimentului religios, pe care spiritul vulgar le consideră ca supranaturale. Împotriva partizanilor fanatici ai științelor naturii, James caută să restabilească importanța experienții interne. Pe cînd știința nu ne dă decît un schelet de abstracții și de simboluri impersonale, prin formele vieții afective, care joacă în religie un rol atît de însemnat, intrăm în contact cu partea intimă și profundă a personalității noastre.

In conferințele și articolele sale filozofice, James a dus o luptă neobosită împotriva metafizicei raționaliste, care consideră adevărul ca un product al rațiunii absolute, se depărtează de experiența senzibilă și neglijează aspectul activ al spiritului nostru. Prin empirismul său radical, prin pragmatismul său, James a predicat cu entuziasm o filozofie mai omenească, mai apropiată de pămînt, de viața actuală și de necesitățile practice ale vremii noastre. Scrierile lui numeroase atrag și seduc spiritele prin forma familiară a cugetării, prin stilul lor viu și cald, și paginile, în care e vorba de problemele înnalte ale vieții, vibrează de emoție conținută și de avînt poetic. Prin aceste pagini va trăi mai ales spiritul acestui cugetător viguros, în care rasa anglo-saxonă a întrupat atît de armonios însușirile sale contradictorii, tendința spre practicism și idealismul mistic.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

N. Cartojan. *Alexandria în Literatura romînească.* Lucrare premiată de Universitatea din București cu premiul Hillel și tipărită cu ajutorul Fundațiunii Universitare Carol I. București, Rasidescu, 1910, 1 broș. in 8 de 101 pag., fără preț.

Acum aproape treizeci de ani în urmă M. Gaster dădea în admirabila sa 'Literatura Populară Romînă' (București, 1883) o succintă analiză a Alexandriei, pe cit permitea cadrul general al lucrării sale. „Cercetarea cu deamăruntul—spunea el—a tuturor variantelor și deosebirilor, precum și un studiŭ mai vast, se poate face numai într-o monografie specială asupra Alexandrieĭ romîne în comparațiune cu Alexandriile celorlalte popoare, colaționind și manuscriptele romînești și tiparele între dînsele" (p. 26).

Cercetarea aceasta a întreprins-o D. Cartojan.

Cel mai vechiŭ manuscript de Alexandrie cunoscut pân acuma datează din 1620 și se datorește popeĭ Ion din Sîmpetru în Ardeal. După anumite îndreptări de scris, lacune, îndreptări de text față de alte manuscripte și prezența unuĭ pasaj slavonesc se vede că Alexandria luĭ Popa Ion din Sîmpetru nu ne înfățișează însășĭ traducerea primitivă a Alexandrieĭ în limba romînă, ci o copie posterioară.

Deosebirile de limbă față de Psaltiria Șcheiană și Apostolul dela Voroneț ne arată că Alexandria luĭ Popa Ion nu s-a făcut nicĭ în acelaș timp nicĭ în aceiaș regiune, în care s-au tradus cele două cărțĭ. Pe de altă parte inconsecvența formelor fonetice și morfologice din manuscris, față de consecvența notelor copistuluĭ, arată că manuscriptul, copiat în Sîmpetru, a fost tradus în altă localitate. In Ardeal sînt însă cinci localități cu numele Sîmpetru. Autorul constată anumite particularități fonetice ale Sîmpetruluĭ copiei, fără a se pronunța asupra localizăriĭ luĭ.

In ce privește regiunea în care s-a făcut traducerea, D. C. crede că, „din cele ce cunoaștem pân acuma asupra dialectologieĭ noastre", „regiunea, din care a pornit traducerea, trebuește căutată în părțile sud-vestice ale Ardealuluĭ". Insă D. C., nu numaĭ că nu face o comparație între limba manuscriptuluĭ și dialectele din sud-vestul Ardealuluĭ, dar nu indică nicĭ macar studiile dialectologice pe care le-a avut în vedere. Din acest motiv părerea autoruluĭ asupra loculuĭ unde se va fi făcut traducerea Alexandrieĭ rămîne să se probeze de acuma înainte.

Care va fi fost însă textul traduceriĭ? In vederea aflăriĭ acestuĭ text D. C. studiază amănunțit toate manuscriptele cunoscute, pe care le deosebește în treĭ grupe: A_1, A_2 și B. Toate aceste grupe de manuscripte decurg din acelaș prototip, adică din aceiaș traducere, care s-a făcut după redacția sîrbească a Alexandrieĭ.

Urmează apoi textul reconstituit.

Prima Alexandrie tipărită datează din 1713. Un exemplar din această ediție a cunoscut Del Chiaro. Astăzĭ nu se posedă însă niciunul. O nouă ediție a Alexandrieĭ e scoasă la Sibiiŭ în 1794. Această ediție a fost retipărită identic, la 1796, de Strelbițkiĭ la Moviläŭ în Basarabia. O altă ediție apare la 1810. Dela această dată edițiile se înmulțesc.

Alexandria a avut influență atît asupra cărturarilor cît și asupra literaturiĭ populare. Pasaje din ea se găsesc întocmaĭ orĭ prelucrate în Invățăturile luĭ Neagoe cătră fiul săŭ Teodosie, Neculaĭ Costin—Ciasornicul Domnilor, Viața Sfîntuluĭ Macarie Rimleanul, Dosoftei—Viețile Sfinților.

Cuprinsul Alexandrieĭ a fost însă atacat de cronicariĭ M. Costin, N. Costin, Stolnicul Constantin Cantacuzino, și alțiĭ.

Influența Alexandrieĭ asupra literaturiĭ populare este maĭ interesantă. Astfel, *Ducipal* este *calul năzdrăvan* din poveștile noastre;—*Căpcinii* „niște oamenĭ cu fața jumătate de om și jumătate de cîne" sînt monștriĭ pe care ĭ-a găsit Alexandru în pustiurĭ.

Foarte interesante sînt povestirile făcute de popor cu elemente din Alexandrie pentru a-șĭ explica fie rămășițile uneĭ străvechĭ cetățĭ fie anume particularitățĭ ale soluluĭ. Așa, în comitatul Zaranduluĭ din Ardeal este o despicătură uriașă de munte, în care sătenĭĭ văd *urmele caluluĭ luĭ Alexandru Machedon*;—cetatea *Antina* din Romanați este *Antina (Atina)* din Alexandrie.

Credințele despre *Blajinĭ, Rohmanĭ, Rocmanĭ, Rogmanĭ* „oamenĭ care trăesc retrașĭ, pe lîngă apa Sîmbeteĭ, în hotarele raĭuluĭ" corespund cu *Nagomudriĭ*, pe care Alexandru ĭĭ află în preajma raĭuluĭ. Chiar numele *Rohmanĭ, Rocmanĭ, Rogmanĭ=Brahmanĭ*, termin care în redacțiunile bizantine ale Alexandrieĭ corespunde *Nagomudrilor*.

Lucrarea d-luĭ C. dovedește muncă, erudiție, pricepere.

D. C. a făcut ceia ce era greŭ. D-sa e dator acuma să dee filologilor o ediție critică a Alexandrieĭ.

G. P.

* * *

A. D. Xenopol. *Partidele politice în revoluția din 1848 în principatele romîne.* Ed. Acad. Rom. 1910. București, Göbl. 55 pag. 60 banĭ.

Ideile liberale și egalitare franceze influențaseră încă dela începutul veaculuĭ al XIX-lea mințile romînești. Ele se închegară într'o alcătuire politică manifestă însă numaĭ odată cu revoluția din 1848, dînd naștere partiduluĭ, care-șĭ ia numele de *liberal*.

D. Xenopol ne vorbește în lucrarea d-sale despre formarea acestuĭ partid și despre lupta celor două partide: liberal și reacționar—în revoluția din 1848 din principate.

Fiecare clasă socială și-a însușit din ideile Revoluțieĭ Franceze, aceia ce i-a convenit cu situația sa de fapt. Dacă toate clasele se puteau declara pentru libertatea națională, nu toate puteau fi pentru ideia de egalitate. Cîtă vreme numaĭ ideia de naționalitate agita spiritele, avurăm în față un singur partid național. In curînd însă clasele sociale inferioare începură să-șĭ manifeste tendințele lor de libertate și egalitate.

Cea dintâĭ clasă nemulțumită, care-șĭ spuse cuvîntul, fu clasa micilor boerĭ. Aceasta, umilită prin rolul inferior ce-l juca, dădu la iveală proectul de constituție din 1822. Dacă această mică boerime din Moldova cerea deopotrivă îndreptățire la conducerea țăriĭ cu protipendada boerească, această egalitate nu era dusă însă maĭ departe și pentru clasele mijlociĭ, și, maĭ cu samă,

pentru marea mulţime a poporului dela ţară, care avea toată dreptatea să ceară să se conducă el însu-şi.

Apărători ai egalizării tuturor claselor, apărură ceva mai tîrziu şi nu în Moldova, ci cu deosebire în Muntenia. Un om din popor, Eufrosin Poteca, şi un mare boer, Constantin Radovici din Goleşti, ridicară glasul în favoarea claselor nedreptăţite.

Incercările de reformă ale unui străin ca Kisselev, sau ale Domnilor pămînteni, se izbiră de împotrivirea înverşunată a clasei boereşti.

Ideile cele nouă însă se răspîndeau din ce în ce mai mult prin şcoli şi prin cărţi. O societate studenţească, întemeiată la Paris mai cu samă de fii de boeri din Muntenia, urmărea o idee democratică fără îndoială, întreţinînd în străinătate tineri lipsiţi de mijloace. Cînd focul revoluţionar izbucni în Februarie 1848, aceşti studenţi romîni se urcară pe baricadele Parisului, alături de revoluţionarii francezi.

In curînd revoluţia avu loc şi în Principate. Incercarea revoluţionară din Moldova căzu în cea mai mare parte şi prin faptul că masele populare nu simţiră nici o tragere de inimă pentru o mişcare făcută de micii boeri, care cerea un şir de reforme în favoarea clasei lor în întâiul rînd şi care menţinea privilegiile Regulamentului Organic. Cînd peste vre-o două luni Kogălniceanu ceru reforme şi pentru clasele de jos, o nouă mişcare fu cu nepatinţă: trupele ruseşti ocupaseră principatul.

In Muntenia revoluţia avu dela început o altfel de îndrumare. Ea urmărea egalizarea tuturor claselor şi cerea, ca o imperioasă necesitate şi ca o condiţie de existenţă a naţionalităţii, îmbunătăţirea traiului clasei ţărăneşti, luminarea şi chemarea ei la viaţă politică. Spre deosebire de mişcarea din Moldova, grosul revoluţionarilor îl formau oamenii din clasele mijlocii ale poporului şi, mai tîrziu, chiar ţăranii luară parte la această mişcare, care îi privea atît de aproape.

Boerimea, în cap cu Mitropolitul ţării, înspăimîntată de programul revoluţionar, care cuprindea, între altele, desfiinţarea clăcii şi împroprietărirea ţăranilor, ceru ajutorul oştirilor ruseşti spre a aduce pacea şi fericirea de mai înainte. Mişcarea revoluţionară fu înnăbuşită de oştirile turceşti, care provoacă vărsarea de sînge din Dealul Spirei. Generalul rus Duhamel priveghiase de aproape la această operă de pacificare socială.

Două mari idei însă, care îşi aveau obîrşia mai înnainte de mişcarea revoluţionară, începeau acuma să-şi facă loc din ce în ce mai mult în minţile cugetătoare: *ideia unirii şi chestiunea ţărănească.*

Incă dela început isbucniseră neînţelegeri între membrii guvernului provizoriu, în urma cărora Brătianu şi Rosetti demisionară. Aceste neînţelegeri erau privitoare la faptul că aceştia nu admiteau supunerea guvernului faţă de Soliman Paşa, ceia ce adusese ştirbirea autonomiei ţării,—şi propovăduiau o împotrivire cu arma în mînă şi faţă de Rusia şi faţă de Turcia. Pentruca acţiunea aceasta să aibă un rezultat apreciabil şi pentruca, în acelaşi vreme, să se păşească spre realizarea neatîrnării ţării şi a întregirii ei, Brătianu, Rosetti, Ghica cereau unirea tuturor Romînilor într'un singur grup naţional de 7½ milioane. Se stabilise chiar o înţelegere cu Romînii din Ardeal în această privinţă şi se căuta a se prepara opinia publică din Europa pentru primirea acestei idei.

Dacă aceasta zăcea în cugetul celor trei fruntaşi ai mişcării revoluţionare şi a altora încă, ideia unirii Munteniei cu Moldova pătrundea şi mai mult în gîndurile Romînilor şi-şi căuta apropiata ei realizare. *Pruncul Romîn*, organul lui Brătianu şi Rosetti, publică o samă de articole în privinţa aceasta şi tot acum Alexandri îşi scrie poezia sa.

Turcia şi Franţa păreau gata a da ajutor pentru înfăptuirea acestui gînd. Slăbiciunea însă a celei dintăi şi frămîntările lăuntrice ale celei de a doua le împiedecară însă de a putea face ceva. Duşmanul cel mare al unirii fu tot Rusia, care vedea întărindu-se o piedică în drumul ei spre Constantinopol.

Ideia însă, în jurul cărea se învîrti toată mişcarea revoluţionară din 1848, fu dezlegarea chestiunii ţărăneşti. Pentru a-i da o soluţie, guvernul provizoriu institui,—într'o mişcare de naivitate,—o comisiune, alcătuită dintr'un acelaşi număr de delegaţi ţărani şi proprietari. Lucrările comisiunii ţinură opt zile. Discuţia fu privitoare la desfiinţarea clăcii şi la împroprietărirea ţăranilor. Cea dintăi abia putu fi votată; în ceia ce priveşte pe cea de a doua, patimele izbucniră cu atîta furie, încît guvernul, temîndu-se de tulburări, suspendă lucrările comisiunii.

Revoluţia din 1848 nu avu deci un rezultat imediat. Ea însă provocă în spiritele contemporanilor o mişcare de idei, care-şi găsi realizarea politică în întemeerea partidului *liberal*. Două fuseseră şi trebuiau să fie şi de aci înnainte ideile conducătoare ale acestui partid: *apărarea naţionalităţii în afară*, prin lupta dusă împotriva Ruşilor, şi *întărirea naţionalităţii înnăuntru*, prin lupta pentru triumful principiilor de libertate şi egalitate, care, pentru un popor de ţărani, se rezuma în *ridicarea la o viaţă conştientă a ţărănimii*, care păstrase adevăratul caracter naţional într'o vreme de necurmat amestec de popoare şi care susţinea întreaga clădire politică şi socială.

Partidul conservator fusese şi el apărătorul naţionalităţii. Cînd însă vîntul revoluţionar apusean aduse ideile nouă de dreptate socială, care sdruncinau poziţia privilegiată de pînă atunci, atunci, acest partid recurse la ajutor străin, rusesc, spre a înnăbuşi „noutăţile".

Partidului liberal îi reveni atunci sarcina să fie şi *partid naţional* şi *partid democrat*.

C. A.

***

William James. *Philosophie de l'expérience.* Bibliothèque de Philosophie scientifique. Ernest Flammarion. Paris.

Celebrul cugetător american e unul dintre adversarii cei mai viguroşi şi cei mai combativi ai metafizicei raţionaliste. In aceste opt conferinţi ţinute la universitatea din Oxford, el duce o luptă înverşunată împotriva idealizmului monist şi dacă argumentele sale nu sînt totdeauna convingătoare, forma concretă şi familiară în care ştie să expue problemele cele mai abstracte, stilul său colorit şi viu, atrage şi cucereşte spiritele. După James, orice sistem filozofic e expresia caracterului unui om, în ceia ce are el mai intim şi orice definiţie a universului nu e decît o reacţiune adoptată în mod voluntar de o personalitate faţă de dînsul. In orice sistem filozofic trebue să distingem o viziune sau concepţie şi raţionamentele prin care demonstrăm această concepţie. Ceia ce e important în cercetările filozofice e concepţia, rezultatele, nu technica prin care ajungem la ele. Idealismul german important în Anglia, se distinge în operile reprezentanţilor săi actuali, printr'un exces de technicitate, printr'o întrebuinţare abuzivă a abstracţiilor, printr'un intelectualism viţios. Dispreţuind datele senzibile, el substitue experienţii un sistem de noţiuni, de un verbalism arid şi sec. Neputînd explica pe cale logică continuitatea, nici relaţiunele ce există între formele multiple, existente în univers, idealiştii sînt nevoiţi să facă apel la un deus ex machina, absolutul, noţiune vidă, monstru metafizic, cu totul străin de realitatea fenomenală. James con-

sideră pe Hegel, părintele tuturor idealiștilor de azi, mai mult ca un vizionar decit ca un logician. Viziunea sa are o mare parte de adevăr, dar metoda lui apriorică, jargonul său technic și logic, cultul mistic al rațiunii absolute, l'au făcut să se piardă împreună cu discipolii săi într'un formalism intelectualist, vid de orice conținut empiric. Cu multă putere James pune în contrast sărăcia substanțială a panteismului raționalist față cu bogăția de conținut a panteismului empiric al lui Fechner, expunînd viața și concepția filozofului german c'o vizibilă simpatie.

Dar criticele decisive împotriva intelectualismului le-a adus Bergson, și James nu are destule cuvinte de admirație pentru cugetarea sa originală și subtilă, viziunea sa lucidă, stilul său minunat. Ca și cugetătorul francez, James crede că mișcarea nu poate fi înțeleasă prin ajutorul conceptelor neschimbate. Metoda intelectualistă a conceptelor are o imensă utilitate, e un instrument indispensabil în practica vieții, dar ne dă imaginea unui univers absolut imobil și cu ajutorul punctului de vedere intelectualist nu ne putem explica acțiunea, schimbarea, datele imediate ale vieții. Nu putem pătrunde pînă la ele decit pornind dela intuiție, dela experiența senzibilă. Ceia ce există în realitate nu sînt lucruri îndeplinite, stări, ci lucruri care tind, care sînt pe cale de a fi realizate. Logica intelectualistă nu e decit abstracție imobilă și cunoștință incompletă, ea nu poate defini un univers, în care mișcarea e continuă. Relațiunile sînt și ele date imediate, continuitatea lucrurilor apare în însuși fluxul lor, ea nu e opera unei rațiuni abstracte. Absolutul e o ipoteză sterilă care nu poate rezolvi dificultățile intelectualismului, el e un obstacol în calea progresului filozofic. Realitatea poate fi mai bine reprezentată sub un aspect distributiv, sub aspectul nu a unui tot, dar a unei serii de forme avînd fiecare individualitatea sa. James e departe de a spera că toate spiritele vor îmbrățișa pluralismul și empirismul său radical; psiholog pătrunzător el știe rolul pe care-l joacă cauzele afective în viața spiritului, atunci cînd e vorba de adoptarea unei atitudini față de univers. Dar intelectualismul platonician a imprimat studiilor filozofice un caracter pur rațional și abstract și James crede că filozofia viitorului, mergînd pe calea deschisă de Fechner și de Bergson, va trebui să ție samă din ce în ce mai mult de particularitățile pozitive ale universului real și de detaliile vieții.

O. B.

⁂

Dr. Iancu I. Nistor. *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien.* Wien, 1910 (in Kommission bei Alfred Hölder). 182 pag. și o hartă.

E o lucrare foarte conștiincioasă, suficient documentată, clară și interesantă; prin ea se limpezește și se complectează, pe lîngă chestia Pocuției, o bună parte din istoria Moldovii și a orientului european. Poate, pe unele locuri, în explicarea faptelor, ar fi trebuit să ție samă, mai mult, de cauze dinnăuntru.

Iată, pe scurt de tot, chestia Pocuției.

Numele se păstrează încă în *podișul pocutic, Carpații pocutici; Kut* (Miklosich)=cot, unghiu; prin compunere cu *po* (=ad) face *Po-Kut*, ca și alte nume d. e. Povolzje (Volga). Acele nume însamnă, de obiceiu, un loc lîngă o apă; poate că a fost chiar un rîu *Kuty*. Granițele Pocuției, după cum reesă din documente, erau: la N. Nistrul, la S. Carpații; cele de V. și E. sînt mai greu de fixat, totuși e foarte probabil că au fost, la V. cursul Bistriței (la Dlugoș, Tismenița) pînă la Czessybiesy (=Jesupol) în sud de Haliciu, la E. era Ceremușul, pînă la Kolaczyn și apoi cursul Kolaczynului și o linie pînă la

Potok (azi Potoczyska), pe Nistru. Intre aceste limite o suprafață cam de 7000 km. □.

Autorul arată natura pămîntului, geologicește, și configurația lui și documentează cum Pocuția era socotită ca cea mai bogată parte a Poloniei, avînd păduri, ogoare, vite, mine de sare, exploatate încă din sec. XI (St. c. M. a numit pentru ele un administrator) etc. Avea 15 orașe și vre-o 300 de sate; iarmaroace la granițe, schele pentru vase la Nistru. Populația era mai ales ruteană, dar din sec. XII, și mai ales după năvălirea Mongolilor, sînt pomeniți și Rominii; de pe la 1378 se documentează existența dreptului rominesc acolo. Rominii se înmulțesc în paguba Rutenilor; toponimia, cuvinte rom. în limba ruteană, multe obiceiuri, arată că Rominii erau numeroși în Pocuția. Aceștea, pe lîngă religia ortodoxă (și poate un trai mai bun sub Moldoveni), explică de ce se interesau domnii Moldoveni cu îndărătnicie de Pocuția și de ce erau preferați de populația de acolo.

In privința politică, Pocuția n'a fost stat aparte. A făcut parte din principatul Haliciului; la 1141, cînd se mută reședința prinților dela Przemysl la Haliciu, Pocuția devine centru.

Pînă la 1324 au domnit *Romanovicii*; atunci s'a ales mazovianul Boleslaw Troydenovicz (botezat George), dar favorizînd catolicismul și încunjurîndu-se de Poloni, e otrăvit de boierii ruteni la 1340. După repetate lupte cu Tătarii, la 1367, Haliciul și Pocuția ajung în stăpînirea lui Cazimir cel mare (rudă cu George); a fost ajutat și de Carol Robert, care-i cedează drepturile ce le avea dela Andrei II. La 1370 revin lui Ludovic cel mare și la 1382 Hedvigăi, care le ia în stăpînire la 1387, după căsătoria cu Wd. Iagiello și unirea Poloniei cu Litvania.

In acest timp se întemeiase Moldova; nu vom da amănunte din relațiile Moldovei cu Polonia și Ungaria, ne vom mărgini numai la chestia Pocuției. La 1387 Petru Mușat se închină, de bună voie, la Lemberg, lui W. Iagiello și la 1388 Vladislav îi cere împrumut 4000 de monede genoveze de argint; banii erau foarte rari; s'au putut aduna, din toată Moldova, numai 3000 și regele a dat act că va răspunde suma peste 3 ani, sau, dacă nu, Haliciul cu provincia lui (cu Sniatyn și Colomeea) să rămie lui Petru și fratelui său Roman și urmașilor lor. Nu s'a plătit datoria; Petru a murit în 1391 și Roman I înțăles cu Teodor Coriatovici, din Maramureș, plănuia să ia Pocuția; Teodor a fost însă bătut, Roman, răsturnat și tronul dat lui Ștefan I. Acesta, după ce e învins de Sigismund, la Hirlău (1394) se aliază strîns cu Polonii, făgăduind prin 4 boieri (verbal, fără act) să renunțe la Pocuția. Vladislav e învins la Worskla, de Tătari (1399) și Stefan răsturnat de boeri, dușmani Polonilor. Pînă la 1404 datoria nu-i plătită, dar Moldovenii nici n'au renunțat la Pocuția, nici n'au ocupat-o; atunci Vladislav dă lui Alexandru cel Bun înapoi 2000 de arginți și lasă amanetul pentru cei 1000; în 1411 se obligă, cu act, a-i plăti în 2 ani. Nu-i plătește, dar Alexandru rabdă pînă la 1431: atunci, în înțelegere cu Litvanii și cu Turcii, atacă Pocuția și *o ia în stăpînire* ca să se răsbune pe Vladislav pentru planul de la Lublau și pe Sigismund pentru că voia să dea Teutonilor Chilia. In 1433 însă, Ștefan, fiul lui Alexandru, pentru a obținea Tronul, renunță la Pocuția.

Ștefan cel mare a prădat Pocuția în 1457 și 1458 numai ca să obție alungarea lui Petru Aron; dar în 1462, din cauza situației grele politice, s'a împăcat cu Cazimir și a făcut un fel de renunțare la Pocuția. După pierderea Chiliei și închinarea de la Colomea (1485), Stefan cel Mare nefiind bine ajutat de Poloni, ba simțind ca aceștia se dau bine cu Turcii, se împacă și el

cu aceştia în 1490, dîndu-le tribut 8000 ducaţi de aur. In 1490 se despăgubeşte însă de cetăţi şi tribut cucerind partea Pocuţiei dintre Ceremuş şi Prut. După bătălia dela Cozmin, în 1498, cuprinde şi restul Pocuţiei; în pacea din 1499 chestia aceasta e lăsată pe sama unui tribunal de arbitri, care însă se tot amînă. La 1501 moare I. Albert şi Ştefan cel Mare profită pentru a lua deplin în stăpînire şi a organiza cu starostii toată Pocuţia. A stăpînit-o până la moarte. Fiul său Bogdan a redat-o Polonilor în speranţă că o va relua ca zestre; s'a înşelat; de aici prădăciuni şi parlamentări nesfîrşite. Faptul că Polonii primesc arbitraje şi le evită mereu, dovedeşte că ei recunosc Moldovenilor un drept asupra Pocuţiei. De fapt ei au reluat în 1505 numai partea dela Haliciu până la Prut; iar partea dintre Ceremuş şi Prut au luat-o Polonii după moartea lui Bogdan, în timpul minorităţii lui Ştefăniţă. Petru Rareş nu recunoaşte însă luarea Pocuţiei şi, cu multă îndrăzneală şi demnitate, luptă o viaţă pentru a o relua, fără să poată. Fiii săi declară că nu mai au pretenţii. Abea Ion Vodă III mai pradă Pocuţia, dar împrejurările nu-i dau timp s'o cucerească. Aşa s'a întîmplat şi cu Mihai Viteazul în 1600. De atunci Polonii au stăpînit-o neturburaţi.

Lucrarea d-lui Nistor, pe lîngă că prezintă un interes istoric general, aruncă o deosebită lumină asupra domniei lui Ştefan cel Mare şi a lui Petru Rareş.

V. D.

***

Th. Zielinski. *Die Antike und Wir.* Un vol. 126 pag. Zweite unveränderte Auflage. Leipzig, 1909.

Este o constatare obişnuită că învăţămîntul limbilor clasice, exceptînd Anglia, e în decădere în toate ţările europene. Opinia publică are faţă de el o atitudine ostilă, greu de explicat, deoarece cauzele, care au influenţat-o, sînt de natură foarte complexă.

Ceia ce se reproşează acestui învăţămînt e că nu ne poate servi de normă în viaţa modernă, că cunoştinţele ce ni le dă sînt demult întrecute de ştiinţa contemporană, că e prea greu şi e nefolositoare vremea cheltuită cu deslegarea textelor latine şi greceşti. Se spune că, dacă învăţarea limbilor e necesară numaidecît pentru educarea complectă a copiilor, apoi limbele clasice se pot înlocui mai cu folos şi cu mai mult succes prin cele moderne, ori în sfîrşit că, dacă e neapărat nevoe de literatura antică, elevii o pot cunoaşte în traduceri etc...

Nu credem a fi epuizat seria de acuzaţiuni îndreptată în contra acestui învăţămînt, totuşi un lucru nu se va putea nega: că această anticitate, condamnată de opinia publică, e vie şi trăeşte în noi, cum trăeşte mlădiţa de un an în stejarul secular, şi se leagă cu viaţa modernă prin atîtea mii de fire ascunse, încît nu ne putem înţelege pe noi fără s'o cunoaştem.—Dar nu e numai acest motiv de ordine speculativă; sînt multe altele în raport mai direct cu problema educaţiei, care fac să rămînă acest învăţămînt în mod necesar în programele noastre şi pe care le înşiră celebrul elenist dela universitatea din Petersburg, Zielinski.

Astfel, limbele greacă şi latină nu pot fi înlocuite, căci au un pronunţat caracter intelectualist, pecînd cele moderne sînt sensualiste, şi consecvenţa e că şi metoda prin care se învaţă e deosebită: cele din urmă prin *asociaţie*, cum zice Wundt, prin uz; cele dintăi prin *apercepţie*, prin o metodă intelectualistă şi logică, în care prindem organismul limbii, ne apropiem conştient, pas cu pas, etimologia ei, semasiologia şi sintaxa, învăţăm propoziţii simple, apoi mai grele, în sfîrşit, perioade şi legături de perioade. Influenţa lor asupra spiritului reesă clar, deoarece

ele îi dau mai multă hrană intelectuală şi dezvoltă în elevi spiritul ştiinţific. Căci claritatea şi regularitatea construcţiilor, lucru ce lipseşte limbilor moderne, care uşurează determinarea cauzalităţii, aşa de însemnată pentru raţiune, o găsim începînd cu etimologia în latineşte, cu studiul sunetelor în greceşte, unde, prin contracţia vocalelor şi asimilarea consonantelor, organismul limbii devine mai străveziu şi mai uşor de înţeles, mai ales în conjugare. „Limba latină arată şcolarului anatomia limbii, cea greacă chimia, amîndouă îi explică crearea şi formarea limbilor, ce nu mai apar ca o îngrămădire de regule convenţionale şi capricioase, ci ca un regulat şi maestos fenomen al naturii".

Nu numai etimologia, dar şi semasiologia, are însemnătate în dezvoltarea spiritului, fiindcă singurele aceste două limbi, în special cea greacă, evoluînd în afară de influenţi străine, sînt cu adevărat expresia sufletelor popoarelor ce le-au vorbit, deoarece sînt clare şi dezvoltă în elevi spiritul istoric, prin faptul că unele cuvinte deschid perspective istorice asupra unor anumite ţinuturi.

Cît despre sintaxă, cu drept s'a zis că sintaxa latină e o continuă lecţie de logică; se poate adăuga că sintaxa ambelor limbi ne învaţă să cunoaştem mai bine limba maternă, că emancipează gîndirea de formă, învăţîndu-ne să despărţim noţiunile de cuvinte, că perfecţionează stilul.

Dacă trecem dela gramatică la traducere, constatăm că textul grec sau latin deprinde elevul cu observarea şi, silindu-l să caute adevărul, exercită asupra lui un efect moralizator, în afară de faptul că-i pune înaintea minţii lui o nouă metodă de cercetare, mult mai importantă pentru viaţa practică, empirico-observatoare, alături cu cea deductivă din matematici şi experimentală din fizică.

In opoziţie ca literaturile moderne, cea antică are, caşi limba, un caracter intelectualist; ea recunoaşte în toată întinderea puterea raţiunii. Şi deşi, acţiunile omeneşti sînt guvernate mai mult de pasiuni şi capricii decît de convingeri şi raţiune, e util însă pentru asigurarea echilibrului sufletesc ca copiii să fie deprinşi a vedea lumea şi oamenii, conduşi de inteligenţă. Apoi literatura antică are un caracter enciclopedic, e într'un contact mai complect cu natura, căci scriitorii vechi erau în fruntea culturii timpului lor.

Lăsînd la oparte utilitatea, de atîtea ori relevată, a limbilor antice pentru filologi, istorici, jurişti, pentru înţelegerea lexicului limbii materne şi a limbilor romane, trebue să relevăm însă partea pe care antichitatea, considerată nu ca normă, ci ca putere vie, o are în cultura modernă, căci, ea fiind patria comună antică a civilizaţiei moderne, forţele centripede în omenirea europeană se servesc direct ori indirect de studiul antichităţii. Astfel creştinismul nu poate fi înţeles fără studiul civilizaţiei greceşti, în sînul căreia a crescut şi s'a dezvoltat, cum nu putem prinde dezvoltarea cauzală a genurilor literare de azi, a versului, a istoriei, a sistemelor filozofice, politice, morale, ce au reprezentanţi iluştri în vechea Eladă, ale căror idei şi azi le agităm.

Trecem peste consideraţiile autorului asupra arhitecturii şi sculpturii greco-romane, asupra semnificaţiei sociologice a şcoalei secundare, căci intenţia noastră nu e de a epuiza conţinutul volumului său, ci de a supune cîteva din ideile sale meditării cetitorilor romîni, îndemnîndu-i să-l cetească înainte de a se pronunţa în procesul deschis între învăţămîntul clasic şi cel modern.

M. J.

***

Martin Conway (Sir). *The Alps*, with

23 illustrations from photographs by L. Edna Walter, B. Sc., A. C. G. I. Edit. Adam and Charles Black. London, 1910, Pr. 3|6.

The Alps a lui Sir Martin Conway a apărut mai întăi numai în o ediţie ilustrată în culori de către artistul Mc. Cormick. Ediţia actuală e o reproducere exactă a aceleia, mai puţin ilustraţiile. Textul nu pierde nimic prin aceasta, dar *cartea* nu tot aşa; căci oricît de bune şi perfecte ar fi reproducerile fotografice, ele nu pot înlocui coloritul.

„Fotografia, întrucît poate fi considerată ca o artă, e supusă la propriele sale legi, definite şi mai degrabă strîmpte. Un fotograf poate alege subiectul său şi să-i determine exact hotarele. Cum el nu are de-a face decît cu forme şi tonuri, el trebue să aleagă un subiect astfel aranjat de natură, încît formele sale să fie prin ele înseşi frumoase, iar tonurile sale—o armonioasă distribuire de lumină şi umbră. Dar lumina şi umbra variază cu ciasul zilei şi anotimpul anului, iar formele variază cu mersul nourilor peste innălţimi, aşa că alegerea momentului devine pentru fotograf tot aşa de importantă caşi alegerea punctului de vedere, a direcţiunii şi a întinderii subiectului său. Mai apoi, prin potrivirea duratei de expunere şi prin metodele de dezvoltare, fotograful poate altera calitatea luminii şi a umbrei în negativul său, cum şi cantitatea de detalii pe care le dă. Aceşti trei factori sînt cu totul sub controlul fotografului, şi întrucît se foloseşte de ei, nu numai să reproducă o vedere, ci să reproducă efectul pitoresc dintr'o vedere, el devine şi se cuvine să fie privit ca un artist" (pag. 39).

Aceste rînduri au fost scrise de autor cu mult innainte de democratizarea alpinismului şi deci pot fi o chezăşie pentru ilustraţiile fotografice din ediţia actuală.

„Marile revelaţii ale măreţiei naturi nu se pot descrie". „Deci scriind despre Alpi, noi scrim şi zugrăvim mai ales spre a reaminti celor ce cunosc; să le suggestionăm noui viziuni de acelaş caracter cu acele ce stăpînesc în ei înşişi. Chiar cel mai mare maistru în genul descriptiv nu poate să-şi manifesteze măestria decît numai ştiind ce să înlăture şi unde să se oprească. 'Deodată — priveşte — departe!' („Suddenly—behold—beyond!" *Ruskin*) Aceasta-i de-ajuns pentru cei care cunosc. Pentru cei care nu cunosc, nu sînt cuvinte care să întrupeze şi să transmită o emoţiune nesimţită încă" (pag. 4—5) „Cel mai mult ce putem face e să deşteptăm curiozitatea în altul care are priveliştea evidentă a bucuriei noastre şi se minunează care-i poate fi isvorul" (pg. 9). Am citat rîndurile de mai sus spre a arăta spiritul în care e scrisă opera lui Sir M. C. Dealtfel literatura alpinistă e una din cele mai subiective literaturi. Cu sau fără voia sa, autorul esă pe intâiul plan. Cum Sir Martin Conway a călătorit şi călcat omăturile veşnice din toate părţile lumii, a sta de vorbă cu dînsul, cetindu-i opera, mi se pare nu numai distractiv ci şi folositor pentru orice iubitor al frumuseţilor naturii.

Dr. N. Q.

Revista Revistelor

Convorbiri Literare (Iulie). O reformă: D. Lovinescu a devenit criticul literar al Convorbirilor, d. Mehedinţi rămînînd cu Geografia şi cu editarea „Cuvintelor *rari*", pe care le primeşte dela furnizorii săi.

D. Lovinescu îşi anunţă programul. Programul d-sale este *Verbul*.

D-sa face parte dintre „slujitorii „credincioşi ai *Verbului*, cari îi înţe„leg armonia, îi cunosc tainele, simt „dulceaţa învăluitoare a ritmului său, „ce răspunde unui ritm sufletesc, şi „ştiu împleti dintr'însul o pînză fină, „uşoară, străvezie,—deasupra căreia „nici pămîntul nu va atîrna în greu„tate, după cum şi ea pluteşte pe de„asupra lui, slobodă, nesimţită ca o „adiere".

Program vast şi bine alcătuit: Armonie, dulceaţă, ritm şi pînză fină.

O chestie însă rămîne cam nelămurită, o chestie de geometrie în spaţiu.

După cum se vede din formularea programului, pentru d-nii slujitori ai *Verbului* e o problemă capitală ca pînza să nu fie apăsată de pămîntul de deasupra. Pricepem perfect teama. Dar nu înţelegem şi cealaltă îngrijorare: ca nici pînza să nu apese asupra pămîntului, căci, dacă pămîntul e „deasupra" pînzei, cum Dumnezeu o să fie şi pînza „deasupra" pămîntului?

Bine că d. Lovinescu are grija să declare că posedă „o gîndire bine chibzuită şi bine rostită",—altmintrelea s'ar putea bănui că s'a dedat la o mică beţie de *Verb*, sau măcar la un mic chef...

Dar interesantă e şi expunerea de motive a programului. Ea începe cu discuţia cazului Gîrleanu. D. Lovinescu şi-a pus în gînd să consoleze pe acest mare nefericit. Propriile-i cuvinte: „In mijlocul nedreptăţilor ce i se fac, „zice d. L., aceasta să-i fie spre mîn„gîere".

E interesant să vedem pe d. Lovinescu în rolul de soră de caritate a d-lui Gîrleanu.

Să vedem cum îl „mîngîe".

Natural, arătînd calităţile Nucului lui Odobac: o înţelegere delicată a artei, a potrivirii cuvintelor, o sobrietate, etc..

Dar, lucru destul de curios, criticul îşi pune speranţele mai mult în scăderile d-lui Gîrleanu:

„... cu o înţelegere desăvîrşită a ar„tei, a potrivirii cuvintelor şi mai a„les cu o sobrietate, cu atît mai pre„ţioasă, cu cît cade într'un timp de „risipă de icoane şi de vorbe, —dar pe „lîngă aceste însuşiri, şi cu unele *scă„deri*, care înainte de a se împlini cu „desăvîrşire nădejdele *Celei dintâiu „dureri*, ne trezesc bucuria unor nă„dejdi viitoare".

Fi-vor îndeplinite speranţele criticului?

Şi d. Lovinescu îşi închee urarea cu următorul *Verb*:

„De sub bolta minții lui (?) aștepți „să se înfăptuiască o nouă operă, care „ne eșind din măsura și firea talen„tului său, să fie totuși întrucîtva „nouă prin izbutita împlinire a daru„rilor sufletești ce i-au fost hărăzite".

La rubrica „Insemnări", se aduc laude lui Constantin Golescu, fără ca accentele de căință ale acestui *boer*, pentru purtarea sa față cu cei de jos, să facă să roșească pe țăranii *boeriți*, care au trădat interesele celor din care s'au ridicat!... Ori recenzentul n'a cetit decît titlul operei lui Golescu? Să cetească și opera și va vedea că nu trebuia să vorbească de ea!...

D. M. I. Chirițescu publică schițe care dovedesc că autorul lor are un real talent. D. Chirițescu scrie în genul lui Delavrancea, cu mult mai puțină strălucire, dar cu mai mult adevăr. Dacă ar fi mai puțin afectat în formă, n'ar putea decît să cîștige.

Viața Socială (Iunie—Iulie).— Pe d. Davidescu îl persecută Verbul d-lui Lovinescu: caravane, smochini, dromadere, pelerini, Idumea (Iși pune la încercare iubita: o sfidează să meargă cu d-lui în Idumea), regina din Saba, Judeea și alte condimente.

Un remarcabil talent de nuvelist are d. Galaction. E și descriptiv și dramatic. Păcat că, pe lîngă expresii originale și suggestive, întrebuințează adesea și fraze gazetărești. Ii atragem atenția asupra acestui mic neajuns, așa de ușor de înlăturat.

Viața agricolă. [No. 7—8. Iulie—August 1910].

Intre diferitele articole, relevăm, prin interesul chestiei de politică agrară ce o tratează, articolul: „**Intervenționismul de stat în politica agrară a Engliterii**", de *I. Manolescu-Strunga*. Arată problema imperioasă care s-a pus chiar în Anglia—țară a cărei putere se razimă înainte de toate pe industrie și comerț,—de a se reconstitui clasa țărănească, indispensabilă atît prin vigoarea sa fizică cît și prin caracterul său de conservație socială, oricărui stat. In starea actuală de lucruri, Anglia este țara, unde proprietatea țărănească s-a nimicit încă de mult, și unde proprietatea funciară e îngrămădită, în mod inutil, în mînele unei clase restrînse.

Incercările de a se fărîmița proprietatea latifundiară au fost de două feluri: Prin legi agrare și prin legi cu caracter financiar.

Măsurile cele mai energice, pe cale financiară, au fost luate prin bugetele propuse de Lloyd George, care pentru înmulțirea veniturilor statului, au lovit proprietatea mare cu astfel de taxe, încît o silește să fie vîndută, să iasă adică din starea, în care se afla pînă acum, cînd de fapt ea se găsea extra-commercium.

La Revue (August, 1910).

Din articolul **Suflete de altă dată și de azi**, în care *Paul Gsell* concentrează o conversație a marelui sculptor *Auguste Rodin* relativ la modul de exprimare a sufletului omenesc prin sculptură și pictură, reținem fraza: „Dacă artistul nu reproduce decît trăsăturile superficiale, cum o poate face și fotografia, dacă redă cu exactitate diferitele linii ale unei fizionomii fără a le pune în legătură cu caracterul, nu merită să fie admirat. El trebue să obțină asămănarea sufletului; numai asta-i de samă; pe aceasta trebue s-o caute sculptorul îndărătul măștei. Intr'un cuvînt, trăsăturile trebue să fie *expresive*, adică utile pentru revelarea conștiinții". Acest principiu desigur nu este nou, cel puțin astăzi; n'a fost necunoscut nici sculptorilor portretiști din veacul al XVIII-lea, cum ne probează portretele lui Voltaire, Rousseau, Franklin, etc., făcute de Houdon. Dealtfel, apropos de galeria de portrete ale acestui sculptor, Rodin emite și discută principiul emis.

Brada arată în **Familia engleză**

modificările ce au avut loc în cursul ultimilor trei sute de ani în concepția engleză asupra familiei. In veacul al XVI-lea și al XVII-lea familia engleză ca și cea franceză, posedau, grație catolicismului, o putere și o coheziune extraordinară între fii, părinți, rude; căsătoriile se făceau cu ajutorul lor, și punctul de greutate cădea asupra egalității condițiilor sociale și financiare. In urma reformei religioase a a lui Henric al VIII-lea, legăturile de dragoste și respect între părinți și fii sînt slăbite, iar căsătoriile se fac prin capriciu și pasiune. La începutul veacului al XIX-lea este caracteristic: asprimea raporturilor între părinți și copii, ce sînt tratați cu o cruzime revoltătoare; neprevederea, unirea a doua ființi, fără să țină samă de împrejurările exterioare,—care distruge cu încetul familia în folosul legăturii conjugale; înjosirea morală a fericirii, privită ca un obiect de plăcere. Astăzi sistemul sterilității voluntare începe să ia loc canoanelor *victoriene*,—familie cu mulți copii, și aceștia fiind, mai puțini, sînt mai iubiți și mai bine îngrijiți.

Imprejurul unei limbi internaționale. Doi autori își arată părerile în această interminabilă chestie. Cel dintîi, *Couturat*, combate opinia lui *Dauzat*, care pledase pentru franceză ca limbă internațională, și propune, în locul tuturor sistemelor de limbă artificială, *ido*, „pentrucă e singura limbă științifică, și aceasta într'un îndoit înțeles: e opera științii limbistice și e singura bazată pe principii fixe și precise; ea singură se adaptează terminologiei internaționale a știinților" etc.. Al doilea, dr. *H. Molenaar*, după ce arată superioritatea sistemului său „Universal", o creație a sa din elemente romanice numai, își arată scepticismul său că va fi cîndva adoptată de întreaga omenire o limbă artificială și propune, pentru diferite considerații, limba franceză.

Revue des Idées. (August).

Georges Palante caracterizează cu multă finețǎ **filozofia lui Jules de Gaultier**. Trăsăturile sale principale sînt: iraționalizmul și estetismul. Pentru Gaultier, lumea nu e un sistem închis, ci o veșnică schimbare, o devenire fără început și fără sfîrșit. Scopul cunoștinței nu e pentru el, ca pentru partizanii pragmatizmului, utilitatea, succesul sau moralitatea, ci numai fericirea contemplațiunii. Această filozofie subiectivă și aristocratică, în care se simte influența lui Schopenhauer și a lui Nietzsche, are la bază o atitudine contemplativă și spectaculară în fața vieții. Ea nu poate fi decît antipatică oamenilor de acțiune, care vor să conchidă pentru ei și pentru alții, care cred în realitatea lucrurilor și în acea a acțiunii lor. Va plăcea însă fară de rezerve spiritelor contemplative, adepților diletantizmului social, care vor admira în ea teoria lucidă, ingenioasă și profundă a unui cugetător care are, pe lîngă puterea unei gîndiri sistematice, darul de a exprima, în frazele sale, ritmul larg și frumusețea senină și triumfătoare a vieții.

Anna Drzewina scrie cîteva pagini simțite asupra bătrînului naturalist **J. H. Fabre** din Sérignan. Cele zece volume care formează „Suvenirele sale entomologice", sînt o mină inepuizabilă de detalii asupra faptelor și gesturilor insectelor, în care nu știi ce trebue să admiri mai mult: răbdarea și ingeniozitatea observației, sau talentul scriitorului. Ermitul Sérignan, pe care Darwin l-a numit Virgil al insectelor, iar Maeterlinck,—una din gloriile cele mai curate ale vremii noastre, a trăit totdeauna retras; spirit mîndru și independent, el a disprețuit totdeauna titlurile și reclama.

Revue générale des Scien-

ces (15 August 1910). *Jean Mascart* se ocupă de observațiunile culese de **„O misiune științifică internațională în insula Tenerifa"**. Această misiune, organizată sub auspiciile Asociațiuni Internaționale contra tuberculozei, fu formată din învățați reputați din Germania, Austria, Anglia și Franța, care au studiat o serie de chestiuni spre a răspunde unui anumit program. Intre altele, invățații s'au ocupat cu: mecanizmul respirației, volumul aerului inspirat, studiul transpirației, alcalinitatea singelui, volumul total al singelui, disociația hemoglobinei, senzibilitatea materiei organice la lumina solară, acțiunea fiziologică a soarelui, în fine cu chestiuni de meteorologie și astronomie.

„Scopul principal al acestei expediții, din punct de vedere medical și fiziologic, era să studieze influența marilor factori climaterici asupra schimburilor gazurilor în plămîi, asupra circulației, asupra pielei, etc.: factorii principali fiind soarele și altitudinea. Ca urmare, se vor putea scoate încheeri importante terapeutice asupra relelor dispoziții datorite eredității, surmenajului, stării tuberculoase, etc, și cum era ușor de a studia acești factori la altitudinele cele mai variate, influența scăderii presiunii barometrice trebuia să aibă, necesarmente, un loc important în aceste cercetări".

Din punct de vedere meteorologic și astronomic s'au făcut observări interesante, pe care autorul dării de samă, astronom la Observatorul din Paris, făgăduește a le expune mai amănunțit.

Dece s'a ales insula Tenerifa, din insulele Canare? „S'a ales ca stație de munte. La șes, în valea Orotava, climatul e temperat: temperatura oscilează între 18° și 24° între noapte și zi, climat care convine perfect bolnavilor și, mai bine încă convalescenților. Apoi, imediat și fără tranzițiuni, dominînd direct marea, se ridică *„Pic de Teyde"* la altitudinea de 3.700 metri, adică înnălțîndu-se deasupra șesului, ca Mt. Blanc deasupra regiunilor înconjurătoare". Experiențe fiziologice s'au făcut și în munții Blanc și Rose din Alpi, dar acolo anotimpurile favorabile sînt scurte, vremea frumoasă e efemeră. Din contra Pic de Teyde e ușor accesibil tot anul; regimul normal, din punct de vedere meteorologic, cuprinde o masă de nouri între 1000 și 1500 de metri altitudine, pe cind părțile superioare se bucură fără întrerupere de un cer aproape perfect pur".

A face experiențe în orice anotimp, într'un climat potrivit și aproape uniform, a le varia repede între altitudini de 0 și 3700 metri nu e posibil în orice loc, de aceia insula vulcanică Tenerifa a fost aleasă de învățați pentru observațiunile medicale și fiziologice.

Pentrucă cerul ei senin, la altitudini mai mari de 1500 metri, îngăduește continui observațiuni astronomice, a fost însărcinat Jean Mascart să urmărească trecerea cometei Halley prin regiunile noastre și prin fața soarelui și să culeagă și alte diferite date privitoare la meteorologie și astromie.

Un interesant articol are *Emile Belot* despre ipoteza cosmogonică a virtejurilor prin ciocniri. Insuficiența ipotezei lui Kant și Laplace conduce pe astronomii de azi la vechea ipoteză „dualistică" a virtejurilor și ciocnirilor, emisă întăia oară de Descartes. Expunerea lui Belot, care va forma obiectul unui volum, e însoțită de considerații și calcule ce nu pot fi rezumate cu folos într'o scurtă dare de samă.

Scientia (XV—3; 1910.) *O. Chwolson*, dela Universitatea din St. Petersburg, caută un răspuns la întrebarea dacă **„trebue să aplicăm legile fizice la Universul întreg?"** Omul, în sforțările lui de a cunoaște și înțelege totul, nu se mulțumește cu ceia ce poate intra în sfera observațiunilor, măsurătorilor și experiențelor sale, ci năzuește să deslege tot felul de probleme. Această năzuință pricinuește uneori rău, căci conduce spiritele mai aplicate spre metafizică la soluțiuni fără nici o bază reală, dă loc la discuțiuni nesfirșite, păgubitoare științii.

In chestiunea de care se ocupă, autorul vede un fel de „antropomorfism generalizat: lumea pe care omul o cunoaște și o cuprinde nu poate fi decit unica lume posibilă". Știința nu trebue angajată în ipoteze fără urmă de realitate, învățatul să-și mărturisească mai bine neputința de a pătrunde dincolo decit permit datele sigur dobîndite, lăsînd viitorului sarcina de a deslega ceiace astăzi este de nepătruns.

Trecînd peste problema dacă Universul e finit sau infinit, problemă indiscutabilă în starea cunoștințelor noastre, Chwolson crede că e o eroare afirmațiunea unor învățați că Universul e *omogen* în toată întinderea sa infinită. Eroarea constă în faptul că absolut nimic nu ne îndreptățește să spunem că, în afară de lumea pe care o cunoaștem, s'ar găsi tot acelaș fel de materie și forțe de aceiași natură, care ar ocupa infinitul Univers.

Autorul numește *lume* porțiunea din Univers, care cade în limita observațiunilor noastre. Această lume, pe care—exagerîndu-i chiar limitele—neam putea-o reprezenta ca o sferă cu o rază așa de mare, încit luminii i-ar trebui zece mii de ani ca s'o parcurgă cu iuțeala sa de 300.000 kilometri pe secundă, este nimic în spațiul infinit. Despre universul infinit nu ne putem face nici o idee, putem însă, făcînd violență imaginației noastre, să ne imaginăm un spațiu Z, cuprinzînd trilioane de trilioane de lumi ca a noastră. Pentru a da o idee, decit de mare înțelege autorul pe acel Z, să-i rezum dezvoltarea: Un centimetru cub de gaz la temperatura de 0 grade și la presiune normală, are 20 de trilioane (2 urmat de 19 zero) molecule. Dacă lumea noastră astronomică ar fi plină cu acest gaz, atunci numărul moleculelor ar fi N, adică 1 urmat de 90 de zero; număr pe care cu greu îl poate aprecia cineva. Aceasta e lumea noastră A. Dar această lume ne-o putem închipui ca făcînd parte din alta mai mare A_1, lume ce cuprinde atitea lumi ca a noastră, cite molecule de gaz sint în A; o altă lume A_2 ar cuprinde N lumi A_1 și tot așa putem să... scrim pe hirtie—căci cu imaginația am rămas de mult în urmă—că o lume A_3 cuprinde N lumi A_2 ș. a. m. d. Putem repeta această operație de mii de milioane de ori și numim Z această porțiune din Univers. Acest spațiu Z, așa definit e, totuși, față de Universul infinit, ca cuprinsul unui degetar față de spațiul Z.

Putem noi afirma cel puțin că spațiul Z este omogen? Ne îndreptățește ceva la aceasta?... Nimic.

Prin o altă violentare a imaginațiunii noastre să ne închipuim o lume infinit de mică, lumea atomică. Pînă acum 10 ani atomul era ceva rigid și omogen; acum fizica admite că e o mică lume, lume foarte complexă, ce cuprinde și materie ordinară și electroni, ori poate numai electroni. Mișcări foarte repezi și complicate au loc în interiorul atomului, despre care un învățat spune că e mult mai complicat decit un piano. „Să ne închipuim că un asemenea atom e locuit de niște ființe extrem de mici, dar asemănătoare omului prin inteligență; că popoare întregi nasc, trăesc și mor pe acest atom și sînt animate de aceiași sete de a ști, care e așa de caracteristică spiritului uman"... Savanți de geniu, spirite inventive ar fi ajuns-

să cunoască lumea atomică, cum noi cunoaștem lumea noastră. Dacă acest atom ar fi de cupru, într-o monedă de cupru, și lumea lor astronomică—milioane de acești atomi—n'ar fi pentru noi decit o microscopică pulbere de cupru. „Să ne închipuim că niște cercetători din lumea atomului ar îndrăzni să treacă de lumea accesibilă studiului lor și să afirme că Universul, adică tot ce există, e omogen, că posedă exact proprietățile și cuprinde numai fenomele pe care ei le-au observat și descoperit în lumea lor astronomică. Aceasta ar însemna în limbajul nostru că Universul e făcut din cupru. Am numi noi o asemenea ipoteză îndrăzneață, sau am spune că nu merită nici un fel de atențiune?" —Desigur că i-am aplica ultimul calificativ.

Aceiași greșală o facem și noi. In spațiul A—lumea accesibilă observațiunilor noastre—e materie solidă, licidă și gazoasă; dar sint urme de substanțe străine, corpuri radioctive, emanații, raze, electricități. O lume, în care aceste substanțe excepționale ar juca rolul principal și în care materia noastră ordinară nu s'ar găsi decit ca urme, ar diferi în mod esențial de lumea noastră A. Atunci legea lui Newton asupra atracției universale s'ar putea enunța altfel, atunci celelalte legi fizice ca a conservării masei, conservării energiei, a entropiei (a evoluției lumei A) numai pot avea înțeles.

Prin urmare e greșit să afirmăm că Universul e omogen și este mai bine să ne mărturisim neștiința.

„Pentru a răspunde chemării stiinții și pentru a dovedi o justă cunoaștere de noi înșine, trebue să mărturisim curajos că e, în această chestiune, o barieră pe care n-am trecut-o încă. Nu trebue să înjosim știința, punîndo garanție unor afirmări care-i sint străine și cu care să ațițăm plăcerea unei mulțimi rătăcite. Trebue să continuăm a lucra și a spera într'un depărtat viitor, care va aduce umanității soluția atitor obscurități; poate că și vălul care ne ascunde acum soluția enigmei Universului „va cădea într'o zi".

Deutsche Revue (Iulie 1910).

Autorul anonim al articolului **Cugetări asupra parlamentarismului în Germania**, dezvoltă cîteva idei cu totul nefavorabile vieții parlamentare din această țară, și care desigur vor înăspri lupta înverșunată ce se duce între împărat și miniștrii săi deoparte și parlament de alta, pentru lărgirea puterii și competinții acestui din urmă. Concluzia la care ajunge cu multe sofisme este „că rămîne parlamentului și fără o lărgire de atribuții destul de mult lucru și ocupație folositoare,... căci ca organ de control el trebue să stea la postul său acolo unde e primejdie ca guvernul să se depărteze de la reprezentarea interesului general și are tărie suficientă să-l impedece". Diferitele partide politice pentru moment sau reprezintă interesele particulare ale diferitelor straturi de populație, interesele nu se pot confunda cu interesul general al societății, sau sint legate de rigiditatea principiilor dogmatice ale programelor ce nu permite elasticitatea necesară unui guvern pentru a se acomoda variateor și complicatelor situații în care se poate găsi.—Viață parlamentară apropiată de ideal nu poate fi decit în Anglia, pentru că „fiecare Englez concepe țara sa ca o ființă organică, din care el e numai o parte... el e în prima linie englez și în a doua individ", numai Englezii adică pot concepe interesul general al patriei și luptă pentru el în afară sau contra intereselor particulare pe cînd lipsește celorlalte popoare, și Germanilor mai ales, această educație, pe care autorul o reduce la una culturală, ce trebue făcută în afară de viața politică.—Cum se vede, ideia sa fundamentală e că statul modern, e organizarea interesului general a membrilor săi, care stau față de el în acelaș raport ca celulele față de corp; iar acest interes general „nu e interesul majorității, nici a massei, nici nu e suma tuturor intereselor parțiale, ci interesul elementului organic în națiune"; menirea ideală a parlamentului este ca acțiunile sale să fie determinate numai de acest interes general al națiunii. Pentru aceasta însă trebue ca alegătorul la vot să nu aibă în vedere interesele sale particulare, ci să-și exprime părerea sa asupra intereselor poporului ca un membru al întregului. Dar acest interes general din pricina complexității lui este foarte greu înțeles de masa poporului și de aceia e totdeauna mai bine reprezentat de guvern, care, cită vreme prin organele sale realizează o operă liniștită, nepărtinitoare și pozitivă, poate fi lăsat înafară de influența criticabilă a parlamentului.

Saturday Review (August).

Shakespeare și punerea în scenă modernă de *Herbert Treuch*.

Cunoscutul critic dramatic Herbert Treuch analizează în acest articol, care anume gen de „montare" convine mai bine pieselor lui Shakespeare. El zice că în ultima analiză directorii de scenă împart piesele în două grupe a căror scenerie e foarte deosebită ca stil: realiste și simboliste. In comedia realistă modernă de exemplu, e foarte bine să se caute ca decorurile și costumele să dea cît mai exact iluzia realității. Dar în comedia sau tragedia romantică decorul trebue să fie simbolic, bucățile de pînză boite trebuind să suggereze mai mult decit să atragă prea mult privirea la ele prin o reproducere fidelă și meticuloasă a naturei. Acest gen simbolic are un mare avantaj. E mai bine ca sceneria să fie imperfectă, fragmentară, căci în acest caz personajele răsar mult mai vii și nete înaintea ochilor. O actriță acoperită prea mult de bijuterii nu-și va putea arăta toată pasiunea ce-i străluce în ochi. O scenă prea încărcată cu copaci masivi și noduroși sau cu catedrale somptuoase va umbri, va întuneca toate frămîntările, toate ironiile și subînțelesurile *omului* care se mișcă în jurul lor. Toate piesele lui Shakespeare cer să fie montate în genul simbolic. Unul din cele mai de seamă merite al lor e că poezia lor sublimă implică pe jumătate sceneria în vorbe, o suggerează, o descrie. E evident atunci că toți adevărații admiratori ai lui Shakespeare vor cere o montare în care poezia și frumusețea exprimării să fie cît mai mult scoase în relief. Ochiul nu trebue să fie obosit și distrat de bogății vulgare, de culori, de catifele luxoase, de ceremonii și procesiuni care degenerează în farse, de prea umiliți și firește stingaci figuranți.

Mulțimea poate fi indicată de un număr mic de figuranți, inteligenți însă și conduși cu îndemânare; o întreagă armată poate fi suggerată de un grup de suliți în dosul unui zid. „Intr'un cuvînt sceneria shakespeariană trebue să fie caracterizată prin o mare sobrietate și rezervă în colori și figuranți spre mai mare desfătare a urechei și a simțirei". Luminatul de asemenea trebue să ne preocupe la piesele lui Shakespeare. Lumina nu trebue răspîndită egal pe toată întinderea, ci concentrată mai ales în acea parte a scenei în care se petrece cea mai însemnată parte din acțiune, unde își desfășură jocul lor eroii piesei. Numai acolo trebue ca sceneria să fie expresivă, iar restul, colțurile pot rămînea șterse într'un fel de halo semi întunecos ca o pictură impresionistă. Fețele actorilor în special trebuesc iluminate bine căci într'acolo mai ales

se indreaptă privirile spectatorilor, cărora nu trebue să le scape nici un joc de fizionomie oricît de fin ar fi el. Costumele, perucele şi accesoriile celelalte trebuesc întrebuinţate iarăşi cu mare rezervă şi sobrietate. Nimic din ceia ce nu ar cadra cu poezia însăşi a piesei şi ar distrage atenţia spectatorilor nu trebue admis.

Spectacolele shakespeariane trebue să fie *simple* în efectele lor pitoreşti, lipsite de orice încercare de realizm banal şi vulgar, de o prea mare amestecătură de colori pestriţe şi de armate de figuranţi nepricepuţi şi pompoşi. Altfel *poezia*, care în intenţia autorului trebuia să fie singura stăpînitoare, e redusă la rangul de subalternă, primul pas avîndu-l o desfăşurare de pompă sarbădă ca a unei pantomime de circ.

1910. ANUL V. SEPTEMBRIE No. 9.

Viaţa Romînească

Directori: C. STERE şi Dr. I. CANTACUZINO

SUMAR

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Str. Golia 52.

1910

Viaţa Romînească apare lunar cu aproximativ 150 de pagini. — Abonamentul în ţară: un an 18 lei; jumătate de an 9 lei. Numărul 2 lei — Pentru învăţători, preoţi de sat şi studenţi: un an 15 lei, jumătate de an 7.50. — Pentru Austro-Ungaria: un an 15 coroane; jumătate de an 7 coroane 50 h. Numărul 2 coroane — Pentru Basarabia: un an 8 ruble; jumătate de an 4 ruble. Numărul 1 rublă. Pentru străinătate: un an 22 lei; jumătate de an 11 lei. Numărul 2 lei 50 h.—Pentru detalii a se vedea pagina următoare:

Viaţa Romînească

REVISTĂ LUNARĂ

Sub direcţia d-lor Prof. Univ. C. STERE şi Dr. I. CANTACUZINO

Cu colaborarea d-lor : *I. Agîrbiceanu, C. Alimăneştianu, D. Anghel, prof. univ. I. Athanasiu, Jean Bart, N. Bataria, G. Bogdan-Duică, dr. P. Bogdan (docent), C. Botez, I. Botez, Octavian Botez, I. Al. Brătescu-Voineşti, Vintilă I. Brătianu, T. A. Bădărău, Ilie Bărbulescu, N. N. Beldiceanu, Caragiale, M. Carp, dr. P. Cazacu, dr. D. Călugăreanu, I. Ciocîrlan, N. D. Cocea, M Codreanu, G. Coşbuc, prof. I. cav. de Cuparencu, Ana Conta-Kernbach, Maria Cunţan, Barbu Delavrancea, I. G. Duca, V. Eftimiu, Pompiliu Eliade, Elena Farago, A. N. Gane, N. Gane, Octavian Goga, dr. C. Georgescu-Severin, dr. Onisifor Ghibu, C. Hogaş, C. Hoisescu, G. Ibrăileanu, căpit. N. Ionescu, Gh. C. Ionescu-Şişeşti, Nat. Iosif, St. O. Iosif, dr. S. Irimescu, M. Jacotă, Francis Lebrun, prof. univ. dr. N. Leon, V. Loichiţă, E. Lovinescu, dr. I. Lupaş, dr. N. Lupu, prof. univ. dr. M. Manicatide, Constanţa Marino, I. Minulescu, I. Mironescu, S. Măndrescu, Const. Morariu, St. Morărescu, V. G. Morţun, D. Munteanu-Rîmnic, G. Murnu, D. Nanu, I. Nădejde, Alexis Nour, dr. Aurel cav. de Onciul, inginer N. P. Panaitescu, locot. colonel Sc. Panaitescu, G. Pascu, D. D. Pătrăşcanu, Horia Petra-Petrescu, N. Petrescu-Comnen, prof. univ. A. Philippide, prof. univ. dr. D. Pompeiu, Matilda Poni, Sp. Popescu, dr. St. Popescu (docent), D. Popovici-Bayreuth, prof. univ. dr. G. Proca, (O. Carp), Cincinat Pavelescu, Gh. Poenaru, dr. N. Quinez, Ioan R. Rădulescu, I. Raian, George Ranetti, Radu Rosetti, Izabela Sadoveanu, M. Sadoveanu, C. Sandu-Aldea, H. Sanielevici, Sever Secula, prof. univ. dr. V. Sion, dr. Alex. Slătineanu, A. Stavri, maior Alex. Sturdza, dr. D. Tatuşescu, I. Teodorescu, D. A. Teodoru, George Tofan, Iorgu Toma, Em. Triandafil, Gh. Topîrceanu, Al. Tzigara-Samurcaş, dr. A. Urechia, dr. Alex. Vaida-Voevod, Al. Vlăhuţă, N. Volenti, A. D. Xenopol şi alţii.*

Condiţiile de abonare

IN ŢARA:

Pe an	18 lei
Pe jumătate de an	9 „
Un număr	2 „

Abonaţii care nu-şi vor achita abonamentul în mod direct vor trebui să plătească în plus 4 lei pe an şi 2 lei pe ½ an, ca indemnizare pentru încasatori.

Pentru învăţători, preoţi de sat, primari şi funcţionari săteşti, studenţi şi elevi, pe an 15 lei, pe jumătate de an 7.50.— (Aceştia pot plăti în trei rate a cîte 5 lei trimise cu anticipare).

IN AUSTRO-UNGARIA:

Pe an	15 coroane
Pe jumătate de an	7 cor. 50 h
Un număr	2 coroane

Abonamentul anual se poate achita în trei rate de cîte cinci coroane, din patru în patru luni.

IN BASARABIA:

Pe an	8 ruble
Pe jumătate de an	4 ruble
Un număr	1 rublă

Abonamentul anual se poate plăti la fiecare două luni cîte 2 ruble, până la achitare.

IN STRĂINĂTATE:

Pe an	22 lei
Pe jumătate de an	11 lei
Un număr	2 lei 50 b.

ISTORIA ŞI GEOLOGIA

Protivnicii caracterului ştiinţific al disciplinilor sociale şi istorice bat în retragere pe toată linia. Dupăce au tăgăduit multă vreme acestor ramuri ale cunoştinţilor omeneşti însuşirea de ştiinţi, ei încep a se întoarce şi a nu mai privi cercetările istorice, economice şi sociale ca nişte jocuri de gîndiri, ci a le preţui ca nişte sforţări, tot atît de serioase ca şi acele ce au de ţintă studiul materiei, pentru a stabili adevărul asupra întrebărilor pe care le ating. Teoricienii în domeniul aşa numitelor ştiinţi ale spiritului au ajuns a face să se recunoască şi acestor discipline caracterul de ştiinţi, adică să fie privite ca nişte silinţi îndreptăţite spre cercetarea adevărului în întinsul cîmp al gîndirii omeneşti. Cu toată deosebirea obiectului, urmărirea scopului rămîne acelaş. Se înţelege că mijloacele de a pătrunde adevărul se vor schimba, după firea noţiunilor ce trebue puse în lumină. De aici se vor naşte deosebirile în metoadele de aplicat, pentru a descoperi sistemul de propoziţii care alcătuesc fiecare ştiinţă.

Studiile care s'au înmulţit, în chip însemnător, în vremile din urmă, privitoare la aceste metoade, au avut mai ales de efect de a dovedi, că pretutindeni se întîlnesc regule ce trebue urmate cu exactitate şi dela care nu trebue a se abate, dacă cată a se ajunge la cunoştinţa adevărului. Logica deosebitelor ştiinţi a adus împărtăşirea ei la munca obştească care urmăreşte ca ţintă de a face să lucească facla adevărului pe toate tărîmurile cercetate de minte. Cu alte cuvinte, ştiinţele numite naturale s'au lepădat de pretenţia de a putea numai ele stabili adevărul şi a privi, din susul înălţimii lor şi cu ironie, încercările celorlalte cîmpuri ale activităţii cugetătoare, de a se încumeta spre aceiaşi ţintă. Dar chiar în domeniul acestor ştiinţi pozitive, oarecare principii ce păreau stabilite pentru totdeauna, au fost clătinate depe temeliile lor, precum bunăoară acele privitoare la constituirea materiei, şi la păstrarea energiei. Şi chiar în zilele noastre se arată încercări de a concepe altfel oarecare principii matematice, fizice şi

biologice care păreau a alcătui chiar temeliile pe care se innălțau sistemele acestor științi [1]).

Pe de oparte deci zdruncinarea unor temelii ce păreau a fi stabilite pe vecie; pe de alta întărirea tărîmului pe care se înnălțau concepții fără cuvînt discreditate, au apropiat spiritele în o sforțare comună pentru mersul cel bun al științei.

In care alt timp s'ar fi putut vedea învățați de caracter așa de deosebit ca matematici, fizici, chimiști, biologi, sociologi, istorici, reprezentanți ai filosofiei morale și psicologi, întrunindu-și părerile asupra metoadelor deosebitelor științi ai căror apostoli ei sînt, în una și aceiași carte, cum s'a făcut lucrul în vrednicul de însemnat manual publicat la Paris sub direcția d-lui F. Thomas, de către maeștri ca Bouasse, Delbet, Durkheim, Giard, Job, Le Dantec, Levy-Brühl, Monod, Painlevé, Picard, Ribot și Tannery, tot atît de mari fiecare în sfera lui de cugetare, pecît sînt de deosebiți prin științele cărora ei și-au consfințit viața? [2]) și acelaș program și-a pus revista internațională *Scientia* ce apare în patru limbi. Aceste opere însamnă o răspîntie foarte caracteristică în evoluția gîndirii științifice: irumperea științei în toate domeniile realității, în scopul de a reproduce, sistematizîndu-o, această realitate în cugetul nostru.

In cercetarea ce va urma, ne propunem a împinge încă mai departe această apropiere între științele materiei și acele ale spiritului, căutînd a ne da seamă despre firea și mijloacele de investigare a două științi strîns legate între ele, prin caracterul fenomenelor pe care le studiază, și din care una tratează despre fapte materiale—*Geologia* și *Teoria descendenții*—cealaltă de fapte intelectuale, *Istoria omenească*.

Aceste două domenii ale cugetării se îndeletnicesc cu desvoltarea în timp a două forme ale existenții: *pămîntul*, globul nemăsurat de materie care ne răpește, învîrtejîndu-se în jurul soarelui, și *spiritul*, acest alt glob nemăsurat de idei pe care îl purtăm în crierul nostru și ai căruia păreți se întind mult mai departe decît acei dați de scoarța pămîntească, de oarece ei cuprind în lăuntrul lor, nu numai pămîntul, dar încă și soarele, luna, stelele, nebuloasele, ba chiar nesfîrșitul care, deși întrece puterea minții noastre, aruncă totuși în ea lucirile lui tulburătoare.

In aceste două ramuri de cunoștinți, nu mai este vorba ca în științele de legi, de a studia ceia ce se repetă, ci aceia care *se urmează*. Acest caracter comun al Geologiei și al Istoriei stabilește între aceste două domenii de cercetare a adevărului,

1) D. Henri Poincarré în cartea sa *La Science et l'Hypothèse* pune în îndoială până și axiomele geometriei euclidiene. In o cuvîntare pe care a ținut-o în 1908 la congresul Asociației franceze pentru înaintarea știinților, celebrul profesor a arătat, că „știința mecanicei corești pe care el o propune și care părea că niciodată nu va putea fi zdruncinată, începe a întîlni scepticì și că întîmpinările lor nu sînt fără valoare". Tot așa ar fi cu principiile biologiei și fiziologiei puternic zguduite prin experiențele doctorului Currel.

2) *De la Méthode dans les Sciences*, Paris 1909 (Alcan).

punte de atingere foarte apropiate, precum pe de altă parte natura cu totul deosebită a fenomenelor fizice și intelectuale aduce între ele deosebiri simțitoare în chipul de a le cunoaște științificește.

Ceia ce ne pare însă esențial în chipul cum universul, cu tot ce el cuprinde, se înfățoșează inteligenței noastre, nu este atît diferența care se află între faptele materiale și acele ale minței, cît împrejurarea dacă aceste fapte *se repetă fără a se schimba, sau se schimbă fără a se repeta;* căci pecînd deosebirea faptelor materiale și intelectuale este mai curînd subiectivă și atîrnă de chipul nostru de a privi lucrurile [1]), repețirea și succesiunea au un caracter obiectiv dat de înseși fenomenele cercetate.

Iată pentruce apropierea între Geologie și Istorie ne pare tot atît de interesantă, tot atît de vrednică de a fi pătrunsă, cași bunăoară acea care există între Psihologie și Fiziologie. In adevăr ceia ce se petrece în aceste de pe urmă două domenii pe tărîmul static al repețirii, se îndeplinește în Geologie și în Istorie, pe tărîmul dinamic al desvoltării. In ambele cazuri noi trebue să admitem trecerea materiei în inteligență, cu toate că în unul și în altul, chipul cum această trecere se îndeplinește, depășește hotarele înțelegerii noastre. Trebue să primim această trecere a materiei la spirit, prin necesitate logică, tot atît de constrîngătoare cași adagiul *cogito ergo sum*, cu toate că nu o putem înțelege. Dar aceasta nefiind singurul lucru ce trece peste puterile minței noastre, trebue să ne supunem; căci mai la urmă tot ce ne înconjoară nu este decît o taină nepătrunsă, în sînul căreia sîntem afundați—pentru a-i simți răcoreala, cît timp nu ne gîndim la dînsa; pentru a fi arși de ea, îndată ce încercăm să o pătrundem.

I

Geologia cuprinde două cîmpuri de cercetări deosebite dar strîns legate între ele. Această știință se îndeletnicește întâi cu alcătuirea actuală a scoarței pămîntului, avînd drept țintă, în primul loc, de a procura cunoștințele trebuitoare exploatărilor miniere, captărilor de izvoare, săpăturilor de tunele; dar urmărind, în afară de aceste ținte practice și rezultate teoretice, precum bunăoară: explicarea zvîrcolirilor scoarței pămîntești prin erupțiile vulcanice, cutremurele de pămînt, năruirile munților, etc. Al doilea cîmp al studielor geologice se rapoartă *la Istoria pămîn-*

1) Pentru materialiști, forța nu este decît o proprietate a materiei; pentru moniștii moderni *materia* nu este decît condensarea energiei.

tului și a schimbărilor sale de structură în timpurile trecute [1]). Geologia este din acest punct de vedere în totul asămănătoare cu știința socială care și ea se îndeletnicește cu două feluri de fapte omenești: acele care se repetă și alcătuesc domeniul Sociologiei statice, și acele care se urmează una pe alta, și care sînt cercetate de Sociologia dinamică sau Istoria.

Pe noi ne interesează partea istorică a Geologiei, căci voim să arătăm ce legături pot exista între Istoria pămîntului cuprinzînd în ea și pe acea a organismelor și Istoria omenirii. D-nul De Launay zice asupra acestui punct: „Geologia se deosebește de celelalte științi fizice care admit cu oarecare îndrăzneală statornicia nestrămutată a manifestărilor fenomenelor, aduse de aceleași cauze și prin urmare zădărnicia cercetării evoluției lor, din pricină că Geologia este tot atîta în principiu o știință naturală, pecît în aplicație o știință istorică. Este în adevăr, urmează mai departe D-nul De Launay, cu neputință de a interpreta, de a explica fenomenele geologice, fără a începe întâi prin a le orîndui în chip cronologic și a le povesti în felul istoricilor [2]).

Geologia este născută în adevăr, din aplicarea principiului Istoriei la studiul naturii. Dela o vreme s'a băgat de samă, că desvoltarea nu era însușirea excluzivă a neamului omenesc; că și organismele puteau fi privite din acest punct de vedere, și că chiar natura neorganică nu fusese totdeauna aceiași; că și ea suferise schimbări în forme și în alcătuirea ei, și că deci, nu numai omenirea, dar viața întreagă, universul el însuși puteau fi puși la capătul ochenei timpului și studiate din această perspectivă. Marele, nesfîrșitul progres făcut de Științile naturale în veacurile din urmă este datorit aplicării metoadei istorice la studiul materiei. Se văzu că nu era deajuns de a se recunoaște cum *este* natura și că trebue cercetat și cum *devenise* ceia ce este. Se întreprinse deci studiul Istoriei pămîntului și mai tîrziu al Istoriei organismelor care trăesc pe el. Termenul de *Istorie naturală* nu mai rămase numai cît un chip foarte nepotrivit de a însemna niște științi ce nu aveau nimic a face cu Istoria, precum Botanica și Zoologia. Acest termen dobîndi un înțeles real, dat prin cercetările asupra desvoltăriii *în timp* a deosebitelor forme ale existenței materiale.

Lucrurile fiind astfel, poate părea foarte straniu, că loviturile contra Istoriei plecate din partea reprezentanților Științelor naturale, să fi dobîndit o ascuțime mai rostită tocmai din clipa în care aceste științi intrau ele înseși pe calea Istoriei; că tocmai naturaliștii să fi criticat în chipul cel mai viu felul de a lucra al istoricilor, pentru a stabili adevărurile lor; cînd tocmai ei erau aceia care împrumutau dela Istorie felul său de a privi lucrurile în desvoltarea lor unică de-alungul scurgerei timpului. Din acest punct de vedere D-nul Ernst Bernheim se întreabă cu temeiu: „Cu ce drept se privește oare Teoria descendenții ca o izbîndă a științii și a metoadei ei, cînd nu se consideră ca știință Istoria, care și ea lucrează în același chip? Acel care tăgăduește Istoriei acest caracter de știință, trebue numaidecît să șteargă din știința propriu zisă, toate disciplinele care au drept obiect explicarea cauzală a fenomenelor desvoltării organice" [1]).

Prin această aplicare a procedeurilor istorice la studiile care au de obiect materia, puncte de vedere cu totul nouă au fost deschise științei, și noțiunea universală a *evoluției* a venit să acopere cu mantia ei încăpătoare tot cîmpul cugetării omenești.

Credem totuși că acuma se merge prea departe cu ideea aceasta a vecinicei prefaceri. Se vor fi băgat de seamă, în locul adus mai sus, din scrierea D-lui De Launay, oarecare rostiri care arată că acest învățat pare a vroi să admită *o evoluție, o transformare în chipul însuși de îndeplinire a fenomenelor fizico-chimice și astronomice*. Distinsul geolog revine de mai multe ori asupra acestei idei, la care pare a ținea mult. Astfel el atrage, în o altă parte a scrierii lui, luarea aminte „asupra caracterului relativ contingent provizoriu și schimbător al legilor fizice din care noi facem una după alta niște adevărate dogme. Ne pare în adevăr cu neputință că atragerea corpurilor între ele sau propagarea luminei, să se poată face altfel decît le concepem noi, și mîine altfel decît azi. Adevărul pe care îl putem cunoaște ne orbește pentru acel ce ne este necunoscut". Să aducem în sfîrșit un al treilea loc care reproduce gîndirea D-lui De Launay, cu cea mai mare precizie: „Al doilea principiu mai de curînd stabilit în știință constă în a băga de samă, că toate lucrurile sînt supuse evoluției și se prefac; că nimic nu este fix, că nimic nu dăinuește și că universul nostru este în fiece moment în stare de *devenire*. Legile fizice și mecanice ele înseși, fiind traducerea pe scurt a unei împreunări de stări schimbătoare, pot și ele la rîndul lor suferi o evoluție, fără îndoială ocîrmuită de legi încă mai obștești. În ce privește fenomenele, sprijinirea noastră privitoare la una din aceste legi, trebue totdeauna să fie restrînsă la perioada de timp pentru care ea a fost stabilită în chip experimental, pentru că nimic nu dovedește, că regula stabilită trebue să rămîe exactă pentru o altă perioadă" [2]).

Este fără îndoială o mare primejdie pentru știință și chiar pentru minte de a îmbrățișa o asemenea teorie. Nu se poate tăgădui că în alcătuirea lumilor, este o parte fluidă care curge dealungul tim-

---

1) Așa determină d. De Launay, învățatul geolog francez, aceasta de adoua țintă a Geologiei, în încercarea sa de Geologie filosofică, intitulat *La Science géologique*, Paris 1905, pe care am luat-o drept călăuză în ceia ce privește metoadele geologice.

2) De Launay, *La Science géologique*, p. 6. comp. p. 22: „Le premier résultat de la science géologique sera d'obtenir des listes chronologiques des terrains".

1) Ernst Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*. IV Auflage 1908, p. 145.

2) *La Science Géologique*, p. 35 și 444.

pului; dar sînt și temelii nestrămutate pe care se razimă puternica lor osatură: o mulțime de legi care au fost totdeauna aceleași dela obîrșia lucrurilor. Noi credem că niciodată n'a fost un moment al duratii în care două elemente de idrogen combinate cu unul de oxigen să nu fi dat ca rezultat licvidul numit apă, sau că corpurile care plutesc să nu fi înlocuit tocmai echivalentul greutății lor din fluidul ce le suportă, și dacă aceste legi nu erau chiar lucrătoare înaintea ivirei elementelor stăpînite de ele, dînsele existau în chip latent în esența lucrurilor.

Dacă ar sta trebile altfel, cu ce drept ar încheia fizicianii și astronomii, din analiza spectroscopică, prezența unor elemente identice cu acele ce compun scoarța pămîntească, în astrele pierdute în fundul prapastiilor cerești, ale căror lumină a pus poate mii de ani pentru a ne parveni și în timpul scurgerii cărora aceste astre ar fi putut să'și schimbe alcătuirea, decînd scînteia prinsă în spectroscop a părăsit marginile lor?

Cu ideea că *legile* fizice, chimice, astronomice, biologice psicologice și sociologice sînt și ele supuse evoluției, orice știință devine peste putință; căci nestatornicia acestor legi ar nimici convingerea sau mai bine zis *credința* [1]) noastră în mersul regulat al naturii și ar distruge deci puternicul fundament intelectual al inducției, principiu pe care se razimă mare parte din cunoștințele științifice.

Dar însuși D. De Launay simțind că se pune, prin asemenea sprijiniri, pe un tărîm prea alunecos, se grăbește de a pune alăturea cu πάντα ῥεῖ al lui Heraclit, principiul stabilității, „acel al recurenții aceloraș cauze reproducînd aceleași efecte, fără de care nu ar fi știința și mai ales nu ar fi știință istorică cu putință. Toate acestea cercetări, adaugă învațatul geolog, sînt stăpînite de ideea fundamentală că nu se înfățoșază în natură nimica întîmplător; că înlănțuirile fenomenelor sînt stăpînite de legi și că aceste legi înfățoșază oarecare statornicie" [2]).

Cum poate însă D. De Launay să admită pe deoparte că fără recurența cauzelor ce produc totdeauna aceleași efecte, adecă dă naștere la legi, *nu este cu putință știința* și că natura nu poate înfățoșa nimic întîmplător; că înlănțuirile fenomenelor sînt stăpînite de legi — și pe de altă parte să susțină că tot aceste legi sînt supuse evoluției; că ele pot fi mîne altele decît ceia ce sînt astăzi și că valabilitatea lor nu poate fi garantată decît pentru perioada pentru care ele au fost experimentate?

Cu toată îngrijirea ce o iea d. De Launay de a recunoaște acestor legi numai „oarecare statornicie" ceia ce ar îngădui și a

1) Zicem *credința*, fiindcă primirea adevărului absolut al axiomelor nu se intemeiază pe nici un raționament. D. Poincarré întrebuințază acelaș termen cînd zice în cartea lui *La Science et l'Hypothese* p. 172: „Toute généralisation suppose, dans une certaine mesure une croyance à l'unité et à la simplicité de la nature." Acelaș termen e întrebuințat de D. Picard în capitolul sau din cartea *La Méthode dans les Sciences*, p. 17.

2) Ibidem, p. 444.

lor evoluție — dar ceea ce nu ar distruge mai puțin din rădăcină noțiunea de știință — este învederat că d. De Launay amestecă două feluri de idei cu totul deosebite, precum pe de altă parte el caracterizază Istoria într'un chip tot atît de nepotrivit, spunînd că fără recurența acelorași cauze producînd aceleași efecte, nu ar fi mai cu samă cu putință nici o știință istorică.

Dar înainte de a pune aceste noțiuni în adevarata lor lumină, să cercetăm chipul cum d. De Launay ar putea să aplice principiul nestatorniciei legilor lor construirea științifică a însăși disciplinii sale: Geologia?

In studiul istoriei pămîntului, geologul nu dispune decît de rămășițele lăsate prin acțiunea anterioară a forțelor. Acțiunea ea însăși a dispărut și nu este nici un mijloc de a o face să revină sub ochii noștri [1]). Dacă geologul pătrunde în tainele trecutului, el nu o poate face decît întemeiat pe convingerea nestrămutată ca fenomenele dispărute erau de aceiași fire ca acele ce se petrec în zilele noastre, deci pe convingerea nestrămutată că legile *care preșăd la îndeplinirea fenomenelor nu s'au schimbat*. De aceea și d. De Launay aplică acest principiu în tot cursul lucrării sale care nu face altăceva decît a încheia din aceia ce se petrece astăzi la aceea ce a trebuit să se petreacă altădată pe pămînt. Așa bunăoară, cînd D-sa vra să reafle temperatura unei mări geologice, recurge la băncile de mărgean despre care spune „că nu pot trăi *astăzi* decît în o mare călduță și curată la o temperatură de cel puțin 20 grade. „Admițînd, urmează D. De Launay, cum este prea logic, ca mărgeanul să fi cerut în totdeauna o înălțime de temperatură aproape asemănătoare" găsim știința ce căutăm (căldura mărei geologice) și condițiile în care mărgeanul s'a depus" [2]). Pentruce ar fi logic de a admite că temperatura mărilor geologice să fi fost aproape aceiași ca a mărilor în care mărgeanul trăește *astăzi*? Pentru ca se admite implicit ca *legea biologică de existență a acestor animale nu s'a schimbat*; cu tot răstimpul cel uriaș ce ne desparte de epoca devoniană. Insă în vremea acestor milioane de ani „legea pe care am experimentat-o numai pentru epoca noastră" ar fi putut suferi o evoluție, dacă ea i-ar fi fost supusă. Dar D. De Launay înlătură el singur această putință a evoluției unei legi biologice, de oarece își întemeiază închierile pe a ei stabilitate. Aiurea găsim pe D. De Launay admițînd aceeași statornicie pentru eruperile vulcanice. El zice, că „un adevăr pare a rezulta în ceea ce le privește, cu limpezime din toate cercetările geologice, anume identitatea probabilă între vulcanismul actual și manifestările eruptive care au putut avea loc în deosebitele epoce. Aceste manifestări, în afară de o evo-

1) Experimentarea în laboratorii reproduce procedeul; dar acțiunea geologică nu rămîne mai puțin îngropată pentru totdeauna în nolanul trecutului.

2) Ibidem, p. 264.

luție cu putință[1]), au trebuit să îmbrace caractere analoage, în tot momentul. Problemele ce se vor pune pentru rocele eruptive vechi sînt deci aceleași care se pun și pentru vulcanismul actual“ [2]).

In afară de aceste exemple, care răstoarnă în mintea d-lui De Launay însuși principiul evoluției legilor, pe care-l apără în teorie, cum poate ca D-sa, cu un asemenea principiu, să admită experimentarea *actuală* în laboratorii ca complinire adeseori neapărată a observărei în Geologie? Aceste experiențe au de scop de de a surprinde, pentru a zice astfel, chipul de producere chimică și cristalografică al rocelor. Ele vrau să *actualizeze* fenomenele care s'au petrecut cu milioane de ani în urmă și închee de la ceia ce se petrece în cuptoarele laboratoriilor la ceea ce a trebuit să se întimple, în timpuri nesocotit de îndepartate în marele laboratoriu al naturii. Ceia ce este neașteptat este de a vedea pe D. De Launay protestînd, alăturea cu strălucitul său coleg d. Daubrée, „în contra acestor teorii preconcepute care vrau să introducă taina în fenomenele pămîntești și pentru care ar fi necompatibilitate între procedeurile laboratoriilor noastre și acele al naturii“. Dar pentru D. De Launay aceasta necompatibilitate trebue să existe, de oarece admite ca legile trebue să se schimbe! D. De Launay admite însă ca încheietoare și experiențele D-lui Daubrée asupra chipului cum s'au îndeplinit oarecare ruperi ale rocelor, în epocele geologice, precum și acele ale D-nilor Fouqué și Michel Lévy asupra reproducerii sintetice a rocelor ignee. Dar dacă D. De Launay se întemeiază pe aceste experienți pentru a reconstitui fapte dispărute, aceasta o face fără îndoială fiindcă, *împreună cu toți geologii, D-sa nu admite că procedeurile naturii s'ar schimba vreodată*, și că se poate deci trage o încheiere din ceea ce se petrece sub ochii noștri la ceea ce s'a întimplat în primele vrîste ale planetei noastre. D. De Launay respinge deci în explicările lui geologice principiul schimbărei legilor pe care îl apără în considerațiile sale filosofice.

D. De Launay nu putea să nu'și dea samă de aceste contraziceri. De aceia se și silește să le împace, spunînd că „experimentarea trebue să slujească drept mijloc de control, fără a uita însă că pămîntul a trecut în vremurile vechi, prin forme cu totul deosebite de acele pe care le observăm astăzi și a fost supus unor puteri și unor reacții despre care nu avem decît imagini reduse, adică băgînd de samă că Istoria lui cuprinde o evoluție“ [3]). Evoluție, fără îndoială; dar vom vedea în curînd în care a le lui elemente ea s'a îndeplinit; *în orice caz niciodată în acel al legilor*. Așa bunăoară în timpul ce pămîntul poseda înnalta temperatură a topirii elementelor sale, producerea apei

1) Precauțiune analoagă cu „oarecare statornicii a legilor“, pentru a pune în armonie apa și cu focul: evoluția legilor și a lor neschimbare.
2) Ibidem, p. 545.
3) Ibidem, p. 37.

prin combinarea idrogenului cu oxigenul era cu neputință; dar legea acestui fenomen nu exista mai puțin în stare latentă și ea își manifestă acțiunea îndată ce condițiile exterioare devenîră priincioase, adică îndată ce temperatura scăzu. Un alt exemplu a statorniciei legilor în mijlocul schimbării condițiilor ne-ar fi dat de producerea nesfîrșitelor păduri ale epocei carbonifere care au apărut atunci, cînd aerul înfățișa o proporție mult mai mare de acid carbonic decît astăzi; dar legea că plantele asimilează acest element pentru a se desvolta nu exista mai puțin, și lucrarea acestei legi ne dă putința de a înțelege depozitul uriaș de vegetale carbonizate pe care această epocă ne-a lăsat în adîncimile pămîntului.

Tot pe această absorbire a acidului carbonic de către plante întemeiază D. De Launay încă alte însemnate încheieri geologice, precum bunăoară aceia că atmosfera curățită, prin această vegetație prea îmbelșugată de elementul omoritor pentru viața animală „învoi vietăților mai înainte concentrate aproape toate în apă, a ieși pe uscat sau a se ridica în aer. Reptilele și insectele datează într'adevăr din această epocă, cu toate că posedă cîți-va rari înainte-mergători“ [1]). Cum ar putea d. De Launay întemeia asemenea încheeri, dacă ar fi convins de putința că legea hrănirii plantelor ar fi evoluat, deci să fi putut fi alta în perioada carboniferă?

Să mai amintim și băgarea de samă a D-lui De Launay, că „în perioada primară, toate apele fiind în stare de abur, din pricina căldurii scoarței pămîntului, rocele trebuiau să sufere o presiune de 250 de atmosfere și că deci operația cristalizării mineralilor nu poate fi pătrunsă de fizică ci de chimia noastră obicinuită, pentrucă nu avem dreptul a prelungi legi stabilite pentru temperaturi și presiuni foarte slabe până la cazul cu totul deosebit al unui centru incandescent“ [2]). Dar D. De Launay cînd descrie rezultatele minunate de reproducere a multor roce ignee obținută de D-nii Fouqué și Michel Lévy arată că și fizica și chimia noastră, sînt în stare, prin mijlocul înaltelor temperaturi și a puternicilor presiuni ce se pot realiza în vremile noastre, să reproducă sub ochii contimpuranilor procedeurile puse în lucrare de natură în timpurile imemoriale pentru a-și alcătui rocele, și că dacă unele din ele precum cvarțul și granitul se împotrivesc încă unei sinteze măestrite, aceasta este datorită numai împrejurării că nu s'a descoperit încă legea producerii lor. Indată ce această lege va fi cunoscută, și aceste roce vor ieși din laboratoriile noastre, cum au eșit ele din marile cuptoare ale timpurilor geologice.

Putem deci încheia că *legile mecanice, fizice și chimice care au prezidat la alcătuirile pămîntești, precum și acele biologice și fiziologice care au determinat prefacerile organice, nu s'au schimbat niciodată*. Fiind însă că fără tăgadă ceva a trebuit să se schimbe, pentru ca pămîntul să aibă și el o Istorie, trebue să cercetăm

1) Ibidem, p. 494.
2) Ibidem, 711.

care sint elementele constituţiei pămînteşti care au evoluat, şi această cercetare ne va da şi cheia contrazicerilor învăţatului geolog în ceia ce priveşte principiile filosofice pe care vrea să întemeeze metoadele de investigare ale Geologiei.

II

D. De Launay ca toţi reprezentanţii ştiinţilor pozitive, este convins, că nu pot exista ştiinţi fără un sistem de legi în care să fie turnate cunoştinţele lor. Geologia însă fiind o ştiinţă istorică, D-sa cere pentru Istorie în deobşte această însuşire de a se răzima pe o ţesătură de legi, care nu ar admite nimica întîmplător, şi susţine că legătura între aceleaşi cauze cu aceleaşi efecte este caracteristica cea mai de seamă a Istoriei. Pe de altă parte găsim pe d. De Launay împărtăşind convingerea, că „Istoria nu se repetă niciodată şi că Istoria geologică nu scapă mai mult decît Istoria omenească din aceasta nevoinţă; apoi că este însemnat de amintit, că pămîntul a suferit o transformare obştească şi continuă, în urma căreia, în afară de partea întîmplătoare care intervine totdeauna în o serie complexă de fenomene, împreunarea acestor fenomene a suferit şi ea o modificare progresivă şi teoretică" [1]).

Se băgăm de samă şovăirile gîndirii D-lui De Launay, care ne vor fi foarte de folos pentru a stabili adevăratele principii în ştiinţele succesiunei: Istoria şi Geologia; căci dacă noi stăruim asupra acestor şovăiri, nu o facem pentru plăcerea de a pune în contrazicere cu el însuşi pe un mare învăţat care face cinste ştiinţei, ci numai pentru a dovedi *prin reprezentanţii înşişi ai ştiinţelor pozitive*, puţina temeinicie a principiilor lor în ceia ce priveşte constituirea logică a ştiinţei în deobşte şi confuzia pe care ei nu încetează de a o introduce între repeţire şi succesiune, precum şi neputinţa de a pune în lumină adevăratele principii ale logicei ştiinţelor cît timp această confuzie nu va fi fost limpezită.

D. De Launay pentru a pune în armonie ideia de ştiinţă, aşa cum este înrădăcinată în mintea oamenilor de ştiinţă, cu ideea cea nouă de evoluţie care răsare pentru el cu o putere neînvinsă din cercetările geologice—susţine pe de o parte, „că nu se înfăţoşează în natură nimic întîmplător; că istoria se razimă mai ales pe o legătură a aceloraşi cauze cu aceleaşi efecte; că nici o ştiinţă nu este cu putinţă fără o reţea de legi—iar pe de alta că întîmplarea poate să intervină totdeauna în o serie complexă de fenomene; că istoria omenească tot atît ca şi acea a pămîntului nu se repetă niciodată şi că legile mecanicei şi fizicei nu au decît o oarecare statornicie şi că pot deci evolua".

1) Ibidem, p. 448.

Este invederat că D. De Launay amestecă două feluri de idei care trebuesc deosebite, dacă este să ne dăm bine samă de principiile logice pe care se razimă investigările ştiinţifice, şi această amestecare decurge din aceia pe care D-sa o face între rolul ce trebue atribuit legii şi acel ce este particular evoluţiei.

Insuşirea de căpitenie a legei este de a manifesta *totdeauna în acelaş chip* acţiunea unei forţe naturale. Nu se poate deci aplica *ideia de lege de producere a fenomenelor* decît acelor ce se repetă fără încetare. Iată pentruce reprezentanţii ştiinţelor pozitive privesc ca un corolar neapărat al ideei de lege, acela al prevederii şi al prezicerii fenomenelor viitoare. Din potrivă noţiunea de evoluţie implică ideia unei neîncetate prefaceri, a producerii de fenomene nouă care nu au existat niciodată şi care nu se vor mai reproduce în veci. In principiu deci, ideea de lege trebue să fie cu totul străină evoluţiei. Dacă ea totuşi joacă un rol în desfăşurarea formelor existenţii una din alta aceasta nu poate fi decît în un înţeles particular pe care-l vom pune curînd în lumină. Deocamdată ne vom mărgini a constata că evoluţia nu poate fi supusă legilor de repeţire din pricină că, precum însuşi d. De Launay o constată, *Geologia istorică întocmai caşi Istoria propriu zisă, nu constată niciodată repeţirea aceloraşi fenomene.*

Pentru Geologie în special, o repeţire a fenomenelor ei de transformare sînt cu neputinţă încă şi pentru alt motiv. Geologia studiază o istorie, pentru a zice aşa, sfîrşită şi care nu se mai urmăreşte decît prin nişte valuri aproape nesimţite. Legi, deci în înţelesul repeţirii fenomenelor nu pot exista în Geologie încă şi pentru temeiul netăgăduit, că aceste legi nu mai găsesc locul unde să se îndeplinească. Transformările pămîntului au fost închise pentru veacurile viitoare; căci puterile de prefacere care frămîntau altădată scoarţa pămîntească şi organismele au încetat de a mai lucra, şi formele materiale ale existenţei s'au fixat aproape cu desăvîrşire. Lucrarea de transformare s'au strămutat acuma asupra minţii, ultimul product al vrîstelor geologice care urmăresc mai departe evoluţia prin Istoria omenirii care nu mai este o desvoltare a formelor materiale, ci una a spiritului. Precum o spune Edgard Quinet: „Viaţa universală care se urmăreşte din genuri în genuri, din specie în specie, din cataclism în cataclism, se prelungeşte în om şi devine Istorie" [1]).

Şi cu toate acestea nici în epocele geologice, nici în cursul Istoriei omeneşti care s'a dezvoltat până acuma de-a lungul veacurilor şi care se va urma şi în viitor, puterile nu au putut, nu pot şi nu vor putea curma acţiunea lor, şi această acţiune fiind pururea aceiaşi, pururea uniformă, ea se va îndeplini totdeauna prin mijlocirea legilor. Numai cît şi în Geologie caşi în Istorie care nu este decît Geologia spiritului, precum Geologia nu este decît

1) *La Création*, I, p. 299.

Istoria pămîntului, ceia *ce se transformă fără încetare, ceia ce se supune evoluției nu sînt legile, chipul de lucrare al forțelor, ci condițiile existenței în care această lucrare se întrupează.*

Acest mod de a concepe lucrurile armonizează cugetările. Nu se mai poate găsi straniu, că „în metoada geologică se aplică în acelaș timp principiile contrazicătoare al evoluției și al recurenții"[1]; nu se va mai simți nevoia de a se recunoaște legilor numai *oarecare* statornicie pentru a le păstra putința de a evolua și nu va mai fi trebuință a se exclude întîmplătorul și totodată de a'l admite, amestecînd legile, unde el nu se poate arăta, cu evoluția de care hazardul este nedespărțit. Cu un cuvînt se va afla și pentru Geologie o metoadă potrivită cu cerințele logicei, adecă armonică în principiile ei și concordantă cu faptele în a ei aplicare.

Facem deci următoarea deosebire în noțiunea de lege, deosebire care explică acțiunea lor atît în științile de repețire: Astronomia, Fizică, Chimie, Biologia, Psicologia și Sociologia, cît și în cele de succesiune: Geologia și Istoria.

Cît timp legile nu redau decît chipul de lucrare al forțelor, fără a lor întrupare în condițiile existenții, nu există decît *legi abstracte* care nu pot da prin ele însăși naștere nici unui fenomen. Cînd dinprotivă forța se întrupează în elemente exterioare împrumutate dela formele existenții, ea dă naștere fenomenelor. Această întrupare se poate face în două feluri de condiții: sau totdeauna identice cu ele însăși, și atunci acțiunea uniformă a puterii lucrînd prin condițiile existenții uniform repetate, fenomenele ce se produc nu pot fi și ele decît pururea identice; cu alte cuvinte fenomenele se repetă la infinit și dau nașterea *legilor concrete de repețire ale producerii lor.* Aceste fenomene pot fi prevăzute și prezise îndată ce legea producerii lor va fi cunoscută. Sau, din protivă, forța prin modul ei de acțiune uniform —ea nu poate fi altfel căci forța lucrează așa—adecă legea se întrupează în condiții ale existenții pururea schimbătoare, și atunci, cu toată uniformitatea acțiunii, condițiile asupra cărora lucrează această uniformitate fiind necontenit deosebite, această îmboldire identică pusă în lucrare asupra unor elemente fără încetare schimbate va avea de rezultat producerea de fenomene totdeauna nouă care se vor înlănțui unele de altele și vor alcătui *seriile de desvoltare.* Se înțelege dela sine că fenomene deosebite de acele ce le-au precedat nu vor putea niciodată fi prevăzute nici prezise, și că cel mult se va putea numai *întrevedea,* după îndreptarea pe care seria a urmat-o până la momentul de care e vorba, aceia pe care faptele viitoare—*în ele însăși necunoscute,* vor urma-o în viitor.

Așa bunăoară legea gravitației, sau acea a topirii, sau acea a cristalizării sînt legi abstracte, căci cea d'intăi expune numai

1) A se vedea începutul capului XII al lucrării D-lui De Launay *La Science géologique*, p. 441.

chipul cum corpurile se atrag în raport direct cu massele și în raport invers cu pătratul distanțelor; a doua zice că toate metalele expuse la căldură trebue să se topească și chiar să se volatilizeze: a treia că mineralele topite cînd se răcesc orînduesc moleculele lor în forme geometrice. Aceste legi abstracte întrupate în felurite condiții totdeauna identice, dau naștere: pentru legea gravitației, *legilor concrete* a căderii corpurilor, a înălțării baloanelor, a mareelor, a plutirii, a revoluției planetelor în prejurul soarelui. Legea abstractă a topirii va da naștere *legilor concrete* de topire pentru fiecare metal particular după gradul de căldură trebuitor pentru a'l face licvid. Pentru legea abstractă a cristalizării, ea va da naștere legilor *concrete* care expun modul de cristalizare în forme geometrice deosebite a fiecărui mineral în parte. Aceste legi deci care formulează modul după care trebue să se producă fenomenele, constituesc *legile concrete* de repețire ale acestor din urmă.

Cînd lucrarea legilor se face prin niște condiții totdeauna schimbătoare împinse la lumina zilei tocmai prin forța transformătoare a evoluției, atunci fenomenele produse nu mai cad sub imperiul legilor, ci fiind pururea deosebite, se înșiră în serii unice și individuale în privirea timpului, deși ele pot fi mai mult sau mai puțin generale în spațiu. Așa este cu forța frigului manifestată prin legea apropierii moleculelor corpurilor, pusă în lucrare asupra elementelor fără încetare deosebite pe care evoluția le au tras din scoarța pămîntului. Lucrînd în cursul timpului prin acțiuni complexe combinate cu acea a frigului, desagregînd și reîntocmind fără încetare corpurile, evoluția dădu naștere la o întreagă serie de roce din care nici una nu samănă cu acea ce a precedat-o. Tot așa stau lucrurile cu formele animale care sînt productul forții vieții pusă în lucrare prin condițiile climei, a hrănei, a locuinții, a formelor vii necontenit schimbătoare și care au produs ca rezultat seria întreagă de forme organice din care nici una nu seamănă cu cea de mai înainte. Tot astfel se întîmplă în Istoria omenirii, unde bunăoară legea abstractă a sforțării celei mai mici a împins popoarele spre propășire, fără ca să se urmeze aceiași cale de către fiecare din ele; sau încă și schimbarea mișcăriilor voluntare în mișcări instinctive care a cristalizat în fiecare popor un caracter particular, după particularitățile Istoriei sale.

Pentru a rezuma și a așeza bine în minte principiile, pe care noi le credem singurele logice și deci singurele adevărate, pe care se razimă investigările științifice, zicem că *legile împing fenomenele la lumină atît în repețire cît și în succesiune; că aceste legi rămîn totdeauna statornice și că ele nu sînt supuse schimbărilor evoluției; căci ele redau modul de manifestare al forțelor fundamentale ale naturei care sînt prin ele înseși neschimbătoare. Aceste legi abstracte lucrează prin condițiile existenții pentru a da naștere fenomenelor. Cînd aceste condiții se reproduc fără schimbări aprețuite, legile abstracte dau naștere*

legilor concrete de producere a fenomenelor de repețire. Cînd aceste condiții se schimbă sub împinsul forții evoluționiste, întruparea legilor în formele existenții nu mai dă naștere legilor de repețire ale fenomenelor, ci seriilor unice și particulare de desvoltare a fenomenelor geologice sau a evenimentelor istorice.

Nu este deci de nevoe de a face să evolueze legile, pentru a explica transformările pămîntului, nici acele ale spiritului. Legile fundamentale ale naturei, adică legile mecanice, astronomice, fizice, chimice, biologice, psihologice, logice și sociologice au fost și vor fi totdeauna aceleași. Ele alcătuesc țesătura de temelie a acestui univers, peste care existența vine să primble formele pe care evoluția le împinge necontenit la lumină, pentru ale cufunda iarăși în nimicul din care au ieșit.

Fenomenele de repețire se petrec ca și cînd timpul nu ar exista. Dinpotrivă, acele de succesiune studiate de Geologie și de Istorie nu se pot arăta decît în curentul timpului, sau spre a vorbi mai lămurit, fenomenele de repețire se reproduc totdeauna, pe cînd *acele de succesiune, nu se produc decît odată în curgerea veacurilor, pentru a nu se mai reproduce niciodată.*

Această caracterizare este comună și Istoriei și Geologiei istorice. O singură dată a existat un imperiu egiptean, roman, franc, și el nu se va mai reintoarce niciodată. O singură dată un Cesar va președea la transformarea republicei romane în monarhie imperială; o singură dată Carol cel Mare a fost încoronat împărat de Apus; o singură dată Napoleon a învins la Austerlitz și a murit pe stînca Sf. Hélène. Dar în Geologie de asemene o singură dată inelul desfăcut din soare a constituit pămîntul; o singură dată urieșul munților Europei a ridicat fruntea sa pleșuvă în centrul continentului; o singură dată mastodonții și diplodocii au trecut pe scoarța pămîntească. Ceea ce a dispărut în Istorie precum și în Geologie s'a cufundat pentru totdeauna în prăpăstiile trecutului—pe cînd soarele nu se stinge seara decît pentru a reveni a doua zi să lumineze iarăși pămîntul; frigul iernei și vegetația verei se întorc regulat în fiecare an; curcubăul resfață în rotund strălucitele sale colori în cerul încă umed; apa se schimbă în vapori și aceștia în ploae scaldînd, răcorind și rodind ogoarele, pentru a se întruni apoi prin canalele fluviilor în uriașele alambicuri ale mărilor care o distilează din nou; mineralele cristalizază tot în acelaşi sistem; afinitățile chimice combină elementele între ele în acelaşi chip; viața iesă pururea din ou; moartea seceră organismele; mărfurile scad în preț, cînd cîtimea lor sporește; mișcările repetate vor schimba totdeauna acțiunile cugetate în acțiuni instinctive; două și cu două vor face totdeauna patru și conversia unei propoziții universale va da totdeauna o propoziție particulară.

In toate aceste legi de repețire noi nu găsim putința unei schimbări, a unei evoluții, afară decît dacă ar fi să se prăbușască universul sau mintea omenească să'și iasă din țițîne.

Aceste două clase de fenomene nu se deosebesc însă decît prin raportul în care ele se află cu timpul. Cît despre spațiu, este cu totul indiferent dacă aceste fenomene, atît cele de repețire cît și cele succesive, se îndeplinesc într'un chip universal în cuprinsul universului întreg, sau dacă sînt țărcuite în o regiune mai mult sau mai puțin limitată a nesfîrșirii lui. Sînt fenomene de repețire absolut universale, precum bunăoară mișcarea de învîrtire a corpurilor cerești; sînt altele particulare numai cutărui sau cutărui corp determinat, precum împărțirea anotimpurilor pe suprafața pămîntului determinată prin o condiție de spațiu absolut individuală globului nostru, de a'și avea axa de învîrtire înclinată de 23 de grade pe orbita lui de revoluție. Pentru fenomenele de succesiune notăm ca universale în spațiu, desfacerea planetelor din corpul soarelui și întâiele lor transformări. Aceste transformări dobîndesc cu timpul o limitare tot mai specială la un spațiu anumit.

(Va urma)

A. D. Xenopol

SONETE

Plopul

Stă drept în sus; — iar sobra majestate
A ramurilor sale 'n mlădiere,
Vibrează calm în magica tăcere
Din visătoarea luĭ singurătate.

În crengĭ, ușor... tot maĭ ușor, străbate
Încetinel, zefiru 'n adiere...
Și-un freamăt lin, un freamăt de mistere,
Foșnește 'n frunze-alene clătinate.

Ce simțitor e plopul meu din vale:
Cînd rîzĭ, pătrunde 'n ramurile sale
Un viu concert de rîsete 'n surdină.

Iar dacă plîngĭ, în plop ecoul sboară...
Și, frămîntat de jale, se 'nfioară
Din vîrf de crengĭ și pân' la rădăcină.

Huhurezul

E 'n stingere clădirea părăsită
Cu ziduri mucede și ruinate;
Iar toată jalnica pustietate
De-un singur huhurez e locuită.

Pe-o grindă orĭ pe alta 'ncremenită
Stă zilele, lugubra vietate,
Și 'n funerara eĭ singurătate,
Cît ține noaptea, geme îngrozită.

Ca și 'n ruina ce se prăbușește,
Un huhurez în mine locuește:
E sufletu-mĭ pustiu și singuratic.

El fuge de lumină și de șoapte
Și-ascult mereu cum geme de sălbatic
Sinistrul glas al pasereĭ de noapte.

O statuetă syriană

dintr'un salon modern

Tăcețĭ: începe valsul și s'alină
Ca printre florĭ zefiriĭ primăvara.
Adie lin... și tot maĭ lin, chitara,
Cu șoapte dulcĭ de tainică surdină.

Din grupul de statuĭ, o baleryнă,
Turnată 'n albă spumă de Carára,
Întinde pasul; ochiĭ ard ca para;
Iar trupul svelt ca salcia, se 'nclină.

Cu brațele prin aer ondulate
Și 'n fîlfîirea pletelor bogate,
Se duce 'n sbor ca dus de vînturĭ, valul...

Și-atuncĭ... încercĭ iluzia reală
Că 'șĭ sare peste veacurĭ piedestalul
Și bostonează valsu 'n larga sală...

Fulgerul

Îl vezi așa, deodată: Șerpuește
Prin frămîntări de nouri și,—dispare.
Văzduhul tace 'n clipa cît apare
Și 'n urma lui tot Cerul clocotește.

Săgeata lui de flacări biciuește
Nemărginirea toată cu turbare
Și 'n sbatere de sclipituri solare
Cu nimb de foc furtuna 'mpodobește.

E parcă rupt din sufletul Miniei;
Și aruncat în spasmul vijeliei
Să'i facă măreția mai grozavă;

Căci lumea, cu prelungi ecouri stranii,
O sgudue din fund și până 'n Slavă,
Iar din Olymp se prăbușesc Titanii.

Mihai Codreanu

Imprejurările în care a trăit omul cvaternar

Cu vreo 10—15 ani în urmă, erau două fapte îndoelnice în jurul căror se învirteau discuțiunile asupra omului preistoric din cvaternar: 1) a trăit omul chiar dela începutul acestei ere [1]) în Europa? și 2) a fost una, două sau mai multe faze glaciare în cvaternar?

Descoperirea, în 1907, lîngă Heidelberg, a unei fălci de *om* în depozitele cvaternare cele mai vechi, a stabilit că o rasă foarte inferioară trăia în Europa chiar la începutul acestei ere. Cu aceasta, prima îndoială a fost risipită, și întreaga eră, cu evenimentele ei particulare, a devenit și mai interesantă pentru noi.

Asupra chestiunii a doua părerile erau împărțite. Erau geologi care admiteau două faze glaciare, separate prin o epocă interglaciară cu un climat ca cel actual; alții însă susțineau că sînt urme de existență a 5 faze glaciare. Pela 1900 De Mortillet spunea cu oarecare ironie: „e moda, de vreo cîțiva ani, să se tot sporească numărul perioadelor glaciare"—și că, dintre toți geologii, James Geikie e acel „care ține recordul înmulțirii epocilor glaciare" admițînd 5 faze în Anglia și Scoția. Asupra acestui punct controversele au fost în mare parte înlăturate prin lucrarea recentă a geologilor *Albrecht Penck* din Berlin și *Brückner* din Viena, care, bazați pe lucrări proprii și pe cercetările altor învățați, deosebesc 4 faze glaciare principale—4 extensiuni glaciare—separate între ele prin epoci interglaciare foarte lungi. Ei au putut lămuri chiar oscilațiunile ghețarilor din fiecare fază principală, dînd o clasificație interesantă pentru toate fenomenele mai importante din această eră.

S'a stabilit prin această lucrare că fiecare fază glaciară a ținut zeci și sute de mii de ani și că în totul, dela apariție și până la dispariția ultimei faze glaciare, a trecut mai bine de un milion de ani. Este dar de interes a urmări, la lumina acestor

1) Acum 10—15 ani problema *omului* terțiar n'avea nici începutul de soluție favorabilă ce are azi și de care s'a vorbit în No. de August al V. R.

fapte, evoluția omului cvaternar, care s'a făcut în condițiuni uneori așa de nefavorabile, încît ne vine greu a ne imagina cum strămoșul nostru primitiv, atît de rău pregătit unor vremi așa neprielnice, a putut rămîne în Europa.

Dar cunoștințele cît mai întinse privitoare la era cvaternară prezintă și un interes filozofic de altă natură. Se admite, în deobște, că, după ce pămîntul a trecut din faza stelară în faza planetară, climatul—la început tropical—s'a răcit treptat-treptat. Uniform pe tot pămîntul în era primară, cu nesimțite variații între poli și ecvator în era secundară, climatul a luat din ce în ce mai multe asemănări cu cel actual, prezentînd—din pricini abia bănuite—acea curioasă abatere din cvaternar, cînd temperatura era mult mai joasă decît astăzi. Din aceasta ar rezulta că în nicio altă epocă a istoriei pămîntești n'au mai fost ghețari.—Deplina cunoaștere a depozitelor și urmelor lăsate de ghețarii din cvaternar a avut și acest rezultat interesant: că în era primară și chiar în era arhaică au mai fost ghețari pe pămînt. Această descoperire întărește o ipoteză recentă, după care pe pămînt s'au petrecut în mai multe rînduri aceleași fenomene geologice, și în aceiași succesiune, ca cele mai recente, ce ne par extraordinare. Am putea, prin urmare, deosebi, în istoria globului terestru, mai multe cicluri de fenomene, cicluri ce au revenit după milioane de ani în aceiași ordine, numai cu mici variațiuni locale.

In paginile ce urmează voi descri mijloacele prin care s'au determinat locurile pe unde au fost ghețarii, evenimentele principale din cvaternar sprijinite de observațiunile actuale, apoi voi schița evoluția omului și, în sfîrșit, voi rezuma două ipoteze prin care ne putem da samă de pricinile răcirii din cvaternar, răcire ce a favorizat formarea ghețarilor.

I

Mărturie de evenimentele extraordinare din era cvaternară sînt *aluviunile vechi* și *blocurile eratice*. Ele au atras încă demult atențiunea observatorilor, care și-au dat osteneala să explice prezența acestor formațiuni remarcabile.

Aluviunile vechi sînt, cași cele moderne, depozite de bolovăniș, prundiș sau nămol, depuse în văi de apele curgătoare. Și la cele vechi, cași la cele nouă, se poate urmări o succesiune în mărimea elementelor ce constitue aluviunea: începînd cu bolovanii mari la poalele muntelui, unde a slăbit puterea de transport a torentului ce a ros și rostogolit stîncile, continuînd cu pietriș mai mărunt, apoi cu prundiș pe locul mai puțin înclinat, se isprăvește cu nămol fin în locurile unde rîul curge lin de tot sau dă într'o apă stătătoare.

Dar între aluviunile vechi și cele moderne sînt deosebiri importante. Aluviunile vechi sînt cu zeci și sute de metri mai groase decît cele moderne, și cele mai multe se găsesc la înnălțimi mari față de văile actuale, unele luînd parte la constituția

dealurilor, altele formînd niște muchi, prispe sau *terase*, care ne arată albia unor ape curgătoare mai vechi. Apoi, la cele mai multe din ele, se recunoaște o origină mai complexă decît la aluviunile moderne.

Asupra așezării acestor enorme aluviuni s'a încercat o explicație potrivită cu tradiția biblică a potopului. Asemene ipoteză n'a rezistat însă faptelor, ci, cum se va vedea mai jos, se poate stabili un strîns raport între ghețari și terenurile de aluviune vechi, la formarea căror a contribuit și ghețarii și apele curgătoare.

Blocurile eratice sînt bolovani colțuroși, uneori cît capul, alteori de sute și mii de metri cubi—cîntărind deci mii și milioane de kilograme unul—bolovani risipiți, „rătăciți" prin locuri depărtate de punctul lor de origină. S'a putut stabili că multe blocuri eratice din regiunea munților Jura au fost aduse acolo din munții Alpi, dela isvoarele de azi ale Ronului, pe distanțe de mai bine de o sută de kilometri. Blocurile eratice risipite prin Prusia, Mecklemburg, aproape jumătate din Rusia, au fost aduse tocmai din munții Scandinaviei, depărtați cu 500—600 kilometri de cîmpiile pe unde bolovanii enormi au procurat piatră de construcție și pavaje așezărilor moderne.

Privitor la blocurile eratice imaginația populară a creat o mulțime de legende, unele mai poetice decît altele; învățații au căutat explicări în fenomene naturale. Mai întîi, s'a admis ipoteza deluviului—potopului—că adică puternicele cursuri de apă ce au rezultat din nesfîrșita „ploae de 40 zile și 40 de nopți" au împrăștiat acești bolovani rupți din munți; dar ipoteza transportului prin cursuri de apă a fost repede părăsită din pricină că muchile acestor bolovani nu erau tocite, nu prezentau prin urmare semne să fi fost rostogoliți de ape.—S'a admis apoi cîtva timp ipoteza că aceste blocuri au fost purtate de ghețuri plutitoare, ca acele din oceanele înghețate. Nicio dovadă însă nu s'a putut aduce că oceanul înghețat de nord s'ar fi întins peste Europa în vremea așezării bolovanilor rătăciți. Mai mult încă, pentru regiunea munților Alpi și Jura, unde se găsesc bolovani la mii de metri înnălțime deasupra nivelului actual al mării, ipoteza ghețoilor era cu desăvîrșire inadmisibilă.

La 1834, un inginer, Jean de Charpentier, observînd ghețarii care există actualmente în Alpi, a emis teoria transportului bolovănișului eratic prin ghețari. Această teorie verificată de numeroși geologi ne dă mijlocul de a ceti în depozitele cvaternare istoria acestei ere.

Modul de formare și efectele ghețarilor se pot, în adevăr, urmări și azi. In unele locuri zăpada cade abundent și, temperatura anuală fiind prea slabă pentru a o topi în întregime, ea rămîne, grămădindu-se an cu an, depunîndu-se în straturi groase, separate prin înguste dungi cenușii formate din praful adus de vînturi în vremea ce trece dela o cădere de zăpadă până la alta. Aceste depozite constitue zăpada veșnică. Limita inferioară a ză-

pezilor veșnice variază cu latitudinea și cu alte împrejurări. Atingînd nivelul mării în unele regiuni dinspre polul sud, apropriind-se de acest nivel în Grönlanda și Islanda, rămînînd între 2.700 și 3.300 m. în Alpi, limita zăpezilor veșnice e dela 5.000 m. în sus în regiunile tropicale. Dar nu numai de latitudine depinde limita zăpezii, ci și de umezeală. Astfel, în munții Himalaia, pe coasta sudică—unde-i mai cald—limita zăpezilor veșnice e dela 4.900 m. în sus, pecînd pe partea nordică—spre platoul Tibetului, unde-i rece—limita e 5.700 m.. Explicația stă în faptul că vînturile ce bat dinspre golful de Bengal duc umezeală, pecînd vînturile de nord sînt mai mult uscate.

Din observările actuale rezultă că două împrejurări favorizează grămădirea zăpizelor veșnice: umezeala și răceala.

Depe coastele repezi zăpada este curînd spulberată; în văgăunile încunjurate de piscuri se îngrămădesc, însă, depozite enorme, ce dau naștere ghețurilor în chipul următor: prin căldura zilei și prin presiunea omătului o parte din el se topește și se lasă în jos unde îngheață din nou, dar nu în forma de cristali cu frumoasele forme de stele, ci în grăuncioare, printre care rămîne aer. Se produce astfel un soi de ghiață albă, mult mai ușoară decît ghiața compactă. Dacă în ea pătrunde apă, ce se scurge mai de sus, ori se produce chiar în ea prin presiune, atunci această apă alungă aerul și, înghețînd din nou, cimentează grăuncioarele netopite, formînd ghiața compactă, aproape transparentă, albăstrie și grea aproape ca apa.

Dacă văgăuna în care se petrec aceste schimbări are o eșire, atunci ghiața formată la fund începe a aluneca spre vale și limba de ghiață, ce se lungește tot mai mult, constitue *ghețarul*, care, alimentat fiind veșnic de grămada de omăt ce se împrospătează an de an, se întinde până ce, subțiat de căldură, se topește la capăt, dînd naștere unei ape curgătoare. Ghețarii ce se întîlnesc în drumul lor se contopesc, se varsă unul în altul, ca niște ape curgătoare, și, dacă mulți afluenți se unesc cu un ghețar principal, rezultă o „mare de ghiață", ce înaintează maestos până în văile pe unde crește grîul și ovăzul.

Curgerea gheței, deși domoală de tot—abia 40—100 m. pe an—e totuși o curgere ca la apele curgătoare: mai înceată la margini, mai repede la mijloc, mai domoală în văile largi și așezate, mai grăbită în trecătorile înguste sau locurile prăvălite. S'ar putea asemăna ghiața cu un sirop gros de tot, care, destul de tare pentru a pastra oarecare formă, e destul de plastic pentru a fi silit să ia forma locului prin care trece. În ghiață e o necontenită prefacere: unele grăuncioare de ghiață se topesc, trec prin crăpături și apoi înghiață din nou, cimentînd bucățile desfăcute. Grație acestei circulații a apei, ghiața e plastică, dar nu-i de o plasticitate perfectă; din care pricină se produc în ea rupturi, crăpături, prin care bolovani căzuți pe ghețar se rostogolesc până la fund și prin care turiști, amăgiți de rezistența unei pojghițe de omăt ce acopere ghețarul, pot trece în viața veșnică.

Grosimea ghețarului ajunge uneori sute, alteori mii de metri. Cei din cvaternar au avut până la 1.500 și 2.000 metri grosime și mai mult, încît apăsarea unei atari mase de ghiață pe fund ajunge până la 2 milioane kilograme pe metru pătrat. Ca o rîndea gigantică, ghiața își scurmă și netezește fundul, își îndreaptă pereții albiei. În această lucrare ghiața are mai mult efect atunci cînd în ea ține prinși bolovani de piatră, rupți de ea sau căzuți prin crăpături.

Dacă un ghețar s'ar retrage fără a mai lăsa alte urme, încă i-am recunoaște drumul, căci valea săpată de el are forma unui U, nu forma de V a văilor scobite de ape curgătoare. Apoi pereții și fundul văiei sînt lustruiți. Uneori au șanțuri ori sgîrieturi produse de colții pietrelor mai tari, tîrîte de ghețar. Cele mai adeseori, apoi, piatra ce formează fundul văiei are păreți mai moi ori crăpături, în care ghiața scurmă tot mai adînc, lustruind numai părțile mai tari, ce rămîn în relief și iau aspectul unor spinări de oi sau unor sînuri gigantice. Aceste părți rotunzite sînt așa numiții berbeci, *roches moutonnées* sau *mamelonnées* foarte comune în văile pe unde au curs odată ghețarii. În sfîrșit, capul ghețarului scurmă uneori gropi de zeci și sute de metri în locurile mai slabe și formează astfel basenuri, în care se va aduna apă la retragerea ghețarilor. Multe din lacurile din regiunea Alpilor, lacuri adînci uneori de 2—3—700 metri, au această origină.

Dar ghețarul mai lasă și alte semne de existența sa, și anume prin puterea colosală de transport. Pe spinarea lui cad, depe stîncile vecine, bucăți desprinse prin diferite împrejurări. Aceste bucăți, mari și mici, formează niște grămezi înșiruite pe marginile ghețarului, așa numitele *morene laterale*. Prin confluența ghețarilor morenele laterale ce vin în contact constitue *morenele mediane*. Din acest bolovăniș o parte se poate rostogoli la fund prin crăpăturile ghieței; acolo pietrele sînt luate în vale, sînt roase de alte pietre și rod și ele la rîndul lor, dînd naștere la un noroi cu praf foarte fin, noroiul glaciar, care rămîne pe fund, ori e tîrît de ape curgătoare. Acest noroi și pietrele ce pot fi prinse de el constitue *morena de fund*. În sfîrșit, la capul ghețarului, adică unde se topește ghiața în întregime, bolovănișul din morenele laterale se prăvălește și pietrișul grămădit înaintea capului ghețarului constitue *morena frontală*; aceasta ne arată până unde s'a întins ghețarul. Dacă ghețarul nu înaintează mai departe, morena nu mai sufere prefaceri din partea lui; dacă, din contra, condițiunile de desvoltare și de progresiune a ghețarilor sînt prielnice, atunci morena e tîrîtă de ghețar și dă material pentru o nouă morenă de fund. Retragerile continui ale unui ghețar se pot urmări după morenele frontale pe care le-a lăsat în urma sa, morene care foarte deseori au devenit ezături ce zăgăzuesc partea din vale a unui lac, uneori destul de adînc. Asemeni lacuri, numeroase în văile străbătute altădată de ghețari, constitue *peisajele morenice*, așa de răspîndite în regiunile

munţilor Alpi şi pe întinderile acoperite altădată de gheţarul din nordul Europei.

Despre nivelul gheţei ne putem da samă prin lustruiturile pereţilor albiei şi prin blocurile eratice. Sub bolovanii mari pe care-i poartă pe spate, ghiaţa se topeşte mai greu, aşa că după un timp unii rămîn cucueţi pe cîte un stîlp de ghiaţă, ca stilitul Pafnutie din Antinoe, aşteptînd graţia vreunei muchi de mal, care, rătezînd ghiaţa pe sub bloc, să-i asigure odihnă pentru cîteva zeci de mii de ani, stînd mărturie unor vremi de mult apuse.

Morenele de fund, morenele frontale, peisajele morenice, blocurile eratice, încă ne dau elemente după care să judecăm existenţa şi importanţa unui gheţar.

Lucrurile nu sînt însă aşa de simple cum ar părea, căci intervin şi alţi factori care schimbă înfăţişarea depozitelor lăsate de gheţari. Ziua, spinarea gheţarilor, încălzită de razele soarelui, lăcrămează şi aceste lacrimi călduţe moae ghiaţa şi un pîrăiaş voios saltă cîteva ore pe ghiaţă, pentru a se slei mai în spre sară. Uneori el ajunge la capul gheţarului, alteori se prăvale în vreo spărtură a ghieţei până se confundă cu pîrăiaşul ce curge veşnic pe sub gheţar din ghiaţa topită prin puterea presiunii şi a frecăturilor cu fundul pietros. Acest şuvoi de sub gheţar spală mereu fundul, ducînd noroiul cît mai la vale. În ajutor îi vine, la capul gheţarului, cursul de apă ce rezultă din topirea totală a ghieţei. Torentul ce se scurge dela capul gheţarului înainte produce schimbări foarte importante în morene, dacă e bine alimentat de gheţar şi dacă clima e favorabilă. În morene bolovănişul de toate mărimile şi formele, sgîrîiat şi nesgîrîiat, lustruit sau nu, e amestecat cu sfărîmături şi noroi; torenţii răscolesc însă morenele—cel puţin în partea mijlocie, unde-i valea mai repede—şi duc pietrişul mai mic şi nămolul, pentru a-l repezi mai la vale, formînd, la poalele locului înclinat, *conul de dejecţiune*, depozit îngust spre povârniş, larg înspre vale—un fel de deltă—în care e amestecat bolovăniş de tot felul: rotunzit, colţuros, mare, mic. De aici torentul slăbit va forma mai departe o aluviune de apă curgătoare.

Prin aceste semne de existenţa unui gheţar s'a putut stabili că gheţarul actual al Ronului—din care purcede acest fluviu—gheţar ce are azi abia 8 km., se întindea prin văile munţilor şi prin podişul elveţian până în munţii Jura, peste care trecea pe-la înnălţime mai mare de 1.000 de metri, spre a se întinde până în apropiere de Lyon. Torentul ce purcedea din capul acestui gheţar—lung de peste 460 km.—a format un con de dejecţiune, între Brouges şi Vienne (Franţa) de peste 100 de km..

Prin aceste semne s'a stabilit că, în regiunea Alpilor, era acoperită de ghiaţă o suprafaţă mai mare decît ţara noastră, iar din nordul Europei cam 6½ milioane km. p. erau în starea Grönlandei de azi, acoperite de o masă de ghiaţă, de un *inlandsis*, prin care numai ici-colea străbătea cîte un colţ de munte.

Pin aceste semne s'au putut urmări nu numai diferitele faze glaciare, dar şi oscilaţiunile principale ce au avut loc în fazele mai recente.

Dar un mijloc prin care s'a putut judeca şi cam cît timp a trecut dela o extensiune glaciară la alta şi cam la ce adîncime a săpat gheţarul cel nou în valea ocupată altădată de altul mai vechiu.

Să ne imaginăm o vale largă, în care au rămas depozite fluvio-glaciare: bolovăniş aruncat de torenţi, morene, noroi glaciar,—depozite care să aibă 50-60-70 de metri (au fost şi mai groase). După retragerea gheţarului acest depozit s'a întărit, s'a cimentat prin apele de infiltraţiune. Dar prin mijlocul depozitului şi-a făcut demult loc o apă curgătoare, ce l-a săpat până la fund, apoi a început a roade din păturile ce făceau altădată fundul văei şi a ros în aceste depozite mai vechi de pildă 50—100 metri. Ţinînd samă de înclinarea locului, de debitul torentului şi de alte împrejurări particulare, se poate calcula—cu mare aproximaţie bine înţeles—cît timp a trebuit apei curgătoare să-şi adîncească această vale, în care vechiul depozit fluvio-glaciar a mai rămas pe coaste constituind terase. După un timp să ne închipuim că intervine o nouă extensiune glaciară şi un gheţar ocupă valea roasă de apa curgătoare. Acest gheţar schimbă forma văiei şi începe a roade apoi şi la adînc, aşternînd, caşi predecesorul său, un nou depozit fluvio-glaciar, de a cărui etate încă ne putem face ideie. Dacă lucrul se repetă, adică dacă gheţarul se retrage şi o apă curgătoare adînceşte valea, rămîne o nouă terasă, mai jos ca cealaltă şi mai nouă ca ea. După starea de alteraţie a depozitelor se cunoaşte, dealtfel, cu uşurinţă care-i mai vechiu şi care-i mai nou.

II

La sfîrşitul epocei pliocene, Europa avea aproape aspectul actual, cu mici deosebiri care vor fi contribuit, în parte, la aşezarea zăpezilor veşnice şi la întinderea gheţarilor. Între cele mai interesante deosebiri este ridicarea regiunilor nordice cu 300—600 m. mai sus de nivelul actual al mării, fapt ce se dovedeşte prin aluviunile aşezate pe funduri de văi mult mai joase decît nivelul mărilor. Marea Nordului şi Baltica nu existau; un podiş lega Scandinavia cu Anglia, podiş pe care păşteau mamuţi, rinoceri lînoşi şi alte animale. Astăzi, vechiul podiş formează platforma submarină adîncă de 30—90 m., peste care înnoată miliardele de peşti, izvorul de bogăţie al ţărilor limitrofe. Din vechiul podiş au fost scoase bucăţi ce cuprindeau resturi de mamuţi şi rinoceri, contemporani cu gheţarii din cvaternar.

În mijlocul continentului se ridicau impozantele culmi ale Alpilor, care, dacă nu prezentau aspectul pitoresc de astăzi—cu văile adînci şi piscurile ascuţite—se ridicau, însă, mult mai sus

peste nivelul mării decît acum. Aceste culmi se legau, în diferite direcțiuni, cu masive de aceiaşi vristă sau mai vechi, prin ramuri tăiate de văi ce aveau alt aspect decît azi şi erau cu mult mai puțin adinci.

In această epocă, în pliocen, precipitațiunile atmosferice sînt dese, cerul rămîne mult acoperit cu nori, vînturi aducătoare de umezeală suflă mai fără întrerupere; şi din aceste pricini, încet-încet, fără catastrofe, a început a se aşterne peste Europa de nord şi centrală o manta de zăpadă, care n'a mai fost dovedită de căldura verilor, ci, îngroşată an cu an şi suferind treptat-treptat modificările descrise mai înnainte, a dat naştere ghețarilor. După un timp îndelungat climatul european s'a mai îndulcit, ghețarii s'au tot retras şi împrejurările au devenit prielnice pentru animale şi plante, deprinse cu regimul mediteranian, cu clima oceanică. Această primă epocă inter-glaciară ține destul pentruca apele curgătoare să sape văi adînci, să pregătească noi albii celei a doua extensiuni glaciare, ce apare tot pe nesimțite şi durează mii şi mii de ani.

Depozitele lăsate de aceste două extensiuni glaciare sînt sus, pe muchile dealurilor rămase din vechi podişuri. Ele au bolovanii aşa de alterați de intemperii, încît se fărîmă cu mare uşurință. Granitul a fost descompus: feldspatul din el a dat naştere caolinului, mica a fost dusă de ape, iar cvarțul, mai rezistent, a format năsipuri grăunțoase. Pietrele ce au avut în ele calcar au fost decalcificate, rămînînd deseori poroase. In regiunea Rinului, spre Bassel, sînt atari depozite vechi—din prima extensiune—de 75 m. grosime şi alterate în întregime. Cele din a doua extensiune sînt alterate complect pînă la adîncimea de 8-9 m., mai la adînc alterația fiind slabă: o dovadă de bătrînețea celor din prima extensiune care-s alterate până la 75—80 m.

A treia extensiune glaciară—care urmează perioadei a doua interglaciare,—este cea mai lungă şi cea mai importantă. In vremea ei ghețarii au oscilat deseori: cîteodată s'au lăsat cu 2—300 de metri mai jos, alteori s'au retras cu 3—400 de metri. Unii geologi o împart chiar în două faze glaciare distincte, separate prin o lungă perioadă interglaciară. In această a treia fază glaciară limita zăpezilor veşnice ajunge 1.050 m. deasupra nivelului mării, față de 1.250 m. din epocile precedente şi față de 2.700—3.300 m. de astăzi. Mai toată Elveția (32.000 km. p. din suprafața ei) era sub ghiață. Limbi uriaşe de ghiață se întindeau spre apus până la Lyon; la sud, peste lacul Como şi Maggiore până la Verona şi Turin; la răsărit, prin Tirol până la Graz; la Nord, până la Sigmaringen, München şi Viena; în totul ocupînd o suprafață de 150.000 km. p..

Mai erau ghețari în Pirinei, Platoul central al Franței, Carpați, Caucaz, dar aceştia sînt nimic față de ghețarul din nord, care se întinde din regiunile polare până la o linie ce ar trece pe la sudul Irlandei, prin apropierea Londrei, prin Anvers, Magdeburg, Cracovia, Chiew, Moscova, Cazan şi Noua-Zembla. Aceastä enormă masă de ghiață, acest gigantic, *inlandsis*, prin care numai în Scandinavia străbătea cîte o muche de munte, dădea Europei Nordice aspectul pe care-l are Grönlanda de astăzi. Suprafața ocupată de ghețarul nordic este, după cum s'a spus şi mai sus, de 6 jum. milioane kilometri pătrați, deci mai bine de jumătate din Europa. Se socoteşte că ghiața ce acoperea nordul Europei avînd numai 1.000 m. grosime cu una cu alta, reprezenta o masă de 70 milioane kilometri cubi. Aceasta reprezintă în apă cam $^1/_2$ din toată apa mărilor şi oceanelor actuale. Dacă s'ar fi topit deodată ghețarul nordului, nivelul mărilor ar fi crescut cu 17 metri!

Scurgerea acestui ghețar se făcea foarte încet, clina fiind slabă. Işi poate cineva imagina cît amar de ani a rămas pe spinarea ghețarului un bloc desprins în munții Scandinaviei şi dus lîngă Moscova sau Cazan!

Despre eroziunile provocate de aceşti ghețari ai fazei a treia mărturisesc *terasele înnalte* din Alpi, ce ajung la 80 m. grosime, şi enormele depozite din nordul Europei. Aşa numitul *drift* sau *till* (terenul eratic de nord) e o argilă compactă cu pietriş de toate felurile, colțuros şi necolțuros, prezentînd foarte deseori sgîrîeturi. In genere se recunosc toate caracterele unei *morene de fund*.

In timpul fazelor glaciare, omătul se topea vara în locurile mai joase şi, pe locurile reci şi umede, se ridica vegetația săracă a ținuturilor polare: muşchii, lichenii, cîteva erburi şi icicolea cîte un petec de copăcei tîrîtori, care scăpau de asprimea gerurilor şi de tăria vînturilor de iarnă numai apărați de mantaua de zăpadă ce se aşternea din vreme. O aşa floră de *tundra* hrănea o populație săracă de animale cu însuşiri polare, dintre care—din faza a doua înnainte—mamutul şi rinocerul linos, două specii care se retrăgeau spre nord cînd climatul se încălzea. Mai tîrziu e abondent şi renul, care a jucat mare rol în viața omului cvaternar.

După fiecare extensiune glaciară începeau a se întinde pădurile pe locurile acoperite de ghiață. O asemene fază pădurοasă este şi în a treia epocă interglaciară. Depozite de cărbuni formate în această epocă ne-au păstrat caracterele florei. După toate probabilitățile climatul era cu 2 grade C. mai cald ca astăzi, favorizînd desvoltarea plantelor. In păduri domneau: bradul, pinul, tisa, fagul, stejarul, mesteacănul, alunul, etc.; prin cîmpii erburi şi tot felul de plante cu flori ca cele de azi; prin bălți nufărul, ciulina, ş. a.. In toate părțile foia o lume de animale obişnuite cu clima mai caldă, afară de regiunile mai înnalte ori mai nordice, unde-şi găseau hrana cîteva animale cu părul des şi lung. Dintre animalele din Europa centrală, de interes sînt numeroasele turme de zimbri, bisoni, antilope şi mari herghelii de cai, apoi animale carnivore de tot felul.

Dar, după un lung timp favorabil, climatul începe a se răci, marginile pădurilor se tot retrag în locuri mai prielnice şi mai

tîrziu chiar dispar în regiunile ocupate altădată de zapadă şi gheţari. O climă continentală cu erni aspre şi vînturi violente, cu veri calde şi secetoase, cu primăveri scurte şi ploioase, transformă Europa păduroasă de mai înainte în o nesfîrşită stepă, pe care cresc erburi mari şi plante cu cepe în pămînt, deprinse cu seceta lungă. Pe marginile fluviilor, pe coastele lacurilor, prin pustiurile întinse, straturi groase de praf calcaros au fost răscolite de vînturi năpraznice, purtate zeci şi sute de kilometri şi aşternute prin iarba înnaltă a stepelor, care creştea mai frumoasă, mai biruitoare în anul următor, în care acelaşi fenomen se repetă. Aşa a fost mulţi ani—mii de ani—în Europa, până ce praful calcaros, *Lösul*, a format o pătură de zeci de metri grosime. Acest depozit de Lös e foarte răspîndit şi la noi şi se caracterizează prin culoarea lui galbenă roşietică, străbătută cu viţe şi noduri albe de calcar. Prin acţiunea apelor de infiltraţie, calcarul din Lös a fost dizolvat, dus mai la adînc şi apoi depus prin tuburile prin care erau altădată rădăcinele plantelor de stepă. Lösul decalcificat dă un lut galben, cleios, *lehmul*, care-i mai puţin fertil.

In stepe trăiau multe erbivore: cai, bivoli, saiga, mamutul, rinocerul, epurele de stepă, apoi renul şi diferite carnivore. Omul era un iscusit vînător cum dovedesc osemintele dela Solutré (Franţa), unde s'au găsit aşa de multe schelete, încît e aproape sigur că provin dela vreo sută de mii de cai, din a căror carne au trăit oamenii ce-şi aveau acolo o aşezare mai statornică.

După epoca Lösului se reîntoarce din nou o epocă glaciară—a patra—care nu se mai întinde aşa de mult ca a treia, dar care este destul de lungă pentru a lăsa urme de patru faze distincte. După ea un frig intens stăpîneşte Europa, dar omul atinsese un grad de desvoltare remarcabil, încît ştia să lupte contra frigului nu numai încălzind peşterile, ci făcîndu-şi şi îmbrăcăminte. Această epocă, numită *epoca renului*, marchează o fază foarte interesantă în desvoltarea omului european, care dă dovadă de simţ şi gust artistic.

Prin modificări nesimţite climatul Europei ajunge cel actual, care se răceşte continuu şi nu e imposibil să fie numai continuarea unei a patra epoce interglaciare, pregătitoare fazei a 5-a glaciare.

*

In timpul ce s'au petrecut aceste evenimente, omul a progresat fiziceşte şi intelectual. Faţa osoasă, cu botul eşit, cu fruntea dată înnapoi, lipsită de bărbie, a raselor de Heidelberg şi de Neanderthal, are altă înfăţişare la rasa mai superioară, de *Cro-Magnon*. Instrumentele rudimentare şi puţin variate din epocile mai vechi fac loc la instrumente mai potrivite unor întrebuinţări speciale. Aceste sînt lucrate cu grijă şi uneori împodobite, în timpurile de mai tîrziu. Pe lîngă piatră omul mai întrebuinţa osul renului, fildeşii mamutului şi chiar oasele lui, pe lîngă oasele altor animale. Cînd împrejurările îi dădeau răgaz, omul cioplea şi obiecte de podoabă şi însemna pe os sau pe pereţii peşterilor impresiunile sale artistice.

Dar, despre fazele culturale primitive şi despre evoluţia celor dintăi rase omeneşti nu se poate spune în cîteva rînduri, spre sfîrşitul unui articol care, şi fără aceasta, e cam lung. Indicaţiile din tabloul ce urmează pot da o slabă idee despre lungimea erei preistorice şi despre modificările în industria eolitică, după care s'a putut determina vrîstele preistorice.

III

Care sînt cauzele epocei glaciare? Din examinarea condiţiunilor în care se produc actualmente gheţarii rezultă că nu numai frigul, ci şi bogăţia de aburi de apă din atmosferă contribue la formarea gheţarilor. Cum Europa avea spre nord un nivel mai înnalt ca cel actual şi cum umiditatea începuse încă din pliocen, o scădere în temperatura medie anuală numai de 3—4 grade a fost de ajuns pentru a produce efectele citate mai sus. Ori, o asemene scădere trebue căutată mai cu samă în umezeala continuă ce domnea pe atunci în Europa, din pricina necontenitelor ploi.

Acest fapt pe de-oparte, faptul pe de altă parte că extensiunea gheţarilor a fost mare de tot în Europa şi America de nord, dar nu şi în Asia (Siberia), deci numai de-oparte şi de alta a oceanului Atlantic, a făcut pe geologi să caute în pricini locale —nu generale, pentru tot pămîntul—explicaţiunea epocilor glaciare. Alţii însă—recunoscînd influenţa locală a oceanului Atlantic—cred că fenomenul a fost general, numai că intensitatea lui a variat; că, prin urmare, în cauze generale stă misterul răcirii pămîntului. Unii din aceşti din urmă au căutat cauzele în împrejurări cosmice, care n'au jucat probabil niciun rol. O ipoteză care are mai mulţi partizani e acea a savantului suedez *Svante Arrhenius*, care explică nu numai apariţia gheţarilor din cvaternar, ci şi din alte ere terestre. Arrhenius pleacă dela fapte experimentale. Se ştie că atmosfera reţine căldura pe care o radiază pămîntul; mantaua atmosferică e şi mai eficace dacă aerul e mai bogat în acid carbonic. Astăzi proporţia de acid carbonic este 0.03 la sută, adică 3 litruri la zece mii de litruri aer. Dacă această proporţie ar scădea aproape la jumătate (cu 0,6°/₀ din proporţia actuală), atunci razele solare ce ajung pe pămînt s'ar perde mai curînd prin radiaţia globului nostru şi temperatura ar fi mai joasă între 40° şi 60° latitudine cu vre-o 4°—5° C. decît azi, temperatură prielnică aşezării omăturilor veşnice. Dacă, din contra, proporţia acidului carbonic din atmosferă s'ar dubla ori tripla, pămîntul ar perde mai greu căldura ce primeşte dela soare şi temperatura, între aceleaşi grade de latitudine, ar fi destul de mare pentru a asigura condiţiuni de traiu ca în regiunile tropi-

Indicațiuni asupra fazelor și imprejurărilor prin care a trecut omul preistoric [1])

Epoci geologice		Clima, Vegetația, Fauna	Indicații privitoare la om	Vriste preistorice	Perioade preistorice
A patra extensiune glaciară		Clima rece; flora săracă; fauna de regiuni reci	O invaziune Negroidă din sud-vest, care contribue la formarea rasei de Crô-Magnon (Homo priscus) cu aplecări artistice	**Magdalenian** **Post—Solutrean**	PERIOADA PALEOLITICA
A treia epocă interglaciară	Faza Stepei	Clima continentală; stepe cu cai, mai apoi mamut și rinocer linos	Omul e vinător de rasă mai avansată: Homo mediteraneus priscus	**Solutrean**	
	Faza pădu-roasă	Clima oceanică; păduri cu cerbi, urși, elefanți primitivi	Industrie bogată a unei rase neandertaloide	**Post—Mousterian** (aurignacian)	
A treia extensiune glaciară		Tundra cu mamut și rinocerul lui Merck	Rasa de *Neanderthal* (Homo primigenius)	**Mousterian**	
A doua epocă interglaciară		Păduri intinse, mai tirziu *stepă*. Faună de regiuni calde	Industrie paleolitică, in Franța și Belgia, a rasei *Homo primigenius* (rasa de Neanderthal)	**Mousterian** **Acheulian** **Chellean** **Strepian**	
A doua extensiune glaciară		*Tundra* cu mamut și alte animale de regiuni reci	?	?	PERIOADA EOLITICA
Prima epocă interglaciară		Clima caldă; păduri, faună de regiuni calde	Industrie eolitică in Franța de nord, Belgia, Germania de vest	**Mesvinian** **Mafflian** **Reutelian**	
Prima extensiune glaciară		*Tundra* cu o faună de locuri reci	Industrie necunoscută vremea rasei *Homo heidelbergensis*	—	
Pliocen		Flora și fauna de regiuni calde	Industrie eolitică din sudul Angliei	**Kentian**	
Miocen		Flora și fauna de regiuni calde	Precursorul omului *Prachomo erectus* din Cantal și Belgia	**Cantalian**	

1) Cu mici modificări, *după L. Reinhardt*—Der Mensch zur Eiszeit in Europa.

cale. Arrhenius găsește și isvorul de acid carbonic: erupțiunile vulcanice. Cind aceste sint frecvente, cítimea de acid carbonic sporește, asigurind pămintului un climat cald.

Ipoteza lui Arrhenius, deși foarte ingenioasă, nu explică toate faptele și are nevoe de verificări.

O altă ipoteză, a geologului A. de Lapparent, pare mai verosimilă. In terțiar Europa era unită cu America prin un uscat ce ocupa regiunea nordică a Atlanticului. Acest uscat însă a inceput a se prăbuși și a fi innecat de ape. Curenții calzi ce veneau din sud au produs evaporări mari. Vinturile luind acești vapori i-a imprăștiat la nord, pe ambele coaste ale oceanului abia in formațiune. Acești vapori au fost origina nesfirșitelor ploi din pliocen, cauza răcirii din cvaternar și deci cauza ghețarilor. Dar oceanul Atlantic nu s'a format deodată, ci prin prăbușiri succesive, prăbușiri ce aveau influențe deosebite asupra curenților, deci asupra climatului. Uneori din lipsa de vinturi, de prea mulți vapori de apă, climatul dulce revenea și o eră interglaciară, favorabilă vieții vegetale și animale, se instala pentru o perioadă, după care condițiile rele se intorceau și o nouă fază glaciară avea loc. Dispariția ghețarilor din Europa s'a făcut, după ce oceanul Atlantic a luat forma actuală, prin influența acelui curent cald numit *Gulf stream*, care încălzește coastele Americei și Europei apusene.

Ca toate ipotezele și aceste două nu fac decit să reprezinte starea actuală a cunoștințelor noastre; mine, cind se vor descoperi fapte nouă, se vor emite alte ipoteze sau se va confirma vreuna din aceste.

Pentru a ne lămuri asupra imprejurărilor in care a viețuit omul cvaternar, n'avem nevoe de nicio ipoteză: fazele glaciare și interglaciare, variațiunile in industrie și in conformația fizică a omului se cunosc cu destulă preciziune pentru a rămine in domeniul faptelor.

T. A. Bădărău

Hotărîre nestrămutată...

S'a dus şi clasa „a patra!" Numai examenul mai este... şi gata!

Gîndul acesta îi aduce fiori de uşurătoare fericire lui Mitiţă, nepotul prea cuvioşiei sale Arhimandritului, rectorul Seminarului. Mîne examenul. Numai azi este la mijloc!... Şi cum mai potriveşte Dumnezeu lucrurile! Mîne, tocmai în ziua examenului de „a patra", Mitiţă împlineşte unsprezece ani. Negreşit, la o zi ca asta trebue să sosească cei de-acasă ca să-l ia şi pe dînsul. Unde mai pui că au s'aducă şi pe „broscuţa!"...

Plecat asupra caetului de caligrafie, îşi mîngîie cu vîrful limbii ascuţite colţurile gurii deschise, şi-şi desmeardă cu privirea rîndurile trase pe linie şi mai nu-i vine să creadă că-s scrise de dînsul; literele i se par „turnate", macar că, între noi fie vorba, „pagina de caligrafie", scrisă pentru examenul de mîni, aduce mai degrabă a foltan de stuf sgîlţîit de un vîrtej...

Chipul „broscuţei", sora lui de-un an, care se slujeşte de mîni întocmai ca şi de picioare, ca să se poarte dela un loc la altul, îl urmăreşte cu îndărătnicie.—Anicuţa—aşa-i numele drept al soră-sa—trebue să fi mergînd acuma în picioare! Şi n'a mai văzut-o aproape de două luni, tocmai dela Paşti, cînd l-au luat din oraşul acesta pustiu, pentru sărbători; i se pare c'o vede chiar acum, cu mînuşiţile întinse la dînsul şi că se cere s'o ia în braţe. Se 'ntoarce iute de deasupra caetului, ca să privegheze, chipurile, mai de-aproape, cum ar merge „broscuţa" numai pe două picioare, dela uşă până la dînsul—nu cumva să se împedece de ceva şi să cadă înainte de a o prinde el în braţe—şi, ca şi cum ar fi lovit cu maiul în cap, priveşte, cu răsuflarea oprită, la faţa de „caligrafie pentru examen"... prefăcută de călimara răsturnată cu cotul, într'o minunată hartă a mării Mediterane, cu toate rîurile, insulile şi arhipelagurile ei!!...

*

Ei, nu! Se vede treaba că viaţa asta tot are asemănare cu cea „de apoi"! Acolo, pe lumea cealaltă, cică umbli aşa

prin Raiu, de colo până colo şi duci viaţă îngerească; numai o grijă ai acolo: Nu-i nici un semn despărţitor, un zaplaz ceva, între Raiu şi Iad!... De nu bagi de samă şi te apropii prea tare de marginea Raiului, cică te 'nhaţă Dracul cu cangea şi te pomeneşti tocmai în fundul Tartarului...

O clipă doar a ţinut fericirea cea mai deplină a lui Mitiţă: cît şi-a închipuit c'au venit cei deacasă ca să-l ia din Iaşi şi cît a zărit pe „broscuţă" mergînd numai pe două picioare!...

În clipa următoare, Mitiţă îşi simte urechile vîjiind; i se pare că de mult s'a prăbuşit pămîntul sub el şi că, în drumul căderii sale ameţitoare, nu găseşte nici un paiu de scăpare...

Sufletul de om şi de adevărat creştin al Arhimandritului este la cunoştinţa obştească. Rînduri întregi de studenţi îşi găsesc în el sprijin şi ajutor fără tocmeală: Înveţe ei ce-or vrea... numai să înveţe în adevăr! „Ţara are nevoe de lumină—vorba prea cuvioşiei sale—iar noi, care înţelegem lucrul acesta, sîntem datori s'o ajutăm să-şi capete lumina!" Gîndului acestuia şi-a închinat viaţa prea cuvioşia sa Arhimandritul. Şi dacă de pornirea aceasta sufletească se folosesc atîţia tineri, este la înţelesul oricui rîvna, se poate zice patima, cu care urmăreşte Arhimandritul învăţătura lui Mitiţă, copilul fratelui său din Cristeşti, pe care l'a adus înnadins lîngă dînsul, ca să-l aibă în ochii săi. Dacă pentru nişte tineri, de care nici nu ţine macar socoteală din ce parte a ţării sînt, îşi dă ce are mai curat în sufletul său, —bunăvoinţa în faptă—ce n'ar da preacuvioşia sa ca să-l vadă „om" pe Mitiţă! Cu toate acestea, Arhimandritul nu-şi poate ascunde îngrijorarea, ba chiar teama că n'o să s'aleagă nimic din Mitiţă; poate asta-i şi adevarata pricină a grabei care-l orbeşte şi nu-l lasă să vadă limpede cînd trebuesc luate măsuri de îndreptarea „poticnelilor" lui Mitiţă, dacă sînt cu bună samă poticneli. El tot se teme cu totdinadinsul să nu cumva să se adeverească tocmai cu dînsul zicătoarea: „Cine doreşte prea mult, nu capătă nici puţin!"

În întunericul în care i s'afundă mintea lui Mitiţă, doar un lucru i se lămureşte cu o iuţeală nemăsurată: „Judecata lui moş părintele", adică a prea cuvioşiei sale Arhimandritul, cu toată lunga şi chinuitoarea ei pregătire!...—Se face ca şi aevea, parc'ar fi în sala de mîncare. În capul mesei stă moş părintele, cu faţa cătrănită—la vederea caetului de caligrafie—şi cată amărît împrejur: Negreşit se gîndeşte ce să-i mai facă! Lumea dela masă, pedagogii seminarului şi studenţii, care, se vede, n'au de lucru şi vin tocmai la masă, nu îndrăznesc să scoată un cuvînt de apărare. Au încercat ei în cîteva rînduri să-i sară într' ajutor, dar fără folos!

— Costache!—i se pare lui Mitiţă c'aude strigînd moşu părintele pe sufragiu.

S'a sfîrşit!—gîndeşte Mitiţă.

Şi vede numai decît tot ca şi aevea, că vine sufragiul şi se opreşte smirna în uşă, aşteptînd porunca.

— Să vie scaunul Ducipal! — poruncește Arhimandritul. Scoală, ticălosule! strigă din nou lui Mitiță, care știe tot tipicul judecății; asta însamnă că trebue să iasă dela masă, să stea lingă părete și să privească la scaunul Ducipal, pe care are să 'ncalece la sfirșitul mesei.

— Să vie fringhia — strigă din nou moș părintele.

Mitiță știe că are să fie lungit pe Ducipal, cu fața în jos, cu minile legate sub scaun.

Nici un sgomot, tot timpul mesei; doar cite-o șoaptă între pedagogi și studenți, care îi sue lui Mitiță singele în față, și-l mai amărăște și gindul că aceste șoapte poate sint arătările părerilor de bine de judecata lui. Altfel dece n'ar sări nimeni în ajutorul lui?! Nici n'aude țăcănitul tacimurilor din cursul mesii și i se par ani întregi până cind, în sfirșit, aude rugăciunea de mulțumire lui Dumnezeu pentru sculare dela masă. Deacum i-i mai ușor: es toți afară și rămine numai el cu moș părintele și cu sufragiul. Știe că merge repede judecata; doar lungitul pe Ducipal și legatul de scaun cit mai ține ceva... încolo, loviturile cu cureaua lui moș părintele și întrebările dacă are să-i intre mintea în cap, ori nu... nici nu le mai simte, nici nu le mai aude!...

*

Munca cea mai grea a lui Mitiță i se pare acum să-și găsească apărare pentru întimplarea cu fața de caligrafie. De cite ori are de îndreptățit vr'o boroboață, trebue să stirnească ceva, din care, după părerea lui, să iasă că vinovăția faptei nu are nici în clin, nici în minecă cu dinsul. Să spună lui „moș părintele" întocmai cum a fost... nu-i dă mina: are să fie iarăși învinovățit că nu-și mai adună gindurile acasă și că i-i mintea numai pe meleagurile Cristeștilor!... Să zică, de pildă, că s'a dus să bea apă și că în urma lui, nu știu cine, a venit și i-a răsturnat călimara... asta par'că s'ar mai potrivi; i se pare însă că aude pe moș părintele: „Ce fel de băut apă desdedimineață?!" Va să zică nici asta nu merge! Să spună... ce să spună?!... Mitiță rămine de lemn cind vede intrînd pe ușă chiar pe „moș părintele" — ca și cum ar fi tras cu bobul. Cel puțin n'a avut vreme s'ascundă dușmanul cel de caet!...

— Nu știu cine, moș părinte! — o ia Mitiță înnainte, tremurind, fără să fie întrebat.

— Ce nu știi cine, bre? — întreabă Arhimandritul, bănuind că este ceva la mijloc...

— Nu știu cine mi-a minjit fața de caligrafie — se grăbește să spună Mitiță, arătind caetul, pe care abea îl poate stăpini în mini.

— Ei?... și nu știi ce-i de făcut? scrie altă față! Na parale și-ți ia alt caet... că, dragă Doamne, scrii pentru examen! — spune Arhimandritul sfătuitor, eșind pe ușă.

— Doamne, Doamne! — gindește Mitiță, ca și cum i-ar fi luat cineva o piatră de moară de pe inimă, ascultind pașii, care se depărtează, ai Arhimandritului — dece nu iau eu sama, ca să nu mai am grija lui Ducipal! Däunăzi cind am umblat la crucea cu pietre scumpe a moș părintelui, dece nu m'astimpăram eu mai bine, decit să caut să văd cit de tare îs virite pietrele scumpe în culcușul lor... și cind colo... m'au văzut și-am încălecat pe Ducipal!... Ei nu! să fie ce-o fi: deacum înnainte am să iau sama, ca să nu mai dau peste Ducipal!!...

Și pentrucă Mitiță și-a luat grija cea mare, că adică are să se ferească de orice ispită; afară de asta, pentrucă e vorba de o hotărîre nestrămutată ca aceasta — pe care a luat-o încă de azi dimineață — nici Dumnezeu nu s'ar supăra dacă s'ar duce și el să se joace, măcar cit de cit și apoi să vadă ce mai este și cu caetul cel nou de caligrafie și cu celelalte lucruri, pe care le mai are de făcut pentru examenul de mine.

In virful degetelor, cu ghetele jumătăți în mină, se strecoară încetișor pe ușă, pe care o închide oprindu-și răsuflarea, de teamă ca nu cumva să-și facă blăstăm capului și să-l simtă „moș părintele"; grăbește pașii prin coridor, dupăce scapătă din dreptul intrării la locuința Arhimandritului și-o șterge iute în grădina internatului. Aici, cu ochii la „rec", i se 'nseninează inima: tot face să trăești pe lumea asta! Cit ai clipi, îl vezi călare pe rec, chiuind de mulțumirea pe care i-o face atirnarea de bară, cu picioarele încolăcite, și cu capul în jos. Fură apoi citeva invirtituri în jurul lemnului, dar n'are parte s'o scoată la capăt; dă cu ochii de-un seminarist, furișat și el în grădină, care învață de zor, pentru examenul lui de mine. Vedenia asta neașteptată, îi toarnă din nou în suflet ghiața examenului de mine. Iute, spre odaia lui, cu aceiași grijă ca la venire; găsește însă mai nimerit s'apuce, acum la întors, pe coridorul din dreptul dormitoarelor. Oricum, paza bună... Se vede însă că nu-i pe lumea asta nici o cale lipsită cu totul de primejdii! La dormitorul clasei a șaptea, ușa dată de păreți. Ei?... cum să nu te oprești o lecuță să te uiți! Două rînduri de paturi, înnadins parcă așezate cite c'un capăt la părete și cu altul în mijlocul odăiei... drept dragul, cum nu-i nimeni să te vadă, să te-apuci de fierul pus de strajă la capetele din mijloc a celor două rînduri de paturi și să te dai „huța" cit ți-o cere inima! Ar fi și păcat de-ar trece Mitiță pe lingă așa rînduială, fără să se folosească! Rînd pe rînd, se oprește la fiecare păreche de paturi, se sprijină în mini și-și face vint cu picioarele pentru „huța". Numai două părechi de paturi mai rămîn până la capăt. Cu toate că gifie dealbinelea și s'a înroșit ca un rac, aici trebue pusă toată puterea, ca să facă vint picioarelor și să guste datul huței cel puțin cu plăcerea dela început, dacă nu cu una și mai mare. Așa! fiorii dela urmă sint, cu bună samă, tot așa de dulci ca și cei dela început, dacă știi să cumpănești treaba și să-ți faci vint de nădejde! decit, tot vorba ceia: între Raiu și Iad nu-i

nici un semn, ori un zaplaz ceva, care să-ți arăte unde să te oprești!... Unui imineu din picioarele lui Mitiță îi vine gustul să facă o huță și mai mare: se svirle din picior și s'aruncă drept în mijlocul geamului celui mare, dintr'o bucată, care dă în cerdacul din grădină, îl face pulbere și se oprește să se odihnească la aerul proaspăt, în iarba din grădină!...

*

Năucit, Mitiță nici nu-și amintește ce-a fost, cum s'a întîmplat, cînd și pe unde a fugit. Se 'nvirtește în loc prin odaia lui și caută grăbit; nu știe nici el singur ce anume caută. Se oprește apoi și ascultă, cum se oprește epurașul, în mijlocul ocolului de hăitași și de pușcași, la încheerea vînătoarei cu goană.. Toată curtea e în picioare. S'a spart geamul cel mare de la cerdacul clasei a șaptea. Fiecare aleargă la locul dezastrului, doritor să afle cine-i pricinașul unei asemenea pozne și mulțumit că nu-i el vinovatul. Ajunge până la Mitiță hohotul de mulțumire al tuturor, cînd se uită la imineul găsit în iarbă și ținut în vederea obștească de sufragiul Costache, care se bucură peste măsură—cași cînd s'ar fi întors chiar acum din războiu c'un steag luat dela vrăjmași—pentrucă, rîndul acesta, are în mînă dovada vinovăției și a vinovatului. Prin coridoare s'aud duduituri, la început nelămurite, mai apoi limpezite în pași, care aleargă din toate părțile și se 'ndreaptă spre domnitorul clasei a șaptea. N'are nimeni nici o îndoială: Din răutate, Mitiță și-a scos imineul din picior și-a svîrlit cu dînsul în geam; nici vorbă că Ducipal își are rostul lui. Costache își are planul făcut: are să țină imineul lui Mitiță la dînsul și apoi, la vremea mesei, are să-l scoată la iveală, în fața Arhimandritului, ca să-i arăte ce podoabă de nepoțel are prea-cuvioșia-sa și ce slugă fără cusur este dînsul...

Intr'un tîrziu, cînd intră totul în tăcere, Mitiță începe să rumege cîte o frîntură de gînd. Oare știe cineva... cine a spart geamul?... Doamne, Doamne! de-ar intra el în stăpînirea imineului... de n'ar da cineva peste imineu, cum o fi stînd el acolo ascuns în iarba din grădină! Doamne, Doamne! Dă, Doamne, să nu-l găsească! Ce lucru minunat! N'are să găsească nimeni imineul.. nu se știe cine a stricat geamul! A scăpat și de hopul acesta!... Ei nu! Nu mai merge așa; trebue, deacum, mai multă băgare de samă... ca să nu mai dai peste Ducipal! Acum n'are decît să-și scoată și celălalt imineu din picior, să-l strîngă frumușel în lădița lui și dacă, la toată întîmplarea, ferească Dumnezeu, vine „moș părintele" și-l găsește desculț... are să spue c'a pus în lădiță imineii. De cumva i-o cere să-i arăte... are să deschidă lădița, are să caute, are să caute... are să spue că nu știu cine i l-a luat din lădiță pe celălalt.. a vrut cineva să-i facă rău!..

Scăpat de gînduri negre, Mitiță se 'nseninează văzînd cu

ochii; n'are însă parte de senin mai îndelungat!... Zărește caetul de caligrafie, cu harta Mediteranei... Dintr'odată s'adună nouri groși din toate părțile: a pierdut gologanul pentru cumpărat caet nou. Nu-i merge, și pace! Să plece acum în căutarea gologanului? Dar dacă dă cineva, poate chiar „moș părintele", peste dînsul și-l găsește desculț... tocmai în dormitorul cu bucluc? Nu se dă, el singur, de gol? Stai!... este scăpare: rupi, frumușel, fața cu pricina; o arunci în sobă și rămîne caetul nou! Nici nu-i nevoe de căutat gologanul!... ce bine! Chiar așa! Ce nevoe mai ai de gologan?!... Decît... vezi? tot îi mai bine ca deacum încolo să iai sama și să nu mai prăpădești gologanii, măcar că rîndul acesta n'o să știe nimeni că l-ai perdut!...

E minunat lucru să ai în condeiu peniță nouă! Mitiță nu mai poate de bucurie: și-a pus peniță nouă în condeiu... i se pare că deacum treaba îi gata; n'are decît să s'așeze el, colea, la masă și isvorăsc rîndurile ca de tipar, din penița nouă. S'o moae chiar acum oare penița, ca s'o cerce, ori s'o lase mai pe urmă, cînd s'o așeza cu temeiu la scris? Are de gînd ca rîndul acesta să nu se mai scoale dela scris până n'o scoate la capăt, într'o singură întinsoare, fața de caligrafie. Chiar așa; îi mai bine, cînd te-apuci de-o treabă, s'o scoți la capăt, decît s'o faci în răstimpuri. Așa! Tot îi mai bine să nu cerce acum penița, că doar nu piere lumea și până în sară cît mai este... Mai bine, până s'o apuca de caligrafie, să intre în odaia dealături, unde n'a mai fost de eri. Doamne, Doamne!.. Ce rînd de haine, nouă-nouțe, i-a cumpărat „moș părintele"! Și i-a spus că are să le îmbrace în ziua de examen. In ziua de examen!... Adică dece nu le-ar îmbrăca și acum, ca să mai vadă odată cum îi vin. Ce-a înțeles el că le-a îmbrăcat numai eri, cînd i le-a cumpărat... și nici nu l-a lăsat să umble cu ele!... ziceau că le poate păta cu ceva, și atunci n'o să fie frumoase în ziua de examen! Să le păteze... cum să le păteze? că doar nu umblă el cu ochii închiși! deacuma îi băet mare, împlinește unsprezece ani, sfîrșește „a patra"!

In odaia dealături, salonul prea-cuvioșiei-sale Arhimandritul, stă pitit dulapul, ascuns în părete, cu hainele cele nouă ale lui Mitiță. Deschide mai întâi ușa 'n coridor, cată și vede că bastonul lui „moș părintele" nu-i la cuer; va să zică „moș părintele" nu-i acasă și nu poate da peste dînsul!

Nu-i vreme de pierdut! In salon, Mitiță, dacă ți-e degrabă și nu vreai s'amîi pe mine mulțumirea gătirii cu haine nouă!

Mitiță, de cuvînt: iute îmbracă hainele cele nouă și fuge la oglindă... Tii!—face Mitiță, plin de fericire—par'că's turnate pe mine! D'apoi ghetele!... au și scîrți și-s mai nalt cu dînsele... vezi? ce tot îmi spun ei că-s mic? uite cît îs de mare!... să vedem cine mai are în Cristești ghete cu „gumilastic"!... nici n'au să mă cunoască.. „Broscuța" îi prostuță; are să fugă de mine cînd m'o vedea, până s'o deprinde iar... Așa; acum să iau de colo și șapca cea nouă... Doamne, Doamne! cît îi de frumoasă

șapca!... are la cozoroc galon de aur!... cine mai are așa șapcă la Cristești! cît lumea n'au să mă cunoască! au să zică: Măi, cine să fie oare băetul cela așa nalt și gătit?...

Un țipet groaznic de copil stîrnește toată ograda, care aleargă, cît poate mai iute, în salonul prea cuvioșiei sale Arhimandritul. Care cum intră înlăuntru, izbucnește în rîs peste putință de stăpînit...

Cînd s'a întins Mitiță să ia șapca de pe raftul cel de sus al dulapului, o sticlă mare, plină cu două ocă de unt de ricină —adus pentru trebuințele internatului și ne dat încă în primire de către intendent—se răstoarnă, se sparge drept în două și se varsă drept în capul lui Mitiță. Bietul Mitiță, cînd vede una ca asta, cearcă să s'ație și să strîngă puhoiul de ricină cu pumnii lipiți și făcuți pîlnie... Incercare zadarnică. In pumni nu poate ținea decît o mică parte; restul se prelinge printre degete, se scurge pe cap, pe haine, până și pe ghete. Cînd își aruncă ochii în jos să-și vadă halul în care sînt hainele cele nouă, nici el singur nu știe cînd începe să țipe de scoală toată ograda. Acum, cînd intră lumea în salon, Mitiță stă încă lîngă dulap, cu mînile în sus, și răcnește tocmai din baerile inimii. Cînd îl văd, cum plînge el, năclăit în potopul de ricină, în loc să stîrnească milă... stîrnește rîsul tuturor...

Sufragiul caută un loc potrivit ca să-l apuce pe Mitiță, fără să se mînjască de ricină, și-l duce deadreptul la spălătorie. Pe drum Mitiță răcnește mereu. Ca răspuns, i se pare lui ori aude aevea... clopotul de masă—va să zică „moș părintele" sosește numai decît--iar zidurile seminarului îi întorc ecoul: Ducipal, Ducipal, Ducipal!

Sp. Popescu

Sistemul de educație englez față de sistemele continentale

Caracteristice din viața publică în Anglia

„Viitorul va aparținea națiunii celei mai bine educate".

E firesc ca sistemele de educație publică din diferitele țări să se deosebească între ele; ca fiecare stat să-și aibă sistemul său propriu pentru formarea viitorilor cetățeni. Un sistem de educație nu se poate împrumuta: el trebue să fie un produs natural, cu caracter național: trebue să reprezinte caracteristicele poporului în sinul căruia s-a organizat. Cît timp deosebirea între popoare e prinsă de însușiri sufletești specifice, sistemele de educație se vor deosebi dela popor la popor, după cum arta, literatura și instituțiile popoarelor în general se deosebesc.

Educația publică reprezintă și ea o fațetă de clivaj a societății, prin a cărei transparență se reflectează caracteristicele naționale și gradul de civilizație a unui popor.

Numai cînd sistemul de educație publică din o țară este un product natural, născut adică din nevoile și aspirațiile poporului și organizat pe baza însușirilor naționale, numai atunci el poate contribui, la rîndul lui, a învigora aceste însușiri, altfel rămîne neputincios.

Edmond Démolins, în mult cunoscuta lui carte „A quoi tient la superiorité des Anglo-Saxons", dupăce schițează sumar și necomplect sistemele de educație din Franța, Germania și Anglia, se întreabă care sistem e mai bun; și, condamnînd fără rezerve, pe cel francez și german, proclamă superioritatea celui englez, pe care-l recomandă cu cea mai mare căldură pentru Franța.

Credem că e prea abstractă întrebarea ce și-o pune Démolins: „*Care sistem e mai bun?*" Fiecare din aceste țări trebue să-și

aibă sistemul ei propriu, deosebit; scopul este acelaşi: *să facă cei mai buni cetățeni.*

Concepția, însă, de cel mai bun cetățean, nu o fixează sistemul de educație—care n are valoare decît ca mijloc de realizare a concepției—ci idealurile etice, politice şi naționale ale diferitelor popoare. Sistemele de educație se organizează în vederea atingerii acestor inălțimi. Noțiunea de cel mai bun cetățean în Franța şi Germania implică, dupăcum vom vedea, alte atribute decît aceiaşi noțiune în Anglia şi Statele Unite. Astfel valoarea relativă a sistemelor de educație nu se poate determina prin comparație între ele, pentrucă nu pot fi măsurate cu aceiaşi unitate de măsură. Nu poate fi vorba decît dacă un sistem de educație e bine organizat pentru atingerea scopului ce-l urmăreşte; dacă o țară are un sistem de educație bine adaptat la nevoile ei.

Un sistem de educație poate să dea roade în țara în care a luat naştere şi să rămie cu totul sterp în țara în care a fost importat. Pentru popoare caşi pentru indivizi, calea progresului se găseşte prin sforțări proprii. Popoarele mici, ajunse tîrziu în raza civilizației, au plătit prin mari decepții dobîndirea acestui adevăr banal şi în materie de educație publică*).

Comparația între sistemele de educație detaşate de împrejurările concrete în care ele s'au organizat şi de scopurile la care ele țintesc nu poate lămuri întrebarea pusă de Edmond Démolins.

Se poate însă discuta, dacă față de noțiunea de *om în înțelesul nobil al deplinătății desvoltării facultăților*, noțiunea de „bun cetățean" a rasei anglo-saxone este superioară aceleiaşi noțiuni a rasei neoromanice ori teutonice.

*

Inainte de a intra în descrierea şi caracterizarea diferitelor sisteme de educație, va trebui să ținem seamă că organizarea acestor sisteme e pretutindeni rezultatul unei intensive intervenții de stat. Din cercetarea de aproape a naturii acestei intervenții şi din analiza raporturilor statului cu cetățenii în diferitele țări, vom

*) Cele spuse nu înseamnă că din cunoaşterea diferitelor sisteme de educație nu se pot căpăta suggestii foarte folositoare; că diferitele sisteme nu se pot completa chiar unele pe altele în privința unor probleme comune de educație. In ultimele două decenii, guvernele diferitelor țări au publicat un enorm material asupra sistemelor de educație din Europa şi America; foarte puține sinteze fericite însă au fost făcute asupra acestui material. Dintre aceste putem cita pe a lui Levasseur.

Nimic însă nu se poate compara cu foloasele pe care le-a adus lumii civilizate „The Bureau of the Commisioner of Education" din Washington. Acest aşezămînt, înființat şi întreținut de guvernul federal al Statelor-Unite, publică regulat rapoarte amănunțite asupra sistemelor de educație din toate țările şi a ajuns astăzi cel mai bun informator al lumii întregi în materie de educație publică.

putea vedea caracteristicele naționale ale popoarelor şi vom înțelege diversitatea sistemelor de educație.

Astfel această descriere va căpata un cadru, care va atrage lumină asupra reliefurilor deosebite ale sistemelor de educație şi le va da perspectiva necesară pentru a putea fi înțelese în strînsă legătură cu însuşirile, moravurile şi idealurile naționale ale fiecărui popor.

Anglia e țara clasică a individualismului, a țărilor de formațiune particularistă, pecînd Franța şi Germania sînt țări de formațiune comunitară*). Anglia formează un contrast isbitor cu Franța şi Germania din punctul de vedere al raporturilor dintre stat şi individ: în Franța şi Germania individul depinde de stat, în Anglia statul depinde de individ.

Edmond Démolins explică această fundamentală deosebire prin însuşiri de rasă; îndată însă constată că cu timpul se ivesc semne de emancipare a individului de sub tutela statului şi la alte popoare, şi recomandă sistemul de educație englez pentru grăbirea acestui proces în Franța. Admite dar că tipul de organizare socială comunitară nu e imutabil şi că se poate transforma în tip individualist.

Adevărul e că iubirea de libertate individuală şi independență față de comunitate apare ca cea mai caracteristică însuşire a rasei Anglo-Saxone din timpurile cele mai vechi, şi se menține în tot cursul desvoltării istorice a acestui popor, cu puterea celui mai tenace şi mai robust instinct de rasă. Viața socială şi istoria întreagă a poporului şi instituțiilor engleze, nu se poate înțelege neținînd seamă de această *qualité maîtresse* a poporului englez:

„Anglia este țara compromisului. Biserica națională este un compromis, constituția politică este un compromis, sistemul de educație un compromis; în adevăr, cineva ar putea adăuga că caracterul național însuşi este un compromis" **).

Caracterul de compromis al întregii vieți politice şi sociale în Anglia, e tocmai consecința firească a instinctului primitiv de independență şi libertate individuală al rasei Anglo-Saxone. Nimeni nu cedează asupra acestor puncte, individ ori instituție, în încordarea stabilirii raporturilor mutuale. In asemenea împrejurări, găsirea echilibrului vieții nu-i posibilă decît în compromis. Se crează astfel o atmosferă de tensiune, ce întreține vii forțele individuale ale poporului şi delimitează libertatea unuia prin recunoaşterea libertății altuia; se naşte o reciprocitate de recunoaştere şi respectare a drepturilor individuale: fiecare e gelos

*) Societățile de tip particularist se caracterizează prin tendința individului de a se sprijini nu pe comunitate ci pe sine însuşi.

Societățile de formațiune comunitară se caracterizează prin tendința individului de a se sprijini nu pe sine însuşi, ci pe comunitate, pe grup: familie, putere publică, stat.

**) R. E. Hugues: The Making of Citizens, pg. 27.

de libertatea lui, pentru care e veşnic *sur le qui vive* şi respectă libertatea altuia pentru care are simpatia destul de largă să o înţeleagă. Astfel viaţa întreagă apare ca un vast cîmp de împăcare, gata să se transforme în cîmp de luptă.

In aceste condiţii de viaţă socială, nu-i loc pentru supunere pasivă nici pentru apăsare tiranică; raporturile politice iau caracterul contractual de compromis, izvorît din impunerile şi concesiile voinţilor individuale: „Constituţia engleză, spune Taine, e un conglomerat de contracte, adică de drepturi recunoscute. Fiecare, mare ori mic, îl are pe al său, pe care-l apără cu toată puterea. Prin acest sentiment Englejii au cucerit şi păstrat libertatea publică".

Puterea centrală a statului în Anglia, trecînd peste cîteva excepţii necaracteristice, se poate spune că n'a putut niciodată să cotropească şi să încalce puterea şi iniţiativa individuală şi a autorităţii locale. Pe teritoriul britanic n-a înflorit niciodată o monarhie absolută ca a lui Filip II ori Ludovic XIV, nici chiar ca a lui Napoleon cel Mare ori Wilhelm II. Incercările Stuarţilor n-au izbutit decît să lese amintirea unor accidente în istoria Angliei.

Natura raporturilor dintre stat şi cetăţean în Anglia are cu totul alt caracter decît pe continent. Statul nu intervine în această ţară pentru a se substitui iniţiativei individuale, ci ca să întărească această iniţiativă şi s-o facă astfel efectivă. Vom avea prilej să vedem aceasta în amănunţimi la descrierea organizării şcolilor de toate gradele. Statul intervine în Anglia altfel de cum intervine în Franţa şi Germania. Suveranitatea cetăţeanului nu-i ştirbită prin această intervenţie: el rămîne adevăratul conducător *(ruler)* în această ţară clasică de *guvernare prin sine* (self-government) şi *ajutor prin sine* (self-help).

Pentru cetăţeanul englez nimic nu-i mai presus de libertatea lui individuală: „Englezul nu crede că omul e creat pentru patrie, ci patria pentru om. El e mai puţin preocupat de a fi cetăţeanul unei ţări mari, cît de a fi un cetăţean liber. Drept vorbind el e om înainte de a fi cetăţean... Patriotismul constă în a menţinea energic independenţa particularului împotriva desvoltării şi contra încălcării statului" *).

„Adevăratul ideal al unui stat cere ca guvernul central să lucreze astfel asupra fiecărui cetăţean, încît să desvolte necontenit în el puterea de a se conduce singur (self-direction). In Anglia este o sforţare continuă a statului întreg de a impune voinţa lui fiecărui cetăţean, fiecărui interes local, provocînd astfel întărirea lui proprie. Pe de altă parte, fiecare interes local şi fiecare individ caută necontenit să-şi impue voinţa lui faţă de guvern. Sistemul roman tinde mai curînd să încurajeze încetarea sforţărilor individuale. Mult din desvoltarea posibilă a individualităţii rugineşte neîntrebuinţată. Nu există alt guvern aşa de stimulent al dezvoltării individuale ca guvernul englez" *).

*) Edmond Démolins: A quoi tient la superiorité des Anglo-Saxons, pg. 310 şi 321.

Cu totul alt caracter are istoria celor mai multe ţări depe continent. Aici statul, prin absorbirea puterii autorităţilor locale, prin desvoltarea biurocratismului civil şi militar, a ajuns să atrofieze independenţa şi iniţiativa locală şi să capete o existenţă aproape de sine stătătoare faţă de poporul, ale cărui interese le reprezintă şi le administrează; o fiinţă cu puteri proprii, sprijinită mai mult pe partizi organizate, pe biurocratism şi militarism. Această stare de fapt a făcut să se nască concepţiile eticei patriotismului de stat, în numele căruia se ridică la înălţimea celei mai superioare virtuţi jertfirea personalităţii pentru raţiuni superioare de stat.

In Anglia acest lucru nu s-a putut întîmpla, mulţumită acelui instinct primitiv şi tenace de individualism al rasei. Puterea centrală a statului n-a putut lua în desvoltarea organismului social acea creştere cotropitoare şi să atrofieze astfel organele periferice.

In Anglia, evoluţia istorică a statului a fost dela început spre descentralizare. Incă nu se împlinise o sută cincizeci de ani dela constituirea statului, în urma cuceririi normande, cînd libertăţile cetăţeneşti faţă de autoritatea centrală au fost recunoscute prin cea dintâi constituţie în istoria universală.

Clasa nobiliară în Anglia nu s-a concentrat în jurul coroanei, formînd o camarilă umilă faţă de suveran şi apăsătoare faţă de popor; ea a păstrat până azi caracterul unei clase nobiliare rurale, **) care nu practică absenteismul ci trăeşte de fapt în mijlocul poporului. Trăind astfel împrăştiată, în loc de spiritul de corp s-a desvoltat în această clasă spiritul de solidaritate cu poporul, ale cărui interese locale le-a condus şi le-a apărat faţă de tendinţile cotropitoare ale statului.

Foloasele, pe care clasa nobiliară le-a adus poporului englez, sînt cu mult mai mari decît dificultăţile politice pe care în anii din urmă le aduce „Camera Lorzilor".

Iubirea, de care lorzii englezi se bucură încă în masele mari ale poporului, se explică nu numai prin generozitatea lor personală, dar şi prin grandoarea caracterului lor istoric. In nici o clasă nobiliară din lume caracterul personal n-a ajuns la o aşa superbă înălţime. Lordolatria nu şi are explicaţia numai în ig-

*) W. T. Harris in Preface to Sharpless's English Education.

**) De altfel Englezul prin firea şi aspiraţiile lui intime e un rural. In colonii, el, de preferinţă, se face agricultor nu funcţionar al metropolei, lipindu-se astfel de pămîntul pe care-l lucrează. Iubirea cunoscută a Englezului de parcuri imense şi *cottages* arată acelaşi lucru. Oraşul, spune Taine, nu-i în Anglia, ca în Franţa, locuinţa preferată. Londra chiar, nu-i decît un mare loc de întîlnire pentru afaceri. In adevăr *City*, centrul marilor afaceri al Londrei şi al lumei întregi e frecventat în timpul zilei de aproape 3.000.000 de oameni, iar în timpul nopţii e locuit abia de 30000.

noranța maselor. Misiunea socială de conducători ai poporului nicăiri n-a fost îndeplinită cu o așa de inaltă sinceritate. Fără îndoială că clasa nobiliară engleză a contribuit la desvoltarea spiritului de self-government al poporului, la democratizarea reală a țării; ea n-a format niciodată o castă socială închisă cu aspirații politice de dominare prin organul central al statului. In schimbul privilegiilor și a marei ei influenți sociale, ea s-a mulțămit din ce în ce mai mult, cu o situație politică onorifică: „Camera Lorzilor" cedează treptat, treptat, puterea politică în mîna „Camerei Comunelor".

Mulțumită rezistenții vieții politice locale în Anglia, statul aici n-a putut absorbi și centraliza toate forțele naționale ale poporului. De aceia în Anglia nu s-au putut desvolta cele două ventuze ale statului: biurocratismul și militarismul, care absorb atît de mult din energia națională a popoarelor depe continent, și care cu toată protestarea întregei lumi civilizate, au ajuns să se identifice cu condițiile de existență ale statelor continentale. Ele sînt expresia directă a amorțirii spiritului de inițiativă și independență față de atotputernicia statului și, ca instituții de stat, trăesc tocmai din aceste știrbiri ale personalității cetățenești. Ele sînt un simptom și o cauză a „degenerescenții morale a poporului" pe continent, spune Edmond Démolins.

Biurocratismul civil și militar este un rău social — fie chiar un rău necesar pe continent — nu numai pentrucă abstrage dela producția națională energiile cele mai viguroase ale poporului, dar mai cu seamă pentru atmosfera educației publice a cetățeanului. Concepția bunului funcționar, civil ori militar, implică ideia de instrumentalizare, de renunțare la inițiativa și la independența personală, însușiri care tocmai caracterizează pe bunul cetățean în Anglia. Concepția bunului funcționar adeseori implică mai mult: negarea drepturilor cetățenești și acceptarea intervenției statului în chestiile personale, de cea mai intimă natură, la constituirea familiei, de pildă. Se poate aduce o mai grea ofensă „*Drepturilor omului*"?

Biurocratismul civil și militar este un rău social, dar este un rău necesar, fără de care *statele* azi nu pot exista, se poate răspunde.

Incă nu pot exista. Da.

Insă nu poate fi o formă definitivă de organizare socială aceia, în care se cere sacrificarea independenței și integrității individuale. Ținta ideală a societății omenești nu poate fi alta decît realizarea condițiilor prielnice pentru desvoltarea integrală a personalității omenești. Orice formă de cooperație socială nu trebue să fie decît un instrument în serviciul individului, nu o mașină de aservire a lui. Oricît de departe am fi azi de această stare ideală, calea progresului însă n-o putem căuta decît în această direcție. *Omul* este măsura tuturor lucrurilor, chiar și în metafizică, — cu atît mai mult în societate. Civilizația unei țări nu se poate măsura după numărul soldaților și puterea statului, nici

chiar după instituțiile ei, ci numai după *valoarea personală a cetățenilor ei*. Din acest punct de vedere Anglia stă în fruntea statelor mari din lume. Puterea statului în Anglia în raporturile lui cu cetățenii e subordonată cetățeanului. In locul biurocratismului superior al statului, în Anglia, s-au desvoltat acele caracteristice comitete de delegați aleși de cetățeni din mijlocul lor (governing bodies of managers), care nu lipsesc din capul celor mai multe instituții engleze: *cetățenii singuri, nu funcționarii statului conduc instituțiile lor*. Și care țară din lume are o mai bună administrație decît Anglia?

Nu e oare caracteristic că instituția juraților e de origină engleza?

In locul armatei statului, formată prin recrutare impusă, Anglia are armata cetățenilor înrolați de bună voe. Conscripția silită n-a putut fi impusă în Anglia, cu toată dorința autorității centrale, sub presiunea sporirii înarmărilor pe continent. In principiu Anglia n-are armată permanentă: în fiecare an „Camera Comunelor" permite ținerea armatei pe un an prin proclamarea așa numitului „The Mutiny Act", care nu-i decît o încuviințare dată de reprezentanții poporului pentru menținerea armatei.

Cine-i deprins cu sistemul și regimul nostru militar va rămînea surprins cînd i se va întîmpla să citească unul din afipțele, cu condițiile de angajare în armata engleză: salar săptămînal, săli de billiard, de fumat, de muzică, cîmp de sporturi și jocuri, five o'clock tea... pentru soldați! Gîndească-se acum cineva la soarta de *val. taille* a soldatului-ordonanță depe continent, recrutat în numele sfintei datorii către patrie.

Regimul este identic pentru armata de uscat și de mare.

Sînt aceste armate superioare? Un lucru e sigur: ele sînt compuse din *oameni* cași societatea engleză. Aceste armate au învins pe Napoleon, ele au făcut cele mai întinse cuceriri pe care le-a făcut vreodată un popor pe lume, și-n timpul războiului din Africa de Sud, au dat dovezi de un eroism ce a provocat admirația tuturor celor care la început le numeau cu neîncredere, „armate de mercenari".

In antichitate micile armate de cetățeni ale Grecilor zdrobesc armatele asiatice fără de număr ale Perșilor; și apogeul înflorirei statului Roman corespunde cu constituirea armatei din cetățeni.

In timpurile moderne Napoleon cîștigă cele mai strălucite victorii cu „les citoyens".

Am putea pune întrebarea: Pentruce azi coloniile franceze și germane se reduc la simple biurouri comerciale de exploatare, sprijinite pe biurocratism și armată, pecînd cele engleze sînt începuturi de noi teritorii engleze libere?

*

Din suveranitatea cetățeanului englez rezultă și caracterul conservator al societății engleze, caracter inerent, dupăcum vom

vedea, adevăratelor democraţii de self-government. Pentru noi continentalii, deprinşi cu contradicţia între aceste două noţiuni, afirmaţia ni se pare paradoxală; pentru Englezi e foarte naturală. Anglia în adevăr e o democraţie conservatoare.

Reformele în Anglia nu se dau, ci se impun prin voinţa cetăţenilor. O reformă trebue să fie desbătută întâi în masele cetăţenilor, să facă curent în opinia publică—şi în Anglia nu prind curentele demagogice—şi apoi să se transforme în lege, prin Parlament. Parlamentul în Anglia e în adevăr un biurou de înregistrare... de înregistrare a voinţii cetăţenilor. El nu perde contactul cu masa cetăţenilor: adeseori „Camera Comunelor" se dizolvă anume pentru a provoca „referendum" popular asupra unei reforme; şi „Camera Lorzilor", în ultimul conflict cu „Camera Comunilor", tot voinţa suverană a cetăţenilor a invocat-o. Nimeni nu îndrăzneşte să o conteste. Astfel reformele în Anglia pleacă nu numai din nevoile cetăţenilor dar şi *din voinţa lor directă*. Cu asemenea sistem reformele se fac mult mai greu. Masele se mişcă încet: obiceiurile, tradiţiile, prejudecăţile mulţimii sînt forţe inhibitorii; îndată ce însă o reformă e consacrată prin lege, ea devine, în Anglia, realitate, prin aplicarea ei imediată: legea e isvorîtă din voinţa cetăţenilor, ea se aplică de cetăţenii care au cerut-o.

In ţările cu dominarea tutelei statului asupra cetăţeanului, reformele *se dau* poporului; nu e nevoe decît de prestigiul legiuitorului şi de suportul unui partid; cetăţenii de fapt nu participă la făurirea legilor; ei pot să-şi simtă nevoile, partidele politice însă şi aparatul statului le impun reţetele pe care le cred nimerite,—unele pot fi chiar foarte bune şi acordate din adîncă convingere a conducătorilor. Legile dupăce sînt sancţionate se fac cunoscute poporului şi apoi se experimentează, ca să se vadă dacă sînt bune, şi uneori pot cădea chiar în desuetudine.

Democratismul în astfel de ţări ajunge o iluzie, o iluzie mărită încă prin repeziciunea şi aglomerarea legilor cu caracter democratic, dăruite de organizarea centrală. Asemenea ţări au de obicei diapazonul legislativ mult mai ridicat decît starea moravurilor.

Democratismul legal al republicei franceze nu are realitatea politică pe care o are democratismul englez. De fapt situaţia cetăţeanului faţă de stat în Franţa e caşi acea din Germania; deosebirea constă în faptul că în Franţa multele revoluţii au zdruncinat adînc prestigiul statului faţă de cetăţean, fără ca cetăţeanul să se emancipeze de tutela lui; pecînd în Germania, ţara clasică a autocratismului şi a castelor sociale, statul are prestigiul militar cîştigat prin un războiu victorios: Germanul se sprijină atît de mult pe stat şi crede aşa de adînc în eficacitatea intervenţiei lui, încît şi partidul revoluţionar german crede că realizarea societăţii viitoare se va face tot prin intervenţia statului.

Simţul subordonării individului la ordinea de stat şi al disciplinei militare par congenitale la poporul german.

Istoria Franţei ilustrează mai bine decît oricare alta tipul organizării centralizate de stat şi răsvrătirea împotriva acestei forme: Franţa a mers pe calea supunerei şi a revoltei. Convulziile ei periodice au clădit progresul pe morminte. Franţa este ţara care şi-a adorat mai mult şi şi-a sfarmat mai des idolii: de aici nerespectarea tradiţiilor în Franţa.

Din acest punct de vedere Anglia formează un contrast isbitor cu vecina ei de peste Canal. Progresul aici s-a făcut fără revoluţii violente şi fără sfarmarea tradiţiilor. Cauza e tot acea înăscută independenţă a cetăţeanului englez, pentru respectarea căreia el veghiază necontenit.

Cetăţeanul francez rabdă cotropirea libertăţii lui şi-apoi se scutură prin răsvrătire, pentru a pleca din nou capul mai tîrziu; cetăţeanul englez previne încălcarea libertăţii lui şi astfel n-are de ce să se revolte.

„In Franţa şi Germania cetăţeanul este o parte din maşina publică. In Anglia şi America cetăţeanul este privit în primul rînd, ca cineva din corpul care guvernează (governing body)" *).

*

Incă o caracteristică a vieţii publice engleze faţă de cea depe continent e varietatea şi lipsa de simetrie estetică şi logică aparentă a instituţiilor.

Această lipsă de simetrie însă ocroteşte (sau poate e condiţia indispensabilă chiar) mult mai bine libertatea individuală a cetăţeanului în Anglia, decît centralizarea simetrică a statului depe continent.

Cînd vom studia de aproape organizarea sistemului şcolar, vom vedea că acest sistem ar putea fi caracterizat în primul loc prin o totală lipsă de sistem: şcoli de acelaşi grad cu programe deosebite, cu orarii deosebite, cu un număr de clase neegale... Curioasă nedumerire produce, la început, acest lucru unui vizitator, deprins cu organizarea simetrică a şcolilor depe continent: organizate toate după un singur plan, isvorîte toate din o singură concepţie, mişcate toate de un singur motor central—statul!

Levasseur spune că în Franţa singurul regulator al tuturor şcolilor e ceasornicul ministrului.

Lipsa aceasta aparentă de sistem în organizarea şcolilor din Anglia a făcut pe mulţi să nu înţeleagă valoarea şcolilor engleze.

Şcolile în Anglia nu sînt ale statului ci ale cetăţenilor; ei le administrează (governing bodies of managers) ţinînd seamă de interesele locale şi, vom vedea cum, chiar şi de cele individuale: şcoala e pentru elev nu elevul pentru şcoală. Statul intervine în

*) The Education of the American Citizen, by President Hadley.

întreținerea școlilor cu subvenții (grants) și cu ajutorul lui în ce privește cunoștințele tehnice de organizare. El poate să refuze sprijinul lui unei școli, dacă acea școală nu acceptă condițiile impuse, școala însă are deplină libertate de a se organiza cum vor cetățenii din localitate, de a introduce orice program și orice orar: statul n-are dreptul să o închidă.

Nicăiri contribuția bănească a statului pentru educația publică nu e atît de bogată ca în Anglia *) și nicăiri amestecul statului în organizarea sistemului de educație publică nu e în principiu așa de redus ca în Anglia. Singurul mijloc prin care statul a putut interveni în organizarea școlilor a fost oferirea subvențiilor. Intervenția aceasta ia forma unui contract: în schimbul subvenției primite, școala primește controlul statului și anumite programe și regulamente oficiale. In privința programelor, administrația centrală totdeauna acceptă propunerile locale de modificare motivate.

Impunerea necondiționată a statului în organizarea școlilor ar însemna atingerea libertății de conștiință a cetățenilor, o libertate fără de care Englezul nu poate trăi.

„Nu putem exista fără dreptul de a ne exprima liber asupra chestiunilor de morală și religie. Pentru marea masă a poporului englez nimic nu se poate compara cu acest drept. *Mai bine mizerie, mai bine închisoare, mai bine dezastru național, decît o mărginire a libertății de conștiință.* Și libertatea de conștiință implică libertatea de a învăța ceea ce tu crezi. Și libertatea de a învăța ceea ce tu crezi implică varietate de școli. Și varietatea de școli înseamnă lipsa unui sistem simetric, ordonat, uniform și eftin. In scurt idealul englez al unui sistem național

*) *Veniturile anuale ale școlilor publice de toate gradele*:

Subvențiile (grants) acordate de stat școlilor de toate toate gradele din Marea Britanie și Irlanda:	400,000,000 lei
Aceiași sumă o varsă și comunele din imposite speciale puse pe cetățeni (rates):	400,000,000 lei
Veniturile școlilor dela dobînzile înzestrărilor (endowments și trusts) afară de clădiri și locuri întrebuințate:	75,000,000 lei
Din taxele școlare (fees), aproximativ:	25,000,000 lei
	900,000,000 lei

Clădirile școlare absorb alte sume în fiecare an, din cheltueli extraordinare: în 1886, de pildă, suma cheltuită pentru clădiri școlare a fost de 50,323,802 lei.

E interesant de știut că din cele 900,000,000 lei, 15,000,000 lei este venitul celor două universități din Cambridge și Oxford, numai din dobînzi și taxe școlare—dela stat nu primesc nimic. (The Educational Systems of Great Britain and Ireland, Graham Balfour, Appendix D. pg. 292; Memorandum and Tables for the Conference of Local Education Authorities on Education Grants. Dec. 1908. L. C. C. și Reports from those Universities and University colleges in Great Britain which participated in the parliamentary grant for university colleges in the year 1906—7 Board of Education). Toate aceste sume se cheltuesc numai pentru școli publice. Școală publică în Anglia se numește orice școală, care nu e condusă pentru un folos privat: astfel orice școală cu avere proprie a ei, e școală publică. Școală privată e acea care aparține cuiva și e condusă pentru a realiza venituri acelei persoane.

de educație este un lucru cu mult mai complex decît idealul curent german ori francez. El nu țintește la uniformitate pe baza unii mijlocii intelectuale ridicate, ci la o sinteză de tipuri deosebite de școli, ajungînd, prin libertatea de desvoltare, la idealurile lor caracteristice de perfecționare. Și nu poți avea școli bune fără libertate pentru școli rele de asemenea. In scurt, noi trebue să plătim pentru libertate cu prețul tolerării neajunsurilor" *).

Această pasiune a cetățeanului englez pentru libertatea de conștiință a oprit impunerea vaccinării obligatorii în Anglia.

Nicăiri cetățeanul englez nu cedează prioritatea lui față de stat, cu atît mai mult în organizarea școlilor. Școala în adevăr e o instituție politică: Biserica s-a servit de ea pentru cultivarea și propagarea idealurilor ei; Statul nu s-a luptat în mod cu totul dezinteresat ca să se substitue el în organizarea școlilor.

„Acum, spune marele pedagog Rein, educația publică este chemată ca aliat al statului sau al bisericii. Statul vrea să întrebuințeze educația publică ca aliat al său pe cîmpul de luptă împotriva curentelor care îl amenință și îi surpă puterea; Biserica încearcă să recucerească prin instrucția religioasă ceea ce a perdut în popor".

Iată încă un argument pentruce școala în Anglia trebue să fie a cetățenilor și nu a statului.

Orice intervenție a statului în Anglia este primită de cetățeni cu multă precauție.

Cît de respectată e libertatea personală a cetățeanului în Anglia se poate simți și din micile detalii ale vieții zilnice—și aceste sînt caracteristice. Mă aflam și eu la picioarele columnei lui Nelson, între cei 150000 de oameni din Trafalgar Square, veniți să protesteze împotriva executării lui Ferrer (în Anglia sînt permise întrunirile sub cerul liber). Unul dintre oratori, acuzînd pe regele Edward că n-a intervenit pentru grațiarea unui martir al cugetării, spune că pentru această jignire a mîndriei britanice regele ar merita soarta lui Ferrer. O protestare se ridică; gardiștii intervin.... pentru a garanta libertatea cuvîntului celui care cerea împușcarea regelui. Oratorul era cetățean și avea dreptul să-și spue părerea.—„Mai bine dezastru național decît mărginirea libertății de conștiință!..."

*

Idealul cetățeanului englez e întărirea caracterului și desvoltarea integrală a individualității lui. Acest ideal a fost păstrat în societatea și școala engleză, atunci cînd pe continent instrucția înlocuise educația; el e urmărit cu persistență și acum cînd pe continent specializarea timpurie știrbește desvoltarea omului și formarea caracterului.

Respectarea desvoltării integrității personale este caracteris-

*) R. P. Scott: What is secondary Education? pg. 28.

tica sistemului de educaţie englez; ştirbirea acestei integrităţi este defectul recunoscut al sistemului de educaţie german.

Poate nu e nepotrivit să reproduc aici o frază a unui profesor universitar japonez, care în anul acesta a condus o misiune didactică, trimisă de guvernul japonez pentru a studia organizarea şcolilor din Londra: „Noi, cînd voim să facem din copiii noştri savanţi, specialişti, îi trimetem în Germania, cînd voim însă să-i facem *oameni* îi trimetem în Anglia".

Las cuvîntul unui reputat scriitor englez să facă paralela între aceste două mari popoare. Ironia fină şi mîndria superbă a scriitorului nu falşifică caracterizarea justă a celor două naţiuni:

„Germanul este din fire student; el ciupeşte ştiinţa cum puii de găină ciupesc grăunţile. Puterea lui de înghiţire e enormă, şi cea de asimilare de asemenea mare. El umblă după ştiinţă cum umblă cînii prin gunoae după ciolane. Nimic nu scapă fălcilor lui încăpătoare. De fapt lumea nu există decît pentru a procura hrană acestui vorace animal. El e mînat să caute hrană intelectuală în toate ungherele universului şi se întoarce cu tot felul de bucăţele neobişnuite şi fărîmiţe curioase în gura lui.

Poporul englez n-a fost şi probabil nu va fi niciodată un popor de cugetători. Îi place ştiinţa, este adevărat, dar mai mult ca amator decît ca profesionist. Sfera lui este lumea acţiunii şi puterea lui puterea voinţii, a caracterului. Idealul lui e exploratorul, războinicul, ori omul de stat—nu filozoful ori literatorul. Şi cu toate aceste, acest popor de acţiune—care ca naţiune pune caracterul înaintea intelectului—a dat lumii filozofi şi scriitori care n-au egali.—Nu e straniu că Shakespeare, darul suprem al Angliei la moştenirea intelectuală a universului—deşi foarte sărac în învăţătură—este deliciul acestui popor intelectual german?*)... Noi, trebue, socot, să ne mulţămim a merge îndărăptul Teutonului în ce priveşte capacitatea intelectuală, şi să avem încredere în însuşirile noastre speciale, care niciodată nu ne-au dat de sminteală în luptă" **).

Aceste însuşiri speciale ale poporului englez, însuşiri pe care s-a clădit imperiul britanic şi pe care se înalţă aspiraţiile naţionale ale rasei Anglo-Saxone de pretutindeni, isvorăsc din profunda seriozitate a vieţii de familie şi a tăriei caracterului personal al cetăţeanului englez. Morala politică engleză cere aceiaşi rigurozitate vieţii publice, pe care o cere şi vieţii private; mai mult, nici nu poate admite o viaţă publică înaltă fără o viaţă privată virtuoasă:

„Baza prosperităţii unei ţări, spune un istoric englez, stă în viaţa domestică curată, în integritatea comercială, în o măsură

*) Shakespeare e foarte cunoscut în Germania, unde a ajuns, se poate spune, împămîntenit. Un călător englez povesteşte că aflîndu-se în Germania, într-o conversaţie cu o doamnă, îi spune că el a vizitat locul de naştere al lui Shakespeare în Anglia. Doamna, ridicîndu-şi mînele exclamă cu surprindere: „Ach, haben sie Shakespeare auch in England!".

**) R. E. Hugues: The Making of Citizens, pg. 329 şi 330.

înaltă a valorii morale, în moravuri simple, în curaj, simţ de dreptate, în oarecare sănătate şi moderaţiune în judecată, care isvorăşte tot atît de mult din caracter cît şi din intelect. Dacă voeşti să-ţi faci o înţeleaptă judecată despre viitorul unui popor, observă bine dacă aceste însuşiri sînt în creştere ori în descreştere.

Observă în special ce însuşiri se preţuesc mai ales în viaţa publică. Se dă caracterului o importanţă mai mică ori mai mare? Sînt acei, care ocupă situaţiile înalte oameni despre care în viaţa privată un judecător competent ar putea vorbi cu respect adînc? Sînt ei oameni de convingere sinceră, viaţă consecventă, integritate indiscutabilă?... Numai observînd acest curent moral vei putea întrevedea viitorul unui popor" *).

Iată idealurile naţionale ale acestui popor. Vom vedea cum el a ştiut să-şi organizeze sistemul de educaţie publică pentru a sădi aceste idealuri în inimile tinerilor generaţii.

*

Înainte însă de a intra în descrierea organizării sistemului şcolar englez, vom întîrzia încă puţin asupra a două caracteristice foarte distinctive ale societăţii şi şcolii engleze:

1) Sporturile cu jocurile şi 2) religia.

Sporturile şi religia ocupă atît de mult loc în viaţa societăţii engleze încît ar fi fost nenatural ca ele să nu aibă un loc de onoare şi în şcoală, de orice grad ar fi ea.

Nimic nu-l poate împiedeca pe englez dela partida lui de cricket, de foot-ball ori de golf. Actualul prim-ministru al Angliei, Asquith, în timpul uneia din cele mai acute crize politice pe care a avut-o această ţară, nu-şi părăsia partida de golf—ziarele o anunţau regulat. Toate ziarele engleze au zilnic consacrate pagini întregi pentru partidele de cricket, foot-ball, hockey, golf...

Nimic mai curios şi mai neînţeles pentru un continental decît această importanţă exagerată ce se dă sporturilor în Anglia. Ai crede că Englezul are prea mult timp de perdut şi de aceea şi-l petrece în distracţii. Concepţia însă despre valoarea şi importanţa sportului în viaţă, în Anglia, se deosebeşte fundamental de concepţia noastră, şi de aceea în nici o ţară din lume sportul nu are o aşa de înaltă importanţă:

„Vigoarea caracterului englez vine în parte din ereditatea rasei, în parte din practica muncii încordate, şi *în cea mai mare parte* din faptul că cîmpurile de joc sînt atît de răspîndite, şi sînt locurile celor mai aprige lupte pentru supremaţie, îndemînare şi putere ce se pot vedea în vreo parte a lumii" **).

Un alt scriitor: „E tot atîta educaţie în a juca o partidă de foot-ball cît în a traduce o carte din Virgil. Cine va spune că exercitarea în mişcări ritmice şi graţioase nu merită să stea alături de sintaxa?".

*) Lecky, The Political Value of History.

**) J. L. Hugues: Dickens as an Educator, pg. 82.

Altul: „Germanii au filozofia jocului, Englejii au o iubire intuitivă a lui; și iubirea e o forță mai mare decît filozofia. Tinerii Engleji niciodată nu joacă ca să-și lărgească plămîii, să-și activeze circulația singelui, să-și desvolte mușchii, să-și infrumusețeze expresia, să capete grația corpului, să-și sporiască și să-și rafineze puterile intelectuale ori să devie barbați curagioși și cavaleri. Ei joacă cu entuziasm din iubire pentru joc și toate aceste foloase și încă și altele rezultă din joc".

Iată ce spune programul analitic oficial al școlilor elementare engleze în privința exercițiilor fizice: „Exercițiile fizice trebue să aibă îndoit efect: pe deoparte un efect fizic, iar pe de alta un efect *mental și moral*. Exercițiile fizice, dacă sint bine conduse, au de efect de a desvolta în copii o dispoziție veselă, agerime, hotărire, concentrare și un perfect *control al minții asupra corpului*.... Exercițiile fizice vor pregăti pe elev ori pe elevă *să-și îndeplinească datoriile vieții cu vigoare și succes*... Exercițiile fizice sint necesare nu numai pentru desvoltarea corpului dar de asemenea pentru *desvoltarea minții și caracterului*" *).

Această înaltă valoare educativă, pe care Englejii o dau sporturilor și jocurilor, explică marea importanță ce li se dă în școală și societate. Mulțumită cultului jocului, în școlile din Anglia n-a dominat niciodată acea atmosferă de mănăstire, care atîta timp a înăbușit școlile din Franța, și nu s-a putut produce deprimarea sufletească a surmenajului intelectual.

Un călător oriental, spune Sir John Lubbock, azistînd la o partidă de cricket, fu mirat cînd i se spuse că jucătorii sint tineri bogați. „Pentruce ei nu plătesc pe alții nevoiași să facă o muncă atit de grea", intrebă el.

In adevăr, vigoarea extraordinară pe care o desvoltă Englejii, și în jocuri, impresionează, mai cu seamă pe un oriental. Taine, în „Notes sur l'Angleterre", adeseori își arată admirația și uimirea pentru acest „animal robust și viguros". Și doctoriile, exclamă Taine, trebue să li se dea în doze care se dau cailor pe continent.

*

Religia ocupă un loc încă mai însemnat în viața societății engleze, dar și în credință Englezul are caracteristicile lui distinctive. In nimic nu-i acest popor mai intransigent decît în materie de libertate a conștiinții: —„Mai bine dezastru național decît mărginirea libertății de conștiință!".

Englezul e religios dar pune libertatea mai presus de religie.

Franța în 1886 a alungat religia din școală pe motivul că „Statul nu are nimic a face cu lumea viitoare". Argument caracteristic pentru o țară în care școlile principial sint ale statului nu ale cetățenilor.

*) The Syllabus of Physical Exercises for Public Elementary Schools, 1909. Board of Education.

In Anglia, în 1870, dată epocală în istoria învățămîntului englez, aproape deodată se crează vreo 5000 de școli nouă elementare. Ce religie să se predea în aceste școli? Poate statul să impue una întru cît nu-i o religie creștină universală? Are statul dreptul să impue religia națională a Bisericii Angliei? Răspunsul a fost că statul a impus Biblia—*fără comentar*—deoarece nu-i nici o formă de religie creștină universală. Argumentul e cu totul caracteristic și fundamental deosebit de cel din Franța: statul respectă libertatea de conștiință a cetățenilor. Miilor de școli vechi, care deja existau (non-provided schools) și care fuseseră întemeiate de societăți religioase li se respectă libertatea religioasă, chiar după ce statul intervine cu subvenții (grants), anuale pentru susținerea lor. Și dacă azi e un curent să li se impue și lor Biblia—*fără comentar*—e tocmai în numele libertății conștiinții.

Ceea ce captivează pe englez în religie nu e dogmatismul și sectarismul, ci acel sentiment profund omenesc al nemecniciei și atîrnării noastre.

Prin acest sentiment omul poate eși din cercul aspru al luptei vieții și să-și înduioșeze sufletul în fața eternității: poate deveni mai bun, mai blind, mai ințălegător și mai ertător.

Biblia pentru englez nu-i decît mijlocul, prin care omul se poate înălța la această stare sufletească, de aceia în școlile engleze, ea e impusă, fără comentar.

Impresia copleșitoare ce ți-o lasă predicile marilor oratori ai anvonului din St. Paul's Church și Westminster Abbey, te face să înțelegi religiozitatea englezească, așa de curioasă pentru noi.

Pentru fiecare Duminecă, bisericile își anunță de mai înainte, prin ziare, numele predicatorilor și subiectele predicilor ce se vor ținea dimineața, amiaza și seara. Intre aceste subiecte poți găsi și titluri ca: evoluția, ereditatea, libertatea voinții... Sint predicatori celebri pe care anume vin să-i asculte oameni din colonii îndepărtate depe alte continente.

Noi înțelegem cu totul altăceva prin religie, de aceea nu pricepem religiozitatea engleză și nu putem pătrunde marea putere educativă a spiritului religiei.

Nu dogma e esența religiei creștine pentru Englez, ci sufletul omenesc însuși. Doctrina poate să fie contestată, discutată: fiecare are dreptul să o înțeleagă cum vrea, să o critice cum vrea, să se grupeze deosebit în biserică, aparte.

In zilele de sărbătoare, în fiecare colț de stradă întilnești grupuri de credincioși cu un predicator și o mică orgă în mijlocul lor: e o nouă biserică independentă sub cerul liber.

Religia creștină nu constă în dogmele și doctrinele din cărțile sfinte, ci în un sentiment etern, veșnic acelaș.

Iată ce spune unul din marii reprezentanți ai școlii engleze: „In sistemele noastre de educație nu trebue să nesocotim că iu-

birea și sinceritatea, temperanța, bucuria și întristarea, iubirea de Dumnezeu, răbdarea în durere, sint lucruri care se învață; că prin perfecționarea intelectului nostru nu trebue să lăsăm caracterul nostru național să sufere".

Un altul: „Religia nu se poate preda ca o lecție de istorie ori gramatică. Repetiția catehismului ori cetirea evangeliei nu este religie. Religia este ceva mai subtil, mai intim, mai pătrunzător. Ea vorbește și minții și sufletului. Ea se găsește în permanență în școală. Ea se reflectează din paginile cărții de cetire. Ea se hrănește prin rugăciunile zilnice, cu care munca zilei se începe și se sfirșește".

In Anglia lumea se duce la biserică, pentru reculegere și înălțare sufletească, nu pentru dogma creștină.

Școlile au capele: la Oxford și Cambridge fiecare colegiu are biserica lui proprie; multe din ele sint adevărate catedrale, cu renume în istoria arhitecturii universale.

Iată un fragment din o predică ascultată la Harrow: „Răsplata de a servi omenirea este totdeauna Crucea. Lumea sfarmă inima celor mai mari binefăcători ai ei, și apoi, după o zi, le ridică monumente pe morminte. Dacă voiți să înălțați epoca în care trăiți, trebue să trăiți deasupra ei, și a trăi deasupra ei înseamnă a nu fi înțeles, și poate persecutat. Dar vă spun că singurul mijloc de îndreptare, fie într-un stat ca Anglia noastră ori într'o școală, stă în devotarea acelora, fie ei numai doi ori trei indivizi, care îndrăznesc a încerca să îndrepte viața tovarășilor lor, și mai mult încă a lor proprie prin căutarea luminii legei eterne a lui Dumnezeu".

Ce lecție de morală poate contribui mai mult la formarea sentimentelor sociale și întărirea caracterului!

*

Mai presus de toate, sistemul de educație englez țintește să întărească caracterul și să desvolte complect individualitatea. Sistemul englez menține echilibrul între fizic și intelect: el ține seamă că omul e ireductibil și că educația fizică și intelectuală se complectează reciproc, sint numai două capitole din educația omului. Pînă și în bibliotecele publice, în Anglia, găsești alături: sala de lectură, sala de gimnastică și scrimă și basenul de înot; iar cîmpiile de joc nu lipsesc nici dela universități.

Intronarea educației în locul instrucției, în școlile depe continent, s-a făcut prin influența sistemului englez de educație. „Instrucția trebue să înceteze în școli ca să înceapă educația", a exclamat cam drastic un mare profesor englez; iar definiția dată de Emerson e încă și mai caracteristică pentru sistemul de educație englez: „Educația este ceia ce rămîne, cînd tot ce-a fost învățat la școală se uită. (Education is what remains when all that was learned at school is forgotten)".

Principiul educației engleze e activitatea prin sine (self-activity): numai activitatea proprie lasă urme. Sistemul seminarial al universităților germane, bazat pe acest principiu, e de origină englez: mult mai de mult îl au Cambridge și Oxford. Din acest punct de vedere, un profesor suedez, care a vizitat școlile din Germania și Anglia, a caracterizat astfel școlile din aceste două țări: „In Germania se lucrează foarte mult pentru elevi, în Anglia foarte mult lucrează elevii".

In Germania, în adevăr profesorul a ajuns la pasiunea și adorația metodului: aplicarea metodului a devenit primul scop; iar sala de clasă un laborator de experiență metodologică.

E adevărat că nicio țară din lume n-a reușit să perfecționeze atît de mult tehnica metodologică în școală și să aibă profesori atît de bine pregătiți pentru minuirea tehnicei ca Germania; dar e tot atît de adevărat că personalitatea didactică a profesorului german e mult mai puțin reliefată decît a colegului său din Anglia și chiar mai puțin decît a colegului său din Franța, deprins și el să se miște numai după circularile ministeriale, în adevăr, cele mai clare din lume, observă ironic un scriitor englez.

Fără îndoială că tehnica pedagogică în școală e un lucru de căpetenie în organizarea unui sistem de educație publică, dar cine poate contesta că personalitatea profesorului e de importanță fundamentală?

In Anglia școala nu-i decît locul unde începe educația omului, care trebue să se continue în societate prin self-education: școala nu e detașată de societate ca pe continent.

Este un lucru cunoscut că nici un popor pe lume nu are această putere de self-education ca poporul englez.

Gentleman-ul englez (well educated man) se găsește în toate clasele sociale.... și în clasa muncitorilor.

Este această însușire isvorită din individualismul rasei ori formată de primul impuls al școalii? Edmond Démolins se miră că în Anglia omul ridicat de jos, prin el însuși, ajunge să nu se deosebească de clasa aristocratică prin nobleța manierelor, pecînd îmbogățitul francez totdeauna păstrează vulgaritatea parvenitului.

Școala în Anglia nu țintește să dea oameni complect formați, ci oameni care să fie în stare să se formeze singuri. Școala prepară pentru viață nu numai pentru o parte a vieții; ea nu caută să îngrămădească o mare cantitate de învățătură ci să desvolte o mare putere de a învăța; nu să dea oameni săturați de știință ci oameni însetați de ea și entusiaști pentru lupta vieții.

In fiecare școală din Franța stă atîrnat la locul de onoare un exemplar din *Drepturile omului*.

In școlile din Germania adeseori cetești pe tabele de marmură înscrise numele foștilor elevi, care au picat pe cîmpul de luptă în războiul cu Franța.

In școlile din Anglia pe placarde bătute de perete citești inscripția: „Idealul nostru e caracterul" („Our ideal is character"),

cu lămuririle numerotate: 1. un înalt simț al datoriei, 2. o simpatie largă, 3. o judecată sănătoasă, 4. iubire de muncă, 5. originalitate cît mai mare, 6. credință în continua lege a progresului, 7. stăpînire de sine*), 8. hotărîre în urmărirea scopului, 9. credință în bunătatea altora, 10. un caracter tare.

Fiecare *memento* din aceste trei evoacă nobile și caracteristice suggestii; cel englez însă e mai precis, mai individualist și mai.... pozitiv.

*

Fiecare sistem de educație publică din aceste trei țări caută să pregătească tinerele generații pentru viață, în conformitate cu tradițiile, aspirațiile și însușirile popoarelor respective; față însă de *drepturile individualității*, fie-care din aceste sisteme ocupă locuri deosebite:

Sistemul francez nu reușește să formeze echilibrul sufletesc al tînărului. Școlile de toate gradele în Franța, spune Max Leclerc, înloc să producă cetățeni pregătiți pentru viața liberă, oameni în stare să se conducă singuri, caractere hotărîte și tari, produc revoltați și ființi fără voință. Sistemul școlar francez, deși condamnat de experiență și atacat de autorități ca Laprade, Sacy Montégut, Taine, Maneuvrier, Leclerc, Lavisse a păstrat până azi caracterul anacronic față de celelalte instituții naționale. Și azi se poate spune despre școlile franceze ceia ce spunea Maneuvrier în 1888, că Franța își prepară pe viitorii ei cetățeni în închisori și că este o contrazicere absolută între sistemul politic și cel pedagogic în țara *Drepturilor omului*.

„Educația pentru libertate încă n-am început-o", spune Lavisse, vorbind de sistemul de educație francez. Tînărul care părăsește liceul francez, spune Maneuvrier, suferе de infirmități morale eșite din aceiași boală... atrofia voinții: o dorință bolnăvicioasă de viață de plăceri, ca a unui scapat din închisoare; descurajare și revoltă împotriva autorității constituite; și neputință de a trăi fără sprijinul acestei autorități. Toți sînt azi de acord că școala franceză nu produce sănătatea morală eșită din echilibrul sufletesc.

Sistemul german de educație ia mai mult în samă interesele statului decît drepturile personalității. Edmond Démolins e însă nedrept cînd se sprijină pe celebrul discurs al împăratului Wilhelm din 1890, pentru a critica sistemul de educație german, deși protestările împotriva spiritului sistemului de educație german, ridicate de autorități de prima mînă, sînt foarte legitime.

*) Foarte mare importanță se dă acestei însușiri (self-control) în societatea engleză. Ea formează criteriul de stabilire a valorii personale. Dupăcum stăpînirea de către om a forțelor oarbe ale naturii dă măsura civilizației omenirii în o epocă dată, tot astfel puterea de stăpînire a omului asupra impulziilor lui proprii dă măsura civilizației personale în cazurile individuale.

Sistemul german circumscrie prea mult orizontul vieții individuale, până aproape de sfera unei profesii; prea puțin ține seamă de individualitate pentru a realiza nivelarea de trupă. Prea multă atmosferă de regiment și de castă domină în școala germană. Noi admirăm foarte mult ordinea și disciplina din școlile germane; sacrificiile *individualității* însă, făcute pentru a obținea această uniformizare, provoacă multe și întemeiate protestări în Germania.

Sistemul de educație englez e mult mai greu de a fi caracterizat decît cel francez și german; el nu e produsul intervenției de stat, izvorît sistematic din o concepție centrală. În el se oglindește individualismul Anglo-Saxon ca în toate instituțiile engleze. „El nu țintește la uniformitate pe baza unii mijlocii intelectuale ridicate, ci la o sinteză de tipuri deosebite de școli, ajungînd, prin libertatea de desvoltare, la idealurile lor caracteristice de perfecționare". În Anglia școala e pentru elev; pe continent elevul e pentru școală. În Franța și Germania, „fabricarea cetățenilor" e o industrie-monopol de stat; în Anglia școala e de fapt a cetățenilor nu a statului.

Sistemul de educație francez și german produce membri clasificați ai statului; cel englez produce cetățeni independenți ai lumii.

Tînărul german duce cu el din școală respectul pentru autoritatea constituită și simțul datoriei față de locul pe care îl ocupă în organizarea complexă a statului: el trăește ca un clasificat conștiincios.

Tînărul francez duce cu el amintirea regimului de închisoare, cu toate că în școală i s'a infiltrat „*Drepturile omului*", de care apoi se răzbună prin lipsa de respect către autoritatea constituită și prin spiritul de revoltă.

Tînărul englez părăsește școala cu mai puține cunoștinți decît cel francez și mai puțin disciplinat decît cel german, dar în schimb are o nemăsurată energie fizică, o mult mai mare elasticitate intelectuală,*) o putere de a urmări cu tenacitate studii grele și un interes și sete pentru a învăța și a se perfecționa care surprind pe observator.

Tocirea personalității e defectul comun al sistemelor de educație francez și german; desvoltarea personalității e caracteristica de căpetenie a sistemului englez.

Tînărul englez intră în viață ca om complect, ca cetățean neatîrnat cu îndrăzneala, entuziasmul și vigoarea de a duce lupta pe seama lui proprie, oriunde și în orice împrejurări. El intră în viață mai puțin specializat decît tînărul german, dar cu o mult mai mare elasticitate de adaptare la împrejurările găsite.

*) Vezi Prefața de Emile Boutmy dela volumul l'Education en Angleterre de Max Leclerc.

E un lucru cunoscut că francezul și germanul devin *ratați* cînd sînt siliți de împrejurări să-și părăsească cariera pentru care au fost pregătiți; pecînd în Anglia nu arareori se întîmplă ca unul și acelaș om să ilustreze chiar mai multe cariere în viața lui. Sistemul de educație englez contribue și el în mare parte la formarea acestei caracteristice naționale a poporului englez.

In alte articole vom avea prilej să schițăm amănunțit organizarea regimului școlar în Anglia și să inzistăm asupra modului cum se lucrează în școlile poporului englez.

I. Botez

Fluturul Morții

E un amurg misterios de toamnă, și umbra urcată în negrii chiparoși coboară încet și se întinde pe drumuri. Sgomotele vii au amuțit și numai șoaptele au ființă, foșnete de ramuri, murmure de foi, țîrîituri perdute...

Și în cuprinsul acesta tăinuit ca o sihăstrie, acum cînd fluturii de ziuă și-au strîns aripele obosite și s'au strecurat în cuibul florilor ca să doarmă, numai mirezmele și fluturii de noapte s'au trezit ca să rătăcească sub lună.

Copiii o știu aceasta, și în așteptarea întâiului sbor, s'au așezat cu bunicul pe lespezile scărilor calde încă de focul soarelui de peste zi. Deoparte și de alta a lespezilor, florile roze de leandru, înduioșează întunericul și se leagănă în vîrful crengutelor șterse de umbră, parcă ar pluti în aer. O mireazmă amară a umplut văzduhul o clipă și apoi vîntul s'a îndulcit cu un miros de trandafir, s'a împrăștiat, ca să vie iarăși tainic să cadelnițeze pe rînd toate mirezmele.

Și cînd luna, departe, în painjenișul de ramuri s'a aprins în fundul grădinei ca un lampion fantastic, năruind simetria umbrelor statornicite, copiii cu glugile lor verzi prinse în vîrful bețelor de trestie, au coborît ușor ca în fiecare seară, pe urma fluturilor de noapte.

Cu pași tainici și rari, iată-i pe catifeaua neagră a straturilor, trezind de abea somnul florilor. Bătrînul a rămas sus pe scări, cu barba lui albă ca omătul, iar ei aleargă pretutindeni, aducîndu-i din vreme în vreme prada culeasă. Și acei ce poartă pe aripele lor diafane întunericul, cît ține ziua, făcîndu-se una cu scoarța copacilor ori cu pulberea drumurilor, încep să sboare și ei, bătînd aerul, zdrențe de catifea și bucăți de mătasă, cusuți

cu fir și stropiții cu purpură, somnoroși intăi și nesiguri, mai vioi pe urmă și mai îndrăzneți, căutind raza care cheamă și năluceşte, nectarul care îmbată și dă viață.

Un punct mișcător pătează aerul, murmură și trece. Și ca prin farmec, la răstimpuri, un crin își leagănă potirul alb mișcînd o umbră viorie, foi de trandafir se desfac și flutură ușor, aur de stinjinel se împrăștie în noapte. Nălucitori și capricioși, zugrăvind tumbe și arabescuri nebune, sboară hodiniții de peste zi, urcă în razele de lună, ating fața pămîntului, clătesc somnul florilor, și glugile verzi din vîrful trestiilor purtate de copii se ridică ici colo și se abat din răzor în răzor, dispar la răscruci, pînă ce o rază misterioasă de lampă rănceşte cuprinsul, și glasul bătrînului sună trăgănat și blajin: La culcare copii!

Lumina lampei se mișcă apoi rumenind stîlpii albi ai cerdacului, dispare o clipă în umbră, și, deodată, rama unor ferești se luminează.

In lăuntru, în jurul unei mese rotunde, capetele blonde ale copiilor s'au apropiat de capul argintiu al bunicului, și mînile lor ușoare, cu gesturi delicate, întinzînd rînd pe rînd aripele celor căzuți, au prins să se miște în lumina lămpei, îndemănatice și pline de băgare de seamă. O pulbere fină de pastel s'a risipit și joacă împrejurul lor, fețele înflorite de un zîmbet de mulțumire se luminează, și vînătoarea nocturnă odată rînduită, stă acum să-și ia locul în cartoanele mari ale colecției de care e plină odaia.

In jurul lor, un miros vag de camforă plutește, iar pe pereți și pe mese, sub adăposturile de sticlă, o lume întreagă de fluturi, de aripi ușoare ce-au vîslit, plimbîndu-se din potir în potir, purtînd toate scînteierile curcubeelor și toate nuanțele și fantezille infinitului, toate neamurile și felurimea gîngăniilor, care țîrîește în erburi și cîntă la soare, cei de prin scorburi și cei de sub pămînt, vieți de o zi și străluciri de o clipă, pietre scumpe împrăștiate în praful drumurilor, juvaeruri sburătoare, aripi pe care capriciul naturii și-a zugrăvit toate arabescurile, palete pe care au rămas culori uitate, senin de cer și beteală de lună, painjeniș de rază și urzeală de purpură, tot ce a strîns truda lor de pretutindeni, un întreg țintirim de aripi încremenite stau acuma așezate frumos, fiecare țintuite de un bold. Pretutindenea cărți și tabele, bocaluri și sticluțe, clopote de sticlă ce strălucesc, închisori de cleștar în care-și doarme somnul o gînganie infimă, ca un faraon sub o piramidă.

Și diafanele aripi încremenite pe totdeauna, țintuite în cruce, povestesc parcă toate splendorile. Libelula cu ochii de peruzele și cu aripele fine, abea bănuite, ca de gază, amintește fața apelor în care se răsfrînge cu sborul ei fulgerător; cocinelele scînteind ca niște pietre perdute dintr'un inel, parcă îndoae un firicel de iarbă; cosașul cu picioarele strînse pentru salt spune de liniștea mohoarelor; îndoliatul greer cu cîntecul lui de liniștea ce era la începutul lumilor; painjenii cu picioarele lor încremenite de mătasa firului lor scăpat pe totdeauna... Și toată răcoarea pădurilor se ridică parcă stîrnită de bietele aripi, toată lumea florilor și tot murmurul dumbrăvilor. Pe o aripă doarme ochiul misterios ce mijește pe cozile de păun, altu-i făcut ca dintr'o frîntură de rochie de bal, pe o catifea a uitat cineva cîteva rubinuri, praf de chihlimbar a tivit margenile altuia, o întreagă orgie de forme și de culori, un vis scăpat dintr'o narghilea, un poem visat de un poet nebun...

Veșnic în căutarea speciei rare, a exemplarului unic care lipsește încă, a noutăților pe care le crează și le distruge mereu bizarul spirit al naturii, de ani de zile bătrînul entomologist adună, rîndueşte, clasează în vederea întregirei operei lui începute.

Acum bucuria ce-o avea de-a umbla singur i-au luat-o anii mulți, și cum puterile nu-l mai ajutau, el a insuflat-o copiilor, și în timp ce clasează, aleargă ei pentru dînsul, aducîndu-i prada culeasă.

Fiecare zi și fiecare seară își aduce tributul ei, și colecțiile se împlinesc cu încetul. Un singur flutur de noapte îi lipsește, și ochii lui bătrîni privesc cu părere de rău și cu un fel de sfială la locul rămas gol ce i l-a păstrat și ce strălucește alb în mijlocul unui carton.

Lampa s'a stins apoi, și în zori, cînd fluturii de noapte și-au strîns aripele obosite prefăcîndu-se din nou una cu coaja copacilor și cu pulberea drumului, cei de ziuă s'au trezit la rîndul lor și au umplut de veselie cuprinsul grădinei. Fiecare floare se pleacă și-și leagănă grațios capul, una picură o lacrimă, alta se îndoae și se scutură ca vrînd să scape de o povoară, și atunci, un albăstrel își întinde aripele și sboară tulburat, ca un gînd ascuns din cuprinsul floarei. Ar veni la loc și nu cutează. Nehotărît stă o secundă în aer, ca o frîntură de senin, apoi fulgeră și se mistue în cuprinsul albastru. Din cuibul unei gherghine o flacără verde pîlpîe, și se înalță și ea, bilete albe sboară schimbîndu-și locul ca niște gînduri de dragoste, și iată o frîntură de-

steag, iată și o fundă roză ce și-a luat zborul de pe cine știe ce umăr de femeie.

Goana după nectar începe și din 'naltul ramurilor, din umbra scorburilor, din împărăția florilor, din pădurea măruntă și deasă a ierburilor, de pe cîmpuri și de prin livezi, cei ce poartă toate vestmintele, coboară, vîslesc aerul în tumbe fantastice, se alătură și se alungă ca totdeauna, neodihniți și îmbătați de bunătatea soarelui și dărnicia vieței.

Și iată capetele blonde, din nou, cu bătrînul sub ramuri.

Sub umbrarul unui tei, lîngă șipotul care murmură necurmat și sună mai încet sau mai tare după cum bate vîntul, bătrînul cu o carte în mînă s'a așezat și privește lumea felurită pe care o cunoaște în toate tainele ei. O seninătate fără margini i se zugrăvește pe față, și sufletul lui ca o oglindă liniștită, resfrînge împăcat colțul de natură în care și-a trăit anii.

Copiii au umplut grădina cu rîsetele lor vesele, boschetele au răsunat de ecouri și chemări, și nevinovata vînătoare după gingănii și sburătoare a reînceput. Rîndunelele își scriu virgulele lor în aer. Și tot soiul de ciripiri și de sgomote confuze, prefăcute într'un singur sunet, au prins să vibreze ca o strună întinsă pe care ar trece cineva un deget distrat. Cu ochii lui aproape stinși de a fi privit atîta strălucire, dela un timp, bătrînul își lăsă cartea din mînă, și privi trist, gîndindu-se că poate în curînd va trebui să plece aiurea, și colecțiile lui se vor risipi fără să-și fi putut isprăvi lucrarea de atîția ani începută. O slăbiciune îl cuprinse, și cum se gîndea așa la veșnicele transformări ale naturii, deodată, un punct năluci în aer, departe, se mări și trecu pe dinaintea lui ca o flacără. O clipire de ochi îi însenină vederea, iar cînd privi, punctul era la loc și altă flacără trecu pe dinaintea lui. Și alte flăcări jucară, două cîte două, trei cîte trei, urmînd aceiași linie. Veneau flăcările călătoare, rănind cuprinsul verde, jucau înaintea lui și dispăreau ca printr'un farmec. Roșii și albastre veneau straniile flăcări, galbene și purpurii, negre și albe jucau, dela răsărit spre apus, chemate parcă de o tainică putere, gonite de cine știe ce mîni nevăzute. Fără să se oprească pe un ram, fără a se coborî pe o floare, ca zorit de cineva din urmă, trecea șivoiul de flăcări, iradiind aerul cu toate culorile.

Zîmbind, bătrînul chemă copiii, și le arătă migrațiunea aceasta ciudată de flăcări, norodul acesta de văpăi ce pornea în

surgun aiurea din țara lui, împins de cine știe ce forță oarbă, căci hrană pentru el e pretutindeni și culcușurile gata așternute de Dumnezeu.

Uimiți privirà copiii și glugile verzi se ridicară să abată șivoiul în mers. Ca o ploae de petale fantastice scuturate din copaci după furtună, pămîntul se acoperi în jurul lor de aripi, strivite, dar trîmba de lumină, sus, se făcea la loc, și cei scăpați își urmau fantomatic drumul fără a mai privi în urma lor.

Astfel trecea timpul lăsîndu-și cortinele lui albe și negre peste sihăstria aceasta fericită, fiecare clipă aducîndu-și întîmplarea ei neașteptată, și noul oaspe din lumea felurită a gingăniilor.

Singur fluturul mult așteptat rămînea nevăzut și tăinuit de toate privirile, ca și cum obosit de sfera noastră și-ar fi întins aripile spre alte lumi unde e mai adînc somnul și mai netulburată hodina.

Dar într'o zi rîsetele clare ale copiilor nu mai răsunară în grădină, și bătrînul cu barba lui albă, tăiată ca dintr'un giulgiu, nu mai apăru ca de obicei în capul scărilor.

Vîntul singur, ca un uriaș nebun trecea răscolind cu mînele lui nevăzute creștetele copacilor bătrîni. Foi moarte se împrăștiau și un murmur adînc, ca un oftat de orgă cînta din scorbură în scorbură.

Și cînd vîntul contenea, ramuri și foi, ierburi și flori rămîneau rigide oprindu-și parcă viața.

Era ca o încetare subită a sevei, o cădere pripită în somn, o întrerupere letargică a puterilor.

Și în mîhnirea aceasta întunecată ce se strîngea împrejurul căsuței, umbra se rumeni deodată ca de înflorirea unui nufăr. Sub abajurul ei galben, ochiul de aur al lămpei luci pe o mescioară la căpătâiul bătrînului.

In jurul mesei rotunde, în lumea aceia de aripi diafane încremenite pentru totdeauna, copiii, cu capetele alăturate răsfoiau o carte privind din cînd în cînd cu grijă spre patul bolnavului.

O undă de vînt trecînd ca un suflu misterios umflă o perdea. Și cum ochii bătrînului se ridicară, deodată o umbră năluci ca o cruce pe zid și se stinse. Un foșnet de aripi bătu apoi și un flutur uriaș, dînd un țipăt straniu, se opri nehotărît, ca orbit de lumină, în rama fereștilor și intră în odae. Umbra jucă din

nou mutîndu-se de ici-colo deasupra capetelor copiilor, roti în cercuri mari bătînd zidurile şi se lăsă lin pe fruntea palidă a bolnavului.

Afară copacii fremătară lung, iar cel sărutat de moarte recunoscînd în musafirul acesta tîrziu pe cel ce vine să facă întuneric, luă frîntura de noapte ce i se aşezase pe frunte şi privind o clipă trist la stigmatul alb al fluturului, chemă pe copii lîngă el şi le zise: „Iată şi cel mult aşteptat!".

D. Anghel

Tuberculoza ca boală socială

— sfîrşit —

Sanatoriile, ca armă de luptă în contra tuberculozei, au fost obiectul unor vii discuţii în timpul din urmă. Criticele lui Cornet şi Grottjahn în Germania, cele de dată mai veche a lui Courtois-Suffit, Robin, Savoire, etc., în Franţa, au fost reeditate şi la noi, fără nici o originalitate, dar cu o evidentă rea credinţă.

Sanatoriile, prin ele singure, nu rezolvă chestia combaterei tuberculozei. Ele rămîn însă un admirabil mijloc de luptă în contra acestei boale. Entuziasmul a prevalat asupra criticei la începutul construcţiei lor.

Astăzi, utilitatea sanatoriilor apare incontestabilă şi se ştie să se evite unele erori, cum e acea a unor construcţiuni prea costisitoare. Obiecţiunile care li s-au adus nu sînt dealtminteri obiecţiuni de principiu. S-a discutat numai—şi glasurile opozante sînt răzleţe, perdute în concertul de elogii ale partizanilor hotărîţi ai acestor instituţii—asupra durabilităţii rezultatelor, asupra modului de recrutare a bolnavilor, asupra costului de construcţie şi de întreţinere.

Cifrele pe care le voi da vor arăta că toate aceste obiecţii nu sînt fundate. Dealtminteri, dovada cea mai bună a utilităţii sanatoriilor e că mişcarea pentru construcţia lor, departe de a scădea, e în plină creştere. Rapoartele asupra luptei antituberculoase în diferitele ţări din Europa şi America, inserate în dările de seamă anuale ale conferinţelor internaţionale pentru combaterea tuberculozei, vin în sprijinul acestei afirmaţiuni.

Voi da, în privinţa aceasta, numai cîteva exemple. In Statele-Unite, Americanii—care nu pot fi acuzaţi că sînt lipsiţi de spirit practic—au construit, în 1908 şi 1909, 93 sanatorii noi.

In Danemarca—şi criteriul civilizaţiei acestei ţări e tocmai în importanţa acordată măsurilor de igienă publică—ultimul raport—pe 1909—arată că în cîţiva ani, socotind construcţiile pe cale de execuţie, se va dispune de un pat de sanatoriu pentru fiecare 1.000 locuitori. Pentru a face mai concretă cifra aceasta, e suficient de a arăta ce ar însemna pentru noi o măsură identică cu cea din Danemarca.

La o populaţie de 7.000.000 locuitori ar urma să avem 70 sanatorii de 100 paturi fiecare.

Germania ţine încă locul de onoare cu numărul sanatoriilor sale. Cum probează ultima statistică—cea dată de Nietner, cu ocazia adunării generale a comitetului pentru combaterea tuberculozei din 11 Mai anul curent—există în Germania 97 sanatorii populare cu 11.188 paturi şi 34 sanatorii particulare cu 1.972 paturi, ceia ce reprezintă un total de 13.260 paturi puse la dispoziţia tuberculoşilor. Se dă astfel posibilitatea—termenul mediu de cură în sanatoriu, fiind de 3 luni—la 52.000 tuberculoşi să se caute anual. Obiecţia ridicată asupra durabilităţii rezultatelor obţinute e spulberată prin statisticele sanatoriilor. Din marele număr de date, consemnate în rapoartele asupra activităţii lor, voi extrage cîteva numai, dintre cele bazate pe observaţia a numeroşi bolnavi, care au putut fi urmăriţi un număr mare de ani.

Statistica stabilită în Germania de direcţia sanitară a imperiului—Kaiserlicher Gesundheitsamt—pe un material foarte bogat—20.000 bolnavi—arată că, după un tratament, care a durat în termen mediu 3 luni, s-a produs o ameliorare la $^3/_4$ din bolnavi. La 50°/₀ din bolnavi ameliorarea a fost foarte pronunţată, la $^1/_7$ dintre ei equivalentă cu o vindecare

Febra au perdut-o $^2/_3$ din bolnavi; bacilii $^1/_3$. Mai mult de $^9/_{10}$ dintre bolnavi au cîştigat în termen mediu 6 kilograme.

Urmărind bolnavii în timp de 5 ani după eşirea lor din sanatoriu, s-a putut constata că la 50°/₀ dintre femei şi la 43°/₀ dintre bărbaţi capacitatea de muncă era păstrată.

Bielefeldt, directorul societăţilor de asigurare hanseatice, a făcut o comparaţie între durabilitatea rezultatelor obţinute la tuberculoşi şi la bolnavii de alte afecţiuni, trataţi de casele de asigurare.

Comparaţia aceasta e cu totul în avantagiul tuberculozei. Pentru cazurile tratate între anii 1901—1905, după primul an, 70°/₀ din tuberculoşi şi 66°/₀ din cei netuberculoşi şi-au păstrat capacitatea de muncă; după 2 ani, 55°/₀ din tuberculoşi şi 54°/₀ din cei netuberculoşi, şi chiar după 3—5 ani cifrele pentru tuberculoză nu rămîn inferioare faţă de celelalte afecţiuni cronice. Bielefeldt ajunge la concluzia că, fiind date aceste rezultate, dacă nu s'ar crea instituţii pentru tratarea tuberculoşilor, n'ar fi logic să se construiască spitale pentru celelalte afecţiuni cronice, deoarece efectele nu sînt mai bune.

Statistica lui Lawrason Brown*) asupra durabilităţii rezultatelor obţinute merită o deosebită atenţie, deoarece e relativă la bolnavii care şi-au făcut cura într'un sanatoriu de importanţa celui dela Adirondack (Statele-Unite) şi din cauză că au fost urmăriţi, după eşirea lor din sanatoriu, timp de 23 ani. Numărul bolnavilor trataţi în sanatoriu în acest interval de timp a

*) **The Ultimate Results of Sanatorium Treatment. Sixth International Congress on Tuberculosis. Vol. I., Part. II.**

fost de 2.553. Dintre ei, 2.200 au putut fi urmăriţi după eşirea lor din sanatoriu: 48°/₀ din cei care şi-au făcut cura pot încă să muncească, deşi a trecut un mare număr de ani dela terminarea curei lor.

Dacă se stabileşte o clasificare a bolnavilor în momentul eşirii lor din sanatoriu, în bolnavi în aparenţă vindecaţi, în bolnavi cu maladia oprită în evoluţia ei sau încă în activitate, rezultatele sînt următoarele: la cei în aparenţă vindecaţi după 5 ani 94°/₀, după 15 ani 89°/₀ încă în viaţă; la cei cu maladia oprită în evoluţia ei după 5 ani 62°/₀, după 10 ani 48°/₀, după 15 ani 42°/₀ încă în viaţă; la cei însfîrşit care au părăsit sanatoriul cu leziuni încă în activitate după 5 ani 25°/₀, după 10 ani 15°/₀, după 15 ani 10°/₀ încă în viaţă.

Din cei 1.209 bolnavi în viaţă—din toate aceste categorii—87.5°/₀ sînt încă capabili să muncească.

Cifrele lui Lawrason Brown nu mai au nevoe de nici un comentariu. Ele sînt cea mai bună dovadă pentru eficacitatea curei în sanatorii.

O ultimă statistică pe care ţin să o comunic e acea a sanatoriului Schwendi, lîngă Thun (Elveţia). Statistica aceasta merită o deosebită atenţie prin numărul mare de bolnavi—4.000—care au fost urmăriţi după eşirea lor din sanatoriu în timp de 11 ani (August 1895—Decembrie 1906). Laura Turnau*), care a adunat datele referitoare la aceşti bolnavi, arată că după 5 ani dela eşirea din sanatoriu 84°/₀ din cei din stadiul I, 54°/₀ din cei din stadiul II şi 16°/₀ din cei din stadiul III îşi aveau capacitatea de muncă păstrată.

O altă obiecţiune care s'a ridicat pentru a discuta valoarea sanatoriilor e că rezultatele bune se explică numai din cauză că se primesc cazuri incipiente, care s'ar vindeca şi fără tratament sanatorial. Obiecţia nu este fundată. Nietner a arătat, în discuţia urmată, în faţa societăţii de medicină socială din Berlin, în şedinţa dela 23 Mai 1907, că pentru sanatoriul dela Friedrichsheim, caşi pentru alte sanatorii, o treime numai din bolnavii trataţi aparţin gradului I, ceilalţi aparţinînd gradului II şi până la 43.7°/₀ gradului III.

După statisticele adunate de comitetul central pentru combaterea tuberculozei, bolnavii trataţi în cursul anului 1908, în toate sanatoriile germane, aparţineau gradului I în proporţie de 50.5°/₀, gradului II 33°/₀ şi gradului III 16,5°/₀.

In Danemarca proporţia e de 37°/₀ gradul I, 25°/₀ gradul II, 28°/₀ gradul III.

Obiecţia care pare serioasă: că sanatoriile costă prea mult ca instalaţie şi ca întreţinere, n'are nici ea o bază solidă.

Pannwitz în raportul său prezintat la conferinţa dela Viena (1907), a ajuns la concluzia că un sanatoriu de tuberculoşi, care să corespundă cu totul destinaţiei sale, poate fi construit cu o

*) **Zeitschrift für Tuberkulose, Band XV. H. I.**

cheltuială medie de 4.000 mărci (4.750 lei) de pat. Cum a arătat Freund cu ocazia discuţiei urmată asupra acestui subiect, nu trebue însă pe motiv de economie să se construiască eftin, dar în condiţii defectuoase, deoarece între sanatorii şi spitalele generale deosebirea este destul de mare. In sanatorii cura e de mult mai lungă durată decît în spitalele generale şi, pe de altă parte, pecînd în spitale, bolnavul nu părăseşte patul, în sanatorii, el trece de obicei numai noaptea în patul său.

In timpul zilei, în afară de refectoriu pentru mîncarea în comun, inutil în spital, unde bolnavul primeşte alimentele la patul său, e nevoe şi de o verandă, cu scaune de cură şi accesoriile lor, de o sală unde bolnavii să se adune la anumite ceasuri ale zilei.

Din cauza aceasta construcţia unui sanatoriu e cu mult mai costisitoare şi nu se poate spune că aceste cheltueli—lăsînd deoparte laboratoriile, instalaţiile necesare pentru băi, pentru dezinfectare—sînt inutile.

Cifra medie de 4.750 lei, stabilită de Pannwitz ca fiind suficientă pentru fiecare pat de bolnav, a fost depăşită cu mult în unele sanatorii.

Aşa, sanatoriile dela Montigny şi Frimley au costat 17.000 lei pentru fiecare pat, cel dela Beelitz şi Hauteville 10.000, cel dela Angicourt 8.300, etc..

Sanatoriul nostru dela Filaret, avînd o instalaţie complectă—fără însă să aibă altceva decît strictul necesar—n'a costat decît 4.000-4.500 lei pentru fiecare pat de bolnav şi e printre cele mai eftine din Europa.

Costul diferit al sanatoriilor se explică nu numai prin construcţii monumentale şi printr'un lux inutil—care a fost mai totdeauna evitat, deşi la începutul erei sanatoriilor (1895), în entuziasmul mişcării pentru construcţia unor instituţii în vederea curei tuberculozii, scopul de propagandă n'a fost uitat şi clădiri complecte, avînd tot confortul, au fost ridicate în Germania ca o dovadă de solicitudine a societăţilor de asigurare pentru lucrătorii bolnavi—dar şi prin condiţii locale, care diferă dela un sanatoriu la altul: costul terenului, lucrări preparatoare pentru consolidarea terenului, etc..

In ceia ce priveşte costul de întreţinere, raportul lui Guinard, prezintat la conferinţa dela Stockolm (1909), arată că, pentru fiecare bolnav, el a variat în Germania între 12 lei 50 şi 3.75, în Franţa între 5.88 şi 3.55. In termen mediu, din răspunsurile primite dela 72 instituţii, el a fost de 4.20 pe zi.*)

Sumele—chiar cele întrebuinţate azi—necesare pentru întreţinerea sanatoriilor sînt deci departe de a fi excesive. In spitalele din Paris, costul unei zile de întreţinere e, în termen mediu, pentru medicină, de 3.30, pentru chirurgie, de 5 lei.

*) Instituţia dela Filaret, unde pentru spital costul de întreţinere total—alimentaţie, personal, etc.—e de 3.70 pentru fiecare bolnav pe zi şi pentru sanatoriu de 4.90, rămîne deci într'această medie.

In spitalul Boucicaut, unde o secţie e special amenajată, în scop de a izola pe tuberculoşi, costul de întreţinere pentru fiecare zi a variat între 5.40 (1900) şi 5.16 (1905). La noi, în spitalele întreţinute din fondurile direcţiei sanitare, costul mediu de întreţinere, pe zi, de bolnav e de 3.50.

Se vede din toate aceste cifre cîtă exagerare şi cîtă rea credinţă se pune cînd se obiectează că şi ca instalare şi ca întreţinere costul sanatoriilor depăşeşte cu mult pe cel al spitalelor generale.*)

Dealtminteri, în ceia ce priveşte partea economică a chestiunii, datele adunate de oficiul de statistică al imperiului german arată că, pentru 160.000 tuberculoşi, care au fost căutaţi în sanatorii, 34% dintre ei îşi cîştigau complect viaţa, 5 ani în urmă. Admiţînd pentru aceştia un salariu de cel puţin 2 mărci zilnic, s'ar ajunge pentru periodul acesta de timp că o sumă de 235.000.000 mărci cîştig a fost realizată şi pentru familia tuberculosului şi pentru bogăţia naţională a statului german.

La această sumă trebue să se adaoge încă 4.500.000, plata anuităţilor societăţilor de asigurare şi o sumă egală pe care aceleaşi societăţi ar fi dat-o ca ajutor familiilor bolnavilor. In felul acesta, tratamentul tuberculoşilor a realizat un cîştig de 245.000.000 mărci pentru bogăţia naţională a statului german.

*) Obiecţia adusă că în sanatorii personalul e prea numeros nu e nici ea fondată. Concluzia lui Guinard, în raportul mai sus citat, e că, pentru un sanatoriu cu 125 paturi, 35—40 funcţionari, împreună cu medicii, sînt la nevoe suficienţi.

Numărul acesta nu e proporţional depăşit nici de instituţia dela Filaret, unde nu trebue să se uite că sînt 3 secţiuni separate: spitalul, sanatoriul, dispensariul, fiecare din ele cu medicii, internii şi personalul său inferior. In privinţa retribuţiei personalului, extrag din cifrele date de Guinard că ea e de 40.257 lei la un buget total de 154.000, pentru sanatoriul dela Bligny, şi de 47.000, la un budget de 183.000, la sanatoriul dela Hauteville. La Filaret e de 38.420.

Pecînd însă în Franţa, unde, în chestiile de ştiinţă cel puţin, discuţiile sînt civilizate, nimeni n'a găsit sumele acestea excesive, la noi—culme a inconsecinţii—a trebuit să vină un fost secretar general al societăţii pentru profilaxia tuberculozei, care, în necunoştinţă totală de ce se face aiurea, să declame contra pretinsei lor exagerări.

Domnul secretar general pentru plăcerea de a da cifre ridicate—pe care le ştiu inexacte, deoarece îmi închipui c'a studiat budgetul instituţiei dela Filaret, înnainte de a vorbi de el—cuprinde, în suma pe care o dă ca reprezentînd costul personalului spitalului şi sanatoriului, şi retribuţia medicilor dispensariului (9.000), care în bună dreptate nu poate fi trecută în budgetul propriu zis al spitalului şi sanatoriului, cum nu poate fi trecută nici retribuţia personalului inferior care face serviciul dispensariului.

Pe de altă parte, ca să ajungă la cifra impresionantă de 64.600 lei, domnia-sa adaogă şi suma destinată pentru alimentaţia personalului—19.620—pe care însă în nici într'un budget de spital sau sanatoriu n'am găsit-o socotită separat. In bugetul dela Bligny şi Hauteville ea e cuprinsă în suma globală pentru alimentaţie şi sumele de 40.000 şi 46.000 reprezintă *numai* retribuţiile, salariile şi gratificaţiile.

Se vede dar că şi ca plată de personal—38.000 la un budget de 160.000—sanatoriul dela Filaret e sub cifra celorlalte sanatorii, (Bligny, 40.000 la un budget de 154.000; Hauteville, 46.000 la 183.000), deşi posedă două secţiuni cu un personal separat.

Sumele fantastice care s'ar fi întrebuinţat pentru construirea sanatoriilor în Germania au fost exagerate de cei necunoscători în materie. În realitate, cum a arătat Rumpf *), ce instituţiile de asigurare şi casele de ajutor au cheltuit până la 31 Decembrie 1905 suma de 36.225.147 mărci pentru sanatorii, pecînd suma întrebuinţată pentru locuinţe de lucrători, pentru azile şi spitale a fost de zece ori mai mare: 361.500.000 mărci.

Sanatoriile şi-au făcut proba. Ele sînt una din cele mai puternice arme în lupta în contra tuberculozei. Admirabil instrument de educaţie, ele arată bolnavului cum trebue să se îngrijească şi dupăce şi-a terminat cura, şi lecţia aceasta de fapte e cea mai eficace, deoarece, însoţită de rezultate vizibile, ea se întipăreşte în mintea lui.

Tuberculosul, ca oricare bolnav, are nevoe de un loc de odihnă, departe de obosele şi de griji, unde, pe lîngă un tratament adequat pentru starea lui, să i să dea şi o educaţie igienică şi o disciplină personală. Condiţiile acestea, ar fi o utopie de a crede că pot fi realizate în locuinţa mizerabilă a celor mai mulţi dintre ei şi cu munca istovitoare pe care n'o pot întrerupe, deoarece, altfel, n'ar avea cu ce să trăiască. Mai tîrziu, cînd, în urma tratamentului, forţele sînt redobîndite şi educaţia e făcută, tuberculosul care şi-a recăpătat capacitatea de muncă va şti, de cele mai multeori, să păstreze regulele de cură, în cazul cînd vindecarea e incomplectă. Lupta contra tuberculozei aşa cum e dusă în ţările civilizate, cu marele număr de sanatorii disponibile, a contribuit să producă în diferitele clase sociale curente largi de altruism. Ea concentrează în Germania mai mult de 50.000 oameni anual în sanatorii, unindu-i într'o comună sforţare către o mai bună igienă. Lupta antituberculoasă, astfel organizată, e un mijloc eficace ca să risipească descurajarea nenorociţilor tuberculoşi, care nu se mai văd abandonaţi în momentul cel mai critic al vieţii lor, atunci cînd boala ameninţă să le curme puterea de muncă şi să-i zvîrle în mizerie pe ei şi familia lor.

*

Sanatoriile nu sînt însă decît unul din mijloacele de luptă în contra tuberculozei, eficace incontestabil, de o primordială importanţă chiar, dar departe de a fi îndestulător. Numărul mare al bolnavilor prea înnaintaţi, al cavitarilor, unii muribunzi, nu-şi are locul în sanatoriile propriu zise, care sînt înnainte de toate instrumente de cură, nu stabilimente de izolare.

Prin ei însă boala se propagă. Oricît s'ar face educaţia bolnavilor, oricît s'ar pătrunde în locuinţele acestor nenorociţi spre a le dezinfecta şi pentru a da nu numai sfaturi, dar ajutoare efective—alimente, combustibil, paturi la nevoe—cum numărul lor

*) Zeitschrift für Tuberkulose, 1907, Bd. XI, Heft 1.

e covîrşitor, condiţiile de igienă necesare pentru a împiedica răspîndirea boalei vor fi greu de realizat. Cu puteri sfîrşite, deprimat, tîrîndu-şi de abia ultimul suflu de viaţă, cavitarul nu va avea energia necesară ca să ferească pe ceilalţi de contagiune. Fiecare din cei care a pătruns în locuinţa acestor nenorociţi cunoaşte agonia lungă, durerosul calvar al tuberculosului muribund. Tusea îl înneacă, respiraţia îi lipseşte, scuipătoarea—cînd o are—îi servă foarte puţin. Sputa se prelinge pe figură, alunecă în pat. Din spută uscată, din stropii răspîndiţi în momentul quintelor de tuse care se succedă, atmosfera înconjurătoare devine o bae de bacili. Şi cine să-l îngrijească, cine să găsească vorba bună, sfatul util, care să îndulcească infernul acestui sfîrşit! Tragedia e culminantă. El, şeful familiei, speranţa şi sprijinul ei, zace pe patul de durere. Şi mizeria e de jur-împrejur. Femeia lui, copii lui, înnăspriţi de foame, de mizeria neagră care-i pîndeşte, perd tot ceia ce stabilea legătura de dragoste între ei şi el. Şi de cîte ori nu surprindem—e aici tot fondul de egoism omenesc (şi atît de explicabil în cazurile acestea) care devine aparent—nu privirea compătimitoare, nu elanul de tandreţă, ci nerăbdarea crudă de a se vedea odată scutiţi de o prezenţă nu numai inutilă, dar apăsătoare pentru liniştea lor, pentru sănătatea lor. Cîtă alinare pentru ultimele palpitări de viaţă ale acestui nenorocit ar putea aduce atunci intervenţia blîndă şi inteligentă a celor care şi-ar face o misiune de înnalt altruism ca să întindă o mînă de ajutor acelui care de cele mai multe ori e numai o victimă a împrejurărilor vitrege, pentru care, mai mult sau mai puţin, toţi sîntem răspunzători. În Statele-Unite, în Germania, în Englitera, instituţia admirabilă a infirmierelor—şi sînt infirmiere femei din lumea mare, care se scoboară în mijlocul bolnavilor, lăsînd deoparte inutilele şi excesivele petreceri, tot traiul uşor care ne petrifică în egoismul nostru, pentru a-şi face un nobil apostolat din sarcina aceasta sfîntă—a ştiut să fie un instrument nu numai de umanitate, dar şi de profilaxie.

E mult şi aceasta, dar nu e deajuns.

Societatea e răspunzătoare pentru tuberculoşii pe care-i are. Ea i-a produs prin atelierele lipsite de igienă, în care munca excesivă istoveşte puterile, prin locuinţele mizerabile, de unde lucrătorul, ca să fugă de o atmosferă pestilenţială îşi caută refugiul în circiume, ca să devină o victimă a alcoolismului şi repede apoi a tuberculozei! Şi să nu să zică ca sarcina e prea grea. E o datorie de elementară apărare socială să luăm măsuri şi urgente măsuri contra tuberculozei care ne invadează. Tuberculosul trebue izolat, şi izolat în condiţii cît mai umanitare. Lupta în contra tuberculozei nu trebue să devină o luptă în contra tuberculosului.

Să declarăm cazurile de tuberculoză, să luăm măsuri de dezinfectare a locuinţelor, dar să nu facem din tuberculos un paria, pus la index, gonit din ateliere, marcat de boala lui ca de un semn de infamie. Cine nu cunoaşte odisea tristă şi lamen-

tabilă a acestor nenorociţi, care nu-şi mai găsesc nicăieri de lucru, cînd puterile nu sint prea sfirşite şi cînd într'o ultimă sforţare ei cearcă încă să-şi agonisească pînea necesară lor şi familiei lor!

Cînd apoi, doborîţi de boală, caută un adăpost, pe care toţi li-l refuză, ei nu pot găsi nici un pat de spital, unde se moară. Şi asistăm aproape impasibili la spectacolul acesta, care e o ruşine pentru timpurile noastre. Cînd un caz de holeră sau de ciumă se produce la mii de kilometrii, punem în joc—şi cu drept cuvînt—tot aparatul sanitar, dar lăsăm să moară mii de tuberculoşi în condiţii de mizerie extremă, în case suprapopulate, răspîndind pretutindeni boala şi disperarea.

Dacă sanatoriile pentru cazurile cu sorţi de vindecare sau de ameliorare sint necesare, indispensabile chiar, deoarece o campanie antituberculoasă, ca să prindă, trebue să aibă în vedere nu numai profilaxia, ci şi terapeutica bolnavilor existenţi, crearea spitalelor de izolare, în număr cît de mare, se impune din toate punctele de vedere. E în primul rînd o măsură de apărare contra boalei, deoarece numai în spitalele acestea izolarea va fi efectivă. E, pe de altă parte, o îndatorire a societăţii faţă de tuberculos ca să i se asigure un loc, unde se închee un trai de chinuri şi de suferinţe.

Modul cum actualmente tuberculoşii înaintaţi sînt asistaţi e din toate punctele de vedere ilogic. Cînd dintr'un simţ de comiseraţie, tuberculosul înaintat obţine un loc într'un spital general, e pentru scurt timp, până ce un caz acut urgent impune şefului de serviciu să-l concedieze. Şi în timpul acesta beneficiul obţinut e nul şi vecinul de pat, care nu e tuberculos, a avut nenumărate ocazii să-şi grefeze bacili pe organismul lui slăbit.

E aici locul de arătat, pentru spitalele noastre generale caşi pentru cele din alte ţări, cîte inutile zile de tratament, cînd e vorba de tuberculoză, grevează budgetele lor. Pentru a nu da decît un exemplu, cel al Bucureştiului, în 1906, 715 tuberculoşi au fost primiţi în spitalele Eforiei, cu un număr de zile de căutare de 9.203, ceia ce face ca media să fie, pentru fiecare bolnav, de 12.8 zile; în 1907, 859 bolnavi cu 10.586 zile de căutare, media fiind 12.3; în 1908, 733 bolnavi cu 7.653 zile de căutare, media fiind 10.4 zile.

Ce însemnează însă o medie de tratament de 10—12 zile pentru tuberculoză, boală cronică, care evoluează într'un timp variabil, dela cîteva luni până la 20 ani! În loc de 10.000 zile de tratament, fără nici un folos real, Eforia spitalelor ar proceda mult mai logic, creînd un spital sau pavilioane de izolare. Cu cei 40.000—50.000 lei pe care îi cheltueşte anual pentru tuberculoşii primiţi în spitalele generale ar putea întreţine cel puţin 40—50 paturi cu o izolare efectivă.

Spitalele de izolare se impun ca armă de luptă în contra tuberculozei. Koch în discursul său, cu ocazia premiului Nobel, în 1906, a insistat asupra importanţei creărei lor. E sigur că e

greu să se izoleze toţi tuberculoşii. Dar cum numai unii dintre ei sînt cu leziuni deschise, cum un număr oarecare dintr'aceşti bolnavi ar putea găsi realizate, la domiciliu, condiţiile necesare pentru tratamentul şi izolarea lor, chiar dacă n'ar fi generală, măsura aceasta este excelentă deoarece s'ar izola tuberculoşii cei mai în măsură să răspîndească contagiunea.

Koch, ca exemplu de rezultatele obţinute prin izolare, a citat ce s-a întîmplat cu lepra în Norvegia. Deşi nu toţi, ci numai o bună parte din leproşi au fost izolaţi, numărul lor a scăzut considerabil, dela 3.000 cît era în 1856 la de abia 500 în 1906.

În Englitera, Newsholme a arătat că scăderea mortalităţii prin tuberculoză e datorită în bună parte şi faptului că un număr mare de tuberculoşi sînt primiţi în spitale şi infirmerii, ca să decedeze acolo, în cazul cînd boala este prea înaintată. În Londra, proporţia bolnavilor morţi în spitale—faţă de cei morţi la locuinţele lor—a crescut dela 16.74% în 1852—1855 la 29.26% în 1896—1900. Pentru toată Englitera numărul bolnavilor morţi în spitale a trecut dela 42 la 100.000 în 1851, la 120 la 100.000 în 1901.

Izolarea tuberculoşilor în spitalele din Englitera e efectivă. Pentru oraşul Brighton, media de cură a tuberculoşilor înaintaţi, în infirmerii, a fost de 221 zile. Newsholme explică diferenţa de mortalitate datorită tuberculozei, între Englitera şi Irlanda—mult mai mare în Irlanda—în mare parte din cauză că în Irlanda izolarea în spitale nu e efectuată.

Statisticele prusiane dovedesc acelaşi lucru caşi cele engleze. În Berlin, încă din 1877—1880, 44% din cazurile mortale datorite tuberculozei se produceau în spitale. Scăderea mortalităţii prin tuberculoză în Berlin—dela 33.7 la 10.000 cît era în 1877—1880 la 20.4 în 1901—1903—se datoreşte şi faptului că actualmente 54% din ftizici mor în spitale.

În Bruxelles, mortalitatea datorită tuberculozei a scăzut dela 32. la 10.000 (cît era în 1886—1890) la 19.7 în 1901—1903; 38.9% decese din cazurile de tuberculoză se produc în spitale.

În Copenhaga, 45% din tuberculoşi mor în spital şi mortalitatea prin tuberculoză a scăzut considerabil—Ea e actualmente numai de 17 la 10.000.

Nu e suficient însă ca un tuberculos să fie izolat în spital, ci e nevoe ca izolarea aceasta să se facă un timp destul de îndelungat, pentruca tuberculosul să fie scos din circulaţie şi să nu-şi poată astfel răspîndi bacilii. În privinţa aceasta cifrele date de Bertillon pentru Paris sînt demonstrative. În Paris, în 1902, 41% din cazurile de moarte datorite tuberculozei au avut loc în spitale.

Media zilelor de cură a fost însă numai de 23.6.

Izolarea e în cazul acesta de prea scurtă durată ca să poată contribui să pună o stavilă la răspîndirea contagiunii. Mortalitatea prin tuberculoză n'a scăzut dealtminteri cituşi de puţin în Paris în ultimii ani.

Ce să mai zicem de izolarea care se face la noi?

Pentru București, o proporție foarte mică din cazurile de moarte datorite tuberculozei are loc în spitale (156 din 715 în 1906, 147 din 859 în 1907, 107 din 733 în 1908).

Izolarea care se face în timpul celor 10—12 zile, cît timp tuberculosul stă în spitale—cum am arătat mai sus—e fictivă. Influența spitalului de izolare dela Filaret, cu cele 60 de paturi disponibile și cu o mișcare anuală de cel mult 250 bolnavi pentru cei 12.000—15.000 tuberculoși cîți sînt în București—deși izolarea e efectivă, bolnavii care sînt incurabili fiind primiți și păstrați ca să decedeze acolo—nu poate schimba decît în proporție foarte restrînsă tabloul acesta.

Curba mortalității e dealtfel staționară în București. Ea a variat între 4.84 ‰ în 1905 și 4.46 ‰ în 1909, și avem tristul privilegiu de a fi aproape în fruntea mortalității, socotind statisticele pentru orașele mari din Europa.

Spitale de izolare în număr cît de mare sau, în lipsa lor, pavilioane speciale anexate spitalelor generale, măsura se impune, și cît mai urgent.

In privința modului, cum aceste spitale trebue să fie organizate, spiritele simpliste au crezut că e suficient să se clădească barace mari, în care tuberculoșii să fie îngrămădiți ca să moară. Nu e locul de intrat în prea multe amănunte asupra acestui punct. Rapoartele lui Leube, Meyer, Philip, Biggs, la conferința dela Filadelfia (1908), arată însă că izolarea, ca să fie primită de bolnavi, trebue să se facă în anumite condiții.

Spitalele în care s'ar face numai izolare și unde toți bolnavii ar muri, ar dobîndi o tristă reputație. „Lasciate ogni speranza" ar deveni deviza macabră a acestor spitale, răspîndind o justă teroare asupra nenorociților primiți acolo numai ca să moară.

Leube, cași ceilalți raportori, au cerut deaceia, la Filadelfia, ca într'un spital de tuberculoși să se primească tuberculoze deschise, din toate gradele de boală. Ameliorările sau vindecările obținute la unii din bolnavi servă ca o încurajare pentru ceilalți. E dovedit dealtfel că în forme chiar înnaintate—cum au arătat Schröder, Boney și alți autori—se pot obține rezultate foarte favorabile, echivalente uneori cu o vindecare. Statistica spitalului dela Filaret, după cum se poate vedea din rapoartele anuale publicate dela 1906—1910—în care starea bolnavului la intrare e consemnată în foile de anchetă făcute de medicii dispensariului, care recrutează bolnavii, așa încît nu se poate aduce obiecția că, pentru plăcerea de a da cifre favorabile, gravitatea cazului a fost exagerată la intrare de medicul spitalului—e doveditoare în această privință. Un spital de izolare bine înțeles trebue să primească tuberculoze deschise din toate gradele de boală, pentrucă altfel, primind numai cazuri iremediabil perdute, ar da prea mult impresia unui azil al morței.

Dacă însă într'un spital de izolare recrutarea trebue astfel făcută, e ușor de înțeles ca instalația nu poate fi absolut sumară.

E surprinzător deaceia,—deși explicația se poate găsi foarte ușor în incomprehensiunea totală a chestiunii—că, în discuția pe care a crezut că poate s-o facă asupra instituției dela Filaret, fostul secretar general [1]) al societății pentru profilaxia tuberculozei se ridică contra cheltuelelor pe care d-sa le crede exagerate, necesitate pentru întreținerea spitalului și sanatorului.

Dupăce expune obiecțiile aduse în contra sanatoriilor—obiecții a căror valoare am discutat-o mai sus—pronunțîndu-se cînd pentru, cînd contra lor, într'un imbroglio de argumente, în care e greu să te recunoști, are totuși o declarație categorică, aceia că e un partizan aprig al spitalelor de izolare, dar al unor spitale sumare „destinate numai tuberculoșilor incurabili și consistînd în locuințe simple sau barace, care după un timp oarecare ar putea fi arse sau înlocuite cu altele".

Discuția pentru sau contra sanatoriilor aproape nu-și avea locul, deoarece la Filaret din 86 paturi, 66 sînt ale spitalului și 20 numai ale sanatoriului. Societatea pentru profilaxia tuberculozei fără să ia avizul secretarului său din 1908, deoarece acesta, la fondarea societății, medita asupra altor subiecte—cu mai multă seriozitate, îmi place să cred pentru d-sa—sub imboldul oamenilor de inimă și de inițiativă care au creat-o, a dat dovada unei largi comprehesiuni fondînd la Filaret o instituție complectă, cu un spital, în care să se primească tuberculoze deschise de toate gradele—forme curabile, alături de cavitari iremediabili—cu un sanatoriu pentru cazuri incipiente sau pentru cazurile care, ameliorate în spital, trec apoi în sanatoriu să-și consolideze cura, și cu un dispensariu, care în legătură cu spitalul și sanatoriul să recruteze bolnavi. Instituțiile acestea se complectează una pe alta și rezultatele obținute corespund cu totul scopului înființării lor. Am arătat într'altă ocazie și într'alt loc [2]), cași în rapoartele mele anuale, că, în privința acestor rezultate, statisticele spitalului și sanatoriului dela Filaret susțin comparația, dacă nu întrec chiar pe cele ale instituțiilor similare dintr'alte țări.

E deci o dovadă patentă de rea credință cînd, în loc de a interpreta aceste rezultate, secretarul general—singur dealtminteri de părerea sa la adunarea generală a societății—ia numai cîteva cifre, pe cele ale vindecărilor *totale*—și încă și pe acele, numai din statistica spitalului, lăsînd de o parte pe cele mult mai numeroase, în proporție, ale sanatoriului—și discută apoi pe tema utilității sau inutilității sanatoriilor, cînd în realitate instituția de la Filaret e înnainte de toate un spital de izolare, al cărui scop nu e de a obține în primul rînd vindecări, ci de a împedica înnainte de toate răspîndirea contagiunii. Spitalul acesta, așa cum e alcătuit, dacă dă chiar rezultate terapeutice, e că a fost mai larg înțeles—cu o recrutare de tuberculoze deschise, din toate gradele de boală—și din cauză că fără să aibă nimic „monumental", ci

1) *Doctorul M. Minovici*. Societatea pentru profilaxia tuberculozei și asistența tuberculoșilor săraci din București. București, 1909.

2) Revista Științelor Medicale, Iunie 1909.

numai ceia ce e strict necesar unei cure serioase n'a fost însă construit în spiritul îngust al unui asil al morței, cu barace mai mult sau mai puțin combustibile!

Cînd spitalele sau pavilioanele pentru tuberculoși sînt destinate numai celor absolut incurabili, ele riscă să rămînă neocupate. In ultimul său raport asupra mișcării antituberculoase în Germania, la conferința dela Stockholm (1909) Nietner arată că există 25 azile pentru tuberculoșii înnaintați și un număr oarecare de pavilioane în spitalele generale; adăugind însă, că aceste azile sînt evitate de bolnavi, care refuză să fie izolați deoarece spitalele excluziv rezervate incurabililor sînt considerate de ei ca adevărate azile ale morței. Din cauza aceasta, ei preferă să moară la domiciliu și scopul urmărit prin crearea azilelor rămîne neatins.

Formula cea mai nemerită pentru aceste spitale e poate cea dată de Suedia, unde cu fondurile noi acordate de parlament, 4.600.000 coroane în timp de 10 ani, se crează instituții în care cazurile incipiente sînt primite la un loc cu cele înnaintate. Măsura aceasta pare destul de logică și pentru cazurile dela început cași pentru cele înnaintate. Cazurile incipiente, dacă sînt convenabil tratate, au un pronostic destul de bun, pentruca influența depresivă produsă de cazurile înnaintate să n'aibă un mare efect asupra lor. Din contra, contrastul între bolnavii incipienți și ceilalți are pentru cei dintîi un efect mai de grabă încurăjator. Pe de altă parte, bolnavii înnaintați, făcîndu-și cura împreună cu cei care se află în condiții favorabile și îngrijiți cași aceștia, nu perd speranța, văzind efectele excelente obținute la incipienți și cred și ei în vindecarea lor*).

*

In spitalele de izolare astfel înțelese bolnavii ar găsi o alinare a suferințelor lor și pericolul de contagiune ar fi cu mult redus. E rolul *dispensariilor* de a stabili care bolnavi, în primul rînd, trebue să fie izolați.

Mișcarea pentru dispensarii a luat în ultimul timp un mare avînt.—In Germania, numărul dispensariilor în ultimul an a ajuns la 800.—Ea caracterizează în mod admirabil evoluția medicinei către prevenirea maladiilor.

Programul de activitate al dispensariilor a fost foarte bine definit de Calmette. El constă în organizarea profilaxiei antituberculoase în familia bolnavului.

Medicii dispensariului, asistați de anchetori, de infirmiere, pîndesc la copiii tuberculosului primele semne ale boalei; ei dirijează îngrijirele mamei, dispun să se asaneze sau să se evacueze locuințele insalubre, semnalează spitalelor sau sanatoriilor bolnavii care trebue asistați și caută pe cît posibil să realizeze la domiciliu condițiile necesare unei cure serios înțeleasă.

*) Direcția actuală sanitară, înțelegînd importanța măsurilor care trebue luate contra tuberculozei, a amenajat deja—și deschiderea lor nu va întirzia—4 sanatorii—spitale de izolare—Bisericani, Bîrnova, Petrești, Nifon—și un număr oarecare de pavilioane de izolare anexate spitalelor sale generale.

Opera lor în felul acesta e în primul rînd *educativă*. In regulă generală, dispensariile pot lăsa pe al doilea plan intervențiile terapeutice, de o utilitate problematică cînd ambianța bolnavului nu e modificată, și au chiar datoria să evite de a gratifica pe bolnavi cu specialități farmaceutice, cu injecții medicamentoase diferite, cu ședințe de electricitate, care riscă să le transforme într'o policlinică cu reclamă sgomotoasă.

Dispensariul, care e un admirabil instrument de informație pentru profilaxia tuberculozei, ca să dea rezultate, nu trebue însă să rămînă izolat.

El e un post de ajutor aspirind totdeauna—cum a zis foarte bine Calmette—spre evacuarea în marea ambulanță, care e sanatoriul. Fără sanatoriu sau spital de izolare, opera dispensariului e incomplectă, oricare ar fi resursele pecuniare de care dispune și sforțarea de ingeniositate conștiincioasă și chiar științifică a celor care au fundat-o. Asistența numai prin dispensarii sau prin policlinice—oricît devotament s-ar pune în îndeplinirea sa—nu poate da rezultate comparabile cu cea realizată prin sanatorii.

Cifrele date de Stadler[1]) pentru policlinica dela Marburg sînt în privința aceasta doveditoare.

Făcînd comparația între bolnavii—din gradul I și II al boalei, în număr de 2.360—tratați în policlinică și cei tratați în sanatoriul dela Schwendi (Elveția)—bolnavi într'același stadiu al boalei—se poate vedea că după un an proporția celor cu capacitate de muncă păstrată a fost la policlinică de 66.9%, în sanatoriu de 83.6%, după 6 ani, la policlinică, de 43.5%, în sanatoriu de 63.9%, după 9 ani la policlinică de 18.9%, în sanatoriu de 40.2%.

O comparație identică a fost făcută de Burckardt[2]) pentru bolnavii din policlinica dela Basel față de bolnavi dintr'același stadiu al boalei—văzuți de aceiași medici pentru stabilirea gradului afecțiunei pulmonare—dar care și au făcut cura în sanatoriul dela Davos. Capacitatea de muncă se găsea păstrată la bolnavii tratați la Davos în proporție de trei ori mai mare decît la bolnavii tratați în policlinică.

Dispensariile, pe de altă parte, ca să fie serios organizate, reclamă cheltueli destul de mari. După calculele lui Calmette, un dispensariu care asistă 100 familii cheltuește 72.000 lei pe an.

Coordonînd acțiunea dispensariilor cu a sanatoriilor și spitalelor de izolare, se poate, în mod eficace și rațional, duce lupta în contra tuberculozei. Numai cînd această cooperare e bine organizată, rezultatele pot fi satisfăcătoare. E concluzia la care ajunge și un susținător aprig al dispensariilor ca Philip[1]) (Edinburgh). In felul acesta—și în mare parte sub imboldul spiritului organizator a lui Philip—mortalitatea prin tuberculoză a scăzut la Edinburgh în intervalul dela 1897—1906 cu 42%.

Spitalele de izolare, sanatoriile, dispensariile sînt de o ex-

1) Zeitschrift für Tuberculose. Bd. XV. H. 1.
2) Zeitschrift für Tuberculose. Bd. XV. H. 1.

tremă importanţă, în lupta contra tuberculozei. Multiplicarea acestor instituţii e indispensabilă, pentru a pune o stavilă celei mai omoritoare dintre boalele care bîntue astăzi omenirea. E nevoe însă ca, în timpul cînd bolnavul îşi face cura în spital sau sanatoriu, să se aibă grijă şi de familia sa.

Tuberculoza transformă pe lucrătorul, în plină perioadă de activitate, în invalidul ţintuit pe patul lui de suferinţă. In timpul boalei însă, lucrătorul, care era sprijinul familiei sale, are preocuparea constantă a soartei femeei şi copiilor săi. Neliniştea aceasta continuă e dăunătoare pentru cura bolnavului şi de multe ori, sub obsesiunea mizeriei în care se zbate femeea şi copii lui, bolnavul părăseşte spitalul sau sanatoriul înnainte ca tratamentul să fi dat rezultate complecte, perzînd de multe ori, în scurtă vreme, beneficiul obţinut.

Ajutorul familiilor bolnavilor, caşi dealtminteri construirea şi întreţinerea de spitale sau sanatorii nu se pot însă obţine cu apeluri la caritate, care, oricît ar fi de largă şi generoasă—fie c-ar veni dela stat şi comunităţi, fie c-ar veni dela particulari—nu poate face faţă sarcinei aceştia imense. E nevoe pentru realizarea acestor măsuri de opere de prevedere socială.

Toate sistemele de asigurare, individuală şi voluntară, sînt însă insuficiente, cînd e vorba de sacrificiile necesare pentru cura şi prevenirea tuberculozei. Societăţile de asigurare refuză pe cei care au cea mai mare nevoe de a fi asiguraţi, nu numai pe bolnavi dar chiar pe cei care sînt suspecţi de boală. E adevărat că cei pe care boala îi găseşte deja asiguraţi primesc în timp de săptămîni sau luni un ajutor. Primele de asigurare sînt însă prea ridicate şi lipsa de prevedere e caracteristică celor mai mulţi dintre oameni. Trebue recunoscut însă că energia necesară, ca să pună deoparte o sumă oarecare pentru zilele de boală, ar cere lucrătorilor prea mult curaj, deoarece l-ar obliga să sustragă din ceia ce cîştigă o sumă oarecare, destul de importantă, fiind dat salariul său infim. Asigurările voluntare rămîn deaceia de o slabă eficacitate în lupta contra tuberculozei. In Englitera, societăţile amicale—friendly societies—cu cei 13 milioane membrii ai lor, dispunînd de un capital de 47 milioane lire sterlinge (1.170.000.000 lei), caşi cele 672 Trade-Unions cu 1.500.000 membrii şi cu un capital de 5 1/4 milioane lire sterlinge—deşi au ajutat, din cauza obligaţiei lor de a interveni în caz de boală, lupta antituberculoasă—n'au dat însă decît un sprijin cu totul incomplect. [2])

Mutualităţile franceze, care au dat admirabile rezultate într'alte privinţe, nu pot nici ele să intervină decît în mod cu totul neîndestulător cînd e vorba de luat măsuri serioase în contra tuberculozei. Societăţile mutuale dau un concurs tardiv şi asistă pe tuberculos prea puţin, cu o sumă prea mică şi un timp prea scurt. Complectarea operei mutualităţilor printr'un sistem de reasigurare antituberculoasă—după sistemul aplicat în Belgia—e o îndrumare cătră asigurarea obligatorie. [1])

1) The Antituberculosis Program: Coordination of Preventive Measures. Sixth International Congres on Tuberculosis. Special Volume. Washington, 1908.

2) *Charles Garland*. Assurances et Mutualités dans la Lutte contre la Tuberculose. Rapport au Congrès International de la Tuberculose. Paris, 1905.

Asigurarea obligatorie e măsura cu adevărat eficace. Germania are 25.000 case de ajutor în contra maladiei—asigurarea în contra maladiei şi accidentelor datînd din 1880—şi 40 case mari de ajutor în contra invalidităţei—asigurarea în contra invalidităţei fiind creată în 1889 şi complectată în 1891—care asistă pe lucrător, dupăce au trecut 6 luni dela începutul boalei. Toţi cei asiguraţi au dreptul că, în timpul cît sînt trataţi, familia să fie asistată.

Ajutorul constă, pentru familie, în jumătatea sumei necesară pentru tratamentul bolnavului sau în sfertul salariului primit înnainte de boală, cu facultatea însă pentru casa de ajutor—cum se întîmplă mai totdeauna—de a mări suma acordată [2]).

Resursele acestor case provin în parte dela patroni, în parte dela lucrători, statul majorînd numai pensiunile de invalizi; cotizaţiunile au fost—pentru a da un exemplu—la Lipsca pe an de 65 lei, dintre care 40 în sarcina lucrătorului şi 25 în sarcina patronului. Până la sfîrşitul anului 1905, 70 milioane persoane au primit ajutoare, în sumă de 5 miliarde mărci, pentru accidente, boală şi invaliditate. Lucrătorii au contribuit pentru toate aceste sume primite cu mai puţin de jumătate.

Asociaţiile de asigurare posedau, în 1905, un capital de 1.700.000.000 mărci, dintre care 500.000.000 mărci au fost întrebuinţate în construirea de locuinţe de lucrători, spitale, sanatorii, azile, etc..

Graţie acestui sistem de asigurare, un sfert din populaţia Germaniei (16.000.000 locuitori) e ajutată, în caz de boale acute sau cronice.

Casele pentru asigurarea în contra invalidităţei considerînd, pe de altă parte, că ar face o bună gestiune, prevenind riscurile, s-au consacrat măsurilor de prevenire. Mişcarea în favoarea sanatoriilor—pentru construcţia şi întreţinerea lor—se datoreşte în mare parte acestor case.

Ea n'a pornit din motive filantropice, ci din priceperea exactă a situaţiei: rentele de invaliditate se reduc, cînd boala care le provoacă, de cele mai multe ori, şi care e tuberculoza, e stavilită în mersul ei.

O statistică, întocmită între anii 1891—1895 pentru 158.462 persoane care au primit rente de invaliditate, arătînd că 50% dintre lucrătorii şi lucrătoare mai tineri de 30 ani erau tuberculoşi, casele de asigurare au tratat în intervalul dela 1895—1904, 101.186 tuberculoşi. Cheltuelile necesitate pentru acest tratament au fost de 35 milioane mărci.

Rezultatele obţinute se pot vedea din cîteva cifre statistice,

1) *Edouard Fuster*. Assurance sociale, Mutualité et Tuberculose ouvrière. Rapport au Congrès International de la Tuberculose. Paris, 1905.

2) *Bielefeldt*. Die Arbeiterversicherung im Kampfe gegen die Tuberculose. Rapport au Congrès International de la Tuberculose. Paris, 1905.

In intervalul dela 1897—1900, in zece din statele Germaniei, au murit cu 7.566 persoane mai puţin de tuberculoză decit în 1892—1895, cu toată creşterea populaţiei.

In Prusia, în 1886, mortalitatea anuală era de 88.283; în 1902 numai de 66.726. In oraşele cu o populaţie de peste 100.000 locuitori, în 1887 mortalitatea era de 37.36 la 10.000; în 1905 numai de 22 la 10.000.

Am intrat în oarecare amănunte asupra rezultatelor obţinute prin sistemul de asigurări obligatorii în Germania. Măsuri, dacă nu egal de complecte, dar după acelaşi sistem au fost legiferate în aproape toate ţările industriale.

Nu e locul să insist aici asupra lor.—In ceia ce ne priveşte însă, aşteptăm încă—chestia e acum la ordinea zilei şi programul diferitelor partide o agită—o legislaţie de asigurare a muncitorilor.

Dacă spitalele de izolare şi sanatoriile au un rol primordial în lupta contra tuberculozei, măsurile de o importanţă mai mică, care-şi au însă şi ele valoarea lor incontestabilă, nu trebue să fie neglijate.

Ca măsură tranzitorie—din lipsa de locuri suficiente în spitale sau sanatorii—tratamentul temporar făcut numai în cursul zilei sau în cursul nopţii—aşa zisele *day* şi *night-camps* ale Englezilor şi Americanilor—în apropierea oraşelor, poate fi foarte util. Infiinţate la început, după îndemnul lui Becher şi Lennhoff la Jungfernhaide lingă Berlin, în 1890, cura aceasta în păduri—Walderholungsstätte—a luat în Germania o întindere destul de mare. Actualmente există în Germania 92 asemenea staţiuni.

Indepărtînd pe tuberculos din mediul lui şi tratîndu-l sau izolîndu-l în spitale, în sanatorii sau chiar în aceste staţiuni provizorii, diminuăm numărul celor care răspîndesc bacilii şi ferim în felul acesta pe membrii familiei, pe copii tuberculosului, ca să se contagioneze. Cercetările din urmă, reacţiile specifice pentru tuberculoză—oftalmo şi cuti-reacţiile—au arătat proporţia mare de copii tuberculoşi. Hamburger, Monti, Moro, Meinicke *) au pus în evidenţă—reacţiile pozitive variind după aceşti autori între 20—90%—faptul acesta extrem de important: în familiile cu tuberculoză deschisă, infecţia se produce la copii destul de timpuriu, uneori înnainte chiar de un an, mai totdauna între 1—3 ani.

Sfaturile care s-ar da pentruca în locuinţa tuberculosului să se evite contagiunea sînt greu de urmat. Tuberculoza, care e înnainte de toate boala omului sărac—Schlossmamn a arătat că pecînd copiii săracilor, luaţi în bloc, prezintă reacţii pozitive în proporţie de 50%, copii bogaţilor au reacţionat pozitiv 4%—e greu de combătut la domiciliul bolnavului şi proporţia mare de copii contagionaţi e un argument mai mult pentru crearea de instituţii special organizate pentru izolarea tuberculoşilor.

Până cînd însă izolarea aceasta—într'un fel sau într'altul—va fi efectivă, copiii tuberculosului caşi copiii debili, suspecţi, trebue

*) Zeitschrift für ärztliche Fortbildung. 1910, No. 13.

să fie asistaţi. Un întreg program de activitate se deschide pentru acei care au grija sănătăţii publice. Fără a voi să insist asupra acestui program, nu mi-e permis însă să trec sub tăcere, cînd e vorba de organizarea luptei antituberculoase, opera coloniilor de vacanţă, care dela începuturi foarte modeste—pornind dela iniţiativa pastorului Bion în Zürich la 1876—au luat o extenzie destul de mare. In Franţa, în ultimul an, numărul lor a ajuns la 250 şi mai mai mult de 25.000 copii beneficiază anual de cura în aer curat. Opera aceasta a coloniilor de vacanţă, pe care omul de inimă şi de inteligenţă, care a fost doctorul Radovici, a căutat s-o introducă şi la noi, a permis anul acesta unui mare număr de copii să petreacă un timp oarecare la ţară sau la munţi, graţie în bună parte energiei desfăşurată de societatea „Sprijinul", caşi de medicii comunali din Bucureşti, în frunte cu doctorul Botescu. Şcoalele în aer liber—după modelul celei dela Charlottenburg (care numără 240 elevi)—să răspîndesc din ce în ce mai mult. In Germania, există 7 şcoale de felul acesta.

In Franţa, primii doi ani în şcoala municipalităţii lioneze au dat aşa de bune rezultate, încît 20 oraşe franceze au urmat exemplul dat de oraşul Lyon.

In aceiaşi ordine de idei şi tot ca măsură de prevenire, pentru a împiedica contagiunea, la copii, e instituţia preconizată de Grancher: separarea copiilor din familiile tuberculoşilor, în colonii rurale. Anul trecut 415 copii au fost astfel separaţi de familiile lor şi repartizaţi în 15 colonii.

Nu pot termina înnainte de a insista asupra unui punct care merită o deosebită atenţie.

Pentru a complecta opera de asistenţă a tuberculoşilor în spital sau în sanatoriu ar fi foarte util, indispensabil chiar, ca, pe lingă supravegherea medicală a bolnavului care iese vindecat sau ameliorat, să i se dea şi posibilitatea să trăiască în condiţiuni mai igienice şi să aibă o ocupaţiune mai puţin obositoare, pentru că altfel, constrîns de nevoia de a-şi cîştiga viaţa pentru el şi familia lui, reintrînd într'acelaşi mediu şi reluînd aceleaşi ocupaţii, care i-au provocat boala, de cele mai multeori recidivează.

O întreagă organizaţie *postsanatorială* e necesară pentru aceasta.

Dînd bolnavului să lucreze treptat în sanatoriu—atunci cînd e ameliorat—după modelul adoptat de Paterson [1]) în sanatoriul spitalului Brompton de lingă Frimley, de Walther la Nordrach, etc., i s-ar permite să nu treacă brusc dela o viaţă de repaos complect la ocupaţii obositoare.

In Germania, o organizaţie postsanatorială există deja într'un mare număr de localităţi [2]). Aziluri pentru convalescenţii tuberculoşi s-au fondat în Lipsca, Dresden-Radeberg, Baden, Frankfurt,

1) Graduated Labor in Pulmonary Tuberculosis. Sixth International Congress on Tuberculosis. Vol. I.

2) *Blumenthal*. Die Soziale Bekämpfung der Tuberkulose als Volkskrankheit in Europa und Amerika. Berlin, 1906. Hirschwald.

Coloniile agricole preconizate de Pannwitz in 1901 au inceput să fie realizate.

Societatea de asigurare a lucrătorilor din Hanovra a instituit, in cercul Soltau la Stübeckshorn, o colonie agricolă, care poate primi pînă la 60 tuberculoşi în convalescenţă.

In această colonie li se dă haine şi mîncare şi un salariu de 10 pfenigi pentru fiecare oră de muncă. Societatea de asigurare a lucrătorilor din Oldenburg a fundat o instituţie identică la Sanum. Societăţi particulare există în Lipsca, Berlin, Possen, Halle, care se ocupă de soarta tuberculoşilor după eşirea lor din sanatoriu. Societăţile de asigurare ale lucrătorilor din Würtemberg, Schleswig—Holstein, societatea Crucea roşie a femeilor germane caută să procure tuberculoşilor locuinţe igienice, îi ajută cu bonuri pentru lapte sau pentru carne, le caută angajamente pentru meserii puţin obositoare.

Instituţiile acestea complectează asistenţa realizată în spitale sau în sanatorii.

Dacă bolnavii n'ar reveni in aceleaşi condiţii sociale vitrege, în locuinţe insalubre şi suprapopulate, care au provocat boala lor, cu o alimentaţie defectuoasă şi cu o muncă excesivă, rezultate obţinute în spitale şi sanatorii ar fi cu mult mai durabile.

Bolnavii socialmente bine situaţi dau ca durabilitate a curei rezultate strălucite, după cum dovedesc statisticele lui Meissen la Hohenhonnef, a lui Turban la Davos, etc..

Ca în tot cursul acestei chestiuni, cînd e vorba de soluţiuni radicale, chestiunea socială revine cu toată acuitatea şi intenzitatea ei. Cruciada contra tuberculozei e întreaga igienă publică, pusă în lucru contra mizeriei claselor de jos.

Spitalele caşi sanatoriile vor da mult mai bune şi mai ales mult mai durabile rezultate, cînd opera lor va fi complectată cu măsuri sociale care vor schimba condiţiile de viaţă ale proletariatului. Cînd munca istovitoare va fi înfrînată de legi bine alcătuite, cînd în locuinţe igienice lucrătorul va găsi aer şi lumină, tuberculoza va fi în mare parte învinsă.

Englezii, cu spiritul lor practic, au înţeleles de mult că, pentru o boală care are ca principală cauză starea mizerabilă a claselor de jos, societatea întreagă are îndatorirea să facă reforme adînci ca să scoată pe lucrător din condiţiile igienice deplorabile în care trăeşte astăzi.—Modul cum legislaţia sanitară a luat naştere şi s-a desvoltat în Englitera ar merita o largă expunere.

S-ar putea vedea astfel că în Englitera, caşi pretutindeni, cînd măsuri, oricît ar fi de nemerite, lovesc în anumite interese, ele întîmpină obstacole în reacţionarismul îngust al unora, în reaua voinţă a altora.

In 1891 s-a pus în vigoare pentru întreaga Engliteră măsurile de asistenţă sanitară prevăzute de faimosul „Public Health London Act,"care poate servi ca model pentru orice legislaţie sanitară, bine înţeleasă. Asanarea oraşelor şi satelor e baza acestui project.

Englezul, orgoliosul Englez, care proclama pretutindeni prin-

cipiul că „locuinţa lui e castelul lui"—my house is my castle—primeşte o intervenţie directă a puterilor publice în igiena caselor, în locuinţe, în ateliere, în fabrice, care prin condiţiile lor igienice pot fi dăunătoare locuitorilor sau vecinilor, autoritatea intervine. Cînd o ameliorare nu e obţinută, în termenul prescris, ea e realizată pe socoteala proprietarului.

In felul acesta cartiere întregi din oraşul Liverpool [1])—24.000 case—au fost asanate sau dărămate pentru a fi înlocuite cu altele noi. Mortalitatea prin tuberculoză a scăzut în Liverpool dela 35 la 10.000, cît era în intervalul dela 1856—1865, la 16 la 10.000 în 1906.

In Londra un cartier întreg de 720 case a fost dărămat, etc.

Legislaţia sanitară şi măsurile riguroase pentru aplicarea sa au schimbat cu totul condiţiile igienice ale Engliterei. Sacrificiile băneşti făcute—2½ miliarde dela 1875—1890—au fost larg compensate prin scăderea mortalităţii generale, care e una din cele mai mici din Europa: 17‰ (la noi e de 30‰). Oamenii de stat ai Engliterei au înţeles astfel că prima şi cea mai de seamă îndatorire a lor e grija sănătăţii publice.

Măsurile pentru asanarea oraşelor şi construirea de locuinţe eftine şi igienice, ia pretutindeni o extenzie din ce în ce mai mare. Nu e locul să intru în prea multe amănunte asupra acestui punct, oricît de mare ar fi importanţa lui, cînd e vorba de combaterea tuberculozei.

In Germania, casele de asigurare au întrebuinţat, până în 1905, 133 milioane mărci pentru construirea de locuinţe eftine în favoarea claselor sărace. In Elveţia, Belgia şi Suedia, numeroase oraşe au construit pe socoteala lor case, pe care le închiriază pe preţul costului sau le vînd în rate mici.

La noi, chestia e încă la începutul ei, dar un început care promite s'a făcut deja într'un cartier al Bucureştiului.

Cum tuberculoza e boala caselor suprapopulate, igiena introdusă în casa săracului va fi una din cele mai puternice arme în lupta care trebue dusă în contra acestui flagel.

Măsurile sanitare generale—şi în primul loc reforma locuinţelor—alături de sistemul de asigurare al lucrătorilor contra boalei şi invalidităţei—după modelul legislaţiei germane—complectează în mod eficace lupta antituberculoasă.

Altfel ne întoarcem într'un cerc viţios. Facem operă de terapeutică individuală—şi de multe ori cu succes—în spitale, în sanatorii, în dispensarii.—Bolnavul, reintrînd însă în mediul lui şi găsind aceleaşi cauze de mizerie care i-au provocat boala, riscă să reînceapă durerosul lui Calvar.

Aparţine puterilor publice să facă operă de terapeutică socială şi la un rău mare social să opună remedii sociale.

Dr. S. Irimescu

1) *Hope*. The Decline of Phtisis in Liverpool. Sixth International Congress on Tuberculosis. Vol. IV.

Documente omeneşti

LA CONFERINŢĂ.

Prietenul F... are o manie ciudată: face colecţie de discursuri romîneşti. De aceia urmăreşte cu patimă, şi poate rezista la toate discursurile ce se rostesc în corpurile legiuitoare, la toate întrunirile politice, congresele anuale, conferinţele didactice şi administrative, întrunirile meseriaşilor şi ale muncitorilor, însfîrşit la orice adunare romînească, la care, după proclamarea preşedintelui, vicepreşedintelui şi secretarului, e sigur că se va face oarecare *cheltuială de vorbă*.

Avînd adunat un material foarte bogat şi observaţii originale, cred că ar putea întocmi un interesant studiu critic asupra *elocvenţii romîne*, din această jumătate de secol.

Intîmplarea mi l-a scos în cale acum cîteva zile într'un orăşel din Dobrogea. Se întorsese dintr'o călătorie din Scandinavia şi îmi istorisia impresia ciudată care i-a făcut-o parlamentul norvegian, unde nu se cunoaşte aceia ce noi numim *oratorie parlamentară*.

„Te crezi, spunea el, la o adunare compusă din negustori, „care pun la cale oarecare daraveri comerciale! Pe cînd la noi „fiecare om care calcă pragul unei săli, în care se găseşte un „public mai numeros de trei persoane, se simte cuprins de fiorii „emoţiei unui aşteptat succes, îl apucă mîncărimea de limbă, căci „se crede dator a rosti macar un discurs mai mult sau mai pu-„ţin bine simţit. Dacă ai vreme şi vrei să te convingi, adăugă „el, hai cu mine la suprefectură. E o conferinţă administrativă, „cu scop cît se poate de practic, pentru combaterea holerei.—Insă „te rog să fii atent şi să iei note":

Dupăce mi-am ascuţit creionul, am plecat împreună.

Sala era plină de lume. Toate autorităţile comunelor din plasă erau prezente. Primarii, notarii, jandarmii, învăţătorii, învăţătoarele, agenţii sanitari, moaşele, preoţii şi o bună parte dintre fruntaşii satelor.

In aşteptarea subprefectului, o linişte solemnă stăpînea toată acea împestriţată populaţie dobrogeană, care prezinta o mare varietate de tipuri. Toate figurile acele aşa de deosebite erau îmbujorate de căldura chinuitoare a miezului zilei de Iulie.

Uşa se deschise cu putere şi, cînd apăru suprefectul cu statul său major, începu o hîrîială nesfîrşită de scaune, căci toată lumea se ridicase în picioare.

Subprefectul, un tînăr simpatic cu părul negru frizat, cu o bărbuţă tăiată în formă de coadă de rîndunică, în drumul său

spre fundul sălii, unde îl aştepta paharul de apă pe o măsuţă aşezată în chip de tribună, dădu mîna cu voioşie tuturor la rînd, apăsîndu-i prietenos pe umeri pentru a-i aşeza din nou pe scaune.

Dupăce îşi deschee nasturii redingotei, lăsînd să i se vadă o frumoasă jiletcă-fantazie scrobită proaspăt, subprefectul îşi începu cuvîntarea cu o voce clară, într'o formă corectă, cu gesturi bine studiate.

Domnilor!...

„V'aţi întrebat oare pentruce ne aflăm strînşi? Pentru „ce a-ţi părăsit căminurile voastre şi v'aţi îndrumat încoace, voi „toţi care reprezentaţi autorităţile satelor, voi învăţători şi cuvi-„oşi părinţi, luminători ai poporului?

„Care este motivul care v'a determinat de a vă aduna „laolaltă aici în acest local?

„Holera, acest flagel groaznic, bate la frontiera ţării noastre, pe care sîntem datori a o apara în orice împrejurare.

„Guvernul, în înalta sa înţelepciune, a ordonat ca cu toţii, „cu puteri unite, să luptăm împotriva acestei primejdii care ne „amenință.

„Holera pustieşte astăzi întreaga Rusie, ţară, în care după-„cum v'am spus şi altădată, nu domneşte decît întunericul şi „sclăvia. Pentru a ne împotrivi acestei epidemii trebue să apli-„căm cele mai energice şi drastice măsuri higienice.

„Holera are o origină asiatică, mai bine zis indiană, căci „pe malurile îndepartate ale Gangelui a apărut pentru prima oară „microorganismul specific acestei boli.

„Istoria ne arată ravajele, pe care această epidemie le-a fă-„cut pe continentul nostru aruncînd în doliu familii, sate, oraşe, „ţări întregi.

„Se pot urmări pe hartă drumurile urmate de marile epi-„demii, care venind din Asia prin Marea Roşie, canalul de Suez, „cuprindeau basenul Mediteranian."

. . . .

In loc de a urmări harta sau pe orator, începui a urmări impresia ce făcea această disertaţie academică asupra chinuitului auditor.

Vre-o doi lipoveni pescari, cu pletele balane linse pe tîmple, cu bărbile încîlcite, abia se ţineau pe scaune picurînd de somn, cu ochii lor albaştri închişi pe jumătate.

Un jandarm rural, strîns cu tunica lui albă cu nasturi lucitori, cata în jos, aşa că nu se cunoştea dacă doarme sau îşi admiră jambierile noui de piele roşie.

Un preot bătrîn, care aţipise puţin cu mînele încrucişate pe antereul înverzit, se sculase împins de cotul vecinului şi căta speriat ca şi trezit dintr'un vis urît.

Un primar de lîngă mine, voluminos, bine hrănit, îşi lă-

sase capul în pept și răsufla din greu. Fără să sforăe scotea pe nas un fel de fluerătură ușoară, discretă, ca bîziitul unui bondar.

O învățătoare, care-și ascunsese figura sub o enormă pălărie încarcată cu o mare varietate de flori, strînsă prea tare în corset, respira adînc, manevrîndu-și evantaliul, cu atîta viteză, încît îi flutura barba stufoasă a unui preot de-alături.

Numai cei patru turci neguslori, gravi, neclintiți, suportau căldura sălii și conferința suprefectului cu o resemnare de admirat.

Cu batista de matasă roșă făcută ghem în mîna dreaptă, oratorul își ștergea din cînd în cînd sudoarea de pe frunte și o luă iar înainte purtîndu-ne în lungul și în latul Europei, pe căile urmate de holeră în călătoriile ei în cursul veacurilor răscolite.

După mlădierele glasului, din ce în ce mai însuflețit, simții că se apropie sfîrșitul conferinții.

„Și acum, duceți-vă la căminurile voastre, în satele voas„tre, și imediat ce veți primi instrucțiunile higienice trimise de „serviciul sanitar, veți face tot posibilul de a le da o publicitate „cît mai largă pentruca toți cetățenii să ia cunoștință de ele.

„Luminați pe frații voștri, sfătuiți-i, spuneți-le în rîndul vos„tru tot aceia ce noi vă spunem. La d-voastre, cuvioși părinți, „mă adresez în special, și vă pretind ca să predicați din amvo„nul bisericii neincetat pericolul teribilului flagel care ne ame„nință !..."

Incheerea conferinței se făcu printr'un gest larg, după care cîteva oftări de ușurare se auziră din fundul sălii.

Doctorul, un tînăr spinatic și nervos, venit numai de vre-o trei luni în plasă, după ce își potrivi ochelarii, rînduindu-și cîteva fițuici cu însămnări, își începu cuvîntarea cam de pe unde o lăsase subprefectul.

„In curînd, Domnilor, Serviciul Sanitar va distribui instruc„țiuni precise pentru combaterea acestei epidemii.

„D-voastre vă incumbă datoria de a le răspîndi printre toți „sătenii, căci numai aplicîndu-le cu stricteță se pot evita perico„lele care ne amenință.

„Pînă atunci profit de prezența D-voastre pentru a mă în„cerca să vă dezvolt caracterele acestei epidemii și mijloacele „de profilaxie care ne pot îndruma la un tratament rațional . .

. . . .

In timp de o oră și cinci zeci de minute doctorul ne demonstră motivele pentru care D-nia-sa nu poate admite geneza spontanee a holerei; ne dovedi cum se depune germenul în mediul cosmic ambiant, unde se regenerează și se multiplică; raporturile cu solul, apa și aerul; ne explică apoi producerea acidului hipoazotic (NO^2); și sfîrși prin a combate cu energie alimentația cu vegetale care conțin nitrați, recomandînd călduros consumul de carne, pește, lăptărie, supe făinoase și macaroane.

Ce'a ce făcu pe un preot de lîngă mine să șoptească vecinului: „Tocmai acum cînd ne gătim să intrăm în postul Sintei Mării".

După aceste două conferinți, atît de solid documentate, nu credeam să mai îndrăznească cineva a lua cuvîntul. Mă înșălasem. După o pauză cam lungă, în care timp am observat că doctorul și subprefectul își strîngeau călduros mînele, tocmai din fundul sălii un om se ridică făcîndu-și loc printre scaune. Innalt, slab, cu mustățile castanii lăsate în jos, îmbrăcat simplu dar curat, cu o înfățoșare modestă dar hotărîtă.

—Dacă îmi permiteți și mie, Domnule Subprefect?

Mai cu samă, mă rog, poftim, aveți cuvîntul Domnule Mitrică.

Directorul școalei din comuna G.. începu rar, cu oarecare stîngăcie, dar în curînd își căpătă deplină stăpînire.

„Mi-am luat permisiunea de a mă prezanta în fața D voas„tră pentru a arăta aceia ce am în inima mea și deci putem zice „în inima poporului chiar, căci datoria noastră este de a lucra „fără preget numai pentru binele obștesc.

„După cum îmi dau și eu cu ideia, cred că este bine ca „în loc de a se da circulări și instrucțiuni pentru combaterea „holerei, să se facă mai bine niște cărți populare, cu mici isto„rioare în formă literară pe înțelesul tuturor. După cum și D-voastră „cunoașteți acum prea bine, starea țăranului romîn este foarte „slabă și într'un caz de forță majoră, cum ar fi acesta de o boală „molipsitoare, este cu atîta mai greu pentru viața țăranului romîn. „După cum am cetit în gazete și chiar în felurite reviste, prin ță„rile civilizate sînt anume societăți de consum care pentru cîți„va bani dau omului hrană zilnică.

„Adică la noi dece nu s'ar putea face așa ceva? Dacă ar „fi unire s'ar putea face un comitet și chiar oarecare mici ser„bări școlare, care împreună cu oarecare mici cotizațiuni să se „strîngă un fond care să servească la ajutorul și ridicarea popo„rului, pentru luminarea minței și îmbunătățirea stării economice „care . . . .

. . . .

Și tot așa înainte..... timp de o oră treizeci de minunte directorul școalei ne vorbi de bănci, cooperative, brutării, societăți de cumpătare, întregul său program asupra activității extra-școlare, —lucruri pecît de importante pe atît de îndepărtate de holera care ne amenință de-aproape. Mi-a părut rău că nu am putut urmări mai de-aproape această conferință, dar eram prea obosit; căldura sălii mă moleșise de tot și prietenul F... își începuse teoriile la urechea mea:

„Vezi!... ce-ți spuneam eu?... din toate breslele asta e cea „mai pisăloagă... am observat că dascălii nu sînt în stare de a „vedea și judeca limpede lumea din jurul lor. Poate din causa „meseriei lor, care îi deprinde a repeta zilnic cugetările și păre„rile altora luate din cărți de-agata. Invățătorul acesta, care pare „un om tare de treabă, își închipue că se poate combate holera „cu istorioare literare. Ar fi interesantă o *literatură holerică*".

Conferința se terminase. Incepuse unii să se strecoare pe ușa întredeschisă, iar alții, gata de plecare, se sfieau să iasă înaintea subprefectului, care, trecînd dela un grup la altul, strîngea mînele tuturor cu multă bunăvoință.

Tocmai lîngă ușă, un turc, negustor, vorbea cu'n primar: „Bre, ce faceți la voi dacă apucă pe unul boala asta urită?"

Primarul nu știa ce să răspundă și nu îndrăznea să întrebe pe subprefect, totuși, cînd acesta se apropie de ușă, se hotărî:

„Domnule subprefect, întreabă Ahmet Rizat că, dacă îl a-„pucă pe un om holera în comuna noastră, ce binevoiți să or-„donați ca să facem cu el? Unde să-l punem? Ce să-i dăm?".

Subprefectul stătu puțin pe gînduri, apoi se adresă doctorului:

„Apropo doctore, e o chestiune importantă care se ridică „și la care ar trebui să cauți o soluție. Ce faci dacă ți se de-„clară un caz de holeră într'o comună?

Doctorul, surprins, stătu și el puțin pe gînduri și răspunse scurt: „Izolare și dezinfectare".

Subprefectul căută să lămurească acest răspuns mulțimii care se strînsese în jurul său pentru a asculta mai bine.

„Omul căzut bolnav se izolează prin urmare imediat și se „desinfectează complect, absolut tot ce-a fost în contact direct „cu el".

Toți ascultase cu sfințenie. Unul dintre primari îndrăzni să întrebe ceva și atunci toți începură a face întîmpinări:

„Păi n'avem dezinfectante de-acele.

„Unde să-i izolăm?

„Comunele n'au fonduri.

. . . .

Șeful de jandarmi găsi momentul potrivit ca să adauge: „Nu se poate *izicula* nici un ordin dacă nu se hotărăște odată „care are drept mai mare în comună: primarele ori jandarmul".

Subprefectul, care se enerva din ce în ce la fiecare întîmpinare ca în fața unor piedici care i se puneau în cale, sfîrși hotărît:

„În fine, o să vă comunicăm la timp toate dispozițiile ne-„cesare, pe care trebui să le aplicați cu cea mai mare strictețe „și energie, avînd în vedere că rămîneți direct responsabili".

Bart.

CĂMAȘA LUI NESSUS

Sînt mulți ani... Eram adolescent cînd am băgat întăi de seamă la mahalagioaicele din București, că tocmai cele uscate și veștejite se înzorzonează mai mult. Explicația îmi părea simplă: omul care nu arată bine, caută să micșoreze reaua impresie, gătindu-se... Dar mai tîrziu am părăsit această explicare, fiindcă am văzut multe femei, urîte foc dar sănătoase, bine hrănite, care se îmbracă simplu; și mi-am zis: slăbiciunea, anemia, produce nervozitate, adică o mai mare sensibilitate la forme și culori... N'am întîrziat însă, a mă încredința că și această teorie e nein-

destulătoare—revoltătoarea lipsă de gust a luxului de mahala bate la ochi...

Și așa, am lăsat problema nedeslegată; eram înclinat a admite, ca doctorii medievali, o legătură metafizică, neînțeleasă,—cum ar fi de pildă, în zilele noastre, înrîurirea tainică și nenorocită a muzicei asupra berei, (fiecare a băgat de seamă, mai ales în București, că'n grădinile cu muzică berea e mizerabilă...) —cînd un prieten, bun cunoscător al clasei care populează Dealul Spirei, Popa Nan, Calea Moșilor, Șoseaua Vitan, și alte mahalale cu nume mult vorbitoare, m'a lămurit pe deplin: nu femeile slabe se 'nzorzonează, ci cele înzorzonate slăbesc!... Și-mi povesti lăcomia, amețeala, enervarea lor, în fața vitrinelor cu *ocazii*, și pornirea de a economisi din hrană pentru a risipi în lux,—după zicătoarea romînească: „stomahul n'are fereastră..."

Astă-vară fiind în vilegiatură într'un oarecare tîrgușor de munte, am avut prilejul să observ de aproape, viața de familie a unui mic băcan. Aveau copii, și cucoana muncea ca o roabă de dimineața pînă seara, neîndurîndu-se să iea o slujnică, cu zececinsprezece lei pe lună; se hrăneau cu masline, cu cașcaval prost, cu salam vechiu, cu pepeni, și, din cînd în cînd, cu legume, cînd erau eftene, și cu carne de oaie. În schimb, s'o fi văzut pe cucoana asta, uscată de muncă și de trai prost, cînd primea sau făcea vizite, la alte cucoane, tot așa de uscate și gătite ca dînsa!... Pălărie de patruzeci de lei, boa de pene de o sută,—și așa mai departe. Și—particularitate interesantă—nu se vizitau din dragoste și nu se 'mbrăcau ca să placă: vorbeau foarte rece între ele, cu voce seacă și figură searbădă, ori nu vorbeau de loc, ci numai stăteau așa înțepate, ca niște manechine îmbrăcate, 'ntr'un atelier de confecțiuni, și căscau des, fiecare părînd venită ca să facă pe celelalte să constate că are cu ce se îmbrăca...

De felul meu sînt cam ipohondric; o știam pe cucoana mea cum se chinuește, și, cînd o vedeam seara gătită să plece la grădina publică, după ce cinase cu ardei copți, cașcaval și pepeni, îmi veneau fel de fel de idei negre... Luxul ei îmi făcea rău, ba-mi insufla chiar un fel de spaimă... Buruienile dela pălărie, îmi apăreau ca niște bălării de curte pustie; coafura cumplit umflată de crepuri groase, îmi amintea părul exuberant al ofticoșilor din naștere; cîrlionții de pe frunte, se 'ncolăceau ca niște lipitori, care-i sugeau sîngele din obraz, lăsînd'o veștedă și gălbejită; frumosul boa de pene, era un adevărat șarpe care-o strîngea de gît; rochia „împiedecată", îmi sugera imaginea unei victime, legată la picioare pentru a fi pusă pe altar; iar bluza de dantelă neagră, pe căptușeală de mătase roșie, îmi aducea aminte de cămașa, muiată în sînge otrăvit, a lui Nessus, cu care Dejanira a vrut să cîștige dragostea lui Hercule, dar n'a reușit decît să stingă viața și'n *acel* trup uriaș...

Psihologia ne'nvață, că orice patimă, ajunge cu timpul să meargă contra scopului ei chiar: avarul începe să strîngă bani

pentru a cumpăra plăceri, și ajunge să se lipsească de plăceri pentru a stringe bani. Tot așa femeia, începe a se găti pentru a plăcea și ajunge să facă lux pentru a umili; începe a se 'mpodobi, pentru a părea mai frumoasă și ajunge urîtă din patima de a se 'mpodobi. Îmbrăcămintea în culori vii, la început semn de viață viguroasă, ajunge cu timpul să arate decăderea trupească, stingerea vieții; fără voe te gindești la ghicitoarea germană: „Wer trauert im buntesten Kleide? Der Wald". (Cine se 'ndoliază în cea mai multicoloră haină? Pădurea...).

Prin contrast, îmi răsare în minte simplicitatea odihnitoare,—lipsită de gust,—a femeii germane, și,—plină de gust—a femeii franceze... Acelea au tradiții; acelea cunosc valoarea relativă a trebuințelor vieții... Acolo, înțelepciunea de a trăi s'a banalizat și a ajuns să se cristalizeze în formule; almanachul Hachette dă totdeauna rețeta împărțirii venitului, pentru locuitorul din Paris: ½ pentru hrană, ¼ pentru locuință, și ¼ pentru celelalte (urmează amănunte...)

Cînd și unde a tratat cineva la noi această problemă?!...

H.

O AMINTIRE

Lupușor Văleanu era un băețel de șase ani numai, cu ochiĭ mititei și lucitori. Se purta cuviincios și cuminte în casa părinților luĭ, dar din cînd în cînd se strecura pe poartă și pornea la întîmplare prin tîrgușor: privea casele, oameniĭ, cu deosebită luare-aminte. Uneori ajungea pînă la *barieră*, unde se înălța o cumpănă de lemn, ca gîtul uneĭ paserĭ fantastice. In ușa bordeiului, sta pe un scăunaș moș Nechita și se sorea, cu luleaua în colțul guriĭ. Luĭ Lupușor îĭ era frică să treacă dincolo de cumpănă. Privea puțin cum dormita paznicul, și se întorcea pe cărăruia din marginea șanțului.

Intr'un rînd a întrebat pe sora luĭ cea maĭ mare:

«Cum poate sta moșneagul și zi și noapte cu luleaua în gură, acolo? El nu mănîncă, el nu se culcă?

— Care moșneag? întrebă Ana.

— Moșneagul dela *rohatcă*».

Surioara maĭ mare privi cu spaimă spre Lupușor:

«Cum? aĭ fost tu pînă acolo?

— Am fost de maĭ multe orĭ...» răspunse copilul; apoĭ băgă de seamă spaima fetei și nu maĭ zise nimic. Porni pe gîndurĭ afară. Intr'un tîrziŭ se întoarse, se opri lîngă gherghef ul Aneĭ, cu mîinile în buzunărașe, și zise deodată:

«N'am să mă maĭ duc, dar să nu spuĭ mameĭ....

— Bine...» răspunse Ana, rîzînd. El o privea serios. Dînsa se plecă, întinse brațele, îl cuprinse de umerĭ și-l sărută pe amîndoĭ obrajiĭ.

La barieră nu s'a maĭ dus; dar acum umbla, cu alțĭ copiĭ, în alte părțĭ ale tîrgușorului. Ș'așa, cunoștea încet-încet, dela ceĭ maĭ răsărițĭ decît el, dughenile cele marĭ ale Lipovenilor, pităriile, căsăpiile, crîșmele, magazia de ștofe, unde zărea o fată

naltă, albă-albă și subțire; cunoștea mai ales dughenița «Mutului» unde se vindea ață pentru zmee, fluere și muzicuțe. Și pînă 'n *medeanul* cel mare a fost, unde Duminica fierbeau oameni din toate satele din prejur. De-acolo băeții cei mai mari arătaŭ în depărtare, în ceață, ceva licăritor, ceva care trebuia să fie foarte frumos: Siretul. Acolo se îndemnaŭ ei și chiar porneaŭ din cînd în cînd. Pe frații cei mici nu-i luaŭ niciodată; cînd îi vedeaŭ luîndu-se după ei, îi băteaŭ și-i alungaŭ acasă. «Cînd oiŭ fi mare, am să mă duc și eŭ la Siret, se gîndea în taină Lupușor. Am să mă scald, și pe urmă am să mă duc în huciu ș'am să mănînc mure....» Avea ca un vis nedeslușit de mărire și de vitejie.

Intr'un rînd, spre sfîrșitul verii, a rămas foarte uimit: o casă de pînză răsărise în «medean». Nu văzuse piața de două ori trei zile; fusese ș'o zi de ploae; ș'acuma, în soarele după-amezii, privea cu mirare: parcă din pămînt răsărise o ciupercă. Eraŭ mulți copii adunați, cari priveaŭ și ei. Să întrebe nu-i dădea mîna; știa că aŭ să-l ia în rîs ceilalți, că nu știe nimic. Vîntul bătea cătinel și pînzele cortului fîlfîiaŭ. Un băiat eși din lăuntru: era sarbăd la față și răŭ îmbrăcat. Zîmbi blînd și se apropie de copii. «Aista-i comediant...» zise cineva lîngă Lupușor.

In partea din dărăt a cortului stăteaŭ grămădite supt adăpost de pînză și scînduri două căruțe mari. Cîțiva cai ronțăiaŭ fîn liniștiți în fund. In colțul acesta eraŭ învălmășite lucruri despărechiate și felurit colorate. Două femei stăteaŭ plecate asupra genunchilor, în căruțe, și coseaŭ cu grabă. Trei bărbați, unul în vîrstă și doi mai tineri, răscoleaŭ necontenit printre boclucurile neorînduite, intraŭ în casa de pînză și iar eșeaŭ. Vorbeaŭ din cînd în cînd repede, uneori păreaŭ că se ceartă; o femee ridica privirile de deasupra cusuturei și zîmbea. Lupușor privea la toate de departe și uimirea îi creștea. Ințelegea mișcarea oamenilor, înțelegea că vorbesc, că se ceartă, că rîd,—dar toate la un loc, cu pînzele, cu caii, cu boclucurile, de unde aŭ răsărit? ce are să se petreacă în tîrgușor?

Cum sta și cugeta, îi văzu pe toți strîngîndu-se. Se așezară la pămînt pe un lăvicer rupt. O femee strigă cu glas dulce de două ori: «Anton!»—Copilul sarbăd și răŭ îmbrăcat se arătă deodată, parcă dintre boclucurile neorînduite; se așeză și el la pămînt. Omul cel mai în vîrstă începu să tae cu un cuțit lung dintr'o pîne. Desfăcea felii mari și le zvîrlea celor din jurul lui.

Cu brațele înălțate, ceilalți le prindeaŭ din zbor. Apoi cu toții se plecară asupra unui castron mare. Acolo era o salată cu cartofe și cu masline. Mîncaŭ în tăcere, și copilul se uita la ei.

Deodată, omul cel mai bătrîn ridică fruntea largă și încrețită:

«Vrai și tu o bucățică de pîne?» întrebă el, cu un glas răgușit. Copilul tresări. Chiar în clipa aceia zărise un cîne mare, linos, care stătea neclintit supt o căruță și privea cu lăcomie cum mănîncă stăpînii lui. Lupușor nu înțelese dacă lui i-a vorbit omul, ori cînelui celui mare. Tresări fără voe, ochii mititei i se umplură de lacrimi, se întoarse în loc și porni în fugă spre casă.

A-doua-zi era Duminică. Se strecură pe portiță îndată după masă și ajunse într'un suflet la medean. In fața cortului de pînză era îmbulzeală mare. Se opri, și sta privind așa, cu gura căscată, ca toți cei din jurul lui. Deodată vede pe-un pod, deasupra mulțimii, un om slab și nalt ș'un copil. Eraŭ îmbrăcați c'un fel de strae lipite pe trup, roșii și albastre. Copilul începu să se învîrtă în jurul omului, îi sărea pe umeri, se răsucea în felurite chipuri; apoi într'o clipă îl văzu covrig, întors pe spate, cu capul la călcăie. Se cutremură. «Aceștia-s comedianți...» murmură el, aducîndu-și aminte de vorba din ajun. Iar pe podul de scînduri se arătară încă doi oameni cu trîmbițe, începură a suna și a face semne lumii. Apoi într'un glas cu toții începură să urle: «Poftiți, domnilor, numai doi gologani intrarea! Afară nu vedeți nimica, în lăuntru se arată toate minunile lumii, nemaivăzute nemaiauzite!....»

Lupușor Văleanu simți o mare părere de răŭ, că nu poate pătrunde și el în lăuntru: înțelesese că-i trebuiaŭ pentru asta bani. Se mîngîie curînd însă. Tot vedea ceva ș'afară.—Comedianții intrară în cort. Cîte-un om, cîte doi, dintre cei cari priveaŭ, se îndreptaŭ spre intrarea casei de pînză, se opreaŭ ca să plătească și se mistuiaŭ după niște perdele. Dar intraŭ puțini. Iarăși eși un om cu strae colorate, ca să poftească lumea cu glas mare. Apoi un colț de pînză se desprinse sus, lîngă un stîlp, și un omușor mititel ca o păpușă, cu comanac alb, cu strae roșii, cu un nas lung, se arătă și începu a vorbi ascuțit.

«Vasilache! Vasilache!» începură a striga băeții cei mai mari. Lupușor se gîndea, că-i păpușă care vorbește și trăește, ș'o chiamă Vasilache,—și era uimit iarăși de această nouă descoperire. El văzuse în dosul cortului numai trei bărbați, două femei ș'un copil,—ș'acuma se arătaŭ figuri ciudate cu obrazuri albe, care urlaŭ și cîntaŭ, și păpuși care vorbesc... Trebue să

fie o taină mare la mijloc. Aceştia-s oameni ca'n poveştile babei Ioana, se daŭ peste cap şi se prefac după voință. —Cu ochii măriți, cu gura căscată, privea la Vasilache. Vorbea foarte bine, măcar că țipa aşa de subțire, şi părea a fi om deştept, măcar că era aşa de mititel.—Dar se arătară şi alți mititei, bărbați şi femei cu îmbrăcăminte felurită. Din ceia ce aŭ vorbit cu toții, din ceia ce-aŭ făcut, nu i-a rămas nimic desluşit copilului. Ştie că la urmă Vasilache plîngea,—şi lui i s'a părut că plînge pentrucă nu intră toată lumea aceia de-afară în lăuntru.

«Eraŭ nişte păpuşi...» se gîndea Lupuşor întorcîndu-se acasă. Inţelesese din vorba din juru-i că comedianții aŭ o maşină cu care le poartă şi le face să vorbească... «Ca să cîştige şi ei o bucățică de pîne...» spusese un țăran bărbos; şi băețelul cugeta la vorba aceasta. Eraŭ vra să zică oameni săraci, aveaŭ nevoe de-o bucățică de pîne, ca atîți calici cari veneaŭ la poarta casei lui şi întindeaŭ mîna cîntînd şi tînguindu-se.

Seara s'au îmbrăcat frumos toți din casă, l-au gătit şi pe dînsul şi l-au luat la «circ».—Acolo a văzut cai cari fug, un cine foarte deştept, oameni cari săreaŭ şi făceaŭ «gimnastică», şi mai ales a rîs de doi văruiți pe obraz, cari se băteaŭ cu palmele, cădeaŭ pe jos şi păreaŭ nişte proşti...

Acasă, înainte de a adormi, se gîndi şi la cei pe cari-i văzuse mîncînd lîngă căruțe. Parcă eraŭ tot aceiaşi şi în seara aceasta, dar frumos îmbrăcați; şi parcă eraŭ veseli. Nu eraŭ chiar nişte calici, cari aŭ nevoe de-o bucățică de pîne, cum spunea țăranul cel bărbos.

In zilele următoare a mai aflat şi alte lucruri despre comedianți. A aflat că vin de departe, tocmai din țara nemțească şi din America. Că casa cea de pînză şi-o pun într'o căruță. Că băiatul cel subțire are ciolanele rupte într'însul, de aceia se îndoae aşa în toate felurile.

Intr'o seară, înainte de a închide ochii, privi spre tatăl său care stătea la masă în lumina lămpii şi scria. Intrebă deodată:

«Tată, aşa-i că comedianții din medean n'aŭ casă?

— Cum? n'ai adormit?... Aŭ, dragă, dar o poartă cu dînşii...

— Şi băiatul cela are ciolanele rupte?

— Cine ți-a spus asta? Nu. Aşa-i învățat de mititel.

— Şi cîştigă parale multe? Aşa-i că nu-s săraci?

— Vai de capul lor. Nişte bieți oameni năcăjiți...

— Bine, cŭ am văzut că se duc oameni să-i vadă... şi daŭ parale...

— Da, dar cînd încep ploile, şi ninsorile, ce fac?... Culcă-te şi dormi; nu-i nevoe să ştii tu de-acestea...»

Inima băiatului se strînse uşor. Aşa-i: ploile şi ninsorile. La asta nu s'a gîndit. Atuncea nimenea nu se poate duce să-i vadă, nimenea nu le dă parale; ce fac ei pe vreme rea?—

In alte zile a mai văzut iar pe Vasilache, a mai auzit iar țipetele trîmbițelor; apoi într'o dimineață, cînd s'a sculat, afară ploua mărunt dintr'un cer mohorît şi rece. Două zile n'a putut eşi din casă. A treia zi stătu ploaia; bătea numai un vînt răsunător; pe sus treceaŭ ca nişte fluturi negri cele dintăiu frunze ale toamnei.

In amurg a putut răzbate pe cărări proaspete pînă în piață. Casa de pînză era umedă. Sta tristă, întunecată; nimene nu umbla în preajma ei. Numai cîțiva băeți ai tîrgului îi dădeaŭ tîrcoale. Lupuşor făcu încet ocolul clădirii, ajunse în dreptul şopronului de pînze şi scînduri. Caii stăteaŭ neclintiți în fund. Căruțele luceau umede. Prin mizga lunecoasă umblaŭ tăcuți bărbații, cu privirile întunecate. Un glas dulce se auzi, ca o tînguire. Băiatul cu oasele rupte înălță capul dintre pînzele unei căruțe. Tremura în haina-i subțire. «Ce voeşte?» se gîndi Lupuşor. Din cealaltă căruță se sculă în capul oaselor o femee. Incepu a căuta în juru-i, apoi întinse băiatului o bucată de pîne. Şi deodată din cerul înserării începu iar să ploae mărunt, pe vîntul uşor. In adăpostul comedianților, o flacără de gaz începu să tremure şi să fumege. Şi copilul îi văzu pe toți cei de supt şopron, cu capetele înălțate, ascultînd freamătul ploii. Un bărbat eşi afară şi privi spre apus. Intră apoi în şopron blăstămînd înăbuşit. Cu glasuri triste începură a grăi şi a se tîngui şi femeile. In fund caii stăteaŭ neclintiți, cu capetele înălțate, în tremurările flacării de gaz.—Medeanul tîrgului era aşa de umed în seara aceia şi vîntul venea cu ploaia şi suna aşa de jalnic în copacii de-aproape, şi oamenii în adăpostul lor rece păreaŭ aşa de nenorociți şi flămînzi, încît copilul simți spaimă: parcă-i intra în suflet noaptea ce se lăsa. Prinse a plînge.—Şi deodată spaima-i crescu. Cel mai bătrîn dintre comedianți scosese din şopron capul şi-l privea. Apoi eşi din adăpost, apăsîndu-şi pînă la urechi o beretă veche de lînă.

Se apropie; zise cu glasu-i răguşit:

«Ce este? *de ce plînge? Este frica?...*»

Se plecă și ridică in brațe pe copil.

«Nu plinge... *Merge acasa... la mama...*»

Lupușor se simți purtat in brațe. Din șopron se auziră glasuri. Bătrinul răspunse ceva și se apropie de căruțe. Toți cei din lăuntru ridicaseră capetele și-l priveaŭ. Femeile intinseră minile și-l mingiiară pe brațe și pe piept; băiatul cu ciolanele rupte îl zîmbi blind mestecind cu greutate din pinea neagră pe care o ținea in mină. Comediantul îl duse apoi repede prin cernerea ploii. Copilul îi arătă drumul și casa. Il aduse pină la portiță, îl puse jos, îl impinse in ogradă, apoi se intoarse și dispăru in intunecimea serii.

Cei de-acasă eraŭ ingrijiți, îl mustrară; apoi îl indopară cu mincare și cu ceai cald. Lupușor nu vorbi nimic despre intimplarea lui. Singur, in pătișoru-i cald, se gindi la bărbații, la femeile și la copilul cari stăteau in răceală, și umezeală, in mijlocul medeanului. Cine eraŭ ei? Ce fel de oameni? Cum aŭ ajuns ei să facă atitea lucruri minunate? și cum aŭ ei niște omușori așa de mititei, cari vorbesc așa de subțire, și chiar pling... Oameni minunați, cu stare frumoase, așa de deștepți, și buni... Totuși sufăr de frig, și poate in seara aceia n'aŭ avut să mănince măcar salata cu masline și cartofe... In mintea copilului se amestecaŭ toate gindurile acestea și parcă nu-i venea a crede că niște ființi de pe alte plaiuri pot avea năcazuri și pot fi lipsite, ca moșnegii, cei nevolnici, cari intind mina la poarta casei. Orice-ar zice unii și alții, ei sint oameni de-aceia despre cari spun poveștile; se pot preface așa cum i-a văzut intr'o seară, cind se minuna și ridea de ei; se pot preface in păpuși cari vorbesc așa de ciudat... Au venit de undeva de peste *marea*, și se vor duce in altă parte, in țări și orașe nedeslușite...

Intr'una din zilele următoare, in adevăr Lupușor nu mai găsi in medean clădirea de pinză. Ca printr'un farmec dispăruse, se indreptase impreună cu toată taina oamenilor acelora, spre peisagiile nehotărite ale visurilor lui de copil.—Tirziu abia, după ani, înțelese adevărul și-i veni in minte clădirea tristă din amurg, in care animalele și oamenii răbdau de foame, se intoarse in amintire clipa in care l-aŭ mingiiat mini infrigurate, ș'un saltinbac bătrin l-a dus in brațe. Ințelese și adevărata legătură intre comedianți și tristele păpuși care vorbeaŭ și plingeaŭ, și-i trecu prin inimă fiorul vintului de toamnă care mina spre necunoscut niște biete paseri intirziate...

Mihail Sadoveanu

Note pe marginea cărților

PE MARGINEA UNEI CĂRȚI

De obicei oamenii mari nu sufăr apropierea mulțimii. In durerea geniului lor, ei trăesc ca niște vulturi, in singurătatea inălțimei lor. Mulți din cei care incearcă să urce pină la ei, au a suferi de toate scăderile omului, exagerate de pornirile geniului: Oamenii mari n'au prieteni.

Dar cind solitarii aceștia se scoboară pentru totdeauna in mormintul care inghite și pe oamenii de rind, roiuri de necunoscuți năvălesc din toate părțile la groapa incă neastupată. Un bîziit de jale se ridică: toți l'au cunoscut, toți au trăit lingă dinsul; au mincat cu dinsul din aceiași farfurie și și-au răcorit buzele din acelaș pahar de apă, n'a fost vorbă scăpată de marele om care să n'atingă urechea lor, n'a fost rind din opera lui care să nu fi fost scris subt ochii lor, la căldura aprobărei și a prieteniei lor.

Cițiva din prietenii aceștia postumi se ridică unul după altul, din gurile lor negre, guri de doliu, isvorăsc nesfirșite discursuri funebre, prieteni, scriitori și gazetari își șterg lacrimile cu gazetele in care au fost tipărite jalnicele lor articole. Cioclii in hainele lor de corbi, pentru care egalitatea omenească se ilustrează in fiecare zi, așteaptă nerăbdători. Mortul, pentru ultima oară zimbește sarcastic prietenilor săi, și capacul se lasă veșnic peste zimbetul lui din urmă.

Dar viața omului mare incă nu s'a sfirșit. Roiul se imprăștie cu grabă pe toate florile spiritului său, scuturind ultimile picături de nectar; n'avem de-aface cu harnice albine, ci cu un nou soiu de trintori. Mierea lor nu aduce nici pe departe cu lamura fină din vechiul stup.

Cărți și biblioteci sînt cercetate, manuscriptele sînt puricate și adnotate. File după file, rămase pe urma celui dus, sînt orînduite de mîini tremurătoare, rîndurile sînt cercetate de ochi lacomi, cuferele și hainele vechi sînt inspectate, un parfum ușor de sulcină uscată se răspîndește în casa tristă, pe frontispiciul căreia mulți visează firma unui muzeu, datorit mai mult solicitudinei lor decît rămășițelor pioase.

Și iată că după toate, lumea află cu uimire că operile omului mare nu s'au sfîrșit odată cu viața lui. Lucruri nouă apar. Sînt fraze aruncate la întîmplare pe dosul unui afiș de teatru, o vorbă de haz mîzgilită la marginea unei cărți, planuri de opere părăsite, ciorna unui bilet de dragoste, un caet îngălbenit cu cele dintâi păcate ale tinereții, toate sînt adunate, orînduite, adnotate și însoțite de prefețe elogioase. Opera postumă nu pare scoasă la iveală pentru cel mort care ar dori-o poate alăturea de dînsul, ci pentru fericitul colaborator.

*

Acum cîtăva vreme lumea a fost surprinsă de o nouă operă a unui mort de geniu, e vorba de *Ursita*, un fragment de roman, din tinerețea lui Hasdeu.

Bătrînețea pustnicului acesta idealist și sarcastic s'a sfîrșit în chinovia dela Cîmpina. Acolo, ani neguroși și triști, după o aspră durere, cel ce fusese un mare savant și un mare artist, se stingea într'o umbră mistică, fără prieteni, împresurat de spiritele dragi de dincolo de moarte.

Bătrîn și gîrbov se pregătea de cel din urmă drum, murea, pe cînd servitori cu priviri piezișe cercetau încuetorile saltarelor, pe cînd „prieteni" veniți grabnic în ceasul din urmă, cu glasuri scăzute și întărîtate se certau în odăi lăturalnice pentru moștenirea de manuscripte și cărți rare.

Omul de geniu n'a întîrziat să moară, și au năvălit și la mormîntul lui ca după obiceiu, prietenii. Și ca cea dintâi dovadă a ostenelilor unui cercetător a eșit la lumină romanul de care am pomenit mai sus.

Abea a apărut Ursita și urlete de admirație au și isbucnit din toate părțile. Părea că avem deaface cu cea mai curată manifestare a geniului. Era vorba de un roman, plin de cea mai adîncă filosofie fatalistă, plin de spirit, documentat în totul, îmbrăcat în cea mai ideală formă literară pe care a visat-o vreodată un scriitor, cel puțin așa glăsuiau unii din încercații prieteni ai oamenilor mari și morți, care au și profesia de descoperitori de comori.

Ca cetitor simplu ce mă aflu, am rămas uimit de apariția fantastică a operei mortului. M'am grăbit s'o cetesc. Pe cînd îi tăiam foile am avut o nedumerire: cum a putut să lase marele Hasdeu netipărită „cea mai de căpetenie operă" a sa? Totuși am avut încredere în domnul Iuliu Dragomirescu, prieten și descoperitor al Ursitei, și în două ceasuri de răgaz am cetit opera postumă.

Mărturisesc că Ursita nu m'a făcut să-mi schimb părerea asupra postumelor. Mai întâi e un fragment, al doilea mi se pare că Hasdeu a știut mai bine de cît domnul Dragomirescu, care trebue să fie soarta acestui opuscul al tinereței.

Bine înțeles că cele o sută și mai bine de pagini poartă pecetea lui Hasdeu; dar se vede ușor că sînt rodul unor zile tihnite de vacanță, în care scriitorul s'a distrat, lăsînd condeiul să rătăcească pe foile albe de hîrtie. Cînd au început a cădea cele dintâi frunze, condeiul s'a oprit, scriitorul s'a reintors la munca obișnuită, caetul a rămas închis și uitat într'un fund de saltar.

Acum d. Iuliu Dragomirescu l-a răsfoit și l-a dat la lumină. l-aș fi mulțumit, ca cetitor, pentru o mică curiozitate literară; nu pot să fac aceasta însă, pentrucă Domnia-sa n'a tipărit cu adevărat Ursita, ci și-a tipărit iscălitura Dumisale în jurul unei *prefețe*, lîngă care a anexat fragmentul postum pe care Hasdeu a uitat să-l ia cu el.

*

Nu pot să mă opresc fără să adaug că și rămășițele scriitorilor mari își au rostul lor, și uneori chiar strălucirea lor. Nu înțeleg însă ce caută prietenii aceștia funebri, de ce umplu lumea cu numele lor, de ce pun între noi și între lucirile acestea ultime, umbra lor încovoiată, de ce se ridică pe mormînt și se arată lumei în toată mărimea micimei lor, de ce nu lasă să crească flori pe liniștea mormîntului, de ce ne pun prețuri de intrare, cînd noi, adevărați prieteni, voim să cercetăm fără Cicerone, rămășițele scumpe tuturor.

S. S.

PE PAGINILE „PRIMELOR PRINCIPII" DE SPENCER

LA CAPITOLUL: „INCOGNOSCIBILUL"

„Omul e o ființă meschină", a zis nu știu care filosof; „chiar cînd admiră natura, o micșorează, și o coboară pînă la dînsul".

De această cugetare mi-am adus aminte, văzînd odată pe doi filistini că jucau table cu multă patimă la o cafenea, în fața mării înfuriate... Din cînd în cînd, unul din ei arunca o privire distrată măreței priveliști, zicînd: „e interesant" — cu același ton cu care ar fi spus: „bună dulceață..."

...Dar și noi toți, de cîteori într'un an cinstim cu o privire, sublimul spectacol al bolței înstelate?... Sbuciumările micei noastre vieți, nu ne dau răgaz!... În zadar *„D-zeu a dat omului o ținută dreaptă, ca să ridice capul spre stele, pe cînd animalele, plecate, se uită 'n pămînt"* (cum zice Ovidiu în *Metamorfoze*), — celor mai mulți din noi, tot pămîntul le 'ntunecă vederea...

Mai dăunăzi se aștepta apariția pe cer a cometei lui Halley. M'am uitat și eu, multe seri dearîndul, la stele, și mi se părea că pentru întăia oară îmi dau seamă de nespusa frumusețe și copleșitoarea măreție a universului... Căutam să-mi închipui depărtările, mărimile, iuțelele... Ce departe e acest Jupiter, care în lunetă s'arată cît luna și dispare așa de repede din cimpul obiectivului!... Dar stelele, pe cari luneta nu le poate mări?!... Pînă la cea mai apropiată din ele, lumina merge doi ani!... Iată și cometa... Pare încremenită pe cer și totuși aleargă cu iuțeală turbată: coada pe care o lasă în urmă, îți sugerează parcă această iuțeală... Șeaptezeci și cinci de ani sboară ca o nălucă, pînă să revie în același punct!... De-o vedem acum, este pentru întăia și cea din urmă oară — căci o zi din viața ei, e viața noastră întreagă... Pin' s'o întîlni iar cu pămîntul, creerul nostru, după ce va fi oglindit într'însul universul întreg, cum s'oglindește cerul într'o picătură de apă, după ce va fi reluat și frămîntat pentru a miliarda oară, nenumăratele probleme gîndite și trăite de miliarde de strămoși — se va stinge...

Un ziar umoristic german a închipuit cometa vorbind cu pămîntul:

— „Ce mai e nou pe la tine? De-atîta timp nu ne-am văzut"...

— „Ce să fie... Uite paraziții mei au început să sboare"...

.... Mai puțin decît un parazit — un microb e omul; dar microbul acesta s'a priceput să socotească drumul cel nemăsurat de lung al astrului codat, și astfel l'a luat oarecum în stăpînire: cînd astronomii au prezis că în cutare zi, la cutare ceas, cometa *trebue* să apară, cometa, ca la poruncă, a apărut — să fi poftit s'o ia prin alte părți...

....Cine și-ar putea închipui lungimea acelei orbite de șeaptezeci și cinci de ani?!... Cifrele nu ne ajută cu nimic: un milion de kilometri, un miliard de kilometri — pentru imaginația noastră e tot una...

Să presupunem un cerc, cu circonferența de un miliard de kilometri; în acest cerc, un trilion de raze ce ating circonferența la un metru depărtare una de alta; învîrtind cercul în jurul unui diametru, formezi o sferă, care poate fi tăiată de-o jumătate de trilion de cercuri, tot la un metru depărtare, cuprinzînd fiecare un trilion de raze: deci jumătate de trilion de trilioane de raze — atîtea direcții deosebite, în care alergînd un miliard de ani cu iuțeala luminii, vei da peste tot alte lumi, cu alte ființi viețuitoare, și, — neapărat, — cu alte ființi inteligente, ce, fără a se cunoaște între ele, urmăresc tot alte idealuri, și-s frămîntate de alte probleme, cu alt înțeles — într'o lume care n'are nici un înțeles!!...

Și de-ai merge o vecie, ești tot la început — căci lumea-i *infinită*....

Infinită... ce cuvînt stupid! Învățatul care întăia oară l-a găsit, ar fi trebuit să se rușineze de această neghioabă născocire...

Kant, cel mai genial gînditor pe care omenirea l-a avut până acum, a arătat cel dintăi, în *antinomiile* sale, că noțiunile contradictorii de *finit* și *infinit*, sînt deopotrivă de absurde în esența lor; că spațiul, care presupune aceste noțiuni, este o însușire a minții noastre, și nici de cum a realității; că însăși lumea „fenomenală", care nu poate fi gîndită decît prin conceptul spațiului, este o aparență...

Ce-i lumea în sine — reia Spencer problema, în capitolul intitulat *Incognoscibilul* din *Primele principii* — nu vom ști niciodată; și nu putem măcar găsi un răspuns, fie și neadevărat, care să nu se contrazică cu el însuși... Cum să vedem lumea decît cu simțurile și cu mintea noastră? Cum să sboare vulturul mai presus de sine însuși?... Lumea poate fi nesfîrșită; dar creerul nostru, care n'a luat cunoștință decît de lucruri mărginite, cum să conceapă el infinitul?!...

Aici, mi se pare că greşeşte Spencer. (In faţa legilor şi a infinitului, sintem toţi egali...). In serile acelea, cind cercetam firmamentul în aşteptarea cometei, am meditat mult asupra intinderii universului, şi mi s'a părut mult mai uşor a presupune că lumea-i *sfîrşită*, dar că marginea, de aceia nu ne-o putem închipui, fiindcă în jurul nostru spaţiul e fără margini: după ori ce lucru, am văzut totdeauna alt lucru, sau cel puţin aer, spaţiu...

Ori mai bine, lumea nu-i nici mare, nici mică, nici finită, nici infinită—ea *este;* din raporturile care există între noi—partea, cuprinsul—şi universul—întregul, cuprinzătorul—am abstras ideia de spaţiu; şi generalizind apoi la absurd această abstracţiune, am ajuns la noţiunea, cu totul subiectivă, de *infinit*. Tot aşa, din anume raporturi cari există între noi şi restul lumii, am abstras noţiunea de *bun* şi de *frumos*, pe care generalizind-o la absurd, am creat ideia subiectivă a *perfecţiunii*—idee absurdă, căci am pornit dela un raport şi o *relaţiune*, ca să ajungem la un absolut, care exclude orice raport şi orice relaţiune...

Nu ştiu de voi fi convins pe cititorul... „*Primelor principii*". Nu prea cred: Teoriile filosofice sint intuiţiuni individuale. Cu raţiunea de geaba te frămînţi,—te 'nvîrteşti tot pe loc... Am renunţat la „arhaica" şi „naiva" concepţiune teologică a universului, ca să ne procopsim cu „numenul", lui Kant şi cu „incognoscibilul" lui Spencer... Cind te gindeşti bine, toate nu-s decît un *sfîrîiac !*...

H.

Din lumea balcanică

Dela Sirbi

Starea economică şi culturală a Sirbiei este, în general vorbind, inferioară celei a Rominiei, dar întrece de multe ori pe a Bulgariei, cu toate că în cîte ceva ea ne e superioară chiar şi nouă. Inferioritatea Sirbiei faţă de ţara noastră se poate vedea uşor şi limpede din compararea, fie şi numai în treacăt, a feluritelor elemente cari alcătuesc acea stare economică şi culturală.

Mărimea budgetului general al unei ţări arată, desigur, starea ei, cind el e înjghebat fără siluirea populaţiei. Numărul total al locuitorilor Sirbiei e numai de 2.500.000, pe cită vreme al Rominiei e de 6 milioane şi jumătate, iar al Bulgariei de peste 4 milioane. Dar budgetele generale ale acestor ţări se deosebesc nu proporţional cu numărul populaţiei. Astfel, în a. 1910, acest budget al Sirbiei e de 113.997.744 dinari (lei) la venituri şi 112.893.075 la cheltueli,—cum arată revista sirbească *Pregled* No. 1 din a. 1910; iar budgetul Rominiei este de 461.070.942 lei, şi al Bulgariei de 172 milioane.

Budgetul nostru e dar cu trei ori şi jumătate mai mare decît al Sirbiei, cu toate că, precum vedem, populaţia nu ne e tot cu atît ci cu mai puţin mai mare. Ş-apoi, ştiut e că, chiar pentru cel mai pesimist dintre noi, acele peste 461 milioane ale budgetului Rominiei nu se string prin împilarea sau siluirea poporului ci pe cale normală şi liniştit,—ceea ce, fireşte, învederează o relativ bună stare materială a ţării noastre şi, în acelaş timp, arată limpede superioritatea acestei stări a ei faţă de Sirbia. De altminteri, şi ziarul bulgăresc *Mir* dela 24 Iulie c. recunoaşte, chiar pe acest temei al budgetului, inferioritatea Bulgariei şi Sirbiei faţă de Rominia.

Din punctul de vedere cultural, Sirbia,—ca şi Bulgaria, de altfel,—se îndreaptă acuma mereu în direcţia profesională a comerţului şi meseriilor, ceea ce Rominia o face deja de mult. Noi sintem, deci, şi în această privire superiori acestei vecine ca şi Bulgariei, cu toate că uneori, sufleteşte, Sirbia pare a ne fi înainte, cum am arătat în No. 3 din acest an al revistei.

Incă din a. 1904, principala preocupare a diferitelor guverne ale Sirbiei a fost a ridica școli de meserii nu numai în Belgrad ci și în alte orașe ca Niș, Pirot, Leskovac, Aleksinac etc. Intr'un studiu asupra „Invățămîntului profesional în Sirbia", (care a început a se publica de către un bun cunoscător in această materie, Dr. Kosta Iovanović, in revista sirbească din Belgrad *Srpski Knjiżevni Glasnik* dela 1 și 16 Mai 1910), se vede că în acest an școlar se află în Sirbia 86 școli de meserii și comerț cu 5731 elevi, și că pentru aceste școli se cheltuește acolo cam 333.000 dinari.

Datele, adunate și expuse de K. Iovanović aci, arată că acum cițiva ani erau în Bulgaria 44 astfel de școli profesionale cu 2207 școlari și că pentru întreținerea lor se cheltuia 270.397 lei. Inferior deci Sirbiei.

De altfel, în luna lui Aprilie din acest an, d-na Karavelov, soția răposatului șef al partidului Karavelovist din Bulgaria, se plîngea, într'o conferință ce a ținut la Sofia chiar înaintea regelui Ferdinand și a familiei regale, că acolo se creiază gimnazii și licee cari produc și vor produce numai slujbași, în loc să se facă școli profesionale. Insuși ziarul bulgăresc *Mir* dela 18 Aprilie 1910 rezumează această critică ce d-na Karavelov o face invățămîntului din Bulgaria, critică ce pare a fi cu totul întemeiată și care, în această privință, confirmă totodată inferioritatea Bulgariei (țară de peste 4 milioane suflete) față de Sirbia (țară cu numai 2.500.000 suflete).

Dar comparația cu Romînia arată limpede superioritatea noastră față de Sirbia deci și de Bulgaria. La noi, într'adevăr, mult mai demult s-a început mișcarea de diriguire a invățămîntului către școli profesionale. Deja în a. 1905 aveam 84 astfel de școli cu 8339 școlari. Iar în a. 1909 am avut 117 școli profesionale cu 9097 elevi, pentru a căror bogată întreținere se cheltui 2,766.392 lei.

De altfel, însuși K. Iovanović, după ce în acest studiu al său face o comparație între invățămîntul profesional din Sirbia și din alte țări între cari intră și Bulgaria, recunoaște și spune că: „*dintre statele vecine, Romînia are cel mai dezvoltat invățămînt profesional*" (în *Srpski Knjiż. Glasnik* dela 16 Mai 1910 p. 766).

Apoi, și în ce privește întinderea invățămîntului superior, care creiază atmosfera științei înalte, Sirbia—ca și Bulgaria, de altfel—e inferioară Romîniei. Căci, în adevăr, noi avem o atmosferă științifică creată de două universități, dintre cari una, cea de la București, e completă cu 5 facultăți, pe cînd celei dela Iași îi lipsește numai teologia. Dar Sirbia (ca și Bulgaria) are numai o singură Universitate la Belgrad, și și aceasta n-are decît 3 facultăți: litere, științe și drept, lipsindu-i (ca și celei din Sofia) medicina și teologia, pe care tinerimea le învață sau la București sau în Rusia, în Cernăuți ori în alte centruri universitare din apus. Nu e vorbă că, într-unele ramuri ale științei, Sirbia pare că ne întrece (Cf. No. 3 din acest an al Revistei).

Aceste trei puncte, adică budgetul, invățămîntul profesional și cel universitar, ne pot da o aproximativă idee despre generala inferioritate economică și culturală a Sirbiei față de Romînia. Dar, în acelaș timp, inferiorii Sirbi au, pe lîngă însușirile morale de cari am vorbit în No. de pe Aprilie, încă oarecare însușiri intelectuale vrednice de luat aminte. In întăiul rînd, e de băgat în seamă un anumit al lor tact politic, după care călăuzindu-se în afacerile externe sau în legăturile cu alte neamuri, au dobîndit și au însemnate foloase național-culturale.

Atitudinea hotărîtă, dîrje și demnă a micei Sirbii față de puternica Austrie în clipa cînd aceasta, sfărmînd unele prescripții ale tractatului din Berlin, își anexă Bosnia și Herțegovina, această cunoscută atitudine războinică a putut părea multora ridicolă; pentru că, firește, cum ar fi fost în stare Sirbia să țină piept unei mari și puternice Austrii! De cit, în lumea aceasta faptele se judecă nu numai după cîștigurile materiale imediate ce pot aduce ei și după ideile și morala pe cari ele le reprezintă. Dacă n'ar ființa decît cîștigurile imediate, și dacă jertfirea de sine pentru un ideal de multe ori nerealizabil, n-ar trăi, n-am fi mai pomenit astăzi cu admirație de mîna cea de oameni față de o puzderie de dușmani la Călugăreni sau Termopile! Așa trebue să înțelegem și gestul măreț al micii Sirbii față de Austria, în acel moment anormal.

Căci, altfel, avem chiar cel puțin două pilde de tactul politic al Sirbilor și de foloasele ce au știut să tragă din el: una se referă la viața publică culturală a lor *în Ungaria* iar alta la viața lor religioasă-culturală *în Macedonia*.

Cercetările istorice mai nouă ne arată că Sirbi numeroși porniră din Sirbia proprie și Macedonia și se așezară—cu începere din veacul al XIV mereu pînă chiar într'al XVIII—unii în Principatele Romîne, pe unde cei mai mulți se vor fi contopit între Romîni, iar alții în Transilvania, Banat și alte părți ale Ungariei, pe unde (afară de Transilvania) se mai păstrează și pînă astăzi. Prin aceste țări și ținuturi ei s-au așezat și în orașe, pe unde au avut felurite situații publice, au fost și ostași precum și țărani plugari. Ba, ca nobili sau boeri ei jucară însemnate roluri politice în dezvoltarea Ungariei, mai cu seamă în veacurile al XVI și XVII. Aceste roluri ale Sirbilor în afară de hotarele actualului stat al lor s-au arătat pe de o parte în cartea mea „*Romînii față de Sirbi și Bulgari*", apărută la București în 1904 și tradusă apoi de Sirbi la Belgrad în 1908 sub titlul: „*Rumuni prema Srbima i Bugarima*", iar pe de alta într'un studiu publicat de Dr. Aleksa Ivić (în revista sirbească dela Novi Sad (Ungaria) numită *Letopis Matice Srpske* din a. 1909 și 1910) sub titlul: „*Din Istoria Sirbilor în Ungaria*". Nu e vorbă, de altfel, că vechia conlucrare a Sirbilor cu celelalte neamuri abia acum se descopere mereu în cercetări istorice, cum mai e, de pildă, în introducerea la colecția de documente publicată nu de mult de profesorul Universității din Belgrad I. Radonić sub titlu (pe care-l dau în

traducere): „*Contribuții pentru Istoria Sirbilor în Ungaria în sec. XVI, XVII și XVIII*".

Din aceste scrieri, ca și încă din altele de altminteri, se vede cum Sirbii au ajuns în trecut, de pildă 'n veacurile XVI și XVII, să aibă însemnate roluri publice, atît în Principatele Romîne cît și în Ungaria. Astfel, după ideile politice ale Sirbilor așezați în Ungaria se conducea politica antiturcească a acesteia înainte de bătălia de la Mohaci (1526). Și tot ei erau elementul hotăritor în cearta și luptele dintre împăratul Ferdinand și concurentul acestuia Ion Zapolia. Iar toată această putere publică a lor acolo se întemeia pe tactul, pe priceperea de a se purta moderat față de Unguri, cu toate că uneori și ei au avut violente conflicte cu aceștia, ca „răscoala Sirbilor în Banat la a. 1594", despre care la 1899 a scris o broșură academicianul din Belgrad I. Tomić.

Viața istorică a Sirbilor din Ungaria ne arată însă că ei, în principiu, au avut ca tactică: moderația și cedarea,—în marginile demnității naționale, firește. Așa în trecut, așa și astăzi, cînd chiar se conduc după formula că: „politica se face cu capul, nu cu gura ori cu pumnul. Cine o face cu pumnul nu poate să ajungă decît numai acolo unde trebue să ajungă—la dezastru".

Această tactică, de altfel a și avut efectul urmărit, pentrucă și Ungurii, la rîndul lor, au căutat și chiar au înfăptuit, pe căi felurite, o apropiere de sufletul Sirbilor, prin concesiile naționalo-culturale ce le-au făcut.

Iată cîteva astfel de apropieri reciproce.

De mult literații Sirbilor au tradus în limba lor pe marii poeți Maghiari, cu gîndul hotărît de a statornici astfel, pe calea culturii, alinieri și legături sufletești între naționalitățile lor. Chiar în acest an 1910, Societatea culturalo-națională a Sirbilor din Ungaria, așa numita *Matica Srpska*, a tipărit la Novi Sad în traducere sirbească făcută de cel mai mare poet al lor Smaj-Iovanović celebra epopee *Toldi*, scrisă în limba maghiară de I. Arany (1817—1882). Acest Iohan Arany e poet liric din generația de dinaintea dualismului, pe care generația de astăzi a poporului maghiar îl numește „marele aed al poeziei maghiare".

Maghiarii, la rîndul lor, au făcut de mai multe ori același lucru cu Sirbi. Nu de mult chiar, sub îngrijirea secretarului *Academiei* de Științe din Budapesta, a apărut o carte cu titlul: „*Szerb Költökböl*", în care un iscusit literat maghiar, Szászy István, traduce în ungurește 13 din cei mai însemnați poeți Sirbi, cu scopul principal, zice el în Prefață, de a ajuta la o reînfrățire între Maghiari și Sirbi.

Ba legăturile acestea au mers și mai departe. Precum se va fi știind și la noi, există la Sirbii din Ungaria o societate, cu scop cultural, acea pomenită mai sus și numită „*Matica Srpska*", care are centrul și comitetul conducător în Novi Sad din Banat. Revista acestei „Matica Srpska", anume „*Letopis Matice Srpske*" (fasc. II din a. 1910) ne spune (la p. 79) că la 3 | 16 Dec. 1909 societatea a ținut adunare generală, și că atunci, „cînd președintele a anunțat moartea marelui poet *maghiar* Paul Gjulay, care era *membru de onoare* al acestei „Matica Srpska", membrii comitetului literar onoră memoria marelui poet sculîndu-se de pe scaune".

Să se observe apoi, că Sirbii au făcut coaliție cu Croații în Croația, dar nu au primit a face parte din clubul naționalităților care se știe că se compune din alte naționalități și care are de scop lupta împotriva Maghiarilor. Aceasta arată iarăși felul tacticei Sirbilor.

Mai departe. Știut e că anumite naționalități din Ungaria, pînă în anii trecuți, își făceau studii superioare nu la Universitatea din Budapesta ci la Viena. Acum vre-o cîțiva ani însă Maghiarii au făcut legea că titlurile academice din Viena să nu poată fi valabile și în Ungaria. Numai atunci, astfel constrînși, au început să învețe și la Budapesta. Sirbii însă au făcut și în această privire altfel. Intotdeauna ei au căutat să se apropie de cultura maghiară, fără însă să renunțe la individualitatea lor națională.

Vasilie Vezilić, un începător al culturii sirbești spre sfîrșitul sec. XVIII născut în Bačka din Ungaria, a învățat la școală în Novi Sad și Seghedin, apoi în Pesta și Buda.

Încă la a. 1813, erau mulțime de școlari Sirbi în gimnaziile maghiare din Budapesta.

La a. 1813 un Sirb înjghebează o trupă de diletanți cu care joacă *în sirbește* o piesă la Teatrul *Național maghiar* din Budapesta.

La 1840 trupe de actori Sirbi joacă piese sirbești prin orașe din Ungaria.

Iar în cele din urmă, încă de acum 50 de ani, Sirbii din Ungaria obțin și azi chiar au Teatru Național *Sirbesc* la Novi Sad în Banat. (Celace se poate vedea și în o dizertație a lui I. Skerlić, profesor la Universitatea din Belgrad, publicată în revista *Srpski Knjiž. Glasnik* dela 1 Ian. 1910 p. 116, 14, precum și în cartea *Zivot D-ra Iovana Subotića*, Novi Sad 1910 p. 182).

La 1880, de asemenea ni se citează mulți Sirbi studenți în Universitatea de la Budapesta (Ceea ce se poate vedea în *Srpski Književni Glasnik* dela 16 Ianuarie și 1 Mai 1910 p. 115, 705 și în *Letopis Matice Srpske* fasc. II, 1910 p. 2).

Prin acest tact politic al lor așa dar, Sirbii au obținut în Ungaria, de încă acum 50 de ani, un puternic mijloc de cultură națională, Teatrul, pe care alte naționalități nu-l au nici astăzi. De altfel, tactul acesta al lor și marele serviciu național ce li-l face teatrul din Novi Sad, se vede și în repertoriul pieselor reprezentate aci în stagiunea actuală începută la 12 Noembrie 1909 și sfîrșită la începutul lui Februarie 1910. Revista *Letopis Matice Srpske* (fasc. III și IV din 1910) ne dă acest repertoriu. S-au reprezintat 18 piese străine și 16 ale autorilor Sirbi. Dintre cele străine au fost 6 traduceri din franțuzește, 5 din nemțește, 2 din Shakespeare, 1 din rusește, 1 din slovena, dar și *3 din ungu-*

reşte. Apoi, cele 16 piese sîrbeşti cu subiecte din viaţa poporului lor, reprezintate numai într'o această singură stagiune de provincie, ne arată numai că, în privinţa producţiilor dramatice (despre ale căror conţinut şi tehnică vom vorbi altă dată). Sîrbii sînt (chiar comparativ cu noi) îndeslul de înaintaţi culturaliceşte, dar încă şi cît de multe prilejuri de hrană sufletească naţională dă Sîrbilor Teatrul Naţional al lor din Novi Sad.

Apoi, poate ca rezultat al aceleiaşi tactice, mai vedem la Sîrbii din Ungaria un început neîmpedecat de mişcare artistică naţională. Ziarul *Slovenski Iug*, care apare la Belgrad sub direcţia profesorului Universităţii de acolo dr. Bož. Marković, în număru-i dela 22 Mai 1910 ne spune că la 25 Aprilie c. s-a deschis la Sombor în Ungaria, între Sîrbii de acolo, o expoziţie artistică.

Prin iniţiativa „Societăţii artistice sîrbeşti", 20 de artişti şi-au expus acolo 113 lucrări: picturi, sculpturi, acvarele şi schiţe,—sub patronajul patriarhului sîrbesc din Karlovci. Această expoziţie, care se zice că ar fi avut prea frumoase lucrări,—în cele 2 săptămîni, până la 9 Mai c., cît a fost deschisă—a fost vizitată de 3476 persoane şi s-au cumpărat 15 lucrări în valoare de 4890 lei.

De altfel, acest tact politic, de pe urma căruia şi-au putut înfăptui, pentru cultura naţională, Teatrul Naţional în Novi Sad şi Expoziţia artistică din Sombor, se mai vede şi în Macedonia. Mulţumită acestui tact, Sîrbii au dobîndit şi în această provincie a Imperiului Otoman, pentru nevoile vieţii lor naţionale, ceva ce alte din naţionalităţile de acolo nu au. Anume, prin moderaţie faţă de Patriarhie—ceeace, cum arată evenimentele, convine şi tuturor guvernelor Turciei, adică atît celor trecute autocrate ale sultanului detronat Abdul Hamid, cît şi celor de acum ale tinerilor turci—, Sîrbii au de mult 2 episcopi ai lor, unul la Skoplje şi altul la Prizren. Prin acelaş tact, acum în urmă, în Martie 1910, au dobîndit dela Patriarhie încă un al treilea episcop cu titlul de „in partibus" pentru diocesa Debra-Veles, pe unde Sîrbii au de luptat mult cu violenţele naţionaliste ale Bulgarilor. Şi însuşi Patriarhul Ioachim III l-a sfinţit. Această nouă izbîndă a lor ne-o dau ca fapt înplinit—nu numai presa sîrbească, ca *Srpski Knjiž. Glasnik* dela 16 Mai 1910, ci şi ziarele bulgăreşti, cum e *Mir* dela 7 Aprilie c., şi încă ale noastre *Romînul dela Pind* şi *Le Courrier des Balkans*, „organul societăţii de cultură intelectuală macedo-romînă" dela Bucureşti din 20 Martie 1910. Ba ziarul *Mir* dela 8 Aprilie c., punînd această izbîndă în legătură cu vizita regelui Sîrbiei Petre Karagorgević la Constantinopol, recunoaşte chiar că: „aceea arată cît de mult ştiu Sîrbii mai bine decît noi (Bulgarii) să se folosească de situaţii internaţionale".

*

In legătură cu ideea ce trebue să ni-o facem de starea Sîrbilor în

deobşte, cred că nu e fără de interes să pomenesc tot acum ceva despre mişcarea tinerimei lor din afara Regatului.

Revista din Belgrad *Srpski Književni Glasnik* dela 1 Iulie 1910 ne spune ceva, care se poate pune în legătură cu cele ce am arătat noi despre Sîrbii din Sîrbia în unul din numerele trecute ale *„Vieţii Romîneşti"*. Zice următoarele: „tinerimea sîrbească din Viena şi Budapesta lasă în urma sa pe tinerimea din Belgrad—în ceeace priveşte lucrarea reală şi folositoare pentru cultivarea poporului, cu toate că cea dintîi se află în împrejurări mult mai priincioase, şi cu toate că aceasta din Belgrad ar fi chemată să întreacă ea pe tinerimea din Viena şi Budapesta. Toată activitatea tinerimei noastre universitare (din Belgrad) se reduce la creare de cluburi politice şi la agitaţii politice. Dar în Budapesta, societatea *„Kolo mladih Srba"* (adică „Cercul tinerilor Sîrbi") porneşte o mare şi însemnată anchetă despre starea din toate punctele de vedere a tinerimei sîrbe; iar în Viena, societatea tinerimei sîrbe de acolo, *„Zora"*, a început să scoată o bună revistă cu acelaş nume şi organizează lucrarea ce vrea să o desfăşoare pentru împărţirea culturei în cele mai largi straturi ale poporului nostru".

Astfel vorbesc cei din Sîrbia despre vrednicia tinerimei sîrbe care se află la învăţătură în capitala Ungariei şi în a Austriei şi care e din Austro-Ungaria iar nu din Sîrbia.

De altfel, drept e că tinerimea aceasta sîrbă din ţara ungurească şi austriacă lucrează serios pentru neamul ei. In acest scop şi sens ea a şi scos de curînd o carte în sîrbeşte cu titlul: „Narodna prosveta, njena potreba, smer, rad i organizacija", adică „Cultura poporului, nevoia de ea, ţinta, lucrarea şi organizaţia". In introducere spune aci următoarele cuminţi idei: „Noi gîndim şi voim ca cultura poporului să fie ceva cu totul independent, în nici o legătură cu politica de partid şi lipsită de orice alte influenţe.. Nădăjduim că poporul nostru, aşa organizat, economiceşte şi fiziceşte puternic, sus prin cultură, nu va avea motiv să se teamă de năvala şi concurenţa altor neamuri"

„Srpski Književni Glasnik", vorbind despre această carte a studenţilor Sîrbi din Austro-Ungaria, zice: „această carte e nu numai o foarte simpatică manifestaţie a unui patriotism adevărat şi a înţelegerii cuminţi a realităţii din partea tinerimei Sîrbe din Viena, ci e încă şi o învederată pildă şi indirectă mustrare adusă tinerimei sîrbe din Belgrad."

Trebue, de altfel, să fac aci observarea că, în deobşte, mai toate începuturile de cultură modernă şi de viaţă naţională mai intensă, le stîrnesc în regatul Sîrbiei, Sîrbi duşi acolo din Austro-Ungaria şi Macedonia. Probă, poate, că aci trăesc elemente mai viguroase decît acele din regat.

Ilie Bărbulescu

Cronica literară

Björnstjierne Bjoernson

Cu Bjoernstjerne Bjoernson s'a stins nu numai unul dintre cei mai de frunte scriitori din literatura modernă, ci şi un erou al naţiunei sale, asupra căreia a avut o influenţă covîrşitoare, şi un apostol al omenirii, al cărui glas s'a ridicat în publicistica internaţională pentru toate chestiunile mari şi generoase. Opera sa literară este numai o parte din activitatea lui socială şi înrîurirea lui se datoreşte acestor scrieri tot atît cît şi însuşirilor sale de agitator, conducător şi educator al mulţimii. În amintirea tuturor celor care l'au cunoscut a rămas vie imaginea acestui uriaş de nord, cu privirea limpede şi pătrunzătoare, lipsit de orice scepticism, plin de un optimism sănătos, plin de încredere în visele sale generoase despre un viitor de pace şi frăţie, plin de credinţă pentru ideile democratice şi puterea personalităţii de a se afirma şi a-şi realiza credinţele. Cu această personalitate, omul cunoscut Europei ca un mare literat, a fost pentru poporul său, timp de cincizeci de ani, încarnarea ideilor, entuziasmului şi aspiraţiilor sale cele mai puternice, simbolul sufletului său, cu toate însuşirile şi lipsurile sale caracteristice. El a trăit cu poporul său clipele cele mai însemnate din viaţa sa publică şi socială, dîndu-le puterea de expresie şi intensitatea geniului său de agitator şi orator. Din anul 1859, Maiu 17, cînd, cu ocazia aniversării constituţiei, manifestează în străzile oraşului Bergen ca naţionalist, raliind toată Norvegia la strigătul „Norvegia a Norvegienilor", pînă în anul morţii sale (26 April 1910), poporul norvegian s'a supus stăpînirii sale sufleteşti şi el a fost adevăratul său conducător, „viking", cum le plăcea Norvegienilor să-i zică, identificîndu-l cu vechii săi şefi din trecutul eroic. Avea

o fire de apostol, darul de a predica, de a electriza mulţimea, de a ademeni toate sufletele şi a le aduce în serviciul cauzei pe care o apăra, ignorînd pe cei ce nu-i împărtăşau părerile şi atăcind cu energie şi fără cruţare pe adversari. Toată Norvegia se trezeşte la glasul său, dar mai ales tinerimea din şcoli, viaţa din universităţi, care de mulţi ani vegeta în nepăsare şi apatie ca un organism mort, în care cursurile se făceau în mod mecanic numai în vederea examenelor şi certificatelor. Ca preşedinte al asociaţiunei studenţilor, el, studentul foarte mediocru de odinioară, cu darul lui oratoric plin de putere şi varietate, cu vocea lui puternică şi plină, cu acea ştiinţă a realităţii care i-a făcut durabil succesul obţinut prin talentul lui de orator, trezeşte sufletul Norvegiei la o viaţă nouă, propovădueşte noua sa religiune morală şi democratică şi desfăşură o activitate miraculoasă şi uimitoare. Conferinţi şi discursuri în toată Norvegia, în care intră în strînsă legătură sufletească cu tot poporul său, director al unei foi periodice, director de teatru, director al unui jurnal, organ al stingei din Kristiania, la 28 de ani, pe lîngă această viaţă plină de activitate, are şi reputaţia stabilită a unuia dintre cei mai mari scriitori ai ţării sale.

Naţionalist înfocat, el a fost partizanul cel mai hotărît al rupturii dintre Suedia şi Norvegia, cu toate acestea, zice Brandes, „nici odată n-a rostit un cuvînt jignitor sau nedrept către Suedia". Mai presus de naţionalismul său a fost ideia de solidaritate de rasă, care l'a făcut să cheme pe poporul său şi pe Suedia în ajutorul Danemarcei, zdrobite de Germania, iar în lupta pentru înlocuirea idiomului danez, răspîndit în Norvegia de mai bine de patru secole, prin dialecte norvegiene, după ce a şovăit o clipă, a refuzat de a se alia cu naţionaliştii şi a rămas partizan al idiomului danez. Aici se văd calităţile care au făcut din acest profet şi agitator şi un „şef" luminat şi priceput, totdeauna conştient de realitate. El şi-a dat socoteală că a suprima acest idiom, în care s'a cristalizat cultura şi viaţa sufletească a două popoare unite timp de patru secole, este a da îndărăt cultura Norvegiei, însă a înţeles în acelaş timp ce viaţă nouă poate căpăta această cultură din elementele împrumutate dialectelor naţionale şi fără a rămînea purist ca Ibsen, fără a fi *chauvin* ca naţionaliştii neînduplecaţi, a introdus în stilul şi ortografia sa reforme scoase din acest izvor. Desele lui călătorii în străinătate şi mai ales la Paris, au dat spiritului lui acel ceva larg, comprehensiv şi mlădios, care l'a împedecat de a cădea în greşelele sectarismului şi a îngustimei de vederi a omului lucrînd într'un cerc închis, în spiritul şi pentru spiritul unei naţiuni mici.

Toate chestiunile mari din omenirea întreagă îl pasionau, şi de aceia îl vedem luptînd cu hotărîre în afacerea Dreyfus şi ridicînd glasul în apărarea Romînilor împotriva apăsării Ungurilor, luptînd cu acelaş foc pentru realismul în literatură, pentru idealul socialist, pentru feminism, pentru republicanism şi pentru despărţirea de biserica luterană

ortodoxă, pentru moralitatea sexuală, susținind că omul prin fire e monogam și pentru educația și mai ales organizația învățămîntului primar, pentru chestiile cele mai generale ca și pentru amănunțimile cele mai speciale. Pentru fiecare din aceste chestiuni care-l preocupau, pe care le studia și le împărtășea imediat poporului său, ținea discursuri, făcea conferințe și scria opere literare, romane, nuvele, piese de teatru. Așa de pildă piesa *O mănușă*, a fost scrisă pentru a proclama unitatea în morala sexuală. „De ce, zice autorul, femeia trebue să răspundă cînd se mărită de trecut și viitor, pe cînd bărbatul numai de viitor?" In „*Regele*", e criticată regalitatea, arătînd, că cu toată bunavoința, un rege nu poate fi democrat. In romanul „*Orașul și portul sînt împodobite cu steaguri*", e pusă problema eredității și a instrucțiunei și mai ales problema instrucțiunii femeii, căci acest roman e istoria unei școli de fete create în mijlocul dușmăniei opiniei publice, luptînd cu această dușmănie și izbutind până în cele din urmă. In romanul „*Magnhild*", vorbește de imoralitatea căsătoriei fără dragoste, pe cînd în piesa de teatru „*Laboremus*" vrea să dovedească că nu sîntem pe lume pentru a iubi, ci pentru a lucra. Toate aceste chestiuni însă care se frămîntă în sufletul lui, nu sînt decît fețele unuia și acelaș suflet, în care adîncul idealism nordic se leagă foarte strîns cu un puternic realism, și-și găsesc o expresiune măreață în viața și opera scriitorului.

Ceia ce face însă unitatea și caracterul lui Bjoernson e democratismul său, strînsa legătură dintre sufletul lui și sufletul țăranului. Nici într'o țară din lume țăranul nu a înțeles mai bine și mai iute importanța rolului lui politic și social; prin copilăria lui și prin origina sa aproape țărănească, sufletul lui Bjoernson se simte foarte aproape de acești țărani, atît de pricepuți în afacerile practice și cu un simț atît de ascuțit al realității, alături de pornirile acele neînvinse spre misticism; el are ca și ei simțul realului, spiritul religios și credința în rolul pe care clasa țărănească e chemată să-l joace în soarta țării sale. Are spiritul acela naiv și puternic al țăranului, darul de a cugeta în idei simple și de a interpreta aceste idei simple ale poporului, pornirea de a se abate dela ideile primite ca idei oficiale, adică pornirea țăranului scandinav de a fi „eretic", de a avea credințe și idei proprii și a ținea la ele ca la niște adevăruri neîndoelnice, cucerite prin propriile forțe, pornire care a dat naștere mișcării religioase din Scandinavia și nenumăratelor sale secte. El are în sufletul său individualismul instinctiv care face pe țăranul suedez să caute în credințele sale religioase, în misticismul său, nu extazul, ce înmoae inimile, nici dogmatismul mecanic, care le usucă, ci puterea și libertatea personalității, conștiința mai clară a răspunderii. In eloquența sa e acel lirism, acel orgoliu și energie interioară care face fondul oamenilor acestora, ce-și iau toată știința și toată înțelepciunea din Vechiul Testament și în acelaşi timp toate splendorile imaginației ce

a creat legendele Scandinaviei, Peer Gynt al lui Ibsen și opera Selmei Lagerlöf.

Lectura operei Selmei Lagerlöf și cunoștința istoriei luptelor religioase din Scandinavia și a spiritului ei religios, pot arunca o lumină mai vie asupra personalității lui Bjoernson și ne pot da lămurirea lungilor și arzătoarelor lupte religioase, ce au absorbit activitatea lui Bjoernson și care sînt de mirare la un om cu cultura lui europeană. Din cele mai vechi timpuri Scandinavii au fost un popor religios și superstițios și totuși împrejurările istorice au favorizat aici introducerea creștinismului sub forma luteranismului. Lăsînd alegerea pastorului la votul credincioșilor, această religie a împăcat credința nouă cu vechea libertate parlamentară a „tingului", dar nu i-a dat însă acel ceva misterios ce trebuia să vorbească și imaginației și firii lor superstițioase și religioase. A introdus însă în formele izolate, în acea singurătate zdrobitoare a iernelor scandinave, Biblia, în care sufletele vechilor Scandinavi, de care popoarele de Nord rîdeau zicînd că „stau acasă pentru a-și linge altarele și pietrele de sacrificiu", nu înțelegeau decît cîte ceva pe ici pe cole, dar găseau, tocmai pentru aceasta, în ea interpretarea naturii înconjurătoare, atît de plină de fenomene miraculoase. Aceasta a făcut să se nască de timpuriu lupta între biserica de stat prea raționalistă și poporul scandinav, acel spirit de erezie despre care am vorbit, acea mișcare religioasă care a dat naștere la secte nenumărate, la persecuții și fenomene de histerie religioasă, dar cărora în mare parte Scandinavia le datorește ridicarea ei morală, răspîndirea instrucțiunii și acea preocupare generală de chestiunile religioase la toți țăranii, despre care vorbește *André Bellessort* în articolul său „*Voyage en Suède*" din *Revue de Deux Mondes* (1 Iulie 1910). Ca educator al mulțimii, ca reprezentant al spiritului acesta țărănesc, cu care era așa de strîns înrudit, nu se putea ca Bjoernson să rămîe indiferent la chestia religioasă și la emanciparea bisericii de luteranismul ortodox.

Toate sforțările lui sînt ca cultura occidentală, pe care sufletul lui mare și-o asimilase în Franța, Germania și Italia, să pătrundă în cultura Norvegiei și nu în o pătură subțire, pătura cultă dela noi, ci în masa întreagă. Poporul acesta, deprins pe de-oparte din predicile laice ale pastorilor săi, ce ades erau profesori universitari, a-și asimila adevărurile științifice cu multă ușurință, iar pe de alta, deprinși a se înălța la o moralitate superioară prin spiritul religios și mistic, găsi în Bjoernstjerne Bjoernson educatorul desăvîrșit care îi trebuia. Toată activitatea lui, tot ce scrie, tot ce gîndește, tot ce este el, se adresează poporului, pentru a-l mișca, a-l înălța și a-l cuceri. In activitatea aceasta de educator nu se putea, deci, ca chestia religioasă să nu ocupe un loc important. Ea reprezintă opt ani de polemică, piesa de teatru „*Peste puterile omului*", care atinge sublimul în partea întîi mai ales, și romanul

său „*Căile Domnului*", în care eroul, d-rul Kallen, este însuşi Bjoernson, şi care e privit printre cele mai reuşite opere ale lui.

Ceia ce încîntă în această activitate înfrigorată, în aceste lupte şi polemici continue, în această personalitate de profet şi luptător, este lipsa de animozitate meschină, lipsa de sectarism îngust şi mişcarea largă a ideilor, comprehenziunea liberă de prejudecăţile democratice, tot atît de jignitoare şi antipatice caşi cele reacţionare, şi acea suflare largă de simpatie care-l face către sfîrşitul vieţii să-şi trateze adversarii cu atîta blîndeţă şi mărinimie. El a făcut să pătrundă în Norvegia suflarea arzătoare a entuziasmului său, a trezit la viaţă mai înnaltă şi mai intensă întreaga Norvegie şi a făcut să străbată departe în masele poporului său, pe lîngă aspiraţiile morale mai înnalte, şi gustul şi admiraţia pentru operele de artă. Artist în toată firea lui, îndrăzneţ dar plin de prevedere în acelaşi timp, el apare din primele sale articole, şi mai ales acele de critică dramatică, deplin stăpîn pe chestiile pe care le tratează, iar prima sa încercare literară, aceia ce a văzut lumina după ce multe altele au fost distruse fără milă de autorul lor, „*Synnoede Solbakken*" apare dintr'odată ca o operă desăvîrşită, plină de originalitate şi de putere. Subiectul acestei nuvele este o idilă ţărănească şi ea rămîne dimpreună cu „*Veselul ştrengar*" (tradusă în Biblioteca Minervei), „*Marşul nupţial*", „*Arne*", *etc*, toate povestiri din viaţa ţăranilor, printre operele lui cele mai însemnate şi mai populare. Caşi Selma Lagerlöf sufletul lui e plin de poezia populară din legendele sau „saga" poporului său, şi nimeni n'a ştiut să redee mai viu sufletul acestui popor şi poezia măreaţă a ţării sale, decît aceşti doi literaţi.

Calităţile lui personale, entuziasmul, vioiciunea, darul de vorbă, îl fac să fie din cea mai fragedă tinereţă farmecul întrunirilor de literaţi. Il găsim întotdeauna în strînsă legătură sufletească cu tot ce e mai însemnat ca cugetare şi talent. La Cristiania, e cu poeţii Vinje, Munch, Welhaven, etc.; în strînsă legătură de prietenie cu familia pictorului danez Fritz Thaulow, asupra căruia are o influenţă netăgăduită din prima lui tinereţă. Pentru Ibsen a fost dela început un prieten devotat, a cărui generozitate a fost întotdeauna gata sa dee o mînă de ajutor vieţii încercate a lui Ibsen, cu toate certurile ce se pare că sînt datorite firii ciudate a lui Ibsen. Grieg, compozitorul, scrie muzica pentru un poem al lui Bjoernson, îi consacră pagini pline de emoţie în amintirile sale şi e alături cu el în lupta pe care acesta o duce pentru arta dramatică, ca director de teatru şi autor. La Paris, cunoaşte pe Strindberg şi dă asupra acestui spirit atît de deosebit de al său o apreciare imparţială şi plină de pătrundere. Pretutindeni, străluceşte ca un focar de lumină vie şi binefăcătoare.

In tot timpul lungii sale activităţi—79 de ani, al optzecelea a fost o lungă agonie—el rămîne scriitorul ilustru cu cultură europeană, creatorul plin de putere pînă în ultimul moment, temperamentul înflăcărat şi

luptătorul neobosit. In anul care a precedat moartea sa a scris o comedie plină de vervă şi tinereţă, iar primul atac al boalei ce trebuia să-l răpue l-a surprins în plină pregătire electorală, cînd era gata să intre în lupta, împotriva naţionaliştilor şovini, partizani ai limbii ţărăneşti.

Acesta e omul care s'a impus admiraţiei şi mirării Europei, ca o neaşteptată revelaţie a spiritului acela al Nordului, de pe malurile fiordurilor şi fjelurilor, din ţara cu pustiuri de ghiaţă şi zăpadă, cu aurora boreală şi soarele din miezul nopţii.

Izabela Sadoveanu

Cronica științifică

Din ereziile științifice ale d-lui Dr. L. Cosmovici, profesor la Facultatea de Științe din Iași

(Urmare)

CONCLUZIUNI

Am arătat în două cronici precedente[1]) principalele greșeli de Fiziologie, care se găsesc în tratatele didactice ale d-lui Dr. L. Cosmovici. Urmările acestor articole s-au manifestat sub trei forme: 1) un răspuns, pretins științific, în „Arhiva"; 2) un articol trivial în ziarul „Evenimentul" 3) un proces înaintea Curții cu jurați din Iași. Sînt nevoit să mă ocup de această activitate a d-lui Dr. L. Cosmovici, întrucît ea permite formularea unor concluziuni definitive în ce privește știința și buna credință a acestui profesor universitar.

Chestiunile, pe care eu le-am semnalat, ca greșit expuse în cărțile didactice ale d-lui Dr. L. Cosmovici, sînt dintre cele mai elementare, și dacă d-sa deschidea tratatele clasice, cu bună credință, putea să se convingă repede despre temeinicia celor susținute de mine. Din răspunsul d-sale, mai mult injurios decît științific, publicat în „Arhiva", reesă că a făcut în adevăr apel la astfel de tratate, nu însă pentru a se servi de lumina lor, ci pentru a le constrînge să-l susțină. Vom vedea dacă a reușit în această întreprindere. D. Dr. L. Cosmovici se silește să dovedească prin cîteva citații din autori, că am criticat pe nedrept cărțile d-sale. I s'a părut chiar că a găsit apărare cel puțin pentru unele puncte într'un tratat de Fiziologie. D. Dr. L. Cosmovici s'a afirmat însă îndeajuns ca înzestrat de o abilitate deosebită în interpretarea textelor; de aceia nu voi lăsa necercetate principalele d-sale citații.

Relativ la compoziția substanțelor albuminoide a căutat în tratatul de Fiziologie a lui Beaunis (1888) și zice:

1) Viața Românească, No. 5 (Mai 1909) și No. 9 (Septembrie 1909).

„atuncea să'i spun că Beaunis spune că fosforul nu se află niciodată în compoziția albuminei. Apoi citează: „Elles ne contiennent pas du phosphore"; le phosphore qu'on leur atribue, provient de la lécithine qui est souvent mélangée aux albuminoïdes et dont ces substances étaient incomplètement débarassées".

Dela 1888 și pînă la 1903 cunoștințele asupra constituțiunii substanțelor albuminoide s'au îmbogățit mult. S'au putut distinge grupe cu caractere bine definite, printre care nucleo-proteidele. Acestea conțin fosfor, care face parte din molecula lor, contrar celor susținute de Beaunis, după care fosforul ar proveni numai din lecitine, cu care sînt amestecate substanțele albuminoide. Despre toate acestea însă d. Dr. L. Cosmovici este cu totul străin.

In cartea d-lui Dr. L. Cosmovici se zice:

„In fine în locul al treilea sînt substanțele grase, ce se deosebesc de toate celelalte prin aceia că nu sînt prefăcute de tubul digestiv ci numai sfărîmate tare, porfirizate așa că pot trece de-adreptul în singe".

In răspuns zice:

„Eu spun că cea mai mare parte din grăsime trece porfirizată"...

Așa se spune în textul citat mai sus? Acolo nu se recunoaște altă transformare a substanțelor grase în aparatul digestiv decît porfirizarea. Aceasta e greșală am zis eu, căci grăsimele sînt și saponificate în acest aparat.

In ce privește acțiunea salivei asupra secrețiunii sucului gastric, descoperire proprie a d-lui Dr. L. Cosmovici, d-sa mai dă în răspuns următoarea lămurire plină de interes:

„Pasagiul e din capitolul, „fenomenele chimice ale digestiunei" și am în vedere să atrag luarea aminte a profesorilor să învețe pe elevii lor ca să se mestece bine în gură sp. ex. pîinea, căci amilaceele nu pot fi atacate într'un mediu acid și cum în mod mecanic și pe cale reflexă se adună în stomac mult suc acid acele alimente amilacee se vor găsi într'un mediu nefavorabil lor"?!?

D-rii Toinette și Argan dela Facultatea lui Molière ar fi răspuns mai bine.

Tot așa și cu chestiunea peptonelor în singe, d. Dr. L. Cosmovici se face forte să discute și caută argumente tot în tratatul lui Beaunis dela 1888!?!

Ca profesor universitar ce e, d-sa a înțeles, se pare, gravitatea confuziunii ce face între hidrocarbure și hidrații de carbon și atunci aleargă la tratatul de Chimie elementară al d-lor Istrati și Longinescu și ne trimete la pag. 320, unde acești autori susțin că interpretarea dată termenului de hidrat de carbon este greșită. Se spune însă undeva în această carte că substanțele cunoscute sub acest nume ar fi hidrocarbure? La pag.

235 a cărţii d-lor Istrati şi Longinescu, se definesc hidrocarburele astfel: *Prin hydrocarbure înţălegem corpii care sint constituiţi numai din carbon şi hydrogen*". In hidraţii de carbon este însă şi oxigen.

Să mai spună d. Dr. L. Cosmovici că n'a sosit timpul ca să se înscrie din nou în cl. I la gimnaziu... *

Mai sint şi alte perle în răspunsul d-sale. Aşa, la pag. 356 („Arhiva", No. 9, din Septembrie 1909) se zice:

„Cum trecerea singelui prin pereţii capilarelor este o osmoză? Unde sint cele două lichide miscibile, condiţie sine qua non ca să spunem că osmoza are loc" ?...

Şi cind eu spun d-lui Dr. L. Cosmovici, că dela 1880 doarme în tr'una, d-sa se supără, se agită, înjură şi mă chiamă înnaintea Curţii cu juraţi din Iaşi pentru calomnie prin presă. N'a auzit pînă azi că există între elementele diferitelor organe un mediu lichid, zis plasmă interstiţială, care provine din cea sanguină. Din această plasmă celulele îşi iau alimentele necesare şi oxigenul, şi în această plasmă ele varsă produşii, care rezultă din activitatea lor funcţională. Se înţelege atunci că se face un schimb continuu de materiale între plasma interstiţială, singe şi limfă, în care schimb se petrec fenomene de osmosă.

Asupra celorlalte chestiuni menţionate în articolele mele, d. Dr. L. Cosmovici nu poate da alt răspuns decît că am luat înţelesul cuvintelor ad-literam. Nu e decît un înţeles pentru o chestiune, cind cineva o cunoaşte. Cind însă e străin, cum e cazul d-lui Dr. L. Cosmovici, atunci toate absurdităţile pot fi date ca înţelesuri.

Să plinge d-sa că n'am citat autori în articolele mele. Chestiunile discutate de mine sint dintre cele clasice şi elementare, lesne de găsit în orice tratat.

Pentru a dovedi aceasta, voi arăta că tot ce am susţinut în articolele mele se găsea în tratatele clasice existente la publicarea cărţilor d-lui Dr. L. Cosmovici, şi pe care d-sa le-a ignorat:

1) Am spus d-lui Dr. L. Cosmovici că nu cunoaşte organizaţia protozoarelor, căci sint printre ele unele care au anume părţi ale corpului diferenţiate în vederea alimentaţiei.

Yves Delage, Traité de Zoologie concrète 1896, vol I, p. 404: „A l'extrémité inférieure du péristome la dépression se transforme en un canal qui plonge assez brusquement dans les parties centrales du corps, et après un certain trajet, s'arrête brusquement, laissant l'endoplasme à nu au fond de sa cavité. Ce canal est le *pharynx*. Son orifice d'entrée au fond du péristome est la *bouche*.

2) Am spus că pe nedrept desconsideră d. Dr. L. Cosmovici nervii hipoglos şi coarda timpanului, care fac parte din inervaţia limbii.

Van Gehuchten, Le système nerveux de l'homme. 1893, p. 344: „Par ses branches terminales, le nerf hypoglosse innerve tous les muscles de la langue"—

p. 389: „Ce qui est certain, c'est qu'après la section de la corde du tympan dans l'oreille moyenne les impresions gustatives ne sont plus perçues dans les deux tiers antérieures du dos de la langue. La chorde du tympan renferme donc des fibres gustatives".

3) Am spus că greşeşte d. Dr. L. Cosmovici cind susţine că toate albuminoidele conţin fosfor şi săruri.

Frédéricq et *Nuel*, Eléments de Physiologie humaine. 1893, p. 19: I *Les matières albuminoïdes vraies ou Matières proteiques proprement dites*. Les substances albuminoïdes sont formées de: C. H. Az. O et S.. p. 26: II *Nucleines*, substances riches en phosphore".

4) Cu privire la grăsimi am spus că ele sint nu numai emulsionate, dar şi saponificate în aparatul digestiv.

Frédéricq et *Nuel*, Eléments de Physiologie humaine. 1893, p. 238: „Le ferment saponifiant, découvert par Cl. Bernard, jouit de la propriété de dédoubler les graisses (par un phénomène d'hydratation) en glycerine et acides gras; ceux-ci s'unissent à l'alcali pour former des savons".

5) Am spus că e greşala din partea d-lui Dr. L. Cosmovici cind confundă pepsina cu Labferment, zis şi presură sau chiag.

Frédéricq et *Nuel*. p. 221: „Les constituants les plus importants du suc gastrique sont: l'acide chlorhydrique, et parmi les matières organiques, la pepsine (Schwann) et le ferment de la presure ou du Lab (Hammarsten, A. Schmidt)".

6) Am spus că explicarea dată de d. Dr. L. Cosmovici asupra secreţiunii sucului gastric (provocată după d-sa prin alcalinitatea balelor) este o monstruozitate. Secreţiunea acestui suc este intermitentă, pecind acea a salivei (numită bale de către d. Dr. L. Cosmovici) este continuă. Alimentele sint excitantul principal al acestei secreţiuni.

Morat et *Doyon*. Traité de Physiologie. 1900, vol. 4, p. 305: „La sécrétion du suc gastrique est intermittente. Elle est liée a la digestion, et se produit par actes réflexe.

Le point de départ du reflexe qui aboutit normalement à la secrétion gastrique peut être multiple. La vue seule des aliments, le souvenir ou le désir d'un bon repas suffit à provoquer l'écoulement de ce liquide. Le passage des ingesta à travers les premières voies digestives joint à l'excitation psychique, exerce l'influence la plus manifeste.—*Pawlow* remarque qu'il s'agit d'un réflexe compliqué où interviennent les sens (la vue, l'ouïe, l'odorat, le goût) le désir des aliments et la sensation de satisfaction et d'agrément lors de l'ingestion de ceux-ci".

7) In ce priveşte peptonele, am spus că ele nu se găsesc nici chiar în singele vinelor mezenterice, aşa de repede sint transformate după absobţiunea lor. Cind sint introduse de-adreptul în singe, sint otrăvuri.

Frédéricq et *Nuel*, Eléments de Physiologie humaine. 1893, p. 264 et 265: „Mais la peptone et la propeptone formées dans l'intestin ne paraissent pénétrer comme telles que pour une part fort minime, dans le torrent de la circulation.—Le sang d'un animal en pleine digestion n'en contient pas du tout, ou n'en contient que des traces fort minimes (Schmidt-Mülheim, 1879).

Nous savons au contraire que la peptone injectée directement dans le torrent circulatoire est rapidement excretée par les reins et ne fait dans le sang qu'un séjour de courte durée. La peptone (propeptone) introduite de cette façon, agit comme un violent poison".

8) Am spus că la formarea fibrinei iau parte 3 substanțe: fibrinogen, săruri de calciu și fermentul fibrinei.

Frédéricq et *Nuel*, Eléments de Physiologie humaine. 1893, p. 38: „La production de la fibrine suppose la présence simultanée, en solution aqueuse, du fibrinogène, du ferment de la fibrine et d'une petite quantité d'un sel de calcium ou de strontium" (Green, Arthus).

9) Era greșală din partea d-lui Dr. L. Cosmovici cînd a scris că globulele roșii de proteu măsoară 0^m/$_m$6. Ele nu au decît 0^m/$_m$ 08 sau 80 μ.

Mathias Duval, Précis d'Histologie. 1897, p. 620: „Nous avons vu que les globules de la grenouille ont une longueur de 22 μ (grand axe de l'ellipse); cette longueur est de 30—40 μ chez le triton, de 80 μ chez le proté et enfin de 90 μ. chez l'amphiuma".

Am spus apoi că noi vedem bine și corpuri mai mici ca 1^m/$_m$, cam pînă la 0^m/$_m$, 1, care poate fi considerată ca limită a vizibilității cu ochiul liber.

D. Arsonval, Chauveau, Gariel Marey. Physique biologique. 1903, vol. II. p. 965: „Pour un oeil normal, cet angle correspond à un diametre apparent de 1', c'est-à-dire à une immage rétinienne de 0 m. m. 0045. La distance minimum des détails que sépare un oeil normal visant à 30 c. m. est, par conséquent, d'environ $^1/_{10}$ de millimètre".

10) Este greșală din partea d-lui Dr. L. Cosmovici cînd spune că în țesutul conjonctiv nu sînt vase limfatice. Origina lor este chiar în acest țesut, am spus eu.

Mathias Duval. Précis d'Histologie. 1897, p. 735: „Ces réseaux capillaires (este vorba despre capilarele limfatice) sont particulièrement disposées dans le tissu conjonctif qui forme le derme de la peau et de ses derivés, dans le chorion des muqueuses, dans le tissu conjonctiv des glandes".

11) Tot greșală este din partea d-lui Dr. L. Cosmovici cînd confundă serul cu plasma.

Mathias Duval, Précis d'Histologie. 1897, p. 607: „Ainsi dans le sang nous devons distinguer: les éléments anatomiques figurés (globules rouges et blancs), la fibrine et le serum; l'ensemble de la fibrine et du serum, avant la séparation de la fibrine, constituait le plasma; et nous ne saurions

trop insister sur ce fait que ce terme *plasma* du sang se rapporte au sang vivant; dans la partie liquide du sang mort, coagulé, il ne saurait plus être question de plasma, puisque celui-ci s'est dédoublé en fibrine et serum".

Tot greșală am zis eu că este și cînd pretinde că ar exista comunicări directe între vasele sanguine și cele limfatice.

Mathias Duval. Précis d'Histologie. 1897, p. 673: „Il est evident que ce sont là les petits orifices par lesquels sont sortis les globules blancs, que ces orifices ont été produits au moment même de ce passage et par ce passage, qu'ils ne *préexistent pas à ce passage* et peuvent se fermer après lui, par le simple fait de l'élasticité (contractilité ?) des cellules qui comble la perte de substance.

12) Constituțiunea chimică a ureei a fost dată greșită de către d. Dr. L. Cosmovici. Ea este următoarea: $CO\ Az_2\ H_4$.

Frédéricq et *Nuel.* Eléments de Physiologie humaine. 1893, p. 279: „Urée=$CO\ Az_2\ H_4$".

13) Am spus că sintonina sau albumina acidă este primul termen al transformării albuminoidelor sub acțiunea sucului gastric.

Frédéricq et *Nuel.* Eléments de Physiologie humaine. 1893, p. 223: „La pepsine en solution acide jouit de la propriété de transformer les substances albuminoïdes en syntonine ou albumine acide (parapeptone de Meisner) d'abord, puis en propeptone ou albumose et finalement en peptone"

14) Am spus că greșește d. Dr. L. Cosmovici cînd deosebește în sistemul nervos două feluri de elemente: celule și tubi nervoși. Elementul fundamental al acestui țesut este neuronul, adică celula nervoasă cu toate prelungirile sale.

Mathias Duval. Précis d'Histologie. 1897, p. 772: „Bien plus, par la suite de l'étude de ces parties, nous serons même amenés à reconnaitre qu'il n'y a dans le système nerveux qu'u : seul élément anatomique, la cellule dont les fibres nerveuses sont les prologements".

15) D. Dr. L. Cosmovici a greșit cînd a scris că nervii ce nasc de pe bulb vor fi sau numai sensitivi sau numai motori; sînt și nervi bulbari mixti, și anume pneumogastricul, gloso-faringianul și trigemenul.

Van Gehuchten. Le système nerveux de l'homme. 1893, p. 348. „Chaque nerf pneumogastrique présent deux noyaux d'origine, l'un pour sa partie motrice et l'autre pour sa partie sensitive".

„p. 357. „Le nerf glosso-pharyngien ou neuvième paire des nerfs craniens est un nerf mixte, à la fois sensitif et moteur".

„p. 401. „Le nerf trijumeau est un nerf mixte; il a donc deux noyaux d'origine: un noyaux central pour sa partie motrice et un noyaux périphérique pour sa partie sensitive".

16) Am spus că tubii nervoși care formează rădăcinele posterioare își au origina în ganglionii spinali.

Van Gehuchten. Le Système nerveux de l'homme. 1893, p. 244: „Les fibres sensitives de la racine postérieure ont leur cellule d'origine dans le ganglion spinal".

17) Relativ la structura retinei, am spus că descrierea dată de d. Dr. L. Cosmovici (retina este formată din tubi nervoşi care se întorc cu capetele lor în afară) este erezie ştiinţifică. In retină se găsesc celule nervoase aşezate în trei rînduri principale; 1) celule vizuale cu bastonaşe, şi conuri; 2) celule bipolare; 3) celule ganglionare, din care pleacă fibrele nervului optic.

Van Gehuchten. Le Système nerveux de l'homme. 1893, p. 474: „La méthode de Golgi a montré que la rétine est formée essentiellement, chez tous les vertebrés, de trois couches d'éléments nerveux superposés:
1) La couche des cellules visuelles.
2) La couches des cellules bipolaires.
3) La couche des cellules ganglionnaires.

18) Am spus că greşeşte d. Dr. L. Cosmovici cînd crede că glicogenul produce numai căldură, iar energia cinetică se dezvoltă prin alte căi, dela alte sorginţi.

Morat et *Doyon.* Traité de physiologie vol. 3. p. 365: *La substance qui fournit l'énérgie musculaire.* Tous ces documents rassemblés par les physiologistes... concordent en somme à exclure les albuminoïdes du nombre des substances dont la destruction directe et immédiate fournit au système musculaire l'énérgie nécessaire à son fonctionnement".

şi la pag. 366, aceiaşi autori zic:

„La substance immédiatement disponible qui fait face à cette dépense est un hydrate de carbone et cet hydrate de carbone, à mesure qu'il se détruit chez l'animal non alimenté qui travaille, est réconstitué par une oxydation rudimentaire des graisses".

19) Am spus d-lui Dr. L. Cosmovici că în muşchi se găseşte glicogen 1 până la 1½ la sută.

Morat et *Doyon.* Traité de physiologie. vol. I p. 185: „*Le glycogène tissulaire.* Les muscles en peuvent contenir ½—1, 1 et ½ p. 100".

20) Tot greşală am spus că este şi cînd d. Dr. L. Cosmovici aşază în măduvă corpurile olivare accesorii; ele sînt în bulbul rachidian.

Van Gehuchten. Le Système nerveux de l'homme. 1893, p. 301: „*La structure interne de l'arrière-cerveau.*
En décrivant l'organisation externe du système nerveux central, nous avons vu que l'arrière-cerveau est la partie de l'axe cérébro-spinal de l'adulte qui est comprise entre la moelle epinière et la protuberance annulaire".

şi la pag. 314 din acelaşi tratat se zice:

„Dans cette dernière apparaissent deux masses grises nouvelles. L'interne se présente sous la forme d'une lame légèrement repliée limitant en arrière les fibres de la pyramide antérieure. On l'appèle quelques fois le noyaux pyramidal plus souvent *l'olive accessoire interne*; l'externe est beaucoup plus petite; elle constitue l'olive accessoire externe".

21) Am spus d-lui Dr. L. Cosmovici că a considera splina ca o glandă compusă, dar neperfectă, cum face d-sa, este erezie ştiinţifică. Splina este un organ care aparţine aparatelor circulaţiunii sanguine şi limfatice.

Mathias Duval. Précis d'Histologie. 1897, p. 757: „On ne saurait mieux placer l'étude de la rate qu'après celle du sang, de la lymphe et des ganglions lymphatyques; en effet ses fonctions sont rélatives à l'évolution des éléments figurés du sang et de la lymphe; et d'autre part sa structure présente les plus grandes analogies avec celle des ganglions lymphatiques si bien que *Frey* a pu dire que la rate est une glande lymphatique sanguine".

O altă dovadă despre aceasta am spus că este şi dezvoltarea splinei, care ia naştere din mesenchim, iar nu din epiteliul intestinal.

Laguësse. Recherches sur le développement de la rate chez les poissons. Journal de l'Anat. et de la Physiol. 1890, cité par *Hertwig*, Traité d'embryologie. 1900, p. 655: „Pour Laguësse, au contraire, qui a étudié des embryons des poissons, la rate se forme par proliferation des cellules du mésenchyme, qui sont en rapport immédiat avec les branches de la veine porte future".

22) Asupra mecanismului secreţiunii glandelor, am spus că este o absurditate ideia d-lui Dr. L. Cosmovici, care crede că plasma sîngelui ar trece printre celulele glandelor în camerele centrale ale acestora. In secreţiunea după tipul merocrin, celulele nu se distrug, ci elimină numai produsul elaborat de protoplasma lor.

Mathias Duval. Précis d'Histologie. 1897, p. 303: „*Cellules et sécretion mérocrine*" si la pag. 304: „La cellule se débarasse donc simplement de son produit, et persiste", iar la pag. 310 spune: „Ranvier est donc arrivé a réfuter complètement la théorie de Heidenhain; il à établi que dans les culs-de-sac de la glande sous-maxillaire du chien, les deux espèces de cellules qu'on rencontre, cellules des croissants et cellules claires, sont entièrement indépendantes les unes des autres, existent avant et après la sécretion, ne sont pas destinées les unes à se fondre, les autres a proliférer pour remplacer celles-ci".

23) Tot după tipul merocrin am spus că secretează şi glandele pepsice; ele nu se umflă pînă ce plesnesc, dupăcum crede d. Dr. L. Cosmovici.

Viault et Jolyet, Traité élémentaire de physiologie. 1894, p. 232: „*Modifications des cellules glandulaires.* Pendant le jeûne les cellules principales sont claires et assez volumineuses, les celulles bordantes petites. Dans les six premières heures de la digestion les cellules principales grossissent encore et se troublent modérément, les cellules bordantes augmentent aussi de volume. Vers la neuvième heure les cellules principales diminuent et se troub-

lent d'avantage, les cellules bordantes sont encore gonflées. Dans les dernières heures de la digestion, les cellules principales redeviennent grosses et claires, et les celulles bordantes diminuent. (Heidenhain, Ebstein)".

24) D. Dr. L. Cosmovici atribue pe nedrept profesorului Richet greșala pe care o face d-sa cînd zice că acidul clorhidric din sucul gastric este combinat cu cel lactic.

Ch. Richet. Proprietés chimiques et physiologiques du suc gastrique chez l'homme et les animaux.
Journal de l'Anatomie et de la Physiologie. 1878, p. 212: „De ces chiffres il resulte que le suc gastrique pur et frais contient uniquement un acide minéral, ou plus exactement un acide insoluble dans l'éther".—p. 213 „En résumé le suc gastrique pur et frais ne contient pas d'acide lactique".

25) Am spus că d. Dr. L. Cosmovici a greșit cînd a invocat opiniunea lui Polli, care susținea că ferul este un element capital în compoziția materiei colorante a bilei. Această materie este lipsită de fer și provine din hematina sîngelui.

Beaunis. Traité de Physiologie, Tome I. 1888, p. 206: „L'Hémoglobine se transforme d'abord en hématine et celle-ci, en perdant le fer et en prenant de l'eau, se transformerait à son tour en bilirubine d'après l'équation :
$C_{32} H_{32} Az_4 O_4 Fe + 2 H_2 O - Fe = C_{32} H_{36} Az_4 O_6$ Hématine.

26) Am arătat că procedeul descris de d. Dr. L. Cosmovici, pentru prepararea glicogenului, dovedește că d-sa n'a făcut niciodată această operație. Nu știe să se servească de licoarea lui Brücke, care, pentru a precipita substanțele albuminoide, are nevoe de acid clorhidric. Acest precipitat este acel care rămîne pe filtru, iar nu glicogenul.

Beaunis. Traité de Physiologie. Vol. I, 1884, p. 113: *Le procédé de Brücke.* „Le foie est plongé dans l'eau bouillante; quand il est durci, on le broie dans un mortier et la bouillie qui en résulte est cuite une demi-heure dans l'eau; on décante le liquide laiteux et on le remplace par de l'eau et on fait bouillir ainsi de suite tant que l'eau prend une teinte opaline. On rassemble ces divers liquides et, après les avoir refroidis et filtrés, on ajoute alternativement de l'acide chlorhydrique et de l'iodure mercuro-potassique, tant qu'il se forme un precipité, et on filtre.—Le liquide filtré est traité par l'alcool qui précipite la matière glycogène".

De acest tratat s'a servit d. Dr. L. Cosmovici, fără a pătrunde mecanismul operațiunii de preparare a glicogenului.

27) Am arătat că rău a făcut d. Dr. L. Cosmovici cînd a dat crezare experiențelor făcute de Estor și St. Pierre, care susțineau că sediul combustiunilor din organismul animal este în sînge.

Paul Bert. La respiration. 1870, p. 118: „Mais il est auparavant une question récemment soulevée par des physiologistes français et dont la solution par eux donnée a jeté tout le monde, et m'a jeté, moi aussi, dans une grande surprise et une singulière perplexité.—Selon *Estor* et *St. Pierre*, l'oxygène diminuerait dans le sang artériel à mesure que celui-ci s'éloigne du coeur, et l'appauvrissement marcherait avec une rapidité extraordinaire...
page 119. Mais si le résultat etait en lui même étonnant, je declare que les preuves dont il etait étayé m'ont paru bien insuffisantes.
page 120. Ainsi n'ai-je pas été étonné d'apprendre que *Hirschemann, Sezelkow*, cherchant, en Allemagne, à verifier les resultats d'*Estor* et *St. Pierre*, n'aient rien pu obtenir qui concordât avec ce que ces physiologistes avaient avancé".

Așa scria Paul Bert la 1870, și d. Dr. L. Cosmovici se pretinde elev al acestui distins fiziologist!?! Puțin a înțăles dela ilustrul său profesor.

Laulanié, Eléments de physiologie. 1900, Vol. I., p. 348: „Le sang n'est décidemment qu'un intermédiaire, et c'est en vain que par le rapprochement arbitraire de documents disparates et d'origines très diverses, *Estor* et *St. Pierre* se sont efforcés de mettre en évidence des phénomènes de combustion dans le sang"

28) Am spus că mărirea cantității de glicoză în sînge după hemoragie se datorește faptului că ficatul produce mai multă glicoză decît în stare normală.

Schenck, Ueber den Zuckergehalt des Blutes nach Blutentziehung.—Arch. f. d. ges. Physiol. 1894, Vol. 57, p. 559: „Die Versuche berechtigen zu dem Schlusse: Die Zunahme des Zuckergehalts des Blutes nach der von uns gemachten Blutentziehung braucht zu ihrem Entstehen Zeit, und sie verschwindet im Verlaufe einiger Stunden wieder".

29) In ce privește funcțiunea rinichiului, am spus că e greșită ideia d-lui Dr. L. Cosmovici, care consideră acest organ ca un filtru, și aduceam în sprijin experiența făcută de Bunge și Schmiedeberg.

Beaunis. Traité de Physiologie. Vol. I, 1888, p. 282: „En faisant passer à travers les reins frais un courant de sang contenant de l'acide benzoïque et du glycocolle, *Bunge* et *Schmiedeberg* ont constaté la présence de l'acide hippurique dans le sang de retour et dans le liquide qui s'écoulait par l'uretère".

In cele ce preced, am arătat că înțelesul ce am dat tuturor chestiunilor discutate în articolele mele precedente este acela admis de tratatele clasice de Fiziologie. D. Dr. L. Cosmovici a găsit însă calomnie în cele spuse de mine și s'a adresat Curții cu jurați din Iași pentru a obține satisfacție. Cred că e bine să se cunoască și cuprinsul petițiunii pe care d-sa a înaintat-o d lui Prim Procuror al Curții de Apel din Iași:

Domnule Procuror General,

Subsemnatul Dr. Leon Cosmovici, proprietar, profesor de științi la Universitatea din Iași, domiciliat în strada Codrescu No. 11, vă rog a dispune cele de cuviință ca să fie chemat înaintea Curții cu

juri din Iași domnul I. Atanasiu profesor de Fiziologie la Universitatea din București domiciliat în București și a fi judecat pentru calomniile ce'mi adresează prin publicitate în articolul intitulat „Din ereziile științifice ale d-lui Dr. L. Cosmovici" publicat în cronica științifică în revista din Iași „Viața Românească" Anul IV 1909 Mai No. 5 p. 241—246.

Cuvintele și frazele calomnioase din acel articol sînt cuprinse în următoarele rînduri:

1. Titlul. *„Din ereziile științifice ale d-lui Dr. L. Cosmovici profesor la Facultatea de științe din Iași";*

2. „Scriu aceste rînduri pentru persoanele . . . . căreia aparține".

3. Tot pagina 241, rîndul 24 (de sus în jos) „E surprinzător ca în anul 1903. . . . . apă din corpul protozoarelor".

4. Pagina 243 rîndul al doilea de jos în sus „Comunicările despre care vorbește d. Dr. L. Cosmovici sînt o invenție a fantaziei sale științifice".

5. Pag. 246 rîndul al 3-lea de sus în jos: „Cele arătate mai sus probează . . . . și vede în jurul său".

6. Idem rîndul 22 de sus în jos „Toate acestea arată . . . . cîștigate în copilărie".

Mai ales în frazele din urmă cînd spune „că pentru fericirea catedrei ce ocup" *trebue să caut să învăț carte și până atunci d. Atanasiu cere Ministerului să se scoată din învățămînt cartea mea didactică pe care a încercat'o să o critice,* sunt atins în toată existența mea căci profesoratul *este unica mea ocupație și cu dînsul îmi cîștig traiul și sînt profesor la Universitatea din Iași de 29 de ani—o viață de om.*

Înaintea instanței judecătorești voiu aduce Domnule Procuror General toate dovezile trebuitoare pentru a arăta intențiunea vădită *a d-lui Athanasiu în a mă* calomnia, înjosi, *a'mi atinge onoarea și considerația ce se cuvine unui profesor în genere și mai ales a unui profesor universitar.*

Anexez și un exemplar din Viața Românească cu articolul calomnios al d-lui I. Athanasiu.

Primiți vă rog Domnule Procuror General asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

Iași 20 Iunie 1909

(Semnat) *Dr. Leon C. Cosmovici*

ROMANIA
Grefa Curții cu Jurați din Iași

Copia prezentă fiind conformă cu originalul se legalizează spre a se elibera d-lui I. Athanasiu

(Semnat) *Grefier G. Gheorghiu*

No. 544
1909 Mai in 8 zile

Locul sigiliului
Curții cu jurați din Iași

Pe această petiție d. Procuror General a pus următoarea rezoluție:

„Petiția dinpreună cu exemplarul „Viața Românească" se va trimete d-lui Prim Procuror Iași pentru a sesiza Curtea cu Jurați Iași conform art. 226 p. p.

(Semnat) *Procuror General N. Leonescu*

25 Iunie 1909
No. 845 R. I.

Dece n'a transcris d. Dr. L. Cosmovici frazele calomnioase în întregime?

Cauza nu poate fi decît teama că nu se va da curs petițiunii d-sale. Avea mare nevoe de acest proces.

Pînă aici încercarea d-lui Dr. L. Cosmovici de a induce în eroare justiția părea că reușește. Totuși n'a trecut mult timp și d. Procuror General primește o altă petiție a d-lui Dr. L. Cosmovici, prin care declară că'și retrage acțiunea.

Odată cu aceasta scrie și în ziarul „Evenimentul" un articol trivial și în care face cunoscut și publicului că'și retrage acțiunea în urma consiliilor ce le-a dat un om de legi.

Cu toate aceste declarațiuni, am primit citație pentru sesiunea Curții cu jurați din Ianuar 1910.

Nu m'am prezentat, știind că reclamantul și-a retras acțiunea. Aflu însă că d. Dr. L. Cosmovici a cerut unui coleg dela București adresa mea exactă, pe care apoi a înnaintat-o Curții cu jurați. Acest fapt devenea surprinzător și sămăna perfect cu duplicitatea. In luna Aprilie am primit o a treia citație din partea Curții cu jurați din Iași pentru ziua de 3 Mai, cînd procesul s'a judecat.

In petiția d-lui Dr. L. Cosmovici către Procuror se spune că va aduce în instanță toate dovezile trebuitoare pentru a arăta calomnia cuprinsă în articolele mele. A vorbit în adevăr d. Dr. L. Cosmovici: 1) despre venirea d-sale la Facultatea de Științe din Iași pe la anul 1880; 2) despre cărțile didactice din acea vreme; 3) despre concursurile d-lor profesori Istrate și Voinov; 4) despre numirea mea ca profesor la Facultatea de

Ştiinţe din Bucureşti; 5) despre copiii d-sale; 6) despre duelul în care s'a gîndit un moment să mă provoace; 7) despre ura Bucureştenilor contra Ieşenilor harnici şi cinstiţi, ca d-sa, etc., etc., etc..

După această cuvîntare, model de incoherenţă, de insinuări şi de neadevăruri, d. Dr. L. Cosmovici s'a gîndit să vorbească şi despre dovezile pe care le anunţă în petiţia cătră Procuror. Din cele 33 de chestiuni tratate în articolele mele, d-sa a vorbit numai despre două, şi anume: 1) transformarea grăsimelor în aparatul digestiv şi 2) coarda timpanului.

Relativ la prima chestie, aduce în sprijinul său părerea fiziologistului Laulanié, care crede că cea mai mare parte din grăsimea ingerată se absoarbe sub formă emulsionată. Nici el însă nu exclude saponificarea grăsimei în aparatul digestiv. Ori, tocmai aceasta era chestiunea principală pe care d. Dr. L. Cosmovici a uitat să o menţioneze în tratatul d-sale unde spune *că grăsimele nu sînt prefăcute în aparatul digestiv ci numai sfărîmate tare, porfirizate.* Prin urmare, cele susţinute de mine nu constitue calomnie nici chiar după Laulanié şi mult mai puţin după marea majoritate a fiziologiştilor, pentru care saponificarea grăsimelor în aparatul digestiv este foarte importantă.

Relativ la a doua chestiune, d. Dr. L. Cosmovici refuză în mod energic coardei timpanului vre-un rol în inervaţia limbei. Spune că eu greşesc, fără a aduce însă nici o probă în sprijin.

Acestea au fost dovezile pe baza cărora cerea condamnarea mea. Ele însă au fost departe de a forma convingerea d-lui Procuror General, care a arătat toată netemeinicia şi lipsa de seriozitate a acuzaţiunilor ce mi-a adus d. Dr. L. Cosmovici.

D. Profesor Em. Antonescu, căruia îi mulţumesc din inimă pentru sprijinul ce a binevoit a-mi da, a arătat cu cuvinte alese şi energice tactica urmată de d. Dr. L. Cosmovici. A condamnat în special tendinţa nenorocită a acestui profesor de a insinua că ar exista un antagonism între Universitatea din Bucureşti şi cea dela Iaşi.

Iaşul nu poate fi răspunzător întru nimic de ignoranţa d-lui Dr. L. Cosmovici în materie de Fiziologie. A fost, din contra, prea indulgent cu acest profesor, îngăduindu-i timp de 30 de ani a da studenţilor de acolo o ştiinţă cu totul învechită şi plină de greşeli.

O documentare, aşa cum am făcut aici, a celor susţinute în articolele mele s'a crezut inutilă de cătră Curte. D-nii juraţi au apreciat cu adevărata lor valoare acuzaţiunile ce mi s'au adus, dînd un verdict de achitare, pentru care le mulţumesc.

Astfel s'a terminat procesul înaintea Curţii cu juraţi, unde m'a chemat d. Dr. L. Cosmovici pentru calomnie prin presă.

Din cele arătate pînă aici se degajă două concluziuni importante, şi anume:

1) *D. Dr. L. Cosmovici este cu totul străin de ştiinţa Fiziologiei.* Dovezile se găsesc cu prisosinţă în tratatele d-sale didactice şi în răspunsurile din „Arhiva", unde, voind să discute ştiinţă, descoperă toată insuficienţa cunoştinţelor ce posedă.

Explicarea acestui fapt nu este greu de găsit. D. Dr. L. Cosmovici a învăţat Ştiinţele naturale între anii 1876—1880, prezentînd ca lucrare originală pentru obţinerea gradului de Doctor o chestiune de Morfologie „*Etude des organes segmentaires et des glandes génitales des annélides polychètes*". Teza a fost susţinută la 12 Martie 1880.

Chiar la acea epocă Morfologia şi Fiziologia constituiau două ştiinţi bine deosebite una de alta, avînd fiecare principiile sale bine stabilite şi o tecnică specială.

Dupăce a luat licenţa în Ştiinţele naturale, d. Dr. L. Cosmovici şi-a îndreptat activitatea asupra lucrării de doctorat, care, cum am văzut, nu e de fiziologie. Cele cîteva lecţii ce va fi audiat peste strictul necesar pentru licenţă, la P. Bert, ori chiar la Cl. Bernard, nu puteau fi de deajuns pentru a forma un profesor de Fiziologie.

Această ştiinţă se învaţă în laboratoare de Fiziologie pe care d. Dr. L. Cosmovici le-a văzut numai în treacăt,—dovadă că nu ştie nici tecnica preparării glicogenului, operaţiune dintre cele mai simple.

Totuşi, înarmat cu o diplomă de doctor în ştiinţe naturale, a ocupat catedra de Zoologie şi Fiziologie dela Facultatea de Ştiinţe din Iaşi, unde face lecţii de Fiziologie dela Septembrie 1882. Pînă la 1894 cursul d-sale cuprindea Zoologia cu Morfologia şi Fiziologia, iar dela acea dată a predat numai Fiziologia generală şi Zoologia descriptivă, pînă în anii din urmă, cînd i s'a lăsat numai cursul de Fiziologie. Iată cum a fost cu putinţă ca d. Dr. L. Cosmovici, specialist în Zoologie şi Morfologie să se trezească profesor de Fiziologie, ştiinţă pe care n'a aprofundat-o, nici măcar atît cît dă ocazie o lucrare pentru doctorat. Se explică acum origina ereziilor care se găsesc în cărţile d-lui Dr. L. Cosmovici, în ce priveşte Fiziologia.

In timpul celor 28 de ani decînd profesează această ştiinţă ar fi putut cu siguranţă să'şi apropie cunoştinţele strict necesare, care-i lipseau la 1882. D-sa şi-a îndreptat însă activitatea în alte direcţiuni, căci îl vedem astăzi profan în tehnica fiziologică şi perfecţionat în injurii şi insinuări.

Acestea stabilite, se poate lesne aprecia pînă la ce punct d. Dr. L. Cosmovici are chemare a critica lucrările altora.

2) *D. Dr. L. Cosmovici, profesor la Facultatea de Ştiinţe din Iaşi, s'a făcut vinovat de o rea credinţă, care înjoseşte situaţiunea pe care o ocupă:*

a) A căutat a induce publicul în eroare prin articolele din „Arhiva", cînd a falşificat texte pentru a mă acuza de plagiat;

b) A căutat a induce publicul în eroare prin articolul trivial din ziarul „Evenimentul";

c) A căutat a induce justiția în eroare prin petiția arătată mai sus, acuzîndu-mă de calomnie;

d) A căutat a induce pe jurați în eroare în ședința dela 3 Mai 1910, cînd n'a putut aduce nici cea mai mică dovadă de calomnie împotriva mea.

Supun aceste constatări la aprecierea Onor. Facultății de Științe dela Iași, și a d-lui Ministru al Instrucțiunii publice și Cultelor.

I. Athanasiu

Cronica teatrală

Deschiderea stagiunii

Cea dintăi, Compania dramatică Davila, și-a deschis porțile. In sala elegantă, albă și cochetă a Teatrului Modern, s'a reprezentat „Intre culise", piesa în patru acte a baronului H. de Rothschild, unul din marii baroni ai finanței cosmopolite. In jurul acestei piese s'au spus și s'au șoptit multe. Cronica scandaloasă a Parisului a înregistrat zvonul că multimilionarul Rothschild a cumpărat și piesa și faima de scriitor dramatic dela cunoscutul literat Pierre Wolf. Nu ne vom întîrzia în discuții inutile și nu vom căuta să descoperim o paternitate literară dubioasă, cu atît mai mult, cu cît de data aceasta, contrar obiceiurilor oamenilor de afaceri, baronul de Rothschild n'a făcut deloc o afacere strălucită. Piesa e proastă. In primul rînd, conflictul dramatic e prea special și prea artificial. Mai totdeauna ceia ce se petrece între culisele teatrale nu interesează pe nimeni. Prin însăși meseria lor, actorii se impun atenției publicului mai ales și tocmai în calitatea lor de actori. Viața lor privată trece nebăgată în seamă. Și dacă suferințele mari ale artiștilor, care au un fond omenesc în ele, nu reușesc să trezească curiozitatea noastră și rămîn eclipsate de puterea sau frumusețea operei artistice, vă închipuiți cît de stîngace, de meschine și de factice trebue să ne pară sărmanele sentimente de gelozie și de invidie ale unui actor, care începe să'și urască amanta pentrucă are mai mult talent dramatic decît dînsul. Căci acesta e tot fondul și tot subiectul piesei d-lor Wolf și Rothschild.

Un actor, cu oarecare talent, a izbutit să fure inima unei doamne din lumea mare, care-și părăsește bărbatul legitim ca să trăiască o dulce idilă de dragoste cu alesul ei, pe malurile minunate ale Bosforului. In actul întăi, îi găsim pe amîndoi fugarii amintindu-și peripețiile dragostei lor eterne (din principiu dragostea e totdeauna eternă), întîrziindu-se în îmbrățișări infinite și făcînd proecte mari pentru viitor sub cerul albastru, tainic și prielnic al Constantinopolului. Exaltat de iubire și de atmosfera ireală a orientului, actorul descoperă în amanta lui anumite calități de tragediană. Ințelegeți, nu'i așa, frumusețea visului pe care-l vor mîngîia împreună. Vor întregi, vor înălța dragostea lor, punîndu-și amîndoi munca și viața în serviciul aceleiași arte. Doamna din lumea mare,

fugită la Constantinopol din îndemnul inimii, se va întoarce la Paris atrasă de focul rampei.

Dar la Paris nu mai sîntem pe malurile Bosforului. Culisele teatrului ascultă de alte legi decît de legile naturii. Amorul e un oaspete inoportun și inutil. Singura lege a vieții e succesul personal. Doamna din lumea mare o va învăța pe pielea ei, prea fină pentru realitatea brutală a scenei. In sufletul amantului de odinioară se trezește actorul, actorul mediocru ca inteligență, mic la suflet, egoist, rău și invidios de succesele tuturora, cabotinul care îngălbenește între culise cînd aplauzele sălii primesc pe cel mai bun dintre prieteni sau pe cea mai iubită dintre femei. Conflictul dramatic începe. Iar un conflict josnic și penibil. Două acte în șir ni se povestește același și iar același lucru, ni se destăinuesc sentimentele cele mai puțin interesante de pe lume, ni se descriu accesele de gelozie ale unui actor, prea speciale ca să 1 simțim cu toții și prea triviale ca să găsim în ele un suflu tragic sau un motiv de comedie.

Un actor care pizmuește talentul iubitei lui!

Desigur, lucrul se poate întîmpla în viață. Cunoscînd specia vanitoasă, prezumțioasă, goală, iritabilă, etc., etc., a actorilor, n'am putea să punem rămășag că nu vor fi existînd actori de felul celui descris de d. de Rothschild. Dimpotrivă! Dar tot ce se petrece în viață nu poate face totdeauna subiectul unei drame. Ce-ați spune dacă un autor dramatic ar broda patru acte pe tema intrigelor care se țes în ajunul unei înnaintări de ofițeri în armată, sau a unei numiri de profesor universitar, sau chiar a alegerii unei fețe bisericești pentru cîrja episcopală. Un asemenea autor ar face o operă plictisitoare în cel mai înnalt grad posibil, afară numai, firește, dacă n'ar fi un om de geniu. In cazul acesta, subiectul rămîne a noua roată la căruță. Dar din păcat, nici D. Pierre Wolf, nici comitentul d-sale, D. de Rothschild nu pot fi bănuiți de genialitate. Modul cum au rezolvat conflictul în actul al patrulea, e dovada cea mai vie. Lipsindu-le spiritul inventiv sau măcar cunoașterea aprofundată a vieței, au căutat un desnodămînt în sutele de piese de-acum patruzeci de ani și-au găsit un biet sfîrșit de melodramă, banal și vulgar ca o romanță de flașnetă. Doamna, îndrăgostită mai mult de cabotinul ei decît de teatru, se hotărăște să se omoare și, profitînd de repetiția unei drame în care simula sinuciderea, bea, în loc de apă colorată, cîteva picături de otravă. Și cortina se lasă, ca în toate dramele tradiționale, asupra unui cadavru.

Piesa aceasta n'a avut nici norocul unei traduceri literare. Fără îndoială că d. H. St. Streitman e un bun cunoscător al limbii romînești. Articolele d-sale de ziar, ironice și fine, sînt o adevărată sărbătoare intelectuală pentru cei care prețuesc o cugetare profundă și îndrăzneață, învestmîntată în haina elegantă a stilului cultivat. Dar d. Streitman e un om foarte ocupat. Probabil că d-sa n'a avut timpul să-și revadă traducerea. Altfel nu ne-am explica, de pildă, printre altele, abundența e-

cesivă și nerominească a pronumelor *său* și *sa*. Rominul spune: *casa lui, amanta lui, norocul lui*, iar nicidecum: *casa sa, amanta sa, norocul său*. Afară numai de cazuri anumite, excepționale, cînd pronumele se reportă la o persoană prea intimă sau... prea oficială. Expresiunile: *mă-sa, tată-său*, etc., intră în prima categorie, tot așa cum în categoria a doua intră terminii oficiali și respectuoși: *Domnia-Sa, Măria-Sa, Excelența-Sa*, etc.. Să-și închipuească d. Streitman ce comică ar fi conversația unui politician, care i-ar destăinui la Capșa, între două aperitive, că: partidul *său* n'așteaptă decît hotărîrea *sa* ca să impună șefului *său*, etc., etc.. Sau ce falș ar suna confidențele unui amant: brațele *sale* mă strîngeau, gura *sa* era umedă de sărutări, ochii *săi* mureau înt'o agonie nesfîrșit de dulce...

Nu-i așa d-le Streitman că interpretarea a fost de-o mie de ori mai bună decît traducerea? Aproape ajunseserăm să uităm greșelile de limbă și de stil. D-na Lucia Sturdza a făcut minuni. Niciodată n'am văzut-o, ca în rolul acesta de amantă părăsită și resemnată, atît de pătrunsă de ceia ce este profund și dureros omenesc în dragostea neîmpărtășită. D-na Sturza nu mai juca, ci trăia. D. Bulandra destul de bine, dar ca mai întotdeauna exagerat și fără nuanțări. Ansamblul fericit, afară doar de glasul d-rei L. Borgovan, care parcă vorbește din fundul unei cutii de pălării și de glasul d-lui Gogu Mihăescu care, de cîteori deschide gura, îți face impresia că suflă într'o trîmbiță de moși.

De montare nu mai vorbim. Aceleași decoruri îngrijite și de bun gust, care au dat o notă distinctă stagiunii trecute și pe care le vom regăsi, duse pînă la o eleganță necunoscută încă la noi, în *Fericita*, o comedie zgomotoasă, spirituală, veselă și cu un subiect așa de vag, că aproape n'are nici unul, de Hennequin și Bilhaud. Să povestim subiectul acestei comedii? Ar fi de prisos. Toată acțiunea se învîrtește în jurul temperamentului unei femei, al celor mai multe dintre femei, care fiind venic neînțelese de bărbații legitimi, se consolează în brațele amanților. Singura originalitate a acestei piese e că doamna, dupăce se desparte de primul bărbat și se căsătorește cu complicele ei, își dă seama că n'a nimerit-o bine și nu găsește nimic mai bun de făcut decît să-l înșele și pe acesta, dar... cu bărbatul de odinioară. Un adulter ca toate adulterele, poetizat însă de nostalgiile trecutului. Desigur, dela d-nii Hennequin și Bilhaud nu putem cere mai mult. Adulterul, tot așa de vechi în literatură cași în viață, e marele și aproape singurul izvor de inspirație al omenirii. Cel puțin cincizeci la sută din dramele, din comediile, din romanele, din nuvelele tuturor popoarelor și tuturor vremurilor nu sînt decît uși întredeschise asupra trădărilor din alcovul conjugal. Gura mahalalei și verva literaților nu cunosc subiecte mai de predilecție. Ce subiect minunat pentru un dascal grav de morală sau pentru cei care și-au asumat nobila sarcină să anatemizeze moravurile epocii lor! - Mă gîndesc cu jind la o filipică vehementă, simt bine că așî crește în ochii

cetitorului dacă mi-aşi lua o poză indignată şi m'aşi văeta cu glas profetic pe ruinele castităţei ideale, şi nu pot. Am văzut comedia jucată la Teatrul Davila, am deplins sărăcia subiectului, dar în schimb, mărturisesc cu cel mai sincer sentiment de pocăinţă şi spre eterna mea confuziune, am ris din toată inima. Dintr'un subiect banal, ca înşelăciunea femeei, autorii au'ştiut să scoată situaţii neaşteptate şi dialoguri sclipitoare de vervă şi de spirit. Cu filozofia uşoară sau profundă a oamenilor care nu iau viaţa în serios, d-nii Hennequin şi Bilhaud au notat firea schimbătoare a femeii, caracterul egoist sau sigur de el al bărbatului şi le-a plăcut să ne arăte că singura realitate a vieţii e aspectul ei comic şi farsa care se ascunde îndărătul mai tuturor faptelor, conflictelor sau suferinţilor noastre. E un fel de a privi viaţa şi nimeni nu va putea să ştie vreodată dacă cea mai lamentabilă tragedie omenească merită o lacrimă sau un surîs.

Din piesa această uşoară şi veselă ca un cuplet de operetă, artiştii Teatrului Davila au făcut o mică operă de artă. D-na Voiculescu-Quintus a fost uimitoare. D-sa, care părea ursită să nu iasă din rolurile fatale, a a fost plină de vioiciune, de farmec şi de drăgălăşenie. D-na Voiculescu ştie să zîmbească şi, ceia ce e mai mult, să rîdă. Adevărul e că dintre toate artistele noastre e una din cele mai inteligente, şi cînd talentul merge mînă în mînă cu inteligenţa, nu e de mirare că poţi să fii aproape tot aşa de bine în comedie caşi în dramă. D. Davila, în rolul bărbatului înşelat şi apoi reintrat în bunele graţii ale nevestei, a exagerat puţin nota vulgarităţii în primele scene şi a fost de o eleganţă perfectă în ultimul act. O curioasă observare însă: în scenele de dragoste d. Davila e rece ca un sloi de gheaţă. D. Manolescu ne-a surprins cu un rol de comedie, dacă mai poate fi ceva surprinzător în jocul acestui tînăr şi—o spunem cu toată convingerea—mare artist. In afară de actul întăi, unde i-au lipsit calităţile fizice şi îndemînarea seducătorului, în celelalte două acte a jucat cu un tact desăvîrşit. Oricît de lesne putea să cadă în ispită, nu l-am surprins un singur moment forţînd nota, ridiculizînd personagiul, sau jucînd pentru galerie. D. Manolescu e unul dintre puţinii, dintre rarii noştri artişti care simt şi joacă omeneşte, şi, oricît de firesc s'ar părea, nu e totuşi aşa de uşor să interpretezi omeneşte o farsă, într'o vreme cînd opere mari, drame scoase din tot ce e mai profund şi mai adevărat în sufletul omului, ca *„La femme nue"* a lui Henry Bataille, sînt redate c'o nuanţă pronunţată de farsă sau de comedie.

Dar despre puternica operă a lui Bataille, jucată la Teartul Naţional, într'al treilea an de directorat al d-lui Pompiliu Eliade, în cronica viitoare.

N. D. Cocea

Scrisori din Ardeal

— Inspectorii generali ai învăţămîntului —

I

Anul 1910 va rămînea memorabil în analele culturii romîneşti din Ardeal, prin lupta desperată care s'a dat pe teren şcolar şi prin nemai pomenit de multele şi cinicile şicanări din partea organelor statului. In anul acesta, în care intră în deplina ei vigoare antipedagogica şi antipatriotica lege şcolară a lui Apponyi, s'a cheltuit mai multă energie decît ori cînd la noi în chestii şcolare. Ceia ce e cu totul caracteristic pentru politica şcolară din Ungaria e că aproape toată această energie s'a cheltuit în zădar, de dragul unei himere irealizabile.

Situaţia complectă a adus cu sine, dealtfel în mod firesc, şi anumite îmbunătăţiri, care ar fi venit şi aşa, dar poate ceva mai tîrziu. Astfel, sub ameninţarea forţei majore, multe comune romîneşti au făcut tot posibilul şi au ridicat din toată sărăcia lor, pe locul smeritelor şcoli de până aici, nişte adevărate palate, care sînt în stare să mulţumească şi cele mai exagerate aşteptări ale inspectorilor unguri. Cîtă abnegaţie, cîtă jertfire de sine a reclamat până şi cea din urmă şcoală romînească, ridicată la porunca străină, aceasta nu-i glas care să o poată spune.

Cele mai multe comune, cărora le-a stat în putinţă, au mai ridicat pe lîngă aceasta, excluziv din puterile proprii, şi salarele învăţătorilor, aşa cum cere legea. E adevărat că majoritatea absolută a şcolilor a trebuit să plece steagul, cerind ajutor dela stat, care e obişnuit a face milostenie numai cu condiţii strîmtorătoare pentru cine le primeşte. Dacă, pe de o parte, am cîştigat prin multe zidiri nouă şi corespunzătoare şi prin o clasă de învăţători mai mulţumiţi cu situaţia lor materială, decît până acuma, în schimb, am pierdut enorm de mult prin suspendarea independenţei învăţătorimii, care e pusă la discreţia organelor statului, în urma ajutorului pe care-l primeşte, şi prin reducerea şcolilor noastre într'o măsură simţită.

Deodată cu aceste multe nevoi a reinviat și o problemă veche, care s'a discutat de ani intregi, pentruca apoi să se uite iar pe neașteptate, și de a cărei rezolvire atîrnă în mare parte salvarea până la un loc a școlilor noastre. In anul acesta s'a pus din nou în discuție vechea problemă a inspectării școlilor de către organe de inspecție speciale și s'a încercat și o soluție a ei.

II

Inspectarea școlilor noastre primare—căci de acestea e vorba aici—a fost o chestie cam neglijată de aproape o jumătate de veac încoace. E adevărat că chestia aceasta s'a agitat aproape dela inceputul existenții școlilor noastre cu destulă stăruință, dar nu și cu rezultate practice. Incă dela 1776 o patentă împărătească dispunea ca nu numai primarul și protopopul, ci și episcopul sau împuternicitul acestuia să viziteze, cel puțin odată pe an, fiecare școală. Desigur că ordinațiunea aceasta nu s'a respectat în mod literal. Cu puțin după aceia (1779), un Gheorghe Șincai e numit de către autorități inspector general al învățămîntului romînesc din Ardeal. In epoca lui Șincai (1779—1791) s'au ridicat peste 300 de școli primare romînești, în care desigur că s'a și muncit cu folos. Dela 1783 până la 1850 la cîrma școlilor romîne ortodoxe s'au perindat patru „directori naționali ai școlilor romînești din marele Principat al Ardealului" anume: D. Eustatievici, R. Tempea, Gh. Haines și M. Fulea, care au lucrat, comparativ cu epoca lor de dibuiri pe toate terenele, foarte mult. Școala romînească de azi le datorește multă recunoștință.

La 1850 soborul eparhial al Romînilor ortodoxi a hotărît ca „deocamdată" fiecare protopop să fie inspector școlar în districtul său,—o măsură care nu era, desigur, menită să aducă o îmbunătățire a învățămîntului. La 1855 se întîmplă să numească Locotenența c. r. din Transilvania în noul post de „consilier școlar c. r." pe iscusitul doctor în medicină Pavel Vasici, care a stăruit enorm de mult atît pentru întemeerea de școli nouă, cît și pentru organizarea serioasă a învățămîntului. Meritele lui Vasici pentru școalele noastre sînt neprețuite. El era, după mărturisirea unei reviste școlare dela 1865, „susțiitor al școlilor romînești din Bănat și Transilvania" [1], iar „consiliarul de școală, organul acela fără de care nu putem fi, dacă vrem propășirea, luminarea și creșterea națională a copiilor noștri" [2]. Deși oficiant plătit de stat, Vasici a fost un Romîn de o corectitudine exemplară și de un curaj, pe care nici un urmaș de al lui nu l-a moștenit dela el. In dieta ardeleană el a luptat, alături de cei mai buni naționaliști ai epocei lui, pentru crearea de gimnazii de stat cu limba de propunere a majorității elevilor [3]. Academia

1) Amicul Școalei, Sibiu, 1865, pag. 478.
2) Amicul Școalei, Sibiu, 1862, pag. 20.
3) Amicul Școalei, Sibiu, 1863, pag. 285.

romînă, apreciind meritele pentru cultura romînească ale acestui bărbat, care, deși autodidact, a izbutit a se impune în modul cel mai serios și ca bărbat de școală, l-a ales pe Vasici între cei dintăi membri ai săi. Unde mai sînt astăzi inspectorii de stat dela noi vrednici de o cinste de acestea, de care puțini muritori au parte?!

La 1860 încetînd Locotenența c. r., se desființează și postul de consilier. Adunarea națională din Sibiiu (1861) și conzistorul, în frunte cu Șaguna, au cerut dela guvern ca acesta să-l lase pe Vasici și mai departe la conducerea școlilor, ceia ce s'a și întîmplat la 1862, dar numai pe timp de vre-o doi ani.

La 1860 școlile rămîn iarăși, cu excepția celor doi ani, numai în grija protopopilor, dintre care foarte puțini aveau și rîvna și priceperea necesară în treburile didactice [1].

Dela 1870 încoace s'a cerut în sinoade și în congres necontenit crearea de organe de inspecțiune, în afară de protopopi. Toată lumea, care avea grijă de interesul școlii și al culturii noastre, recunoștea că nu-i deajuns, ca o școală să fie bine administrată, ci lucrul de căpetenie e ca învățămîntul să fie la nivel conrespunzător și că pentru aceasta susțiitorii de școli sînt datori a crea, pe lîngă forurile administrative, și foruri care să conducă și să controleze mersul învățămîntului. Cererile repețite ale opiniei publice n'au găsit însă urechi care să se plece la ascultarea adevăratelor nevoi ale școlii, chiar și sinoadele eparchiale osîndeau indolența conzistorului, care nu voia să execute hotărîrele luate în privința aceasta. Negligența aceasta și-a găsit în sfîrșit capătul. In sinodul eparchial din anul acesta, în urma unui expuzeu categoric al d-lui Octavian Goga, conzistorul a primit însărcinarea de a publica, în timpul cel mai scurt, concurs pentru un post de inspector general al învățămîntului. Același lucru s'a făcut și în sinodul din eparhia Aradului. In arhidiecéză hotărîrea și-a luat și trup: conzistorul a ales în postul amintit pe dr. Onisifor Ghibu, absolvent în teologie și doctor în filozofie și pedagogie dela universitatea din Jena.

III

Aproape în același timp cu această alegere s'a primit în cercurile învățătorești o discuție asupra nouei instituții a inspectorilor generali ai învățămîntului. Multora li să părea că ea n'are rost, deoarece un singur inspector și așa nu poate face

1) E interesant următorul caz: protopopul Lugojului, primind dela Vîrșet porunca de a vedea de școli, trimite învățătorilor un circular, în care zice între altele: „Ca să pot mai apriat informa despre starea școlilor și împlinirea datorințelor mele față de voi, pretind ca să cunosc pe fiștecarele învățător din tract, pentru care scop doresc ca fiștecarele învățător cu primirea acestei porunci aici a se arăta să nu întîrzie, dimpreună cu preotul locului" (Amicul Școalei, 1862, pag. 78). Ușoară era inspectarea școlilor, cînd ea se făcea acasă la protopop!!

mai nimic pentru cele vr'o 750 de școli primare romîne ortodoxe cîte sînt în Transilvania, și că mai bine ar fi ca banii, cu care e plătit acest inspector, să se împartă protopopilor, care să fie obligați a se interesa mai viu de școală. Alții iarăși erau de părere ca să se numească în afară de protopopi și revizori școlari tractuali, recrutați dintre învățători, deoarece un singur inspector general e cu totul insuficient, iar mai mulți nu ne dă mîna să susținem.

Intreagă discuția aceasta e lipsită de bază. Postul de inspector școlar (căruia conzistorul archidicezan din Sibiu i-a zis „coreferent scolar") nu s'a creat de a inspecta regulat toate școlile, ci de a dirija *învățămîntul* primar, ceia ce e în mare parte altceva. Din acest motiv poate și cea mai corectă numire pentru cel ales în acest post ar fi fost acea de „director al învățămîntului".

Sînt atîtea probleme pe care școala noastră de azi e chemată să le rezolve, incît numai cu ajutorul vechiului sistem de *administrație* a școalelor, aceste ar fi absolut cu neputință.

Școlile nu mai pot fi numai administrate și supravegherea învățămîntului făcută numai la voia întîmplării, ci aceasta din urmă să se facă în mod sistematic; conducerea spirituală a școlilor să nu fie socotită mai pre jos de cea administrativă, ci să se facă așa cum o cere însăși firea școlii și trebuințele imperative ale bisericii noastre, prin crearea unui organ anume, care să dirijeze învățămîntul. Necesitatea aceasta a devenit cu atît mai arzătoare, cu cît din partea statului s'au făcut pași tot mai stăruitori și tot mai îndrăzneți pe terenul organizării școalelor și cu cît inspectorilor de stat li s'a deschis un teren tot mai neclintit în școlile noastre confesionale. Astăzi conducerea spirituală din punctul nostru de vedere a școlilor e de fapt cea mai însemnată problemă a vieții culturale romînești în Ardeal.

Jertfele cele enorm de mari, cu care ne-am angajat a susținea școlile, n'ar mai avea nici un rost, dacă n'am căuta cu graba cea mai mare și din toate puterile, de care dispunem, ca în aceste școli să domnească și un duh sănătos și să se realizeze pe terenul instrucțiunii și al educației aceia, de care neamul nostru are în adevăr lipsă strigătoare.

IV

Problemele, pe care școala noastră e datoare a le rezolvi, sînt foarte varii și foarte complicate. Ele reclamă însă conlucrarea conștientă și stăruitoare a tuturor factorilor vieții noastre publice, căci un singur om nu va fi în stare să facă nici cu cea mai mare bunăvoință, mai nimic.

O problemă dintre cele mai grele, care a determinat sinodul archidiecezan din anul acesta să hotărască crearea postului din chestiune, este inspectarea școlilor. Ar fi de prisos să se mai afirme, că un singur om nu va putea face în privința aceasta

cu nici un preț, aceia ce școlile noastre sînt în drept să aștepte. Cu cea mai neobosită stăruință, unui singur om nu-i va fi cu putință să inspecteze nici măcar în 3-4 ani toate școlile romîne ortodoxe din Ardeal, dat fiind numărul lor mare și întinderea teritorului pe care sînt așezate acestea, precum și mulțimea de alte probleme generale, de care va avea să se ocupe inspectorul în chestiune. Tocmai pentru aceasta inspectarea generală, directă, în fiecare an școlar, nici nu poate încăpea în programul de muncă al lui. In loc de aceasta, el va trebui să caute cum se face inspecția de către organele, care au în baza „Statutului Organic" datoria de a inspecta, cercetînd dacă această inspecție se face sau nu, și dacă da, pe baza căror principii se face? Bine înțeles că, în anumite cazuri, va face singur inspecții și ar fi de dorit ca să se facă cît mai adeseori astfel de cercetări la fața locului, pentrucă numai pe această cale își va putea cîștiga o icoană clară a situației în care se află școala romînească.

Considerînd starea precară, în care se află la noi problemele pedagogice, cu care străinătatea se frămîntă atît de mult, el va trebui să caute să împărtășească organelor de inspecțiune, principiile de care au să se conducă în supravegherea instrucției și a educației. In lipsa unei pregătiri pedagogice speciale, aceste organe nici nu e de mirare, că nu sînt la nivelul cultural, la care sînt organele de inspecțiune ale altor națiuni [1]. Această lipsă va trebui înlăturată prin comunicări, care vor trebui făcute cu ajutorul circularelor. In acestea va trebui să să împărtășească rezultatele, la care au ajuns școlile altor țări, unde împrejurările permit un interes mai viu pentru știința pedagogică.

In chipul acesta s'ar putea introduce cu timpul o uniformitate, în ce privește principiile, de care au a se conduce școlile noastre și a face astfel ca aceasta să păzească și să dezvolte cu sfințenie comoara sufletului neamului nostru. Dacă pe calea aceasta, s'ar putea ajunge ca actualii inspectori, protopopii, să-și înțeleagă chemarea pe teren școlar, și să fie și în stare a și-o îndeplini, școlile noastre ar fi în situația, de a putea lucra așa cum trebue.

O altă problemă de mare importanță, pe care nu va mai fi permis a o lăsa în voia întîmplării, sînt *conferințele învățătorești*. In întreaga lor organizare precum și în alegerea temelor de discutat, diriguitorul afacerilor școlare va trebui să procedeze după un sistem închegat, conducîndu-se de trebuințele reale ale școalei noastre. El va trebui să caute ca în locul vorbirei goale, care de multeori zădărnicește în aceste întruniri orice muncă pozitivă, să se desfășure o muncă pozitivă, bazată nu numai pe judecata naturală a unuia sau altuia, ci mai cu seamă pe literatura peda-

1) La 1887 scria „Telegraful Romîn" din Sibiu (No. 98): „Protopresbiteri, care să dea numai țiduli de cununii nu ne mai trebue; ne trebue oameni, cărora le place să se jertfească, și care își fac chestiune de ambițiune din înflorirea școlilor, peste tot a progresării tractului încredințat conducerii și inspecțiunii lor".

gogică universală atît de bogată, din care şi noi ne putem înfrupta actualmente într-o măsură aproape mulţumitoare. Aceste conferinţe să fie pentru învăţători prilejuri de a învăţa mai multe lucruri noi decît pînă acum, şi ele să stîrnească interes pentru literatura pedagogică atît de puţin considerată azi la noi.

La aceste conferinţe învăţătoreşti, va trebui să se caute modalitatea ca să participe şi preoţii, care sînt directori locali de şcoale. Prin aceasta ar mai dispărea, poate, şi grava şi păgubitoarea discordie dintre învăţător şi preot, care este atît de răspîndită, spre paguba şcoalei şi a culturii.

In afară de conferinţele obişnuite, în care nu se poate face nici pe departe c t ar trebui, e timpul suprem ca să se organizeze şi *cursuri de vară pentru învăţători*, cu menirea de a complecta cultura celor mai fireşti şi mai importanţi factori ai vieţii noastre culturale. Asta cu atît mai vîrtos, cu cît ne aflăm în faţa foarte multor probleme, pe care singure conferinţele învăţătoreşti, circularele conzistoriale şi eventualele cărţi pedagogice, care se publică, dar nu se cetesc, nu le pot rezolva, şi cu cît astfel de cursuri de vară organizează şi statul anual, sădind în învăţătorimea noastră o mentalitate din ce în ce mai străină.

Aceste cursuri de vară n'ar fi o inovaţie la noi; am avut şi în deceniile trecute mai multe serii. Ar fi vorba deci de o simplă revenire la o veche măsură bună, prin care se cimentează şi solidaritatea noastră naţională şi se promovează şi cultura profesională a învăţătorimii, şi prin ea cultura generală a neamului.

Pornind dela constatarea, că învăţătorimii noastre îi lipseşte între altele şi cunoaşterea trecutului şcoalelor noastre sub diferite raporturi şi, că fără a cunoaşte viaţa de pînă aci a unei instituţii, e cu neputinţă a o servi cu folos, e neaparată trebuinţă, ca nu numai învăţătorilor actuali să li se împărtăşească, la cursurile de vară, cunoştinţe despre trecutul acestor aşezăminte, ci şi viitorilor învăţători şi preoţi să li se vorbească în şcoli normale şi seminarii, despre lucrurile acestea, fără de care munca în şcoale nu poate avea o bază sigură. Lipsa aceasta trebue înlăturată cît mai curînd printr'un curs de istorie a şcoalelor romîneşt şi de istorie a pedagogiei romîneşti, care trebue să se facă în numitele şcoli.

Va trebui să se caute de aici încolo mai stăruitor a se da în şcolile noastre importanţa cuvenită învăţămîntului *limbei materne*, care e de o vreme încoace, într'un foarte regretabil regres.

„Limba romînească e studiul principal al unei şcoale rurale; ea este totodată organul, prin care neamul îşi cunoaşte fiinţa sa proprie, organul prin care acest neam moşteneşte avutul intelectual şi istoric al strămoşilor lui. Copilul nu învaţă numai a vorbi corect, el învaţă a gîndi şi a simţi romîneşte" după cum atît de nimerit zice Eminescu [1]). Aceste cuvinte trebuesc imprimate cu atît mai adînc în minte, cu cît ravagiile, pe care le produce din an în an bilingvismul sînt tot mai numeroase. Din pricina amestecului celor două limbi, cultura noastră e pe povîrnişul unei împestriţări şi înstrăinări îngrijitoare.

1) Articole politice, Bucureşti. 1910, pag. 55.

O altă problemă e acea a *manualelor didactice*. Va trebui să se lucreze şi pe acest teren mai sistematic de aici încolo. Crearea unei *comisii de cenzurare*, cum am avut-o şi acum cîteva decenii, e de neapărată trebuinţă, căci în urma vitregităţii timpurilor am ajuns azi într'o stare foarte critică sub raportul manualelor didactice. In special va trebui să se lucreze mult pentru a putea avea o bună *carte de cetire*, care, cum zice Eminescu, va trebui să fie „un obiect de îngrijire naţională ca şi textul Bibliei".

Pentru a putea alcătui o carte de cetire corespunzătoare, vor trebui strînse *legendele şi tradiţiunile locale* şi de interes mai general din fiecare sat, precum şi *nomenclatura populară* a diferitelor lucruri din natură şi a lucrurilor omeneşti. Va trebui să se facă în acest scop un chestionar, care să se trimeată tuturor învăţătorilor, ca să lucreze pe baza lui. In chipul acesta se va putea strînge un extrem de interesant şi de bogat material cu caracter cultural, şi aceasta cu atît mai mult, cu cît se va face mai curînd acest lucru. Acest material va putea servi şi la scrierea istoriei culturei noastre şi a istoriei şcoalelor noastre, pe care încă nu o avem.

Nu mai puţin importantă e şi chestiunea unei bune *prese periodice* pe sama învăţătorilor. Multele hotărîri principiale ale congreselor noastre naţionale-bisericeşti, cu privire la crearea unui organ pedagogic central pentru întreaga mitropolie, vor trebui să se prefacă odată în realitate. Fără o presă bună, care să se adreseze întregii învăţătorimi romîne din Ungaria şi din afară de ea, nici nu ne putem gîndi, ca să avem vreodată o învăţătorime la culmea chemării sale. Chestiunea creărei acestui organ este cu atît mai imperativă, cu cît cetirea revistelor ungureşti, pe care statul le trimite gratuit tuturor şcolilor, nefiind compensată cu lectura unei bune reviste pedagogice romîne, învăţătorul ceteşte mai mult în limbă străină, decît în cea romînească şi ajunge astfel cu timpul şi el un străin, mai mult sau mai puţin.

E uşor de închipuit ce va fi şcoala noastră de mîne, dacă cei chemaţi nu vor face astăzi în această direcţie tot posibilul.

In afară de o bună presă periodică mai e nevoe şi de un *Anuar al şcoalei* noastre. Printr'o astfel de carte se poate face cea mai desăvîrşită propagandă culturală şi se poate ajunge la o anumită uniformitate în sînul învăţătorimii, uniformitate, de care avem mare trebuinţă.

Mai amintesc următoarele probleme: o *bibliotecă pedagogică*, în care să se publice cărticele eftine, menite a complecta cultura profesională a învăţătorilor şi un *muzeu şcolar*, din care să fie strînse rechizitele şcolare din trecut şi prezent şi care să dispună şi de

o bibliotecă pedagogică. In această bibliotecă centrală ar trebui să se afle toate cărțile romînești de specialitate și din ea să poată împrumuta cărți fiecare învățător, care azi, chiar dacă ar voi să citească, nu are de unde împrumuta cărțile necesare.

O altă problemă de gravitate mare e și *conferințele cateheților*. Cu catihezația în școalele noastre și mai ales în școalele de stat, stăm în adevăr cît se poate de rău. Pe acest teren nu se scrie mai nimic la noi, nu se discută mai nimic și din nefericire nu se lucrează mai nimic sistematic. Această stare trebue să înceteze. Un congres al cateheților ar putea fi un început serios în privința aceasta. Să sperăm, că el nu va mai zăbovi mult.

Tot astfel și un congres al *inspectorilor tractuali confesionali* (al protopopilor), care s'ar putea ținea anual cu ocazia sinoadelor arhidiecesane. Aceste congrese, bine pregătite, ar putea aduce cu sine, în timp foarte scurt, o puternică înflorire a școlilor noastre sub raportul sufletesc.

Pe lîngă toate acestea ar mai fi încă o chestiune asupra căreia ar trebui să se îndrepte mai serios atențiunea școalei noastre, sau mai bine zis a conducătorilor ei și anume: Despre frămîntările școalei romînești din Ungaria lumea mare străină n-are o cunoștință sub nici un raport, după cum, la rîndul nostru nici noi nu ținem deloc socoteală dece să petrece în cîmpul larg al școalei din diferitele țări străine. Astăzi, cînd aproape nu este an, în care să nu se ție congrese internaționale de învățămînt, o astfel de îngrădire cu ziduri chinezești, e un anahronism, care ne aaduce multă pagubă. In ultimii trei ani s'au ținut trei congrese internaționale în chestii de educație, dar pentru noi ele nici n'au existat. Nu numai că n'am luat parte la ele—și foarte rău am făcut că n'am luat—dar nici cunoștință despre ele n'am luat, așa că multele chestiuni, care s'au frămîntat la Paris (1908 și 1910) și la Londra (1909), de către reprezentanții tuturor popoarelor europene și a cîtorva extraeuropene, pentru noi nici n'au existat. Cine ar putea calcula enormă pagubă, care a rezultat din faptul, că noi n'am lămurit străinătatea asupra stării noastre și a curentelor intelectuale dela noi, și mai cu seamă din faptul, că noi n'am adăogat nimic la comoara noastră sufletească din rezultatele, la care au ajuns, prin munca lor, aceste congrese.

Constatată odată utilitatea congreselor internaționale, nu mai poate încăpea discuție că și noi sîntem datori, atît în interesul culturii universale, cît mai ales în interesul nostru particular, ca în viitor să participăm și noi la ele, așa cum fac, dealtfel, toate popoarele asuprite mai conștiente ca, Polonii, Cehii, Armenii ș. a.

V

Iată atîtea și atîtea probleme, de rezolvirea cît mai grabnică a cărora atîrnă în măsură mare viitorul culturei noastre în Ardeal. Rezolvirea lor reclamă colaborarea tuturor celor chemați, căci pe conducătorii spirituali ai unui popor nobleța nu numai că-i distinge, ci îi și obligă.

Prin desfășurarea înțeleaptă a muncii în aceste direcții, interesul pentru treburile școlare se va deștepta și întări în măsura cuvenită. El va lega pe învățători mai strîns de școală și va închega și în lăuntru învățătorimea romînă întreagă, fără deosebire de confesiune, întărind astfel temeliile culturii naționale.

Fi-va alegerea săvîrșită de curînd la Sibiu, un bun augur pentru aceasta? Viitorul va avea să o dovedească.

O. Sima

Scrisori din Bucovina

Organizaţia politică

Peste cîteva săptămîni poporul romîn din Bucovina va avea o organizaţie politică. E prima care se face în Bucovina pe baze solide şi cu considerarea tuturor factorilor constitutivi ai vieţii naţionale. Necesitatea acestei organizaţii se simţea de mult şi ea va avea un rol deosebit de important în dezvoltarea politică viitoare a neamului nostru, dacă nu va fi osîndită la moarte prematură, rămînînd numai pe hîrtie. Istoria trecutului nostru politic ne arată cît de mult au suferit interesele neamului nostru pe urma lipsei de organizare, care a stăpînit viaţa noastră politică dela începutul erei constituţionale până în zilele de azi. Deputaţii, care nu se simţeau mandatari ai poporului, ci aleşi ai guvernului, nu se credeau obligaţi să reprezinte interesele de tot felul ale masei, ci îngrijau cel mult de interesele clasei lor sau de interesele lor personale şi încolo lăsau totul la buna chibzuinţă a ocîrmuirii, care, de binevoitoare ce ne este, a făcut, în decursul unui secol şi ceva, dintr'o ţară cu populaţie, tradiţie şi trecut romînesc, conglomeratul de azi, unic în felul său, în care Evreii ne stăpînesc economiceşte, Rutenii ne desnaţionalizează, iar biurocraţia austriacă internaţională le acordă sprijinul ei binevoitor, ca să se îndeplinească cît mai curînd vorba unui fost prefect: că peste 50 de ani nu vor mai exista „Valahi" în Bucovina.

În trecut nu exista nici un fel de legătură între ales şi alegători. Masele largi ale poporului puteau fi mulţumite dacă vre-un deputat „mai democratic" se arăta odată, şi anume la alegeri, înaintea poporului, aşa că se aflau şi cîţiva fericiţi care să povestească că au văzut aevea faţa prea-cinstită a alesului lor; de adunări prin sate şi tîrguri, în care deputaţii să dee raport asupra activităţii lor din corpurile legiuitoare, să ceară aprobarea ţinutei lor şi a unei directive în chestiuni de importanţă deoă, nici vorbă.

E drept că şi sistemul de alegere depe vremuri, înlăturat prin legea electorală, ce se va aplica la alegerile viitoare care se vor face la primăvară, e de vină la această stare de lucruri: alegerile se făceau prin electori şi numărul lor, mic de tot, îl dispensa pe candidat de greutăţile adunărilor mari, obositoare şi plicticoase. Dar nici de electori nu se prea interesa domnul candidat, căci aceasta era treaba domnului prefect, care lucra la ordinul şefului ţării. Electorii, în majoritatea lor primari şi cîrciumari, dependenţi de prefectură, primii prin slujba lor, cei de ai doilea prin concesiunile pentru cîrciumărit, îşi făceau datoria în toată regula. În astfel de împrejurări, la ce-ar mai fi fost bună o organizaţie naţională, cînd ea era aşa de cu succes înlocuită de aparatul administrativ al prefecturii? E însă evident că un deputat ales la porunca prefectului, cu ajutorul cîrciumarilor, primarilor, în majoritatea lor elemente conrupte, şi a jandarmilor, şi lipsit de contactul necesar cu masele largi pe care s'ar fi putut baza, nu însemna în politica ţării aproape nimic sau chiar nimic. Interesele poporului, materiale şi spirituale, erau călcate în picioare tocmai de guvern şi de Evreii cîrciumari şi cămătari. Cum să se ridice alesul cîrciumarilor şi al guvernului contra acestora şi să ia apărarea intereselor poporului, pe care în cele mai multe cazuri nu le cunoştea decît din auzite?... Oricine cearcă să înţeleagă colosalele pierderi ce le-au suferit Romînii bucovineni decînd aparţin Austriei, ajungînd, dela rolul de popor băştinaş şi singur îndreptăţit, la starea de azi, de popor de mîna a doua, trebue să caute explicaţia în starea de lucruri schiţată mai sus.

Primele încercări de organizaţie politică în forma de societăţi politice s'au făcut prin anii 70. Prima societate de felul acesta a fost Societatea autonomiştilor naţionali în Cernăuţi, care n'a avut nici o influenţă mai de samă. La 1885 se înfiinţează societatea politică „Concordia", care a jucat un rol important în politica romînească a Bucovinei până pela 1900, cînd influenţa ei, odată destul de mare, slăbise de tot şi ea exista numai pe hîrtie. Toate aceste societăţi se bazau în prima linie pe clasa cărturarilor şi ţineau numai puţin socoteală de masa ţăranilor, unica pe care se poate răzima în Bucovina o politică naţională sănătoasă. În cel mai bun caz ţăranii erau în societăţile aceste numai un fel de decoraţie trebuitoare pentru a nu strica ansamblul. Prima încercare de organizare politică pe bazele largi ale unui partid naţional s'a făcut la 1892. Ţinuta tot mai puţin tolerantă a celorlalte neamuri din ţară, dar mai ales politica agresivă a Rutenilor, pe care i-a inventat guvernul, nemulţumit cu deputaţii romîni, i-a silit pe conducătorii de atunci ai Romînilor să se gîndească la organizarea neamului. Astfel „Concordia", întemeiată mai înainte, deveni societatea politică a tuturor Romînilor, iar „Gazeta Bucovinei" organul autorizat.

A fost prima manifestare a solidarităţii naţionale în ţară. Dar politica noastră, care se baza tot pe elementele boereşti şi

pe funcţionari şi ţinea prea puţin samă de masele poporului şi trebuinţele sale, avea nevoe de o reformare radicală. Din această necesitate s'a pornit curentul naţionalist democrat, reprezentat la început prin cea mai marcantă personalitate a tinerimii, prin *dr. George Popovici*. Noua eră politică e caracterizată prin ţinerea de adunări poporale prin sate şi oraşe, lucru necunoscut până atunci în Bucovina. Drept centre ale mişcării culturale se organizează cabinetele de lectură (casele de cetire) şi mai tîrziu băncile raiffeisiene. Curentul nou triumfă asupra celui vechiu şi un moment politica noastră căpătă un colorit naţionalist. Dar numai pentru scurtă vreme. Elementele conservatoare, crescute în alte idei, s'au deslipit de curentul tînăr şi s'au întors la sînul guvernului, cel a tot dătător de speranţe.

Dr. G. Popovici şi dr. Flondor continuă cu organizarea neamului şi creiază partidul poporal, căruia îi dau o structură foarte interesantă. Faţă de prigonirile guvernului, care caută să nimicească aceste începuturi de adevărată organizare naţională chiar în faşă, avînd asentimentul majorităţii politicianilor romîni, membrii partidului, între care mulţi funcţionari, ce erau la discreţia guvernului, se organizaseră într'un fel de societate secretă (ca la omladina Cehilor). Urmarea constituirii noului partid a fost un început foarte îmbucurător de activitate politică, care s'a simţit îndată în întreaga ţară, dar care n'a ţinut mult. Din exilul său din Brünn (Moravia), d. dr. *A. Onciul*, desigur unul din cei mai de valoare bărbaţi romîni din timpul de faţă, pregăteşte opinia publică pentru un curent nou, mai întâiu prin organul său *Privitorul*, mai tîrziu prin intrarea sa în politica militantă. Impreună cu dr. *Fl. Lupu* el creiază partidul democratic sau ţărănesc. Acest partid, avînd în program cele mai bune reforme şi dispunînd de forţe agitatorice până atunci necunoscute, dă asalt şi asupra conservatorilor şi asupra poporalilor şi-i doboară pe toţi. Partidul democratic, avînd reprezentanţa sa în societatea politică *Unirea*, a produs prin noutatea programului cea mai puternică revoluţie politică ce s'a văzut vreodată în Bucovina şi, în marginea împrejurărilor, chiar în întreaga monarhie. Pentru combaterea partidului democratic, care cîştigase cu o singură lovitură toată situaţia politică în ţară, se reculeseră unele elemente ale fostului partid poporal şi formară un partid naţional, supranumit *apărărist*, după organul lor de publicitate, *Apărarea Naţională*. Impăcarea fracţiunilor politice, după ce ani de zile s'au combătut cu o violenţă necunoscută la noi în ţară, şi fuzionarea lor sub şefia d-rului Iancu cav. de Flondor au impus o organizare nouă. Noua organizaţie se face pe bazele cele mai largi şi după modelele cele mai probate.

E desigur cea mai bună organizaţie politică, pe care a avut-o poporul romîn vreodată. Principiile pe care se bazează au fost fixate în statutul partidului romîn din Bucovina, opera d-rului A. Onciul. In rîndurile următoare dăm cîteva din principiile acestui statut.

Articolul I fixează scopul partidului, precum urmează:

1. Partidul romîn din Bucovina are de scop a promova în cadrul credinţei pentru Impărat, în Austria, interesele naţionale, confesionale, culturale şi economice ale Romînilor bucovineni.

2. In privinţa naţională, partidul vrea să obţină pentru limba romînă drepturile ei cuvenite la dregătorii, în şcoale şi în viaţa obştească.

3. In privinţa confesională şi culturală, el va griji de progresul Romînilor bucovineni pe temeiul legii, limbii şi al obiceiurilor lor.

4. El îşi rezervă deplina sa independenţă.

5. In chestiile economice, el adoptă *programul creştin-social*.

Acest ultim aliniat e singurul, care mai aminteşte de încercările ce s'au făcut de a ne contopi politiceşte cu marele partid creştin-social, sau de a se constitui cel puţin un partid romîn creştin-social.

Articolul II vorbeşte despre membri: 1. Membri ai partidului sînt toţi alegătorii romîni creştini care se înscriu în listele partidului. Această dispoziţie nu s'a observat nici acum şi nu se va putea observa nici pe viitor ad literam, căci de o înscriere regulată a alegătorilor în lista partidului nu poate fi încă vorbă, tot aşa precum nu s'a încasat nici *birul naţional* (un fel de cotizaţie lunară sau anuală a membrilor), care s'a introdus pentru acoperirea cheltuelilor partidului.

Organele partidului sînt: a) delegaţii comunali; b) adunările districtuale; c) comitetele districtuale; d) adunarea naţională; e) comitetul naţional şi f) cluburile deputaţilor (art. III, al. 1).

Delegaţii comunali sînt parte virilişti, parte aleşi. Virilişti sînt în fiecare comună parohii, dirigenţii şcolari şi primarii romîni. Ceilalţi delegaţi comunali se aleg de membrii partidului, din fiecare comună din mijlocul lor. Numărul lor total se va recruta astfel ca la 50 de alegători să se aleagă cîte un delegat. Fracţiuni mai mici de 50 trec de complecte (art. III, al. 1).

Adunările districtuale se compun din delegaţii comunali ai tuturor comunelor, ce se ţin de acelaşi district electoral pentru cameră.

Atribuţiile adunărilor districtuale sînt:

a) *Să nominezе candidaţii pentru cameră şi dietă*;

b) Să primească dările de seamă ale deputaţilor şi să le voteze încredere sau neîncredere;

c) Să hotărască birul naţional menit pentru trebuinţele districtuale;

d) Să aleagă comitetul districtual.

Organul executiv al adunării districtuale este *comitetul districtual*, care are 12 membrii.

Adunarea naţională se compune din prezidentul partidului, din membrii comitetului naţional, din toţi membrii comitetelor districtuale şi din toţi deputaţii din cameră şi dietă care aparţin partidului (art. VII, al. 1).

Atribuţiile adunării naţionale sint:

a) Votarea şi modificarea statutelor partidului;

b) Hotărirea de principii in direcţiunea politică a partidului;

c) Deciziunea in toate certele in sinul partidului şi excluderea membrilor;

d) Evaluarea birului naţional pentru trebuinţele intregului partid;

e) Alegerea comitetului naţional;

f) Recomandarea candidaţilor pentru cameră şi dietă şi nominarea lor in caz cind adunarea districtuală chemată nu ia o hotărire respectivă.

La candidatură nu se pot recomanda şi fixa decit numai Romini, care anunţă candidatura lor comitetului naţional şi alătură pe lingă anunţul lor următorul revers, iscălit cu mina proprie:

„In caz că voi fi ales, mă oblig cu cuvint de onoare să dau pentru trebuinţele partidului 10% din dietele mele şi să nu es din partid, decit renunţind la mandatul dobindit pe programul partidului şi supunindu-mă unei alegeri nouă."

Comitetul naţional se compune din prezidentul partidului şi din 12 membri aleşi cu toţii de adunarea naţională. Deputaţii fac parte din comitetul naţional in virtutea mandatului lor. Redactorii-şefi ai foilor partidului azistă la şedinţele comitetului cu vot consultativ.

Cluburile deputaţilor se compun din toţi deputaţii ce se ţin de partid, aleşi pentru respectivele corpuri legiuitoare.

In cadrul statutului, al direcţiunii hotărite de adunarea naţională şi al liniamentelor hotărite de comitetul partidului, ele hotărăsc independente asupra procedării lor.

O dispoziţie bună este cea cuprinsă in articolul III, al. 5 asupra incompatibilităţii:

Este incompatibil mandatul din cameră cu mandatul in consiliul comunal din Cernăuţi, cu funcţia de membru al comitetului ţării şi cu cea de prezident al băncii ţării. In cazuri excepţionale, comitetul naţional poate dispensa de incompatibilitate.

Aceste sint principiile, pe care se face in prezent organizaţia politică a Rominilor bucovineni. In toamna trecută s'au făcut alegerile delegaţilor comunali, care innainte cu citeva săptămini au ales comitetele districtuale, iar adunarea naţională, convocată pentru ziua de 2 Noembrie nou, va alege comitetul naţional, cind organizaţia partidului va fi desăvirşită.

Dar, durere, organizaţia incă nu-i sfirşită şi dizidenţele se anunţă. Aşi dori să fiu măcar de data aceasta profet fals.

Gt.

Miscellanea

In noaptea de 20 Septembrie...

Lucrind la alcătuirea volumului de poezii al lui Gheorghe din Moldova, ne-am adus aminte de trecut, de trecerea prin lume a acestui neuitat prieten şi de plecarea lui dintre noi pentru totdeauna acum un an, intr'o noapte de toamnă.

Vorbeam despre el, ş'afară toamna era mihnită; cădeau cele din urmă frunze şi ploua dintr'un cer plumburiu. Cad frunze şi plouă şi-i aşa de trist şi'n ţintirimul in care doarme cel ce-a fost aşa de tinăr şi a cintat aşa de vesel dragostea. A risipit in lume atitea foi pline de zimbetul şi veselia lui; asupra mormintului cad acuma atitea foi de mihnire, şi amintirea lui adună atitea păreri de rău.

Amurgul intunecă odaia, un răstimp păstrăm tăcere; şi'ntre noi pe masa de lucru stau impră̆ştiate poeziile, bucăţi din sufletul prietenului pierdut.

Cit de mult stăm noi de vorbă cu morţii! Şi cei mai mulţi, zdrobitoarea majoritate a celor pe care-i cetim, sint dincolo de pragul necunoscutului.

Deseori in liniştea nopţii, cetind cartea unui scriitor de altădată, avem, intr'un fel de stranie luciditate, clipe de infiorare: simţim că ne vorbeşte un mort.

Si iată, in sara asta tristă de toamnă, in faţa foilor tăiate de mina lui, scrise cu slova aceia măruntă şi elegantă, ascultăm cum ne şopteşte prietenul dus pentru totdeauna din lume, din pricina unui infim, banal şi stupid proces fiziologic.

Sărmane file, care incep să'ngălbenească, le cunoaştem bine. Ni le-a cetit intr'o sară de iarnă, cind vinturi vii tremurau la ferestre. De-acuma 'nainte nimic nu se va mai schimba in ele, nimic nu se va mai adăoga. Nimic nu se va mai adăoga la ceia ce a fost Gheorghe din Moldova. Ceia ce a fost el a incetat, a incremenit aşa, cindva, intr'o clipă.

Mereu se'ngrămădeşte vremea de-asupra mormintului prietenului nostru, ca negurile de noembrie de-asupra indepărtărilor ingheţate!

Iubite prietene al nostru, tu vorbeai de-atitea ori in vremea din urmă despre putinţa unei alte lumi,—dincolo de trista şi trecătoarea noastră viaţă pămintească. Ah, dac'ar fi să fie adevărat!

Intre atei şi teologi.

D. doctor Tiron, profesor la universitatea din Iaşi, a scris o broşură care a făcut un zgomot absolut disproporţionat cu calităţile ei de gindire şi de stil.

D. doctor Tiron face parte dintre acei oameni care neagă existenţa lui Dumnezeu cu dovezi „ştiinţifice", dar il combat, totuşi, cu inverşunare,—după cum şi d. Aurel Popovici combate la nemurire mizerabila democraţie care „nu" există.

D. doctor Tiron, mai innainte de toate, este un om de invidiat, căci ateismul, las' că presupune, cum s'a zis, o bună sănătate la cei ce-l profesează, dar mai dă dovadă şi de multă candoare juvenilă. Ateismul bătăios este apanajul vrîstei de 18 ani. Cine nu-şi aduce aminte de anii de liceu, cînd ne războiam cu Dumnezeu, cu popii şi cu toate cele sfinte! Ce mult credeam pe-atunci in himere!

Dar vine o vrîstă, cînd misterul care incunjură viaţa incepe să infrineze impertinenta siguranţă a adolescenţii, şi cînd „tăcerea eternă a spaţiilor infinite ne inspăimintă", ca şi pe Blaise Pascal.

Atunci universul se umple de semne de intrebare: de unde venim? unde ne ducem? pentruce trăim şi pentruce murim?

E un sentiment pe care l'a avut omul intotdeauna şi pe care-l va avea mereu până se va stinge de pe pămînt.

...Sîntem innainte de creştinarea Bretaniei. Intr'o adunare, una din căpeteniile Saxonilor Nortumberi se adresează regelui:

„O rege, ţi-aduci aminte poate de un lucru care se'ntîmplă uneori, in zilele de iarnă, cînd stai in jurul mesei cu comiţii şi thanii tăi. Focul arde şi sala e incălzită, şi afară e ploae, omăt şi furtună. Atunci intră o pasăre care străbate sala ca o săgeată; a intrat pe o uşă, ese pe alta; clipa asta, cît este inlăuntru, i-i dulce; nu simte ploaia şi asprimea ernii; dar clipa e scurtă, pasărea dispare şi, din iarnă, trece iarăşi in iarnă. Astfel imi pare viaţa omului pe pămînt, faţă cu nehotărîtul timp de dincolo de dînsa. Ea se arată pentru scurtă vreme; dar timpul de dinnainte şi de după aceia? Nu-l ştim..."

Acest teribil mister al existenţii, care a infiorat *şi* pe aceşti oameni barbari şi grosolani, nu vorbeşte nimic moniştilor noştri haeckeliani.

Cel mai mare eveniment in omenire este uciderea zeilor, cum numeşte Nietzsche pierderea credinţii. Cîtă vreme oamenii au crezut în Dumnezeu, simţeau că au un sprijin a tot puternic, un tată mai presus de puterile indiferentei naturi; de cînd l-au ucis, au rămas singuri...

Dar spiritul de analiză disolvă vechile credinţi. Omul rămîne, in adevăr, singur in faţa naturii. De aici insă nu urmează cu necesitate disprețul batjocuritor al credinţii şi al slujitorilor ei. Este o lipsă de solidaritate socială terfelirea credinţilor marei majorităţi a oamenilor. Este o lipsă de inteligenţă insultarea acelora care au alte concepţii despre lume, şi mai ales cînd marea majoritate a lor e alcătuită din cei mici, umiliţi şi nenorociţi. Este o lipsă de pietate batjocurirea credinţii care a dat sprijin şi mîngiere părinţilor noştri ce au amuţit pentru veşnicie.

Şi, desigur, este explicabilă indignarea preoţilor, care s'au alarmat (sincer)—dar nu şi stilul lor, exact la nivelul stilului d-lui doctor Tiron.

A fost o intrecere parcă, de lipsă de gust, de lipsă de idei, de lipsă de cunoştinţi,—şi de lipsă de sintaxă şi de ortografie.

Şi, în lupta lor, teologii au recurs la armele ştiinţifice!—De-o bucată de vreme, teologii ţin cu orice preţ să probeze că ştiinţa, bine înţeleasă, aduce argumente favorabile teologiei. Şi chinuind şi datele ştiinţei şi textele religioase, injosesc religia, căutînd s'o pue, pe ea, adevărul dumnezeesc, în conformitate cu adevărul omenesc, descoperit în laboratorul cutărui domn dela Paris sau dela Berlin!...

Dar cum se acomodează *la noi* religia cu ştiinţa!... Ştiţi cultura noastră ştiinţifică chiar în universităţi... Presupuneţi ce trebue să fie aceia a teologilor. Acum vre-o cîţiva ani a apărut o broşură a unui teolog plină de M. Darwin, M. Huxley, M. Haeckel, M. Quatrefages. Ce era? Teologul, puţin familiarizat cu „decadenta Franţă", văzuse în cartea vre-unui francez M. Huxley, M. Haeckel, etc.—şi, neştiind ce insamnă acest politicos M., crezuse că pe toţi naturaliştii îi chiamă Mihail.—Vă închipuiţi cum acomoda acest teolog pe Mihail Haeckel cu Sf. Augustin...

Trist însă, fără nici o nuanţă de humor, este că teologii, pe dreptul supăraţi desigur, şi-au permis să ceară autorităţilor să pedepsească pe d. doctor Tiron pentru opiniile sale. „Nu pentrucă le are, zice un teolog (atita ar mai trebui: să ne facă justiţia trepanaţie la cap, să vadă ce opiniuni avem!), ci pentrucă le exprimă"... Adică să se innăbuşe libertatea cuvîntului, călcîndu-se legile ţării.

Insulta credinţii concetăţenilor dintr'o parte; îndemnul de a călca legile şi a încătuşa presa, din cealaltă parte,—iată ultimele achiziţii ale culturii romîne din ultimele luni.

Viitorul ne surîde...

Cea mai nouă soluţie în chestia ţărănească

O dă ziarul popular „Universul" (No. 266) prin pana d-lui Em. Gîrleanu.

„Universul" a găsit o soluție cu totul nouă și originală. „Universul" a găsit pentru tratarea chestiei noastre țărănești un fel de 606.

După „Universul", țăranului romîn, ca să fie perfect fericit, nu-i trebuesc decît:

„Stăpîni de aceia, care să-l mîngîe părintește pe obraz, cînd me-„rită, dar să-l și tragă bine de urechi, cînd i se cuvine..."

Dar nu *mai* sînt stăpîni de aceștia, constată cu tristeță „Universul".

A mîngîia însă pe obraz, cînd merită, și a trage de urechi cînd nu e cuminte—parcă s'ar potrivi mai bine pentru cățel. De altfel, aceasta era altădată și părerea „Universului", cînd locul d-lui Gîrleanu îl ținea Caragiale. Iți mai aduci aminte, „Universule", de Bùbico, pe care mamițica îl mîngîia pe obraz, cînd era cuminte, și-i dădea zăhărel și lăptic ?.

Vorbind franc, i-am spune „Universului" că nu numai a trata pe țărani ca pe Bùbico, dar chiar numai a propune un asemenea tratament, este a nu avea nici o urmă de respect pentru demnitatea omenească, și nici măcar noțiunea acestei demnități.

Dar „Universul", căruia nu-i scapă nimic din vedere, prevede obiecțiunea și o înlătură cu dispreț:

„*Demnitatea omenească*", zice el guillemetizat și subliniat, e un „nimic sforăitor", un „fleac".

A devenit subversiv „Universul"? Gazeta aceasta, „imparțială ca ruminu", vorba lui Agamiță Dandanache, gazeta aceasta atît de bine intenționată a devenit antidinastică? Cînd Majestatea Sa Regele Carol I a făcut și face cele mai mari sforțări, și aceasta în numele „*demnității omenești*", pentru a stîrpi bătaia din căzărmi, unde țăranii români între 21—24 de ani erau snopiți, vine acum „Universul" să se pună în conflict cu Regele? El, care dă în fiecare număr portretele familiei regale?

Și dacă „Universul" cetește telegramele modernului său serviciu de informații, cît s'o fi mirat el, cînd a văzut că în Franța propunerea de a bate pe apași a fost respinsă și de Parlament și de opinia publică!...

„Universul" aplaudă, cînd un polițist bate pe un pungaș în așa numitele beciuri ale poliției?

Și cînd „*demnitatea omenească*" oprește bătaia chiar și a ucigașilor, chiar atunci cînd, ca în cazul apașilor, se crede că bătaia ar fi eficace, „Universul" își rîde cu guillemete și cu italice de această „*demnitate omenească*"?

Dacă redactorul articolului din „Universul" ar ajunge „stăpîn", ar trage el de urechi pe țărani? Ar *putea* să execute operația asta? Nu i-ar repugna actul fizic al bătăii? Este așa de puțin delicat acest redactor? S'ar plimba el mîndru pe Calea Victoriei, cînd ar veni în București să se odihnească de palmele date la moșia sa, țăranilor, spre rezolvarea chestiei țărănești?—Ori, poate, suflet gingaș, ar tocmi țigani, care, cu pumnii și cu ciomegele, să ridice țărănimea romînă la treapta celei elvețiene și norvegiene?

Și, dacă e vorba să bați pe cei supuși, pentru a-i îndrepta, recomandă „Universul" și bătaia femeilor?

In „Universul" scrie și un alt literat, d. A. Vlahuță. Acesta, pe cît îl știm, mai bine și-ar smulge mîna din umăr decît să propună bătaia la țară... Vezi, d. Vlahuță e răsuflat, e tombateră. Acum avem o generație nouă, și mai ales viguroasă. Cît am progresat... înnapoi de vre-o 20 ani!

D. Weigand „specialist romîn" în bulgărește.

Cetitorii noștri cunosc îndeajuns dovezile de înnaltă știință a D-lui Weigand cu privire la limba romînească.

Dar D. Weigand este „specialist" de nuanță „romînească" și în filologia bulgară.

Se vede însă că filologul lipscan este tot așa de fericit în gramatica vecinilor noștri cași în cea romînească.

Dovezile le aduce Dl Mileticĭ, cunoscutul filolog bulgar din Sofia, în Archiv für slavische Philologie, vol. XXXI (1910), pag. 604 sqq.

Dăm cuvîntul acestui slavist. Rezumăm:

Dl W. își propune să scrie o gramatică a limbiĭ literare și cu toate acestea amestecă necontenit limba literară cu dialectele. Fără ca să aducă în gramatica sa nimic nou, prin care să se poată da un impuls studiilor gramaticale și lipsit în aceiaș vreme de cunoștințĭ asupra istorieĭ sunetelor și formelor limbiĭ bulgărești, își permite Dl W. totuș să spună că gramatica sa va ajuta pe Bulgari să-și cunoască mai adînc sintaxa limbii lor propriĭ. Nu numai că amestecă limba literară cu dialectele, dar și pe acestea le confundă între ele, astfel că atribue limbiĭ bulgare de apus fenomene care aparțin limbiĭ bulgare de răsărit. Nici macar pronunțarea literelor bulgărești nu o cunoaște, așa că pe un cuvînt care sună *țarit* Dl W. îl cetește *țariat*, și chestiĭ pur ortografice privitoare la întrebuințarea lui ѣ le consideră ca chestiĭ fonologice. Susține că *h* înainte de *e* nu este palatal, cu care ocazie mai spune și o enormitate fiziologică, anume aceia că *h* bulgăresc palatal s-ar fi pronunțînd cu partea mijlocie a limbii. [Și este doar știut că partea mijlocie a limbii este complect pasivă, cu partea mijlocie a limbii nu se articulează niciun sunet]. Tăgăduește existența în limba bulgară a lui *l* muiat, își închipuește în mod cu totul arbitrar că *s* înainte de terminațiea participială *l* nu se pronunță, că pluralul cuvintelor este tot la un fel accentuat de toți Bulgarii, că *și* final se pronunță *s*, că *g*, *k*, *h* se prefac la *toate* cuvintele înainte de terminațiunea *i* a pluralului în *z*, *ț*, *s* (în vreme ce în realitate prefacerea are loc numaĭ la substantive, iar la adiective nu). Nu-și dă socoteală de fenomene fonologice foarte simple, astfel că este nevoit să recurgă la niște excepții imaginare. Sub capitolul *pronume* studiază și forme verbale. Anunță că va înșira niște sufixe prin care se derivă adiective dela substantive și dela verbe, și cu

toate acestea în listă nu se găsește niciun sufix prin care să se derive adjective dela verbe. Se încurcă cu verbele perfective și imperfective. Inventează forme. Confundă chiar limba romînă cu cea bulgară și atribue limbii din urmă fenomene fonologice care aparțin celei dintîiu.

In aceste vremuri de alianță romîno-turcă și de conflicte cu Bulgaria, nu putem decît să aducem mulțumirile noastre d-lui Weigand pentru prețiosul sprijin ce aduce cauzei romînești prin acest robust atentat împotriva gramaticii bulgarești.

Politica în școală

Avem înaintea noastră „Cartea de limba romînă pentru clasa VI-a secundară de băeți și fete de A. Lupu-Antonescu și Petre V. Haneș".

N'am cetit acest manual și nici nu-l vom ceti. Am aruncat numai o privire asupra sumarului—și am înțeles.

In acest manual didactic, la genul oratoric, d. Haneș, orator la întrunirile partidului conservator, tipărește (cu știrea și cu consimțimîntul.... d-lui colaborator?) o sumă de discursuri politice datorite excluziv membrilor partidului conservator. Găsim chiar și un discurs al d-lui N. Filipescu, fugosul „șef al Capitalei".

Ne închipuim admirabila scenă, cînd un profesor liberal va preda junelor generații „ideia conservatoare" după această antologie politică. Ori cînd, într'o discuție contradictorie între elevi, prevăzută de program, se va găsi un școlar care, în numele „ideii liberale", va ataca manualul d-lui Haneș și al.... d-lui colaborator.

O altă frumuseță a acestui nobil manual este ridicarea la rangul de scriitor clasic a unui domn J.—B. Hétrat, din a cărui operă ocultă ni se dau exemple la toate genurile poetice. Ba încă, printre puținele fotografii (*numai* ale somităților) ni se dă și figura impunătoare a acestui domn.

Ne-am interesat cine este acest poet clasic (în cărțile didactice *numai* poeții *consacrați* au dreptul să fie dați ca exemplu,—nu-i așa?) și ni s'a spus că este un autor de versuri din cercul „modernist" al d-lui Densușianu, din care face parte și d. Haneș (și.... d. colaborator?)

Inutil de adăogat că manualul e aprobat de onor. minister (în ziua de 2 Aprilie 1910).—Ar fi interesant de știut cine aprobă cărțile la ministerul instrucțiunii publice, căci, dacă în privința unui plagiat ca acela al d-lui E. Lovinescu, comisiunea poate beneficia de oarecare circumstanțe atenuante, în privința acestui manual politic nu poate avea nici o scuză.

Noi mai cunoaștem un manual de liceu, cartea de limba romînă pentru clasa VII de d-nii M. Dragomirescu și.... G. Adamescu, în care Junimea e ridicată în naltul cerului, pentrucă a isprăvit odata cu mediocritatea intelectuală a generației liberale dela 1848. Era pe vremea cînd d. M. Dragomirescu era condeiul Junimii, înainte de secesiune. D-sa a și scos ochii Junimii, în timpul din urmă, cu acest serviciu.

Dulce țară!

.... Ce-o mai fi în manualul d-lui Haneș și al.... d-lui colaborator nu știm și nici nu ne interesează.

Cîștig și prozeliți ai „ideei conservatoare"! Și la multe ediții!

Socialismul romîn.

Sub acest titlu a apărut în Iași o mică broșură de „observații critice". Autorul sau autorii broșurii fac impresia unei adînci sincerități, care nu poate decît să ne inspire simpatie.

„Au trecut mai bine de cinci ani de cînd a luat ființă noua mișcare. Care este beneficiul acestor cinci ani de neîntreruptă activitate?", se întreabă autorii. „—Grevele încercate au dat greș,—nu trebue să ne „înșelăm. Acțiunile întreprinse—și au fost multe—n'au fost duse la capăt,—o știm cu toții. Conștiința proletară, n'a pătruns. In felul în care „s'a propovăduit n'a putut pătrunde. Numărul sindicatelor poate să fi „crescut; puterea lor morală și economică însă nu se simte".. Până și organul oficial al partidului nu poate trăi!

Autorii găsesc două cauze principale ale acestei deplorabile stări: „sindicalismul exclusivist" și *cîrdășia* cu „Adevărul".

Oricîtă justeță ar avea unele din observațiile autorilor (noi privim chestia sindicatelor profesionale, de pildă, cu totul dintr'alt punct de vedere),—dar cauza adevărată e cu mult mai adîncă:—lipsa rațiunii de a fi a unui partid socialist în Romînia,—și noi am prevăzut și am prezis acest rezultat deplorabil dela începutul mișcării, acum cinci ani. Autorii ei înșiși ne înlesnesc concluzia: ei apreciază cu entuziasm *vechia* mișcare socialistă,—dar care i-a fost rezultatul?..

Apariția acestei broșuri a dat curioasei mentalități a socialiștilor noștri prilejul să se manifesteze: „tovarășii" *au denunțat*, au dat în vileag numele autorilor inoportuni, expunîndu-i tuturor consecințelor...

Denunțații ar trebui să fie mulțumiți: fără această ultimă trăsătură, n-ar fi complect tabloul zugrăvit de ei...

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Radu Rosetti. *Conflictul dintre guvernul Moldovei și mănăstirea Neamțului. I. Innainte de 1 Iunie 1859.* Ed. Acad. Rom. 1910. București, Göbl 164 pag. Pr. 1 l. 60 bani.

Puterea domnească în vechime, aproape nemărginită, se întindea și asupra mănăstirilor. Noul regim al Regulamentului Organic le supuse de asemenea controlului statului și le puse să contribue cu parte din venitul lor la sarcinele statului. Mănăstirea Neamțului, împreună cu alte mănăstiri chinovii, fu scutită de controlul statului și de plata dărilor, *însă numai cîtă vreme se vor conforma regulei păzite până atunci.* Așezămîntul din 1843 impuse mănăstirilor Neamțul și Secul, întrunite amîndouă sub aceiași stăreție, întemeiarea unei tipografii și înființarea unui seminar.

La începutul anului 1844 se înființă *Departamentul bisericesc,*—mai tîrziu *al Cultului,*—avînd privigherea asupra întregii averi a eparhiilor și mănăstirilor pămîntene, în administrarea cărora domniseră mari neorîndueli, și asupra învățăturii din seminar. Această legiuire, cași cele anterioare, recunoscînd dreptul statului de a legifera în materie de proprietate bisericească, avu întreaga aprobare din partea guvernului rusesc. Prin concursul dat departamentului cultului, el recunoscu și dreptul statului moldovenesc de a administra banurile bisericești aflătoare în Basarabia.

Mănăstirea Neamțului rămînea totuși, în vederea îndatoririlor speciale ce avea, neatîrnată de ocîrmuirea șefului Departamentului bisericesc.

Călugării nu se împăcau însă cu dispozițiile așezămîntului din 1843, mai ales în ceia ce privește condițiile de arendare a moșiilor, și abaterile începură. Avîndu-se în vedere enorma creștere a veniturilor mănăstirii, Domnitorul Mihai Sturdza interveni pentru înființarea unei școli superioare, putînd servi de facultate de teologie. Starețul se împotrivi cu înverșunare la înființarea unei asemenea școli în chiar cuprinsul mănăstirii, dar făgădui că va da toată cheltuiala trebuitoare pentru înființarea ei aiurea.

Un adevărat jaf domnea în timpul acesta în administrarea enormei averi a mănăstirii (74 moșii). Abuzurile și neorînduelele se țineau lanț. Mănăstirea pe de altă parte căuta să se sustragă de la obligația luată de a subvenționa seminarul.

Grigore Ghyca îndepărtă pe starețul Naftanail de la conducerea mănăstirii și impuse soborului ei să aleagă pe arhimandritul Dionisie Romano. Acesta achită toate datoriile mănăstirii, clădi un gimnaziu și un internat și, la sfîrșitul întâiului an de stăreție, lăsă și un însemnat excedent bănesc.

Dionisie nu era însă pe placul mitropolitului și al călugărilor. Aceștia obținură dela caimacanul Teodor Balș îndepărtarea starețului lor. Mai mult, școlile din mănăstire fură desființate în urma cererei părinților din mănăstire.

Departamentul Cultului ceru atunci noului caimacan Vogoridi instituirea unei comisii care să cerceteze cele ce se petreceau în mănăstire. Raportul comisarilor constată în adevăr adînca decădere morală a călugărilor și cumplitul jaf în averea mănăstirii. Măsurile coercitive luate de guvern nu se putură pune deocamdată în aplicare, din pricina marilor evenimente din preajma anului 1859.

Noul Domnitor al ambelor țări, Cuza, hotărî luarea din mîna călugărilor a averilor mănăstirești, care constituiau o parte atît de însemnată din patriotismul național. Raportul comisiei regulatoare a averilor mănăstirești constată starea de mizerie adîncă a călugărilor de rînd, în vreme ce proestoșii își împărțeau veniturile colosale ale mănăstirii. Masa celor dintâi se compunea din pîne, care era un mălaiu de porumb acru și necopt, iar bucatele erau o fiertură de fasole și bob plin de gărgăriță. Raportul mai constata complecta stare de infecție a bolniței bătrînilor și tratamentele barbare aplicate nebunilor din bolnița alienaților.

Comisia regulă chipul de arendare a moșiilor și hotărî vinderea averii mobile. Modul de îndeplinire a acestor dispozițiuni lăsă însă foarte mult de dorit și în acelaș timp se dezorganizară două stabilimente fără îndoială folositoare mănăstirii: fabrica de postav și tipografia.

Povestirea împrejurărilor acestui conflict dintre guvernul Moldovei și mănăstirea Neamțului se oprește aci. Într'un al doilea volum, pe care-l vom recenza în curînd, se cuprind faptele de după 1 Iunie 1859.

La sfîrșitul expunerii atît de clare și cu un deosebit talent de povestire a d-lui Radu Rosetti, se află înșirate un număr de 37 de acte, care au servit autorului la dezvoltarea celor de mai sus.

C. A.

⁂

A. D. Xenopol. *Despre metoda în științe și în istorie.* Extras din Analele Academiei Romîne.

In această comunicare academică, d. Xenopol face interesante observații asupra însemnatei opere „De la méthode dans les sciences", lucrare care conține un șir de monografii asupra metodelor întrebuințate de diferitele științi. La această operă au colaborat alături de reprezentanții cei mai autorizați ai științelor pozitive: matematică, fizică, chimie, morfologie, fiziologie, medicină—și reprezentanți eminenți ai disciplinelor care tratează despre faptele spiritului: psihologia, sociologia, morala și istoria. D. Xenopol crede că în această operă s'au omis pe nedrept dintre științele pozitive acele privitoare la dezvoltare, anume: geologia, paleontologia și știința intermediară a preistoriei. Aceste discipline pot, după d-sa, năzui la titlul de științe tot atît de bine ca biologia și cu mai mult drept decît medicina. Cași istoria omenirii, ele studiază realitatea trecută, faptele dispărute pentru totdeauna și care nu se mai reproduc. Împotriva părerii d-lor Picard și Bouasse, după care în științele pozitive, legile au însușirea de a prevedea și de a explica fenomenele, d-sa susține că legile în științele pozitive pot prevedea, dar nu pot explica. In aceste științe, legile nu ne dau niciodată cauzele producerii fenomenelor, căci aceste cauze sînt totdeauna extrinseci fenomenelor date, fiind conținute sau în alte legi, sau în împrejurări de natură individuală. Dimpotrivă, în științele de succesiune, în geologie, paleontologie, preistorie și istorie, cer-

cetarea cauzelor se urcă prin înlănţuirea faptelor evoluţiei la infinit, eliminînd deci cauza ultimă şi stabilind cauzalitatea în chip definitiv. Această cauzalitate succesivă nu se manifestă în ştiinţele istorice ale spiritului sau ale materiei sub formă de legi, ci de serii, în care întîmplarea intervine des. Aceste serii nu se repetă, ele urmează mai departe. Fenomenele viitoare ale dezvoltării nu se pot prevedea, nu se poate decît întrevedea direcţia pe care seriile o vor urma în viitor. Istoria însă nu devine prin aceasta o biată ştiinţă conjecturală şi cea mai nesigură din ştiinţele neexacte, ci dimpotrivă, împreună cu geologia, paleontologia şi preistoria, ea e o ştiinţă care poate cuprinde realitatea trecută prin mijloace şi metode absolut particulare.

*

A. D. Xenopol. *Sociologia şi socialismul.* Analele Academiei Romîne.

Discutînd raportul dintre aceste două noţiuni, d. Xenopol arată cu multă claritate că cea dintăi, de natură pur teoretică, are în vedere legile şi condiţiile formelor sociale, iar cea de-a doua, de natură practică, prefacerea acestor forme după un ideal de dreptate şi de umanitate. Sociologia neputînd prevedea faptele de succesiune, socializmul, care speculează asupra viitorului, nu se poate servi mult de ea pentru dovedirea ideilor sale. Dar creşterea şi scăderea unor anumite forţe sociale (decăderea spiritului religios, care împinge pe oameni a nu se mulţumi cu fericirea unei vieţi viitoare, adîncirea sentimentului moral care face tot mai vie pătrunderea nedreptăţilor sociale, răspîndirea culturii în masele populare, conflictul între interesele agricole şi a celor industriale) îndatoresc pe sociologi să nu întoarcă spatele socializmului. Ei trebue să se abţie dela orice intervenire pentru sau contra sa şi să înregistreze faptele care se produc, să le generalizeze şi să le sistematizeze, pentru a construi din ele elemente ştiinţifice, aşteptînd ca timpul să se rostească asupra chipului cum se va îmbunătăţi starea claselor muncitoare. Sociologia trebue să păstreze faţă de socializm o atitudine expectativă plină de bunăvoinţă.

O. B.

***

Prof. Dr. V. Babeş. *Observaţiuni critice asupra fagocitozei.* Extras din *Analele Academiei romîne.* 1910. Socec, Bucureşti.

In 1883, savantul rus Mecinicov a expus, înaintea societăţii medicale din Odesa, teoria biologică a inflamaţiunilor, teorie pe care, complectînd-o cu multe dovezi experimentale, a susţinut-o la Paris în cele 12 lecţiuni de *Patologie, a inflamaţiunilor,* dezvoltate la institutul Pasteur şi publicate apoi în 1892. Această teorie, primită de unii învăţaţi cu entuziasm, fu supusă la numeroase verificări experimentale şi admisă mai apoi de somităţi ştiinţifice. Au fost însă învăţaţi, care au primit teoria lui Mecinicov cu rezerve şi dintre aceştia e şi prof. Dr. Babeş, care, în expunerea prezentă, face o complectă dare de samă de obiecţiunile ce s'au ridicat contra acestei teorii.

Cum se ştie, există, în organismele pluricelulare, elemente mobile, ce se mişcă de ordinar într'un lichid: sîngele. Aceste elemente au aspectul şi structura protozoarelor inferioare, a amibelor, cu care pot fi comparate din multe puncte de vedere. Amibele apucă, din apa în care trăesc, microbi, pe care-i ucid şi apoi îi mistue cu nişte sucuri fabricate de protoplasmă. In acelaşi chip, leucocitele din sînge apucă celule moarte, fragmente de celule, microbi, ori alte elemente pe care le întîlnesc în cale, sau către care sînt atrase prin vre-o substanţă chimică produsă de corpusculul străin. Leucociţii se grămădesc, apucă şi digeră chiar corpuscule ce sînt în afară de aparatul

circulator. Substanţele chimice, produse de corpusculele pătrunse în corp, sau de celulele moarte, din cauza corpusculelor străine, excită leucocitele, care trec prin păreţii capilarelor sanguine şi se grămădesc în punctul excitaţiunii. Dacă excitantul e un microb, adeseori leucociţii îl apucă şi-l distrug; adeseori, şi nu totdeauna, căci unii microbi—şi în anume stări ale corpului—fac cu neputinţă—prin otrăvurile fabricate de ei—victoria leucocitelor.

Cam aceasta e în esenţă teoria expusă de Mecinicov, teorie pe care a complectat-o mai apoi, admiţînd că leucocitele pot vărsa la exterior substanţe, care să atace sau să slăbească toxina microbului, ori să atace chiar microbul.

Mecinicov a numit *fagocite* celulele corpului, care pot apuca şi mistui alte celule (celule bolnave, microbi); de unde şi numirea de fagocitoză, dată acestui mijloc de apărare a corpului contra agenţilor infectoşi.

Fagocitoza intervine şi într'o serie de procese embrionare, în particular pentru distrugerea organelor embrionare tranzitorii; ea intervine şi în regenerarea ţăsuturilor distrugînd părţile moarte şi fixîndu-se adeseori pentru a se modifica şi lua forma ţăsutului.

D. Babeş nu tăgăduește multe din faptele citate de Mecinicov şi şcoala lui, dar caută o altă interpretare. Fagociţii joacă, după d-sa, un rol în procesele inflamatorii, dar un rol secundar, rolul principal jucîndu-l alte procese organice. „Leucocitele au însă un alt scop important în inflamaţiune, adică de a curăţi locul inflamat de resturile ţesutului, de corpuri străine, care împiedică opera principală a inflamaţiunii, care este repararea şi regenerarea părţilor pierdute". B. tăgăduește că fagocitele ar fi în stare să apuce şi să digere microbi vii şi viabili, susţinînd că microbul devine pradă fagocitului numai cînd e mort ori cel puţin pe cale de degenerare, degenerare produsă de anume substanţe chimice din serul sîngelui „...rolul leucocitelor în apărarea organismului faţă cu microbii este neînsemnat sau nul, pe cînd serul are rolul principal în imunitate" (pag. 19). D. Dr. V. Babeş combate apoi şi părerea lui Mecinicov asupra originei celulelor gigante (celule enorme şi anormale, cu mulţi nuclei, ce se formează adeseori sub influenţa unei iritaţii microbiene; aşa e în cazul formării tuberculului prin exitaţia bacilului Koch).

Problemele, pe care le ridică Dr. B. în observaţiunile prezente sînt foarte discutate; şi, asupra modului de apărare al organizmului contra invaziunii microbiene, sînt mai multe teorii sprijinite pe unele fapte experimentale. Intre ele teoria fagitară ocupă un loc remarcabil, deşi prezintă laturi vulnerabile. Tocmai de aceia e regretabil că în critica teoriei lui Mecinicov, dr. Babeş atribue savantului dela institutul Pasteur un limbaj antiştiinţific, teleologic, şi apoi discută asupra lui. Astfel la pg. 6, Dr Babeş, ocupîndu-se de rolul atribuit fagocitozei în distrugerea organelor embrionare tranzitorii, se exprimă astfel: „nu văd nici o probă şi este contra noţiunilor noastre asupra dispariţiei acestor organe a presupune că această metamorfoză ar fi opera primordială şi *conştientă* a unor celule, aşa de puţin diferenţiate cum sînt leucocitele".

Sau la pag. 11: „după Metschnikoff şi albirea părului este opera fagociţilor. In adevăr, ce s'ar petrece la albirea părului? Celulele din măduva părului *s-ar deştepta,* s'ar umfla, ar îngloba pigmentul părului pe care l-ar transporta în piele". Ori la pag. 27: „macrofagii *s'ar repezi* asupra microbilor şi i-ar distruge" etc. etc..

Oricum „observaţiunile" savantului romîn şi lucrările întreprinse de el, pentru a-şi susţinea obiecţiunile făcute teoriei fagocitozei, sînt pline de interes.

T. A. B.

***

Nicolae Păsculescu. *Literatură Populară Romînă.* Cu 30 arii notate de Gh. Mateiü. Bucureşti, Academia Romînă, 1910, 1 vol. in 8° de 394 + XII pag., preţul 6 lei.

Cuprinde colinde, cîntece de conăcăşie, cimilituri, intrebări şi răspunsuri, proverbe, zicători, descîntece, legende şi balade din diverse părţi ale teritoriului rominesc.

Are şi glosar. Cuvintele sint însă traduse uneori intr-un chip cu totul curios.

Citeva exemple:

Bulfeiü adj. grăsuliü.—Cuvîntul e subst. şi insamnă lemnul care uneşte cerbicea de podhorniţa jugului (V. Damé, Terminologie, 13). Traducerea autorului este cu atit mai extraordinară cu cît în textul citat *bulfeiü* se găseşte alături de *resteiü*, care se ştie că este un băţ ce inchide gîtul boului în jug („m-am dus în pădure să taiü *restei* şi *bulfeiü*").

Cheiü 'ţiment ori *altceva*'!!.

Curtenesc 'ademenitor, induioşător, milos'.—Insamnă 'de *curtean* (boer).

Traducerile propuse pentru unele cuvinte din cimilituri întrec însă orice inchipuire. Astfel:

Gherbeleü 'avind saü făcind ochii mici, chior'.—Mai intîiü forma cuvîntului este *gherbelei* (în privinţa schimbării formei fonetice comp. mai jos); al doilea el se referă la *găoază* (=vagina). Cuvîntul nu se poate deci separa de *gălbere, ghelberi*=puturoasă, discutate de mine în Despre Cimilituri, I 158.

Pardos 'leopard, viteaz: pardos minios, duce porci-n jos—pieptenele'.—Cum s-ar putea ca un leopard să mine niste porci ?! (Şi fac abstracţie de faptul că leoparzii sint necunoscuţi în ţările noastre).

Rue 'adj. care merge, aleargă, zboară: păsărică rue, pe copaci se sue—fasola'.—Am arătat în Despre Cimilituri, I 227, că *rue* < *păsărue*.

Toboriţă 'subst. expresiune pop. dela *tobă*: enderiţă, menderiţă, circeï toboriţă—fasola'.—Cuvîntul este o variantă a lui *toboliţă* (v. Despre Cimilituri, I 67) şi insamnă *sac* (comp. vsl. *toboliţi* sac).

Acelaş cuvînt apare uneori în titlu cu o formă fonetică, iar în textul citat cu altă formă. Astfel: *cheleiug—cheliciug, cinie—cinioare.*

Sint şi trimeteri greşite. Supt *anasură* sintem trimeşi la cimilitura ochilor, pe cind cuvîntul se află în cimilitura oglinzii; tot aşa supt *gîrbojie* sintem trimeşi la cimilitura măceşului, pe cînd cuvintul se află în cimilitura măceaşei.

Folkloristica romînă pluteşte în plin diletantism. In imprejurările actuale acest diletantism este însă foarte util. Sîntem deci bucuroşi că D. P. a publicat un material aşa de bogat. Vor veni alţii care-l vor exploata în mod ştiinţific.

G. P.

***

Mrs. Aubrey Le Blond (Mrs Main). *Adventures on the roof of the World* Edit. T. Fisher Unwin. London. Pr. 7 fr.

Scrierea d-nei Le Blond se deosebeşte de toate publicaţiile alpine prin aceia că nu-i scrisă pentru alpinişti, ci pentru publicul care nici n'a suit vre-un munte şi care poate nici n'a văzut mai de aproape vre-unul. D-na Le Blond şi-a propus să iniţieze publicul necunoscător în ale alpinismului asupra greutăţilor ce se intimpină în ascensiunea unui munte, a deosebitelor accidente la care un alpinist poate fi supus şi a mijloacelor necesare şi cite odată suficiente spre a le inlătura. Ceia ce face însă originalitatea şi atracţiunea acestei scrieri e faptul că d-na Le Blond işi ilustrează lecţiile sale in ale alpinismului cu exemple luate din

literatura alpină veche, citind din *The Alpine Journal, The Cornhill* şi *M'Clure's Magazine*, după marii alpinişti Sir Martin Conway, Sir Seymour King, Messrs Tuckett, G. E. Foster, Cecil Slingsby, Harold Spender şi Edward Fitzgerold,—astfel că în fiecare capitol găsim alt stil şi altă individualitate.

In capitolele IV şi V dă pe de-a 'ntregul ancheta lui Ignazio Somis asupra unei lavine care la 1755 a distrus satul Bergemoletto, şi sub care lavină după 37 de zile s'au găsit trei femei încă în viaţă.

Cît priveşte raporturile dintre alpinist şi călăuza sa, nu se poate o exemplificare mai bună şi în acelaşi timp mai delicată, decît aceia pe care autoarea o dă în prima pagină a volumului ei. Mi se pare că se cuvine s'o dau pe de-a 'ntregul:

LUI

IOSEF IMBODEN

călăuza şi prietenul meu vreme de 20 ani.

ii inchin

aceste amintiri a unui trecut, in care datoresc succesul meu talentului său priceput, curajului şi ajutorului tovărăşiei sale.

Iar acest Iosef Imboden e vecinul meu de peste drum, un ţăran de peste 70 ani, a cărui fapte şi viaţă cetitorul le poate găsi in cartea de aur a alpinismului: *The Pioneers of the Alps.*

*

Henry Bordeaux. *L'amour qui passe (La voie sans retour).* Illustrations d'après les aquarelles de M. Maradon. Edit. Arthème Fayard. Paris.

Cea dintăi scriere care mi-a făcut cunoscută existenţa autorului a fost romanul său *La croisée des chemins*, pe care o intimplare fericită mi l-a pus în mînă. Se poate o intimplare mai fericită decît aceia de-a face cunoştinţă cu un talent? Faci cunoştinţă c'o banalitate de rînd—dacă poate fi ceva banal în lumea asta—şi încă te interesează viaţa, părerile ei sau ale altora asupra ei. Deci a fost firesc să mă interesez întrucît şi cum e apreciat de criticii literari acest autor nou pentru mine.

„Născut în Savoia, fiul unui advocat la baroul din Chambéry, Henry Bordeaux a verificat asupra lui insaşi, după propria sa expresiune, „aptitudinea localităţilor de a forma sufletele". La şaptesprezece ani se duce la Paris să studieze Dreptul, după trei ani se reintoarce la locul lui de obîrşie, unde, exercitînd profesiunea de advocat, se dedă şi la lucrări literare. După publicarea primului său volum (1894) se reintoarce la Paris. La sfîrşitul anului 1896 e rechemat în Savoia ca să ia, la căminul părintesc şi la barou, locul tatălui său decedat". Aceste citeva rinduri din viaţa autorului sint suficiente ca să ne demonstreze realitatea eroului său *Pascal Rouvray, student in medicină, fiul unui medic*, pentru care: „Toute vie implique un choix: s'adapter aux obligations que créent pour chacun de nous les circonstances, ou les tourner, tricher avec elles; subordonner la force individuelle à ses origines, à sa race, à ses oeuvres, à son pays, ou la vouloir utiliser comme une sourse de libre jouissance"... *(La croisée des chemins).*

Criticul literar Philippe Godet, vorbind de scrierile d-lui H. B., spune: „Ceia ce-i mai bun şi mai original în cărţile sale e fără îndoială gustul său pentru viaţa patriarcală şi sănătoasă, e toată comoara ceia de sentimente, de principii şi de amintiri care se păstrează şi se perpetuază în familiile demne de acest nume,—adică puternic unite prin o legătură morală care supravieţueşte peirii generaţiilor succesive".

In prefaţa romanului *Les Roquevillard*, criticul *Firmin Roz* îl dă pe d. H. B. ca pe unul din rarii romancieri

francezi care a încercat să descrie şi a reuşit să schiţeze în mişcătoare trăsături romanul intim al familiei normale franceze: „Familia, s'a spus de atitea ori, e adevărată „celulă socială". Intorcîndu-se dela ea cu dispreţ fiindcă nu-i „romanescă" în înţelesul ce de obiceiu îi la acest cuvînt, romancierii s'au întors dela realitate. Şi totuşi această realitate e cu mult mai bogată, cu mult mai plină de înţeles, mult mai expresivă, cu mult mai mişcătoare decît toate fleacurile, incongruităţile sau extravaganţele cu plăcere observate sau imaginate anume ca „materie de artă", mai demne de artist şi mai chemate să exprime intensitatea şi frumuseţea vieţii". Tot în studiul d-lui F. Roz găsesc o citaţie din prefaţa autorului la scrierea sa *Le pays natal*, din care citaţie se vede chipul cum d. H. B. înţelege rostul familiei şi înrîurirea pe care o are asupra individului: „Relié par la race au passé et à l'avenir, il a le temps pour allié. Alors il ose entreprendre, et même au soir de sa vie, préparer les ombrages destinés à ses arrière-neveux. Il sait qu'il ne mourra pas tout entier, et que le souvenir de ses actes demeurera dans sa maison, comme les traits de son visage réapparaîtront sur de jeunes figures".

Din cele de mai sus se poate vedea lămurit că noua mea cunoştinţă e un romancier *tezist* şi că aceasta nu-l împedică să se ridice de-asupra mulţimii de *esteţi*, care, prin prolificele lor elucubraţii, inundă piaţa romanului francez.

L'amour qui passe, care are ca subtitlu *La voie sans retour*, nu-i un roman, ci o nuvelă, a cărei teză e dreptul tinereţii la dragoste şi primejdia acestui drept (vezi pag. 86—87). Subtitlul e justificat prin încheerea nuvelei:

„L'amour et la jeunesse sont une voie où nous passons, et nul n'y revient jamais en arrière. Nous ne pouvons y retrouver la trace de nos pas. J'ai éprouvé qu'il est dangereux de toucher au souvenir, et je sais que le passé, comme la mort, est sacré...."

*

Louis Bertrand. *Pépète le bien-aimé.* Edit. A. Fayard, Paris. Pr. 0.95.

Autorul poate fi „cel mai mare scriitor al veacului nostru" sau „cel mai mare ilustru necunoscut",—pentru mine e o cunoştinţă făcută în drumul de fier, pecînd afară ploua cu cofa şi lacul de Como era una cu cerul. Autorul a mai scris ceva sau va mai scri: nu ştiu. Ceia ce ştiu sigur e că pe fondul rece de ploae şi neguri mi-a dat viziunea caldă, plină de lumină şi culoare, a portului Alger, cu viaţa plină de mişcare a lucrătorilor şi pescarilor, de origini şi rase deosebite şi amestecate.

Poate că psihologia tipurilor e cam superficială, dar într'o ţară unde lucrurile şi fiinţele se proectează pe fondul de soare ca nişte simple pete de culoare, şi sentimentele omeneşti es la suprafaţă, devin superficiale; şi a le căuta în adînc, ar fi să cauţi luna în fîntînă. Dealtfel eroul nuvelei nu-i un erou de contrabandă, căci îşi termină viaţa ca un om detreabă, însurîndu-se.

Dr. N. Q.

Revista Revistelor

Convorbiri literare. (August).

Cap. X al romanului d-lui Duiliu Zamfirescu,—„Ceea ce nu se poate". Intriga ajunge inextricabilă: Porţia Comăneşteanu scrie Annei Villara şi „o întreabă de barbatu-său care n'a venit la masă"; Anna este soţia generalului Villara şi amanta căpitanului Comăneşteanu, despre care o întreabă Porţia,—deci Anna este şi ea impresionată de faptul că dl. căpitan n'a venit la masă; şi cu drept cuvînt, fiindcă dl. căpitan, soţul Porţiei şi amantul Annei, este şi amant al cîntăreţei Berta, amanta generalului Villara, soţul Annei (a cui amantă este Porţia, soţia amantului soţiei amantului celeilalte amante a soţului ei, nu ni se spune în acest capitol).

Anna simte nevoia unei hotărîri eroice; ea se gîndeşte:

„Sufletele noastre sînt insondabile. „Berta era *salina* (sic). prăpastia; era „aproape o *necesitate ideală* (tot Berta!...), care nu devenea *suferinţă* (cursivul autorului) decît în expresia ei „fizică. In adevăr, cînd i se înfiripau, „în minte, braţele, gîtul, sînul Bertei, „dînsa, Anna, îşi pierdea liniştea. Va „să zică gelozia era, în esenţa ei animalitate. Dar amorul?... Anna se „gîndea cu o tresărire fermecătoare la iubirea ei. *Nu era animalitate.* Era ceva „*unic, profund şi personal*; o vibrare armonică a individualităţii, care ajunge „cîteodată să iasă de sine, fără legătură cu lumea din afară şi *deci cu* „*omul iubit*" (p. 649).

Bun!

Ca o demnă soţie de general şi amantă de căpitan, Anna merge apoi drept la ţintă, la Berta, amanta soţului şi a amantului ei, soţul Porţiei.

„Berta rămase locului. O clipă se „uită în ochii Annei, înfricoşată. Ea îi „luase bărbatul şi amantul, *dar îi era* „*dragă Anna*, cu simţimîntul mizeriei „noastre omeneşti, cînd facem rău „fără a fi răi".

Şi fiind-că acestei extraordinare fiinţe „îi era dragă Anna, cu simţimîntul mizeriei",— Berta îi luase o mînă, „pe care „i-o sărută *cu pasiune*:

— „Vă rog să-mi lăsaţi mîna asta, „*care e curată*, să mi-o lăsaţi s'o sărut, că poate să mă *purifice*"...

Şi mai departe piramidala Berta urmează tot în acelaş stil academic:

„D-voastră nu cunoaşteţi setea de „onoare, dorinţa aprigă de a simţi „respectul altora... Nu pricepeţi poate „dorul de naivitate, aspiraţia către *i-* „*dilele vieţii*, către acele *stări sufleteşti pasive, ale femeilor ce muncesc!...* „Acele minunate lucruri, la cari eu nu „pot să ajung niciodată"...

Annei nu-i rămîne decît să-i spue:

„-*prietena generalului este şi prietena mea* (sic)..."

Şi ea pleacă, iar Berta „îşi zise încet":

— „Il iubește (adică pe căpitan), sărmana, și e geloasă".

Punct. Aci se isprăvește capitolul X. Sperăm, că in celelalte va fi elucidată odată și palpitanta chestie,—soțul cării amante, sau amantul cării soții este amant al bietei Porția, până acum atit de neglijată de autor. Altfel lanțul nu e complect, îi lipsește o verigă, „ceea ce nu se poate"...

D. Lovinescu, in continuare, își complectează programul activității viitoare, numai schițat în numărul precedent al „C. L."

D-sa anunță că cea dintăiu a sa grijă va fi deosebirea binelui de rău „după un gust mai sigur și mai încercat". Dar „frumusețile" unei opere literare rămîn adesea „tăinuite" celorlalți muritori, și d. Lovinescu făgăduește că va face tot ce-i stă prin putință ca să le „desvălească" cu o oră mai înnainte și cu „o mînă dibace". Simțind însă marea importanță a problemei, criticul ține să ne asigure că s'a hotărît cu tot dinadinsul „să vădească *tot* ce e frumos, să arunce o lumină vie, măritoare asupra înțelesului intim și elementar ce se ascunde in fiecare operă de artă". Programul e vast, dar criticul are grija să ne asigure de reușită, căci în această uriașă sarcină va fi ajutat de „priceperea artistică, gustul încercat al unui critic purtat prin multe literaturi, pornit în chip firesc spre tot ce e frumos și mare". Literatura, însă, asupra căreia își va opri mai ales atenția, va fi cea contemporană, care va găsi in d-sa „un sprijin prețios și la nevoe, un pristav dinaintea căruia norodul se dă la o parte spre a-i face loc". Mai mult decit atita: criticul declară cu franchețâ că se simte în putere să dea „o îndrumare fericită unei literaturi, doborînd spiritul fals" și, cu aceasta, „să tae chiar și un drum nou, întipărind o înfățișare (?) sănătoasă a unei întregi epoci". „O astfel de intervenție energică, zice el sentențios, poate feri un neam dela ani lungi de rătăcire pe căi nesănătoase...." Și sfîrșește anunțînd că are intenția „de a tăia largi curente culturale" și că critica sa „va înfrunta zimțul timpului și va putea lua și culoarea veșniciei".

In a doua parte a programului, criticul enumeră calitățile personale, pe care le posedă: 1) „putere de observație", 2) „firească pornire spre ce e frumos", 3) „emotivitate lesne de pus în mișcare", 4) „bun simț (o floare modestă de cîmp)", 5) „gust artistic nu numai firesc, ci și cultural, împrospătat prin cunoașterea a tot ce mîna omenească adaugă etc." 6) „talentul literar pentru a cuceri și stăpîni sufletele", 7) „forma cea mai concentrată spre a trezi un cit mai mare efect", 8) „talentul de a vădi și a tălmăci rostul adinc al unei opere in chipul cel mai suggestiv pentru a-l face înțeles", 9) „darul de observație, de analiză și într'o măsură oarecare și cel de sinteză", 10) „talentul literar, adică putința de a da sub (?) o formă strălucitoare, convingătoare, sub (?) icoane cit mai puternice, ideile, care lăsate sub înfățișarea (?) lor rece și abstractă, nu fug (?) de pe buze pe buze (?) din inimă in inimă (?)".

Ca o ilustrație a acestui fel de critică, poate servi articolul criticului din numărul imediat următor al Convorbirilor, in care d. I. Agîrbiceanu este caracterizat, conform metodului, ca „o rîndunică" și ca „un ghiocel", formule care scot într'un puternic relief însușirile talentatului nuvelist ardelean.

P. S. In admirabila perorație-inspirație, cu care și încheie programul, criticul povestește excursia ce a făcut-o într'o zi în împrejurimile Parisului cu un prieten. Nu putem să nu ne oprim măcar asupra unui pasagiu sentimental: „Trecem linia de fortificații, cu învoirea unui soldat, a unui *piou-piou*, în care *îmi pun* nădejdea zilei de mîne, a răzbunării viitoare..." E clar că d. Lovinescu arde de nerăbdare să-și răzbune împotriva Germaniei, care i-a răpit două provincii.

Viața socială (August-Sept.).

Tristă impesie face „Ancheta asupra votului universal". Sînt citeva note atrăgătoare prin sinceritatea lor,—semnalăm în deosebi răspunsul d-lui M. Sadoveanu,—dar de cele mai multe ori corespondenții „Vieții sociale" se mărginesc a reproduce vechi clișee.

Este și lipsită de orice interes o astfel de anchetă... Sintem așa de puțini, și ne cunoștem atit de bine!... Am fi putut, cind s'a anunțat această anchetă, să precizăm dinainte și cine nu va lipsi să răspundă (puteau, de pildă, să nu-și spună cuvîntul autorizat d-nii Tanoviceanu, Disescu, Ovid Densușianu ?...), și cari vor fi răspunsurile... Sintem gata să pariem, că am putea să combinăm de mai înainte cea mai mare parte din răspunsurile la orice „anchetă" s-ar întreprinde.

Luați măcar scrisoarea, atit de caracteristic manierată a d-lui Ovid Densușianu, și dacă îi cunoașteți puțin fizionomia literară, n'ar fi fost greu să-i prevedeți și forma și cuprinsul, până la „antropopiteca-i stare"...

Am voit să facem o scurtă analiză a acestei anchete, dar ne învinge... plictisul....

Articolul d-lui Gherea, care ocupă un loc in afară de anchetă, e interesant ca întotdeauna.

De o deosebită frumuseță e bucata d-lui Galaction, *Moara lui Călifar*.

La Revue (Septembrie, 1910).

Intr'o recenzie—articol asupra lui **Baudelaire**—criticul *Faguet* își spune părerile cu ocazia publicării unui studiu asupra poetului francez de către d-nii Séché și Bertaut, care se ocupă în scrierea lor mai mult de viața scriitorului excentric, pe care reușesc s'o prezinte desbrăcată de vălul misterios și legendar, în care Baudelaire se complăcea. El și-a început activitatea literară ca traducător și ca scriitor de articole literare, artististice, scrise într'o limbă bună. Ca poet, este însă foarte inegal, și Faguet găsește uimitor că mai are încă cetitori și admiratori, căci e lipsit de imaginație, sec și incapabil de a dezvolta o idee poetică, căzînd în expresiuni improprii, plate, stingace. Stînjenit de viers, unde nu se simte la locul lui, scria înt'o limbă plină de solecisme, și nici nu pune în circulație vre-o idee nouă. Deși are versuri de o incomparabilă frumuseță, totuși acestea nu pot explica faptul că publicul de azi îl mai cetește încă. O explicare o găsește Faguet în aceia că Baudelaire n'a scris decît un volum, lucru comod pentru posteritate, și că dînsul e poetul neurasteniei, al spleenului, căci „era un om care se plictisia și se plictisia in mod nervos, iritîndu-se, fără acel amestec de considerații generale, care face din plictiseală o filozofie și fără acel amestec de surîzătoare părere de rău, care face din plictiseală o melancolie".

Revue de Métaphysique et de Morale (Septembrie).

Intr'un studiu asupra lui **Proudhon** sociolog, *C. Bouglé* caracterizează sistemul sociologic al renumitului cugetător. In ideile sale sociologice se simte influența lui Adam Smith, a lui de Bonald, a lui Rousseau și mai ales a lui Saint-Simon. Dar între sistemele sociologice dela începutul secolului trecut, prin tendințele pe care le exprimă, sistemul său ocupă un loc aparte. Proudhon rămîne totdeauna credincios acelei pasiuni a egalității, pe care primele experienți ale

vieții o depusese în adîncul inimii sale; dar egalitarizmul său e liberal. El reacționează împotriva utopiilor construite înaintea sa, utopii care mai mult sau mai puțin tindeau la mecanizarea oamenilor. El se teme mai mult de abuzurile autorității decît de excesele neegalității. Pentru salvarea civilizației, Proudhon nu se razimă deci pe virtutea contractelor echitabile, sperind că indivizii se vor decide odată să fixeze valoarea productelor pe care le schimbă între dînșii, măsurind-o prin cantitatea de muncă incorporată. Dar această soluție presupune la contractanți dorința de a fi drepți, de a nu abuza de o situație privilegiată, voința egalității. Edificiul, clădit de puternica imaginație de contabil a lui Proudhon, se ruinează într'o clipă, dacă individul se preferă altora și nu cunoaște egalitatea în mod efectiv. Proudhon a simțit acest lucru și deaceia nu a rămas pur și simplu individualist. El s'a încercat să dovedească că voința de egalitate e impusă de natura ființii colective însăși, de progresul, de conștiința condițiilor echilibrului său. Pentru a disciplina rațiunile individuale, pretinsul părinte al anarhismului a chemat în sprijinul său prestigiul rațiunii colective. Dar în același timp el a căutat să nu facă colectivitatea opresivă și absorbantă pentru indivizi, și de aceia a personificat-o într'o societate economică, care presupune schimb, comerț, contrat, tot jocul liber al activităților individuale.

Ast-fel, în doctrina lui Proudhon, spiritul sociologic servește la întărirea tendințelor individuale.

Revue des Deux Mondes (August).

Intr'un lung studiu asupra lui Joubert, *Victor Giraud* caracterizează cu multă pătrundere spiritul și opera delicatului moralist. Deși Joubert avea oroarea sistemelor, din tot ce-a scris el se poate degaja o concepție a vieții. Joubert a fost un idealist, dar un idealist care a studiat realitatea sezibilă și a cunoscut sufletul omenesc. Revoluția l-a desgustat de construcțiile filozofice ale rațiunii pure, și l-a apropiat de religie. Ea satisfăcea nevoia lui sufletească de fericire, de infinit, de frumusețǎ.

Optimizmul său nu e o formă a naivității sau a egoismului mulțumit, ci optimizmul unui spirit senin, care nu ignorează fondul tragic al existenții omenești, dar care totuși nu pierde orice speranță.

Emile Faguet are un mic studiu asupra poetului din veacul al XVII-lea, Théophile de Viau. El recunoaște acestui poet, mort la treizeci de ani, un real talent elegiac și descriptiv, considerindu-l ca *prima ediție a lui La Fontaine*.

Revue Générale des Sciences (15 și 30 Septembrie, 1910).

In numărul de Mai al V. R., sub titlul „Din viața furnicelor", s'au descris—între altele—modurile în care furnicele-regine fecundate pun bazele coloniilor. Aceasta ne dispensează de rezumarea primului capitol din articolul lui Henri Piéron: „*Geneza instinctelor sclaviei și parazitismului la furnici*".

In al doilea capitol, Piéron clasează faptele cunoscute în mai multe paragrafe, descriind o serie de treceri dela lipsa totală de instincte sclavagiste, pînă la căderea în cel mai degradator parazitism. La acele furnici, la care reginele singure pun bazele coloniilor, fără nici un ajutor, lucrătoarele fac toate lucrările coloniei: se hrănesc pe ele, îngrijesc de regină, întrețin și cresc cuibul, recoltează hrana pentru vremuri grele, se apără de dușmani, etc..

Acesta e cazul cel mai rar și filogeneticește cel mai vechiu. In genere însă femeia recurge la ajutorul cîtorva lucrătoare, de aceiași specie,

sau de o specie diferită. Aceste lucrătoare sapă galeriile, îngrijesc de primele larve și de nimfe. Lucrătoarele nouă trăesc în bună armonie cu crescătoarele lor și colonia rămîne mixtă pînă cînd, prin moartea bătrînelor, ajunge și rămîne pură. Aici avem cazul unei incapacități a reginei de a-și pune singură bazele coloniei noi; lucrătoarele își păstrează toate instinctele lor primitive. Un fapt curios însă: furnicele ce se nasc din regina ajutată de lucrătoare străine—care nu-i sînt fiice—manifestă tendința să adopte, la rîndul lor, nimfe străine și chiar se duc să fure, din alte furnicare, pentru a le crește în furnicarul lor. Acest instinct se manifestă mai puternic cîtă vreme colonia e slabă; îndată ce populația coloniei a sporit, raptul larvelor străine încetează.

In alte cazuri, o regină își instalează cuibul în alt cuib, de altă specie. Lucrătoarele ajută pe regină, apoi cele două colonii par a trăi independente, ignorîndu-se una pe alta. In unele cazuri însă, lucrătoarele nouă, fiicele reginei intruse, nu se duc după hrană, ci cerșesc dela vecinele lor. Acestea, care cresc dealtfel și o mulțime de alți paraziți, dau hrana și vecinelor, care își fac singure alte lucrări ale coloniei: îngrijesc pe regină, cresc larvele; ele au pierdut însă instinctul clădirii, al cercetării și pregătirii hranei, precum și instinctele războinice: cerșetoria produce mai bine decît violența.

La furnicele amazoane au dispărut alte instincte și s'au perfecționat în schimb apucăturile războinice. Aceste sînt colonii de soldați, care își capătă locuința golind cu forța alte furnicare și lăsînd grijele coloniei lucrătoarelor ce es din larvele și nimfele rămase în colonia ocupată cu forța. Cînd numărul lucrătoarelor e insuficient, amazoanele purced în război și aduc din alte furnicare larve și nimfe, viitoare sclave.

In sfîrșit, la unele specii, din ouăle reginei nu es decît indivizi sexuați, incapabili de orice lucrare în colonie. Această populație de regi și prinți moare de foame, dacă n'are concursul devotat al unei colonii străine.

In partea a II-a a studiului, Piéron expune teoriile prin care se încearcă unii observatori a lămuri împrejurările în care s'a dezvoltat instinctele sclaviei și ale parazitismului. Aceste teorii pornesc toate dela idei selecționiste ori finaliste, și nici una nu răspunde la toate faptele observate. Ar fi în adevăr greu să explicăm întrucît e favorabilă speciei căderea într'o stare ce contribue la dispariția ei. Piéron procedează admirabil pentru a pune în lumină această „selecție" pe dos. Cele mai vechi, mai răspîndite și mai prospere furnici sînt acele care trăesc prin munca lor; mai puține, mai neprospere sînt acele care au nevoe de concursul altor; foarte puține și cu o existență precară sînt cele ce au nevoie imperioasă de sclave sau au căzut în parazitism.

S'ar putea susține că această evoluție nefavorabilă coloniei e favorabilă individului. Faptele nu sprijină de fel o asemene părere.

O evoluție totuși este,—aceasta nu se poate tăgădui. Deaceia Piéron înclină spre o explicație lamarckiană: „cu toate că nu sîntem încă în măsură să limpezim mecanismul exact al acestei acțiuni (a mediului) în cele mai multe cazuri, faptul general al evoluției părînd, în orice caz, în afară de orice îndoială".

La Revue du Mois (Septembrie, 1910).

Intr'un articol intitulat **Ungaria și Slavii**, *L. Eisenmann* examinează situația și rolul pe care l-au avut, îl au și ar trebui să-l aibă Slavii în rega-

tul Ungariei. Proporţia de 5 milioane jumătate de Slavi la 10 milioane jumătate de Unguri, într'o populaţie totală de peste 20½ milioane locuitori cît are Ungaria, cum şi împrejurarea că Slavii din acest regat nu sînt izolaţi, ci în legătură şi teritorială şi întrucîtva şi de sentimente cu ceilalţi Slavi,—sînt împrejurările care determină felul politicii ungureşti faţă de Slavi. Ungurii îşi dau samă că ei nu sînt decît o picătură de apă străină în oceanul slav, şi că nu-şi datoresc rolul mare pe care-l joacă în Austro-Ungaria decît la două serii de împrejurări: situaţiei lor geografice în inima ţării pe de-o parte, iar pe de alta diversităţii populaţiilor din Ungaria, perzistenţii statului maghiar, independenţei acestui stat în afacerile interne şi parităţii lui cu Austria în politica externă. De aici teama de Slavi, care ar putea să aducă o modificare în aceste raporturi. De aici şi înlăturarea din ce în ce mai mult a legii naţionalităţilor din 1868, după spiritul căreia între diferitele naţionalităţi din Ungaria ar fi trebuit să domnească o unire adîncă şi intimă, bazată pe consimţimîntul tuturor cetăţenilor Ungariei. Această îndepărtare dela dispoziţiile legii naţionalităţilor se datoreşte parte unui instinct de dominaţie, în parte unui calcul politic, ideii de a maghiariza populaţiile nemaghiare. Şi cum această maghiarizare a întîmpinat şi întîmpină piedici de neînlăturat, lupta Ungurilor contra naţionalităţilor a degenerat într'o adevărată persecuţie: procese de presă, procese politice, sugrumarea libertăţilor, etc.. Şi dacă naţionalităţile au rezistat până acum, o datoresc în cea mai mare parte faptului că au ridicat poporul economiceşte şi culturaliceşte. Astăzi însă şansele Slavilor sînt mult mai mari decît înainte: dacă până acum dinastia a fost cu Ungurii, ea se întoarce acum spre Slavi, decînd Ungurii au manifestat aşa de puternic intenţiile lor separatiste. Dinastia mai are încă un interes să-şi atragă pe Slavii din imperiul austro ungar: ca să poată atrage astfel şi pe cei din Balcani, unde imperiul are mari interese politice. Aceste împrejurări vor sili desigur pe Unguri să-şi mai modereze zelul în opera lor de maghiarizare, şi dacă nu-i probabilă nici desmembrarea Austro-Ungariei, nici întemeierea unui trialism austro-ungroslav în locul dualismului,—e foarte probabil că Ungurii vor fi nevoiţi să revie la legea naţionalităţilor din 1868, ceia ce ar restabili armonia în imperiul vecin.

Molière contra ştiinţei e titlul unui studiu al lui *G. Charpentier*, în care se arată pricinile pentru care marele scriitor a ridiculizat atît de mult pe medicii timpului său. Autorul înlătură ideile copilăreşti care s'au emis în această chestiune: că Molière ar fi fost impresionat de moartea lui Gassendi datorită neştiinţii medicilor, că el însuşi ar fi suferit de inimă şi avea ciudă pe medici că nu-l puteau vindeca, ori că ar fi avut sfadă cu un medic şi de-atunci ar fi prins ură pe toţi medicii. Autorul explică îndîrjirea lui Molière contra medicilor pe de-o parte faptului că în adevăr mulţi erau farsori, imorali, ignoranţi, necinstiţi, etc., şi faptului că era indignat —ca curtezan—de trecerea pe care medicii o aveau la curte, iar pe de alta, mai ales concepţiei lui asupra ştiinţei, convingerii intime pe care o avea, că medicina nu poate ajuta cu nimic şi că medicii exploatează omenirea naivă şi, pentru a o fascina, îşi iau aere şi pun în toate o gravitate care se pretează la ridicul.

Masson Forestier caută să dovedească că **Racine nu e deloc „l'enfant de Port-Royal"**, cum i s-a zis de unii critici. Folosindu-se de citaţii din operele marelui dramaturg, autorul arată că între Racine şi Port-Royal a fost o legătură cu totul neînsemnată. Ideia şi-o susţine autorul într'o carte ce va apărea în curînd, şi din care articolul acesta e un fragment.

Deutsche Rundschau (Iulie 1910).

Se ştie că Goethe murise cu credinţa că odată, într'un viitor îndepărtat, Faust în întregime se va juca pe scenă la mari serbări populare, aşa precum epopeile homerice se cîntau în zilele de sărbători naţionale ale Atenienilor. **Este de dorit să fie pusă pe scenă partea a doua din Faust**, se întreaba *Paul Heyse* şi răspunsul său e negativ, fiindcă diferitele părţi ale acestei drame sînt foarte adesea epizoade fără legătură cu ideia predominatoare şi lipsite de interes pentru înţelegerea acţiunii, fiindcă se opun neînvinse dificultăţi tecnice de reprezentare scenică. Pentru spectatorului, entuziasmat de prima parte şi care aşteaptă dela a doua aceiaşi desfătare spirituală, scenele din această parte „îi fac impresia unui şir pestriţ de tablouri în continuă schimbare ce abia se cuprind cu vederea, a căror intimă dependenţă nu totdeauna îi este clară şi al căror curs exterior îi rămîne de multeori întunecat sau chiar îl plictiseşte.. Chiar frumuseţile poetice, ce l'au încîntat la citirea operei, dispar la reprezentare, fiindcă totul trece prea iute ca să poată cugeta la ele şi fiindcă prescurtările inevitabile îi oferă în loc de opera plină de viaţă numai un schelet slab".

The North American Review (Septembrie, 1910).

Shakespeare şi Molière, e titlul unei paralele între aceşti doi giganţi, atît ca oameni, cît şi ca scriitori, datorită d-lui *Brander Matthews*. Shakespeare a scris într'o epocă de expansiune, de energie şi de neînfrînată imaginaţie; Molière o scris într'o epocă de inteligenţă scrutătoare şi de rezervă socială. Întîiul este maestrul tragediei mai cu samă, deşi ne-a lăsat şi cîteva comedii delicioase; al doilea este maestrul comediei, prin care se întrevede şi drumul spre tragedie. E interesant de observat că Sofocles, Shakespeare şi Molière— cei mai mari dramatişti ai omenirii din toate timpurile—au scris toţi cam pela mijlocul unor epoce de expansiune dramatică fără comparaţie în alte timpuri istorice. Împrejurările exterioare din viaţa lui Shakespeare şi a lui Molière se aseamănă în mod foarte curios, de multeori: ambii aparţin clasei de mijloc; niciunul din ei nu era erudit; amîndoi au fugit de acasă pentru a se face actori; debuturile, ca scriitori, ale amîndurora sînt foarte modeste; ambii iau, în cele mai multe cazuri, *povestea dramatică* dela alţii, punîndu-şi originalitatea lor în crearea *caracterelor*; Molière scria mai calculat, Shakespeare scria din inspiraţie numai şi niciodată nu ştergea un cuvînt, deaceia e mai liric, mai poet decît Molière, dar mai puţin îngrijit faţă de public. Molière e mai legat de ţara şi epoca în care scrie; chiar cînd atinge substraturi sufleteşti permanente, forma în care el le prezintă le colorează şi le localizează. Shakespeare se scoboară la adîncimi şi se ridică la înnălţimi la care nici Molière, nici un alt scriitor pînă acum nu poate măcar să pretindă că a ajuns; domeniul lui sînt pasiunile elementare; deaceia el nu e nici nou, nici vechiu, nici Englez,—e veşnic şi aparţine oricărei epoce şi oricărui popor.

Shakespeare în comediile lui e romantic pînă la feerie; autorul pare că se recrează prin ele în regiunile fantastice al propriei lui creaţii. Comediile lui Shakespeare plac prin poezia, prin lirismul şi prin beţia feerică a lor. Comediile lui Molière sînt realiste: în ele găseşti caractere, nu creaţii fantastice. Prin comedie Mo-

lière exprimă înţelesul adinc al vieţii reale; pecînd acest gen pentru Shakespeare era numai mijlocul unei delectări personale, prin care scriitorul, fugit poate din infernul desnădejdei a tragediei umane, se deda aici la o adevărată urgie de creaţii sublime, absurde şi feerice. Veselia lui Shakespeare însă în comediile lui fantastice te ameţeşte, nu te face să rîzi, îţi întunecă mintea şi-ţi aţîţă imaginaţia, te smulge din mijlocul realităţii, cu intenţia parcă de a te feri de ea: e veselia unui suflet tragic. De pretutindeni Shakespeare îţi strigă: omul nu poate fi fericit. Acelaşi lucru îl şopteşte şi Molière. Humorul lui isvorăşte din melancolie şi satira lui din întristare—spune un critic englez.

Saturday Reviev (Septembrie).

Panama. Autorul anonim al acestui articol, comentînd un discurs al ex-prezidentului Roosvelt în Omaha, se întreabă, care vor fi măsurile pe care Statele-Unite le vor lua spre a regulamenta navigarea prin canalul Panama. Roosvelt a arătat odată mai mult în acest discurs capacitatea sa de a prinde punctul de vedere popular într-o contruversă şi a adoptat şi în această chestie atitudinea, pe care o împărtăşesc fără îndoială majoritatea concetăţenilor săi. Discursul poate fi rezumat în cîteva cuvinte: Canalul Panama va fi isprăvit peste cinci ani şi deoarece Statele-Unite trebue să-i asigure „neutralitatea", e nevoe ca de pe acum să se înceapă „fortificarea" lui. Nefortificarea canalului ar însemna „părăsirea complectă a doctrinii lui Monroe, o scădere a prestigiului nostru în Pacific şi mai presus de toate ar însemna un act de trădare faţă de destinul republicei".

Faţă de această intenţie exprimată atît de lămurit, care va fi atitudinea statelor europene? Unii oameni politici sînt de părere, că dacă vreunul din acestea ar ridica vre-o obiecţie, conflictul ar putea fi rezolvat de un tribunal internaţional. Această părere e însă fără îndoială prea optimistă şi e mai mult ca probabil că sub presiunea opiniei publice naţionale nici un guvern al Statelor Unite nu va îndrăzni să încredinţeze regulamentarea canalului naţiunilor din Europa şi poate chiar din Asia—Japonia. Opoziţia altor state din Europa va fi aşa dar cu multă probabilitate fără nici un efect, iar în ceiace priveşte pe Anglia, aceasta nu va putea ridica nici o obiecţie de oarece tratatul de la Hay-Pauncefote cu Statele-Unite, nu interzice acestora de a fortifica canalul. Tot ce se va putea obţine va fi adoptarea unor regule generale admise de toate statele pentru regularea canalului în „împrejurări ordinare". E probabil că Statele-Unite nu vor impune la taxe suplimentare vasele ţărilor străine, dar aceasta e tot ce se va putea obţine. E foarte problematic dacă republica americană va primi pentru Panama aceleaşi condiţii, care cîrmuesc canalul Suez. După acestea, canalul ar trebui să fie liber totdeauna, în timp de pace caşi în timp de război, împrejurimile lui nu vor putea să fie blocate niciodată, nu trebue să se petreacă în el nici un act de război şi vapoarele statului duşman eşind din el au douăzeci şi patru de ore de libertate înainte de a fi atacate. Deasemenea nu ar fi permis să se debarce pe ţărmurile lui trupe sau muniţii de război. Ori nimenea nu poate crede că în cazul unui război, Statele-Unite ar respecta neutralitatea canalului şi, chiar de ar fi primit aceste condiţii, ar permite ţării inamice libera lui folosinţă. *Inter arma silent leges* şi statul american va şti fără îndoială să tragă din stăpînirea canalului tot folosul ce-i va fi cu putinţă în lupta cu alt stat.

Pentru Autori

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie nu se înnapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Pentru tot ceea ce priveşte redacţia: manuscrise, reviste, ziare, cărţi, etc., a se adresa **d-lui G. Ibrăileanu strada Golia 52, Iaşi.**

Numai articolele ştiinţifice (ştiinţi naturale, fizice, chimice, medicale, etc.) se vor trimite d-lui **Dr. A. Slătineanu, str. Ştirbey-Vodă, 111 bis, Bucureşti.**

Pentru tot ceea ce priveşte administraţia: cereri de abonament, mandate, inserare de anunciuri, etc., a se adresa **Administraţiei revistei „Viaţa Romînească" strada Golia, 52, Iaşi.**

D-l **I. Botez** va continua a reprezenta revista noastră, avînd dreptul de a incasa sumele ce ni sînt datorite, şi a face angajamente în privinţa anunciurilor.

Persoanele, care doresc să se aboneze la *Viaţa Romînească*, sînt rugate să se adreseze Administraţiei prin mandat postal.

PREȚUL 2 LEI

TIPOGRAFIA „DACIA" P. & D. ILIESCU—IAȘ.